

**ESSA V. INTERNATIONAL EURASIAN
SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES
AND ARTS**

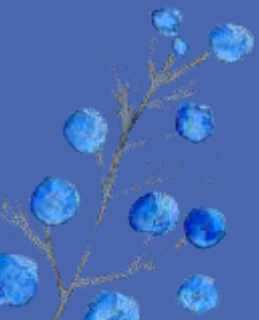
15-16 November 2024
Antalya / TURKIYE

**ESSA IV. ULUSLARARASI AVRASYA
SOSYAL BİLİMLER VE SANAT
SEMPOZYUMU**

15-16 Kasım 2024
Antalya / TÜRKİYE

**PROCEEDING
BOOK**

**TAM METİN
KİTAP**

ESSA V. ULUSLARARASI AVRASYA SOSYAL BİLİMLER VE SANAT SEMPOZYUMU

15 - 16 Kasım 2024, Antalya / TÜRKİYE

TAM METİN KİTAP

Ankara, 2024

ULUSLARARASI AVRASYA SEMPOZYUMU SOSYAL BİLİMLER VE SANAT (ESSA)

Adress: Kızılay Mah. İzmir 1-Cad. No: 13/11, 06530, Ankara / TURKEY

Web: essasymposium.org

E-posta: essasymposium@gmail.com

Tel: +905354737399

EDITÖR

Dr. Kiyal KAMCHYBEKOVA ABDİRİM

SON OKUMA

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS

KAPAK VE İÇ TASARIM

Maksut ABDİRİM

YAYINCI

KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

ISBN: 978-605-73444-9-6

Ankara, 2024

EV SAHİPLERİ

- Antalya Belek Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi
- Kutbilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

DESTEKLEYEN KURUMLAR

- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi (Kırgızistan)
- Ulusal Sanat Terapisi Derneği (Rusya Federasyonu)
- St. Petersburg Lisansüstü Pedagojik Eğitim Akademisi (Rusya Federasyonu)
- Fergana Devlet Üniversitesi (Özbekistan)
- Bakü Devlet Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Psikoloji Fakültesi Sosyoloji Bölümü (Azerbaycan)
- Cusup Balasagun Kırgız Ulusal Üniversitesi (Kırgızistan)
- Gürcistan Teknik Üniversitesi (Gürcistan)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

- Prof. Dr. Hüseyin BAL - Antalya Belek Üniversitesi , İnsani Bilimler Fakültesi Dekanı
- Dr. Kıyal Kamchybekova ABDİRİM - Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi & KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı

ONURSAL BAŞKANLAR

- Prof. Dr. Mustafa Fadıl SÖZEN - Antalya Belek Üniversitesi Rektörü
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV - Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi

DÜZENLEME KURULU

- Prof. Dr. Zina KARAEVA - Kırgız Uluslararası Üniversitesi, Kırgızistan
- Prof. Dr. Valeri MODEBADZE - Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan
- Doç. Dr. Gulzhan Koichumanova - Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan
- Doç. Dr. Metin KAR, Koceli - Kocaeli Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Sultanberk HALMATOV - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye
- Doç. Dr. Yagut ALİEVA - Bakü Devlet Üniversite, Azerbaycan
- Arş. Gör. Nazgül ENTRİYEVA - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Abdulselam ARVAS - Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Çaştegin TURGUNBAYER - Dicle Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Duishon SHAMATOV - Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan.
- Prof. Dr. Ergin JABLE - Priştine Üniverstitesi, Kosova.
- Prof. Dr. F. Hülya ŞİMGİ - Antalya Belek Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Fakhrudin YOLDASHEV - Fergana Devlet Üniversitesi, Özbekistan.
- Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA - Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan.

- Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA - Ankara Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR - Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Hüseyin BAL - Antalya Belek Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. İzzet RUSTEMOV - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Prof. Dr. Kemal POLAT - Anadolu Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Mykola ZHURBA - Luhansk Enstütüsü, Ukrayna; Manitoba Üniversitesi, Kanada.
- Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU - Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV - Kırgızistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi, Kırgızistan.
- Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV - Cusup Balasain Kırgız Ulusal Üniversitesi, Kırgızistan.
- Prof. Dr. Valeri MODEBADZE - Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan.
- Prof. Dr. Zina KARAEVA - Kırgız Uluslararası Üniversitesi, Kırgızistan
- Prof. Dr. Rafail HASANOV - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Doç. Dr. Akchach ZHOLDOSHEVA - Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan.
- Doç. Dr. Elena BUDYKA - A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.
- Doç. Dr. Enkhbat AVIRMED - Mođolistan Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mogolistan.
- Doç. Dr. Faiq ELEKBERLİ - Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Azerbaycan.
- Doç. Dr. Gülnare SAFAROVA - Azerbaycan Tıp Üniversitesi, Azerbaycan.
- Doç. Dr. Kemale PANAHOVA - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Doç. Dr. Medera HALMATOV - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.
- Doç. Dr. Mehmet ŞEREN - Antalya Belek Üniversitesi, Türkiye.
- Doç. Dr. Metin KAR - Kocaeli Üniversitesi, Türkiye.
- Doç. Dr. Naile ASKER - Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Azerbaycan.
- Doç. Dr. Sahur YARIŞ - Dicle Üniversitesi, Türkiye.
- Doç. Dr. Tahir AGHAYEV - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Doç. Dr. Tahir ZORKUL - Ycnc Yıl Üniversitesi, Türkiye.
- Doç. Dr. Remzi BAŞAR – Düzce Üniversitesi, Türkiye.
- Doç. Dr. Yagut ALİEVA - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Dr. Abdlmttalip ALÇAY - Antalya Belek Üniversitesi, Türkiye.
- Dr. Aygün KHALİLKIZI - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
- Dr. Kadiyan BOOBKOVA - Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan.
- Dr. Sevinc N. ALİEVA - Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

SEKRETERYA

- Maksut ABDİRAlM, ESSA Uluslararası Avrasya sempozyumları
- Arş. Gör. Mithat Can KUNT, Antalya Belek Üniversitesi
- Arş. Gör. Orhan YILDIRIM, Antalya Belek Üniversitesi

**ESSA V. INTERNATIONAL EURASIAN SYMPOSIUM
ON SOCIAL SCIENCES AND ARTS**

November 15-16, 2024, Antalya / TURKEY

PROCEEDING BOOK

Ankara, 2024

INTERNATIONAL EURASIAN SYMPOSIUM ON SOCIAL SCIENCES AND ARTS (ESSA)

Adress: Kızılay Mah. İzmir 1-Cad. No: 13/11, 06530, Ankara / TURKEY

Web: essasymposium.org

E-posta: essasymposium@gmail.com

Tel: +905354737399

EDITOR

Assist. Prof. Dr. Kiyal KAMCHYBEKOVA ABDİRAİM

PROOFREADING

Prof. Dr. Abdulselam ARVAS

COVER AND GRAPHIC DESIGN

Maksut ABDIRAIM

PUBLISHER

KutBilim Research, Culture and Solidarity Association

ISBN: 978-605-73444-9-6

Ankara, 2024

HOSTS

- Faculty of Humanities, Antalya Belek University
- Kutbilim Research, Culture, and Solidarity Association

SUPPORTING INSTITUTIONS

- National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyzstan)
- National Art Therapy Association (Russian Federation)
- St. Petersburg Academy of Postgraduate Pedagogical Education (Russian Federation)
- Fergana State University (Uzbekistan)
- Department of Sociology, Faculty of Social Sciences and Psychology, Baku State University (Azerbaijan)
- Jusup Balasagyn Kyrgyz National University (Kyrgyzstan)
- Georgian Technical University (Georgia)

SYMPOSIUM CHAIRS

- Prof. Dr. Hüseyin BAL - Dean, Faculty of Humanities, Antalya Belek University
- Dr. Kiyal Kamchybekova ABDIRAIM - Faculty Member, Faculty of Literature, Dicle University & President, Kutbilim Research, Culture, and Solidarity Association

HONORARY CHAIRS

- Prof. Dr. Mustafa Fadıl SÖZEN - Rector, Antalya Belek University
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV - National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic

ORGANIZING COMMITTEE

- Prof. Dr. Zina KARAEVA - Kyrgyz International University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. Valeri MODEBADZE - Georgian Technical University, Georgia
- Assoc. Prof. Dr. Gulzhan KOICHUMANOVA - Osh State University, Kyrgyzstan
- Assoc. Prof. Dr. Metin KAR - Kocaeli University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Sultanberk HALMATOV - Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Yagut ALIYEVA - Baku State University, Azerbaijan
- Research Assistant Nazgül ENTRIYEVA - Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

SCIENTIFIC COMMITTEE

- Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS - Çankırı Karatekin University, Turkey
- Prof. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER - Dicle University, Turkey
- Prof. Dr. Duishon SHAMATOV - Nazarbayev University, Kazakhstan
- Prof. Dr. Ergin JABLE - University of Pristina, Kosovo
- Prof. Dr. F. Hülya ŞİMGA - Antalya Belek University, Turkey

- Prof. Dr. Fakhridin YOLDASHEV - Fergana State University, Uzbekistan
- Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA - Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
- Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA - Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Gürbüz ÖZDEMİR - Çankırı Karatekin University, Turkey
- Prof. Dr. Hüseyin BAL - Antalya Belek University, Turkey
- Prof. Dr. İzzet RUSTEMOV - Baku State University, Azerbaijan
- Prof. Dr. Kemal POLAT - Anadolu University, Turkey
- Prof. Dr. Mykola ZHURBA - Luhansk Institute, Ukraine; University of Manitoba, Canada
- Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ - Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey
- Prof. Dr. Rabiyyat ASLANOVA - Baku State University, Azerbaijan
- Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU - Necmettin Erbakan University, Turkey
- Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV - National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV - Jusup Balasagyn Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. Valeri MODEBADZE - Georgian Technical University, Georgia
- Prof. Dr. Zina KARAEVA - Kyrgyz International University, Kyrgyzstan
- Prof. Dr. Rafail HASANOV - Baku State University, Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Akchach ZHOLDOSHEVA - Osh State University, Kyrgyzstan
- Assoc. Prof. Dr. Elena BUDYKA - Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia
- Assoc. Prof. Dr. Enkhbat AVIRMED - Mongolian University of Science and Technology, Mongolia
- Assoc. Prof. Dr. Faiq ELEKBERLI - Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Gülnare SAFAROVA - Azerbaijan Medical University, Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Kemale PANAHOVA - Baku State University, Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Medera HALMATOV - Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet ŞEREN - Antalya Belek University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Metin KAR - Kocaeli University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER - Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Sahur YARIŞ - Dicle University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Tahir AGHAYEV - Baku State University, Azerbaijan
- Assoc. Prof. Dr. Tahir ZORKUL - Van Yüzüncü Yıl University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Remzi BAŞAR - Düzce University, Turkey
- Assoc. Prof. Dr. Yagut ALIYEVA - Baku State University, Azerbaijan
- Dr. Abdülmüttalip ALÇAY - Antalya Belek University, Turkey
- Dr. Aygün KHALİLKIZI - Baku State University, Azerbaijan
- Dr. Kadiyan BOOBKOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
- Dr. Sevinc N. ALIYEVA - Baku State University, Azerbaijan

SECRETARIAT

- Maksut ABDIRAIM, ESSA International Eurasian Symposiums
- Research Assistant Mithat Can KUNT, Antalya Belek University
- Research Assistant Orhan YILDIRIM, Antalya Belek University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SAMSUN MÜZE ENVANTERİNDE BULUNAN GEÇ OSMANLI DÖNEMİNE AİT ATEŞLİ SİLAHLAR	1
PLASTİK DİNAMİZ: UMBERTO BOCCIONI, CARLO CARRA, NATALIE GONTCHAROVA, MUHARREM PİRE	31
NATIVE LANGUAGE: A MEDIUM TO RESPECT AND IMPACTFUL LEARNING.....	39
MODERNİST YAZAR YUSUF ATILGAN'IN ROMANLARINDAKİ ANA KARAKTERLERİN KURGUSAL DÜNYASINDA DEĞERLER	45
SAĞLIK VE ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN OECD DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	54
STATİSTA VE TÜİK VERİLERİ İLE DÜNYA VE TÜRKİYE'DE ERP VE CRM KULLANIMI	63
İSLAMİ UNSURLARIN RUSÇADAN TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE (Lev Tolstoy'un "Hacı Murat" Romanı Örneğinde).....	73
DÜNYA MASALLARINDA ORTAK MOTİFLER.....	81
OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN MATEMATİKLE İLGİLİ DENEYİMLERİ VE BUNLARIN ÇOCUKLARINA YANSIMASI.....	87
KUAFÖR VE GÜZELLİK MERKEZLERİNE DEĞERLER AÇISINDAN ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM	98
GREENWASHING ON THE PATH FROM SOCIAL MARKETING AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP TO SUSTAINABLE MARKETING: A CONCEPTUAL REVIEW AND A MODEL PROPOSAL.....	105
ANADOLU EL DOKUMACILIĞININ TARİHSEL VE KÜLTÜREL ÖNEMİ	119
КЫРГЫЗ АССРИ ТҮЗҮЛГӨНГӨ ЧЕЙИНКИ ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНЫН САЛАМАТТЫК САКТООСУ (КАМАЛИТДИН ГАЙБАЕВДИН "ООРУЛАРДЫ АЙЫКТЫРУУ" КИТЕБИНДИН МИСАЛЫНДА)	131
ЖУСУП МАМАЙ ЖАПОН ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН ЭМГЕКТЕРИНДЕ	136
ҚАЗАҚ ДАЛАСЫ МЕН ТҮРКІ-МҰСЫЛМАН АЙМАҚТАРЫНДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ЭЛИТАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ АСПЕКТІСІ (XX ҒАСЫР БАСЫ)	142
PROPAGANDA KISKACINDA KAFKASYA KÖKENLİ ASKERLER (1941-1945).....	149
BACIYAN-I RUM TEŞKİLATI: KADINLARIN EKONOMİK ÜRETİMDE ROLÜ VE ETKİLERİ.....	158
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MADDE BAĞIMLILIĞI FARKINDALIKLARI VE BİLGİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE UYGULANAN BİR EĞİTİM PROGRAMININ ETKİSİ: ÖN TEST-SON TEST ÇALIŞMA .	165
XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЭЛИТАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЯСАТЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ: ОҚУЛЫҚТАР МЕН ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛДАР	178
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN EŞİĞİNDE ÜÇ İSTİSNA: HOLLYWOOD'DA YALNIZCILIK POLİTİKASININ KIRILMASI.....	184
ÇOCUKLARIN HAYALİ VARLIKLARA YÖNELİK KORKULARINI BELİRLEMEK İÇİN EBEVEYN DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ	194
БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ МУГАЛИМДИН КЕП МАДАНИЯТЫН ӨРКҮНДӨТҮҮ ЖОЛДОРУ	205
ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУ МЕТОДДОРУ	213
BİR JAPON GİYİSİ OLAN KİMONONUN ISSEY MIYAKE ÜZERİNDEN İNCELENMESİ	223
COMPONENT STRUCTURES OF SOME INTERJECTIONS BASED ON THE EXAMPLES OF WORKS OF FAMOUS WRITERS.....	230
МЕДИЦИНА АДІСТІГІНІН СТУДЕНТТЕРІ ҮЧҮН ЛАТЫНЧА-КЫРГЫЗЧА ОКУУ СӨЗДҮГҮНҮН КОНЦЕПТУАЛДЫК МОДЕЛИН ИШТЕП ЧЫГУУ	237

PROFESSIONALY - ORIENTED TRAINING STUDENTS FOREIGN LANGUAGE PROBLEMS AND PROSPECTS.....	244
ПЕРЕВОД ИМЕН ЭПИЧЕСКИХ ГЕРОЕВ НА МАТЕРИАЛЕ ЫРГЫЗСКОГО ЭПОСА «ВОИТЕЛЬНИЦА САЙКАЛ».....	250
ACENTENİN TEMSİL YETKİSİ VE BU YETKİNİN KAPSAMI	256
POZİTİF PSİKOLOJİ VE SANAT TERAPİSİ'NİN BİRLİKTE KULLANIMI; POZİTİF SANAT TERAPİSİ	274
ДИНАМИКА ТРАНСФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ	291
TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ DIŞ TİCARETİN YAPISI, GELİŞİM SEYRİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR.....	299
TATAR TÜRKÇESİNDE KOT "KUT" -İNANÇ VE RİTÜELLERE DAYALI SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME-.....	319
ÇEVRECİ MODA BAĞLAMINDA BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ: "ATIKSIZ GIYSİ TASARIMI ARAŞTIRMA VE UYGULAMALARI PROJESİ"	324
AHŞABIN SANATA DÖNÜŞTÜĞÜ KASABA: DEĞİRMENDERE'NİN HEYKEL İLE OLAN YOLCULUĞU	347
ЧЕЛОВЕК В АРТ-ТЕРАПИИ И ПРЕВРАТНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ГУМАНИЗМА.....	359
THE GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC SIGNIFICANCE OF THE ARCTIC MARITIME CORRIDOR	377
KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU UYGULANMASINA İSTİSNA HALİ: SANAT ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINDA KİŞİSEL VERİLERİN İŞLENMESİ (KVKK M. 28/I-C).....	393
BİDAYETİNDEN İBNÜ'L-CEZERİ'YE DIMAŞK'TA KIRAA İLMİNİN TEŞEKKÜLÜ	405
ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ АЗАТТЫҒЫ МЕН БІРЛІГІ ҮШІН КҮРЕСКЕР - МҰСТАФА ШОҚАЙ	417
ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯ ЭМОЦИОНАЛДЫК ИНТЕЛЛЕКТТИ ӨНҮКТҮРҮҮ КУРАЛЫ КАТАРЫ: ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК ТАЛДОО.....	423
ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯДАГЫ ЖАРАТЫЛЫШ, РУХАНИЙ ЖАЛГЫЗДЫК ЖАНА ОЙ ЖҮГУРТҮҮНҮН МЕЙКИНДИГИ	436
A HISTORICAL MEANING OF THE WORD "KARA" ("QARA" OR "BLACK") IN THE ETHNO-POLITICAL NAME OF "KARA KYRGYZ" ("QARA QYRGYZ").....	446
БАРПЫ АЛЫКУЛОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОР ЖАНА СИМВОЛИКАЛЫК ОБРАЗДАР	452
ТИЛДЕРДИ ОКУТУУДА САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН ИНТЕГРАЦИЯСЫ.....	464
УЛУТТУК КААДА-САЛТТАРДЫН КООМДУ БИРИКТИРҮҮДӨГҮ РОЛУ ЖАНА АЗЫРКЫ ШАРТТА САКТАЛЫШЫ.....	473
THE STUDY OF THE GASTRONOMY TOURISM ASPECTS IN THE HIGH MOUNTAIN REGION OF ADJARA.....	480
АКЫНДАР ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК ЭЛЕМЕНТТЕР	484
А. ОСМОНОВДУН "ОТУЗ ЖАШ" ЫРЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙ ЖАНА КӨРКӨМ СӨЗ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ	493
SOME ISSUES IN THE STUDY OF MEDIEVAL ETHNIC HISTORY: BASED ON TOPONYMIC NAMES	507

SAMSUN MÜZE ENVANTERİNDE BULUNAN GEÇ OSMANLI DÖNEMİNE AİT ATEŞLİ SİLAHLAR

Müzeyyen YAVUZ EYÜP

19 Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Sanat Tarihi Bölümü, muzeyyen.eyup61@hotmail.com

Özet

Bu çalışmamızda Samsun Müzesi envanterindeki satın alma, hibe, müsadere veya farklı müzelerden nakil yoluyla kazandırılan ateşli silahlar tanıtılıp değerlendirilecektir. Osmanlı askeri kültürünün bir parçası olarak, Samsun Müzesi'nde bulunan etnografik eserleri arasında önemli bir yeri olan ateşli silahlarla ilgili bir yayın tespit edilememiştir. Bu bağlamda çalışma konumuz özgündür. Karadeniz Bölgesi'nin silah üretimindeki yeri dikkate alındığında Samsun Müzesi'ndeki ateşli silahların önemi daha da artmaktadır.

Samsun Müzesi envanterinde ateşli silahlar seksiyonunda 15 adet silah tespit edilmiştir. Çalışmamızda bu eserler dönem özellikleri, yapım tekniği, türü, form özellikleri, silahlarda kullanılan malzeme ve süsleme teknikleri bakımından ele alınacak ve değerlendirilecektir. Çalışmanın ana amacı şimdiye kadar haklarında bilimsel bir yayın ve inceleme yapılmamış olan bu eserleri bilim dünyasına sunmak ve Türk sanatı içerisindeki yerinin tespit edilmesidir.

Çalışmamızda yöntem olarak Sanat tarihi biliminin fotoğraflama, çizim, tanımlama ve karşılaştırma gibi genel araştırma yöntemleri kullanılacaktır. Müze depolarında yer alan ve bilim dünyasınca da bilinmeyen bu eserlerin tanıtılması, genelde Türk, özelde ise Karadeniz Bölgesi silah sanatı açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Samsun Müzesi, Osmanlı silahları, kılıç, ateşli silahlar.

FIREARMS FROM THE LATE OTTOMAN PERIOD IN SAMSUN MUSEUM

Abstract

In this study, firearms acquired by the Samsun Museum through purchase, donation, confiscation, or transfer from other museums will be introduced and evaluated. As part of Ottoman military culture, there has been no publication found regarding the firearms in the ethnographic collection of the Samsun Museum, which holds significant items of this type. In this context, our study is unique. Considering the position of the Black Sea Region in weapon production, the importance of the firearms in the Samsun Museum is further emphasized.

15 weapons were identified in the firearms section of the Samsun Museum inventory. In our study, these items will be examined and evaluated in terms of period characteristics, manufacturing techniques, types, form features, materials used, and decoration techniques. The main objective of the study is to introduce these items, which have not yet been subject to scientific publication and examination, to the academic world and to determine their place within Turkish art.

The method used in our study will involve general research techniques such as photography, drawing, description, and comparison, in line with the field of Art History. Introducing these items, which are currently housed in the museum's storage and unknown to the scientific world, is of great importance in terms of Turkish, and specifically Black Sea Region, weaponry art.

Keywords: Samsun Museum, Ottoman weapons, swords, firearms.

Giriş

İnsan eliyle şekillenerek ortaya çıkan, canlı-cansız bütün hedefleri tahrip etme veya yok etme amacıyla yakından veya uzaktan çeşitli şekillerde kullanılan, her türlü alet ve malzeme için silah tanımı yapılmıştır. (ÇORUHLU, 1995, s.84)

İnsanlar, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren kendilerini doğaya ve düşmanlarına karşı korumak, yaşadıkları bölgelere hâkim olmak için üstünlük sağlayıcı, güven verici ve kendi fiziksel gücünü tamamlayıcı araçlara ihtiyaç duymuştur. Tarih boyunca gelişen yaşam şartları, teknolojik gelişmeler ve insan zekâsının ürettiği yeniliklerle silahlar çeşitli nitelikler kazanmış ve gelişmeler göstermiştir. Tarihi gelişime göre sınıflandırma yapılacak olunursa; ilk çağ silahları, barutun icadına kadar ve barutun icadı ile yapılan ateşli silahlar, otomatik- atom silahlar olarak karşımıza çıkmaktadır. (ERALP, 1993, s.4)

İnsanlığın zihinsel ve estetik zekasının gelişimi ile birlikte, çevrelerinde kullandıkları pek çok günlük eşyayı süsledikleri gibi silahları da süsledikleri görülmüştür. Kendi içlerinde delici, vurucu, kesici, koruyucu ve ateşli olmak üzere bir gelişim gösteren silahlar, XVIII yy. sonlarında fabrikasyon üretime geçilinceye kadar küçük atölyelerde ustanın el marifeti ve beğenisi ile üretiliyordu. Silahlar böylece askeri ve savaş araçları olmalarının dışında bir sanat eseri özelliği de kazanmıştır.

Katalog No: 27

Katalog No	27
Çizim No	40-41-42
Fotoğraf No	94-95-96-97-98-99
Müze Envanter No	02.01.1981/355
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Depo
Eserin Adı	Çakmaklı tüfek
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	10.02.1981
Müzeye Geliş Şekli	Salih Bayraktar'dan satın alma
Tarihi	18.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, ahşap
Bezeme Tekniği	Kakma, yaldızlama
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz vaziyettedir. Kırık halde 3 parçaya bölünmüştür. Metal yüzey üzerinde korozyon görülmektedir. Ahşap kaplamada sökülmeler mevcuttur.
Ölçüleri	Uzunluk 118 cm.

Tanım: Yekpare ahşap malzemeden oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme mekanizmasından meydana gelen, ağızdan doldurulmalı, tek mermi hazneli, kaval namlulu bir çakmaklı tüfektir.

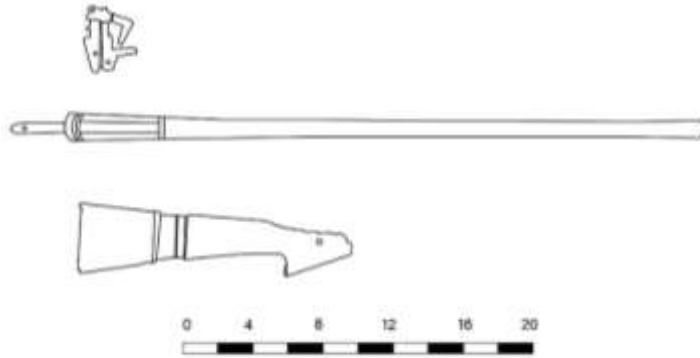
Teknik Özellikler: Tüfeğin namlu, ateşleme mekanizması çelik malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Beşgen formlu dipçik ve ateşleme mekanizmasının olduğu

gövde yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Kabza, namlu ve ateşleme mekanizması üç ayrı parçaya bölünmek kaydıyla kırık haldedir. 87 cm uzunluğundaki namlu sekiz köşeli olup, yiv ve set adedi dokuzdur. El kundağı tetik mekanizması ile birleşme yerinden kırılmış kabza üzerinde kelepçeli kısım olması gerekir lakin kırıktır. Tetik mekanizması yerinde yoktur.

Süsleme Programı: Silahın dipçik ile kabza üzerinde ve ateşleme mekanizmasının olduğu yerde kakma tekniğinde yerleştirilmiş sedef ve gümüş levhalar yer alır. Çokgen dipçik gövde üzerinde birbirini takip eden kakma tekniğinde işlenmiş sedef ve gümüş malzemedeki stilize güneş motifleri, kabza üzerinde ve ateşleme mekanizmasının çevresinde de devam ederek dipçik ile gövde arasında bezeme açısından bir bütünlük oluşturmaktadır. El kundağı yüzeyinde kakma tekniğinde uç kısmı palmet motifi ile sonlanan stilize edilmiş bitkisel motifler kuşak halinde yer almaktadır. El kundağı ile dipçiğin birleştiği yerdeki kakma tekniğinde yapılan süslemelerin olduğu fakat döküldüğü kalan izlerden anlaşılmaktadır. Namlunun çokgen gövde üzerinde yıldızlama tekniğiyle rumî ve kıvrık dallarla bezenmiş ucu palmet motifi ile son bulan stilize edilmiş bitkisel motifler, namlu gerisinde ve namlu ucunda karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Namlunun başlangıç yerindeki bağlantı şeridinin üzerinde Arap harfleri ile damga bulunmakta olup ciddi korozyon nedeniyle günümüzde okunamamaktadır. Süsleme açısından farklı bir yere sahip olan tüfek çakmaklı silah süsleme geleneğini devam ettirmektedir.

Foto 94. Çakmaklı Tüfek Görünüm

Çizim 40-41-42. Çakmaklı Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 95. Çakmaklı Tüfek Görünüm

Foto 96. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 97-98-99. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

2.2. Katalog No: 28

Katalog No	28
Çizim No	43
Fotoğraf No	100-101
Müze Envanter No	2023/112 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Depo
Eserin Adı	Çakmaklı tüfek
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesinden devir
Tarihi	19.yy
Tekniği	Döküm, oyma, çakma
Malzemesi	Çelik, ahşap
Bezeme Tekniği	Bezeme Yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz Vaziyettedir. Ateşleme mekanizmasında korozyon, ahşap aksamda yer yer yıpranmalar mevcuttur.
Ölçüleri	Uzunluk 150 cm.

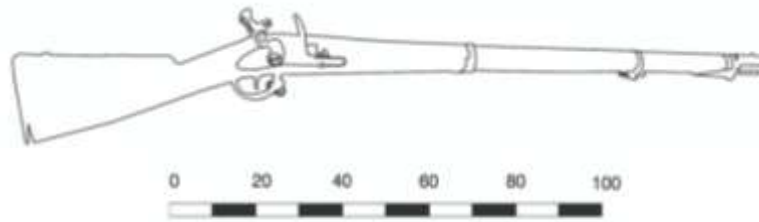
Tanım: Yekpare ahşap malzemeden oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme-tetik mekanizmasından meydana gelen, tek namlulu, tek tetik- tek horozlu, ağızdan doldurmalı, tek atımlı çakmaklı bir tüfektir.

Teknik Özellikler: Tüfeğin ateşleme ve tetik mekanizması çelik malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Dipçik, ateşleme ve tetik mekanizmasının olduğu gövde ve namlu yuvası yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Çakmaklı ateşleme mekanizması ahşap gövdenin içerisine çakma tekniği ile yerleştirilmiştir. Çelik malzemeden döküm tekniğinde yapılan uzun silindir namlu kundağa dört metal bilezikle sabitlenmiştir. Namlu gerisinde ateşleme mekanizmasının üst tarafında hareketli ayarlanabilen gez kertiğine, namlu ucunda ise arpacığa yer verildiği görülmektedir. Ateşleme mekanizmasının altında gövdeye oyularak yapılan tetik yuvasının içerisinde yer alan ve tüfeğin ateşleme mekanizmasını harekete geçiren tetik kısmı düz çivi şeklindeki olup tetik korkuluğu içerisinde yer almaktadır. Namlunun ve tetik korkuluğunun altında kayışla taşınması için iki adet gerdaneye yer verilmiş, deforme olan dipçiğin tabanına metal bir aksam eklenerek dipçik sağlamlaştırılmıştır. Yuvarlak tutulan namlunun alt kısmında harbi yuvasına yer verilmiştir ve çelikten yapılı harbi yuva içerisindedir.

Süsleme Programı: Dipçik, gövde, kundak, namlu ve çakmaklı ateşleme tertibatı üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl fabrikasyon seri üretimi olması sebebiyle işlevsellik ön planda tutulmuş süsleme ve bezemeye yer verilmemiştir.

Foto 100. Çakmaklı Tüfek Görünüm

Çizim 43. Çakmaklı Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 101. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

2.3. Katalog No: 29

Katalog No	29
Çizim No	44
Fotoğraf No	102-103-104-105-106-107-108
Müze Envanter No	2023/128 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Çakmaklı tüfek
Eserin Türü	Ateşli Silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesinden devir
Tarihi	Osmanlı 20.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, ahşap, gümüş
Bezeme Tekniği	Kazıma, kakma
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışır Vaziyettedir. Ahşap namlu yuvasının uç kısmı kırıktır. Madeni kısımlarda korozyon görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 148 cm.

Tanım: Yekpare ahşap malzemedен oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme-tetik mekanizmasından meydana gelen ağızdan doldurmalı, tek mermi hazneli çakmaklı tüfektir.

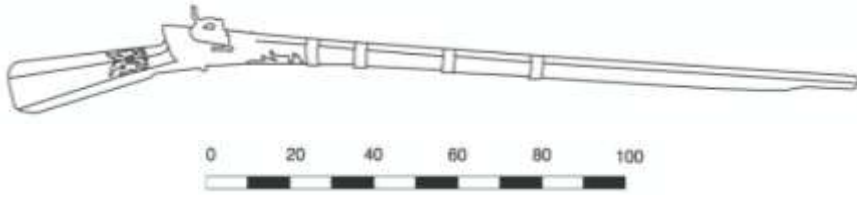
Teknik Özellikler: Tüfeğin namlu, ateşleme ve tetik mekanizması çelik malzemedен döküm tekniğinde imal edilmiştir. Beşgen formlu dipçik, ateşleme ve tetik mekanizmasının olduğu gövde ve namlu yuvası yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Çakmaklı ateşleme mekanizması ahşap gövdenin içerisine yerleştirilmiştir. Ateşleme mekanizmasının altında gövdeye oyularak yapılan tetik yuvasının içerisinde yer alan ve tüfeğin ateşleme mekanizmasını harekete geçiren tetik kısmı damla şeklinde olup tetik korkuluğu bulunmamaktadır. İçten ve dıştan çokgen formlu namlu ahşap kundağa dört madeni bilezik ile bağlanarak oturtulmuştur beşincisinin yeri bellidir fakat yerinde değildir. Tetik mekanizmasının yanında ve namlunun orta yerinde altta kalacak şekilde iki adet madeni gerdane yer almakta olup askı kayışı günümüzde bulunmamaktadır.

Süsleme Programı: Dipçik gövde üzerinde, el kundağı, tetik yuvası ve ateşleme mekanizmasının etrafında kakma tekniğinde yerleştirilen gümüş plakalar kazıma tekniğinde işlenmiştir. Dipçik yüzeyinde birbirinin tekrarı olarak devam eden bitkisel tarzda süslemelerin üzerinde stilize güneş ve yıldız motifleri kakma tekniğinde yerleştirilmiştir. Bu bezemelerin üzerinde ucu palmet motifi ile son bulan püskül şekilli stilize edilmiş bitkisel motifler dipçik gövdesinde karşılıklı olarak yerleştirilmiştir. Kundağın her iki yüzeyinde ve tetik mekanizmasının namlu ile bitiş yerinde olmak üzere toplam üç adet çift başlı kartal bezemesi tüfeğe ayırt edici bir özellik katmaktadır. Çakmaklı mekanizmanın yerleştiği gövde kısmının sağında ve solunda yerleştirilen gümüş plakalar üzerinde kazıma tekniğinde kenger yaprağı şeklinde stilize edilmiş bitkisel tarzda kıvrık dallar kakma tekniğinde yerleştirilmiştir. Namluyu kundağa bağlayan gümüş bilezikler üzerinde kazıma tekniğinde düz ve kavisli çizgilerle bitkisel ve

geometrik bezemeler yapılarak hareketli bir zemin oluşturulmuştur. Namlu üzerinde bezeme yoktur. Süsleme açısından farklı bir yere sahip olan tüfek çakmaklı silah süsleme geleneğini devam ettirmektedir.

Foto 102. Çakmaklı Tüfek Görünüm

Çizim 44. Çakmaklı Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 103. Çakmaklı Tüfek Görünüm

Foto 104. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 105. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 106. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 107-108. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

2.4. Katalog No: 30

Katalog No	30
Çizim No	45
Fotoğraf No	109-110-111-112-113-114-115-116-117
Müze Envanter No	2023/129 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Depo
Eserin Adı	Çakmaklı tüfek
Eserin Türü	Ateşsiz silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesinden devir
Tarihi	20.yy
Tekniği	Döküm
Malzemesi	Çelik, ahşap
Bezeme Tekniği	Kazıma, kakma, yıldızlama
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz vaziyettedir. Dipçiğin alt kısmındaki ahşap parça ana gövdeden kırılarak ayrılmıştır. Namlu yuvasının uç kısmı kırıktır.
Ölçüleri	Uzunluk 172 cm.

Tanım: Ahşap malzemeden oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme-tetik mekanizmasından meydana gelen, ağızdan doldurulmalı tek mermi hazneli çakmaklı bir tüfektir.

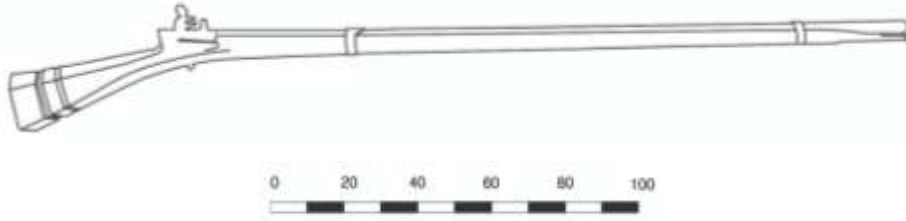
Teknik Özellikler: Tüfeğin namlu, ateşleme ve tetik mekanizması demir malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Ateşleme ve tetik mekanizmasının olduğu gövde ve namlu yuvası yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Köşeli formlu dipçik kısmı iki parça ahşaptan oyma tekniğinde yapılmış olup dipçiğin alt kısmındaki ahşap parça ana gövdeden kırılarak ayrılmıştır. Çakmağı kurma mekanizması halka şeklindedir. Namlu içten ve dıştan sekizgen olarak tasarlanmıştır. Çokgen silindirik namlu tek parça ahşap yuva içerisine iki adet madeni bilezik ile bağlanarak oturtulmuştur. Ateşleme mekanizmasının altında gövdeye oyularak yapılan tetik yuvasının içerisinde yer alan ve tüfeğin ateşleme mekanizmasını harekete geçiren tetik kısmı damla şeklinde olup

tetik korkuluğu bulunmamaktadır. Ahşap namlu yuvasının uç kısmı kırık olup çelikten harbi ahşap namlu yuvası altında yer almaktadır.

Süsleme Programı: Köşeli formlu dipçiğin alt kısmındaki ahşap parça ana gövdeden kırılmış üzerindeki kakma tekniğinde yapılan süslemelerin olduğu fakat döküldüğü kalan izlerden anlaşılmaktadır. Tetik yuvası etrafında ve ateşleme mekanizmasının ters istikametine yerleştirilmiş gümüş plaka üzerinde kakma tekniğinde bitkisel bezemeler geometrik formda görülmektedir. Ayrıca kabza gövdesi üzerinde kuşak halinde ve yer yer serpme yıldız motifli kakma tekniğinde işlenmiş sedef plakalar vardır. Namlunun çokgen gövde üzerinde yaldızlama tekniğiyle rumî ve kıvrık dallarla bezenmiş ucu palmet motifi ile son bulan stilize edilmiş bitkisel motifler, namlu gerisinde ve namlu ucunda karşılıklı olarak yerleştirilmiş olup bitkisel tarzda ki süslemeler tüfeğe ayırt edici bir özellik katmaktadır. Namluyu kundağa bağlayan maden bilezikler üzerinde kazıma tekniğinde bitkisel bezemeler yapılarak hareketli bir zemin oluşturulmuştur. Süsleme açısından farklı bir yere sahip olan tüfek çakmalı silah süsleme geleneğini devam ettirmektedir.

Foto 109. Çakmaklı Tüfek Görünüm

Çizim 45. Çakmaklı Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 110. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 111. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 112. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 113. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 114-115. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

Foto 116-117. Çakmaklı Tüfek Detay Görünüm

2.5. Katalog No: 31

Katalog No	31
Çizim No	46
Fotoğraf No	118-119-120-121-122
Müze Envanter No	2023/120 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Depo
Eserin Adı	Kapsüllü tüfek
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesi'nden devir
Tarihi	19.yüzyıl
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, ahşap, deri
Bezeme Tekniği	Bezeme yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz vaziyettedir. Ateşleme-tetik mekanizması paslı haldedir. Ahşap aksamı oldukça yıpranmıştır.
Ölçüleri	Uzunluk 117 cm.

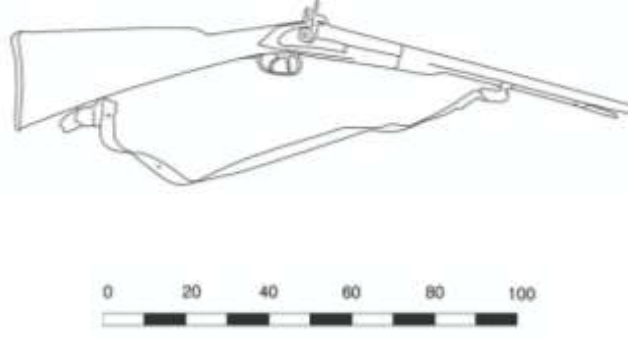
Tanım: Yekpare ahşap malzemeden oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme-tetik mekanizması ve nişangâhtan meydana gelen, ağızdan doldurulmalı, çift namlulu, çift tetikli ve çift horozlu, tek atımlı kapsüllü tipte tüfektir. Bu tip tüfekler ağız kısmından dolan ve tetiğin çekilmesiyle horozun ecza yuvasını darp etmesiyle patlayan tüfeklerdir.

Teknik Özellikler: Tüfeğin namlu, ateşleme ve tetik mekanizması çelik malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Dipçik, ateşleme ve tetik mekanizmasının olduğu gövde ve namlu yuvası yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Silindir formlu yan yana iki namlunun altında yer alan ahşap harbi çubuğunun yarısı kundak içine açılan yuvanın içerisinde diğer yarısı namlu altında açık olarak görülmektedir. Namlu kundağa demir köprü ile bağlanmaktadır. Ateşleme mekanizmasının altında gövdeye oyularak yapılan tetik yuvasının içerisinde yer alan ve tüfeğin ateşleme mekanizmasını harekete geçiren tetiklerden biri düz çivi şeklinde, diğeri ise yarım hilal şeklinde farklı olarak tasarlanmış iki tetik de çalışır vaziyettedir. Tüfeğin taşınması için namlu ve el kundağı altında iki adet metal halka yer almakta olup, deri askı kayışı vardır.

Süsleme Programı: Dipçik, gövde, kundak, namlu ve kapsüllü ateşleme tertibatı üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl fabrikasyon seri üretimi olması sebebiyle işlevsellik ön planda tutulmuş süsleme ve bezemeye yer verilmemiştir.

Foto 118. Kapsüllü Tüfek Görünüm

Çizim 46. Kapsüllü Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 119. Kapsüllü Tüfek Görünüm

Foto 120. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

Foto 121. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

Foto 122. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

2.6. Katalog No: 32

Katalog No	32
Çizim No	47
Fotoğraf No	123-124-125-126-127
Müze Envanter No	2023/130 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Kapsüllü tüfek
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesinden devir
Tarihi	20.yy
Tekniği	Döküm
Malzemesi	Çelik, ahşap, pirinç, demir
Bezeme Tekniği	Kazıma
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz Vaziyettedir. Metal aksamda yer yer korozyon, ahşap aksam da güve görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 133 cm.

Tanım: Yekpare ahşap malzemedен oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme-tetik mekanizması ile nişangâhtan meydana gelen ağızdan doldurmalı, tek mermi hazneli, tek namlulu, tek tetik ve tek horozlu çakmaklı bir tüfektir.

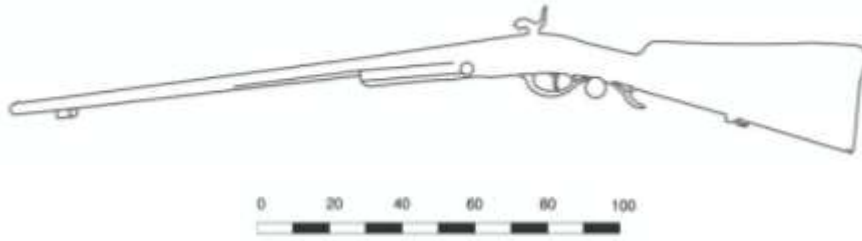
Teknik Özellikler: Dipçik, gövde kısmı yekpare koyu renkli ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Ateşleme mekanizması ve uzun silindir namlusu çelik malzemedен döküm tekniğinde, tetik mekanizması pirinç malzemedен imal edilmiştir. Çakmaklı ateşleme mekanizması ahşap gövdenin içerisine çakma tekniğiyle yerleştirilmiştir. Çakmağı kurma mekanizması horoz şeklindedir. Ateşleme

mekanizmasının harekete geçmesini sağlayan düz çivi şeklindeki tetik mekanizması ve tetik korkuluğu sağlam bir şekilde yerinde durmaktadır. İçten ve dıştan sekizgen bir forma sahip olan namlunun ucunda arpacık yer almaktadır. Namlunun altında yer alan harbi çubuğunun yarısı kundak içine açılan yuvanın içerisinde diğer yarısı da namlu altında açık olarak görülmektedir ancak harbi günümüze ulaşmamıştır. El kundağı altında namluyu kundağa bağlayan demir bileziğe tutturulmuş bir gerdane halkası mevcuttur. Dipçiğin tabanına pirinç bir aksam eklenerek dipçik sağlamlaştırılmıştır.

Süsleme Programı: Ateşleme mekanizmasının ters istikametine yerleştirilmiş pirinç plakanın el kundağına doğru devam eden bölümü günümüzde yer almamaktadır. Bu pirinç plakanın sağlam kalan yüzeyi üzerinde kazıma tekniğinde stilize edilmiş palmet, rumi motifler, el kundağı ve namlusu sade tutulan tüfeğe hareketlilik kazandırmıştır. Dipçiğin tabanına yerleştirilmiş pirinç plakanın üzerinde kazıma tekniği stilize edilmiş palmet, rumi ve çiçek motiflerinden oluşan bir kompozisyon yer almaktadır. Namlu ve ateşleme mekanizması üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır.

Foto 123. Kapsüllü Tüfek Görünüm

Çizim 47. Kapsüllü Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 124-125. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

Foto 126-127. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

2.7. Katalog No: 33

Katalog No	33
Çizim No	48
Fotoğraf No	128-129-130-131
Müze Envanter No	2023/132 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Kapsüllü tüfek
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesinden devir
Tarihi	Osmanlı 18.yy
Tekniği	Döküm
Malzemesi	Çelik, ahşap, pirinç
Bezeme Tekniği	Bezeme yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz vaziyettedir. Tüfekte yıpranmalar söz konusu olup metal aksamda korozyonlar mevcuttur.
Ölçüleri	Uzunluk 100 cm.

Tanım: Yekpare ahşap malzemeden yapılan dipçik ve kundak kısmının üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan ateşleme-tetik mekanizmasından meydana gelen, ağızdan doldurmalı, tek mermi hazneli, tek namlulu, tek tetik ve tek horozlu kapsüllü tipte bir tüfektir.

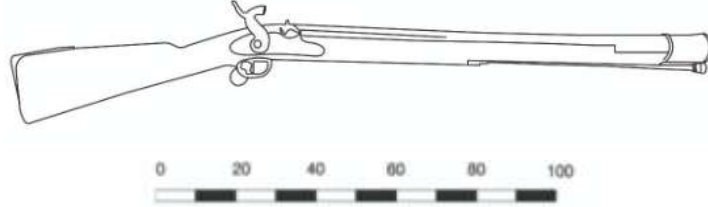
Teknik Özellikler: Namlusu ve ateşleme-tetik mekanizması çelik malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Dipçik, gövde ve kundak ahşap malzemeden yekpare siyah renkli ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Tetik ve tetik korkuluğu ve yuvası pirinç malzemedendir. Ahşap kundağa oturtulan geniş ağızlı boru şeklindeki namlu başlangıçta sekizgen bir yapıya sahipken ortaya doğru köşeler yumuşayarak yuvarlak bir form alır ve namlu ucu top namlusu formunda sonlanır. Namlu gerisinde ateşleme mekanizmasının üst tarafında gez kertiğine yer verildiği görülmektedir.

Dipçiğin tabanına metal bir aksam eklenerek dipçik sağlamlaştırılmıştır. Namlu gerisinde yer alan ateşleme tertibatı tam ve eksiksiz olarak üzerinde durmaktadır. Ateşleme mekanizmasının altında gövdeye oyularak yapılan tetik yuvasının içerisinde yer alan ve tüfeğin ateşleme mekanizmasını harekete geçiren tetik kısmı düz çivi şeklinde olup tetik korkuluğu yer bulunmaktadır. Namlunun altında yer alan harbi çubuğunun yarısı kundak içine açılan yuvanın içerisinde diğer yarısı da namlu altında açık olarak görülmektedir. Pirinçten yapılı harbinin ucu ateşleme mekanizması yönünde ok şeklinde sonlanmaktadır.

Süsleme Programı: Dipçik, gövde, kundak, namlu ve çakmaklı ateşleme tertibatı üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır.

Foto 128. Kapsüllü Tüfek Görünüm

Çizim 48. Kapsüllü Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 129-130. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

Foto 131. Kapsüllü Tüfek Detay Görünüm

2.8. Katalog No: 34

Katalog No	34
Çizim No	49
Fotoğraf No	132-133
Müze Envanter No	2023/133 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Kapsüllü tüfek
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.10.2023
Müzeye Geliş Şekli	Milas Müzesinden devir
Tarihi	Osmanlı 19.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, ahşap, demir, deri
Bezeme Tekniği	Bezeme yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz vaziyettedir. Ahşap yüzeyinde yıpranmalar, metal aksamda korozyon mevcuttur.
Ölçüleri	Uzunluk 127 cm.

Tanım: Yekpare ahşap malzemeden oyularak yapılan dipçik ve kundak üzerine yerleştirilen namlu ile namlu gerisinde yer alan tetik tertibatından meydana gelen, ağızdan doldurulmalı, tek mermi hazneli kapsüllü tüfektir.

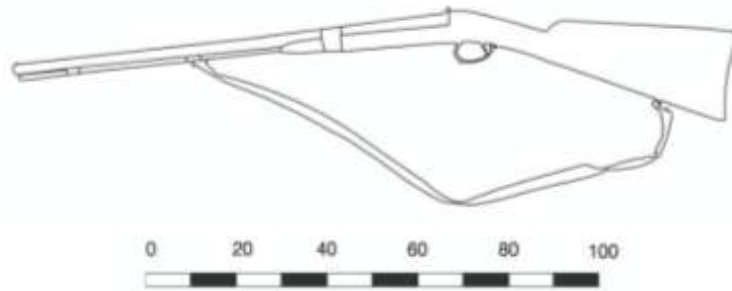
Teknik Özellikler: Namlu, ateşleme-tetik mekanizması çelik malzemeden döküm tekniğiyle imal edilmiştir. Dipçik, gövde ve namlu kundağı yekpare koyu renkli ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Tüfeğin uzun silindir namlusu ahşap kundağa metal geniş bir bilezik ile sabitlenmiştir. Ateşleme tertibatının altında yer alan tetik ve tetik korkuluğu günümüz modern silah tetik mekanizmalarıyla benzerlik göstermektedir. Namlu gerisinde ateşleme mekanizmasının üst tarafında gez ve namlu ucunda arpacık kertiğine yer verildiği görülmektedir. Namlu kundağa demir bilezikle bağlanmaktadır.

Kundak ve dipçik üzerinde yer alan gerdane yuvalarında tüfeğin taşınması için iki adet metal halkaya yer verilmiş olup deri kayış tüfeğin üzerinde yer almaktadır. Namlunun altında yer alan ahşap harbi çubuğunun yarısı kundak içine açılan yuvanın içerisinde diğer yarısı da namlu altında açık olarak görülmektedir.

Süsleme Programı: Dipçik, gövde, kundak, namlu ve kapsüllü ateşleme tertibatı üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl fabrikasyon seri üretimi olması sebebiyle işlevsellik ön planda tutulmuş süsleme ve bezemeye yer verilmemiştir.

Foto 132. Kapsüllü Tüfek Görünüm

Çizim 49. Kapsüllü Tüfek Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 133. Kapsüllü Tüfek Görünüm

2.9. Katalog No: 35

Katalog No	35
Çizim No	50
Fotoğraf No	134-135-136-137-138
Müze Envanter No	02.05.1976/121
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Depo
Eserin Adı	Çakmaklı tabanca
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	14.01.1976
Müzeye Geliş Şekli	Bekir Geçer'den satın alma
Tarihi	19.yy
Tekniği	Dövme, oyma
Malzemesi	Demir, ahşap, gümüş, pirinç
Bezeme Tekniği	Kazıma, kakma, kalıpla kabartma, ajur
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz Vaziyettedir. Tetiğin uç kısmı kırıktır. Günümüze madeni kısımlarda kararmalar, ahşap kısımlarda çatlak çizik ve aşınmalar mevcuttur.
Ölçüleri	Uzunluk 41 cm.

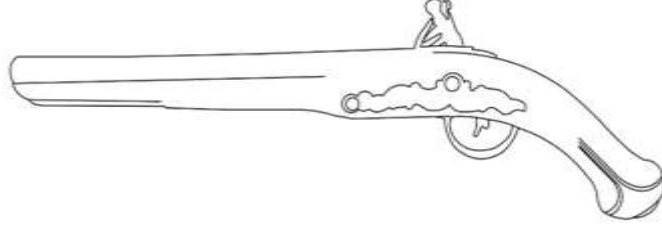
Tanım: Ahşap kundak üzerine yerleştirilmiş namlu ve namlu gerisinde yer alan çakmaklı ateşleme, tetik mekanizması ve nişangâhtan meydana gelen, ağızdan doldurmalı tek mermi hazneli ve tek atışlı piştov diye tabir edilen çakmaklı tabancadır.

Teknik Özellikler: Ateşleme mekanizması ve namlusu demir malzemen imal edilmiştir. Kabza, ateşleme mekanizmasının olduğu gövde ve namlu kundağı yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Ateşleme mekanizmasının altında yer alan tetik-tetik korkuluğu ile tetik yuvasından oluşan tetik mekanizması pirinç malzemedir. Horozu çakmak taşlı biçimlidir. Kundağa yerleştirilen uzun namlu, daire formunda olup ağız kısmı sade tutulmuştur. Kabza dipçik muhafazası gümüş malzeme kullanılarak yapılmış olup topuz şeklini alarak, kabza sağlamlaştırılmıştır. Kundağın alt kısmında tetik mekanizmasına doğru yönelen mızrak ucu formunda tasarlanmış harbi yuvasında pirinç malzemededen harbi ucu yer almaktadır.

Süsleme Programı: Kabza dipçğine gümüş malzemededen topuz şeklinde bir kaplama yapılmıştır. Bu kaplamanın üzerinde kazıma tekniğinde işlenmiş kıvrık dallarla oluşan bitkisel motifler yer almakta olup günümüzde silik haldedir. Kabzanın dışa bakan sırt bölümünde gümüş plaka kakma tekniğinde yerleştirilmiştir. Bu plaka üzerinde rumi ve ucu palmet motifi ile son bulan bitkisel bezemeler ajur tekniğinden işlenmiştir. Ateşleme mekanizmasının ters istikametine yerleştirilmiş pirinç plaka yüzeyinde kalıpla kabartma tekniğinde işlenmiş ve yüzeyinde kazıma tekniğinde bitkisel süsleme kuşağı yer almaktadır. Namlu kundağı altında yer alan harbi ucu kazıma tekniğinde işlenmiştir. Pirinç malzemededen yapılmış tetik korkuluğu ve tetik yuvası kazıma tekniğinde çizgisel formda işlenmiştir. Kundak ve namlu üzerinde herhangi bir bezeme yer almamaktadır.

Foto 134. Çakmaklı Tabanca Görünüm

Çizim 50. Çakmaklı Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 135. Çakmaklı Tabanca Detay Görünüm

Foto 136. Çakmaklı Tabanca Detay Görünüm

Foto 137. Çakmaklı Tabanca Detay Görünüm

Foto 138. Çakmaklı Tabanca Detay Görünüm

2.10. Katalog No: 36

Katalog No	36
Çizim No	51
Fotoğraf No	139-140
Müze Envanter No	03.01.1992
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Depo
Eserin Adı	Çakmaklı tabanca
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	02.10.1992
Müzeye Geliş Şekli	Yaşar Bursa'dan satın alma
Tarihi	20.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Demir, ahşap, pirinç
Bezeme Tekniği	Kazıma, kakma, kalıpla kabartma
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Sağlam. Dipçiğin uç tarafında küçük bir kırık vardır. Madeni aksanda paslanmalar mevcuttur.
Ölçüleri	Uzunluk 43 cm

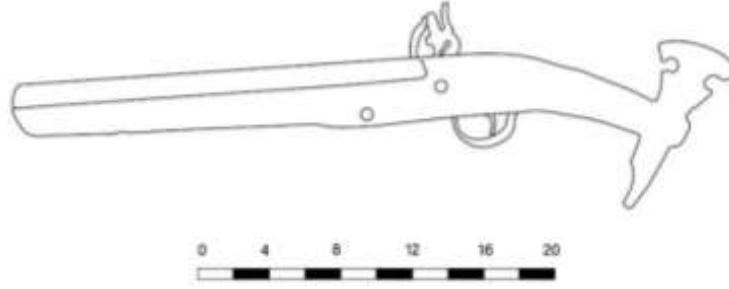
Tanım: Ahşap kundak üzerine yerleştirilen namlu ve namlu gerisinde yer alan çakmaklı ateşleme mekanizması, tetik ve nişangâhtan meydana gelen, ağızdan doldurulmalı tek mermi hazneli çakmaklı tabancadır. Teberli çakmaklı tabancalarda kabza kısmının arkasında silaha takılmış ay şeklinde bir balta her almaktadır.

Teknik Özellikler: Namlu, ateşleme ve tetik mekanizmasında demir malzeme imal edilmiştir. Kabza, ateşleme mekanizmasının olduğu gövde ve namlu kundağı yekpare ahşaptan oyma tekniğinde yapılmıştır. Kabza dipçik ucunda bulunan teberli kazma kısmı pirinç malzemeden imal edilmiştir. Ateşleme tertibatı çakmak taşıdır. Namlu yatsı boru şeklindedir. Ateşleme mekanizmasının altında yer alan tetik ve tetik korkuluğu pirinç malzemeden yapılmış olup, form açısından 18. yy. sonu 19. yy. başı tetik tertibatı özelliğini yansıtmaktadır.

Süsleme Programı: Kabza tabanında pirinç maden ile yerleştirilmiş teberin yüzeyinde kazıma tekniğinde bitkisel tarzda bezeme yer almaktadır. Kabza sırtında yer alan gümüş tel kakma tekniğinde kıvrık dallarla oluşturulmuş bitkisel motifler namlu kundağının her iki yüzeyini dolanarak kontrast bir gövde meydana getirilmiştir. Kabza yan sırtında ateşleme mekanizmasının ters istikametine yerleştirilmiş pirinç plaka üzerinde kalıpla kabartma tekniğinde işlenmiş bitkisel bezemelerin izleri görülmekte ancak süslemede kullanılan metal malzemeler kısmen dökülmüştür.

Foto 139. Çakmaklı Tabanca Görünüm

Çizim 51. Çakmaklı Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 140. Çakmaklı Tabanca Görünüm

2.11. Katalog No: 37

Katalog No	37
Çizim No	52
Fotoğraf No	141
Müze Envanter No	01.03.1974/42
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Kapsüllü toplu tabanca
Eserin Türü	Ateşli Silah
Müzeye Geliş Tarihi	03.01.1974
Müzeye Geliş Şekli	Harutyun Artun'dan satın alma
Tarihi	19.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, ahşap
Bezeme Tekniği	Bezeme yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz fazilettedir. Horoz ve tetiği kırıktır. Namlu ve gövdede korozyon mevcuttur. Kabza üzerinde yıpranmalar görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 31 cm.

Tanım: Namlu gerisinde yer alan ateşleme mekanizması, altı adet mermi haznesi ve tetik tertibatından meydana gelen, geriden doldurulmalı, iğneli, yivli mekanizmaya sahip toplu tabançadır. Tabanca gövdesinde mermilerin dizildiği bir tambur biçiminde tasarlanmış tabancalara toplu tabanca adı verilmektedir. Bu tambur üzerinde merkez noktanın etrafına eşit şekilde dağılmış mermi yatakları yer almaktadır. Bu mermi yatakları 5-8 arasında değişiklik gösterse de genellikle 6 kısımdan oluştuğu için toplu tabancalara halk arasında altıpatlar ismi verilmiştir.

Teknik Özellikler: Namlu, gövde ve ateşleme tertibatı, toplu mermi yuvası çelik malzemedeki döküm tekniğinde imal edilmiştir. Kabza kaplamasını oluşturan iki adet ahşap plaka oyma tekniğinde yapılmış olup karşılıklı olacak şekilde metal vidalar ile kabza demirine sabitlenmiştir. Namlu üstten kırmalı olarak tasarlanmıştır.

Namlu gerisinde altı mermi hazneli makaralı toplu sistem, makaranın arkasında ecza yuvası, onunda gerisinde horoz tertibatı yer alır. Gövde üzerindeki kilit sistemi açıldıktan sonra namlu aşağı doğru bastırılarak eğilir ve mermiler toplu mermi haznesine yerleştirilir. Toplu mekanizmanın gerisinde iğneli ateşleme mekanizması yer alır. Bu mekanizma tetik çekildikten sonra horozun düşmesi ile iğne merminin barut dolu kovanına çarpar. Bu çarpmanın meydana getirdiği sıkıştırma basıncıyla ateşleme gerçekleşir. Ateşleme mekanizmasının altında tabancanın horoz mekanizmasını çalıştırarak ateş almasını sağlayan tetik tertibatı yer alır. Tetik etrafında metal vida ile gövdeye sabitlenmiş tetik korkuluğu yer alır. Tetik korkuluğunda tetiği kullanmayı kolaylaştıracak içbükey kavis alacak şekilde parmaklık yer almaktadır. Ayrıca namlu üzerine geçmeli şekilde yerleştirilmiş arpacık kertiği bulunmaktadır. Kabza altında demir malzemedeki kabza altlığı veya korumalığı yapılmış olup, bununla altına taşıma halkası eklenmiştir.

Süsleme Programı: Kabza, gövde, namlu üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl seri üretim silah form ve özelliklerini yansıtır.

Foto 141. Toplu Tabanca Görünüm

Çizim 52. Toplu Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

2.12. Katalog No: 38

Katalog No	38
Çizim No	53
Fotoğraf No	142-143-144-145
Müze Envanter No	03.01.1979/249
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Kapsüllü toplu tabanca
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	20.01.1979
Müzeye Geliş Şekli	Dursun Er'den satın alma
Tarihi	19.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, kemik
Bezeme Tekniği	Bezeme yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz Vaziyettedir. Namlu ve gövdede korozyon mevcuttur. Kabza üzerinde yıpranmalar görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 23 cm.

Tanım: Namlu gerisinde yer alan ateşleme mekanizması, beş adet mermi haznesi ve tetik tertibatından meydana gelen, iğneli, sekiz köşeli namlusunun altında kurşun doldurmaya yarayan hareketli bir mekanizmaya sahip toplu tabancadır.

Teknik Özellikler: Namlu, gövde ve ateşleme tertibatı, toplu mermi yuvası çelik malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Kabza kaplamasını oluşturan iki adet ahşap plaka oyma tekniğinde yapılmış olup karşılıklı olacak şekilde kabza demirine sabitlenmiştir. Namlu gerisinde beş mermi hazneli makaralı toplu sistem, makaranın arkasında ecza yuvası, onunda gerisinde horoz tertibatı yer alır. Ateşleme mekanizmasının altında tabancanın horoz mekanizmasını çalıştırarak ateş almasını sağlayan tetik tertibatı görülmektedir. Tetik etrafında metal vida ile gövdeye sabitlenmiş tetik korkuluğu yer alır. Namlu yüzeyinde ve tetik mekanizmasının bulunduğu gövdede silah birleşimini sağlayan küçük vidalar bulunmaktadır.

Süsleme Programı: Kabza, gövde, namlu üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl seri üretim silah form ve özelliklerini yansıtır. Namlunun üzerinde "AMERİCAN NEWYORK" yazısını takip eden birbiriyle kesişen ikişer anahtar motifinin ortasında "12451" seri numarası işlenmiştir. Ayrıca topun üzerinde A. XANTHOPOULO ibaresi yer almaktadır. Tetik yuvasında beş rakamlı bir sayının varlığı tespit edilmiş olsa da korozyon nedeniyle günümüzde okunamamaktadır.

Foto 142. Toplu Tabanca Görünüm

Çizim 53. Toplu Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 143-144-145. Toplu Tabanca Detay Görünüm

2.13. Katalog No: 39

Katalog No	39
Çizim No	54
Fotoğraf No	146
Müze Envanter No	03.02.1979/250
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi

Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu
Eserin Adı	Kapsüllü toplu tabanca
Eserin Türü	Ateşli silah
Müze Geliş Tarihi	20.01.1979
Müze Geliş Şekli	Dursun Er'den satın alma
Tarihi	19.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, kemik
Bezeme Tekniği	Bezeme yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Sağlam. Namlu ve gövdede korozyon mevcuttur. Kabza üzerinde yıpranmalar görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 21 cm.

Tanım: Namlu gerisinde yer alan ateşleme mekanizması, beş adet mermi haznesi ve tetik tertibatından meydana gelen, geriden doldurulmalı, iğneli, yivli mekanizmaya sahip toplu tabancadır.

Teknik Özellikler: Namlu, gövde ve ateşleme tertibatı, toplu mermi yuvası çelik malzemeden döküm tekniğinde imal edilmiştir. Kabza kaplamasını oluşturan iki adet kemik plaka oyma tekniğinde yapılmış olup karşılıklı olacak şekilde metal vidalar ile kabza demirine sabitlenmiştir. Namlu içten ve dıştan dairevi formda olup, namlu gerisinde fişeklerin dizildiği silindirik tambur şeklinde toplu mekanizma yer alır. Toplu üzerinde fişeklerin dizildiği toplu merkezine göre eşit açı ile delinmek sureti ile oluşturulmuş beş adet fişek yatağı bulunur. Namlu üstten kırmalı olarak tasarlanmıştır. Gövde üzerindeki kilit sistemi açıldıktan sonra namlu aşağı doğru bastırılarak eğilir ve mermiler toplu mermi haznesine yerleştirilir. Bu işlemden sonra toplu kapatılarak silah kullanıma hazır hale gelir. Toplu mekanizmanın gerisinde iğneli ateşleme mekanizması yer alır. Bu mekanizma tetik çekildikten sonra horozun düşmesi ile iğnenin toplu mekanizma içerisindeki yuvasında yer alan merminin barut dolu kovanına çarparak yaptığı sıkıştırma basıncıyla ateşlemeyi gerçekleştirir. İçbükey kavis alacak şekilde tetik korkuluğu ve namlu üzerine geçmeli şekilde yerleştirilmiş arpacık kertiği bulunmaktadır. Ateşleme mekanizmasının altında tabancanın horoz mekanizmasını çalıştırarak ateş almasını sağlayan tetik tertibatı yer alır. Tetik etrafında metal vida ile gövdeye sabitlenmiş tetik korkuluğu yer alır.

Süsleme Programı: Kabza, gövde, namlu üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl seri üretim silah form ve özelliklerini yansıtır. Kabzada kemik kısmını gövdeye monte etmeye yarayan aksam üzerinde "ORİJİNAL-Record" ibaresi yer almaktadır.

Foto 146. Toplu Tabanca Görünüm

Çizim 54. Toplu Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

2.14. Katalog No: 40

Katalog No	40
Çizim No	55
Fotoğraf No	147-148-149-150-151
Müze Envanter No	03.03.1979/251
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir salonu
Eserin Adı	Kapsüllü toplu tabanca
Eserin Türü	Ateşli silah
Müzeye Geliş Tarihi	20.01.1979
Müzeye Geliş Şekli	Dursun Er'den satın alma
Tarihi	20.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, kemik
Bezeme Tekniği	Kazıma
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Çalışmaz vaziyettedir. Namlu ve gövdede korozyon mevcuttur. Kabza üzerinde yıpranmalar görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 24 cm.

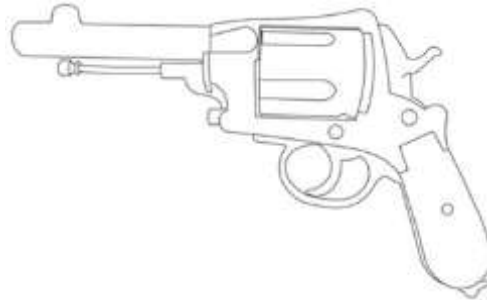
Tanım: Namlu ve namlu gerisinde yer alan toplu mekanizma, beş mermi yatağına sahip, iğneli ateşleme mekanizması ve tetik tertibatından meydana gelen toplu tabancadır.

Teknik Özellikler: Namlu, toplu mermi haznesi, ateşleme mekanizması ve tetik tertibatı dökme çelik malzemeden yapılmıştır. Kabza, gövde ile beraber tek parçadır. Kabza kaplamasını oluşturan iki adet kemik plaka oyma tekniğinde yapılmış olup karşılıklı olacak şekilde metal vidalar ile kabza demirine sabitlenmiştir. Namlu gerisinde beş mermi hazneli makaralı toplu sistem, makaranın arkasında ecza yuvası, onunda gerisinde horoz tertibatı yer alır. Silindirik formdaki namlunun iç kısmı yivlidir. Silahın toplusu gövde üzerindeki kilit sistemi bir mandal vasıtası ile yana devrilmek suretiyle açılır. Doldurma ve boşaltma işlemi dönen tambur şeklindeki toplu mekanizma gerisinde yer alan mandal sayesinde tek tek yapılır. Gövde altında yer alan tetik mekanizması horozu harekete geçirir, horoz düştüğünde iğne, mermi kovanına çarpar ve silah ateş alır. Tetik her çekildiğinde toplu mekanizma döner ve silah atışa hazır hale gelir. Ateşleme mekanizmasının altında tabancanın horoz mekanizmasını çalıştırarak ateş almasını sağlayan tetik, tetik etrafında metal vida ile gövdeye sabitlenmiş tetik korkuluğu yer alır. Tabancada arpacık kertiği namlu üzerine geçmeli şekilde yerleştirilmiştir. Kabza tabanı metal plakayla kaplanmış olup, metal plakanın üzerinde taşıma halkasına yer verilmiştir.

Süsleme Programı: Namlu gerisinde yer alan toplu mermi haznesi üzerinde kazıma tekniğinde stilize bitkisel bezemeler yer almaktadır. Kabza, gövde, namlu üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl seri üretim silah form ve özelliklerini yansıtır. Gövde üzerinde 'EUREKA REVOLVER PATENT' ibaresi ve hemen altında 20440 ve 084 seri numarası işlendiği görülmektedir. Ayrıca namlu altında "NUOVO MONTENEGRO" ibaresi yer almaktadır. Namlu gerisinde yer alan gövdenin altında belli aralılarla birbirleriyle kesişen üçer anahtar motifi ile gövdenin sağ tarafında iki adet ok motifleri yer almaktadır.

Foto 147. Toplu Tabanca Görünüm

Çizim 55. Toplu Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 148-149. Toplu Tabanca Detay Görünüm

Foto 150. Toplu Tabanca Detay Görünüm

Foto 151. Toplu Tabanca Detay Görünüm

2.15. Katalog No: 41

Katalog No	41
Çizim No	56
Fotoğraf No	152-153-154
Müze Envanter No	2017/30 (E)
Yer Aldığı Müze	Samsun Müzesi
Müzedeki Yeri	Teşhir Salonu

Eserin Adı	Kapsüllü toplu tabanca
Eserin Türü	Ateşli Silah
Müze Geliş Tarihi	11.12.2017
Müze Geliş Şekli	İrfan YAYLA' dan müsadere 100 TL
Tarihi	19.yy
Tekniği	Döküm, oyma
Malzemesi	Çelik, kemik
Bezeme Tekniği	Bezemesi yoktur.
Onarım Durumu	Onarım geçirmemiştir.
Bugünkü Durumu	Sağlam. Namlu ve gövdede korozyon mevcuttur. Kabza üzerinde yıpranmalar görülmektedir.
Ölçüleri	Uzunluk 24 cm.

Tanım: Namlu ve namlu gerisinde yer alan toplu mekanizma, beş mermi yatağına sahip, iğneli ateşleme mekanizması ve tetik tertibatından meydana gelen toplu tabancadır.

Teknik Özellikler: Namlu, namlu altı, dipçik kısmı, tetik siperliği ile ateşleme mekanizması çelikten imal edilmiştir. Kabza kaplamasını oluşturan iki adet kemik plaka oyma tekniğinde yapılmış olup karşılıklı olacak şekilde metal vidalar ile kabza demirine sabitlenmiştir. Namlu gerisinde beş mermi hazneli makaralı toplu sistem, makaranın arkasında ecza yuvası, onunda gerisinde horoz tertibatı yer alır. Namlu üstten kırmalı olarak tasarlanmıştır. Gövde üzerindeki kilit sistemi açıldıktan sonra namlu aşağı doğru bastırılarak eğilir ve mermiler toplu mermi haznesine yerleştirilir. Toplu mekanizmanın gerisinde iğneli ateşleme mekanizması yer alır. Bu mekanizma tetik çekildikten sonra horozun düşmesi ile iğne merminin barut dolu kovanına çarpar. Bu çarpmanın meydana getirdiği sıkıştırma basıncıyla ateşleme gerçekleşir. Ateşleme mekanizmasının altında tabancanın horoz mekanizmasını çalıştırarak ateş almasını sağlayan tetik, tetik etrafında metal vida ile gövdeye sabitlenmiş tetik korkuluğu yer alır. Namlu ucunun üst kısmında arpacık bulunmaktadır. Namlu yüzeyinde ve tetik mekanizmasının bulunduğu gövdede silah birleşimini sağlayan vidalar yer alır.

Süsleme Programı: Kabza, gövde, namlu üzerinde herhangi bir süsleme unsuru yer almamaktadır. 19. yüzyıl seri üretim silah form ve özelliklerini yansıtır. Tetik mekanizmasının sağ kısmında kazıma tekniğinde 25728 seri numarası işlendiği görülmektedir.

Foto 152. Toplu Tabanca Detay Görünüm

Çizim 56. Toplu Tabanca Çizimi (S. ÇALIK)

Foto 152. Toplu Tabanca Detay Görünüm

Sonuç

Tarihin ilk dönemlerinde korunma ve besin ihtiyacını karşılama amacıyla ortaya çıkan silahlar, zamanla farklı kültür ve yaşam koşullarının etkisiyle değişik form ve özellikler kazanmıştır. Osmanlı Döneminde yapılan ve kullanılan silahlar da bu değişik form ve özelliklerin izlerini görmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin de XIV. yüzyıla kadar geleneksel ateşsiz silahlar hâkim olurken bu yüzyılın sonundan itibaren ateşli silahlar kullanılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde çağın gereklerine ayak uydurmak ve askeri anlamda mücadele edebilmek için XVI. yy' da kullanılan tüfeklerden sonra tabancaların da eklendiği görülmektedir. Tüfeklere nazaran küçük boyutlu ve kullanışlı olan tabancalar zamanla teknik ve formu değişerek gelişmiştir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde fabrikasyon silah üretimi ile birlikte silahlar geleneksel form ve üsluplardan farklı olarak, teknik, fonksiyonel ve pratik anlamdaki özellikleri ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Çalışmamızda yer alan silahlar form, süsleme tekniği ve programları bakımından kendi döneminin sanat anlayışını yansıtmaları bakımından birer somut örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Silahlar üzerindeki süsleme programları, süsleme teknikleri, yapıldıkları dönemin sanat anlayışını yansıtmakla beraber Osmanlı Döneminde kullanılan silah teknolojisinin değişimi ve gelişimi hakkında birer panoramik belge niteliği taşımaktadır. Müzelerimizde yer alan bu eserlerin asıllarına uygun olarak restore edilmesi ve korunması temennimizdir.

Kaynakça

- ERALP, T. Nejat. (1993). Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar. Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, (65)
- Çoruhlu, T. (1995). Osmanlı koruyucu silahlarında süslemeler ve teknikler (Askeri Müzeden örnekler ile). Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi-İstanbul

PLASTİK DİNAMİZ: UMBERTO BOCCIONI, CARLO CARRA, NATALIE GONTCHAROVA, MUHARREM PİRE

Canan Demirok Balcı

Dr. Öğretim Üyesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü
Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi
İstanbul Okan Üniversitesi, Tuzla/İSTANBUL
ORCID:0000-0002-5446-2142.
E-posta: canan.demirok@okan.edu.tr

Özet

Bu araştırma, Umberto Boccioni'nin plastik dinamizm yaklaşımını ele alır ve bu yaklaşım ile İtalyan resim sanatının temsilcilerinden Carlo Carra'nın, Türk resim sanatının temsilcilerinden Muharrem Pire'nin ve Rus resim sanatı temsilcilerinden Natalie Gontcharova'nın sanat üsluplarındaki mekân, hareket, form ve renk ilişkisini konu edinir. Araştırmada kullanılan teorik çerçeve, hem fütürist ve ekspresyonist akımların estetik ve ideolojik temellerine hem de modernist sanatta dördüncü boyut kavramının görsel ve kavramsal etkilerine ve modernizm sonrası oluşan yeni natüralist yaklaşıma dayanmaktadır. Araştırmada, Modernizmin ideolojiler tasarısı ile fütürist ve ekspresyonist eğilimlerin, sanattaki görsel algı dinamikleri sanat eserleri üzerinden analiz edilir. Analizdeki teorik çerçeve Umberto Boccioni'nin "Mızraklı Süvari'nin Hücumu", Carlo Carra'nın "Kırmızı Süvari", Nathalie Gontcharova'nın "Sarı ve Yeşil Orman" ve Muharrem Pire'nin "At ve Sarı Süvari" kompozisyonlarıyla karşılaştırılır ve tartışılır. Araştırmada; mekan, hareket, form ve renk ilişkisini fütürizm, ekspresyonizm ve dördüncü boyut olarak tanımlanan modernizmin ideolojiler tasarısının sanat yaratımındaki etkileri ve kavramsal orijinleri tanımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Plastik Dinamizm, Umberto Boccioni, Fütürist Sanat, Ekspresyonist Sanat

PLASTIC DYNAMISM: UMBERTO BOCCIONI, CARLO CARRA, NATALIE GONTCHAROVA, MUHARREM PIRE

Abstract

The research examines Umberto Boccioni's approach to plastic dynamism and investigates the relationship between space, movement, form, and color in the artistic styles of Carlo Carra, a representative of Italian painting; Muharrem Pire, a representative of Turkish painting; and Natalie Gontcharova, a representative of Russian painting. The theoretical framework employed in this study is based on the aesthetic and ideological foundations of Futurist and Expressionist movements, the visual and conceptual effects of the fourth dimension concept in modernist art, and the newly emerged naturalist approach in postmodernism. The research analyzes the visual perception dynamics in art within the ideological constructs of Modernism, Futurist, and Expressionist tendencies through the examination of artworks. The theoretical framework used in the analysis is compared and discussed through Umberto Boccioni's "Charge of the Lancers," Carlo Carra's "Red Cavalry," Nathalie Gontcharova's "Yellow and Green Forest," and Muharrem Pire's "Horse and Yellow Cavalry" compositions. The study defines the relationship between space, movement, form, and color within the context of Futurism, Expressionism, and the conceptual origins of the modernist ideology described as the fourth dimension in the creation of art.

Keywords: Plastic Dynamism, Umberto Boccioni, Futurist Art, Expressionist Art

Giriş

Umberto Boccioni' nin plastik dinamizm anlayışı, İtalyan Fütürist geleneğinin biçimsel bir yansıması olmakla birlikte, kompozisyon çeşitliliğiyle zenginleştirilmiş bir yaklaşımdır. Bu anlayış, dönemin sanatsal sınırları içinde değerlendirildiğinde, Fütürizmden bağımsız, yeni bir plastik dinamizm anlayışının varlığına işaret eder. Öte yandan, yeni plastik dinamizm ölçütleri, biçimi dönüştüren, biçime içsel bir ifade kazandıran ve Dışavurumculuk, Kübizm ve Fütürizmin biçimsel değerlerini bir arada barındıran eserlerle ortaya konmaktadır.

Bu araştırmada, Umberto Boccioni ile bağdaştırılan *plastik dinamizm* kavramı dört eser üzerinden ele alınmaktadır: Boccioni' nin Mızraklı Süvari'nin Hücumu", Carlo Carrà' nın "Kırmızı Süvari", Nathalie Gontcharova' nın "Sarı ve Yeşil Orman" ve Muharrem Pire' nin "At ve Sarı Süvari". Araştırmada, bu eserler kompozisyon açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiş, plastik dinamizmin sınırları tartışılmış ve kavrama yeni açılımlar getirilmiştir.

Plastik Dinamiz: Umberto Boccioni, Carlo Carra, Natalie Gontcharova, Muharrem Pire

Umberto Boccioni ve diğer Fütürist sanatçıların, simbolist akımın etkisiyle biçimi kavramsallaştırarak öznel deneyime odaklanan bir kompozisyon denemesine dönüştürdükleri bilinmektedir (Petrie, 1974). Bu araştırmanın kavramsal çerçevesi ise Filippo Tommaso Marinetti'nin 1909 tarihli Fütürist Manifestosu (*Fondazione e Manifesto del Futurismo*) veya David Burliuk, Alexander Kruchenykh, Vladimir Mayakovsky ve Victor Khlebnikov'un 1917 tarihli "Toplumun Zevkine Bir Tokat" (*Пощёчина общественному вкусу*) adlı Rus Fütürist Manifestosu'ndaki hız-hareket-mekân ilişkisiyle doğrudan örtüşmez. Aksi takdirde bu yaklaşım, Fütürizme özgü plastik değerlerin evrensel boyutlarının, politik indirgemeler nedeniyle anlaşılmasını zorlaştıracaktır.

Umberto Boccioni' nin, İtalyan cephesinde savaş sırasında hayatını kaybetmesi, sanatçının kuramsal yaklaşımlarının politik idealarla ilişkilendirilebileceğini düşündürmektedir (Daly, 2015). Ancak, sanatçının geliştirdiği plastik dinamizm yaklaşımını, politik ve ideolojik bağamlardan bağımsız ele almak, bu yaklaşımın özünü anlamak açısından önemlidir. Bu çerçevede ele alınan konu, politize edilmiş bir Fütürizm olarak bilirse de, aslında biçime odaklanan bağımsız bir düşünce ekolü olarak değerlendirilmelidir (Antliff, 2000). Bu yaklaşım, tartışma alanını politize etmekten ziyade, biçim ve kompozisyonun kendisini öne çıkarır.

Bu araştırmanın merkezinde yer alan plastik dinamizm, form ile çevre arasındaki ilişkiye dayanır. Burada, formun çevreden aldığı etkiler doğrultusunda şekillenen kompozisyon değerleri öne çıkar. Fütürist sanatçılar ise bu yaklaşımın aksine, nesne ile çevre arasındaki bağı doğrudan deneyimlerler. Onlara göre, bir nesnenin canlı dinamizmi sezgi yoluyla özümser ve bu sezgi, nesnenin "özüne" ulaşmayı mümkün kılar (Antliff, 2000).

Fütürist sanat, orijine indirgenerek ele alındığında, 1910 tarihli Teknik Manifesto ile karşılaşılır. Bu manifesto, 1912'de Umberto Boccioni tarafından yazılan Teknik Manifesto' dan ayrı bir metindir. 1910 tarihli Teknik Manifesto, kompozisyondaki biçimi belirlerken dört ana hedef üzerinde durmaktadır:

“(1) form ve renk, ışık ve hareketin tamamlayıcı birliği resimde mutlak bir gerekliliktir, (2) evrensel dinamizm, dinamik bir duyumla aktarılmalıdır, (3) doğa samimiyet ve özgünlükle yorumlanmalıdır ve (4) hareket ve ışık, nesnelerin fiziksel maddesini yok eder.” (Lombardo, 1952,s.5)

Umberto Boccioni'nin, sembolizmden arındırılmış bir perspektifle ele aldığı plastik dinamizm kavramı; Post-İzlenimciliğin hızlı ve uyumlu fırça darbelerini, Kübizmin formu geometriye indirgeyen, genişleten ve çoğaltan özelliklerini, Süprematistlerin renk ve mekân ilişkisiyle yarattıkları uzamsal etkiyi kapsar. Aynı zamanda, mekânı gözle görünür biçimde güçlendiren ve figürün, nesnenin ya da doğanın hareket etkisini artıran perspektif uygulamalarıyla birleşen güçlü bir kompozisyonun algısal türevlerini içerir.

Başka bir deyişle, form çevresel etkenlerden beslenir ve görsel dinamizmini bu ilişki aracılığıyla yaratır. Boccioni' nin 1912 tarihli “Materia” adlı eseri, formun çevresel etkileşimleri ve geometrik yapısıyla oluşturulmuş görsel bir parçalanmayı gözler önüne serer. Sanatçı, değişimin hızlı ve sürekli bir şekilde her an ve her yerde yaşandığını özellikle vurgulamaktadır.

Görsel 1: Umberto Boccioni, *Mızraklı Süvari'nin Hücumu*, 1915.

Boccioni' nin “Mızraklı Süvari” eserindeki kompozisyon, figürün eylemine bağlı olarak dinamik bir yapı sergiler. Kompozisyonun merkezinde yer alan süvari figürü, diyagonal bir açıyla konumlandırılmış; tekrarlayan formlar aracılığıyla hareket algısını güçlendiren bir görünüm sunmuştur. Mızrakların diyagonal düzenlemesi, kompozisyona belirgin bir ritim kazandırırken, figürün ileri doğru hücum etkisini görsel olarak pekiştirir. Bu düzenleme, izleyicide güçlü bir hareket algısı yaratmanın yanı sıra, figürün çevresel unsurlarla olan ilişkisini belirginleştirir ve eser içerisindeki form dinamiğini öne çıkarır.

Carlo Carrà' nın “Kırmızı Süvari” eserinde ise kompozisyon yapısı, figürün eylemine dayalı olarak kendi dinamizmini yaratır. Süvari figürü, renk aracılığıyla tanımlanır. Kompozisyonun merkezinde yer alan süvari, öne doğru atılan bir imaj oluşturur. Bu yerleşim, süvarinin hücum anının görsel izlenimi ile çevresel etkinin algılanmasını mümkün kılar. Ayrıca, form, renk ve geometrik düzenin tekrarları sayesinde kompozisyon hacim kazanır.

Görsel 2: Carlo Carrà, *Kırmızı Süvari*, 1913.

Carlo Carrà'nın 1914 tarihli "Sofici'nin Portresi" çalışmasındaki kompozisyon yapısı ve form anlayışı, Fransız kolajının ve Kübistlerin etkilerini barındırmaktadır (Hanson, 1987, s. 72). Ancak, sanatçının plastik dinamizme yaklaşımı ve buna bağlı olarak geliştirdiği form yapısı, "Kırmızı Süvari" kompozisyonuyla benzerlik taşır. Çünkü hız ve hareketin yer almadığı bu portre çalışmasında, andaki titreşimler ile çoğalan geometrik düzlemler öne çıkmaktadır.

Nathalie Gontcharova'nın "Sarı ve Yeşil Orman" adlı eseri, sanatçının kariyeri boyunca deneyimlediği çeşitli unsurları ve tarihsel süreçlerin doğrudan etkilerini, Ortodoks teolojisinin değerleriyle harmanlayan en didaktik eserlerden biridir. Bu çalışmada doğanın içsel hareketi, form üzerine uygulanan keskin ve dağınık çizgiler ile titreşimli bir görünüm kazanır. Gontcharova, doğanın canlı yapısını ve titreşimlerini, renk, ışık ve çizgiler aracılığıyla belirginleştirir ve böylece kompozisyonda sürekli bir devinim yaratır.

Bu kompozisyon, doğanın içindeki hareketlilik ve değişken yapıyı somut bir görsel ritimle izleyiciye aktarır. Eserde, doğadaki her unsur, çevresiyle kurduğu etkileşim aracılığıyla kendi devinimini yaratır. Bu durum, hem Fütürist manifestolardaki içsel deneyim kavramını hem de çevresel etkilerle ortaya çıkan hareketli formları aynı düzlemde birleştirir.

Gontcharova, Rus sanatının geleneklerine dayanan *yeni primitivizm* alanında eserler vererek renk ve çizginin baskın olduğu kompozisyonlar çalışmıştır (Kramer, 2002, s.17). Bu noktada dikkat çeken nokta, fütüristlerin içsel duyum ve deneyim kavramına odaklı olmalarıdır. Neo-primitivizm, 1910 ve 1911'de tek geçerli estetik sistemdi ve bunu 1910 kışında Moskova'daki ilk *Knave of Diamonds* sergisinde güçlü bir şekilde sergilediler (Bowl, 1974, s.138). Bu sergide Fransız kökenli sanatçılardaki kübist kompozisyonların form ve geometri ilişkisi konusunda etkilerinin olabileceği vurgulanmıştır (Bowl, 1974, s.138). Larionov'un resim algısının paralelinde renk ve rengin yarattığı titreşimlerle içsel bir duyum etkisi arzulanmaktadır (Chamot, 1955, s.173). Sanatçı, Rus Ortodoks geleneklerine bağlı bir sanat yaşamı sürmekle beraber, sanatındaki sembolist kaynakları da yine Rus-Ortodoks geleneklerinden seçmekteydi (Kramer, 2002, s.19).

Görsel 3: Nathalie Goncharova, *Sarı ve Yeşil Orman*, 1912.

“Şimdi tozları ayağımdan silkerek Batı'yı terk ediyorum... Yolum, tüm sanatların kaynağı olan Doğu'ya doğru” Goncharova' nın unutulmaz ifadelerinden biridir (Salmond, 2002/2003, s.7).

Ilya Zdanevich, 1913 yılında Gontcharova' nın sergisine adadığı bir konuşmada, *Vsechestvo (Her şeycilik)* söylemini ilan etmiştir. Zdanevich, bu söylemle sanatta tüm ulusal, stilistik ve kültürel engellerin aşılmasını, bir sanatsal hak olarak ifade eder (Furman, 2017, s. 200).

Muharrem Pire' nin “At ve Sarı Süvari” kompozisyonunda merkezde yer alan at figürü, dağınık ve yoğun renk tuşelerinin yarattığı kaotik bir devinim içinden izleyiciye doğru yönelir. Bu yerleşim, figürün çevresindeki hareketli ve düzensiz renk katmanları aracılığıyla esere güçlü bir dinamizm kazandırır ve izleyici ile figür arasında doğrudan bir etkileşim yaratır.

Kompozisyonda, Fütürizmin doğanın içsel devinimine yönelik bakışı ile Dışavurumculuğun, biçime nüfuz eden duygusal izlenimleri iç içe geçmektedir. Böylece eser hem doğanın hareketli ruhunu hem de sanatçının öznel duygularını harmanlayarak izleyiciye aktarır. Sarı rengin yarattığı aydınlık ve güçlü parlama, tüm atmosfere yayılarak zorlayıcı ve negatif alandaki duyguların kompozisyonda baskın hale gelmesine olanak tanır. Bu etki, sarının eserinde hâkimiyet kurarak duygusal yoğunluğu artırmasıyla izleyici üzerinde belirgin bir etki bırakır.

Carlo Carrà' nın “Kırmızı Süvari” ve Muharrem Pire' nin “At ve Sarı Süvari” eserleri, formun çevresel etkilerle doğrudan etkileşime girerek hareket algısını güçlendirmesi açısından öne çıkar. Nathalie Goncharova' nın “Sarı ve Yeşil Orman” eserinde ise doğanın çevresiyle olan etkileşimi, bütüncül bir ritim çerçevesinde ele alınır. Carrà ve Boccioni' nin eserlerinde hız, figürlerin ileriye doğru hareketiyle vurgulanırken, Goncharova' nın çalışmasında ritim, doğanın iç dinamiklerinde belirginleşir. Pire'de ise ritim, çevresel kaos ve yoğun renk kullanımı ile görünür hale gelir. Kübizmin etkisiyle formlar kırılarak farklı açılardan sunulmuş ve böylelikle zamanın çok katmanlı yapısı ifade edilmiştir.

Her bir eserde renk, duygusal yoğunluğu artırmaktan çok kompozisyona katkı sunan bir öge olarak kullanılır. Carrà' da kırmızı, hareketin enerjisini temsil ederken; Goncharova, sarı ve yeşil tonları ile doğadaki ritmik değişimi vurgular. Pire'nin eserinde sarı renk, izleyiciyi doğrudan eserin içine çekerek yoğun bir atmosfer yaratır. Bu eserlerde plastik dinamizm, dönemin hız ve hareket anlayışını içselleştirerek farklı dışavurumlarla görünür hale gelir.

Boccioni ve Carrà, figürlerin çevresel etkiyle etkileşimini ve hız duygusunu öne çıkararak plastik dinamizmi Fütürizmin karakteristik özellikleri ile işler. Goncharova ve Pire ise doğanın ritmik yapısını ve duygusal derinliği bir araya getirerek plastik dinamizme özgün bir boyut kazandırır. Bu sanatçılar, Fütürist dinamizmi doğanın organik değişkenliği ve duygusal ifadelerle yeniden yorumlayarak eserlerine özgün bir derinlik katmaktadır.

Görsel 4: Muharrem Pire, At ve Sarı Süvari, 2000 sonrası.

Sonuç

Plastik dinamizm, İzlenimcilik, Noktacılık, Dışavurumculuk, Kübizm ve Süprematizm gibi biçem anlayışlarını bir araya getirir ve hareketi içeren geniş bir perspektif sunar. Fütürist manifestoların kavramsal değerleri çerçevesinde ele alındığında plastik dinamizm, forma anlam yükleyerek sembolist bir yapı oluşturur. Ancak manifesto kültüründen bağımsız bir bağlamda değerlendirildiğinde, kendine özgü çok katmanlı bir anlam kazanır.

Sonuç olarak, plastik dinamizm, Fütürist estetiğin temel ilkeleriyle birleşerek her bir eserde farklı dinamik yapılar ve atmosferler yaratır. Boccioni ve Carrà, Fütürizmin hız ve hareket temalarını merkeze alırken; Goncharova ve Pire, doğayı çevresel etkiler ve derinlikle harmanlayan bir plastik dinamizm anlayışı ortaya koyar. Kübizmin etkisiyle formlar, çok boyutlu bir perspektifle ele alınarak zamanın ve hareketin çok katmanlı yapısı vurgulanır. Bu yaklaşımla her eser, dönemin Fütürist ve Kübist ideallerini özgün bir plastik yapı içinde somutlaştırır. Plastik dinamizm, *Vsechestvo* yani "her şeycilik" anlayışındır.

Kaynakça

- Antliff, M. (2000). The fourth dimension and futurism: A politicized space. *The Art Bulletin*, 82(4), 720–733.
- Daly, S. (2015). Constructing the futurist wartime hero: Futurism and the public, 1915-1919. *Annali d'Italianistica*, 33, 205–221.
- Lombardo, J. V. (1952). 20th century Italian art. *Art Education*, 5(6), 1–3, 5–10.
- Petrie, B. (1974). Boccioni and Bergson. *The Burlington Magazine*, 116(852), 140–147.
- Kramer, C. (2002). Natalia Goncharova: Her depiction of Jews in Tsarist Russia. *Woman's Art Journal*, 23(1), 17–23.
- Chamot, M. (1955). The early work of Goncharova and Larionov. *The Burlington Magazine*, 97(627), 170, 172–174.
- Bowl, J. E. (1974). Neo-Primitivism and Russian painting. *The Burlington Magazine*, 116(852), 132–140.
- Salmond, W. (2002/2003). The Russian avant-garde of the 1890s: The Abramtsevo Circle. *The Journal of the Walters Art Museum*, 60/61, 7–13.
- Furman, O. (2017). Natalia Goncharova: Artistic innovator and inspiring muse. In *Marianne Werefkin and the women artists in her circle* (pp. 193–206). Brill.
- Hanson, A. C. (1987). "Portrait of Soffici" and "Conclusion": Two drawings by Carlo Carrà. *Yale University Art Gallery Bulletin*, 40(1), 70–77.

Extended Abstract

This research aims to examine Umberto Boccioni's approach to plastic dynamism in detail and explore its relationship with the artistic styles of three artists from different cultural backgrounds. In this context, the artistic styles of Carlo Carra, a representative of Italian painting; Muharrem Pire, a representative of Turkish painting; and Natalie Gontcharova, a representative of Russian painting, are analyzed in terms of space, movement, form, and color. The study evaluates how these elements contribute to visual perception and how they are interconnected within the framework of modernist and postmodernist art. The theoretical framework of the research is based on the aesthetic and ideological foundations of Futurism and Expressionism, the conceptual and visual implications of the fourth dimension in modernist art, and the new approaches emerging within postmodern naturalism.

Although art history discusses the conceptual foundations of modernist movements such as Futurism and Expressionism extensively, it often overlooks their reflections on artists from different geographical regions. Addressing this gap, the study employs a comparative analysis of four artworks: *Charge of the Lancers* by Umberto Boccioni, *Red Cavalry* by Carlo Carra, *Yellow and Green Forest* by Natalie Gontcharova, and *Horse and Yellow Cavalry* by Muharrem Pire. These works are evaluated based on the elements of space, movement, form, and color, uncovering how the aesthetics of Futurism and Expressionism manifest in the artistic creations of these figures.

The findings reveal that Boccioni's understanding of plastic dynamism influenced not only Italian Futurism but also the artistic practices of individuals from diverse cultural contexts. In Boccioni's *Charge of the Lancers*, movement merges with the concept of the fourth dimension, creating a dynamic perception. In contrast, Carlo Carra's *Red Cavalry* approaches the interplay between space and movement with a dramatic tone. Meanwhile, Natalie Gontcharova's *Yellow and Green Forest* demonstrates a visual depth achieved through the integration of natural and geometric elements with postmodern naturalism. Muharrem Pire's *Horse and Yellow Cavalry* reinterprets traditional figurative elements of Turkish painting through a modernist lens, resulting in a unique visual language.

The study identifies and analyzes the transformation of space, movement, form, and color in the context of modernist and postmodernist aesthetics, highlighting the ways in which these elements reshape visual perception. Furthermore, it demonstrates how the artists' works establish a connection between the ideological structures of modernism and the emerging naturalist tendencies of postmodernism. For instance, while Carra's works emphasize the dramatic aspects of Futurist aesthetics, Gontcharova's approach is more experimental and focused on color. Pire's contributions combine traditional figurative understanding with modernist aesthetics, reflecting a distinctive perspective on visual representation.

In conclusion, this study provides significant insight into the dynamic transformation of space, movement, form, and color within the frameworks of modernist and postmodernist aesthetics. The comparative analysis among these artists not only reveals the influence of the fourth dimension on visual perception in modernist art but also sheds light on the conceptual roots of postmodern art. As such, this research offers an original contribution to art history by exploring the relationships between modernist and postmodernist aesthetic paradigms

NATIVE LANGUAGE: A MEDIUM TO RESPECT AND IMPACTFUL LEARNING

Bayzhigitova A.A.

I. K. Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy
Bishkek, Kyrgyz Republic

Abdimazhitova G.A.

I. K. Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy
Bishkek, Kyrgyz Republic

Dr. Karaeva Z.

Head of Department Kyrgyz International University
Bishkek, Kyrgyz Republic

Abstract

Languages are the basic part of the learning which reflect a boon to a human being. It is an instrument blessed by supreme power as a mediator to comprehend one another. To constitute a well cultured society it plays a significant role as an instrumental power to make future correspondence. This study discusses the respect for the native language and its role in modern society. The native language is the cradle of generations, it is the link between the past and the future. Language is the character of a people, its memory, history and spiritual power. It reflects the customs, traditions, life of the people, intelligence, experience and beauty. Language is an integral part of the motherland as love and respect for the native languages are cultivated from early childhood. Language is the first teacher which develops the need to learn and deepen not only its native language but also culture as a whole. It is parents which should instill a love for folk tales and writers. Their works introduce them to culture, to wise folk experience, to their native language.

Keywords: Humanities, Native language, respect, culture, people, foreign language.

Introduction

It is known that language, as the most important element of speech, fulfills the greatest social mission as the transfer of experience and knowledge accumulated by human society to the next future generation. Language as a form of culture perpetuates the fruits of thought and cultural values in time and space, which constantly presuppose each other and contribute to mutual existence and development. Thinking is unique to humans. It exists together with the labor and speech activities of people. Thinking manifests itself through speech and is encoded in language as its consequence. Language is the mirror of the soul of a nation. Language reflects art, literature, history, traditions, worldview, aspirations, and patriotic feelings of a nation. Every word and every form of it is the result of thinking and feeling. In accordance with the language policy of the Kyrgyz Republic, the Kyrgyz language in higher education institutions is the formation of a specialist level. Currently the Kyrgyz language is one of the main disciplines in all universities, but in most cases the subjects are linguistic. It is well known that education by levels (phonetics, vocabulary, morphology, syntax) is limited to further expansion of the school curriculum. "Kyrgyz language the purpose of the textbook " in Academic reading and writing is

the level of proficiency in the Kyrgyz language among students to improve their general, professional qualifications together with the basic principles of the system of academic reading and writing based on the principles of analysis, synthesis, apply them in practice! Reading through being as effective as possible in a tour activity is.

With the help of language, the characteristics of the Motherland and people are expressed. Respect for the native language and the appropriate use of its invaluable capabilities, the ability to speak and write clearly and effectively, and the achievement of verbal literacy is the primary duty of everyone who is a native speaker of this language. In recent years, due to the development of society, an increase in interest and needs in learning foreign languages has become very noticeable.

Also today, scientific and technological progress turns out to be the main stimulator for learning not one, but several foreign languages. In particular, everyday telecommunications, television, the Internet and radio channels deliver worldwide information to their consumers through several languages. In order for them to use these same languages, various kinds of instructions and recommendations are issued.

Consequently, the problems of language teaching and language learning have remained topical at all times. As one of the Jadid educators, Mahmud Khoja Behbudi, noted, speaking about the importance of studying languages, he argued that “not two, but four languages are needed.” At the same time, he meant the study of Turkish, Persian and Russian, which were very popular in his time. The need to know several languages is one of the important ones. A person, learning a language, also masters several national qualities, traditions and culture of its speakers. A person who knows several languages is among those who have mastered the culture of a nation or people of a particular language. For a language is endowed with a nationality and culture specific only to it.

As President S.N. Japarov noted: The Kyrgyz language is undergoing a period of revival, “Therefore, it is important to preserve our language as the apple of our eye and make sure that each of our newborn sons and daughters speaks their native language, creates great values - property in their native language and became an honorable and worthy citizen, raising high the banner of our country.”

Language is the result of the emergence of culture and itself, which, in turn, is the result of scientific forecasts in a certain culture and language. In the course of mastering a foreign language, studying the culture of a given nation, gaining experience, mastering spiritual knowledge, and in general, understanding the place of its history, literature, art in the development of society is one of the important stages.

The history of world linguistics has witnessed the emergence of essentially different approaches to the phenomenon of language. At the present stage of development of linguistics, a particularly priority direction is the study of linguistic units from an anthropocentric point of view. The reason for this was that the speaker and listener as subjects of speech activity were outside the field of attention of researchers. Conducting discussions about speech activities without speakers and listeners has become commonplace. Although, there is no doubt that no language can be fully and correctly studied without its “master-carrier”.

As L. S. Vygotsky noted at one time in his theory of personality development, the compatibility of a child’s worldview with the environment and the perception of all this

are directly related to the socio-cultural environment, as well as his cultural worldview. Each language reflects the history, development, experience, religion, national traditions, art, culture, and spiritual values of the people to which it belongs. The richness of the language is directly related to folk art. Any expression, proverb or saying, etc. are the result of the manifestation of characteristics, the unique wisdom of a particular people. The manifestation of the richness of a particular language depends on the skill of the great masters of words - poets and writers who managed to create highly artistic works.

Currently, as everyone knows, English is the most common language. This language is spoken in almost all countries of the world. As mentioned above, the English language, like any other foreign language, has national and psychological characteristics specific only to it. In other words, it should be noted that the English language reflects the mentality, traditions, worldview, thoughts and aspirations of the English people. According to research by English language experts, it has become known that the English people are one of the most ethical, polite, and optimistic peoples. And, as observed, there are also quite a few words that express joy and politeness. In English, words that express surprise and joy are widely used. In addition, in English, words expressing forgiveness and regret are distinguished by the power of expression.

The national character of each people also depends on the nature of the words expressed in the language, which serve to express poise, mercy, friendliness, etc. National characteristics of this kind are also manifested in the language through the example of greeting words. For example, in the habits of the Kyrgyz, after the usual greeting words like "Salamatsyzby" and in response "Salamatchylyk", it is customary to ask about the well-being, health of each other, and then about the family, children, and also about the well-being of the rest of the family members. However, the British have greeting traditions that differ from ours, and the English language has its own set of greeting words. Likewise, in Russian, German, Chinese, and Japanese, the complex of words used differ from each other. Different nationalities have a unique culture of greeting, seeing off, inviting, and behavior on the street.

The same differences are observed in both Kyrgyz and English communication cultures. These points cannot be ignored. Only in the case of comprehensive mastery of a foreign language, culture, and national traditions of native speakers of a given language are full and free understanding and exchange of information between representatives of different nations possible. As a result, the circle of knowledge and inter-research cooperation expands, trade, economics, friendly relations, and agreements develop. Knowing a language, but not knowing the culture of its speakers, always negatively affects the communication process. Comprehensive mastery of the language and its culture opens up paths for the development of all sectors. Currently, along with the study of a foreign language, comprehensive mastery of its national characteristics and culture is becoming a dictate of the times. The aspirations, desires, rich culture and mentality, the unique values of our people with a thousand-year history are reflected in our native language.

The Kyrgyz language has absorbed all the features characteristic of the Kyrgyz people and this is not an exaggeration. Folk wisdom, intelligence, love of good and hatred of evil find their colorfully varied expression in all the words we use. As you know, the Kyrgyz people were recognized as the most hospitable. Hospitality occupies a special place in the cultural system of the Kyrgyz people. Being an ethno-marking feature of the ethnic culture

of a people, it is a social, social and family phenomenon, rich in content and diverse in semantic load. The institution of hospitality has had and continues to have a significant impact on the formation of the behavioral culture of the people as a whole. In ethnology, hospitality is considered to be a universally widespread social institution that provides guests with welcome and care. It arose in primitive society when members of different tribes shared hunting, gathering, etc. lands in order to ensure mutual security. Later it became an urgent need as contacts and conflicts between different groups of people became more frequent. The history of Kyrgyz hospitality goes back centuries. It is closely connected with the history of social relations of Eurasian pastoralists and nomads: Scythians, Saks, Usuns, Huns, ancient Kyrgyz, Turks and Mongols. Existing written sources convincingly indicate that hospitality among these peoples was elevated to a high degree, sanctified by certain rules, and a system of rituals was developed. Of course, over the course of long historical development, under the influence of various factors, the custom of hospitality underwent transformation: some of its elements disappeared irrevocably, others were modified. However, the status of the guest, certain responsibilities for his reception and seeing off, remained unchanged. As before, the guest was considered a welcome person, and hospitality was an obligatory ritual. If a guest left unsatisfied with the reception he received, it was considered disrespect for the guest. In retaliation, he could steal livestock, mainly horses, or subject the family and their relatives to beatings. Such behavior of an offended guest was not condemned by public opinion. If such facts were allowed in relation to authoritative people, elders or rulers of a clan or tribe, then the aggravation of inter-clan relations and the political situation was inevitable.

Starting from the second half of our (XX – author's) century, both here and beyond

Abroad, linguists have been and are more involved in technical issues language sciences. But with all the absolutely undeniable importance of technical language resources, they can be explained and comprehended (and not just described or listed) only when the researcher understands human the nature of language, the nature of his speech, takes into account the constant and deep interaction of language and thinking. Unfortunately, the interpretation of any

linguistic phenomenon with reference to the social factor is often recognized insufficient and, as it were, inappropriately linguistic," noted domestic researcher-philologist, corresponding member of the Russian Academy of Sciences R.A. Budagov.

How to respect your native language and be open to other cultures? language has been and remains an integral part of the everyday life of every people.

It is important to speak your native language, because through our native language we learn about this world. In order to comfortably learn any foreign language, you need to know your native language well. At the beginning, we always compare words, phrases and colloquial constructions with our native language. This makes the learning process easier. Learning a foreign language, first of all, requires desire and discipline. This is important in the initial stages, when everything seems complicated, incomprehensible, and impossible. After overcoming the initial barrier, reading, understanding and speaking become easier.

Today, more than ever, the problem of preserving the native language is acute. Nothing in the world is connected with a person as firmly as his native language. In order not to lose their national identity, everyone needs to know their language well.

Unfortunately, even rural children speak their native language poorly, because families do not speak their own language. Many parents do not understand that through language a child absorbs culture and learns its customs and traditions. Since ancient times, thinkers, writers, and teachers have been talking about the important role of the native language in the development of a person. The native language has enormous attractive power. And it is no coincidence that it is identified with the sacred word “mother”. Language is inherited and, therefore, the role of family and mother, I think, is especially great in this matter. But what we've been seeing lately. “When people stop speaking a native language, it disappears,” said Chyngyz Aitmatov.

Mother tongue is a priceless gift that a person is endowed with. That is why knowledge of their native language plays a significant role among any people. There are famous words: “To know many languages means to have many keys to one lock.” Just as a fish cannot live outside of water, so a person cannot remain a person outside of language. Therefore, language proficiency is the main thing worth learning in life, in family and at school.

References:

1. Kambaralieva U.J., Shavralieva G.O., Djaparova J.K. Kyrgyz Language in Academic reading and writing// Bishkek 2020. Volume 354, pp 7-9
2. Pankin A. B., Shagaeva N. A. Ethnocultural connotation of the content of education in solving the problem of preserving the ethnic identity of the peoples of the Russian Federation // Pedagogy. 2022. Volume 86, No. 12. pp. 56–62. EDN: JJQMWH
3. Darmodekhin S.V. On the issue of development of education strategy and mechanisms for its implementation in the general education system // Pedagogy. 2022. No. 11. pp. 22–38. EDN: XZCBDH
4. Anzhiganova L.V. Ethnic capital: problems of conceptualization: monograph. Abakan: Al Khoorai, 2020
5. Sultanbaeva K. I., Gorbunova O. F., Dorofeeva T. A., Dobrya M. Ya., Efimova O. E. The influence of family education systems of modern diasporas on the social well-being and education of children (on the example of the South Siberian region): monograph. Abakan: Publishing house of Khakass State University. N. F. Katanova, 2022. 160 p. EDN: RIDEKF
6. Tatarintseva N.E. Pedagogical design: history, methodology, organizational and methodological system: monograph. - Rostov-on-Don: Southern Federal University Publishing House, 2019.
7. Veremchuk A.S. On student motivation as a necessary condition for improving the quality of education // Scientific review. Pedagogical sciences. 2020. No. 2. pp. 34-38; URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42897036>
8. Belyakova E.G. Zakharova I.G. Interaction of university students with educational content in an information educational environment // Education and Science. 2019. T.21, No. 3. P.77-105. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=37312421>
9. Byrdina O.N., Yurina E.A., Dolzhenko S.G. Formation of foreign language professional and communicative competence among students of a pedagogical university through CLIL // Education and Science. 2020. T.22, No. 7. P.71-100. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=43898804>
10. Chernyavskaya V.E., Text linguistics: polycode, intertextuality, interdiscursivity: a textbook. - M.: Librocom, 2020.

11. Anthropological didactics and education. 2021. T.4, No. 3. P.53-67. URL:
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=47888201>
12. Nechaev M.P., Theoretical concepts of education in the development of the educational potential of the educational environment // Anthropological didactics and education. 2021. T.4, No. 2. P.19-34. URL:
<https://elibrary.ru/item.asp?id=4640888>

MODERNİST YAZAR YUSUF ATILGAN'IN ROMANLARINDAKİ ANA KARAKTERLERİN KURGUSAL DÜNYASINDA DEĞERLER

Rukiye CEYLAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
ceylanrukiye08@gmail.com

Özet

Bu çalışmada, romanlarla ilgili akademide eksik bırakılmış olan değerlere değindik. Bu romanlar ve karakterleri hakkında daha önce yapılmış onlarca akademik literatürü tarayarak, karakterlerin içinde bulunduğu koşullarda toplumsal normlara, ferdi ve sosyal değerlere karşı tutumlarındaki tersliğin ardındaki gizli sebeplerden biri olan dini ve manevi hatta tasavvufi değerlerle ilişkisini ortaya koymaya gayret ettik.

Akademide, değerlerle ilgili yapılmış çalışmaları gözlemlediğimizde çalışmaların genellikle değerler eğitimi sınıflandırması üzerinde veya değerlerin tespit edilmesi şeklinde olduğunu öğrendik. Biz de bu eserlerin hem psikoloji hem sosyoloji hem de felsefe ve yazarın kullandığı güçlü modernist tekniklerle edebiyat açısından derinlemesine incelenerek, okunduktan sonra değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmek durumundayız. Çünkü bu karakterler aslında hem bizim etrafımızda hem ülke genelinde gördüğümüz problemleri bireylerden sadece biri veya birkaçıdır. Yusuf Atılgan burada, toplumla birey arasındaki genel görüşleri ve çatışmaları bu karakterler üzerinden birer simgesel ekol olarak topluma sunmuştur. O sebeple her gün belki de Bay C'lerin Zebercetlerin ve Selim'lerin arasında yürüyoruz.

Biz de konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yazılmış ve yazılacak olan birçok makale, tez veya antitez çalışmalarına, konuyla ilgili eksik kalan kısımdan yani değerler çerçevesinden katkıda bulunmak istedik. Alana katkı sağlamak ve alanla ilgili farkındalık ortaya koymak amacıyla bu çalışmamızda var olan değerleri tespit etmenin yanında, değer yoksunluğunu içinde barındırmış karakterlerin, davranışlarındaki bozuklukları ve rint tipinin gizli olarak nasıl zahit tipine bürünebildiğini romandan hareketle ortaya koymanın alana katkı sağlamak açısından önemli olduğu kanısındayız. Çalışmamızın kendinden sonra yapılacak çalışmalara ışık tutacağı görüşündeyiz.

Anahtar Kelimeler: Modernist, değer, karakter, psikoloji, sosyoloji, felsefe, ekol, rint, zahit, norm

VALUES IN THE FICTIONAL WORLD OF THE MAIN CHARACTERS IN THE NOVELS OF MODERNIST WRITER YUSUF ATILGAN

Rukiye CEYLAN

Zonguldak Bulent Ecevit University
Social Sciences Institute
ceylanrukiye08@gmail.com

Abstract

In this study, we touched upon the values about these novels that were left missing in the academy. By scanning dozens of previous academic literature about these novels and their characters, we tried to reveal their relationship with religious, spiritual, and even Sufistic values, which is one of the hidden reasons behind the contradictory attitudes of the characters towards social norms, individual and social values in their circumstances.

When we observed studies on values in the academy, we learned that the studies were generally on the classification of values education or on the determination of values. We have to underline that these works should be examined in depth in terms of psychology, sociology, philosophy, and literature with the strong modernist techniques used by the author, and evaluated after reading. Because these characters are actually just one or a few of the problematic individuals we see both around us and throughout the country. Here, Yusuf Atılgan presented the general views and conflicts between society and the individual to the society as symbolic schools through these characters. That's why we probably walk among Mr. C's, Zebercet's and Selim's every day.

We wanted to contribute to the many articles, theses and antithesis studies that have been written and will be written to better understand the subject, from the missing part of the subject, that is, the framework of values. In order to contribute to the field and raise awareness about the field, in addition to identifying the existing values in this study, we believe that it is important to reveal, based on the novel, how the characters who have a lack of values, the disorders in their behavior, and how the rint type can secretly turn into an ascetic type, in order to contribute to the field. We believe that our study will shed light on future studies.

Keywords: Modernist, value, character, psychology, sociology, philosophy, school, rint, ascetic, norm

GİRİŞ

Modernite, 17.yüzyılda Avrupa ve çevresinde etkisini yavaş yavaş göstermeye başlayan ve toplumsal değerler sisteminin yerini değiştiren sosyal bir olgudur. İkinci Dünya Savaşından sonra (1950), dünya nesli ve tabiatında birtakım; fizyolojik ve psikososyolojik bozulmaların kendini hissettirmesi kaçınılmaz olmuştur. İnsan, ruhuna tezahür ettiği etten kemikten yaratılmış ölümlü ve sınırlı iradeye sahip sosyal bir varlıktır. Dünyayı her alanda derinden sarsan ve yaşamsal olanı kökten değiştiren bu önemli gelişme şüphesiz ki insanı da değiştirmiştir. Edebi eserler; insanı, tabiatı, siyasi ve psikososyolojik hayat gayesinin getirdiği toplumsal değerler sisteminin onda bıraktığı izleri kendinden başkasına anlatma ve sunma noktasında evrensel duygudaşlık ürünleridir. Dolayısıyla yazarlar da yaşadıklarından hareketle bu duygu ve düşüncelerini, eserlerindeki karakterler aracılığıyla somutlaştırıp birer sanat ürünü olarak topluma sunmuşlardır. Karakter, bireyin hem ruhsal düşünüşü hem de eylemleri açısından birbiriyle uyumlu bir bütün halinde yaşayabilmektir. İşte bu hususta, edebi eserlerin değer aktarımındaki rolü yadsınamaz gerçekliktedir. Yazar Yusuf Atılgan'ın romanlarının ana karakterleri tarafından toplumsal değerlerimize hangi çerçeveden bakıldığı bu

çerçevenin nasıl zincirleme sonuçlar doğurduğunu insan doğasıyla bütünlük içinde konuyla ilgili birçok disipline atıfta bulunarak ortaya koymaya gayret ettik. Bütün bunları yaparken, roman karakterlerinin sadece kurgusal bir karakter olmaktan çok daha fazlası olduğu gerçeğiyle toplumda bu karakterlere karşılık gelebilecek birçok örneklem insan modelinin aramızda hala yaşıyor olma ihtimali çalışma boyunca zihnimizde hiss-i kabl-el vuku şeklinde cereyan ettiğinin bilincindeyiz.

Aylaklığın C' Sİ (1959) – Bay C Karakteri

Roman, Baki'nin 'Söylen Söylesin' redifli gazelinden şu alıntıyla başlar:

Beyit: "Koyup teşbîh-i mercânı seni kim dinler ey vâ'iz

Mufassal kıssa başlarsın garîb efsâne söylersin"

Şerhi : "Beyitte, vâizin anlattıkları anlaşılması ve dinlemesi zor; uzun gereksiz efsaneler olarak görülür. Şair vaize "mercan tespîhi bırakıp seni kim dinler" derken aslında mercan gibi kırmızı renkli şarabı kastetmektedir. Tespîh, normal şartlarda vâiz yahut zâhid tipinin sembolüken, şairin orijinal yaklaşımıyla şarap damlaları mercan tespîh tanelerine benzetilerek rintliğin simgesi olarak kullanılmış; daha açık bir deyişle vaiz âdeta alaya alınarak kendi silahıyla vurulmuştur. Şiir de şairin aynı zamanda âşık rolünü benimsediği göz önünde bulundurulacak olursa, mercan tespîhin bir yandan kanlı gözyaşı damlalarını temsilen kullanıldığı da uzak bir çağrışım olarak zihinlerde yerini alacaktır. Beyitteki ifadelerle bir yandan Kur'an-ı Kerîm'de geçen "esâtîrû'l-evvelîn"e gönderme yapıldığı anlaşılmaktadır."¹

Aylak Adam romanı, Bay C isimli bir karakterin bir yıllık yaşamını "kış, ilkyaz, yaz, güz" şeklinde dört mevsim olarak bölümler halinde okuyucuya sunmuştur. Kitap, C'nin 28. yaşında yaşadığı buhranı ve zihinsel serüvenini bir kesit olarak veriyor. Eserde sıklıkla kullanılan leitmotiv ve geriye dönüş teknikleriyle kahramanın çocukluğunda yaşadığı kötü olaylara ve bu olayların yirmi sekizinci yaşında bile onda etkisinin nasıl hala süregeldiğine tanıklık ediyoruz. C, henüz bir yaşındayken annesini kaybediyor. Annesinin ansızın kaybedilişinden sonra onu öz teyzesi olan Zehra büyütüyor. Babasının C ile çok ilgilenmeyişi onu Zehra teyzesine daha da yakınlaştırıyor ve erken yaşta kaybettiği anne sevgisini Zehra teyzesinde buluyor böylece kısa sürede onu hayatının merkezine koyuyor. C karakteri babasından gelen her şeyi reddetme ve kabullenmeme yolunu seçmiştir. Öyle ki onun verdiği ismi kullanmaktan bile geri durarak kendisini aylak olarak tanımlamıştır. C'nin parasını hesapsızca harcamasının nedeni de babasına duyduğu öfkeden kaynaklanmaktadır. "İş yapmam ben, aylağım, çalınmış para yerim ben" diyerek bunu açıkça dile getirir. Çalınmış para derken aslında bilinen paradan ziyade çalınmış olan C'nin kendi hayatı olduğundan bahsediyor ve hayatını çalan kişi de ona göre babasıdır. İşte tüm bu buhran ve yoğun yalnızlık içinde bir tutamak, hayat gayesi arar.

O tutamak da kendine göre 'gerçek sevgi'dir. Yani kitapta geçen aylaklık basit bir iş görmezlik değil, tam tersine yeniden var olma çabasıdır. Bay C Ayşe ile geçen diyalogunda ona kendisini uzun uzun anlatır ve böylece Bay C hakkında en net bilgileri roman için de yine onun ağzından duyarız. Etrafını ve insanları en ince ayrıntısına varana kadar süzen bu aylak adam, toplumda yapayalnız kalıvermiştir. Ona göre kendinden başka birçok

¹ Şahin Esmâ, *Bâkî Dîvânı'na Göre 16.Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, FSM İlmî Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Güz, S2. 2013.

yalnızın da olduğunu fakat onların kendinden tek farkının, bunun farkında olmadıkları ve bu düzeni koşulsuz kabul edip bunun koşulsuz birer parçası olduklarıdır. Hatta bu yalnızlara da bir isim verir “üç oda bir mutfak sendromu”. İşte bu yüzden o bambaşka bir kadını arar, zihnindeki kadının izinde. C'nin bu kayıp sevdası B karakteridir aslında. Bu durumu da kitapta şöyle açıklar; biri Güler diğeri B olmak üzere iki karakterin arasında seçim yapmak durumunda kalır. O Güler karakterini seçer çünkü eğer B karakterini seçseydi efsane burada bitecekti. Onun ideal karakteri olan B, C'nin karşısına bir gün tekrar çıkar fakat C onu tam yakalayacağı zaman B'de o çılgın kalabalıklar içerisinde kaybolup gider. C tam B'nin peşine düşmüşken roman burada son bulur.

AYLAKLIĞIN Z'Sİ – ZEBERCET KARAKTERİ

Zebercet, Anayurt Oteli'nin kendisidir. Sorsanız ki bu romanda başka karakterler yok mu elbette var ama Zebercet bu romanın her şeyidir. Kelime manası itibariyle Zebercet, Arapça kökenli değersiz kristalimsi cam bir taş parçasını ifade ediyor. Zebercet, yarı geçmişte yaşayan, kendisini Keçecizadelerin sonuncusu olarak gören, yarı da gününü arayan cinsel obsesif kompulsif kişilik bozukluğu olan, karakteri tam oturmamış, silik, tıpkı ışıltılı şehirlerin arka mahallerindeki bütün pisliği içinde barındıran çöpler gibi biridir. Yazarımıza göre Anayurt Oteli'nin ismi, Yunan işgali yıllarında belli bir direniş gösteremediği için aşağılık kompleksle verilmiş bir isim, bir metafordur. Otelin şöyle bir özelliği var: cinsel açlığı, şehir-kasaba psikolojisini, şehir-insan psikolojisini ve en önemlisi de otelle kendisi arasındaki bağı diyalektik bir akılla izah etmeye çalışan labirentlerden inşa edilmiş bir bilinçaltı dünyası. Otelin içine şehirden insanlar, kasabadan birçok insan gelebiliyor.

Zebercet'in hayatını alt üst edebilecek bir şahıs da gelebiliyor. Bu şahıs, Zebercet'in zincirlerinden kopmasının başlangıcı oluyor. Romanda, Freud'un ağır bastığı hususlar yoğunudur. Freud, İnsanoğlu'nun bilinçdışı güçler tarafından yönlendirildiğine inanan bir psikoloji ekolünün kurucusudur. Ona göre, insanoğlunun id güdüsü ilkelliğinin en yalın halidir, buna edebiyatta arketip de deniliyor.

OTEL = ZEBERCET

- 1.KAT** EGO, Zebercet'in normal davranışlarını inceleyen kat.
- 2.KAT** SÜPEREGO, Emekli Subay'ın kaldığı ve baba figürünün yansıtıldığı kat.
- 3.KAT** İD, Ortalıkçı Kadın'ın ve bir öğretmen çiftinin kaldığı tavan arasındır.

Tablo 1: Yapısal Psişe Modellemesi- Sigmund Freud

Zebercet'in hep bastırılmış bir psikolojisi var. Bu bastırılma, gecikmeli Ankara treniyle gelen kadınla birlikte; korkuları, obsesif kişilik bozukluğu ve cinselliği gün yüzüne çıkararak iki kısım da ayrılıyor. Birincisi, Zebercet'in açık yaşadığı bir cinsel alanı var. İkincisi Zebercet'in kapalı yaşadığı cinsel alanıdır. Bu kapalı olan cinsel alan, gecikmeli Ankara treniyle gelen kadınla açığa çıkıyor. Zebercet'in tüm id güdüsüyle ilkelliğini, saldırganlığını romanda apaçık görebiliyoruz. Metin ilerledikçe Zebercet'in bu sapkınlık hali ilerleyerek devam ediyor. Yaşadığı açık cinsel alanı da Zebercet'in yine sosyal fobilerini, acziyetini, geçmişine bağlı yaşadığı hayatını ve kesinlikle bir geleceğinin olmayışının en önemli noktası olan ortalıkçı kadın Zeynep'i yansıtıyor. Zebercet'in yedi aylık doğuşunda bile ayrı bir motif vardır. Yani Zebercet'e annesi bile yedi ay ancak

katlanabiliyor. Bu durum romanda sanki, Zebercet'in bir kusuruymuş bir eksiğiymiş gibi hissettiriliyor. Zebercet'in ne ailesi ne seveni ne de arkadaşı vardır. Ölse kimsenin ruhu duymayacak bir karakterdir o. Kimseyle ilişkisinin olmadığı tam bir a sosyal kişidir. Varlığı ile yokluğu belirsiz insanlar vardır ya hayatta, biz bunları hiçbir zaman görmeyiz işte Zebercet bu kişilerden sadece biridir. Böyle karakterleri, cinayet haberlerini ve şiddet haberlerini biz genellikle gazetelerin üçüncü sayfalarında görürüz. Bu tarz haberlerin kaynağı günlük hayatta da hiç dikkatimizi çekmeyen a sosyal, iletişim bozukluğu olan, kinini nefretini içinde saklayan ve sonra bir nedenden dolayı bunu açığa çıkaran karakterlerden biri de Zebercet'tir. Zebercet, Türk edebiyatında daha önce hiç işlenmemiş bir karaktere hayat veriyor o dönemlerde. En sonunda Zebercet 28 Kasım günü intihar etmeye karar veriyor.

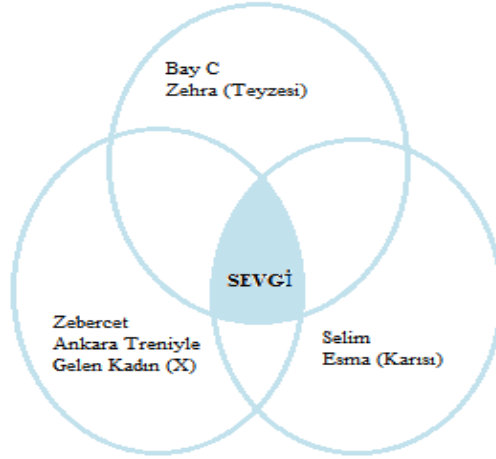
10 gün beklemenin onun için anlamsız olduğunu düşünüyor ve 10 Kasım günü kendini tavan arasında asarak intihar ediyor. Bu tarih, Atatürk'ün öldüğü gün olduğu için burada toplumsal bir yönünün olduğu da söylenebilir. Anayurt Oteli, Aylak Adamın bir devamı, madalyanın ters yüzüdür aslında.

AYLAKLIĞIN S'Sİ – SELİM KARAKTERİ

Canistan, tamamlanmamış bir romandır. Selim ile Toguç Ali'nin hikayesidir bu. Toguç Ali bir ağa çocuğudur. Selim ise bir yanaşmadır. Selim, hayatı boyunca Toguç Ali'yi kıskanır, bunu içinde biriktirir ve bunu biriktirmesinin bir romanıdır. Haksızlığa uğrayan birisinin haklılık yolculuğu önemlidir. Selim birçok yerde eziliyor, hor görülüyor, işçi sınıfının temsilcisi olarak en üste çıkıyor. Ağa olduktan sonra da tipik bir ağa olmuyor kendini geliştirmeye çalışan biri oluyor. Burada da aslında Cumhuriyet felsefesinin köylü yaşantısında, belli başlı bir yere gelip kendisini topluma ispat edip başarmasını gösteriyor. Selim, bütün bunları yaparken tabii ki içinde yaşadığı sosyal çevreden çok etkileniyor. Bunu bir nevi John Locke'nin Tabula Rasası² gibi düşünebiliriz. Selim bir insan ama dizayn edilmemiş bir insandır. Selim'i bir nevi emek, işçi sınıfında yapmış olduğu çaba dizayn ediyor. Kendisi zaten işçi sınıfının en büyük temsilcisi. Selim bunları gerçekleştirdince hayatı çok farklı minimalde ilerlemeye başlıyor. Husserl'in fenomenolojisinde şöyle bir olay var: Fenemon duyularla algılanan şey demektir. Fenemon o yeni fenemone olan şeyin bilgisi gibi de düşünülebilir.³ Roman kişileri nesnelere olan ilişkisinden dolayı orada buldukları için kim oldukları artık bir öneme sahip olmuyor. Çünkü C'nin Zebercet'in ve Selim'in artık bilinci önemli. Onların nesnelere olan ilişkisi aslında bilinç özüne indirgeniyor. Böylece bu karakterlere verilen isimlerin bir önemi olmuyor. Yusuf Atılgan, Kafka okuyan biri. Kafka'daki Şato ve Dava romanlarında K. Adlı bir karakterin olduğunu görebilirsiniz. Bütün bunlar aslında fenomenolojiye dayanıyor. Aylak Adam'daki C, B, gibi aslında bizim o karaktere verilen isimlere değil bu karakterlerin bilinç özlere o arayışlarına ve yalnızlık ihtiyaçlarına bakmamız gereken bir düşünce biçimidir.

² Erişim Adresi, Cihan Mustafa, John Locke ve Eğitim, <https://dergipark.org.tr/>

³ Öktem Ülker, Fenemoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 45,1 (2005) 27-55

Tablo 2: *Sevgi Venn Şeması*

Bu isimler, kahramanlarımızın vazgeçilmez sevgi değerleridir. Dolayısıyla bunlar, Maslow'un İhtiyaçlar hiyerarşisinin⁴ üçüncü basamağı olan sevme, sevilme ihtiyacına karşılık geliyor.

Tablo 3: *İhtiyaçlar Hiyerarşisi*

Söz konusu roman karakterlerinde, Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidinde görülen ihtiyaçlar, romanlara sirayet eden bir bireyin sahip olunması gereken eksiklikler olarak gözler önüne sermiştir.

⁴ Çoban Gizem Sebahat, *Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizil Yetenekler*, European Journal of Educational and Soial Sciences , Volume 6 Issue 1, mayıs 2021.

KARAKTERLERİN ORTAK ÖZELLİKLERİ

➤ Aile Yoksunluğu	Anne Figürü	Baba Figürü
➤ Arayış İçinde Olmak	Gezgin Olmak	Aylaklık
➤ Dışlanmışlık Hissi	Boşluk Hiss	Yalnızlık
➤ Çok Düşünmek	Normları Reddetmek	Öksüz ve Yetim
➤ Fiziksel Hoşnutsuzluk	Aşağılık Kompleksi	Karakter Zayıflığı
➤ Sapkınlık	Şiddete Meyil	Çoklu Bunalım
➤ Özgüven Eksikliği	Değersizlik Hissi	Yabancılaşma
➤ Kontrolsüz Cinsellik	Erkek İktidarı	Sevgi Açlığı
➤ Sadakat	Samimiyet	Tutarsızlık
➤ Travmatik Yaşantı	Vicdan Duygusu	Ölüme Meyil

Tablo 4: Karakter Çarkı

SONUÇ

Manevi değerler, insan hayatı için önemli anlam referansları arasında yer alır. Sağlıklı bir toplum yapısı oluşturmada ve insanlar arası ilişkilerin geliştirilmesinde manevi değerler belirleyici özelliğe sahiptir. Manevi değerler, insanı olgunlaştırır ve diğer insanlar karşısında saygınlığa götürür. Günümüzde bir değerler dizgesine sahip olmamanın, psikolojik olarak sağlığı bozucu olduğunu görüyoruz. İnsan nasıl gün ışığına kalsiyuma ya da sevgiye ihtiyaç duyuyorsa, aynı şekilde anlayacağı ve o doğrultuda yaşamını sürdürmekten zevk alacağı bir dine ya da yaşam felsefesine ihtiyaç duyar.⁵ İnsanın değerlerden yoksun olması pek çok ruhsal hastalığı beraberinde getirdiği gibi bunları bedensel rahatsızlıklara da dönüştürebiliyor. Birtakım değerlerden yoksun olmak ilk önce insanın yaşamdan zevk alma, hayatının amacını belirleme duygularına büyük darbe indirecektir. Daha sonra pek çok şeye ve pek çok kişiye karşı, ilgisizlik, ilkesizlik, ümitsizlik, aşırı kuşkuculuk gibi rahatsızlıklara dönüşebilecektir. Bütün bunların

⁵ Güngör Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul -1995, s: 42-54

yaşadığı bir durumda bireyin özgüvenin oluşmasından ve gelişmesinden bahsetmek mümkün değildir. Özgüven ancak değerlerin olduğu ortamda oluşur ve gelişir.⁶

Bu durumu yüzeysel sebeplerle açıklamak mümkün değildir. Pek çok insan durumunun farkına varmaksızın değer yoksunluğu içinde mutsuz yaşam sürdürmeye devam etmektedir. Böyle bir durumda birçok insan dine dönüş yaşayacaktır. Manevi değerler bütünü olan din, sağlıklı toplum yapısı oluşturmakta belirleyici özelliğe sahip olmuştur. İnsanın kendini çoğu zaman gerçekleştirmesi ahlak, maneviyat ve dinle olabilmektedir. Söz konusu çalışmamızda görüldüğü üzere, farklı kesimlerde yaşamış üç farklı karakterin yaşamından hareketle ortak manevi değerlerin yine ortak çöküşüne şahit olunmuştur. Köy, kasaba ve kentte yaşamış; Selim, Zebercet ve C karakterlerinin içine doğdukları aile yaşamı, kültürel çevresi, işleri, dostlukları hatta fiziksel ve psikolojik durumları farklı olması, onların aynı sonlu çöküşü yaşamalarına engel olamadığını gördük. Karakterlerin bu eserlerden seçilmesinin başlıca nedenlerinden en önemlisi manevi değer yoksunluğunun en çıplak ve en keskin şekilde yaşamış örnek rol modellerin olmasından ileri gelmektedir. Değerlerin olması gerektiği gibi gösterilmesinin yanı sıra olmaması gerektiği gibi gösterilmesi de oldukça önem arz etmektedir. İnsan, aynı zamanda okuduklarından, yazdıklarından en nihayetinde çıkarımlarından ibarettir. Karakterlerde ilk çocukluk, gençlik ve yetişkinlik döneminden geçiş kesitleri elde ettik. Edindiğimiz hususlar çerçevesinde, insan özü fitratı gereği iyiyi ve kötüyü her daim içinde barındıran bir canlıdır. Hayat bizlere yaşadığımız mühletçe çeşitli seçenekler ve imkanlar sunar. Asıl olan iyi ve kötü seçeneğin karşısında saf iyiye yönelebilmektir. Yaşanılan en kötude bile hep iyiyi aramak bizi yaratandan koparmayan yaşam anahtarımızdır. Zira diğer türlü, incelediğimiz roman karakterlerinin yaşadıkları gibi; hayata küsme, amaçsızlık, tutunamamak, sevgisizlik, hoşnutsuzluk, kendi bedenine ve ruhuna küsme hatta sonu intihar etmeye kadar gidebilmektedir. İncelenen roman karakterlerinin sınırı aşan sevgileri aşıkardır. Bu sevgileri, onların dünyaya aldanıp, bunun geçici birer sevgi olduğunu kendi içinde hatırlatan fakat gerçeğe kulaklarını tıkadıkları bir tutamak olmuş durumdadır. Karakterlerin çocukluktan gelen öksüz ve yetim olmaları, onların ihtiyaçlar hiyerarşisindeki sevgi açlığını bir türlü tatmin etmeye yetmemiştir. Tasavvuf ilmi bize, yeryüzünde sevip benimsediğimiz her suret yaratanın birer yansıması ve ona ulaşma noktasındaki birer basamaktan öteye geçememek olduğunu söyler. Gerçek aşkın, sadece ve sadece ilahi bir boyutta olabileceğini dile getirir. Selim, Zebercet ve C dünyadaki sevgide bu sınırı çoktan aşmış insan örneklerinden sadece birkaçıdır. Yüce Kur'an da insanın Allah'tan geldiği ve yine ona geri döneceği sürekli tekrar edilerek insana telkin edilmiştir. Tespit ettiğimiz bir diğer husus ise yazarın alfabetik bir akım olarak seçip başlattığı 'Aylak' kelimesinin altında gizlenmiş manevi bir mesajdır. Ayla kökünden evrilen 'Aylak' kelimesi dönmek manasına gelmektedir.⁷ Bu durum Kur'an'ın insana sık sık söylediği 'dönüşünüz yalnızca banadır' sözüne bir göndermedir. Bir diğer edindiğimiz husus ise, insan her ne kadar dünyaya geldiğinde çevresinde birçok insan birçok şey olmuş olsa da doğumunda yalnız olduğu gibi ölümünde de yalnız olmak mecburiyetindedir. Karakterler hep bu yalnızlıktan dem vurmuşlardır fakat insan ölümlü bir varlıktır ve her ne olursa olsun bu dünyada hep bireyseldir, yalnızdır. Yaptıklarından ve yapacaklarından yalnızca kendisi sorumludur. Bazen yaşanılardan ötürü insanın

⁶ Yılmaz Hasan Kamil, *Şahsiyet, Kişilik İnşası ve Değerler*, Diyanet Dergisi, Mayıs 2011, Sayı 245.

⁷ Erişim Adresi, <https://www.etimolojiturkce.com/>

akli melekeleri yaralanabilir. Böyle durumlarda, kişiyi veya kişileri uzman ekiplerce kontrolde tutmak hatta onlara birtakım terapi açısından yardımlar sunmak konuyla ilgili tedavi durumudur. İşte burada bireye sunulması gereken en önemli yardım 'manevi danışmanlık' desteği olabilir. 21.Yüzyıl insanının karakter aşınması hızla artan sorunların başında gelmektedir. Şüphesiz, sağlıklı birey sağlıklı bir toplum, sağlıklı bir toplum ise sağlıklı nesiller demektir.

KAYNAKÇA

ATILGAN Yusuf, Aylak Adam-Anayurt Oteli-Canistan Romanları, Can Yayınları, Eylül-2017

YAZICI Sedat, Yazıcı Aslı, Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter, (Konya: Çizgi Kit, 2011)

ŞAHİN Esmâ, *Bâkî Dîvânı'na Göre 16.Yüzyıl Osmanlı Toplum Yapısı*, FSM İlmî Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, Güz, S2. 2013.

ÇOBAN Gizem Sebahat, *Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kendini Gerçekleştirme Basamağında Gizil Yetenekler*, European Journal of Educational and Soial Sciences, Volume 6 Issue 1, Mayıs 2021.

GÜNGÖR Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, İstanbul -1995, s: 42-54

YILMAZ Hasan Kamil, *Şahsiyet, Kişilik İnşası ve Değerler*, Diyanet Dergisi, Mayıs 2011, Sayı 245.

CİHAN Mustafa, John Locke ve Eğitim, <https://dergipark.org.tr/>

ÖKTEM Ülker, Fenemoloji ve Edmund Husserl'de Apaçıklık (Evidenz) Problemi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 45,1 (2005) 27-55

Erişim Adresi, <https://www.etimolojiturkce.com/>

Erişim Adresi, <https://www.biyografi.net.tr> Yusuf Atılgan kimdir?

Erişim Adresi, Cihan Mustafa, John Locke ve Eğitim, <https://dergipark.org.tr/>

Grafik / Şekil Kaynakça

Sigmund Freud'un Yapısal Psişe Modellemesi

Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Piramidi

SAĞLIK VE ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN OECD DAHA İYİ YAŞAM ENDEKSİNE ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Remzi BAŞAR

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Bilgi Sistemleri Yönetimi, Konuralp Kampüsü
remzibasara@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1114-825X

Özet

Kişinin hayata yönelik genel yaklaşımı ve hayata dair memnuniyeti olarak tanımlanan yaşam tatmini, hayattan alınan zevk ya da olumsuz durumları ifade ederken kullanılan oldukça geniş bir kavramdır. Çok çeşitli değişkenler ve birbirinden farklı yaşam koşullarıyla ilişkili olan yaşam tatmini tamamen kişinin algısına göre şekillenen bir olgudur. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), 2011 yılında refahı daha iyi ölçebilmek amacıyla "Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index)" adı verilen yeni bir endeks geliştirmiştir.

Araştırmada OECD STATS veri tabanında sonuçları bulunan 41 ülkenin Daha İyi Yaşam Endeksi verileri içerisinde yaşam tatmininde öne çıktığı düşünülen yaşamsal değişkenler; Yaşam Tatmini, Hava Kirliliği, Bireysel Sağlık Değerlendirmesi ve Hayat Uzunluğu verilerinin SPSS programı ile tanımlayıcı istatistik ve Pearson korelasyon değerleri hesaplanarak değerlendirmeye alınmıştır. Kişilerin sağlık beyanları ve yaşam süreleri dikkate alınarak, içlerinde yaşadıkları çevre koşulları değerlendirilmesiyle bir ilişki içerisinde olup olmadığı incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre yaşam tatmini ile hava kirliliği arasında negatif, bireysel sağlık değerlendirme ve hayat uzunluğu arasında ise pozitif bir ilişki görülmüştür. Hava kirliliği ile bireysel sağlık değerlendirme ve hayat uzunluğu arasında ise orta derecede güçlü negatif ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Gerçekleştirilen araştırma sonuçları ile literatür arasında paralellik bulunduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Tatmini, Daha İyi Yaşam Endeksi, Sağlık Koşulları, Çevre Koşulları, Yaşam Süresi, Hava Kirliliği, OECD

A REVIEW ON THE EFFECTS OF HEALTH AND ENVIRONMENTAL FACTORS ON THE OECD BETTER LIFE INDEX

Abstract

Life satisfaction, which is defined as a person's general approach to life and satisfaction with life, is a very broad concept used to express the pleasure or negative situations in life. Life satisfaction, which is related to a wide range of variables and different living conditions, is a phenomenon that is shaped entirely according to the perception of the individual. In 2011, the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) developed a new index called the "Better Life Index" to better measure well-being.

In the study, vital variables that are considered to be prominent in life satisfaction within the Better Life Index data of 41 countries with results in the OECD STATS database; Life Satisfaction, Air Pollution, Individual Health Assessment and Life Expectancy data were evaluated by calculating descriptive statistics and Pearson correlation values with the SPSS program. Taking into account the health declarations and life spans of the individuals, it was examined whether there is a relationship with the evaluation of the environmental conditions in which they live. According to the results of the research, there is a negative relationship between life satisfaction and air pollution, and a positive relationship between individual health assessment and life span.

It is understood that there is a moderately strong negative relationship between air pollution and individual health assessment and life span. It is seen that there is a parallelism between the research results and the literature.

Keywords: Life Satisfaction, Better Life Index, Health Conditions, Environmental Conditions, Life Expectancy, Air Pollution, OECD

1. GİRİŞ

Tatmin kavramının tanımı Türk Dil Kurumu tarafından “İstenen bir şeyin gerçekleşmesini sağlama, gönül doygunluğuna erme, doyum” olarak ve tatmin olmak kavramı ise “istediği bir şeye ulaşarak hoşnut olmak, rahatlamak, doyurulmak” olarak açıklanmıştır.

Varoluş amacına dair araştırmalar geçmişten günümüze ideolojik olarak 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesine dayanmaktadır. Bu bakış açısına göre, varoluşun amacı Kral'a ya da Tanrı'ya hizmet etmekten ziyade yaşamın kendisidir. Kendini gerçekleştirme ve mutluluk merkezi değerler haline gelir. Toplumun kendisi, vatandaşlara iyi bir yaşam için gerekenleri sağlayan bir araç olarak görülür. 19. yüzyılda bu inanç, en iyi toplumun “en büyük sayı için en büyük mutluluğu” sağlayan toplum olduğu şeklindeki Utilitarian yani Faydacı İnanç'ta kendini göstermiştir. Bu inanç 20. yüzyılda sosyal reforma yönelik geniş çaplı girişimlere ilham vermiş ve refah devletinin gelişimini etkilemiştir (Veenhoven, 1996: 1).

Yaşam tatmini, kişinin işinde ve iş dışındaki vakitlerinden oluşan hayatın tamamına gösterdiği duygusal tepkisi veya davranışlar bütünüdür (Özdevecioğlu, 2003). Yaşam tatmini duygusal aktivitelere bağlıdır ve kişinin özel yaşamındaki memnuniyeti veya memnuniyetsizliği şeklinde açıklanabilen bir konseptir. Diğer bir ifadeyle yaşam tatmini kişinin ne arzu ettiği, elinde ne olduğu ve ne olmak istediğiyle daha çok ilgilidir. Kişinin sahip oldukları ile arzuları eşdeğer ya da benzer olduğunda yaşam tatmini artmaktadır ancak bunlar uyumlu olmadığında bireyin yaşam tatmini azalmaktadır (Çınar & Özyılmaz, 2019: 540).

Günümüzde “yaşam kalitesi” ifadesi iki anlama gelmektedir: ilki; iyi bir yaşam için gerekli olduğu düşünülen koşulların varlığı ve ikincisi; bu şekilde iyi bir yaşam pratiği. Toplumsal düzeyde kullanıldığında, yalnızca ilk anlam geçerlidir. Bir ülkedeki insanların yaşam kalitesinin kötü olması demek, yeterli gıda, barınma ve sağlık hizmetleri gibi temel koşulların eksik olduğu anlamına gelir. Diğer bir deyişle: ülke, sakinleri için “yaşanabilir” değildir. Birey bazında düşünüldüğünde ise yaşam kalitesinin iki anlamı da geçerlidir. Çünkü bir kişinin yaşam kalitesi kötü varsayıldığında yeterli beslenme, barınma ve sağlık hizmetleri gibi temel ihtiyaçları karşılayamadığı düşünülebilir. Ancak bu durum her zaman böyle olmak zorunda değildir. Bahsedilen kişi popüler, zengin, güçlü bir birey olabilir ancak yoksul kişi temel ihtiyaçlardan yoksunken zihinsel ve fiziksel olarak daha iyi olabilir. Bu anlamlara sırasıyla varsayılan ve görünür yaşam kalitesi denilmektedir (Veenhoven, 1996: 3).

Yaşam tatmini kavramının önemli bir parçası olan iş tatmini kavramı özellikle 1920 ve sonrasında üzerinde çok araştırma yapılmış bir konudur. Çalışanların yaptıkları işten aldıkları mutluluk olarak ifade edilen (Hackman & Oldham, 1975) bu kavramı Locke (1969); kişinin işi veya iş tecrübeleri sonucunda elde ettiği olumlu duygusal hâl olarak ifade etmektedir. Robbins (1999) ise daha genel bir tanım ile iş tatminini, kişinin yaptığı

işe dair genel yaklaşımı şeklinde açıklamıştır. İş tatminini sağlayan etkenler üç temel başlık altında; bireye özgü özellikler, işe ait özellikler ve organizasyona dair özellikler olarak açıklanabilir. İşe ait özellikler işin içeriği, görev tanımları, işin önemi, işte tanınan özerklik, maaş ve yükselme olanakları gibi unsurlardır (Lui vd., 2001; Taber & Alliger, 1995; Ting, 1997; Glisson & Durick, 1988). İş tatminine etki eden başlıca organizasyonel unsurlar olarak ise çalışma şartları, denetim, iş arkadaşları ve iletişim ile organizasyonun çalışanlarına verdiği destek gibi etkenler sayılabilir (Jurik & Halemba, 1984). Hissedilen organizasyonel destek çalışanların, sosyal ve duygusal gereksinimlerine yönelik olarak iş tatminine katkı sağlamaktadır. Literatürde bu konu üzerine yürütülen araştırmaların sonuçları, hissedilen organizasyonel destek ile iş tatmini arasında olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir (Eisenberger vd., 1997; Demirel, 2013; Howes, vd., 2000; Allen, vd., 2003.; Stamper, 2003; Cropanzano vd., 1997; Polatçı, 2015: 28).

İş tatmininin, yaşam tatminini ve yaşam tatmininin de iş tatminini karşılıklı etkilediği bilinmektedir (Aydemir & Erdoğan, 2013). Aile tatmini, işgörenlerin aile yaşamlarıyla ilgili olumlu ya da olumsuz yaklaşımlarının yansıması şeklinde ifade edilen bir kavramdır. İşgörenin olumlu algısı, memnuniyetinin yüksek olduğunu ve olumsuz algısı ise memnuniyet seviyesinin düşük olması şeklinde kabul görmektedir (Ji vd., 2002). Aile tatmini bireyin genel olarak aileye dair yönünü değerlendirmesi kaynaklı duygusal bir durum olarak açıklanmaktadır (Pattusamy & Jacob, 2017). Aile tatmini, bireylerin hayat kalitesini şekillendiren temel unsurlardan biri olarak görülmekte ve hayat tatminini de önemli seviyede etkilemektedir (Diener & Lucas, 1999; Akın & Karakulak, 2019: 328).

Sosyal çevreden kişinin oluşturduğu sosyallik ortamı; aileler ile iş ortamı ve iş dışı arkadaşlara muhtaçtır. Yüz yüze iletişimin önde geldiği sosyal destek bir bireyin başka bireyin derdini, problemini dinleyerek beraber veya kendi hayatında edindiği tecrübelerle kişiye yardım etmesidir. Unutulmamalıdır ki kişilerin psikolojik durumları birbirinden farklı olabileceğinden, aynı miktarda sosyal destek görmelerine rağmen bu kişiler hayata dair durumları farklı algılayabilirler. Yapılan araştırmalar sosyal destek kavramının kişilerin hayatlarında oldukça önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Algılanan sosyal destek kişinin hem özel hem de çalışma yaşamında oldukça önemli etkilere sahiptir. Sosyal destek algısı Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinin üçüncü basamağını oluşturan ait olma gereksinimini sağlamakta etkili bir unsur olması nedeniyle kişinin yeni girdiği sosyal ortamlara uyum sağlamasında ve özgüvenini geliştirmesinde büyük etkisi olan bir etkidir. Bu nedenle özellikle yeni işe başlayan kişiler için sosyal destek çok önemlidir (Polatçı, 2015: 28).

Sosyal ilişkiler kavramı içerisinde arkadaşlık ilişkileri bu kavramın önemli bir parçasıdır. Arkadaşlık ilişkilerini incelerken, arkadaşlık ilişkilerinin varlığını saptamak adına kişinin kaç kişiyle arkadaşlık ettiği önemlidir. Başka bir açıdan bakıldığında ise kişilerin birbirine gösterdiği karşılıklı ilgi durumu, birinden birinin başına bir şey gelmesi durumunda arkadaşının düştüğü duruma gösterdiği endişe, ilgi ve alaka ise daha nicel bir yaklaşımla bakılır. Niteliksel yönler, arkadaşlık ilişkilerinin farklı düzeylerde yakın, yoğun ve destekleyici olabileceği gerçeğiyle belirlenir. Genel olarak, arkadaşlık ne kadar yakınsa, arkadaşlığın çeşitli niteliksel özellikleri de o kadar belirgindir (Demir & Özdemir, 2010; Amati vd., 2018: 5).

Kim ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan bir araştırmada yüksek yaşam memnuniyetinin koruyucu sağlık hizmetlerinden yüksek düzeyde yararlanmayla ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Örnek olarak yaşam memnuniyetindeki artışın kişilerin

kolesterol testi yaptırma ihtimallerini arttırdığını tespit etmişlerdir (Uyar, 2017: 162). Bu çalışmada, yaşam tatmini kavramının kişinin kendisini sağlıklı tutmak için harekete geçmesi ve fiziksel sağlıkla ilişkili olduğu belirtilmiştir. Araştırmacılar daha yüksek yaşam tatminine sahip kişilerin, sağlıklarını korumak için proaktif yani olaylar meydana gelmeden önce tedbir ve önlem alma yani bilgi toplayıp, üzerinde düşünüp planlar hazırlama eyleminde bulunma davranışında olduğunu göstermişlerdir. Dolayısıyla yüksek yaşam tatmin seviyesine sahip olan kişilerin sağlık hizmetlerinden daha fazla yararlanmak istedikleri ortaya konulmuştur. Kim ve arkadaşlarının araştırmalarında yer verdiği bazı ampirik kanıtlar yaşam memnuniyetinin daha az doktora görünmeyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu araştırma daha fazla doktora giden kişilerin sağlıklarının kötü olacağı öngörüsünü belirtmiş ancak diğer taraftan insanların bir sorunu çözmek veya hastalığı önlemek için doktora gitme sayısı, gerçekten kötü bir sağlığa sahip olan bireylerin ayrımının yapılamayacağını ortaya koymuşlardır. Kim ve arkadaşları yaptıkları araştırmada daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip insanların sağlık hizmetlerini kullanma oranının yüksek olup olmadığını incelemişlerdir. 50-64 yaş arasındaki yetişkinlerin %30'dan azı, 65 yaş ve üstü yetişkinlerin ise %50'den azı sağlık hizmetlerini düzenli olarak aldıklarını belirtmişlerdir. Araştırmanın sonucunda yüksek yaşam tatmini daha fazla önleyici sağlık hizmetleri kullanımıyla ilişkili bulunmuştur (Kim vd., 2015 : 781).

Yaşam kalitesinin belirleyicilerini daha iyi anlama arayışında, refahı şekillendiren faktörlerden biri olarak fiziksel çevreye daha fazla önem verilmektedir (Dratva vd., 2010; Wu vd. 2010).. İnsan kaynaklı kirliliğin etkileri politika önlemleri ve bireysel eylemlerle iyileştirilebileceğinden, yaşam kalitesi üzerindeki çevresel etkilere ilişkin anlayışın geliştirilmesi önemlidir. Avrupa Birliği (AB), sağlık temelli standartlar kullanarak çevreyi kirletenlerin eylemlerini düzenlemek suretiyle bireysel yaşam kalitesini iyileştirmek için kapsamlı bir çevre mevzuatı oluşturmuştur. Doğu Avrupa ülkeleri, AB çevre ve sağlık müktesebatını karşılamak için büyük çaba sarf etmelerine rağmen (Orru & Rothstein, 2015) hava kirliliği önemli bir sağlık sorunu olmaya devam etmektedir (WHO, 2013).

Orru ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada değindikleri Estonya örneğinde, göreceli olacak şekilde ama çoğunluğun kabul ettiği üzere düşük hava kirliliği koşullarına rağmen az olarak nitelendirilen kirlilik yüzünden her yıl yüzlerce erken ölüm gerçekleştiği belirtilmiştir. Yapılan çalışmalarda yaşam tatmini düzeyine çevre koşullarının (hava kirliliği, gürültü kirliliği, iklim olayları vb.) etkisi görülmektedir. Orru ve arkadaşları çevresel etkilerin arkasında iki ayrı mekanizma olduğunu, bunlardan ilkinin hava kirliliği, gürültü ve iklim olaylarının insanın fiziksel sağlığını doğrudan olumsuz etkileyebildiğini ve bunun da yaşam tatmin düzeyinin azalmasına yol açabildiğini söylemişlerdir (Silva vd., 2012). Bu ilk mekanizmadan toplanan kanıtlar ile elde edilen sonuçlar hava kirliliğine sebep olan partiküllere kısa veya uzun vadede maruz kalınmasının ilerleyen zamanlarda solunum yoluyla ilgili hastalıklara ve entübe yatışlara yol açtığını ortaya koymuştur. Bu araştırmada bahsedilen diğer bir konu olan ikinci mekanizma ise çevresel kalitenin fiziksel koşullarla baş etme etkisindeki psikolojik sonuçlar olarak belirtilmiştir. Örneğin çevrede oluşan kirlilik; otonom sinir sistemimizi, fiziksel hâlimizi, duygularımızı etkileyerek sağlık durumunu olumsuz etkileyebilmekte ve bu da insanların yaşam tatmininin azalmasına yol açabilmektedir. Ayrıca yüksek fiziksel stres, kişinin sağlık durumunu bozabilir ve depresyon veya anksiyete gibi rahatsızlıklara yol açabilir. Araştırma hava kirliliği gibi çevresel kalitenin kötü olduğu yerlerde yaşamlarını sürdüren

insan topluluklarının anksiyete ve depresyon deneyimlemeye çok daha fazla meyilli olduklarını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular ışığında bahsedilen psikolojik sıkıntılar, kişilerin yaşam süreleri boyunca psikolojik rahatsızlık yaşayabileceğini öngörmektedir (Orru vd., 2015: 1-2).

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Araştırma Amacı Ve Yöntem

Çalışma ile OECD STATS veri tabanında bulunan 38 OECD ülkesi ile OECD ülkesi olmayan; Brezilya, Rusya ve Güney Afrika ile birlikte toplam 41 ülkeye ait “Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index)” verileri incelenmiştir. Bunların arasında öne çıkan yaşam tatmini, hava kirliliği, kişilerin bireysel sağlıklarına dair oran ve hayat uzunluğu (yıl) değişkenleri üzerinden ülkelerin insanlara sağladıkları imkânlarla göre yaşam tatmininde öne çıkan bu yaşamsal değişkenlerin aralarında bir korelasyon olup olmama durumunun diğer bir deyişle ilişkiselliğin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Araştırma yöntemi olarak nicel analiz kullanılmıştır. OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development) STATS veri tabanında Avustralya, Kanada, Kolombiya, Amerika, Meksika, Şile, Türkiye gibi çok çeşitli ülkelere ait Better Life Index verileri alınmış, SPSS programı ile bu verilerin tanımlayıcı istatistik değerleri ve Pearson korelasyon katsayıları hesaplanarak elde edilen değerler analiz edilmiş ve sonuçlar yorumlanmıştır.

2.2. Analiz ve Bulgular

OECD STATS veri tabanından alınan 41 ülkenin verileri ile yapılan analizlerde çalışmada özel olarak incelenen kriterlere ait detay bilgiler şu şekildedir;

- Ülkelerin yaşam uzunlukları yıl bazında ölçülmüştür.
- Kişilerin kendi sağlık durumlarını rapor etmeleri yüzdelik olarak ifade edilip ölçülmüştür.
- Yaşam tatmin düzeyleri ortalama belirlenen değere göre ölçülmüş ve belirtilmiştir.

Hava kirliliği düzeyleri ise metreküp başına düşen mikrogram olarak ölçülmüştür. Daha iyi yaşam endeksinde öne çıkan yaşam tatmini, hava kirliliği, kişilerin bireysel sağlıklarını değerlendirdikleri anket sonuçlarının yüzdelik oranları ve hayat uzunluğu (yıl) olmak üzere bu dört değişken arasındaki Pearson korelasyonu analiz sonuçları ile ortalama ve standart sapma gibi tanımlayıcı istatistikler SPSS programı ile hesaplanarak aşağıda Tablo 1 ve devamında bulgular içerisinde sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler Arası Korelasyon Bulguları

		1	2	3	4
Yaşam Tatmini	Korelasyon	1			
Hava Kirliliği	Korelasyon	-,692**	1		
Bireysel Sağlık Değerlendirmesi	Korelasyon	,578**	-,397*	1	
Hayat Uzunluğu	Korelasyon	,630**	-,454**	,625**	1

** $p < .001$, * $p < .05$

Yaşam tatmini ($M = 6.6$, $SD = .72$), hava kirliliği ($M = 13.5$, $SD = 6.4$), bireysel sağlık değerlendirmesi ($M = 64.63$, $SD = 19.8$), hayat uzunluğu ($M = 80.26$, $SD = 3.8$) bulunmuştur. Yaşam tatmini için minimum maksimum değerleri 4,9-7,9 arasında, hava kirliliği 5,5-28,5, bireysel sağlık değerlendirmesi 0-89, hayat uzunluğu ise 64,2-84,4 aralığında değişim göstermektedir.

Elde edilen verilere göre yaşam tatmini ile hava kirliliği arasında negatif yönde anlamlı, orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = -.69$, $p = .001$). Buna göre hava kirliliği arttıkça yaşam tatmininin azalacağı söylenebilmektedir.

Yaşam tatmini ile bireysel sağlık değerlendirmesi arasında pozitif yönde orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = .57$, $p = .001$). Bireysel sağlık puanları arttıkça yaşam tatmininde artış görülmektedir.

Yaşam tatmini ile hayat uzunluğu arasında pozitif yönde orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = .63$, $p = .001$). Yani yaşam tatmini seviye olarak arttıkça hayat uzunluğunun da artış gösterdiği söylenebilmektedir.

Hava kirliliği ve bireysel sağlık değerlendirmesi arasında negatif yönde orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = -.39$, $p = .05$). Hava kirliliği arttıkça bireysel sağlık değerlendirmesinde düşüş görülmektedir.

Hava kirliliği ve hayat uzunluğu arasında negatif yönde orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = -.45$, $p = .001$). Hava kirliliği arttıkça hayat uzunluğunda azalma görülmektedir.

Bireysel sağlık değerlendirmesi ve hayat uzunluğu arasında orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = .62$, $p = .001$). Bu da bireysel sağlık değerlendirmesi arttıkça hayat uzunluğuna dair istatistiklerde de artış görüleceğini vurgulamaktadır.

3. SONUÇ

SPSS programı ile hesaplanan tanımlayıcı istatistikler ve Pearson korelasyonu analiz sonuçlarına göre:

- Yaşam tatmini ile hava kirliliği arasında; negatif yönlü, orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = -.69$, $p = .001$). Hava kirliliği arttıkça yaşam tatmininin azalacağı söylenebilir.
- Yaşam tatmini ile bireysel sağlık değerlendirmesi arasında pozitif yönlü orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = .57$, $p = .001$). Bireysel sağlık puanları arttıkça yaşam tatmininde artış beklenebilmektedir.
- Yaşam tatmini ile hayat uzunluğu arasında pozitif yönlü orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = .63$, $p = .001$). Yaşam tatmin seviyesi yükseldikçe insan ömrünün de uzadığı söylenebilir.
- Hava kirliliği ve bireysel sağlık değerlendirmesi arasında negatif yönlü orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = -.39$, $p = .05$). Hava kirliliği arttıkça bireysel sağlık değerlendirmesine düşüş yönlü etki edeceği anlaşılmaktadır.
- Hava kirliliği ve hayat uzunluğu arasında negatif yönlü orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = -.45$, $p = .001$). Hava kirliliği arttıkça insan ömründe azalma olduğu söylenebilir.
- Bireysel sağlık değerlendirmesi ve hayat uzunluğu arasında pozitif yönlü orta derecede güçlü bir ilişki görülmektedir ($r = .62$, $p = .001$). Bireysel sağlık

değerlendirme anketlerindeki yüzde oranları arttıkça insan ömründe de artış yönlü etki edeceği anlaşılmaktadır.

Çalışmada kişilerin sağlık beyanları ile yaşam süreleri ve yaşadıkları çevre koşulları, yaşam tatmini açısından değerlendirildiğinde değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yaşam tatmini ile hava kirliliği arasında negatif, bireysel sağlık değerlendirmesi ve hayat uzunluğu arasında ise pozitif bir ilişki görülmüştür. Hava kirliliği ile bireysel sağlık değerlendirmesi ve hayat uzunluğu arasında ise orta derecede güçlü negatif ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırmada elde edilen sonuçlar ile literatür arasında paralellik olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akın, Ö., & Karakulak, H. (2019). İş-Aile Ve Aile-İş Çatışması, İş, Aile Ve Hayat Tatmininin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi: Karşılıklı Ve Demografik Değişkenli Etkileşimler. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 5(2), 381-403.

Allen, M. W. (1995). Communication Concepts Related to Perceived Organizational Support. *Western Journal of Communication*, 59(4), 326-347.

Amati, V., Meggiolaro, S., Rivellini, G. & Zaccarin, S. (2018). Social Relations and Life Satisfaction: The Role of Friends. *Genus*, 74(7), 1-18.

Aydemir, P., & Erdoğan, E. (2013). İş Görenlerin Ücret Tatmini, İş Tatmini Ve Performans Algısı. *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, 13(2), 127-153.

Cropanzano, R., Howes, J. C., Grandey, A. A. & Toth, P. (1997). The Relationship of Organizational Politics and Support to Work Behaviors, Attitudes, and Stress. *Journal of Organizational Behavior*, 18(2), pp. 159-180.

Çınar, Ö. & Özyılmaz, F. Z. (2019). İş Tatmini İle Yaşam Tatmini Arasındaki İlişki: Bayburt Üniversitesinde Bir Uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 533-556.

Demir, M., & Özdemir, M. (2010). Friendship, Need Satisfaction and Happiness. *Journal of Happiness Studies*, 11, 243-259.

Demirel, E. T. (2013). Mesleki Stresin İş Tatminine Etkisi: Örgütsel Desteğin Aracılık Rolü. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 220-241.

Diener, E., & Lucas, R. E. (1999). Subjective Well-being, Three Decades of Progress. *Psychological Bulletin*, 125(2), 276-303.

Dratva, J., Zemp, E., Dietrich, E. F., Bridevaux, P. O., Rochat, T., & Schindler, C. (2010). Impact of Road Traffic Noise Annoyance On Health-Related Quality Of Life: Results From A Population-Based Study. *Quality of Life Research*, 19(1), 37-46.

Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S. & Lynch, P. (1997). Perceived Organizational Support, Discretionary Treatment, and Job Satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 82(5), 812-820.

Glisson, C. & Durick, M. (1988). Predictors of Job Satisfaction and Organizational Commitment in Human Service Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 33(1), 61-81.

Hackman, J. R. & Oldham, G. R. (1975). Development of The Job Diagnostic Survey. *Journal of Applied Psychology*, 60 (2), 159-170.

Howes, J., Cropanzano, R., Grandey, A. A. & Mohler, C. J. (2000). Who is Supporting Whom? Quality Team Effectiveness and Perceived Organizational Support. *Journal of Quality Management*, 5(2), 207-223.

Ji, J., Xu, X., & Rich, S.L. (2002). Determinants of family life satisfaction in reforming urban China. *International Journal of Comparative Sociology*, 43(2), 169–191.

Jurik, N. C. & Halemba, G. J. (1984). Gender, Working Conditions and The Job Satisfaction of Women in a NonTraditional Occupation: Female Correctional Officers in Men's Prisons. *The Sociological Quarterly*, 25(4), 551-566.

Kim, E. S., Kubzansky, L. D. & Smith, J. (2015). Life Satisfaction and Use of Preventive Health Care Services. *Health Psychology*, 34 (7), 779-782.

Locke, E. A. (1969). What is Job Satisfaction? *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(4), 309-336.

Lui, S. S., Ngo, H. & Tsang, A. (2001). Interrole Conflict as a Predictor of Job Satisfaction and Propensity to Leave. *Journal of Managerial Psychology*, 16(6), 469-484.

Orru, K., Orru, H., Maasikmets, M., Hendrikson, R. & Ainsaar, M. (2015). Well-being and Environmental Quality: Does Pollution Affect Life Satisfaction? *Quality of Life Research*, 25 (3), 1-7.

Orru, K., & Rothstein, H. (2015). Not 'dead letters', Just 'blind eyes': The Europeanisation of Drinking Water Risk Regulation in Estonia and Lithuania. *Environment and Planning A*, 47(2), 356-372.

Özdevecioğlu, M. (2003). İş Tatmini Ve Yaşam Tatmini Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, 1, 90-97.

Pattusamy, M. & Jacob, J. (2016). The Mediating Role of Family-to-Work Conflict and Work Family Balance in the Relationship between Family Support and Family Satisfaction: A Three Path Mediation Approach. *Current Psychology*, 36, 1-11.

Polatçı, S. (2015). Örgütsel Ve Sosyal Destek Algılarının Yaşam Tatmini Üzerindeki Etkisi: İş Ve Evlilik Tatmininin Aracılık Rolü. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (2), 25-44.

Robbins, S. P. (1999), *Organizational Behavior*, 8. Edition, New Jersey, Prentice Hall.

Silva, J., de Keulenaer, F., & Johnstone N. (2012). Environmental Quality and Life Satisfaction: Evidence Based On Micro-Data. *OECD Environment Working Papers*. doi:10.1787/19970900.

Stamper, C. (2003). The Impact of Perceived Organizational on the Relationship Between Boundary Spanner Role Stress and Work Outcomes. *Journal of Management*, 29(4), 569-588.

Taber, T. D. & Alliger, G. M. (1995). A Task-Level Assessment of Job Satisfaction. *Journal of Organizational Behavior*, 16(2), 101-121.

Ting, Y. (1997). Determinants of Job Satisfaction of Federal Government Employees. *Public Personnel Management*, 26(3), 313-334.

Uyar, M. (2017). Çalışanlarda Bireysel Sağlığın Yönetimi Açısından Bireysel İyilik Halinin Ve Sağlık Risklerinin Değerlendirilmesi. İstanbul Medipol Üniversitesi, Doktora Tezi.

Veenhoven, R. (1996). The Study of Life Satisfaction. Saris, W.E., Veenhoven, R., Scherpenzeel, A.C. & Bunting B. (Ed.), *A Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe içinde* (s. 1-37).

WHO. (2013). Review Of Evidence On Health Aspects Of Air Pollution: REVIHAAP Project Technical Report. Copenhagen: World Health Organisation. http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0004/193108/REVIHAAP-Final-technical-report-final-version.pdf%3fua%3d1.

Wu, X. Y., Ohinmaa, A., & Veugelers, P. J. (2010). Sociodemographic and Neighborhood Determinants of Health-Related Quality Of Life Among Grade-Five Students In Canada. *Quality of Life Research*, 19(7), 969-976.

STATISTA VE TÜİK VERİLERİ İLE DÜNYA VE TÜRKİYE'DE ERP VE CRM KULLANIMI

Remzi BAŞAR

Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi
Bilgi Sistemleri Yönetimi, Konuralp Kampüsü
remzibasara@duzce.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1114-825X

Özet

Günümüzün yoğun rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmelerin başarılı olabilmesi amacıyla bilgi ve iletişim teknolojilerini rekabet avantajı oluşturacak şekilde kullanabilmek kritik bir öneme sahiptir. İşletmeler rekabetçi olabilmek ve operasyonel süreçlerini optimize etmek için Kurumsal Kaynak Planlama (ERP) sistemlerini kullanırken, müşteri ilişkilerini güçlendirmek ve müşterilere dayalı karar alma süreçlerinde daha hızlı ve doğru kararlar alabilmek için de Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) sistemlerine başvurmaktadır.

Çalışma ile ERP ve CRM sistemlerinin önemi, işletmelere sağladığı faydalar ve bu sistemlerin birbirleriyle etkileşim süreçleri literatürden alınan bilgiler ve Türkiye'deki uygulama örnekleri eşliğinde paylaşılmaktadır. Araştırmada ayrıca ERP ile CRM sistemlerinin 2023 yılsonu itibarıyla Türkiye'deki durumu TÜİK veri tabanından elde edilen istatistiklere göre ortaya konulmaktadır. İş dünyasından gelen veriler gerek Kurumsal Kaynak Planlama ve gerekse Müşteri İlişkileri Yönetimi yazılımları kullanımının önceki istatistiklere göre işletmelerde artmaya devam ettiğini ve özellikle çalışan sayısı 250 üzerinde olan organizasyonlarda bu artışın çok daha belirgin ölçüde yükseldiğini göstermektedir. Araştırma işletmelerdeki çalışan sayısı büyüklüğü dikkate alındığında çalışan sayısı yükseldikçe ERP ve CRM sistemlerine olan ihtiyacın da çok net bir şekilde artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2023 yılı TÜİK Türkiye verileri; 250 ve daha fazla çalışana sahip olan işletmelerde Kurumsal Kaynak Planlama Sistemi (ERP) kullanımının %77,5 düzeyinde olduğunu ve Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) Sistemlerinin ise %40 oranında kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal Kaynak Planlama, KKP, ERP, Müşteri İlişkileri Yönetimi, CRM, MİY

ERP AND CRM USAGE IN THE WORLD AND TURKIYE WITH STATISTA AND TUIK DATA

Abstract

In order for businesses operating in today's intensely competitive environment to be successful, it is critical to use information and communication technologies in a way that creates competitive advantage. While businesses use Enterprise Resource Planning (ERP) systems to be competitive and optimize their operational processes, they also use Customer Relationship Management (CRM) systems to strengthen customer relations and make faster and more accurate decisions in customer-based decision-making processes.

The study shares the importance of ERP and CRM systems, the benefits they provide to businesses and the interaction processes of these systems with information from the literature and application examples in Turkey. The study also reveals the status of ERP and CRM systems in Turkey as of the end of 2023 according to the statistics obtained from TurkStat database. Data from the business world shows that the use of both Enterprise Resource Planning and Customer Relationship Management software continues to increase in enterprises compared to previous statistics, and that this increase is much more significant, especially in organizations with more than 250 employees. Considering the size of the number of employees in enterprises, the research

reveals that the need for ERP and CRM systems increases very clearly as the number of employees increases. 2023 TurkStat Türkiye data reveals that the use of Enterprise Resource Planning Systems (ERP) is 77.5% and Customer Relationship Management (CRM) Systems are used by 40% in enterprises with 250 or more employees.

Keywords: Enterprise Resource Planning, ERP, Customer Relationship Management, CRM

1. GİRİŞ

Literatürdeki orijinal şekliyle Enterprise Resource Planning ifadesi ve kısaca ERP terimi ile ifade edilen Kurumsal Kaynak Planlama, işletme kaynaklarının etkin kullanılmasını, müşteri isteklerinin en uygun şekilde karşılanabilmesini, tedarik zinciri yönetiminin verimli şekilde planlanmasını, koordinasyonunu ve kontrolünü sağlayan oldukça gelişmiş bir yazılım sistemidir (Acar, 2001; Başar & Arslan, 2017: 1066).

Günümüzün çok hızlı gelişen ve değişen iş dünyasında işletmeler doğru ve hızlı kararlar almak zorundalar ve bunu gerçekleştirmek için zamanın teknolojisine uygun yönetim bilişim araçlarının kullanılması artık bir zorunluluk durumundadır. Modern dünyanın popüler yönetim bilişim araçlarının başında Kurumsal Kaynak Planlama yaygın bilinen adıyla ERP sistemleri gelmektedir. Kurumsal Kaynak Planlama Sistemleri işletmelerde kullanılan bütünleşik yani işletmenin tüm iş birimleri ile entegre bilgi sistemleridir (Yanartaş & Duman, 2021: 296).

Üretim başta olmak üzere çeşitli sektörlerde bilgi ve iletişim teknolojileri ile birlikte bilgi sistemleri ve internet kullanımının her geçen gün artmasıyla birlikte özellikle belli bir sektörde olup aynı coğrafyada faaliyet gösteren işletmeler arasındaki rekabet giderek daha yoğun bir hal almaktadır. Sıkı rekabetin yaşandığı ortamlarda işletmelerin rekabetçi olabilmeleri ve varlıklarını koruyabilmeleri için gerekli üç temel faktör olan; kalite, verimlilik ve maliyet faktörleri son derece önemlidir (Karadede ve Baykoç, 2006). Bu üç faktörün kontrol altında tutulmasına ilaveten sektörler ve teknolojik gelişmelerde yaşanan değişimlerin takip edilmesi ve gelişmelere ayak uydurulması işletmelerin rekabet edebilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Dolayısı ile değişime ayak uydurma gereksinimlerini uygun şekilde karşılayabilmek için üretim, muhasebe ve insan kaynakları gibi işletme öğeleri ile tümleşik şekilde çalışabilecek bilgi sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaç duyulan bilgi sistemlerine erişim şekillerinden biri de ERP (Kurumsal Kaynak Planlama - KKP) sistemleridir.

Bilinen adıyla ERP sistemleri veya Kurumsal Kaynak Planlama sistemleri, işletmenin tedarik sürecinden dağıtım sürecine kadar gerçekleştirilen tüm işletme faaliyetlerinin entegre bir bilgi sistemi sayesinde yönetilmesini sağlayan kurumsal bilişim sistemleridir (Keçek ve Yıldırım, 2009). Kurumsal Kaynak Planlama sistemleri organizasyonlara uzun vadede üretim-imalat, muhasebe-finans, satış-pazarlama, insan kaynakları vb. işletme iş birimlerinin etkin ve verimli yönetilmesi yanında operasyonel verimliliği ve iş etkinliğini arttırarak sektördeki rakip firmalara karşı yürütülen rekabette büyük yarar sağlamaktadır. Yalnız ERP sistemlerinin bir işletmenin ihtiyaçlarına uygun hale getirilmesi ve fiili süreçlerin bilgi sistemleri üzerinde çalışır hale dönüştürülmesi oldukça uzun, maliyetli ve zor bir süreç gerektirmektedir (Yağmur ve Berkdemir, 2013; Başar, 2023: 119).

ERP sistemlerinin ortaya çıkışı 1960'lı yıllarda, piyasaların IBM firmasının çıkardığı ilk bilgisayar ile tanışmasıyla beraber geliştirilen MRP (Material Requirements Planning-

Malzeme İhtiyaç Planlaması) sistemlerine dayanmaktadır. Üretim süreçlerini yönetmek için kullanılan bir sistem olan MRP, malzeme tedariki ile üretim planlaması ve süreçteki zamanlamaları bilgisayar donanım ve yazılım teknolojisiyle gerçekleştirme hedefine ulaşmak üzere geliştirilmiş bir konsept ve aynı zamanda ERP sisteminin de çekirdeğini oluşturan bir sistemdir (Bulut, 2013; Karabaş vd., 2017: 130).

1990'lı yıllarda küreselleşmenin etkisi ile işletmeler ürün ve hizmetlerini dünya çapında pazarlar hale geldiğinde artan faaliyetler yüzünden MRP (Malzeme İhtiyaç Planlaması) sistemlerinin yetersiz kalmasıyla kurumsal bilgi sistemlerinin yeniden tasarlanması ihtiyacı doğmuştur. Bu gereklilik sonucunda ortaya İngilizce ismi ile "Enterprise Resource Planning", Türkçe adıyla "Kurumsal Kaynak Planlama" yaygın bilinen ismiyle ERP sistemleri ortaya çıkmıştır (Fui-Hoon Nah, 2002). 2000'li yıllara gelindiğinde ise ERP sistemlerine zamanın gereklerine ve teknolojideki gelişmelere göre SCM (Supply Chain Management - Tedarik Zinciri Yönetimi), CRM (Customer Relationship Management - Müşteri İlişkileri Yönetimi) ve BI (Business Intelligence - İş Zekâsı) gibi tümüyle yeni modüller eklenmiştir. Gerçekleştirilen bu değişiklikler ve dönüşüm ile birlikte ERP konsepti yerini çok daha kapsamlı ERP II sistemlerine bırakmıştır (Keçek ve Yıldırım, 2009; Arı ve Diri, 2019: 59).

Türkiye'nin ERP yolculuğuna baktığımızda dünyadaki birçok ülkedekine benzer şekilde Türkiye genelindeki işletmelerde de ERP sistemlerinin 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir (Baki et al., 2004; Baki & Çakar, 2005; Ekren & Turan, 2021: 341).

Ülkemizde son yıllarda gerçekleştirilen başarılı ERP sistemine geçiş projeleri arasında öne çıkan örneklerden bazıları şunlardır:

Denizcilik sektöründe kullanılan çeşitli hidrolik elektrik tahrikli makinalar üreten 40 yıllık bir aile şirketi olan Data Hidrolik A.Ş., dijitalleşme sürecine 2011 yılında CaniasERP ile başlamış ve firma ihtiyaçlarına özel uyarlanan yeni ERP sistemi ile şeffaf, ölçülebilir, verimli ve hızlı bir çalışma ortamına kavuşmuştur.

1970 yılından beri sektöründe lider firma olarak tek kullanımlık gıda ambalajları üreten ve üretiminin %45'ini ihraç eden Özge Plastik 2014 yılından beri CaniasERP ile iş süreçlerini yönetmeye ve standart maliyetlerini doğru olarak hesaplamaya başlamıştır.

İş süreçlerini çok çeşitli sistemler ve farklı uygulamalar ile yürütmeye çalışan Türk gıda sanayisinin asırlık firmalarından Koska A.Ş., 2017 yılında IFS ERP sistemine geçiş yaparak birçok veriyi Excel'de tutan ve onay süreçlerini kâğıt üzerinden takip eden bir firma olmaktan çıkarak Performans Süreçleri, Eğitim Yönetimi, İşe Alım, İK Planlama, Disiplin Yönetimi ve Çalışan Yönetimi ile Bordro Hesaplamaları gibi bir çok süreci IFS ERP sistemi ile takip etmeye başlamıştır.

Genelde otomotiv sektörüne döküm parça üretimi yapan ve ürünlerini 18 ülkeye ihraç eden Kalkancı Pres Döküm A.Ş., Ekim 2018'de tüm modüllerde IFS ERP sistemine geçmesiyle birlikte müşteri taleplerine hızla cevap verebilen, maliyetlerini %100 doğrulukla hesaplayabilen, etkin üretim planlaması yapabilen ve yönetsel kararları hızlı alabilen, uçtan uca izlenebilir, şeffaf ve ölçülebilir bir dijital altyapıya kavuşmuştur.

Akten Cosmetics, 2019 yılında 4 ay gibi kısa bir sürede yeni ERP sisteminde canlıya geçerek Workcube kullanmaya başlamasıyla dijital dönüşümünü tamamlamış ve

Workcube ile ürünlerinin yaşam döngüsünü takip edebilme kabiliyeti sayesinde satış birimine ciddi hız kazandırmıştır.

Sektörünün öncü firmalarından biri olarak başta mermer, tekstil, gıda ve otomotiv olmak üzere çok çeşitli sektörler için transmisyon kayışları ile konveyör bantları üreten Ziligen A.Ş., ürünleri ve bayileri aracılığıyla 50+ ülkeye ihracat yapan bir dünya markası olarak iş süreçlerini Nisan 2022'den beri CaniasERP ile yönetmeye başladıktan sonra dijital dönüşümde rakiplerine üstünlük sağlamıştır.

2005 yılından beri hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren Narkonteks Tekstil firması 16-17 farklı programa ihtiyaç duyduğu için başlangıçta firma içinde yazılım geliştirmeyi denemiş ancak beklenen verim alınmadığı için üretimden finansa, satın almadan satışa kadar yurt içi ve yurt dışı tüm operasyonlarını entegre ve verimli bir şekilde yönetmek amacıyla 2022-2023 döneminde mağazacılık ve finans süreçleri ile üretim dâhil tüm süreçlerini yönetmek için Nebim V3 ERP sistemine geçmiştir (Erphaber.com, 2024).

Araştırmaya konu olan CRM ise kurumsal işletmeler için iş performansını artıracak bir diğer önemli sistem konumundadır. CRM, müşteri değerini artırmak amacıyla uzun vadeli müşteri ilişkileri kurmayı kolaylaştıran ve yeni müşterilerin kazanılması için altyapı sağlayan bir sistemdir (Ngai vd., 2009; Haen ve Poel, 2013). CRM, aynı zamanda bir ERP sistemi gibi bilgi depolama ve aynı zamanda karar destek ve raporlama aracıdır. CRM sistemleri, müşteri bilgilerini merkezileştirilmiş bir veri tabanı olarak sunar ve bu sayede veri girişi sırasındaki veri tekrarı ile tutarsızlık durumlarını azaltır. Geçmiş yıllarda perakende sektöründeki firmalar tarafından kullanılan sistemlerin yerini alan bu müşteri kayıt sistemleri, müşteri hizmetlerini kurumsal bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu ise müşteri bilgilerinin insan merkezli tutulması yerine kurumsal ve teknoloji odaklı bir yaklaşım ile işletmenin sahip olduğu müşteri bilgilerinin firmadan ayrılan satış pazarlama elemanları ile birlikte işletmeden gitmesini engelleyici bir rol üstlenerek kurumsal hafızayı korumaktadır (Hendricks vd., 2007; Kazançoğlu vd., 2018: 122).

2. ARAŞTIRMA VE BULGULAR

2.1. Araştırma Amacı Ve Yöntem

Çalışma, ERP ve CRM sistemlerinin önemi ile işletmelere sağladığı yararlar ve bu sistemlerin birlikte kullanım durumlarını literatürden alınan bilgilere ilaveten global veriler için Statista veri portalı ve Türkiye verileri için TÜİK veri tabanından elde edilen 2023 yılsonu verileriyle birlikte ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Literatür taramasından elde edilen bilgilerin globalde Statista ve Türkiye için güncel TÜİK verileri ışığında değerlendirilmesi ile bir inceleme çalışması yürütülmüştür.

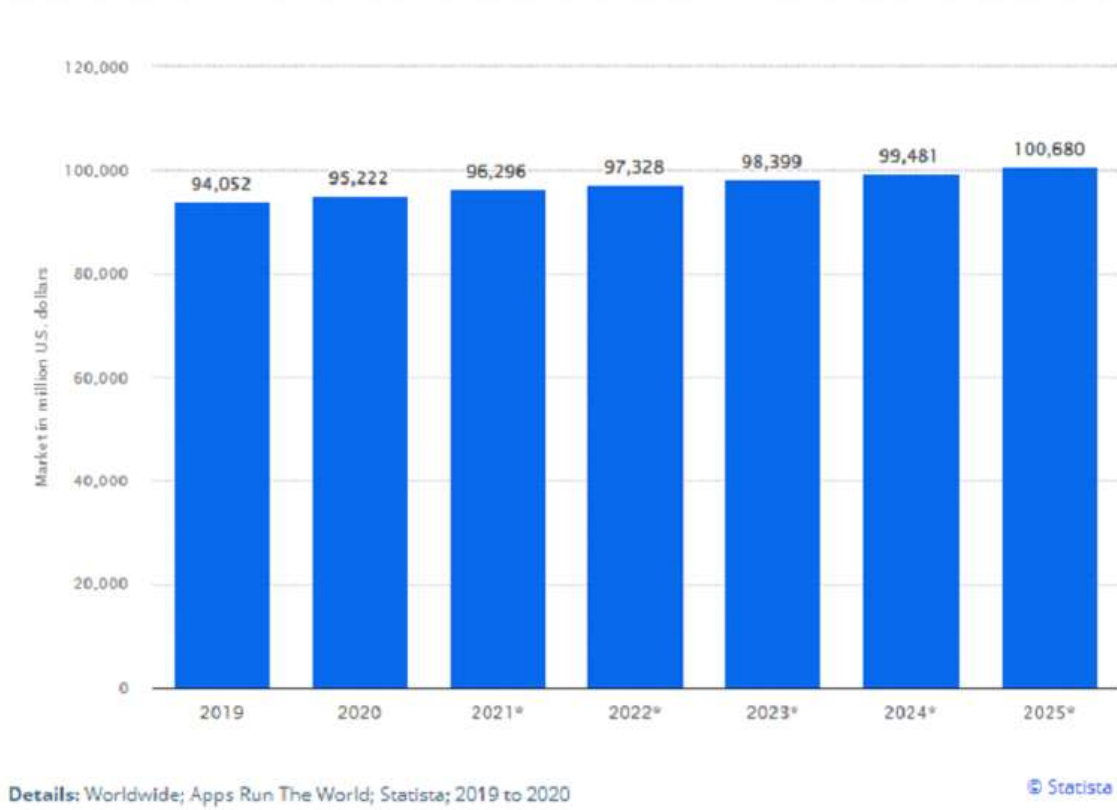
2.2. Analiz ve Bulgular

Bir çevrimiçi veri portalı olan Statista.com web platformundan alınan verilere göre 2025 yılında ERP sistemleri dünya pazar payının 101 milyar ABD dolarına ulaşacağı

öngörülmektedir. Aşağıda Şekil 1, 2019-2025 yılları arasında Dünya ERP pazarında gerçekleşmesi beklenen tahmini büyümeyi göstermektedir.

**Enterprise Resource Planning (ERP) Software Market Revenues Worldwide
from 2019 to 2025 (in million U.S. dollars)**

ERP Pazar Hasılatı 2019-2025 (milyon Amerikan doları cinsinden)

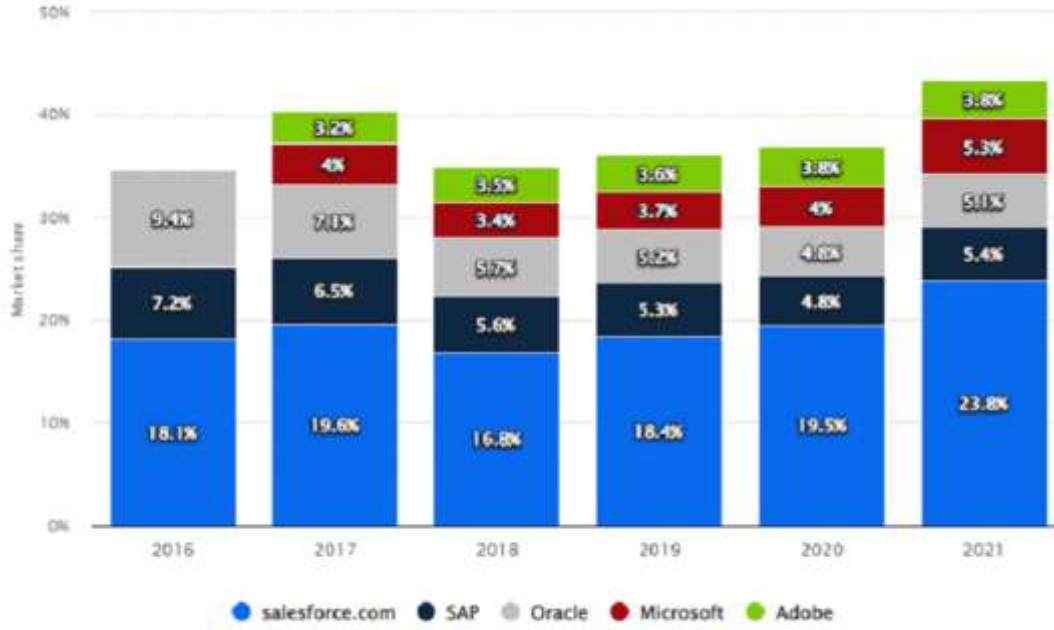

Şekil 1. ERP Dünya Pazar Hasılatı 2019-2025 (Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/605888/worldwide-enterprise-resource-planning-market-forecast/>)

2026 yılına dek 101 milyar doları bulması beklenen ERP sistemleri piyasasında dünya çapında SAP birinci ve Oracle ise ikinci lider marka konumundadır. İşletmelerin yürüttüğü çok çeşitli operasyonları tek bir veri tabanı, uygulama ve kullanıcı arabirimi kısaca tek bir çatı altında toplayabilen kurumsal yazılımlar olarak tarif edebileceğimiz ERP sistemleri pazarı piyasadaki diğer bilgi teknolojileri segmentlerine kıyasla çok daha kararlı bir büyüme sergilemektedir.

Yine Statista veri portalından alınan CRM Dünya Çapında Lider Markalar Pazar Payı 2023 Analizine göre 2021 yılsonu itibariyle Salesforce firması %22 pazar payı ile dünya CRM Pazar lideri olarak görülmektedir. Aşağıda Şekil 2'den anlaşılacağı üzere Salesforce, CRM piyasasında diğer rakiplerine göre üstünlüğünü açık ara farkla korurken, onu %5'lik pazar payları ile SAP, Microsoft ve Oracle ve %3'lük pazar payı ile Adobe firmaları izlemektedir.

CRM Dünya Çapında Lider Markalar Pazar Payı 2023 Analizine göre CRM sistemlerinin dünya çapındaki gelirlerinin önümüzdeki yıllarda istikrarlı bir şekilde artması öngörülmektedir. Şirketlerin mevcut ve potansiyel müşterileriyle iletişim ve etkileşimini yönetmesini sağlayan bir bilgi teknolojisi ve aynı zamanda kurumsal bilişim sistemlerinden biri olan CRM sayesinde şirketler müşterileriyle kurdukları ilişkileri güçlendirmek, müşteri sadakatini yükselterek onları elde tutma oranlarını artırmak ve tüm bunların yanında satışlarının büyümesini de sağlamaktadırlar. CRM'in birçok global işletme tarafından dijital dönüşüm teknolojilerine uyum sağlamanın ardındaki temel itici güç olarak gösterilmesinden dolayı şirketler iyi bir müşteri deneyimi sağlamak için giderek CRM sistemlerine her zamankinden daha fazla önem ve ilgi göstermektedirler.

Details: Worldwide; 2016 to 2021

© Statista

Şekil 2. CRM Dünya Çapında Lider Markalar Pazar Payı 2023 Analizi (Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/972598/crm-applications-vendors-market-share-worldwide/>)

TÜİK veri tabanından elde edilen 2023 yılsonu verilerine göre:

- Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) yazılımı kullanımı, 2023 yılında 2021 yılına göre 1,6 puan artarak %29,7 olmuştur.
- Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) yazılımı kullanımı ise 2023 yılında 2021 yılına göre 1,5 puan artarak %12,1 olarak gerçekleşmiştir.
- Çalışan sayısı dikkate alındığında ERP ve CRM sistemlerinin 250 ve daha fazla çalışanı olan işletmeler tarafından sırasıyla %77,5 ve %40 oranında kullanıldığı görülmektedir.
- Bu oranlar, 10-49 çalışanı olan firmalarda sırasıyla %25,3 ve %10,1
- 50-249 çalışanı olan işletmelerde ise %47,2 ve %19,5 olarak gerçekleşmiştir.
- Sonuç olarak 2023 yılında gerek ERP ve gerekse CRM sistemleri kullanımının net bir artış gösterdiği anlaşılmaktadır (TÜİK, 2024).

3. SONUÇ

Geleneksel işletmelerden farklı olarak çağdaş işletmeler faaliyetlerini belirli süreçler üzerinden bütünleşik bir yapıda ve farklı departmanlar arasında entegrasyon sağlayarak yürütmek için ERP adı verilen kurumsal kaynak planlama yazılımlarını tercih etmektedir. ERP yazılımları başta insan kaynağı olmak üzere makine, para ve zaman gibi her türlü işletme kaynağının en efektif şekilde kullanılmasına imkân sağlayacak şekilde geliştirilmiş özel yazılımlardır. Dahası ERP yazılımları paket programlar gibi sabit yapıda olmayıp kuruldukları işletmenin ihtiyaç ve beklentilerine uyum gösterecek şekilde özelleştirmeye imkân sağlayacak ek geliştirmelere izin vermektedir. ERP sistemlerini diğer programlardan ayıran en temel farklılıkları ve en önemli üstünlükleri olan bu özellik nedeniyle yazılımdan ziyade ERP çözümü olarak ifade edilmektedirler (Başar & Arslan, 2017: 1078).

Araştırma, ERP (Kurumsal Kaynak Planlama - KKP) ve CRM (Müşteri İlişkileri Yönetimi - MİY) sistemlerinin önemi ile işletmelere sağladığı yararlar ve bu sistemlerin birlikte kullanım durumlarını literatürden alınan bilgilere ilaveten global ve yerel veriler ile birlikte ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmanın analiz bölümünde elde edilen bulgular, Statista kaynaklı global ve TÜİK kaynaklı güncel Türkiye verilerine dayanarak ERP ve CRM sistemlerinin iş dünyası için birbirini tamamlayıcı araçlar olduğunu göstermektedir.

Konuya dair literatür incelendiğinde; ERP sistemlerinin modern dünya için; satış-pazarlama, üretim-imalat, muhasebe-finans ve insan kaynakları gibi temel iş birimleri ile diğer departmanların yürüttüğü fonksiyonları tek bir dijital sistem çatısı altında birleştiren, iş birimlerini entegrasyonla birbirine bağlayarak organizasyonların daha hızlı ve doğru karar almasını mümkün kılan, maliyetlerde tasarruf ve rekabet avantajı oluşturarak işletmeler için verimlilik artışı sağlayan vazgeçilmez sistemler olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde CRM ile ilgili yürütülen çalışmalar, CRM'in müşteri verilerinin kayıt altına alınması, analiz edilmesi ile reklam, tanıtım ve pazarlama süreçlerinin işletmelere göre özelleştirilebilmesi sayesinde organizasyonlara müşteri odaklı özgün bir rekabet avantajı sağlayabildiğini ortaya koymaktadır. Ek olarak CRM sistemlerinin müşteri odaklı bir yaklaşım sunarak müşteri memnuniyetini ciddi ölçüde artırdığı ve müşteri aidiyetini güçlendirdiğini göstermektedir.

Yapılan araştırmalar ERP ve CRM sistemlerinin birleştirilmesinin yani entegre çözümler olarak kullanılmasının organizasyonlar için önemli yararlar sağladığını göstermektedir. Özellikle müşteri verilerinin ERP sistemine entegre edilmesi ve operasyonel süreçlerle ilişkilendirilmesi işletmelerin çok daha kapsamlı bir müşteri vizyonu geliştirmelerine imkân sağlamaktadır. Bu ise şirketlerin müşteri taleplerini daha etkin bir şekilde karşılmasını, müşteri deneyimini iyileştirmesini ve günün sonunda daha hızlı ve doğru kararlar almasını sağlamaktadır. Tüm bu faydalar bir araya geldiğinde işletmelerin rekabet avantajını artırmasına yardımcı olmakta, müşteri odaklı bir yaklaşım ile sürdürülebilir büyüme ve başarı elde edilmesine katkıda bulunmaktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre global ERP sistemleri pazarının bilgi teknolojileri ile ilgili diğer pazar segmentlerine oranla çok daha kararlı bir büyüme sergilediği ve 2025 yılında ERP sistemleri dünya pazar payının 101 milyar ABD dolar seviyesine ulaşacağı tahmin edilmektedir. CRM segmenti için globalde Salesforce firmasının %22 pazar payı ile dünya CRM Pazar lideri olduğu ve CRM sistemlerinin dünya

çapındaki gelirlerinin önümüzdeki yıllarda istikrarlı bir şekilde artmasının beklendiği görülmektedir.

Araştırmanın Türkiye bulgularına bakıldığında; ERP ve CRM sistemlerinin 2023 yılsonu itibariyle Türkiye'deki durumu TÜİK veri tabanından elde edilen istatistiklere göre değerlendirildiğinde;

- Şirketlerdeki personel sayısı arttıkça ERP ve CRM sistemlerine olan gereksinimin de çok net bir şekilde artmakta olduğu görülmektedir.
- 2023 yılı TÜİK Türkiye verileri; 250 üzerinde personele sahip işletmelerde kullanım seviyesinin ERP (Kurumsal Kaynak Planlama) sistemleri için %77,5 ve CRM (Müşteri İlişkileri Yönetimi) sistemleri için ise %40 oranında olduğunu ortaya koymaktadır.
- Bu oranların, 10-49 personele sahip işletmelerde %25,3 - %10,1 ve çalışan sayısı 50 ile 249 arasında olan şirketlerde ise %47,2 ve %19,5 olduğu dikkate alınırca aradaki fark çok daha iyi anlaşılacaktır.

Türkiye iş dünyasından toplanan veriler hem ERP hem de CRM sistemleri kullanımının önceki yıllara göre organizasyonlarda yükseliş göstermeye devam ettiğini ve özellikle 250'den fazla çalışana sahip olan şirketlerde bu yükselişin çok daha belirgin şekilde kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, N., (2001), Üretim Planlaması Yöntem Ve Uygulamaları, Mpm Yayınları, Sekizinci Baskı, Ankara.
- Arı, S. & Diri, N. Ç. (2019). Tarihsel Süreçte Kurumsal Kaynak Planlama (ERP). Ankara: İksad Yayınevi.
- Baki, Birdoğan, Dereli, T., & Baykasoğlu, A. (2004). An investigation on the readiness of Turkish companies for enterprise resource management. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 15(1), 50-56.
- Baki, Birdoğan, & Çakar, K. (2005). Determining the ERP package-selecting criteria: The case of Turkish manufacturing companies. *Business Process Management Journal*, 11(1), 75-86.
- Başar, R., & Arslan, H. M. (2017). Kurumsal Kaynak Planlamasi (ERP) Yaziliminin En Uygun Uzlaşık Çözüm (Vikor) Ile Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(4), 1065-1080.
- Başar, R. (2023). Kurumsal Kaynak Planlama Sistemine Geçiş Sürecinin Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) Yöntemiyle Analiz Edilmesi ve Uyum Sürecinde Yaşanan Problemler Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 117-128.
- Bulut, S. (2013). Beyaz Eşya Yan Sanayi Sektöründe ERP ve Yalın Üretim Olgunluğu Analizi ve Otomotiv Yan Sanayi ile Kıyaslama, İstanbul Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Ekren, G. & Turan A.H. (2021, Temmuz 5-6). Türkiye’de ERP Araştırmalarına Yönelik Bir İçerik Analizi. T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Konferansı, Türkiye.
- Erphaber, 2024. Başarı Hikâyeleri. <https://erphaber.com.tr/basari-hikayeleri/>, Erişim Tarihi: 21.07.2024.
- Fui-Hoon Nah, F. (2002). Enterprise Resource Planing Solutions and Management, IRM Pres.
<https://books.google.com.tr/books?id=SCMB5WZMg60C&lpg=PR1&hl=tr&pg=PR1#v=onepage&q&f=false>
- Haen, J. D. ve Poel, V. D. (2013). Model-Supported Business-to-Business Prospect Prediction Based on an Iterative Customer Acquisition Framework. *Industrial Marketing Management*, 42(4), 544-551.
- Hendricks, K. B., Singhal, V. R., ve Stratman, J. K. (2007). The Impact of Enterprise Systems on Corporate Performance: A Study of ERP, SCM, and CRM System Implementations. *Journal of Operations Management*, 25(1), 65-82.
- Karabaş, S., Uysal, D., & Karkacıer, O. (2017). Kurumsal Kaynak Planlamasının İşletme Performansı Üzerine Etkisi: Bir Alan Araştırması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 129-145.
- Karadede, A. ve Baykoç, Ö. F. (2006), Kurumsal Kaynak Planlama (KKP) Uygulaması Sonrası İşletmelerin Yaşadığı Sorunlar. *Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak.Der. Cilt 21, No 1*, s.137-149.
- Kazançoğlu, İ., Görgün, K. & Serdönmez, C. (2018). Endüstriyel Pazarlarda Müşteri Edinmede ERP-CRM Entegrasyonunun Önemi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. ÜİK Özel Sayısı, 119-134.
- Keçek, G. & Yıldırım, E. (2009). Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) ve İşletme Açısından Önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(29), 240-258.
- Ngai, E. W., Xiu, L., ve Chau, D. C. (2009). Application of Data Mining Techniques in Customer Relationship Management: A Literature Review and Classification. *Expert Systems with Applications*, 36(2), 2592-2602.
- Statista, 2024a. ERP Dünya Pazar Hasılatı 2019-2025.
<https://www.statista.com/statistics/605888/worldwide-enterprise-resource-planning-market-forecast/>, Erişim Tarihi: 21.05.2024.
- Statista, 2024b. CRM Dünya Çapında Lider Markalar Pazar Payı 2023.
<https://www.statista.com/statistics/972598/crm-applications-vendors-market-share-worldwide/>, Erişim Tarihi: 21.05.2024.
- TÜİK, 2024. Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 2023.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2023-49393>
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2023-49393>, Erişim Tarihi: 19.06.2024.

- Yağmur, M., & Berkdemir, S. (2013). Kurumsal Kaynak Planlaması Sistemlerinde Uygulamaya Geçiş Yaklaşımları. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(4), 55-64.
- Yanartaş, M., & Duman, A. (2021). Kurumsal Kaynak Planlaması Alanında Üretilen Akademik Tez Ve Makalelerin Bibliyometrik Analiz Yöntemi İle İncelenmesi. Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(2), 296-313.

İSLAMİ UNSURLARIN RUSÇADAN TÜRKÇEYE ÇEVİRİSİ ÜZERİNE (Lev Tolstoy'un "Hacı Murat" Romanı Örneğinde)

Makbule SABZİYEVA

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
makbulesabziyeva@anadolu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9214-580X>

Özet

Bilindiği üzere Rusya'nın geniş coğrafyasında yüzyıllardır Türk soylu halkların yanı sıra İslam dinine mensup farklı topluluklar da yaşamaktadır. Ruslarla iç içe ve yan yana yaşayan bu topluluklar Ruslarla çok yönlü ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Siyasi, ekonomik, kültürel içeriğe sahip bu ilişkiler her iki tarafı da derinden etkilemiş olsa da büyük çoğunlukla İslam dinine mensup olan gerek Türk toplulukları gerek Müslüman olan diğer topluluklar İslam dininin etkisi ile şekillenmiş kültürünü, örf ve adetlerini korumuş ve günümüze kadar getirebilmiştir.

Müslüman toplulukların arasında yaşayan, onlarla temasta bulunan Rus yazar ve şairler, Müslümanların dini ibadetlerini, İslam dininin etkisi ile oluşmuş örf ve adetlerini gözlemlemiş ve izlenimlerini eserlerine yansıtmıştır. İslam ve Müslümanlarla ilgili konulara dünyaca ünlü Rus yazarı Lev Tolstoy'un eserlerinde de yer verilmiştir. Bunların arasında "Kazaklar" (1863), "Kafkas Esiri" (1872), "İlyas" (1885) vs. eserler bulunmaktadır. İslam dinine rağbet besleyen Lev Tolstoy'un eserlerinde İslami değerlerin yanı sıra İslami ibadetlerin yapılışı da yazarın kalemine has ayrıntılı anlatımıyla ele alınmış ve farklı kültürlerden olan okurlara anlatılmaya çalışılmıştır.

Yazarın 1890'larda kaleme aldığı "Hacı Murat" romanında Kafkas halklarının bağımsızlık mücadelesi anlatılmaktadır. Tolstoy, eseri yazmadan önce olaylarla ilgili tarihi kaynaklardan aldığı bilgileri, Kafkasya'da Müslümanlar arasında yaşadığı sırada edindiği tecrübe ile birleştirerek tarihi bir eser ortaya koymuştur. Yazarın betimleyici anlatısı sayesinde romanda XIX. Yüzyılın ortalarında baş gösteren olaylarla birlikte o dönem Kafkasya'da yaşayan Müslümanların yaşam tarzını da görmekteyiz. Eserde İslam dininin ibadetlerinin yapılışı ile ilgili tasvirler, Türkçe kullanılan kelimeler, deyimler dikkat çekmektedir.

Bu bildiride Lev Tolstoy'un "Hacı Murat" romanında bulunan İslami unsurların Rusça anlatımı üzerinde durulacak, bu unsurların Rusçadan Türkçeye çevirileri, çevirmenin dini aidiyetinin çeviriye etkisi bağlamında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Lev Tolstoy, "Hacı Murat", çeviri, İslami unsurlar

ON THE TRANSLATION OF ISLAMIC ELEMENTS FROM RUSSIAN INTO TURKISH (On the Example of Leo Tolstoy's Novel "Hadji Murat")

Abstract

It is known that for centuries, in the vast geography of Russia, along with Turkic peoples, various communities belonging to the Islamic religion have also lived. These communities, living side by side, have had multifaceted relationships with Russians. Although these relationships with political, economic, and cultural content have deeply affected both sides, both the Turkic communities and other Muslim communities have preserved their culture, customs, and traditions shaped by the influence of Islam.

Russian writers and poets who lived among and interacted with Muslim communities observed the religious practices of Muslims, the customs and traditions formed under the influence of Islam, and reflected their impressions in their works. The world-famous Russian writer Leo Tolstoy also addressed topics related to Islam and Muslims in his works. Among these is his novel "Hadji Murat", written in the 1890s, where the writer shows the struggle for independence of the Caucasian peoples. Thanks to the author's descriptive narrative, we see in

the novel not only the events that began in the mid-19th century but also the lifestyle of the Muslims living in the Caucasus at that time. In the novel, descriptions of the performance of Islamic religious rituals, Turkish words, and idioms are striking.

In this paper, the Russian narration of the Islamic elements in Leo Tolstoy's novel "Hadji Murat" will be examined, and the translations of these elements from Russian into Turkish will be analyzed in the context of the translator's religious affiliation affecting the translation.

Keywords: Leo Tolstoy, "Hadji Murat", translation, Islamic elements

GİRİŞ

Rusya'nın geniş coğrafyasında yüzyıllardır Türk soylu halklardan oluşan topluluklar yaşamaktadır. Ruslarla iç içe ve yan yana yaşayan Türk boyları çok yönlü ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Siyasi, ekonomik, kültürel içeriğe sahip bu ilişkiler her iki tarafı da derinden etkilemiştir. Buna rağmen çoğunlukla İslam dinine mensup olan Türk toplulukları, İslam dininin etkisi ile şekillenmiş yaşam kültürlerini, örf ve ananelerini koruyarak günümüze kadar getirmiştir. Müslüman toplulukların arasında yaşayan, onlarla temasta bulunan Rus yazar ve şairler, Müslümanların dini ibadetlerini, örf ve adetlerini gözlemlemiş ve izlenimlerini eserlerine yansıtmıştır. Bu izlenimler yüzyıllar boyunca farklı bakış açılarıyla ve çeşitli şekilde anlatılagelmiştir. Söz konusu değişkenlik tarihsel bağlamlara, yazarların kişisel deneyimlerine ve ideolojilerine göre biçimlenmiştir.

Müslümanların yaşamını anlatan eserler arasında Aleksandr Puşkin'in "Bahçesaray Çeşmesi" (1824), Mihail Lermontov'un "Zamanımızın Bir Kahramanı" (1840), Lev Tolstoy'un "İlyas" (1885), "Hacı Murat" (1912) gibi birçok şiir ve roman ismi bulunmaktadır.

Büyük Rus yazarı Lev Tolstoy'un hayat felsefesinde, eserlerinde İslam'a ve Müslümanlara ayırdığı yer her zaman dikkat çekmektedir. 13 yaşındayken ailesi ile birlikte Müslüman dininin yayılma merkezlerinden biri olan Volga (İdil) nehri havzasında bulunan Kazan şehrinde yaşamaya başlayan Tolstoy, burada Müslüman inancına sahip birçok insanla tanışır, arkadaş çevresi kurar. Yine burada Kazan Üniversitesi Felsefe Fakültesi Doğu Dilleri Bölümü'nü kazanır, Arapça ve Türkçe öğrenmeye başlar. 23 yaşındayken Tolstoy ağabeyi Nikolay ile Kuzey Kafkasya'ya gider. Kafkasya'da Terek Nehri kıyısındaki bir Kazak köyünde yaklaşık 3 yıl boyunca kalır ve Rusların Kafkas halkına karşı yürüttükleri askeri operasyonlara katılır. O sırada yakındaki şehirlere seyahat eder, Kafkas halklarının yaşamını gözlemler, onların görgü ve gelenekleriyle tanışır. Kafkasya'da edinilen izlenimlerini otobiyografik romanı "Kazaklar"da, "Baskın", "Orman Kesimi" adlı hikâyelerinde ve yıllar sonra yazdığı "Hacı Murat" romanında ele alır.

AMAÇ

XIX. Yüzyılın ortalarında Kafkasya'da baş gösteren olaylardan bahseden "Hacı Murat" romanı İslami değerler üzerinde yetişen ve Kafkasya'nın görkemli doğasından beslenen gururlu, cesur, ruhen özgür insanların hikâyesini ele almaktadır. Lev Tolstoy'un "Hacı Murat" romanı, Kafkasya'daki Müslüman halkların mücadelesini ve bu mücadeledeki dini motifleri derinlemesine işleyen önemli bir eserdir. Roman, yalnızca edebi bir metin olmaktan öte, Rusya-Kafkasya ilişkileri, İslam ve Rus Ortodoksluğu gibi farklı dinlerin etkileşimi ve 19. yüzyılın sonlarında Kafkasya'da yaşanan siyasi ve sosyal süreçler hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Daha önce yaptığım çalışmalarda Rus

edebiyatında İslami unsurların yansıması konusuna farklı açıdan değinmiştim. Bu çalışmada ise “Hacı Murat” romanında yer alan İslami unsurların Rusçadan Türkçeye çevirisindeki zorluklar ve çevirmenlerin bu zorluklarla nasıl başa çıktıkları incelenecektir. Tolstoy’un “Hacı Murat” romanı Türkçeye 20. Yüzyılın başlarında çevrilmiştir. Türkan Olcay bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: 1912 yılında Tolstoy’un iki yapıtı daha yayınlanmıştır. Bunların ilki Raif Necdet ile Sadık Naci’nin çevirdikleri Anna Karenina romanıdır. Tolstoy’un aynı yıl yayınlanan ikinci yapıtı Hacı Murat’tır. Bu yapıt Yusuf Rıza tarafından dilimize çevrilmiştir. Tolstoy’un her iki yapıtının çevirisi de Fransızcadan yapılmıştır (Olcay, 2005). Romanın Rusçadan ilk çevirisi ise Zeki Baştımar tarafından 1960 yılında yapılmıştır (Muharremova, 2010: 300).

PROBLEM

“Hacı Murat” romanında, namaz kılma, oruç tutma, hac ibadeti, Kur’an-ı Kerim okumaları, İslam hukuku, Şeriat gibi birçok İslami unsur detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Tolstoy, bu unsurları tasvir ederken dönemin Rus toplumunun İslam hakkındaki genel algısından ziyade, bizzat Kafkasya’da yaptığı gözlemler ve araştırmalar sonucu elde ettiği bilgilere dayanmıştır. Bu nedenle roman, dönemin Rus edebiyatında İslam ve Müslümanlar hakkında en doğru ve detaylı bilgilere sahip eserlerden biri olarak kabul edilir. Rusçadan Türkçeye yapılan “Hacı Murat” çevirilerinde karşılaşılan en büyük zorluk, İslami kavramların ve terimlerin doğru ve yerinde kullanılmasıdır. Bu kavramların Rusçadaki karşılıkları her zaman Türkçedeki karşılıklarıyla birebir örtüşmeyebilir. Ayrıca, İslam’ın farklı mezheplerindeki uygulamaların ve yorumların çeviride dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmada çevirmenlerin dini aidiyetlerinin çeviriye olan etkisi üzerinde durulacaktır.

YÖNTEM

Çalışma, Tolstoy’un İslam dünyasına geniş yer verdiği “Hacı Murat” romanının farklı dönemlere (1998, 2001, 2009, 2018) ve farklı çevirmenlere ait Türkçeye dört çevirisi üzerinden yapılacaktır. Kitapta yerel yaşamı yansıtan birçok örnek olduğundan çalışmada her durum için örnek kısıtlamasına gidilmiştir.

BULGULAR

Dua:

Dua etme sahneleri ile romanın birçok sayfasında karşılaşıyoruz. Örneğin:

Так же как и старик, он, **закрыв глаза, поднял руки ладонями кверху, прочел молитву, опер руками лицо** и только тогда начал говорить (Толстой, 1983: 14, 26).

(1998) O da ihtiyar adam gibi, **önce avuçlarını yukarı doğru çevirerek ellerini açıp dua etti, yüzünü de sıvazladı**, ondan sonra konuşmaya başladı (Tolstoy, 1998: 28).

(2001) O da aynı ihtiyar gibi **gözlerini kapadı, ellerinin içini yukarı doğru kaldırdı, duasını okudu ve ellerini yüzüne sürdü** (Tolstoy, 2001: 13).

(2009) Yaşlı adam gibi o da **gözlerini kapatarak ellerini havaya kaldırıp, avuçlarını açtı. Duasını okudu, yüzünü sıvazladı**, ondan sonra da konuşmaya başladı (Tolstoy, 2009: 8).

(2018) O da **önce duasını okuyup yüzünü sıvazladıktan** sonra konuşmaya başladı (Tolstoy, 2018: 10).

1. ve 2. örneklerde çevirmen duanın yapılışını metne sadık kalarak birebir çevirmiştir. Ayrıntılı anlatımıyla edebiyatta yeri olan Tolstoy, dua yapılışının ayrıntılarını Rus okurlar için anlatmıştır. Duanın nasıl yapıldığını bilen bir Türk okur için bu ayrıntı sıkıcı olabilir. Diğer taraftan dua yapılışının ayrıntısıyla anlatılmadığı 2018 çevirisinde metin, Tolstoy üslubuna mahsus ayrıntılı tasvirde yoksun kalmış, cümle Tolstoy kalemine özgü özelliklerini kaybetmiştir.

Namaz:

Namazın kılındığını tasvir eden örneği inceleyelim.

В этот вечер, когда кончилась **вечерняя молитва** и смеркалось, Шамиль надел белую шубу и вышел за забор... (Толстой, 1983: 14, 108).

(1998) O akşam **namaz** bittikten, **ortalık karardıktan** sonra Şamil beyaz kürklü paltosunu giyerek... bölüğe geçti (Tolstoy, 1998: 184).

(2001) O akşam, **akşam namazı bittiği ve hava karardığı zaman** Şamil beyaz kürkünü giydi... (Tolstoy, 2001: 146).

(2009) Şamil, o gün **akşam namazından** sonra karanlık çökünce, beyaz kürkünü giyerek ... gitti (Tolstoy, 2009: 114).

2018 çevirisinde Şamil'in özel hayatını anlatan bu paragraf çevrilmemiştir.

2001 ve 2009'a ait çevirilerde **akşam namazı** tabiri kullanılmış, 1998 çevirisinde ise çevirmen tekrarlanmak için akşam kelimesini bırakmıştır.

Başka bir örnekte:

Хаджи-Мурат, недоумевая, покачал головой и, **раздевшись, стал на молитву** (Толстой, 1983: 14, 50).

(1998) **Soyunup dökünüp abdest aldı, namaza durdu** (Tolstoy, 1998: 74).

(2001) **...ayaklarını çıkararak namaz kılmaya başladı** (Tolstoy, 2001: 54).

(2009) ... ardından namaza durdu (Tolstoy, 2009: 39).

(2018) Sonra namaza durdu (Tolstoy, 2018: 38).

Namazın yalın ayakla kılındığını bilen çevirmen, 1998 örneğinde yanlış bir kelime kullanmamak için "**раздевшись**" (soyunmak) kelimesinin anlamını genişleterek "**soyunup dökünüp**" ifadesini kullanmış ve amaca başarılı bir şekilde ulaşmıştır. 2001 çevirisinde ise çevirmen namazın ayaklarını çıkararak kıldığını metne eklemiştir. 2009 ve 2018 çevirilerinde sade bir yol seçilerek ayrıntıdan kaçınılmıştır.

Abdest:

Он совершил **омовение и молитву. Окончив молитву**, он позвал ожидавших его (Толстой, 1983: 14, 106).

(1998) Önce **abdest alarak namaz** kıldı. **Namaz bittikten sonra...** (Tolstoy, 1998: 179).

(2001) *Aptesini alarak namazını kıldı. Duasını* bitirdikten sonra da... (Tolstoy, 2001: 142).

(2009) ... *Aptesini alarak namazını yerine getirdi. Namazdan sonra* da bekleyenleri kabul etti (Tolstoy, 2009: 110).

(2018) *Abdestini alıp namazını kıldı*. Dışarıda bekleyenleri *düşünüp dinlenmeyi erteleyerek* bekleyenleri kabule başladı (Tolstoy, 2018: 106).

Bu örnekler arasında en başarılı 2001 çevirisi sayılabilir. Bilindiği üzere namaz kılındıktan sonra dua okunur. Rusça “namaz” ve “dua” kelimelerinin karşılığı “молитва” olarak sadece bir kelime ile karşılanmaktadır. 1998 çevirisinde “*Namaz bittikten sonra*” yazılırken 2001 çevirisinde “*Duasını bitirdikten sonra*” şeklinde yazılması çeviriye sanatsal bir yaklaşımı sergilemektedir. Çevirmenin dini aidiyeti ona, dua kelimesini doğru yerde kullanmasını sağlamıştır.

Romanda, Prenses Marya Vasilyevna Hacı Murat’a ne zaman **ibadet edeceğini** sorar. Çeviride bu cümleye dikkat edelim.

Марья Васильевна ... обратилась к Хаджи-Мурату через переводчика, спрашивая, когда он теперь опять будет **МОЛИТЬСЯ** (Толстой, 1983: 14, 50).

(1998) Marya Vasilyevna... Hacı Murat’a *doğru döndü*, tercüman aracılığıyla ona bundan sonra bir daha ne vakit **namaz kılacağını** sordu (Tolstoy, 1998: 75).

(2001) Marya... tercüman aracılığıyla Hacı Murat’a yeniden ne zaman **namaz kılacağını** sordu (Tolstoy, 2001: 54).

(2009) Marya Vasilyevna... Hacı Murat’a dönerek, tercüman aracılığıyla, saat kaçta **ibadet edeceğini** sordu (Tolstoy, 2009: 40).

(2018) *Prens*, tercüman vasıtasıyla saat kaçta **dua edeceğini** sordu (Tolstoy, 2018: 38).

Çevirmenler tarafından bu sorunun “namaz kılacağını sordu” olarak çevrilmesi metni gerçek ortamdan uzaklaştırıyor. Bir Rus ve Hristiyan olan, Hristiyanlar arasında yaşayan Marya Vasilyevna’nın dilinde namaz kelimesinin olması doğal değildir. Burada 2009 çevirisinde verilen “ibadet etmek” ibaresinin kullanılması daha uygundur. 2018 çevirisi eksik kalmakla birlikte Prenses Marya Vasilyevna’nın bir Prens olarak gösterilmesi yani kişinin cinsinin değiştirilmesi çeviriye özensiz yaklaşımın örneklerinden biridir.

Prenses Marya Vasilyevna’nın bu sorusuna cevap olarak:

Хаджи-Мурат **поднял пять пальцев и показал на солнце** (Толстой, 1983: 14, 50).

(1998) Hacı Murat **beş parmağını yukarı doğru kaldırarak güneşi işaret etti** (Tolstoy, 1998: 75).

(2001) Hacı Murat, **elinin beş parmağını kaldırdı ve güneşi gösterdi** (Tolstoy, 2001: 54).

(2009) ... Hacı Murat, **beş parmağını kaldırarak güneşi gösterdi** (Tolstoy, 2009: 40).

(2018) Hacı Murat, soru üzerine **başparmağını kaldırıp güneşi gösterdi** (Tolstoy, 2018: 38).

Gördüğünüz üzere son üç çeviride anlatılan eylemin pratik olarak yapılması imkansızdır. Burada doğru örneğin 1998 çevirisi olduğunu söyleyebiliriz.

Müslüman toplumunun yaşamını yansıtan romanda Tolstoy'un "La ilahe illallah", "mürit", "mürşit", "Selamünaleyküm", "Aleykümselam" gibi İslam dünyasında kullanılan kelimeleri kullandığı görülmektedir. Toplumumuza özgü kelimeleri çevirmenler olduğu gibi aktarmışlar. Bununla birlikte Tolstoy'un metninde Çeçen halkının deyimleri de yer almaktadır. Bu türden ifadelerin bazı çevirilerde dilimize en yakın deyimle aktarılmasına çalışılmıştır.

Örneğin, Hacı Murat'ı bir Çeçen evine davet eden evin hanımı onun gelişine sevindiğini ifade eder. Buna cevap olarak Hacı Murat, kadının erkek evlatlarına dua eder. Metne bakalım:

"Приход твой к счастью, – сказала она и, перегнувшись вдвое, стала раскладывать подушки у передней стены для сидения гостя.

СЫНОВЬЯ ТВОИ ДА ЧТОБЫ ЖИВЫ БЫЛИ, – ответил Хаджи-Мурат, сняв с себя бурку, винтовку и шашку, и отдал их старику (Толстой, 1983: 14, 25).

Çevirilerde:

(1998) Allah evlatlarını bağışlasın bacı (Tolstoy, 1998: 26).

(2001) Oğulların sağlık içinde olsunlar (Tolstoy, 2001: 11).

(2009) Allah oğullarına sağlık versin (Tolstoy, 2009: 6).

(2018) Allah razı olsun (Tolstoy, 2018: 8).

Dilimize en uygun olan teşekkür ve duayı 1998 ve 2018 çevirisinde görüyor olsak da işgalci düşmanla savaşan bir halk için erkek evlatların sağlıklı olması, yaşaması daha önemlidir. Çeviriler bu açıdan değerlendirildiğinde 2009 çevirisi daha başarılı olarak görülmektedir.

Bir başka örnekte Tiflis valisinin yaveri, başkomutanlıktan aldığı emir üzerine Hacı Murat'a geldiğinde Hacı Murat bu ziyareti memnunlukla karşılar ve der:

– И голова и руки рады служить сардарю, – сказал Хаджи-Мурат с обычным своим дипломатическим выражением (Толстой, 1983: 14, 67).

(1998) *canla, başla serdara hizmete amadeyim*, dedi (Tolstoy, 1998: 109).

(2001) *hem başım hem ellerim Sardar'a hizmet etmekten onur duyar*, dedi (Tolstoy, 2001: 83).

(2009) *emredin*, dedi (Tolstoy, 2009: 62).

(2018) *buyur*, dedi (Tolstoy, 2018: 60).

2001 çevirisi kelimesi kelimesine yapıldığı için dilimize yabancı bir ifade olarak ortaya çıkmakla birlikte dilimizde bulunan ve "Başkumandan ya da Başbuğ" anlamını veren "serdar" kelimesinin özel isim gibi "Sardar" olarak aktarılması çeviri hatalarından biridir. Aynı şekilde "hem başım, hem ellerim Sardar'a hizmet etmekten onur duyar" cümlesinin yerine dilimizde var olan "canla başla" bir işi yerine getirmek anlamında Osmanlı döneminden günümüze dek gelen "canım okuna sadak, başım da kılıcına feda" (Aslan vd., 2018: 56) gibi ifadeler kullanılabilirdi. Bu açıdan 1998 çevirisi daha başarılıdır.

2009, 2018 çevirilerinde yapılan kısaltmalar Hacı Murat'ın ailesine ne kadar bağlı olduğu, ailesinin esirlikten kurtuluşunu vaat eden bu görüşten duyduğu sevincin, heyecanın ne kadar büyük olduğunu gösterememektedir.

SONUÇ

Çeviribilim alanında çalışan araştırmacılar tarafından tespit edildiği gibi, tam teşekküllü bir çeviri arayışında asıl şey, edebi bir eserde sanatsal düşüncenin bir hareket biçimi olarak hareket eden, gerçekliği tanıyan, ideali somutlaştıran ve sanatsal dünyayı yaratan yazarın üslubunun korunmasıdır. Çevirmen, yazarın üslubuna olabildiğince doğru bir şekilde bağlı kalarak, eserin bütünlüğünü, içerik ve biçimin uyumlu birliğini, ritmik ve tonlama birliğini koruyabilecektir. Buna rağmen yukarıdan anlatılanlardan görüldüğü gibi çeviri işi çevirmenin kültürünü bildiği toplumu anlatan eserin çevirisinde bile birçok zorluk çıkarmaktadır.

Rusçadan Türkçeye yapılan "Hacı Murat" çevirilerinde karşılaşılan en büyük zorluk, İslami kavramların ve terimlerin doğru ve yerinde kullanılmasıdır. Bu kavramların Rusçadaki karşılıkları her zaman Türkçedeki karşılıklarıyla birebir örtüşmemektedir.

Dini terimlerin çevirisinin yanı sıra, romanın geçtiği coğrafi ve kültürel ortamda kullanılan özel isimler, deyimler ve atasözleri çeviri sırasında önemli bir sorun teşkil edebilir. Bu tür referansların doğru bir şekilde aktarılması, metnin anlam bütünlüğünü koruması için oldukça önemli ve zordur. Yukarıda verdiğimiz örneklerden yolla çıkarak çevirmenin dini aidiyeti, çeviriye farklı bakış açıları getirdiğini göstermektedir. Çevirmenler Müslüman oldukları için İslami kavramları daha iyi anlamakta ve bu kavramları daha doğru bir şekilde ifade edebilmektedirler. Ayrıca, kültürel referansları daha iyi kavrayabilir ve metnin orijinal ruhunu daha iyi yansıtabilmektedirler. Diğer taraftan çeviride çevirmenin, kendi dini inançlarına göre metni yorumlaması da görülmektedir. "Hacı Murat" romanındaki İslami unsurların Rusçadan Türkçeye çevirisi hem dilsel hem de kültürel açıdan önemli zorluklar içeren bir süreçtir. Çevirmenlerin bu zorlukların üstesinden gelebilmeleri için hem Rusça hem de Türkçe diline hâkim olmaları, İslam dini hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları ve çeviri yaparken tarafsız bir tutum sergilemeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aslan, Ü. & Taş, H. & Zülfe, Ö. (2018). Vusûlî: Dîvân: g. 71/2 bknz. Kavram Haritaları / Osmanlı Edebiyatının Üç Yüzü. OTTO.
2. Muharremova, M. (2010) *Naslediye Tolstogo v perevode na turetskiy yazık*. Tolstoy i o Tolstom. İMLİ RAN.
3. Olcay, Türkan. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Öncesi Rus Edebiyatından Türkçeye Yapılan Çeviriler Üzerine*. Litera, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2005, sayı 18.
4. Olcay, Türkan. (2008). *Znakomstvo s tvorçestvom L.N. Tolstogo*. L. N. Tolstoy'un Edebi Mirası. İstanbul, Turkey, pp.185-195.
5. Tolstoy, Lev. (1998). *Hacı Murat*. (L. Soykut, Çev.). İda Yayınları.
6. Tolstoy, Lev. (2001). *Hacı Murat*. (A. Ekeş, Çev.). Engin Yayıncılık.
7. Tolstoy, Lev. (2009). *Hacı Murat*. (B. Çınar, Çev.). Alter Yayınları.
8. Tolstoy, Lev. (2018). *Hacı Murat*. (B. Yılmaz, Çev.). Venedik Kitap.
9. Толстой, Л.Н. (1982). Хаджи Мурат. Собр.соч. в 22 тт. Художественная литература. Т. 14.

DÜNYA MASALLARINDA ORTAK MOTİFLER

Makbule SABZİYEVA

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü
makbulesabziyeva@anadolu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9214-580X>

Özet

Dünya masallarında sıkça görülen ortak motifler, insanlığın ortak deneyimleri, inançları ve hayallerinin bir yansımasıdır. Farklı kültürlerden gelen insanlar, coğrafi olarak uzak mesafelerde yaşasalar bile onların masallarında benzer temalara ve karakterlere rastlanmaktadır. Bu durum, insan doğasının evrenselliği ve kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak açıklanmaktadır. Konuya genel olarak bakıldığında bir kahramanın karşılaştığı zorluklar, yaptığı mücadele ve sonunda elde ettiği zafer, hemen hemen tüm kültürlerin masallarında yer alan temel bir motiftir. Bu süreç bir yolculukla başlar ve bu yolculuk genellikle bir dönüşümü ve olgunlaşmayı temsil eder. Bu yolculuğu tetikleyen konu ise bütün halklarda iyilik ve kötülük arasındaki mücadeledir. Kahraman, genellikle kötülüğü temsil eden bir güçle mücadele eder ve sonunda iyiliğin galip gelmesini sağlar. Yolculukta kahramana sihirli varlıklar ve sihirli nesnelere eşlik eder. Halkın kültürüne göre bunlar farklılıklar gösterse de onlar kimi zaman kahramana yardım eder, ona sihirli güçler verir kimi zaman da karşısına engeller çıkarır. Masalarda karakterlerin veya nesnelere dönüşümü de sıkça görülmektedir. Örneğin, bir hayvanın insana veya bir nesnenin başka bir nesneye dönüşmesi. Bu dönüşümler, genellikle bir değişim veya dönüşümü simgeler. Masalarda belirli sayılar sıkça tekrarlanır. Özellikle 3, 7 ve 12 gibi sayılar, mistik ve sembolik anlamlar taşır. Kaybolan bir nesne, kişi veya hayvanın bulunması da birçok masalın temel konusudur. Bu motif, insanın özlemlerini, kayıplarını ve yeniden bir araya gelme arzusunu yansıtır. Ölüm ve yeniden doğuş, döngüsel bir süreç olarak birçok masalda yer alır. Bu motif, hayatın ve doğanın sürekli yenilendiğini gösterir.

Bu bildiride insanlığın ortak mirası ve kültürel zenginliğinin bir göstergesi olarak anlatılan masalardan örnekler getirilerek ortak motifler ortaya konulacak, bu ortaklığın nedenleri üzerinde konuşulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dünya masalları, motifler, karakterler

THE COMMON MOTIFS IN THE WORLD FOLKTALES

Abstract

The common motifs found in world folktales are a mirror of humanity's shared experiences, beliefs, and aspirations. Despite geographical distances, people from different cultures exhibit similar themes and characters in their folktales. This phenomenon is attributed to the universality of human nature and the result of cultural interactions. Generally speaking, a hero's journey facing challenges, engaging in a struggle, and ultimately achieving victory is a fundamental motif found in almost all cultures' folktales. This journey, often representing a transformation and maturation, begins with a quest. The catalyst for this journey is the universal struggle between good and evil. The hero typically battles a force representing evil and ultimately ensures the triumph of good. The hero is often accompanied by magical beings and objects. While these vary according to the culture, they sometimes aid the hero, granting them magical powers, or sometimes create obstacles. Transformations of characters or objects are also common in folktales, often symbolizing a change or transformation. Certain numbers, such as 3, 7, and 12, frequently recur in folktales, carrying mystical and symbolic meanings. The search for a lost object, person, or animal is also a common theme in many folktales, reflecting human longing, loss, and the desire

for reunion. Death and rebirth, as a cyclical process, are present in many folktales, indicating the constant renewal of life and nature. This paper will present examples from folktales to demonstrate humanity's shared heritage and cultural richness, and discuss the reasons behind these common motifs.

Keywords: World folktales, formation, motif, characters

1928 yılında Rus bilim insanı Vladimir Propp, "Masalın Morfolojisi" eserinde yazıyordu. Bir masalı, bileşenlerine ayırmayı bilmiyorsak doğru bir karşılaştırma yapamayız. Ve eğer karşılaştıramıyorsak, o zaman örneğin Hint ve Mısır masalları arasındaki benzerliğe veya bir Yunan masalının bir Hint masalıyla benzerliğine nasıl ışık tutabiliriz? Eğer masalları masallarla karşılaştıramazsak, masallarla din arasındaki bağlantıyı nasıl inceleyebiliriz, masalları mitlerle nasıl karşılaştırabiliriz? Tüm nehirlerin denize akması gibi, masal araştırmalarının tüm soruları da sonuçta en önemli, hala çözülmemiş sorunun çözümüne yol açmalıdır. Bu sorun, masalların dünya çapındaki benzerliği sorunudur. Birbiriyle iletişimi ispatlanmayan Rusya'da, Almanya'da, Fransa'da, Hindistan'da, Amerika'da Kızılderililer arasında ve Yeni Zelanda'da kurbağa prenses hakkındaki masalın benzerliği nasıl açıklanır? (Propp, 1986: 4)

Bu soru üzerine dünyada birçok bilim insanı ve araştırmacılar çalışma yapar. Geniş bir alanı kapsayan masallar birçok farklı disiplinin kesiştiği bir noktada yer aldığı için, masal araştırmaları sadece edebiyatçılar ve folklorcular tarafından değil antropologlar ve psikologlar gibi farklı alanlardan uzmanlar tarafından da yapıldı. Amerikan mitoloji uzmanı Jozef Campbell 1949 yılında bu konuda en önemli çalışmalarından biri olan "Kahramanın Sonsuz Yolculuğu" kitabını ortaya koyar. Bu eserde Jozef Campbell, dünyanın farklı kültürlerindeki mitlerde ortak temaların olduğunu ve bu temaların insanın psikolojik ve ruhsal gelişiminde önemli bir rol oynadığından bahseder (Campbell, 2017). Onun çalışmaları, masalların ve mitlerin sadece eğlence amaçlı değil, aynı zamanda insanın iç dünyasını anlamak için de önemli bir araç olduğunu gösterir.

Türkiye'de Ziya Gökalp, Pertev Naili Boratav, Saim Sakaoglu Türk masalları üzerine akademik çalışmalarıyla tanınan en önemli isimdir. Ziya Gökalp, Türk masallarını toplamış ve bu konuda önemli çalışmalar yapmıştır. Pertev Naili Boratav, Türk masalların yanı sıra diğer folklorik unsurlar üzerinde de kapsamlı çalışmalar yapmıştır. Saim Sakaoglu, Türk halk edebiyatının zenginliğini gün yüzüne çıkarmak için birçok çalışma yapmış, derlemeler gerçekleştirmiştir (2022). Antropologlar farklı kültürlerin masallarını karşılaştırarak, insanlığın ortak değerlerini ve inançlarını anlamaya çalışmışlardır. Psikologlar, masalların çocukların psikolojik gelişimi üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.

Dünya masallarında sıkça görülen ortak motifler, insanlığın ortak deneyimleri, inançları ve hayallerinin bir yansımasıdır. Farklı kültürlerden gelen insanlar, coğrafi olarak uzak mesafelerde yaşasalar bile, masallarında benzer temalara ve karakterlere rastlanmaktadır.

AMAÇ

Bu çalışmanın amacı dünya masallarında sıkça karşılaşılan ortak motifleri bir araya getirerek onların ortaklığının nedenlerine ışık tutmaktır. Dünya masallarında sıkça karşılaşılan ortak motifleri gözden geçirelim:

Kahramanın Yolculuğu: Bir kahramanın karşılaştığı zorluklar, yaptığı mücadele ve sonunda elde ettiği zafer, hemen hemen tüm kültürlerin masallarında yer alan temel bir motiftir. Bu yolculuk, genellikle bir dönüşümü ve olgunlaşmayı temsil eder.

Kötülüğe Karşı İyilik Mücadelesi: İyilik ve kötülük arasındaki mücadele, masalların en temel temalarından biridir. Kahraman, genellikle kötülüğü temsil eden bir güçle mücadele eder ve sonunda iyiliğin galip gelmesini sağlar.

Sihirli Varlıklar: Periler, elfler, cüceler gibi sihirli varlıklar, masalarda sıkça karşımıza çıkar. Bu varlıklar, kahramana yardım eder, ona sihirli güçler verir veya engeller koyar.

Sihirli Nesnelere: Sihirli değnekler, büyülü aynalar, uçan halılar gibi sihirli nesnelere, masalarda önemli bir role sahiptir. Bu nesnelere, kahramana özel güçler verir veya onun yolunu aydınlatır.

Üçlü Tekrar: Masalarda olayların üç kez tekrarlanması sıkça kullanılan bir anlatım tekniğidir. Bu tekrarlar, hikâyeye ritim kazandırır ve önemli mesajları vurgulamak için kullanılır.

Dönüşüm: Masalarda karakterlerin veya nesnelere dönüşümü sıkça görülür. Örneğin, bir hayvanın insana veya bir nesnenin başka bir nesneye dönüşmesi gibi. Bu dönüşümler, genellikle bir değişim veya dönüşümü simgeler.

Sayılar: Masalarda belirli sayılar sıkça tekrarlanır. Özellikle 3, 7 ve 12 gibi sayılar, mistik ve sembolik anlamlar taşır.

Kayıp ve Bulma: Kaybolan bir nesne, kişi veya hayvanın bulunması, birçok masalın temel konusudur. Bu motif, insanın özlemlerini, kayıplarını ve yeniden bir araya gelme arzusunu yansıtır.

Çocukluk ve Yetişkinlik: Çocukluk dönemi ile yetişkinlik dönemi arasındaki geçiş, birçok masalda önemli bir tema olarak işlenir. Çocuk karakterler, olgunlaşarak yetişkinliğe adım atar ve hayatın gerçekleriyle yüzleşir.

Ölüm ve Yeniden Doğuş: Ölüm ve yeniden doğuş, döngüsel bir süreç olarak birçok masalda yer alır. Bu motif, hayatın ve doğanın sürekli yenilendiğini gösterir.

Bu sadece birkaç örnek olmakla birlikte, dünya masallarında çok daha fazla ortak motif bulunmaktadır.

PROBLEM

Dünya masallarını ortak yapan motiflerin nedenleri nelerdir?

İnsan Doğasının Evrenselliği: Tüm insanlar temelde aynı duyguları yaşar, aynı korkuları duyar ve aynı hayalleri kurar. Bu nedenle, farklı kültürlerin masallarında benzer karakterler ve olaylar ortaya çıkar.

Kültürel Etkileşimler: Tarih boyunca farklı kültürler arasında yaşanan göçler, ticaret ve etkileşimler sonucu masal anlatıları da birbirini etkilemiş ve benzerlikler ortaya çıkmıştır.

Mitlerin Evrenselliği: Masalların kökeninde mitler yer alır. Mitler, insanlığın ortak endişelerini ve hayallerini yansıtan evrensel hikayelerdir. Bu nedenle, farklı kültürlerin mitlerinde benzer temalar ve karakterler görülür.

YÖNTEM

Dünya masallarında ortak motifleri inceleyen Joseph Campbell arketip kavramına başvurur. Arketip kavramı, İsviçreli psikiyatr Carl Gustav Jung tarafından ortaya atılmıştır ve temel olarak insanlığın ortak bilinçaltında yer alan, evrensel ve kalıplaşmış bir düşünce veya imge olarak tanımlanmaktadır. Yani, Campbell'e göre farklı kültürlerin masallarında benzer karakterler, olaylar ve semboller görmemizin nedeni, bu arketiplerin varlığıdır. Joseph Campbell'in Kahramanın Yolculuğu çalışması arketip teorisini popülerleşmesini sağladı.

Campbell'in arketip teorisinden yola çıkılırsa masallardaki arketipleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Evrensellik: Farklı kültürlerden gelen insanlar, farklı diller konuşsalar bile, masallardaki arketipler sayesinde birbirleriyle duygusal bir bağ kurabilirler.

Kişisel Gelişim: Masallar, çocukların ve yetişkinlerin kendi iç dünyalarını keşfetmelerine, sorunlarıyla yüzleşmelerine ve kişisel gelişimlerine yardımcı olur.

Kültürel Miras: Masallar, bir toplumun değerlerini, inançlarını ve tarihini yansıtır. Arketipler sayesinde bu kültürel miras nesilden nesle aktarılır.

Yaygın olarak karşılaşılan masal arketipleri kimlerdir?

Kahraman: Zorlukları aşan, kötülüğü yenen ve toplumu kurtaran figür.

Bilge Yaşlı: Genç kahramana yol gösteren, bilgelik ve deneyim sahibi karakter.

Canavar: Kahramanın mücadele ettiği, kötülüğü temsil eden varlık.

Güzel Prenses: Kurtarılması gereken, masumiyeti ve güzelliği simgeleyen kadın figürü.

Falci: Geleceği gören, gizemli güçlere sahip karakter.

Sahte Kahraman: Kahramanın yerini alarak kötülük yapan, ikiyüzlü karakter.

Arketiplerin masallardaki işlevi nelerdir?

Hikâyeyi Anlatma: Arketipler, hikâyeye derinlik ve anlam katarak olay örgüsünü ilerletir.

Sembolik Anlamlar: Arketipler, soyut kavramları somutlaştırır ve okuyuculara daha kolay anlaşılır hale getirir.

Duygusal Bağlantı: Okuma deneyimini zenginleştirir ve okuyucuların hikayeye özdeşleşmesini sağlar.

BULGULAR

Anadolu Masalları ve Dünya Masalları Arasındaki Tiplerdeki Ortaklıklar

Anadolu masalları, zengin bir kültürel mirasın ürünü olarak yüzyıllardır söylenmekte ve dinlenmektedir. Bu masallarda yer alan tipler, dünya genelindeki diğer kültürlerin masallarında da sıklıkla karşımıza çıkar. Bu ortaklığın temel nedeni, insanlığın ortak psikolojisi, temel ihtiyaçları ve hayata dair ortak endişeleridir.

Ortak Tiplerin Bazı Örnekleri:

Kahraman: Her iki kültürde de kahraman, zorlukları aşan, kötülüğü yenen ve toplumu kurtaran figürdür. Anadolu masallarında Fatih Sultan Mehmet, Kerem gibi kahramanlar olduğu gibi, dünya masallarında da Herkül, Sinbad gibi kahramanlar bulunur.

Bilge Yaşlı: Anadolu masallarında Nasreddin Hoca gibi bilge ve deneyimli kişiler olduğu gibi, dünya masallarında da Merlin, Gandalf gibi karakterler bulunur. Bu karakterler, genç kahramanlara yol gösterir ve onların gelişimine katkıda bulunur.

Canavar: Ejderhalar, devler, kötü cadılar gibi kötülüğü temsil eden varlıklar, hem Anadolu hem de dünya masallarında sıkça karşımıza çıkar. Bu karakterler, kahramanın mücadele etmesi gereken düşmanlardır.

Güzel Prenses: Anadolu masallarında Şirin, Perihan gibi güzel ve masum prensesler olduğu gibi, dünya masallarında da Pamuk Prenses, Uyuyan Güzel gibi karakterler bulunur. Bu karakterler, kahramanın kurtarmaya çalıştığı, güzelliği ve masumiyeti simgeleyen figürlerdir.

Hilekâr: Anadolu masallarında Köse gibi hilekâr ve düzenbaz karakterler olduğu gibi, dünya masallarında da Tilki gibi karakterler bulunur. Bu karakterler, kahramanın karşısında yer alan ve kötülük yapmaya çalışan figürlerdir.

SONUÇ

Masallardaki ortaklık birçok etkenden kaynaklanmaktadır. Bu etkenlerden biri insan doğasının evrenselliğidir. Tüm insanlar temelde aynı duyguları yaşar, aynı korkuları duyar ve aynı hayalleri kurar. Bu duygular tüm kültürlerde benzerdir. Bu nedenle, farklı kültürlerin masallarında benzer karakterler ve olaylar ortaya çıkar. Bir diğer etken kültürel etkileşimlerdir. Tarih boyunca farklı kültürler arasında yaşanan göçler, ticaret ve etkileşimler sonucu masal anlatıları da birbirini etkilemiş ve benzerlikler ortaya çıkmıştır. Bir etken de mitlerin evrenselliğidir. Masalların kökeninde mitler yer alır. Mitler, insanlığın ortak endişelerini ve hayallerini yansıtan evrensel hikayelerdir. Bu nedenle, farklı kültürlerin mitlerinde benzer temalar ve karakterler görülür.

Sonuç olarak, Anadolu masalları ve dünya masalları arasındaki tiplerdeki ortaklık da insanlığın ortak psikolojisi ve kültürel etkileşimlerin bir sonucudur. Bu ortaklık, masalların evrensel bir dile sahip olduğunu ve farklı kültürlerden insanların birbirlerini anlamalarına yardımcı olduğunu göstermektedir.

Masallarda ortak motiflerin bulunması, kültürler arası iletişimi kolaylaştırır, kişisel gelişimimize katkı sağlar ve bize kendimiz ve dünya hakkında daha derin bir anlayış sunar. Bu motifler, farklı kültürlerin ortak değerlerini, inançlarını ve hayallerini yansıtmaktadır. Onlar insanlığın ortak bir mirası olmakla birlikte insanlığın kültürel zenginliğinin göstergesidir. Bu motifler, farklı kültürlerden insanların birbirlerini anlamalarına ve dünya hakkında daha derin bir anlayış kazanmalarına yardımcı olur.

KAYNAKÇA

1. *Anadolu Türk Masallarından Derlemeler*. (2010). (Derleyen: Prof. Dr. Necati Demir). Ötüken Yayınları.
2. Campbell, Jozef. (2017). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. İthaki Yayınları.
3. *Doğudan Batıya Masalın Serüveni*. Dünya Masalları. Cilt I. (2022). (Ed. Turan, A.F., Yazıcı Ersoy, H., Demirel, Ş.). Nobel Kültür.
4. *Doğudan Batıya Masalın Serüveni*. Dünya Masalları. Cilt II. (2022). (Ed. Turan, A.F., Yazıcı Ersoy, H., Demirel, Ş.). Nobel Kültür.
5. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. (2022). (Yolcu, M. A. (Ed.). Paradigma Akademi.
6. Пропп, Владимир. (1986). *Морфология волшебной сказки*. (Masalın Morfolojisi). Изд-во ЛГУ.

OKUL ÖNCESİ DÖNEM ÇOCUĞU OLAN EBEVEYNLERİN MATEMATİKLE İLGİLİ DENEYİMLERİ VE BUNLARIN ÇOCUKLARINA YANSIMASI

Betül Kübra Şahin Yonca

Öğr. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Reşadiye Meslek Yüksekokulu
Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü
kbsahin@gmail.com

Fatma Tezel Şahin

Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi
Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı
ftezel68@gmail.com

Özet

Okul öncesi dönem, çocukların zihinsel ve duygusal gelişimlerinin en yoğun şekilde ilerlediği, temel becerilerinin hızla şekillendiği ve hayatlarının geri kalanında kullanacakları yetkinliklerin temellerinin atıldığı kritik bir dönemdir. Bu dönemde çocukların çevreleriyle kurdukları ilişkiler, özellikle ebeveynleriyle olan etkileşimleri, onların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimlerini doğrudan etkiler. Ebeveynlerin, çocuklarıyla geçirdikleri zaman boyunca onlara sundukları destek, rehberlik ve öğretici deneyimler, çocukların dünyayı anlamlandırma biçimlerini ve öğrenmeye karşı geliştirdikleri tutumları belirler. Matematiksel kavramlar, özellikle erken çocukluk döneminde düşünme, akıl yürütme ve problem çözme becerilerinin gelişimi açısından son derece önemli bir yer tutar. Sayılarla, şekillerle ve mekansal ilişkilerle ilgili ilk deneyimler, çocukların gelecekteki matematiksel düşünme süreçlerinin temelini oluşturur. Ebeveynlerin matematikle ilgili kendi bilgi ve deneyim düzeyleri, bu konudaki tutumları ve çocuklarına nasıl bir öğrenme ortamı sundukları, çocukların matematiğe olan ilgisini ve becerilerini şekillendirebilir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönem çocuğu olan ebeveynlerin matematikle ilgili deneyimleri ve bunların çocuklarına yansımalarını incelemektir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseninde hazırlanmıştır. Olgu bilim çalışmalarında bireylerin deneyimleri ve görüşleri kendi bakış açılarından açıklanmaya ve dolayısıyla motivasyonları ve davranışları daha net bir şekilde anlaşılmasına çalışılmaktadır. Çalışmanın katılımcılarını, , çocukları okul öncesi dönemde olan 13 ebeveyn oluşturmaktadır. Çalışmanın verileri yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Veri toplama aracı, dördü ebeveynlerin demografik özelliklerini öğrenmeye, sekizi ise ebeveynlerin deneyimlerini anlamaya yönelik toplam 12 sorudan oluşmaktadır. Çalışmada elde edilen veriler içerik analizi ile çözümlenmiştir. Çalışmanın bulguları, ebeveynlerin matematiğe yönelik tutumlarının büyük ölçüde geçmiş deneyimlerinden ve özellikle öğretmenlerin ders işleme yaklaşımlarından etkilendiğini göstermektedir. Olumsuz tutumlar, ilgisiz veya baskıcı öğretmen davranışları, akademik zorluklar ve aile desteğinin eksikliği gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Günümüzde ise eğitimde sunulan çeşitli kaynaklar ve öğretmen ilgisinin artışı, çocuklar için daha destekleyici bir matematik öğrenme ortamı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi dönem, matematik, ebeveynler

MATHEMATICS-RELATED EXPERIENCES OF PARENTS OF PRESCHOOL CHILDREN AND THEIR REFLECTION IN THEIR CHILDREN

Abstract

The preschool period is a critical period when children's mental and emotional development progresses most intensively, their basic skills are rapidly shaped, and the foundations of the competencies they will use for the rest of their lives are laid. During this period, children's relationships with their environment, especially their interactions with their parents, directly affect their cognitive, social, and emotional development. The support, guidance, and educational experiences that parents provide to their children during the time they spend with their children determine the ways children make sense of the world and the attitudes they develop towards learning. Mathematical concepts are extremely important, especially in early childhood, in terms of the development of thinking, reasoning, and problem-solving skills. First experiences with numbers, shapes, and spatial relationships form the basis of children's future mathematical thinking processes. Parents' own knowledge and experience levels in mathematics, their attitudes on this subject, and the kind of learning environment they provide for their children can shape children's interest and skills in mathematics. Therefore, the purpose of this study is to examine the experiences of parents of preschool children in mathematics and their reflections on their children.

This study was prepared using phenomenological design, one of the qualitative research methods. In phenomenological studies, individuals' experiences and views are tried to be explained from their own perspectives and thus their motivations and behaviors are tried to be understood more clearly. The participants of and consisted of 13 parents whose children are in the preschool period. The data of the study was collected with a semi-structured interview form. The form consisted of a total of 12 questions, four of which are aimed at learning the demographic characteristics of the parents and eight of which are aimed at understanding the experiences of the parents. The data obtained in the study will be analyzed with content analysis. The findings of the study show that parents' attitudes towards mathematics are largely influenced by their past experiences and especially teachers' approach to teaching. Negative attitudes are caused by factors such as indifferent or oppressive teacher behaviors, academic difficulties and lack of family support. Today, the variety of resources offered in education and the increase in teacher interest provide a more supportive mathematics learning environment for children.

Keywords: Preschool period, mathematics, parents

1. GİRİŞ

Matematik, pek çok öğrenci tarafından zorlayıcı bir ders olarak algılanmakta ve bu durum, öğrencilerin matematikten uzaklaşmasına ve kaygı duymasına yol açmaktadır. Matematiğin çoğu öğrenci tarafından bu şekilde algılanmasının altında yalnızca tek bir faktörün etkili olduğunu söylemek güçtür. Zira, öğrencilerin matematik başarı veya başarısızlıklarını etkileyen çok sayıda faktör bulunmaktadır. Yapılan çeşitli araştırmalar, bu noktada özellikle ailenin etkisinin kayda değer olduğunu ortaya koymaktadır (Berberoğlu vd., 2003; Dursun ve Dede, 2004; Keskin ve Sezgin, 2009). Çünkü çocuklar, eğitim kurumlarına başlamadan önce birçok bilgi, beceri ve kavramı ilk olarak aile ortamında edinirler. Bu süreçte, çocuğun düşünme becerilerinin gelişimi, aile tarafından sağlanan çevresel koşulların niteliği ile doğrudan ilişkilidir (Kilpatrick vd., 2001; Perry ve Dockett, 2005). Aile içindeki etkileşimler, çocuğun bilişsel gelişimine katkı sağlamakta ve ona sunulan çevrenin nitelikleri, çocuğun düşünsel kapasitesini ve öğrenme yeteneklerini desteklemektedir. Ayrıca, aile tarafından gösterilen ilgi ve desteğin yoğunluğu da

çocukların zihinsel gelişimleri üzerinde önemli bir etki yaratmaktadır (Çeçen, 2007; Başaran, 2006). Bu bağlamda, ailelerin çocuklarına zengin ve uyarıcı öğrenme ortamları hazırlaması büyük önem taşımaktadır. Çocukların matematiksel becerilerini geliştirmek amacıyla, matematiksel kavrayışı artıracak etkinliklerin ve günlük yaşamla bağlantılı uygulamaların yapılması, çocukların bu alandaki yeteneklerinin erken yaşlardan itibaren güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Erken yaşlarda edinilen matematiksel deneyimlerin, çocukların ileri yaşlarda matematiğe olan yatkınlıklarını ve bu alanda gösterdikleri başarıyı önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, çocukların erken dönemde matematikle ilgili olumlu deneyimlere sahip olmalarının, matematiksel kavram ve becerilerinin gelişimini büyük oranda desteklediğini göstermektedir (Çelik, 2012; Ergel ve Aydoğan, 2021; Şeker, 2013).

Ebeveynlerin eğitim sürecine aktif olarak dâhil olmaları, çocukların matematiksel işlemleri nasıl yapacaklarını öğrenmelerine ve bu süreçte doğru yöntemleri keşfetmelerine önemli ölçüde destek olabilir (Pan vd., 2006). Öğretmenler ve aileler, bireylerin hayatları boyunca sergilemeleri beklenen davranışları kazanmalarında ve doğru alışkanlıkları geliştirmelerinde yönlendirici bir rol üstlenmektedirler. Bu yönlendirici roller, aynı zamanda toplumun gelecekteki başarısını şekillendirme açısından da önemlidir. Ancak, bu tür davranışsal ve bilişsel yönlendirmelerin etkisi hemen gözlemlenebilir olmayıp, sonuçlarının görülebilmesi için belirli bir zamana ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle başarı hissini yeterince deneyimlememiş bir çocuğun, öğrenme sürecinden uzaklaşma veya öğrenme motivasyonunu kaybetme ihtimali oldukça yüksektir (Fidan, 1996). Bu nedenle hem ailelerin hem de öğretmenlerin, çocukların potansiyellerini fark etmelerine ve başarı hissini tatmalarına yardımcı olmaları gerekmektedir. Bu ise, çocukların başarılarına etki eden faktörlerin bilinmesi ve bu doğrultuda yapılandırılmış bir destek sistemi ile mümkün olabilir. Matematik dersinde yaşanan kaygı, korku ve başarısızlık hissini en önemli etkenlerinden birinin aile ve öğretmenler olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, ailelerin ve öğretmenlerin çocukların başarılarına etkilerini doğru bir şekilde anlamak, olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya yönelik stratejiler geliştirmek ve çocukların, çevrelerini daha sağlıklı bir şekilde anlamalarına yardımcı olmak gerekmektedir. Bu tür bir destek, çocukların gelecekteki kariyer gelişimlerine de olumlu katkılar sağlayacak ve bireylerin yaşam boyu öğrenme süreçlerini güçlendirecektir (Keçeci, 2011). Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, okul öncesi dönem çocuğu olan ebeveynlerin matematikle ilgili deneyimleri ve bunların çocuklarına yansımalarının incelenmesidir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu olgubilim (fenomoloji) çalışmasında, ebeveynlerin kendi çocukluklarındaki matematik ile ilgili deneyimleri ve bu deneyimlerin okul öncesi dönem çocuklarına yansımaları incelenmiştir. Olgubilim çalışmalarında araştırmacılar, farkında olunan ancak derinlemesine bir inceleme gerektiren olgulara odaklanırlar. Bu süreçte, olguyu deneyimleyen ve bu deneyimleri açıklayıp yansıtabilen katılımcılarla çalışılır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

2.2. Katılımcılar

Çalışmanın katılımcılarını, okul öncesi dönem çocuğu olan 13 ebeveyn oluşturmaktadır. Katılımcılar, kartopu (zincir) örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Bu

yöntemde ilk olarak, çalışmanın amacına en uygun şekilde en fazla bilgi sağlayabilecek birey ya da bireyler belirlenir. Araştırma sürecinde, bu katılımcılar yeni bireyler önermekte ve bu şekilde katılımcı havuzu kartopu misali giderek genişlemektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Çalışmanın katılımcılarının altısı anne, yedisi babadır; yaşları 26 ile 46 arasında değişmektedir. Katılımcıların biri yüksek lisans, sekizi lisans ve dördü ön lisans mezunudur. Ayrıca çalışmaya katılan ebeveynlerin birinin üç, dördünün iki ve sekizinin bir çocuğu vardır.

2.3. Veri Toplama Aracı

Çalışmanın verileri; katılımcıların düşüncelerini, deneyimlerini, duygularını ve bilgi birikimlerini ayrıntılı bir şekilde öğrenmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Formun oluşturulmasında "Farklı Irk ve Etnik Gruplar Arasında Anlatı Sorgulaması: Ebeveynler Matematik Öğrenme Deneyimleri ve Anaokulu Çocuklarının Matematikçe İlgilili Duyma Hakkında Ne Söylüyor?" (Alli-Balogun, 2023) isimli çalışmadan yararlanılmıştır. Öncelikle, dördü demografik bilgilere, 10'u ise çalışmanın amacına yönelik olmak üzere toplam 14 sorudan oluşan bir görüşme formu taslağı hazırlanmıştır. Bu taslak, okul öncesi eğitim alanında uzman ve nitel çalışmalar konusunda deneyimli toplam üç öğretim üyesinin görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda bazı sorular yeniden düzenlenmiş ve iki soru çıkartılmıştır. Ardından taslak form ile çalışmanın katılımcılarından olmayan iki ebeveyn ile görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin ardından taslak forma son hali verilmiş; araştırmada kullanılan görüşme formu, dördü katılımcıların demografik bilgilerine, sekisi ebeveynlerin matematikle ilgili deneyimleri ve bunların çocuklarına yansımalarına ilişkin görüş ve uygulamaları hakkında bilgi almaya yönelik olmak üzere toplam 12 sorudan oluşmuştur.

2.4. Veri Toplama Süreci

Veri toplama sürecine başlamadan önce etik kurul izni alınmış; ardından da okul öncesi dönem çocuğu olan bir ebeveyne ulaşılmıştır. Bu araştırmacıların yönlendirmesiyle diğer katılımcılarla iletişime geçilmiş ve toplamda on üç ebeveyn veri toplanmıştır. Ebeveynlerle iletişime geçildiğinde öncelikle onlara çalışmanın amacı anlatılmış ve çalışmaya gönüllü olarak katılıp isteyip istemedikleri sorulmuştur. Katılımcıların sözlü onayları alındıktan sonra programlarına uygun olarak veriler, online ya da yüz yüze görüşme şeklinde toplanmıştır. Görüşmeler sırasında ihtiyaç durumunda ilave sorular sorulmuştur.

2.5. Veri Analizi

Çalışmanın veri analizinde tümevarımcı bir veri analiz süreci izlenmiştir. Bu süreçte verilerden çıkarılan kavramlara göre kodlamalar yapılmıştır. Zaman zaman bu kodlar değiştirilmiş veya geliştirilmiş; ardından da ana temalar belirlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Veri analizi sonucunda ulaşılan sekiz tema şu şekildedir:

1. Matematikçe karşı olumlu deneyim
2. Matematikçe karşı olumsuz deneyim
3. Matematik ile ilgili ilk anı
4. Matematik ile ilgili alınan destek
5. Matematik öğrenimi ile ilgili kültürel veya aile (kendi anne babanız) gelenekleri

6. Çocuğun matematik öğrenme deneyimlerinin ebeveyne olan benzer/farklı yönleri
7. Çocukken ebeveynin yaşadığı deneyim veya matematiğe karşı tutum, ebeveynin matematik öğrenme konusunda çocuğa olan desteğine etkisi
8. Çocuğun okuldayken ebeveyninin matematiği sevdiğini/sevmediğini öğrenmesinin, çocuğun matematiğe olan ilgisine etkisi

Bulgular raporlanırken katılımcıların ifadeleri, araştırma bulgularını desteklemek üzere doğrudan alıntılanmış ve yorumlanmıştır (Creswell, 2013).

Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmada güvenilirliği sağlamak amacıyla uzman incelemesi yöntemine başvurulmuştur. Bu bağlamda, araştırmanın farklı aşamalarında hem çalışma alanına hem de nitel araştırma yöntemlerine ilişkin deneyim sahibi bir uzmandan geri bildirim alınmıştır. Uzman önerileri doğrultusunda veri toplama süreci, verilerin analizi ve bulguların raporlanması gözden geçirilmiş ve gerekli iyileştirmeler yapılmıştır. Ayrıca, elde edilen veriler, analiz öncesinde titizlikle temize çekilip düzenlendikten sonra, verilerin doğruluğunu ve bütünlüğünü sağlamak amacıyla katılımcı teyidi alınmıştır. Bu süreçte, katılımcılara verilerde eksik ya da belirsiz olan noktalar olup olmadığı sorulmuş ve katılımcıların eklemek istedikleri herhangi bir bilgi ya da düzeltme olup olmadığı da araştırılmıştır. Bu şekilde hem verilerin güvenilirliği hem de araştırmanın bütünlüğü pekiştirilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

3. BULGULAR

3.1. Matematiğe karşı olumlu deneyim

Çalışmaya katılan ebeveynler olumlu tutum geliştirmelerine neden olarak en çok, öğretmenin etkisinden bahsetmişlerdir. Burada öğretmenin eğlenceli olması (n=4), anlattığı konuyu gerçek hayatla ilişkilendirmesi (n=1) ve açık ve anlaşılır anlatımı (n=1) ön plandadır. Bunun dışında çalışmaya katılan ebeveynlerin matematikle ilgili anılarının başarıma hissi ile ilgili olduğunu ifade ettikleri de görülmektedir. Bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

Anlatımı kolay anlaşılır ve eğlenceli bir öğretmenim varken matematiği çok seviyordum. Çözerken kısa yoldan sonuca ulaşıp sınıfta ilk parmak kaldıran olmak için can atardık. İlk ben kaldırırdım; sınıfta havalı oluyordum. (K1, 30)

Ortaokulda öğretmenim ilk derste aslında matematiğin hayatın içinde nerelerde kullanıldığını anlatmıştı; doktor olsanız ilaç ölçüsünde, öğretmen olsanız notlarda, mimar mühendis olduğunuzda planlarda kullanacaksınız diye. Öyle olduğunda matematiğin bizim için ne kadar gerekli olduğunu öğrenmiştim. (K6, 35)

İlkokul üçüncü sınıfta öğretmenimizle birlikte matematik dersinde beyaz tişörtlerin üzerine boyalarla sayıları yazmıştık. Geometrik şekiller yapmıştık. Çok eğlendiğimiz bir ders ve etkinlik olmuştu. Sonra bu tişörtleri giymiştik. (K7, 26)

3.2. Matematiğe karşı olumsuz deneyim

Çalışmaya katılan ebeveynlerin yarısından fazlası matematikle ilgili olumsuz deneyimlerinden bahsederken öğretmenle ilgili olarak; ilgisiz öğretmen (n=3), kıyaslama yapan öğretmen (n=3) ve baskıcı öğretmen tutumu (n=2) ile farklı branşlardan

matematik dersine gelen öğretmenlerle (n=1) ilgili deneyimlerinden bahsetmişlerdir. Bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

Matematik dersimize öğretmen yetersizliğinden dolayı İngilizce öğretmeni giriyordu. Matematik derslerim çok iyi olmasına rağmen bu öğretmenin ders anlatışı dolayısı ile matematikten soğudum ve o yıl sınavlardan kötü not aldım. Bu da matematik dersine olan ilgimi azalttı ve sevmemeye başladım. (K2, 46)

Ortaokulda matematik öğretmenimiz yaptığımız her hatada bizi döverdi. (K5, 33)

Lisede matematik öğretmenimiz bizi sürekli başka arkadaşlarımızla kıyaslıyordu. Bu kendimizi kötü hissetmemize neden oluyordu. (K7, 26)

Öğrenmeye çalıştıkça daha da zorlaştı. Öğretmenime gidip sorularımı sorduğumda bazen yardımcı oluyordu. Fakat çoğunlukla ilgilenmiyordu. Aklımda kalanlar bunlar. (K10, 34)

Ayrıca katılımcı ebeveynlerden bazıları da matematik ile ilgili olumsuz deneyimlerinden bahsederken çarpım tablosunu ezberlemek (n=2), geometri dersleri (n=1) ve kötü sınav sonuçlarından (n=1) bahsetmişlerdir. Bununla ilgili olarak K6 şu ifadeyi kullanmıştır. “Çarpım tablosunu ezberlemekten o kadar korkardım ki gece rüyalarım girerdi.”

3.3. Matematik ile ilgili ilk anı

Katılımcılara matematik ile ilgili ilk anıları sorulduğunda tamamına yakını (n=12) öğretmenlerinden söz etmiş; yarısına yakını (n=5) matematiği sevmek için öğretmenlerini neden göstermişlerdir. Bununla ilgili K9 şu ifadeyi kullanmıştır: “13 yaşındaydım. Matematik öğretmenimin sayesinde, “ben bu dersi yapabilirim” dediğim yıl olmuştur.”

Matematikle ilgili ilk anısının, matematiğin günlük hayatta kullanılması olduğunu söyleyen bir katılımcı, bunun matematiği sevmesine neden olduğunu belirtmiştir. Katılımcının kullandığı ifade şu şekildedir:

Küçüküm, belki 8-9 yaşlarındayım. Köyden pazara patates satmak için arkadaşlarla gidip, 2 kilo patates almak isteyen müşteriden 50 tl alıp hem patatesi hem de 70 tl para üstünü verince, matematiğin sevmek zorunda olunan çirkin bir sevgili olduğunu anladım. (K11, 36).

Katılımcıların yarısından fazlası (n=7) matematikle ilgili ilk anılarının olumsuz olduğundan bahsetmişlerdir. Bunun nedeni olarak da yine tamamı öğretmenleri ile ilgili anılarından söz etmişlerdir. Bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

İlkokul öğretmenim beni matematik dersinden soğuttu. Her şey ezbere dayalıydı. Bir şey yapamayınca dayak ve ceza vardı. O yüzden hep kötü bilirim. (K12, 26)

Matematik çok iyi olduğum bir ders değildi. Sadece bulmaca gibi olan konuları seviyordum. Fakat onlardan da zamanla öğretmenlerin tutumundan dolayı uzaklaştım. (K13, 30)

3.4. Matematik ile ilgili alınan destek

Katılımcıların büyük bir kısmı (n=9) matematik dersi ile ilgili destek aldıklarını ifade etmişlerdir. Bazı katılımcıların konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

Evet aldım. Çünkü almam gerekiyordu. Sınıfta anlatılan ile evde çözerken kafama takılan soruları sorabileceğim bir yetişkin yoktu. Anne babamın eğitim durumu yetersizdi. Bunun için ders aldım. (K1, 30)

Öğrenci olduğum yıllarda ve yaşadığım yerde destek alacağım sadece öğretmenlerdi. Onlara da soru sormaya çekinirdik. Bizden üst sınıftaki öğrencilere yapamadığımız soruları sorardık. (K5, 33)

Matematik ile ilgili destek almadığını ifade eden katılımcılardan (n=4) bazılarının görüşleri şu şekildedir:

Hayır. Zamanla kendi çabalarımla öğrendim. (K5, 33)

Hayır. Gerek kalmadı. (K6, 35)

3.5. Matematik öğrenimi ile ilgili kültürel veya aile (kendi anne babanız) gelenekleri

Katılımcıların çoğu matematik öğrenimi ile ilgili kendi ailelerinde uyguladıkları bir gelenek olmadığından (n=9) bahsetmişlerdir. Bununla ilgili K12 şu ifadeyi kullanmıştır: *“Maalesef öyle bir geleneğimiz olamadı. Annem konuşmıyordu ve duyamıyordu. Babam da uzun saatler çalışıyordu.”*

Diğer katılımcılar aileleri ile birlikte matematik öğrenimi ile ilgili bir gelenek geliştirdiklerini ifade etmişlerdir. Durumla ilgili olarak bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Ailece herkes matematiğin keyifli olduğunu düşünüp matematiğe değinirdi. (K6, 35)

Ders şeklinde değil de annemle babamla videolar izledik. (K10, 34)

3.6. Çocuğun matematik öğrenme deneyimlerinin ebeveyne olan benzer/farklı yönleri

Katılımcıların tamamı kendi matematik öğrenme deneyimleri ile şu andaki çocukların matematik öğrenme deneyimlerinin farklı olduğunu ifade etmişlerdir. Bu farklılıkları ifade ederken şimdiki çocukların matematik öğrenmede eğitici oyuncaklardan faydalandıklarından (n=4), ebeveyn desteklerinin daha fazla olduğundan (n=2), kitapların (n=2), videoların (n=2) ve masalların (n=2) daha çeşitli olduğundan bahsetmişlerdir. Ayrıca bir katılımcı öğretmenlerin çocuklara karşı olan ilgisinin eski dönem öğretmenlerden daha fazla olduğundan söz etmiştir. Durumla ilgili olarak bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Çocukken yaşadığım deneyimlerden farklı. Öncelikle öğretmenler daha ilgili ve ılımlı. Bunun da çocukları öğrenmeye teşvik ettiğini düşünüyorum. İnancım bir öğretmeni seversen o dersi de seversin. (K4, 33)

Oğlum şu an 4,5 yaşında olduğu için eğitici oyuncaklardan ve çocuk videolarından destek alıyorum. Bir tane oyuncak getir dediğim zaman getiriyor. “Bir” demesini öğrendi. (K7, 26)

Benim ailem ilkokul mezunu olduğundan matematik tarafında çok destek alamamıştı. Bizler şu an çocuklarımıza daha fazla destek verebiliyoruz. Bir de şimdiki çocukların anlama durumu daha iyi diye düşünüyorum. (K10, 34)

3.7. Çocukken ebeveynin yaşadığı deneyim veya matematiğe karşı tutum, ebeveynin matematik öğrenme konusunda çocuğa olan desteğine etkisi

Çalışmaya katılan ebeveynlerin tamamına yakını (n=9) matematiğe karşı kendi deneyim ve tutumlarının çocuklarına verdikleri desteği etkilediğini ifade etmektedirler. Bununla ilgili bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Etkilenir diye düşünüyorum. Çocuklar ailesini taklit etme özelliğine sahiptir. (K1, 30)

Tabi ki etkiliyor. Matematik konusunda baskı bana göre çocuğun matematiğe olan sevgisini azaltıyor. (K2, 46)

Çalışmaya katılan ebeveynlerden matematikle ilgili kendi deneyim ve tutumlarının çocuklarına verdikleri desteği etkilemediğini düşünen (n=4) katılımcılardan K8'in görüşü şöyledir: "Asla etkilemiyor. En iyi şekilde öğrenmesini destekliyorum."

3.8. Çocuğun okuldayken ebeveyninin matematiği sevdiğini/sevmediğini öğrenmesinin, çocuğun matematiğe olan ilgisine etkisi

Katılımcıların neredeyse tamamı (n=10) çocuğunun okuldayken ebeveyninin matematiği sevdiğini/sevmediğini öğrenmesinin, çocuğun matematiğe olan ilgisine etkisi olacağını düşünmektedir. Durumla ilgili olarak bazı katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

Etkilenir diye düşünüyorum. Çocuğumun benim sevmediğim bir dersi, babam da sevmiyordu diyerek zorlandığı noktada, o derse olan ilgisini azaltabilir. Çocuklar belli bir döneme kadar anne babalarını çok önemserler. (K2, 46)

Yani çocuklar anne babalarını örnek alıyor. Eğer birazcık zorlanıyorsa ve benim durumumu da öğrendiyse yapmak için kendini zorlamayabilir. (K13, 30)

Çalışmanın diğer katılımcıları (n=3) bu durumun çocuklarının matematiğe olan ilgisini etkilemeyeceğini düşünmektedirler. Bunun ile ilgili örnek ifadeler şu şekildedir:

Bence etkilenmez. Eğer birey kendi benliğinde onu benimsediyse dış etkenler çok etkilemez. (K3, 34)

Şimdi ki çocuklar çok değişkenler, asla etkilenmezler. (K4, 33)

4. TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın bulguları, ebeveynlerin matematiğe yönelik tutumlarının kendi deneyimleri ile şekillendiğini ve bu deneyimlerin çoğunlukla öğretmenin ders anlatım tarzı ve öğretim sürecine yönelik yaklaşımdan etkilendiğini göstermektedir. Elde edilen verilere göre, öğretmenin dersleri eğlenceli hale getirmesi, konuları günlük hayatla ilişkilendirmesi ve anlaşılır bir dil kullanması, ebeveynlerin matematiğe karşı olumlu bir tutum geliştirmelerinde belirleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada bulunan bu sonuç Yayla ve Bangir Alpan (2019) tarafından yapılan çalışmada ulaşılan öğrencilerin matematikte zorlanma nedenleri arasında gösterilen matematik öğretmenlerinin etkili ders anlatmamaları, sınıfta konuya uygun yöntem ve teknik kullanamamaları ve dersi sevdirmek için yeterince çaba göstermemeleri sonucu ile örtüşmektedir.

Bu çalışmanın bulguları, ebeveynlerin matematikle ilgili olumsuz tutumlarının büyük ölçüde geçmişte yaşadıkları deneyimlerden ve öğretmenlerin ders sürecindeki yaklaşımlarından etkilendiğini göstermektedir. Katılımcılar, özellikle öğretmenlerin ilgisiz tutumları, öğrenciler arasında kıyaslama yapmaları ve baskıcı yaklaşımlarının

olumsuz bir iz bıraktığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, farklı branşlardan gelen öğretmenlerin matematik dersini işlemesi, ebeveynlerin matematikle kurdukları bağın zayıflamasına katkıda bulunmuştur. Bunun yanı sıra çarpım tablosunun ezberlenmesi, geometri derslerinin zorlukları ve kötü sınav sonuçları gibi akademik deneyimler de matematikle ilgili negatif algıların oluşmasında etkili olmuştur. Bu bulgular, geçmiş deneyimlerin matematik tutumu üzerinde uzun vadeli etkileri olduğunu ve öğretmenlerin ders sürecindeki yaklaşımlarının bu tutumların şekillenmesinde kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, katılımcıların matematikle ilgili ilk anılarının ve bu ders hakkındaki tutumlarının büyük ölçüde öğretmenleriyle olan deneyimlerine dayandığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların önemli bir kısmı matematiğe olan sevgilerinin veya bu derse karşı olumsuz hislerinin doğrudan öğretmenlerinin yaklaşımı ile şekillendiğini belirtmiştir. Öğretmenlerin tutum ve davranışlarının, öğrencilerin matematikle kurdukları ilk bağ üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olduğu ve bu etkileşimin, öğrencilerin matematikle ilgili uzun vadeli algılarında belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Çalışmaların bulguları gösteriyor ki katılımcıların büyük bir çoğunluğu matematikle ilgili destek alırken, bu desteği de aileleri dışındaki insanlardan aldıklarından söz etmişlerdir. Ayrıca aileleri ile ilgili matematik eğitimini destekleyecek şekilde bir geleneklerinin olmadığından söz etmişlerdir. Bu sonuç, Özcan'ın (2016) yaptığı çalışma sonucunda ebeveynlerin matematik öğretiminde daha çok öğretmeni sorumlu tutmaları bulgusu ile birlikte değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın bulguları, katılımcıların geçmişteki matematik öğrenme deneyimlerinin günümüz çocuklarının deneyimleri ile belirgin farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Katılımcılar, günümüzde matematik öğreniminde eğitici oyuncaklar, dijital içerikler ve daha çeşitli kaynakların (kitaplar, videolar, masallar) çocuklara sunulmasının, ayrıca ebeveyn desteğinin artmasının bu farklılıklara katkıda bulunduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, öğretmenlerin çocuklara yönelik ilgisinin geçmişe kıyasla daha fazla olduğu yönündeki algı, günümüz matematik eğitiminin çocuklar için daha destekleyici bir ortam sunduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bulguları göz önünde bulundurulduğunda, öğretmenlerin öğrencilerle kurdukları ilişki, matematikle ilgili tutumları etkileyen önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin öğrencilere karşı daha destekleyici, teşvik edici ve ayırım yapmaksızın herkese eşit yaklaşımlarını sağlamak için mesleki gelişim programları tasarlanabilir. Öğrenciler arasında kıyaslama yapmaktan kaçınılması ve her öğrencinin kendi öğrenme hızında ilerlemesine fırsat tanınması, matematik kaygısının azalmasına katkı sunabilir.

Matematik eğitiminde ebeveyn ve öğretmen arasındaki iletişimin güçlendirilmesi, öğrencilerin başarılarının artırılması için kritik öneme sahiptir. Ebeveyn ve öğretmenlerin düzenli olarak iletişimde bulunmaları, öğrencinin matematik gelişimini destekleyecek stratejiler geliştirmelerine yardımcı olabilir. Özellikle ebeveynlerin, çocuklarının matematikle ilgili deneyimlerini daha yakından takip edebilmesi, onlara daha etkili destek sunmalarını sağlayabilir.

Toplumda matematiğe yönelik olumsuz önyargıların azaltılması için geniş çaplı farkındalık çalışmaları yapılabilir. Matematiği sadece zor bir ders olarak değil, günlük yaşamın bir parçası olarak tanıtan etkinlikler, atölyeler ve sosyal medya kampanyaları aracılığıyla, özellikle ailelerin ve çocukların matematiğe yönelik tutumları olumlu yönde etkilenebilir.

KAYNAKÇA

- Alli-Balogun, K. (2023). *A narrative inquiry across race and ethnic groups: What parents say about their mathematics learning experiences and kindergarteners' mathematics interest*. ProQuest LLC, Ph.D. Dissertation, State University of New York at Buffalo.
- Başaran, N. (2006). *Erken Öğrenme Becerilerini Değerlendirme Aracının Tokat Örneğinde 48- 66 Aylık Türk Çocuklarına Uyarlanması*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Berberoğlu, G., Çelebi, Ö., Özdemir, E., Uysal, E. ve Yayan, B. (2003). Üçüncü Uluslararası Matematik ve Fen Çalışmasında Türk Öğrencilerinin Başarı Düzeylerini Etkileyen Etmenler. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2(3), 3-14.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage
- Çeçen, R. (2007). *Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi*. Ed: M. Engin Deniz. Maya Akademi Yayınları. Ankara.
- Çelik, M. (2012). *61-72 aylık çocukların matematik gelişimine küçük çocuklar için büyük matematik? (Big math for little kids) eğitim programının etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Bilim Dalı, Ankara.
- Dursun, Ş. ve Dede, Y. (2004). Öğrencilerin Matematikte Başarısını Etkileyen Faktörler Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri Bakımından. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2), 117-230
- Ergel, A. ve Aydoğan, Y. (2021). Erken Çocukluk Döneminde Matematik Becerilerini Kazandırmaya Yönelik Ebeveyn Görüşleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(77), 760-768
- Fidan, N. (1996). *Okulda öğrenme ve öğretme*. Ankara: Alkım Yayıncılık.
- Keçeci, T. (2011, Nisan). *Matematik kaygısı ve korkusu ile mücadele yolları*. Uluslararası Eğitimde Yeni Yönelimler ve Uygulamaları Konferansı'nda sunulan sözlü bildiri, Antalya.
- Keskin, G. ve Sezgin, B. (2009). Bir Grup Ergende Akademik Başarı Durumuna Etki Eden Etmenlerin Belirlenmesi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4(10), 4-18.
- Kilpatrick, J., Swafford, J., & Findell, B. (2001). *Adding it up: Helping children learn mathematics*. Washington, DC: National Academy Press.
- Özcan, B. N. (2016). Ebeveynlerin çocuklarının matematik öğrenme süreçlerindeki inanç ve katılımının incelemesi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8, 105-117.
- Pan, Y., Gauvain, M., Liu, Z., ve Cheng, L. (2006). American and Chinese parental involvement in young children's mathematics learning. *Cognitive Development*, 21(1), 17-35.
- Perry, B. & Dockett, S. (2005). *I know that you don't have to work hard: Mathematics learning in the first year of primary school*. In Helen L. Chick & Jill L. Vincent (Eds.), Proceedings of the 29th annual conference of the International Group for the

Psychology of Mathematics Education (Vol. 4, pp. 65-72). Melbourne: University of Melbourne

- Yayla, Ö., & Bangir-alpan, G. (2019). Öğrencilerin Matematikte Zorlanma Nedenlerine İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 401-425.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

KUAFÖR VE GÜZELLİK MERKEZLERİNE DEĞERLER AÇISINDAN ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM¹

Rukiye CEYLAN

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Disiplinler arası Değerler Eğitimi ABD
Yüksek Lisans Öğrencisi, ceylanrukiye08@gmail.com

Salih AYBEY

Doçent Doktor, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Disiplinler arası Değerler Eğitimi, salihaybey@beun.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, hizmet sektörlerinden biri olan kuaför ve güzellik merkezlerinde yer edinen değerlerin, müşteri perspektifinde önemi ve önemsizliğinin çağın getirileriyle birbirini iyi-kötü desteklediğine değinilmiştir. Yapılan çalışma, önemli bir paya sahip olan kuaför ve güzellik merkezlerini tercih eden yetişkin kadın-erkek bireylerin katılımcı oldukları ve önyargılardan uzak hayat içinde yaşanmış veya yaşanması muhtemel insan; algı, bakış açısı, düşünce ve davranışlarındaki kesitlerin ardında yatan sebeplerin disiplinler arası ana bilim dalında eleştirel bakış açılarıyla incelenmiştir. Çalışmanın yöntem ve teknik kısmı, 7 adet belirlenmiş ucu açık soruyu 50 kadın-50 erkek gönüllü katılımcı bireye yönelterek bu sorulara verilen cevaplardan hareketle oluşturulan yarı yapılandırılmış mülakat çalışması olarak belirlenmiştir. Sorulara verilen cevaplar, katılımcılar tarafından kendi seslerinden oluşacak şekilde kayıt altına alınıp dosyalanmıştır. Cevaplar herhangi bir kısıtlama veya zorunlu bir çerçeve etrafında zorlanmamış olup bireylerin yaşadıkları durumları aktarıp onlar, özgürce fikir belirtmelerine teşvik edilmiştir. Genel itibarıyla sonuçlar, sözel olarak bir orantıya dökülerek sorulara verilen yanıtlardan hareketle sunulmuştur. Çalışmamız, en eski tarihten bugüne kadar süre gelen insanın öz bakımı ve güzelleşmesi adına birtakım eylemlerde bulunmasına ve bunun için gidilen kuaför ve güzellik merkezlerine insani değerler açısından dikkat çekmemizin kendinden sonraki çalışmalara referans olacağı kanısındayız.

Anahtar Kelimeler: Kuaför, Güzellik, Perspektif, Değerler, Eleştiri, Yaklaşım, Mülakat

A CRITICAL APPROACH TO HAIRDRESSERS AND BEAUTY CENTERS IN TERMS OF VALUES ²

Abstract

In this study, it is mentioned that the importance and insignificance of the values in hairdressers and beauty centers, which are one of the service sectors, from the customer perspective, support each other, for better or worse, with the benefits of the age. The study was conducted in which adult male and female individuals who prefer hairdressers and beauty centers, which have a significant share, were participants and people who lived or are likely to live in a life free from prejudices; the reasons behind the sections in perception, perspective, thought and behavior have been examined with critical perspectives in the interdisciplinary department. The method and technical part of the study was determined as a semi-structured interview study, which was created by asking 7 open-ended questions to 50 female and 50 male

¹ Kuaför ve güzellik merkezlerine değerler açısından eleştirel bir yaklaşım adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² It was produced from the master thesis titled a thesis titled a critical approach to hairdressers and beauty centers in terms of values.

volunteer participants and based on the answers given to these questions. The answers given to the questions were recorded and filed by the participants in their own voices. The answers were not forced around any restrictions or mandatory frameworks, and individuals were encouraged to express their opinions freely by describing the situations they experienced. In general, the results are verbally proportioned and presented based on the answers given to the questions. We believe that our study will be a reference for future studies by drawing attention to the human values that people have taken some actions for self-care and beautification, from the earliest history to the present, and to the hairdressers and beauty centers visited for this purpose.

Keywords: Hairdresser, beauty, perspective, values, criticism, approach, interview

GİRİŞ

Güzellik, sosyal yaşamın her alanında toplumsal değerlerin en başında yer alırken; sağlık, beslenme ve çevrenin göz ardı edilmemesi gereken bir başka önemli hadiselerdendir. İnsan, kusursuz bir beden ve gergin bir ciltle dünyaya gelir. Bunun kıymetinin çok iyi bilinmesi gerekir. Düzenli spor ve sağlıklı beslenme alışkanlığı, stres yönetimi, uyku düzeni kontrolü sağlamadan kuaför ve güzellik merkezlerine giderek buralardan medet ummak ne derece doğrudur? Kendi ile bütünleşik bir çalışma mekanizması ile bu pek de mümkün değildir çünkü işin özünde asıl olan onarmaktan ziyade yıpratmamak olmalıdır. ¹

Alman filozof A.G. Baumgarten tarafından ortaya atılan ‘estetik’ terimi, 18.yüzyıl ortalarından bu yana kullanılmakta olup; felsefenin araştırdığı yeni bir alanı belirlemektedir. Estetik sadece güzel olanın bilimi değil; estetiği insanın çevresinde yatan, insanın pratik faaliyetlerinde yarattığı ve gerçekliği yansıtan sanatta saptanabilen tüm estetik değerlerin zenginliğini araştıran bilim olarak tanımlamak mümkündür. ²

Modernleşen insan, yaşadığı şehre fark etmeden hapsolürken, görünen sağlık sorunları kadar görünmeyenlerle de baş etmek zorunda kalıyor. Ruhsal sorunlar, vücudumuzun görünen kısımlarında deformelere neden olabiliyor. Saç kayıplarına bakıldığında şehir yaşamı, stres ve genetik faktörlerin başı çeken nedenler arasında olduğunu görüyoruz. Ahlak, Arapça ‘hulk’ kelimesinin çoğuludur. İslam kaynaklarında ‘hulk’ ile ahlak aynı manada kullanılmıştır. ‘Hulk’ genelde yaratılış anlamına gelen ‘halk’ kelimesi ile birlikte bir bütün olarak insanı tavsif etmek için kullanılır. ‘Hulk’ insanın içsel/psikolojik özelliklerine halk ise insanın dış/fizyolojik görünüşüne aittir. ‘Filan adamın halk ve hulk’u güzeldir’. Demek batın/ruhu ve zahiri/ görünüşü güzeldir demektir. ³

Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük’te ‘bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları’ olarak tanımlamaktadır. Değer, sözlükte ‘Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık kıymet’ olarak tanımlanmıştır.⁴ Bununla birlikte çoğul haldeki ‘değerler’ sözcüğünün günlük dilde kullanıldığı şekliyle ifade ettiği şey genellikle etik veya ahlaki değerlerdir; anlamlı, gelişen

¹ (Dr. Yasemin Fatih Amato, Güzel Ol Bugün, Yarın ve Daima, Cildin Doğası ve Kozmik Olanaklar, Doğan Kitapçılık AŞ)

² (Ahmet Erkan & İbrahim Güngör, Modern Kuaförlük Sanatında Eğitim, Frapan Yayıncılık Ltd. Şti. Eylül 2001, Ankara 3.Baskı)

³ Gazzali, İhya-ü Ulumi’ d Din Mehmed A. Müftüoğlu çev. (İst.Tugra, 2000), 120. Hüsameddin Erdem, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak (Tanzimattan Cumhuriyete Kadar), 2. Bakı, (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 317.

⁴ Türk Dil Kurumu 2024

yahut iyi yaşanan bir insan hayatı, uygun bir özsayı ve başkalarına davranış şekli hakkında bir bireye veya toplumun algısına bilgi sağlayan ilkeler, standartlar ve temel inançlar bütünüdür'.¹

1. *Problem*

Kuaför ve güzellik merkezlerine değerler açısından nasıl bir yaklaşım söz konusudur?

2. *Önem ve Amaç*

Kuaför ve güzellik merkezlerine temel değerler perspektifinden eleştirel bir bakış açısı ortaya koymak. Söz konusu merkezlerin insan sağlığı, insan ilişkileri, ruh sağlığı ve güzelleşme açısından yeterliliğine farkındalık oluşturmak.

3. *Yöntem*

Yarı yapılandırılmış mülakat(görüşme)

4. *Araştırmanın Modeli*

Kadın ve Erkek bireylerin önemli hizmet sektörlerinden biri olan kuaför ve güzellik merkezlerine bakış açıları ne yöndedir?

5. *Araştırmanın Evren ve Örneklemi*

Yetişkin kadın katılımcılar (50) ve yetişkin erkek katılımcılar (50) kişiden oluşan bir örneklem grubu mevcuttur.

6. *Araştırmanın Sınırlılığı*

Türkiye'de yapılan bu çalışmaya 10 farklı ilden katılım sağlanmıştır.

7. *Veri Toplama Teknikleri*

Görüşmeler, etik kurul onayından geçerek katılımcıların onayı ile sesli olarak kayıt altına alınmıştır.

Aşağıda belirlenmiş ucu açık yedi soru, gönüllü katılımcılara yöneltilmiştir. Görüşmeler, sesle kayıt altına alınarak bu konuda katılımcılar bilgilendirilmiştir. Cevaplara hiçbir müdahalede bulunmayıp gerçeklik ilkesi göz önüne alınarak sonuçlandırılmıştır.

- **Görüşme formuna verilen cevaplarınız kayıt altında olup vermiş olduğunuz cevapların yüksek lisans tez çalışması için kullanılacağını belirtip her hakkı saklı kalacağını tarafınıza bildiririz. Görüşmeye katılımınızdan dolayı teşekkür ederiz.**
- Güzellik ve estetik beden kavramları hakkında düşünceleriniz nelerdir?
- İdeal bir kuaför ve güzellik merkezi nasıl olmalıdır?
- Kuaför ve güzellik merkezleri beklentilerinizi karşılıyor mu?
- Kuaför ve güzellik merkezlerini temel değerler çerçevesinde nasıl tanımlarsınız?
- Kuaför ve güzellik merkezlerini; güven, hoşgörü, sadakat, hijyen, sorumluluk değerleri açısından nasıl değerlendirirsiniz?

¹ Moral Education, A Handbook (two volumes) Değerler Eğitimi Ansiklopedisi (İstanbul, Edam Yayınları No: 373 Edam Eğitim Dizisi: 6, 2018), 624.

- Sürekli gittiğiniz kuaför veya güzellik merkezi var mı? Varsa buraları sürekli tercih etme sebepleriniz nelerdir?
- Kuaför ve güzellik merkezlerinde yaptırdığınız işlemleri beğenme durumları ve beğenmeme durumları karşısındaki; tutum, his(duygu) ve düşünceleriniz nelerdir?

SONUÇ

Erkek Katılımcıların (50) Verileri

1- Güzellik ve estetik beden kavramları hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Erkek katılımcılar, güzelliği kişiden kişiye değişen bir kavram olarak değerlendirirler de ortak bir paydada buluşan cevaplar; göze hoş gelen, temiz ve bakımlı bireyler olunması yönündedir. Estetik beden kavramı ise, güzelliği de beraberinde getiren beden olarak hem sağlıklı hem de oran orantı açısından kişinin bedeninin bütünsel bir çerçevede birleşmesi olarak tanımlanmıştır. Her bireyin estetiğe ihtiyacının olmayacağı gibi estetik isteyen birey sayısının da bir hayli fazla olduğu dile getirilerek cevaplara hitaben estetik kabul görmüştür yaygın bir hale getirilmiştir.

2- İdeal bir kuaför ve güzellik merkezi nasıl olmalıdır?

Erkek katılımcılar, genellikle kuaförleri (berberleri) güzellik merkezlerine kıyasla daha çok tercih ettiklerini belirterek bu mekanların; hijyen ve sterilizasyon kurallarına uygun hale getirilmiş, hoş görülü, güler yüzlü, misafirperver, iletişim dili yüksek ve alanında eğitimli kişiler tarafından oluşturulup, kullanılan ürünlerin ise sağlık açısından en iyisi olanı tercih ederek hizmet veren yerler olması gerektiği takdirde idealleşmiş olduğu yönünde ortak bir kanı mevcuttur.

3- Kuaför ve güzellik merkezleri beklentilerinizi karşılıyor mu?

Erkek katılımcılar, bu sorunun cevabının kişinin beklentilerine göre değişeceğini belirterek beklentiler arttıkça beklentilerin karşılanma olasılığı da o derece düşüyor olduğunu dile getirmişlerdir. Bu soru hakkındaki görüşlerini açıklarken bir takım fikir ayrılıkları yaşadıkları aşıkardır. Örneğin, bir erkek için özbakım ihtiyaçlarından klasikleşmiş saç ve sakal tıraşı uygulaması beğenilen ve tercih edilen tarzda olması yeterli iken; cilt bakımı kaş şekillendirme, saç boyama, el ve ayak bakımı gibi uygulamalar için ise bu beklentilerin daha üst seviyede tutulduğundan bahsedilmiştir.

4- Kuaför ve güzellik merkezlerini temel değerler çerçevesinde nasıl tanımlarsınız?

Erkek katılımcılar, özbakım veya güzelleşmek adına tercih ettikleri bu merkezlerin temel değerler çerçevesinde genel olarak Türkiye standartlarının altında kaldığını belirtmişlerdir.

5- Kuaför ve güzellik merkezlerini; güven, hoşgörü, sadakat, hijyen, sorumluluk değerleri açısından nasıl değerlendirirsiniz?

Erkek katılımcılar, ilk kez gidilen bir merkezle devamlı gidilen bir merkeze duyulan tutumların bu konuda farklılık gösterdiğini belirtmişlerdir. Bir merkeze ilk kez gidiliyorsa ya orayı tercih etmek durumunda kalmaları ya da yapılan işlerdeki profesyonelliği referans alarak gitmeleri olası olduğunu söylemişlerdir. Devamlı gidilen merkezlerden hareketle soru cevaplayacak olduğunda öncelikle güven kazanımı neticesinde katılımcılarında oraya daima müşteri bağına sadakatle taçlandırmış olduklarını

söylemişlerdir. Bu merkezlerin, genel olarak hoş görü açısından iyi olduğu yaygın görüşlerdendir. İnsanla birebir tensel temas oluşturan bu kurumlar hijyen sanitasyon kurallarında ise oldukça yetersizdir. Bunun ekonomik gerekçelerden dolayı olduğunu da düşünen oranı oldukça fazladır. İşinde profesyonel olmayı gerektiren yapabileceği bir işlem varsa onu kendine ve bilgisine güvenerek sonuçlarının getirileri hatta götürüleriyle sorumluluk alarak yapması bir diğer önemli nokta olmuştur. Bir uzmanın yaptığı iş sonucunda bir hata veya terslik yaşaması durumunda da sorumluluk alarak durumu en az hasarla toparlamayı bilmesi müşteri memnuniyeti açısından oldukça önemlidir.

6- Sürekli gittiğiniz kuaför veya güzellik merkezi var mı? Varsa buraları sürekli tercih etme sebepleriniz nelerdir?

Erkek katılımcılar, bu soru için verdikleri cevapların ortak alanlarının çok olduğu kanısında buluşmuşlardır. Tercih ettikleri kuaför(berber) salonları genellikle; çocukluk arkadaşları, aile dostları, ahabları, mahallede tanınmış kişiler ya da çeşitli yerlerden tanınmış kişilere ait olduğu vurgulanmıştır. Gittikleri mekanları bu statüler üzerinden tercih etmelerinin içerisindeki sebepler arasında ise; ekonomiklik ilkesi, iletişim dili, samimiyet ilkesi, birbirlerinin arz ve taleplerine vakıf olmaları sayılmaktadır.

7- Kuaför ve güzellik merkezlerinde yaptırdığınız işlemleri beğenme durumları ve beğenmeme durumları karşısındaki; tutum, his(duygu) ve düşünceleriniz nelerdir?

Erkek katılımcılar, açık fikir belirtme konusunda kadınlara oranla biraz daha çekimser bir tutum sergilediklerini belirtmişlerdir. Yapılan işlemlerin bir maliyet ve ücret bedeli olması sebebiyle görüş belirtmeyi destekleyip savunan azınlık bir kesim olsa da genel olarak erkek bireyler, yapılan bir işlemi beğenmediklerinde kibar bir dille bunu söylemeyi ya da bunun üstüne çok bir anlam yüklemeyip bir sonraki tercihlerinde bunun etkili olacağını düşünerek oradan ayrılırken; yapılan işlemleri beğendikleri takdirde ise oradan mutlu ve memnun bir şekilde hatta devamlı tercih edilen bir yer olarak değerlendirmeye alacaklarını belirtip teşekkür ettiklerini söylemişlerdir.

Kadın Katılımcıların (50) Verileri

1. Güzellik ve estetik beden kavramları hakkında düşünceleriniz nelerdir?

Kadın katılımcılar, erkek katılımcılar gibi güzellik kavramını, göreceli olarak değerlendirirken bununla beraber; kişinin bakımlı olması, kendine vakit ayırıp kendisiyle ilgilenmesi, öz bakım hijyenini yerine getirmesi, özenli, titiz ve yerine göre giyinme kültürüne sahip olması ve göze hitap eden bir bütünlük olarak tanımlamışlardır. Estetik beden kavramı hakkındaki görüş ve düşünceler ise, kadın katılımcılar tarafından bir hayli farklılık göstermiştir. Kadınlar, estetiği çoğu zaman bir zorunluluk olarak görmekte olup altın oran ve standart beden algılarına uyulması gerektiği yönünde görüş belirtmişlerdir. Fit bir beden bütünlüğü, badem göz çevresi, orantılı kalem kaşlar, belirgin elmacık kemikler, dolgun dudaklar, pürüzsüz bir ten, boyalı bakımlı saçlar ve tırnaklar kadınların güzellik algıları için genel geçer yaklaşımlar arasında olmuştur.

2. İdeal bir kuaför ve güzellik merkezi nasıl olmalıdır?

Kadın katılımcılarda, hijyen sanitasyon kurallarına uygun olması, güler yüzlü olunması, müşterilerin isteklerine kulak verilmesi, çalışanların alanında yeterli düzeyde eğitim almış olmaları, özellikle diplomalı eğitimler görmüş kişilerin hizmet vermesi, kişiye bağlı seçeneklerin sunulması, kaliteli ve iyi içerikli ürünlerin tercih edilmesi,

kullanılan cihazların yüksek performanslı olması, randevu saati ve planı açısından düzenli olunması, bilgi istenildiğinde ve soru sorulduğunda konuyla ilgili müşterilerin yeterince bilgilendirilmesi, mekanın ferahlık vermesi, fotoğraf veya video çekimi için dekorasyonların olması, trendleri yakalayabilmesi, kendini güncelleyebilmesi, müşteri ruh hali ve insan psikolojisinden anlayabilmesi hatta özel alana saygı duyulması noktasında kuaför ve güzellik merkezlerinde idealleşmenin mümkün olacağı kanısı yaygınlaşmıştır.

3. Kuaför ve güzellik merkezleri beklentilerinizi karşılıyor mu?

Kadın katılımcılarda, bu merkezlerin fiyat performansı dışında değerlendirildiğinde beklentileri karşılamadığı yönünde ortak bir görüş hakimdir. Eğer iyi bir dinleyici değillerse ve istenilen doğru bir şekilde anlaşılıp yapılmazsa ortaya korkunç bir sonuç çıktığı yönünde görüşler mevcuttur. Kullanılan cihazlar ve eşyaların sterilizasyon noktasında yetersiz oldukları, maddi kaygılardan ötürü insan sağlığını olumsuz etkileyebilecek içeriği temiz olmayan maliyeti düşük ürünlerin kullanılması bir diğer beklentiyi sarsıcı hususlar arasında olmuştur. İşlem görmüş veya işlem görece saçları uzman olmayan kişilere teslim etme durumunda ise saçların yanarak saçlı deri yapısında ve saçta tahribat meydana gelmiş olması katılımcılar arasında en çok dert yanılan noktalardan biri olmuştur. Lazer epilasyon, kalıcı makyaj gibi iğneli işlem gerektiren uygulamalarını alanında uzman kişilerin yapmıyor olması ise müşteri sağlığını olumsuz yönde tetikleyecek sonuçların cereyan etmesi hadiseleri maalesef beklentilerin düşme sebepleri arasında yerini aldığı belirtilmiştir.

4. Kuaför ve güzellik merkezlerini temel değerler çerçevesinde nasıl tanımlarsınız?

Kadın katılımcılar, temel değerler olarak fazla samimiyetin getirdiği üslup ve iletişim sorunu yaşanabildiğini dile getirmişlerdir. Müşteri olmada süreklilik gösterildiğinde ise beklenti karşılama noktasında bir düşüş olduğu söylenilmiştir. Kendilerini geliştirip yenileyebilmede modayı yakalayabilmeleri çok nadir görüşler arasındadır. Aynı uygulama işlemleri her merkezde farklı ücretlendirme ve farklı ürün kullanımı neticesinde bilgi kirliliği söz konusudur. Bazen tavsiye edilen takviye ürünlerin arkasında ticari kaygıların yatması doğruluk ve dürüstlük değerlerine aykırılığı gösterebildiğini vurgulamışlardır.

5. Kuaför ve güzellik merkezlerini; güven, hoşgörü, sadakat, hijyen, sorumluluk değerleri açısından nasıl değerlendirirsiniz?

Kadın katılımcılar, var olan merkezlerdeki sürekli eleman değişiminin oraya olan güveni sarsmakta olduğunu söylemişlerdir. Hoş görü ve güler yüzlülük açısından genel kabul görmüştür. Sağlıklı bir iletişim ve uygulama sonucunda müşteri sadakati bakidir. Hijyende cihaz ve araç gereçlerin sterilizasyonu yetersizdir. Alanında uzman olan veya olmayıp bu işlemleri yapmaya kalkan kişilerin yaptıkları işlemlerin sorumluluklarını almaları gerekirken bununla beraber müşterilerin de istek ve beklentilerinin sorumlulukları göze almaları gerektiğini belirtmişlerdir. Yapılan işlemin bir maliyeti olması sebebiyle müşterinin de bunun bilincinde olarak uygulama yaptırması doğruluk ilkesine uygun olacağını belirtmişlerdir.

6. Sürekli gittiğiniz kuaför veya güzellik merkezi var mı? Varsa buraları sürekli tercih etme sebepleriniz nelerdir?

Kadın katılımcılar, çoğu zaman her uygulama işlemini her yer profesyonel olarak yapamadığı için her farklı işlem farklı merkez demek olduğunu vurgulamışlardır. Bunun çeşitli sebepleri olduğunu bunlardan birinin de eğitim statülerinin yetersiz olup kendilerini bu alanlarda profesyonelleştirmediklerine işaret etmişlerdir. Sürekli gidilen merkezlerin sürekli tercih edilme sebeplerinden bazıları; işlemlerini beğenmeleri, maliyetinin bütçelerine uygun olması, arz talep dengesine hakim olmaları, müşterinin istekleriyle kendi bilgilerini sentezleyip iyi işler ortaya koyabilmeleri, trendleri yakalayabilmeleri, kişisel farklılıkları göz önüne almaları, hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulması, işlem öncesindeki ilgi ve alakaların işlem sonrasında da sürdürülebilme gerekliliğinin öneminden bahsetmişlerdir.

7. Kuaför ve güzellik merkezlerinde yaptırdığınız işlemleri beğenme durumları ve beğenmeme durumları karşısındaki; tutum, his(duygu) ve düşünceleriniz nelerdir?

Kadın katılımcılar, bu soruya çok net ve sert bir çizgiden bakmışlardır. Kadınların hepsi, yaptırdıkları işlemleri beğendiklerinde özgüvenlerinin tazelendiğini, mutlu olduklarını, dile getirmişlerdir. Yapılan işlemlerin beğenilmeme karşısındaki tutumları ise kendilerini mutsuz, kötü ve özgüvensiz hissetmelerine sebep olduğunu hatta ağlama durumlarının bile yaşandığını söylemişlerdir. İşlemlerin beğenilmediğinde bunu mutlak suretle karşı tarafa dile getirdiklerini ve işlemin yeniden yapılması ya da düzeltilmesi talebinde bulduklarını söylemişlerdir. Düzeltilme yapılmadığı takdirde bir daha orayı tercih etmediklerini ve kimseye orayı tavsiye etmediklerini açıkça belirtmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Erkan & İbrahim Güngör, Modern Kuaförlük Sanatında Eğitim, Frapan Yayıncılık Ltd. Şti. Eylül 2001, Ankara 3.Baskı
- Dr. Yasemin Fatih Amato, Güzel Ol Bugün, Yarın ve Daima, Cildin Doğası ve Kozmik Olanaklar, Doğan Kitapçılık AŞ
- Gazali, İhya-ü Ulumi'd Din Mehmed A. Müftüoğlu çev. (İst.Tugra, 2000), 120. Hüsameddin Erdem, Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlak (Tanzimattan Cumhuriyete Kadar), 2. Baki, (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 317.
- Moral Education, A Handbook (two volumes) Değerler Eğitimi Ansiklopedisi (İstanbul, Edam Yayınları No: 373 Edam Eğitim Dizisi: 6, 2018), 624.
- Niyazi Karaasar, Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler, Nobel Akademik Yayıncılık, Ekim, 2024, 368 Sayfa.
- Türk Dil Kurumu, 2024

GREENWASHING ON THE PATH FROM SOCIAL MARKETING AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP TO SUSTAINABLE MARKETING: A CONCEPTUAL REVIEW AND A MODEL PROPOSAL

Nilgün TUZCU

Assist. Prof., Antalya Belek Üniversitesi
Department of Management Information Systems
nilgun.tuzcu@belek.edu.tr
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2815-0559>

Abstract

Social marketing today is implemented through specific campaigns. Social marketing practices are most observed in the public sector and non-profit organizations. These practices are often developed and executed by employees. In addition to social marketing, businesses can also focus on social entrepreneurship. Social entrepreneurship is defined as entrepreneurial activities aimed at addressing and eliminating primary societal issues without prioritizing financial benefits or profit, while also transforming systems. The concept of sustainable marketing, on the other hand, represents the level of social responsibility upheld by businesses. This tendency of businesses is crucial not only for their long-term success but also for ensuring their own sustainability. Integrating ethical principles and processes into operations and demonstrating sensitivity to social and environmental issues provide businesses with a drastic competitive advantage. The social responsibility approach of businesses highlights their obligation to protect and enhance the welfare of society and the organization. However, it is evident that today, businesses seek competitive advantages by exploiting consumers' sensitivity toward green consumption. In this context, businesses engage in activities centered around "greenwashing" by making misleading environmental claims and messages. Moreover, considering the increasing demand from consumers for environmental initiatives, businesses actively create green advertisements to demonstrate their commitment to environmental concerns. This study aims to evaluate the focus on greenwashing within the framework of social marketing, social entrepreneurship, and sustainable marketing. Within this scope, a model was developed that can be tested with different samples in future research. The model aims to assess how the greenwashing variable varies under the influence of social marketing, social entrepreneurship, and sustainable marketing variables. The results of this study, based on conceptual analysis and the proposed model, will provide a detailed contribution to the literature regarding potential future studies related to these variables.

Keywords: Social marketing, Social entrepreneurship, Sustainable marketing, Greenwashing

1. INTRODUCTION

In today's consumer society, the effective use of the internet and social media has contributed to the emergence of a more conscious, inquisitive, and questioning consumer profile. Alongside the growth in the world's population, rapid population increase has brought about various such challenges as environmental pollution, depletion of natural resources, climate change, economic crises, rising social inequality, ethnic discrimination, combatting prejudice, educational inequality, chronic diseases, unhealthy eating habits,

criminal behavior, and more. This situation, especially in recent years, has compelled the global community to focus on social and sustainability-related issues. It has also necessitated businesses to incorporate environmental and societal factors into their marketing practices and to engage in social entrepreneurship activities. Businesses have started implementing social responsibility projects, conducting campaigns, and utilizing social advertisements in this regard. The increasing awareness of sustainability across all levels of society has driven businesses to produce their products or manage their brands from a sustainability perspective. Consumers now prefer companies that prioritize societal well-being over profit, make efforts to conserve natural resources, emphasize recycling, and demonstrate a clear awareness of their social responsibilities. However, to attract consumer attention and achieve higher profits, some businesses attempt to portray themselves as environmentally and socially conscious, or in other words, as “eco-friendly”. They engage in deceptive practices that mislead consumers, however. This phenomenon is referred as “greenwashing”.

Within the framework of the above explanations, the primary aim of this study is to investigate the relationship between the concepts of Social Marketing, Social Entrepreneurship, Sustainable Marketing, and Greenwashing. Initially, a conceptual evaluation of these concepts was conducted in the study. The relationships among the four variables were analyzed, and three different models were proposed. The absence of studies in the literature that simultaneously address all four variables highlights the originality of the proposed models. The study aims to contribute to the literature and assess the current state through three research questions and the proposed models.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

The conceptual framework of the study, designed around its core variables, consists of four main variables: social marketing, social entrepreneurship, sustainable marketing, and greenwashing.

2.1. Social Marketing

The concept of social marketing emerged in the 1970s through the marketing-related works of Philip Kotler and Gerald Zaltman. According to the definition by Kotler and Andreasen, social marketing refers to activities aimed at influencing social behaviors for the benefit of the target audience and society, rather than for the benefit of marketers themselves. Based on this definition, it is observed that business mechanisms prioritize societal benefits over the traditional goal of profit generation and aim to enhance these societal benefits (Weinreich, 2002). The primary objective of social marketing is to create changes in consumer behaviors and beliefs through awareness and various educational initiatives (Kotler et al., 1987: 16). In summary, social marketing can be described as a type of marketing that places profit generation as a secondary goal, aims to raise awareness of societal issues, emphasizes social benefits, and seeks to positively influence attitudes and behaviors related to social problems.

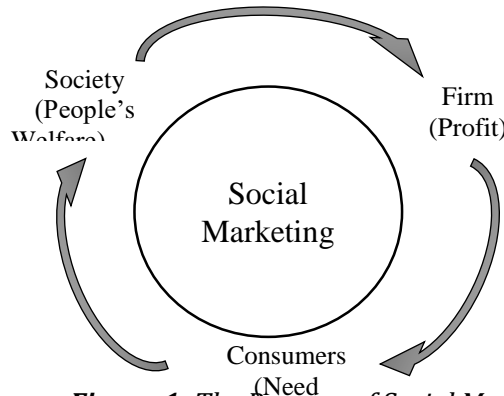

Figure 1: The Purpose of Social Marketing

Source: Toker, 2007: 35

According to the concept of social marketing, businesses must not only identify consumer wants and desires but also offer products satisfying these needs more effectively and efficiently than competitors. In doing so, they must consider the welfare and interests of individuals and society, as well as environmental factors. For instance, when a business offers water in a plastic bottle, it is not only noteworthy for the water to be hygienic, but the packaging must also be designed to be recyclable, and efforts should be made to ensure this, accordingly (Toker, 2007: 35-38). Businesses that incorporate activities benefiting society into their products gain a competitive edge over others and can establish a closer emotional connection with their customers (Akpınar, 2024). Social marketing encompasses various such issues as health protection, forest conservation, family planning, preventing environmental pollution, supporting vaccination campaigns, and providing education on health and traffic accidents. Social responsibility projects are typically carried out in areas like human rights, the environment, orphaned children, poverty, health, education, gender equality, women's, children's and animal rights, and the inclusion of disabled individuals in society, among others (Toptalent, 2023).

2.2. Social Entrepreneurship

The concept of social entrepreneurship first appeared in H. Bowen's book "The Social Responsibilities of the Businessman," published in 1953 (Gül & Paksoy, 2019: 1915). While the roots of social entrepreneurship extend deep into history, it emerged as a relatively new concept. Social entrepreneurship is a new concept that finds innovative solutions to ongoing social issues such as poverty, lack of access to education, clean drinking water, and human rights (Aydın, 2023: 41). It is defined as the use of innovative ideas to generate economic and social value to meet societal needs and create social change, with the aim of providing sustainable solutions to social problems. Social entrepreneurship is evaluated from two perspectives: social and commercial, but its primary focus is on finding sustainable solutions to societal issues (Akdeve & Aktaş, 2023). In another definition, social entrepreneurship is described as a model of initiative that blends social and economic phenomena, prioritizes the creation of social value, and develops new perspectives to benefit social order and development. Social enterprises, which aim for sustainable development and progress through collective and local actions, prioritize social transformation and benefit over economic gain. They focus on solving

social and societal issues while gaining long-term support from the community (Boz & İrmış, 2023: 2088).

In the literature, the dimensions of social entrepreneurship are generally addressed in five sub-dimensions: social vision, innovation, financial return, sustainability, and social networks (Caballero et al., 2013; Koçak & Kavi, 2014; Nga et al., 2018; Nga & Shamuganathan, 2010). Social vision is the ability to view social problems from a new and different perspective with the intention of creating future solutions, to meet individuals' social needs, and to see opportunities beyond what already exists (Kırılmaz, 2014, p. 62, 70). Innovation refers to the pursuit of innovative actions in social entrepreneurship by leveraging economic, political, and technological developments that occur during the process of globalization (Nga & Shamuganathan, 2010: 265; Yeşil et al., 2020: 3392). Financial return refers to the financial resources that ensure the continuity of the initiative's sustainability and enable the sustainable solution of social problems (Akkan & Süygün, 2016: 40). These financial resources can be sourced from venture capitalists, charitable foundations, government funding and grants, international funds, sponsorships, project revenues, and other channels (Kırılmaz, 2014: 68; Gül, 2019: 59). Sustainability refers to the ability to ensure continuity by obtaining new resources beyond the current ones (Besler, 2010: 13) and emphasizes the development of solid business models and adherence to principles aimed at protecting natural resources, minimizing environmental harm, and leaving a more livable world for future generations. Finally, social networks are defined as structural social systems that enable social entrepreneurs to present and spread innovations and opportunities, reveal their mission, and strengthen bilateral interactions (Nga & Shanmuganathan, 2010: 264). When social entrepreneurs have a high level of social network engagement, they have the power to mobilize the necessary resources to initiate social enterprises strengthening their commitment to social entrepreneurship (Madhooshi & Samimi, 2015: 108). Several examples on social entrepreneurship are presented in Table 1.

Brand/Company	Contribution
Toyi - Creative Play Kit	Using the therapeutic power of play, toy kits are designed to equip children with fundamental knowledge and such skills as problem-solving and emotional expression, helping them develop into imaginative, creative, productive, and confident individuals.
Otsimo-Special Education for Special Children	Educational games are prepared free of charge for children with special conditions like autism and down syndrome, while also providing a monitoring system for parents to track their children's development.
Ecording - For a More Livable World	In rural areas facing climate change challenges, women are developing solutions to both climate change and female employment by launching seed balls with drones to reforest hard-to-reach areas.
E-Bursum - Türkiye's Largest Scholarship Platform	An online platform brings together organizations offering scholarships in Türkiye and scholarship seekers, contributing to educational equality by offering a fair, transparent, and democratic scholarship system.

FazlaGıda- Produces Technological Solutions That Reduce Food Waste	Helping to evaluate unsold food products, this initiative transforms unused goods into contributions to the economy, environment, and society.
Evreka- SDGs for Evreka: Be a Power for Change	It provides comprehensive solutions for smart waste collection and urban cleaning operations.
Teyit teyit.org	By verifying widely believed myths and suspicious information trending on social media, it ensures that internet users have access to accurate information.
Givin: Turkey's Affordable Goodness Shopping Platform	It enables users to turn their unused items into donations for civil society organizations.
Kızlar Sahada!	By empowering girls and women of all ages through football, this initiative aims to break down gender stereotypes.
Toms Shoes- The TOMS Story- TOMS (Tomorrow's Shoes)	For every pair of shoes purchased, a pair is provided for a child in need.
Edgar and Joe's Cafe.	While offering local, fresh, in-house meal options at very affordable prices, it also provides training for disadvantaged individuals, enabling them to join the workforce.
Fairphone-The phone that cares for people and planet	Producing sustainable smartphones by reducing the social and environmental negative impacts of the production process using various minerals.
Askıda Ne Var	Enabling university students to benefit from food, clothing, theater tickets, concert tickets, books, magazines, and international internships without paying for them.
Yuvarla	Allowing credit card users to round up their purchases and donate the difference to a charity, foundation, or non-governmental organization of their choice.
Laska	With innovative, environmentally friendly, and sustainable production approaches, it reintroduces expired tires into the economy as renewable fuel and carbon black.
Döngü Kooperatifi	Aims to support and strengthen agricultural production and create solutions and models that encourage farmers to continue cultivating their lands.
Engelsiz Çeviri	Assists individuals with hearing impairments in understanding what they read.

Table 1: Social Entrepreneurship Examples

Source: Kılıç, 2021; Enser, 2022

2.3. Sustainable Marketing

Sustainable marketing is a marketing approach that advocates for companies to make investments in economic, social, and environmental areas while meeting customers' wants and needs, with the goal of ensuring the well-being of future generations (Kirchgeorg & Winn, 2006: 176). Sustainable marketing emphasizes the importance of establishing sustainable relationships with consumers, social environments, and the

natural environment, while also aiming to create customer value, social value, and environmental value (Önce & Marangoz, 2012: 392). Sustainable marketing seeks to create customer loyalty by making businesses and consumers aware of their shared values and encouraging them to act in ways that support a healthy environment and a developing society (Trang et al., 2023: 4). Preserving ecological balance is a priority in sustainability, aiming to minimize the use of natural resources while meeting consumer expectations. The second step in sustainable marketing is expressed as the design and management of marketing resources and initiatives to achieve the business's goals (Kamya, 2020). Sustainable marketing activities play an important role in enhancing brand image, increasing corporate profitability, and ensuring the long-term survival of companies. A company's sustainable marketing efforts create a positive brand image and attitude toward customers. Therefore, depending on the brand value the company achieved, the company gains a competitive advantage (Soydan & Başkol, 2022: 90).

As seen in Figure 2, the dimensions of sustainable marketing are presented from the perspectives of social/society, economy, and environment. The goal of social/society-oriented sustainable marketing is to enhance the well-being of communities, reduce inequalities, and ensure social justice. Issues such as health, education, job security, gender equality, and cultural diversity are addressed within the framework of social sustainability (Mechtekno, 2023).

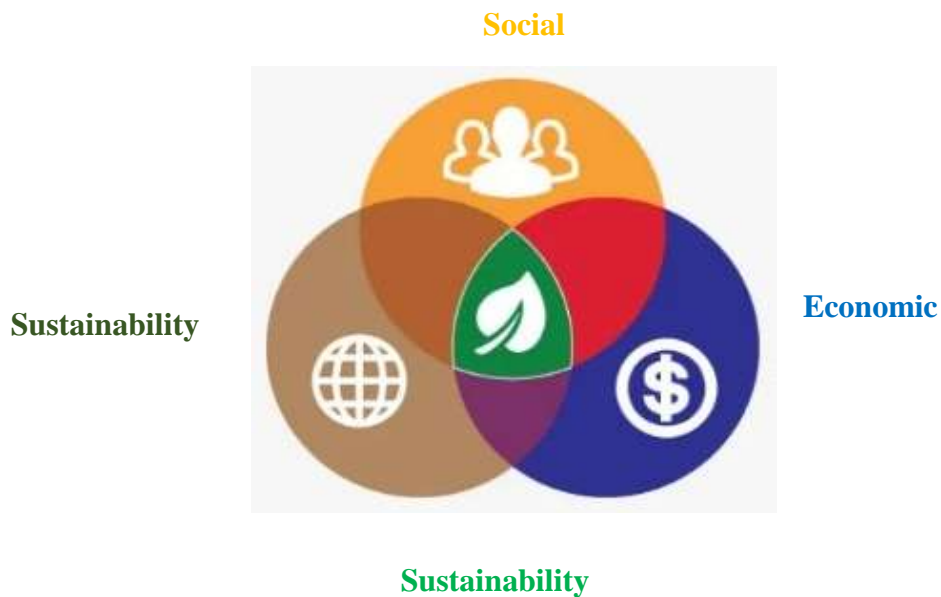

Figure 2: Dimensions of Sustainable Marketing

Source: Mechtekno, 2023

Environmental sustainability encompasses issues like the conservation of natural resources, maintaining ecosystem balance, reducing environmental pollution, recycling, and energy conservation. It refers to the implementation of business management

practices, final products, and process systems in a way that gives no harm nature, within the framework of environmental awareness (Jamrozy, 2007: 123; Yacob et al., 2019: 1; Orlitzky et al., 2011: 3). Economic sustainability focuses on the efficient use of resources, the equitable distribution of economic growth, and the reduction of poverty. It also promotes fair trade practices (Mechtekno, 2023).

2.4. Greenwashing

Greenwashing, also known as “greening,” in the literature, has various definitions. *Greenwashing refers to deceptive practices used by companies to increase profits by pretending to engage in environmentally friendly activities through green marketing* (Kumar & Kumar, 2013: 151). According to another definition, *greenwashing refers to the use of public relations, advertising, or marketing in a misleading way to create the perception that a company’s products or services are environmentally friendly* (Aji & Sutikno, 2015: 433). Another definition suggests that *it involves providing incomplete or false information to consumers to create an environmentally responsible corporate image* (Furlow, 2010: 22). When considering these various definitions, greenwashing can generally be defined as a marketing strategy where a company or organization attempts to create a positive image of being environmentally friendly but engages in misleading practices that deceive consumers. Aware of these misleading practices, society may organize protests, as seen in Image 1, to call for the cessation of greenwashing.

Image 1: Greenwashing

Source: Yeşil Gazete, 2023; Metsims, 2024

Greenwashing Examples

Misleading/deceptive categories regarding greenwashing claims are examined under the following headings (Metsims, 2024):

- ***Fake Environmentally Friendly Packaging***

Some products are packaged with environmentally friendly colors (typically green or blue) and symbols to give consumers the impression that they are environmentally friendly. However, the product’s content or production process does not support these claims. For example, the words “natural” or “organic” on a plastic bottle do not necessarily mean that the product is environmentally friendly. This practice of misleading packaging or labels is a common example of greenwashing, where the visual elements are designed

to create a false impression of sustainability without corresponding environmental benefits.

- **Limited Environmental Products**

Even if a company generally has unsustainable practices, highlighting the environmentally friendly features of only a few products can also be considered an example of greenwashing. For instance, the use of recycled materials in some products by a fashion brand does not imply that all its products are environmentally friendly.

- **Vague and Misleading Claims**

Companies can mislead consumers with terms such as “natural,” “organic,” or “sustainable”. However, the use of these terms without legal or scientific basis can be deceptive. For example, a “naturally derived” product may contain chemical components.

- **Environmental Certification Fraud**

Companies may present their products as environmentally friendly by using unofficial or self-created environmental certifications. These counterfeit certifications, obtained without undergoing a genuine inspection, can mislead consumers.

- **Reforestation Projects**

Some companies implement projects such as reforestation to reduce their carbon footprint. However, these projects may be insufficient and could overlook the overall environmental harm caused by the company. Such projects often emerge as a marketing strategy used to elevate the company’s reputation. Table 2 presents prominent examples of greenwashing in detail.

Brand	Explanation
McDonalds	In 2019, the company launched its “End Plastic Waste” campaign, eliminating the use of plastic straws. However, it was revealed that the paper straws used as a replacement were not recyclable and contributed to the cutting down of many trees.
Nestle	In 2018, Nestle issued a statement declaring that its packaging would be 100% recyclable or reusable by 2025. However, in Break Free From Plastic’s 2020 annual report, Nestlé, along with Coca-Cola and PepsiCo, was named the world’s largest plastic polluter for the third consecutive year.
H&M	When considering that the production of the men’s long-sleeve shirt, marketed as “green” and made from organic cotton, consumed 20,000 liters of water, how “green” can this product truly be?
Coca-Cola	The company has been accused of engaging in greenwashing due to its “natural” sugar claims, attempting to attract health-conscious consumers.
LG electronics	Energy Star is a government-backed third-party eco-label indicating that a product meets a specific set of energy efficiency

	guidelines. Many of the company’s refrigerator models carry this label. However, it was later revealed that ten of the brand’s certified refrigerator models did not meet this standard, and the measurements were wrong.
Starbucks	In 2018, Starbucks introduced a "Straw-less lid" design, yet it was found that this new design contained more plastic than the previous version, and only 9% of the lids were recycled.
IKEA	IKEA’s beech wood chairs were allegedly made from illegally sourced timber from the delicate forests of the Ukrainian Carpathians, which serve as a habitat for endangered lynx and bears. Questions have been raised about how IKEA received certification from the Forest Stewardship Council (FSC).
Volkswagen	Volkswagen's “Clean Diesel” campaign featured stylish advertisements praising environmentally friendly diesel cars with promises of low emissions and excellent fuel efficiency. However, emissions tests revealed fraud.

Table 2: *Examples of Companies Applying Greenwashing*

Source: Akkan, 2022; Valinda, 2023; Akalın, 2024

When companies are found to be engaging in greenwashing, large fines can be imposed (Rao, 2024).

3. Research

3.1. Purpose of the Study

This study aims to evaluate the focus on greenwashing within the frameworks of social marketing, social entrepreneurship, and sustainable marketing. In this context, the study discusses which variables might influence the path leading to greenwashing. Another goal is to contribute to the literature on greenwashing. The study strives to highlight the potential contributions of future research based on the variables addressed in this research and to lay the groundwork for new studies. In this regard, testable models are considered.

3.2. Research Questions

Within the framework of the proposed research model, the following fundamental questions are sought to be answered:

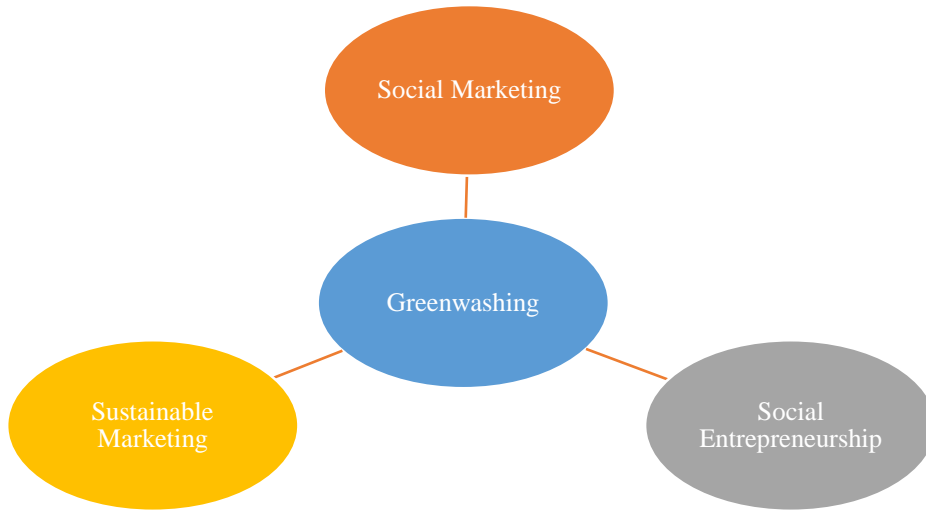
Research Question 1: Is there a role of social marketing, sustainable marketing, and social entrepreneurship in greenwashing?

Research Question 2: Is there a role of social entrepreneurship in the impact of social marketing and sustainable marketing on greenwashing?

Research Question 3: Is there a mediating role of social marketing and sustainable marketing in the effect of social entrepreneurship on greenwashing?

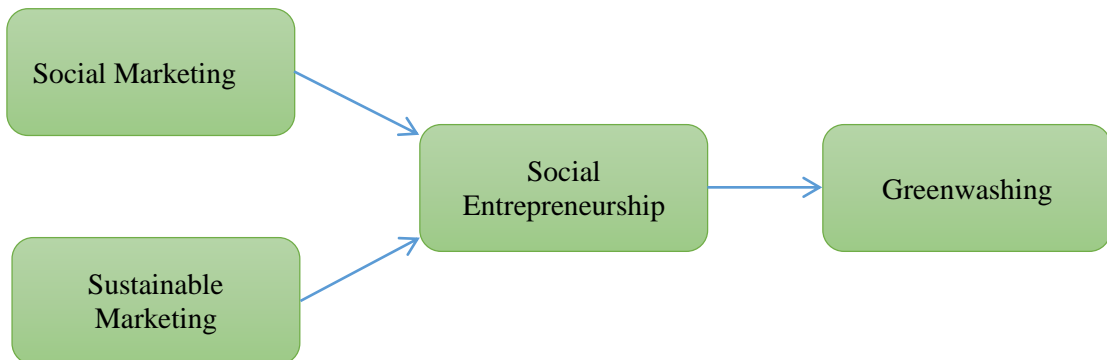
3.3. Proposed Research Models

Three research models were proposed within the scope of the research. The proposed research models are listed below.

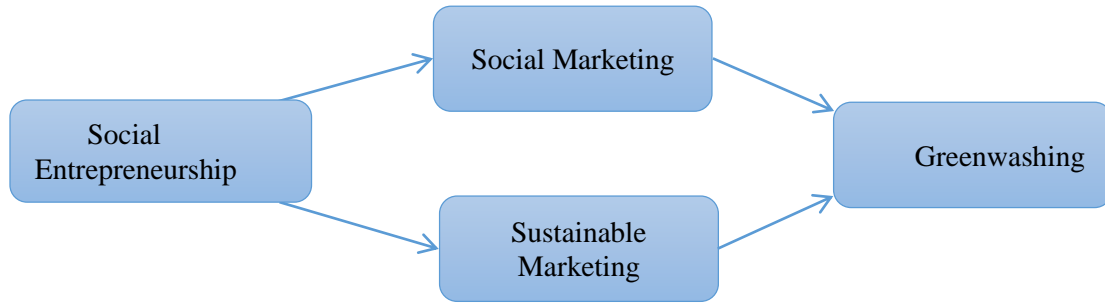
Research Model 1

- It is a model in which greenwashing is placed at the center.
- In this model, only “Greenwashing” is considered as the dependent variable. The other variables are treated as independent variables for analysis.

Research Model 2

- It is a model in which the Social Entrepreneurship variable acts as a mediator.
- In this model, only “Greenwashing” is considered as the dependent variable. “Social Entrepreneurship” is included as the mediating variable in the analysis. The other variables are treated as independent variables for analysis.

Research Model 3

- This is a model in which Social Marketing and Sustainable Marketing act as mediators.
- In this model, “Greenwashing” is considered as the dependent variable, and “Social Entrepreneurship” is included as the independent variable in the analysis. Other variables are treated as mediating variables for analysis.

4. CONCLUSION

In recent years, increasing social issues and environmental conditions have affected the entire world. As a result, both consumers and businesses are striving to ensure sustainability and societal development. Consumers having a sustainability mindset are increasingly demanding sustainable products or brands. Businesses are adopting strategies that prioritize societal needs and benefit the community, rather than solely focusing on profit, accordingly. They are also engaging in social responsibility projects, social campaigns, and social entrepreneurship initiatives. In other words, consumers are not only concerned with the benefits they gain from the products they purchase but also with the extent to which these products contribute to the development of the society they are a part of. In this regard, companies should view social marketing activities, social entrepreneurship, and community-based projects not as unnecessary expenses but as long-term strategic investments. This is because they will eventually see the results of these entrepreneurial activities and sustainability projects, leading to competitive advantages. However, some businesses are observed to advertise their products as eco-friendly or environmentally friendly, which is an example of what is called greenwashing. In short, this refers to a concept that appears green but is not genuinely related to being environmentally friendly. Deceptive marketing strategies that exploit consumers' emotional gaps not only deceive consumers but, when detected, also result in significant financial penalties imposed on businesses by the government.

In this study, a conceptual evaluation was made regarding the concepts of Social Marketing, Social Entrepreneurship, Sustainable Marketing, and Greenwashing. The study provides explanations on the potential relationships between the four variables and focuses on three different models. These models include both direct relationship/effect analyses as well as indirect relationship/effect analyses through mediation tests. It was observed that quantitative research can be conducted to examine these variables together. By addressing these variables in production, service, and trade enterprises and testing them, it is possible to achieve sustainability-based outcomes. The fact that no study was found in the literature where these four variables are used together underscores the contribution to the literature and highlights the originality of the proposed models, making it important for the application of these models.

REFERENCES

- Aji, H. M. & Sutikno, B. (2015). The extended consequence of greenwashing: Perceived Consumer Skepticism. *International Journal of Business and Information*, 10 (4), 433-468.
- Akalın, O. (2024). Yeşil aklama (greenwashing) nedir?, <https://www.yesilodak.com/yesil-aklama-greenwashing-nedir>, Erişim tarihi: 25.11.2024.
- Akdeve, E., & Aktaş. Ü. N. (2023). Sosyal Girişimcilik ve İnovasyon. Koçak. A. (Ed.), Girişimcilik. Ankara Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Akkan, E. & Süygün, M. S. (2016). Lisans öğrencilerinin özyeterlik algıları ve başarıma güdülerinin sosyal girişimcilik eğilimlerine etkilerinin incelenmesi. *AKÜ İİBF Dergisi*, 18(2),35-63.
- Akkan, E. (2022). İtici güçleri ve sonuçları ile yeşil aklamanın kavramsal analizi. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6 (2), 84-102.
- Akpınar, M. (2024). Sosyal Pazarlama Nedir? Başarılı Örnekleri, <https://mehmetakpinar.com/blog/sosyal-pazarlama/> Erişim tarihi: 25.11.2024
- Aydın, N. (2023). Sosyal girişimcilik ve sosyal inovasyon. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, BNEJSS*. 09 (Special Issue), 341-347.
- Besler, S. (2010). *Sosyal Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Boz, N. & İrmış, A. (2023). Bir sosyal girişimcilik örneği olarak kadın kooperatifleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 58(3), 2088-2124.
- Caballero, S., Fuchs, R. M. & Priale, M. A. (2013). The influence of personality traits on social enterprise start-up: the case of Peruvian social entrepreneurs. *4th EMES International Research Conference on Social Enterprise*, Liège, Belgium.
- Enser (2022). Sosyal Girişimcilik Nedir? Türkiye'den 5 Başarılı Sosyal Girişim Örneği, <https://entrepub.org/sosyal-girisimcilik-nedir-turkiyeden-ornekler/>, Erişim tarih: 22.11.2024. Enstitüsü, Konya.
- Furlow, N. E. (2010). Greenwashing in the New Millennium. *Journal of Applied Business & Economics*, 10 (6), 22-25.
- Gül, M. & Paksoy, H. M. (2019). Sosyal girişimcilik üzerine kuramsal bir araştırma. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(26), 1911-1928. <http://dx.doi.org/10.31576/SMRYJ.412>
- Gül, M. (2019). Kişilik ve Girişimci Kişilik Özelliklerinin Sosyal Girişimcilik Yönelimine Etkisi Üzerine TR63 Bölgesinde Bir Araştırma: Üniversite Öğrencileri Örneği. (Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Jamrozy, U. (2007). Marketing of tourism: a paradigm shift toward sustainability, *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 1(2), 117-130.
- Kamya, B. (2020, Ocak). Sürdürülebilir Pazarlamannın Tüketici Davranışları ve Algılanan Marka Değeri Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.

- Keskin (2024). Volkswagen dizel araçlarda emisyon vakası ve yeşil aklama.
- Kılıç, M. (2021). Sosyal Girişimcilik Örnekleri, <https://medium.com/imeceplatformu/sosyal-giri%C5%9Fimcilik-%C3%B6rnekleri-b8c9751fd383>. Erişim tarih: 22.11.2024.
- Kırılmaz, K. S. (2014). Sosyal girişimcilik boyutlarına kuramsal bir bakış. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 55-74.
- Kirchgeorg, M. & Winn, M. I. (2006). Sustainability marketing for the poorest of the poor. *Business Strategy and the Environment*, 15(3), 171-184.
- Koçak, O. ve Kavi, E. (2014). Sosyal politika aktörü olarak sosyal girişimci belediyecilik. *HAKİŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(6), 26-49.
- Kotler, P., Ferrell, O. C. & Lamb, C.W. (1987). *Strategic Marketing For Nonprofit Organizations Cases and Reading*, Prentice-Hall Inc.
- Kumar, R. & Kumar, R. (2013). Green marketing: Reality or greenwashing. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 1(5), 147-153.
- Madhooshi, M. & Samimi, M. H. J. (2015). Social entrepreneurship & Social capital: A theoretical analysis. *American Journal of Economics, Finance and Management*, 1(3), 102-112.
- Mechtekno (2023). Sürdürülebilirlik Nedir? Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Nelerdir?, <https://mechtekno.com/surdurulebilirlik-nedir-surdurulebilir-kalkinma-hedefleri-nelerdir/>, Erişim tarihi: 24.11.2024.
- Metsims (2024). Greenwashing (Yeşil Aklama) Nedir? <https://metsims.com/tr/greenwashing-nedir/> Erişim tarihi: 24.11.2024.
- Nga, J. K. H. & Shamuganathan, G. (2010). The influence of personality traits and demographic factors on social entrepreneurship start up intentions. *Journal of Business Ethics*, 95(2), 259-282.
- Nga, J. K. H., Priälé, M. A., Darmohraj, A., Moschetti, M., Fuchs, R. M. & Sáenz, M. (2018). Personality Traits and Social Entrepreneursip Dimensions in Peru and Argentina. *Compendium*, 5(11), 120-143.
- Orlitzky, M., Siegel, D. & Waldman, D. (2011). Strategic corporate social responsibility and environmental sustainability, *Business & Society*, 50 (1), 6-27.
- Önce, A. G. & Marangoz, M. (2012). Pazarlamanın sürdürülebilir gelişmedeki rolü. *International Conference On Eurasian Economies, SESSION 2D: Mikroekonomi II*, 389-396.
- Rao (2024). En büyük 5 kurumsal yeşil aklama cezası, <https://theweek.com/environment/corporate-greenwashing-fines>, Erişim tarihi: 25.11.2024
- Soydan, R. ve Başkol, M. (2022). Sürdürülebilir pazarlamanın üç farklı boyutu: Kavramsal bir çalışma. *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 7(1), 84-99.

- Token, B. (2007). İşletmelerde Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetlerinin Performansa ve Marka Bilinirliğine Etkileri Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toptalent (2023). Sosyal Sorumluluk Nedir? En Başarılı Sosyal Sorumluluk Projeleri, <https://toptalent.co/sosyal-sorumluluk-nedir-en-basarili-sosyal-sorumluluk-projeleri>. Erişim tarihi: 22.11.2024.
- Trang, P. N. T., Hanh Le, A. N., Tan, L. P., & Sung Cheng, J. M. (2023). Sustainable marketing management: using bibliographic coupling to review the state-of-the-art and identify future research prospects. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 30 (1), 63-85.
- Valinda (2023). Yeşil Aklamamanın 30+ Örneği: Şirketler Bizi Nasıl Yanıltmaya Çalışıyor, <https://www.greenandhappymom.com/post/examples-of-greenwashing>, Erişim tarihi: 25.11.2024
- Weinreich, K. (2002). What is Social Marketing. <http://www.socialmarketing.com/whatis.html> Erişim tarihi: 21/11/2024.
- Yacob, P., Jaganathan, M., Fared, M., Wira, A. & Fong, Y. (2019). An empirical investigation of green initiatives and environmental sustainability for manufacturing SMEs, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 1-6.
- Yeşil Gazete (2023). Yeşil aklamayla mücadelede şirketleri baskılayacak düzenlemeler yolda, <https://yesilgazete.org/yesil-aklamayla-mucadelede-sirketleri-baskilayacak-duzenlemeler-yolda/> Erişim tarihi: 24.11.2024.
- Yeşil, S., Paksoy, M. H. & Paksoy, H. B. (2020). Bir toplumsal duyarlılık davranışı olarak sosyal girişimcilik. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 7 (62), 3387-3398.

ANADOLU EL DOKUMACILIĞININ TARİHSEL VE KÜLTÜREL ÖNEMİ

Safiye SARI

Doç. Atatürk University, Faculty of Fine Art
Department of Textile and Fashion Design, Erzurum-Türkiye
Email: safiye.sari@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8381-6934

Özet

Binlerce yıllık geçmişi ile birçok uygarlığın beşiği olan Anadolu, hemen her bölgede ve her dönemde çok sayıda dokumaya ev sahipliği yapmaktadır. Bilinen en eski dokuma kalıntılarında Neolitik Çağ'da rastlanmaktadır. Yapılan arkeolojik kazılar, Anadolu'nun dokumacılık üzerine ne denli zengin bir coğrafyaya sahip olduğunu kanıtlar nitelikte bulgular sunmaktadır. Bu zenginlik ve çeşitlilik aynı zamanda araştırmacılara da kendi konuları ile ilgili arşiv malzemesi üzerinde araştırma ve inceleme yapabilmelerine olanak sağlamaktadır. Dokumacılık sanatının oldukça eskiye dayanan tarihi ile bu tarihin kültürel zenginliğe katkısı da bu inceleme konularından biridir. Konuyla ilgili yapılan araştırma ve incelemeler, Türk toplumunun kültürel kimlik çalışmalarına önemli ipuçları sunmanın yanı sıra dokumaların geleceğine yönelik kültürel miras çalışmalarına da alan açmaktadır. Erzurum Ehramı, Çankırı Kargı Bezi, Kastamonu Sarı Kıvrak Bezi, Bursa Kemhası, Bilecik Dolaması, Tire Beledi Dokuması, Kandıra Bezi ve Gaziantep Kutnusu gibi birçok Anadolu dokuması, Türk tarihine ve kültürel mirasına ev sahipliği yapması münasebetiyle de ayrıca korunup, kollanması ve geleceğe aktarılması gerekmektedir.

Çalışma da Anadolu el dokumalarından bez dokumalarının genel bir ifadeyle dünü, bugünü ve geleceğine yönelik bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Konu ilgili literatür ışığında taranmış, Anadolu el dokumalarına ait bazı örnekler araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Çalışmadan günümüz Anadolu el dokumalarının geçmişin bir yansıması olduğu, geleceğin inşa edilmesinde ise Anadolu el dokumalarının dinamik veriler sunduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Anadolu, el dokuması, tarih, kültür.

HISTORICAL AND CULTURAL IMPORTANCE OF ANATOLIAN HAND WEAVING

Safiye SARI

Assoc. Prof. Atatürk University, Faculty of Fine Art
Department of Textile and Fashion Design, Erzurum-Turkey
Email: safiye.sari@atauni.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8381-6934

Abstract

Anatolia, which is the cradle of many civilizations with its thousands of years of history, is home to many textiles in almost every region and every period. The oldest known weaving remains are found in the Neolithic Age. Archaeological excavations present valuable findings. These prove how rich a geography Anatolia has in terms of weaving. This richness and diversity also enables researchers to conduct research and analysis on archive materials related to their own subjects. The ancient history of the art of weaving and the contribution of this history to cultural richness is one of the subjects of this study. Research and analysis on the subject opens up space not only for providing important clues to the cultural identity studies of the Turkish society, but also for cultural heritage studies for the future of textiles. Many Anatolian weavings such as Erzurum Ehramı, Çankırı Kargı Cloth, Kastamonu Sarı Kıvrak Cloth, Bursa Kemhası, Bilecik Dolama, Tire Beledi Weaving, Kandıra Cloth and Gaziantep Kutnusu need to be protected, protected and transferred to the future as they host Turkish history and cultural heritage.

The study has also been carried out, in general terms, a situation assessment of the past, present and future of Anatolian hand-woven cloth weavings. The subject has been scanned in the relevant literature, and some examples of Anatolian hand weavings have been evaluated within the scope of the research. It has been concluded from the study that today's Anatolian hand weavings are a reflection of the past, and that Anatolian hand weavings provide dynamic data in the construction of the future.

Keywords: Türkiye, Anadolu, hand weaving, history, culture.

GİRİŞ

Uygarlıklar tarihine baktığımızda Anadolu tarihinin oldukça eskiye dayandığı, kültürel açıdan da önemli bir konuma sahip olduğunu görmekteyiz. Kimi araştırmacılar Çatalhöyük arkeolojik alanında yapılan buluntulara göre Anadolu'nun tarihi geçmişi Neolitik Çağ'a tarihlendirirken, kimi araştırmacılar da Anadolu topraklarındaki iskân tarihinin Paleolitik Çağ'a kadar uzandığını belirtmektedir (İplikçioğlu, 1991; Karaçoban, 2021: 431).

Anadolu'nun tarihsel ve kültürel öneminde bulunduğu konumun da yeri büyüktür. Dünyanın en önemli stratejik bölgelerinden biri olan Anadolu, konumu sebebiyle önemli göç yollarına da ev sahipliği yapmış bu da birçok kültür ve medeniyetin yan yana gelerek Anadolu kültürünün daha fazla çeşitlenmesine zenginleşmesine sebep olmuştur. Bu topluluklardan Anadolu'ya en son gelen ve tam anlamıyla yerleşen ise Türklerdir (Karaçoban, 2021: 431-432).

Anadolu topraklarında yaşayan ve bir başka kültürle karşılaşan toplumlar, inanç, adet, gelenek ve görenekleriyle birbirlerini etkilemişler ve günümüze kadar ulaşan her bir farklı unsur evrensel anlamda Anadolu'nun kültürel yapısının şekillendirilmesinde etkili olmuşlardır.

Anadolu'ya yerleşen ilk topluluklardan Türkiye Cumhuriyetine kadar pek çok farklı kültür yine pek çok sanat/zanaatın doğmasına sebep olmuş, yapılan her bir üründe değişik teknik ve malzemeler sanatın gelişmesine ve yaşayarak günümüze kadar gelmesine etkili olmuşlardır. Bunlardan biri de dokumacılık sanatıdır. Anadolu'nun her bölgesinde zengin konu, teknik, motif, renk ve ürün çeşitleriyle varlığını sürdüren en önemli halk sanatlarından biri dokumacılıktır (Başaran, 2018: 15). Anadolu dokumacılığı kadınların el emeği ile şekillenmiş, kimi bölgede bir giysi unsuru olurken kimi bölgede ise bir süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. Her biri birbirinden farklı malzeme, tür, desen ve kompozisyon özelliklerine sahipken aynı zamanda bu dokumalar bulunduğu coğrafyaya göre de adlandırılmışlardır.

Çalışma da tarihi geçmişi oldukça eskiye dayanan ve Anadolu'nun kültürel yapısına önemli bir katkı sunan el dokumacılığına geniş bir perspektiften bakılmış, Anadolu el dokumalarının neler olduğu, tarihi geçmişi içinde dünü, bugünü ve geleceğine yönelik bazı durum değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu bağlamda Anadolu'nun çeşitli coğrafi bölgelerinde yer alan Erzurum Ehl-i Bey dokuması, Ferotiko, Tamzara dokuması, Şal Şapık, Beledi dokuması, Şile bezi, Ankara Sofu, Tekirdağ Karacaklavuz dokumaları, araştırma kapsamında örneklem olarak seçilmiştir. Seçimde Türkiye'nin bölgeler haritası esas alınmış ve Anadolu'nun dokuma kültürünü oluşturan zengin mozağının gözler önüne serilmesi amaçlanmıştır.

1. TARİH İÇİNDE ANADOLU

Anadolu'nun güneyinde bulunan ve Erken Neolitik Çağ höyüklerinden biri olan Çatalhöyük'ten elde edilen bulgulara göre ahşap ve taş kaplar, sazlardan yapılmış sepetler, bakır ve kurşundan yapılmış yüzük, iğne gibi materyallerle tekstil yüzeyleri (Çay, 2009: 1-3), bize çok eski bir tarihi geçmişin Anadolu topraklarında yattığını göstermektedir. Anadolu kültürünün temellenmesinde etkili olan bu çağ, aynı zamanda farklı unsurlarla da beslenerek Anadolu tarihinin ve kültürünün gelişmesinde etkili olmuştur. Bu unsurların başında inanç kültürü- dinler (Orta Asya Dinleri, Şamanizm, Budizm, Taoizm, Zerdüştlük, Musevilik, Hristiyanlık, İslamiyet) ve Anadolu da kurulan medeniyetler (Hititler, Lidyalılar, İyonlar, Sümerler, Babiller vb.) gelmektedir. Din ve uygarlıklarla temel olarak şekillenen Anadolu, aynı zamanda tarihin ve kültürün zenginliğiyle de önemli bir sanatsal bir birikime de ev sahipliği yapmıştır.

Anadolu'da yaşamış ve uygarlık kurmuş toplumlar, kendilerinden önceki medeniyetleri yok etmek yerine her bir medeniyete yaşam şansı vermişlerdir. Bu da sanatsal birikimlerin bir sonraki kültüre aktarılmasını sağlayarak, Anadolu kültürünün zenginleşmesine ve çeşitlenmesine olanak sağlamıştır (Kuloğlu, 2009: 1-3).

Çağlara göre Hititler, Urartular, Frigyalılar, Lidyalılar, İonlar, Asurlular, Finikeliler ile Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar Anadolu da kurulmuş uygarlıklardan bazılarıdır. Osmanlılardan sonra Anadolu da Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile binlerce yıllık geçmişe sahip Anadolu toprakları son olarak Türklere vatan olmuştur (Kuloğlu, 2009: 1-3).

Türkler yaşayışları itibari ile konar-göçer bir toplum olup kışlak olarak nitelendirilen bölgelerde yerleşik hayata geçmişlerdir. İlk zamanlarda dokuma çadırlarda yaşayan Türkler, tarımla uğraşmış altın, gümüş ve bakır gibi değerli madenleri işlemişlerdir. Ayrıca silah yapımı, altın ve gümüş işlemeciliği, ev eşyası, at takımları yapımı, halıcılık, dericilik, dokumacılık ve oymacılık Türkler de bilinen en eski sanat kollarıdır.

Anadolu, Türk tarihine ve kültürüne geniş bir alanda hizmet etmiş ve böylece sosyal ve kültürel alanda birçok gelişime ev sahipliği yapmıştır. Bu coğrafi saha aynı zamanda Türk etkisinin yüzyıllar boyunca devam ettiği ve hâlâ Türk izlerinin Türkiye Cumhuriyeti devletiyle devam ettiği bir kültürel alandır. Türk kültürüne ait birçok unsurun bir arada olduğu bu coğrafya, yüzyıllar içerisinde yaşadığı geniş coğrafi hareketliliğe rağmen bir arada kalabilmiş ve günümüze kadar gelebilmiştir.

Türklerin Anadolu'ya girişiyle başlayan Anadolu Türk Kültürü, Selçuklularla birlikte Anadolu'nun Türkleşmesi ve bir Türk vatani haline gelmesini sağlamıştır. Anadolu'nun hem etnik hem de kültürel yapısında büyük değişiklikler ortaya çıkmasına sebep olan bu tarihsel süreçte, İslamiyet'le birlikte bugünkü yerleşik Anadolu kültürünün temelleri oluşmaya başlamıştır (Kuloğlu, 2009: 1-3).

1. ANADOLU'DA DOKUMACILIK SANATI

Dokumacılığın geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Ağır iklim koşullarından korunmak ve örtünme amacıyla başlayan giyinme, dokusal yüzeylerin oluşmasına imkan sağlamıştır. Tarih öncesi devirlere baktığımızda insanların hayvan postlarına sarılarak örtünme ve korunma ihtiyaçlarını karşıladıklarını görmekteyiz. İklim ve coğrafi koşullara bağlı olarak dokuma yüzeyler geliştirilmiş ve zamanla dokumalar gelenekselleşerek ulusların maddi kültür unsurları arasına girmiştir.

Dünyanın birçok bölgesinde yapılan arkeolojik kazılarda, çeşitli ölçü ve türlerde tekstil dokumalarına rastlamaktayız. Antik Mısır'da yün ve keten malzemeli Kopt kumaşlar, İran'da Sasani dokumaları, Anadolu'da Bizans dokumaları, Hindistan'da pamuk lifli dokumalar ve Çin ipekleri bunlardan bazılarıdır (Uğurlu, S. Türkiye Dokuma Atlası, <https://www.turkiyedokumaatlasi.com/dokuma.php>). Ayrıca bunlara M.Ö. 3482-3102 yıllarına tarihlendirilen Tarkhan Elbisesi, M.Ö. II. yüzyılda Roma'da renklendirilmiş dokuma örnekleri, Tang Hanedanı döneminde Çin'de bağlama batık yöntemiyle boyanmış ipekli dokumalar ve IV. yüzyılda Hindistan'da boyanmış renkli dokumaları da ilave etmek mümkündür.

Anadolu'da da yapılan arkeolojik kazılar da M.Ö. 7000 yıllarında dokumaların kullanıldığını gösteren bulgular bulunmaktadır. Anadolu'da uygarlık kuran Hitit ve Babiller de devlet kanunlarında dokumacılıkla ilgili kurallara yer vermiş (Gönül, 1964, s. 80-82), pirikannum, sapdinnun ve tisābum adı verilen yünlü dokumalar bu dönemde üretilmiştir (Michel; Klaas, 2015: 216).

Anadolu'yu yurt edinen Türkler, dokumacılık sanatında en üst düzeye çıkmış ve beylikler dönemi ile başlayıp Selçuklu ve Osmanlı dönemiyle devam eden süreçte Anadolu dokumaları geleneksel el dokumacılığı olarak tarihteki yerini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde sarayın ve halkın giyim gereksinimleri de el dokumacılığında sağlanmıştır (Öztürk, 2024: 46).

Anadolu'da dokunan el dokumaları genellikle kadınlar tarafından yapılmıştır. İlkçağ Anadolu tarihinde İhtar, Kibele ve Athena tanrıçalarının dokumalarla korunduğuna inanılmış, Şit peygamberin dokumacıların piri sayılmıştır (Uğurlu, 1985: 12-17).

Anadolu'da dokumacılığın tarihini dört ana başlık altında incelenmesi mümkündür. Bunlar; Bizanslılar döneminde dokumacılık, Selçuklu döneminde dokumacılık, Osmanlı döneminde dokumacılık ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde dokumacılıktır.

1.1. Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu Dokumacılık Sanatı

Pers ve Arap etkisiyle çeşitlenen Anadolu dokumaları Bizans İmparatorluğu döneminde bir statü göstergesi olarak kullanılmıştır. Detaylarda püsküllü, dantelli ve gösterişli modeller el dokuması kumaşlarla süslenmiştir. Bu dönemde Anadolu da birçok kentte ipek ipliği üretimi başlamış ve dinin de etkisiyle dokumalar ihtişam ve gücün bir simgesi haline gelmiştir.

1.2. Selçuklu Döneminde Anadolu Dokumacılık Sanatı

1071 Malazgirt Savaşıyla Anadolu'ya giren Türkler, günlük gereksinimlerine göre dokuma yapmış ve kullanmışlardır. Bu dönemde Anadolu dokumaları Avrupa da bilinir hale gelmiş, beylikler dönemi ile başlayan yeni dönemde ise el dokumacılığı gelişmeye ve çeşitlenmeye devam etmiştir. Osmanlı beyliğinin Bizans İmparatorluğu ile olan yakın ilişkileri sayesinde Anadolu'da dokunan dokumalara olan beğeni ve ilgi artmıştır. Dokumalarda düz, çizgili ve kareli desenlerle keçe, aba, müslin, kemha, tülbent, seraser, çatma, canfes, halı, cicim, kilim, sumak, zili gibi dokuma çeşitleri kullanılmıştır.

1.3. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu Dokumacılık Sanatı

Bu dönemde Osmanlı saray dokumaları, teknik, malzeme, motif ve kompozisyon açısından Anadolu'da dokunan dokumalardan ayrılmıştır. Saray dokumaları olarak kabul gören bu dokumalar; Seraser, Serenk, Kemha, Çatma, Kadife, Canfes, Kutnu (kutnî), Çitari,

Atlas, Dibâ, Hatayi, Zerbaft, Şîb, Gezi, Hümâyun, Selimiye ve Üsküdar Çatmasıdır. Saray nakkaş hanesi tarafından hazırlanan Osmanlı Dönem Dokumalarının desenlerinde, düz, dikey ve yatay çizgiler yerine daha çok dalgalı çizgiler, karşılıklı girift kıvrımlı dallar, rumiler ile çeşitli daire ve oval formu çiçek ve yaprak motifleri kullanılmıştır (Uğurlu, 1985: 22-23).

İstanbul, Bursa, Bilecik, Edirne, Amasya, Tokat, Mardin, Alaşehir ve Buldan bu dönemde dokuma merkezi olmuş, tebaa yalın ve işlevsel dokumaları kullanırken saray giysilerinde gösterişli dokumalar kullanılmıştır. Osmanlı toplumunun çok katmanlı toplumsal yapısı ile dokuma tür ve çeşitlilik artmış, bu da Osmanlı dokumalarının gelişerek zenginleşmesine sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun geç dönem dokumalarında saray dokumaları Batılılaşma etkisinde ve ticari etkilerle gelenekselliğini kısmen kaybetmiştir. Saray dokumaları zaman içerisinde korunmasına karşın halk dokumaları yeterince korunamamıştır. Bu dönemde yurtdışından ithal edilen kumaşlar daha kalitesiz olmasına karşın, ucuz olduğu için geleneksel el dokumaları yerine tercih edilmiş ve geleneksel dokumaların kullanımının azalmasına neden olmuştur (Vatter, 1998: 63-65).

1.4. Cumhuriyet Döneminden Günümüze Anadolu Dokumacılık Sanatı

Cumhuriyet dönemi dokumaları Osmanlı Dönemi dokumalarından kalan saray dokumaları ile başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı saray dokumalarından kalan kumaşlar ve giysiler, Topkapı Sarayı Müzesi'nde, halkın kullandığı dokumalar da çeşitli müzelerde koruma altına alınmıştır.

1933 yılında kurulan Sümerbank, önemli bir dokuma merkezi olmuş ancak 2002 yılına kadar hizmet sunan fabrika, yıllar içerisinde tekstil sektöründeki gelişmeleri yakalayamayarak kapatılmıştır. Bu yıllarda ülke genelinde dokuma fabrikalarının yanı sıra el dokumacılığının da geliştirilmesi amaçlanmış, ancak tüm dünyada yaşanan endüstrileşmeye paralel olarak Anadolu el dokumaları da azalmaya hatta bazı bölgelerde ise kaybolmaya başlamıştır. Konu ile ilgili kamu ve özel teşebbüsler, proje ve araştırmalar, Anadolu el dokumacılığının önemini artırmaya yönelik çalışmalar olsa da dokumacılık sanatının geleceğe yönelik teşvik edici uygulamalarla desteklenmesi zorunluluğu da unutulmamalıdır.

2. ANADOLU DOKUMALARINDAN BAZI ÖRNEKLER

İki veya daha çok iplik grubunun çeşitli düzenlerle birbirleri arasından geçerek birbiriyle kenetlenmesi işlemine ve bu kenetlenme sonucu oluşan mamullere "dokuma" denir (Çetin, 1989: 1). Dokuma işleminde kullanılan temel dokuma örgüleri, Bezayağı, Dimi ve Atladır. Dokuma teknikleri ile sonsuz çeşitte dokuma örgüsünün oluşturulması mümkündür.

Dokundukları ve buldukları yerler hakkında belge niteliği taşıyan Anadolu dokumaları, iklim, coğrafi koşul, farklı yaşam biçimleri ve dokumalarda kullanılan malzemeye göre çeşitlilik göstermektedir. Örneğin; Türkiye'nin doğusunda çetin geçen kış şartları sebebiyle hammaddesi yün ve dayanıklı dokumalar kullanılırken daha sıcak olan Batı bölgelerinde ise hammaddesi daha ince, pamuk, keten, ipek hammaddeli dokumalar tercih edilmektedir. Anadolu da kadınlar tarafından dokunan yöresel dokumalar, geleneksel ve basit tekniklerle ve az renkte iplik kullanılarak dokunmalarına rağmen kumaş çeşitliliği oldukça fazladır (Uğurlu, 2001:16). Türk toplumunun kültürel

kimlik çalışmalarına önemli ipuçları sunmanın yanı sıra dokumaların geleceğine yönelik kültürel miras çalışmalarına da katkı sunan Anadolu el dokumaları, Erzurum Ehramı, Çankırı Kargı Bezi, Kastamonu Sarı Kıvrak Bezi, Bursa Kemhası, Bilecik Dolaması, Tire Beledi Dokuması, Kandıra Bezi ve Gaziantep Kutnusu gibi isimlerle dokunduğu bölgeyi ve yöreyi temsil etmektedirler.

2.1. Erzurum Ehram Dokuması

Ehram, Erzurum kadınlarının sokakta giydikleri bir dış giysidir. Bölgede uzun süren kış ayları, dokumaya soğuğa karşı koruyan bir özellik kazandırmaktadır. Tamamı koyunyününden yapılan Ehram dokuması, kelime kökeni olarak "haram" kelimesinden gelmektedir. Dikdörtgen şeklinde iki kanat halinde dokunan ehram, düz bir örtü formunda kullanılmaktadır (Görsel 1).

Görsel 1. Erzurum Ehram dokuması, <https://www.habervakti.com/ehram-nedir>, erişim tarihi: 18.10.2024.

2.2. Keşan Bezi

Anadolu yöresel dokumalarından biri de Keşan bezidir. Karadeniz'in birçok ilinde kullanılan Keşan dokumalar, parlak renkleri ve karakteristik çizgileri ile dikkat çekmektedir. İlk dokunduğunda hammaddesinde ipek ve keten kullanılırken daha sonra dokunan örneklerde pamuk kullanılmaya başlanmıştır. El tezgâhında dokunan Keşanlar, bezayağı tekniği ile dokunmaktadır (Görsel 2).

Görsel 2. Keşan bezi <https://www.glami.com.tr/saka-tekstil/saka-tekstil-kesan-dokuma-45600897/>, erişim tarihi: 12.10.2024

2.3. Ferotiko

Trabzon'un geleneksel dokumalarından bir diğeri de Ferotiko'dur. Ferotiko, el tezgâhında üretilen bir dokumadır. Tarihine bakıldığında yazılı kayıtlarda Osmanlı dönemine dayanan, orijinalinde kendire kendir, şu an ise kendire pamuk, bambu ya da ipek iplikle dokunan, en dar olanı 25 cm, en geniş olanı ise 1.45 cm olarak üretilen yöresel bir kumaştır. 1 m² düz Ferotiko yaklaşık olarak 150 gramdır. Ketene göre daha incedir ve dört kat daha sağlamdır (Abanozoğlu, 2022: 3). (Görsel 3).

Görsel 3. Ferotiko, <https://rize.ktb.gov.tr/Resim/120460,rize-bezi-4.png?0>, erişim tarihi: 15.09.2024.

2.4. Tamzara Dokuması

Giresun ilinin Şebinkarahisar ilçesinde dokunan ve adını Tamzara mahallesinden alan Tamzara dokuması (Sabuncu, 2013:10), giyimde gömleklik kumaş olarak kullanılmaktadır. Ev tekstili olarak da masa örtüsü ve perde yapımında ve sıklıkla da çeyizlik olarak da kullanım alanı bulmaktadır. Bu dokuma koyun ve keçi yününün karışımından elde edilerek dokunmaktadır. Ancak son yıllarda diğer geleneksel dokumalarda olduğu gibi Tamzara dokumasında da dokumanın çözgü ipliğinde pamuk ipliğinin kullanıldığı görülmektedir. Dokumada kullanılan ipliklerin kök boya aracılığıyla boyanıp mordanlama işleminde ise bölgede yer alan “şap” maddesi ile yapıldığı bilinmektedir (Arslan, 2018; Bölük, 2019: 29). Dokumada ağırlıklı desenler geometrik formlar olup, bu desenler dokuma esnasında renkli ipliklerle dokumaya verilmektedir (Görsel 4).

Görsel 4. Tamzara dokuması,

<https://cipazar.com/index.php?route=product/category&path=235>, erişim tarihi: 22.09.2024.

2.5. Şal Şapık

Şal Şapık dokuması daha çok Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Şırnak, Van, Muş gibi şehirlerinde dokunan bir dokumadır. Bu dokuma da hammadde olarak tiftik ve yün kullanılmaktadır. Geleneksel erkek giyimi olarak yörede kullanılan Şal Şapık; şal, geniş paçalı pantolon, şapık, uzun kollu göynek ve yelekten oluşan üçlü bir takıma verilen bir isimdir. 30- 40 cm genişliğinde ene sahip olan şal şapık, kullanım alanının çeşitlenmesi ile yörede kumaş adıyla da anılmaktadır.

Görsel 5. Şal Şapık / Şal Şepik / Gej, Şal Şapık Dokuma, 32 x 560 cm, Siirt / Eruh Halk Eğitim Merkezi, <https://turkiyedokumaatlası.com/dokuma/49/#galeri>, erişim tarihi: 15.10.2024.

2.6. Beledi Dokuma

Dokuma geleneği çok eskiye dayanan Belediye dokuma, Anadolu dokumaları arasında önemli bir yere sahiptir. Belediye dokumalarının sadece kendi adıyla anılan beledi tezgahlarında dokunması, kumaşın en önemli özellikleri arasındadır. Belediye kumaşlarının ipek, pamuk ve yün kullanılarak dokunduğu bilinmektedir. Bursa, İstanbul, Manisa ve İzmir Belediye dokumalarının dokunduğu önemli merkezlerdendir. Dokuma örgüsünde dimi, bezayağı kullanılmaktadır. Çift taraflı dokunması sayesinde, Anadolu'nun en dayanıklı ve en sağlam dokumaları arasındadır (Gürçay, 1969; Öztürk, 2024: 50). (Görsel 6).

Görsel 6. Belediye dokuma, <https://turkiyedokumaatlası.com/dokuma/35/> erişim tarihi: 21.10.2024.

2.7. Şile Bezi

Şile Bezi, bezayağı dokuma örgüsüyle dokunan bir doğal dokumadır. Rengi doğal beyaz olup hammaddesi pamuk ve ketendir. Bazı dokumalarda ipek de kullanılmaktadır. Dokumanın kıvraklık, incelik ve kalınlığına göre çeşitli isimler alan Şile bezi, hem desenli hem de desensiz olarak üretilmektedir. Desenli Şile bezleri, dokuma sırasında renkli desen iplikleri ile desenlendirilmektedir. Hem giysilik hem de çeyizlik olarak ev tekstilinde kullanılmaktadır (Görsel 7).

Görsel 7. Şile Bezi, https://enstitu.ibb.istanbul/portal/egitim_detay.aspx?BransCode=2236, erişim tarihi: 23.09.2024.

2.8. Ankara Sofu

Ankara tiftiğinin yünüyle dokunan Ankara Sofu, bezayağı, dimi ve atlas dokuma örgüleriyle dokunan geleneksel bir dokumadır. Bu dokuma parlak olup ev tekstilinde battaniye, seccade ve yer yaygısı olarak kullanılırken dokumadan ayrıca giysilik olarak, ferace, hırka, etek, şalvar, şal olarak da kullanılmaktadır (Türkiye Dokuma Atlası Sergi Kataloğu, 2021). (Görsel 8).

Görsel 8. Ankara Sofu, Ankara Olgunlaşma Enstitüsü, <https://turkiyedokumaatlasi.com/dokuma/06/>, erişim tarihi: 11.08.2024.

2.9. Karacakılavuz Dokuması

Geleneksel dokumalardan biri de Karacakılavuz'dur. Geleneksel ağızda "düzen" adı verilen dört çerçeveli tezgahlarda, Tekirdağ Karacakılavuz ve çevresinde, Bulgaristan'dan gelen göçmenler tarafından dokunduğu bilinmektedir. Bu dokumalar özellikle dimi örgüsü ile dokundukları için Karacakılavuz dimi dokumaları olarak isimlendirilmiştir. Karacakılavuz dimi dokumalarının; serpme, yatay, dikey, mihraplı ve merkezi gibi isimler verilen farklı desen kompozisyonları vardır. Bu dokumaların namazlık, heybe, yastık kılıfı, çanta gibi eşyaların yapımında kullanıldığı bilinmektedir. (Arin, 2021; Öztürk, 2024: 51). (Görsel 9).

Görsel 9. Karacakılavuz dokuması, Tekirdağ /Karacakılavuz Dimi Dokuması, 71 x 130 cm, Tekirdağ Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <https://turkiyedokumaatlasi.com/dokuma/59/#galeri-1>, erişim tarihi: 20.10.2024.

3. SONUÇ

Yapılan araştırma kapsamında ulaşılabilen kaynaklar, Anadolu dokumalarının tarihteki ve dokuma kumaşlar içindeki yeri ve önemi hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Literatür kaynaklı yapılan incelemelerde binlerce yıllık geçmişi ile birçok uygarlığın beşiği olan Anadolu'nun hemen her bölgesinde ve her döneminde çok sayıda dokumaya ev sahipliği yaptığı, bu dokumaların tarihsel geçmişleri ile varlıklarını kısmen de olsa günümüze dek sürdürebildikleri, Türk kültüründe önemli birer değer oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır. Bunlardan bazıları; Erzurum Ehramı, Çankırı Kargı Bezi, Kastamonu Sarı Kıvrak Bezi, Bursa Kemhası, Bilecik Dolaması, Tire Beledi Dokuması, Kandıra Bezi ve Gaziantep Kutnusu, Tekirdağ Karacakılavuz bezi, Ankara Sof'u, İstanbul Şile bezi, Güneydoğu Şal Şepiği, Şebinkarahisar Tamzara Dokumasıdır. Bu dokumalar Türk tarihine ve kültürel mirasına ev sahipliği yapması sebebiyle korunup kollanması gerekmektedir. Ayrıca günümüz Anadolu dokumalarının geçmişin bir yansıması olduğu, geleceğin inşa edilmesinde ise Anadolu dokumalarının dinamik veriler sunduğu sonuçlarına da ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abanozoğlu, B. (2022). Geleneksel Rize Bezi (Feretiko) Dokumasının Fütüristik Modaya Uyarlanması, Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Aytaç, Çetin, (1989), El Dokumacılığı, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara.
- Başaran, F. (2018). Anadolu Geleneksel Bez Dokumacılığında Bazı Örnekler ve Günümüzdeki Durumu, Arış Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi, 14-25, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aris/issue/45052/562337>, erişim tarihi: 22.09.2024).
- Bölük, N. (2019). Geleneksel Tamzara Dokumasının İncelenmesi ve Giysi Tasarımlarında Kullanılması, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çay, A. M. (2009). Türklerden Önce Anadolu, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 1-3, Ankara, <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/turk-tarihine-genel-bakis>, erişim tarihi: 13.11.2024.
- Gönül, M. (1964). Dokumacılığın Tarihçesi ve En Eski Dokuma Aletleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi, 2.
- Karaçoban, E. (2021). Anadolu'da Dinî İnanç Ve Yaşayışta Görülen Bazı Eski Tesirler Üzerine Değerlendirme, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity e-ISSN: 2587-1854 OMUIFD, 50: 429-467
- Kuloğlu, Ü. (2009). Müzik Tarih İçinde Anadolu ve Türker'de Müzik, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, 1-3, Ankara, File:///C:/Users/HP/Downloads/1.tarihicindeanadoluveturklerdenmuzik_20160125050751123.pdf, erişim tarihi: 27.20.2024.
- Michel, C. ve Klaas, V. (2015). The Textiles traded by the Assyrians in Anatolia (19th18th Centuries BC). HAL Open Science, (8), 210-271.
- Öztürk, E. (2024). Umurbey İpek Üretim ve Tasarım Merkezinin Bursa İpekli Dokumalarına Katkıları ve Geleneksel Dokuma Temelli Yeni Uygulama Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Sabuncu, P. (2013). Zıyanı Değil-Yeni Şebinkarahisar Gazetesi Yazılarım. İstanbul. Yaz Yayınları.
- Uğurlu, A. (1985). Antik Çağ Anadolu Dokuma Sanatı. İlgı Dergisi, 43, 11-17.
- Uğurlu, S.S. (2001). Klasik Osmanlı Dönemi (16.yy. ve 17. yy) Saray Dokumalarının Motif Gelişimi ve Kompozisyon Sistematiği. Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Uğurlu, S. S. (2021). Türkiye Dokuma Atlası, <https://www.turkiyedokumaatlası.com/dokuma.php>, erişim tarihi: 17.11.2024)
- Vatter, H. (1959). Harput ve Onun Altın Ovası, New York

КЫРГЫЗ АССРИ ТҮЗҮЛГӨНГӨ ЧЕЙИНКИ ЖАЛАЛ-АБАД ШААРЫНЫН САЛАМАТТЫК САКТООСУ (КАМАЛИТДИН ГАЙББАЕВДИН “ООРУЛАРДЫ АЙЫКТЫРУУ” КИТЕБИНИН МИСАЛЫНДА)

Анарбекова Венера Эркинбековна

тарых илимдеринин кандидаты,
Борбор Азия эл аралык медициналык университетинин доценти
Жалал-Абад, Кыргызстан
E-mail: venera.erkinbek.anarbek@gmail.com
ORCID: 0009-0007-6993-4986
УДК 947(575.2):39:398

Аннотация

Жалал-Абад шаарында саламаттыкты сактоонун 1917-жылдан 1927-жылдын декабрь айына чейинки өнүгүү жана калыптануу тарыхы 1986-жылы Фрунзеден чыккан Камалитдин Гайббаевдин “Ооруларды айыктыруу” деген китебинин мисалында анализденет. Анда Жалал-Абаддагы революциялык окуялардын катышуучусу Мумин Сатвалдиевдин Совет бийлиги орногон мезгил тууралуу эскерүүсү, «Духановдун дыйкан армиясы» жана Мадаминдин басмачылык бандасы, басмачыларга каршы болгон күрөш, М.В.Фрунзенин Жалал-Абад шаарына келиши, 1918-жылдын 29-сентябрында Жалал-Абадда революциялык комитет түзүлгөндөн кийинки жүргүзүлгөн коомдук-саясий иштер, медициналык мекемелердин ишин жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндө берилет. 1924-жылга чейин Жалал-Абад шаарында саламаттыкты сактоо Түркстан Республикасынын Саламаттык сактоо Элдик Комиссариатынын Анжиян уездик саламаттыкты сактоо бөлүмүнүн карамагында болгон. 1927-жылга чейинки болгон окуяларды далилдеген дарыгерлердин жазган каттары, отчеттору, маалыматтары, билдирүүлөрү архивдик материалдар аркылуу берилет. Ошону менен катар саламаттык сактоо боюнча статистикалык анализ дагы тарыхый маалыматтарга салыштырмалуу саресеп берилет.

Ачкыч Сөздөр: Жалал-Абад шаарында саламаттык сактоо, басмачылык кыймыл, Улуу Октябрь Социалисттик революциясы, Аюб Булак ыссык минерал суусу, Жалал-Абад курорту, дарыгер, Анжиян уезди.

В.И.Ленин кол койгон «Мамлекеттик маанидеги айыктыруу аймактары жөнүндө» («О лечебных местностях государственного значения») декретте минералдык булактардын, минералдык баткактардын жана башкалардын курамында жана дарылык касиетинде мааниге ээ болгон курорттор жалпы мамлекеттик маанидеги курорттор катары таанылат. Мына ушул лениндик Декрет менен Жалал-Абад курорту Россиядагы башка курорттор сыяктуу эле эмгекчилердин ден соолугун чыңдоо учун курортко айландырылган [1. 20-б].

Жалал-Абаддагы революциялык окуялардын катышуучусу Мумин Сатвалдиев Жалал-Абадда Совет бийлиги орногон мезгил тууралуу эскерүүсүндө: “1917-жылдын аяк ченинде Буржуазияга каршы күрөштө орус пролетариаты Россияда Ленин башчылык кылган жумушчу-дыйкандар советинин Убактылуу бийлиги орногондугу жөнүндөгү кабар Андижанга угулган” [3]. Фергана облусунун Анжиян

уездинин Жалал-Абад волост шаарында Совет бийлиги 1917-жылдын 17-19-декабрында орногон.

Китепченин 24-бетинде: Революциянын душмандары контрреволюциячыл отряддарды уюштуруп, Совет бийлигинин активисттерин жана жактоочуларын жок кылышкан. Ивановка айылында (азыркы Сузак районунун Октябрьское айылы) түзүлгөн «Духановдун дыйкан армиясы» жана Мадаминовдун басмачылар бандасы Жалал-Абадды от, кылыч менен басып өткөн. Басмачылардын бандалары балдарды да, аялдарды да, кары-картаңдарды да аяшкан эмес, алар менен ырайымсыз мамиле кылышкан. Басмачылардын кордугунан көптөгөн балдар жана аялдар камыш токойлордо жана тоо капчыгайларына качып кетишкен.

Каарданган эл басмачыларга каршы күрөшкө көтөрүлдү, жергиликтүү тургундардан ыктыярдуу отряддар түзүлө баштады, алардын арасынан шаардын түбөлүк даңкына жамынган ажайып командирлер өсүп чыкты. Бул М.Сатвалдиев, Ы.Юлчибаев, У.Ашуров, Х.Сарчибаев, Д.Ахмедов, А.Атабаев жана башкалар. Жалал-Абад шаары жана ага жакын райондор Совет бийлиги үчүн айыгышкан салгылашуулардын жери болгондугун Советтер өлкөсүнүн көрүнүктүү командачысы Михаил Васильевич Фрунзенин Жалал-Абад шаарына келиши далилдейт. Темир жол вокзалында шаар тургундарынын жана Кызыл Армиянын жоокерлеринин алдында митинг уюштурулуп, анын урматына станциянын имаратына мемориалдык такта орнотулду [1. 24-6], деп жазылат.

Мадаминбек жана анын басмачылык кыймылы негизинен Фергана өрөөнүндө, анын ичинде азыркы Өзбекстандын Анжиян, Наманган жана Фергана облустарында активдүү болгон. Бул кыймыл 1918–1920-жылдары кеңештик бийликке каршы уюшулган. Мадаминбек өзүнө дыйкандарды, мурдагы солдаттарды жана башка нааразы болгон топторду чогултуп, кыймылды жетектеген.

Тарых барактарында Мадаминбек (1892–1920) – Фергана өрөөнүндө ХХ кылымдын башында кеңеш бийлигине каршы түзүлгөн басмачылык кыймылынын көрүнүктүү лидерлеринин бири. Ал Фергана аймагындагы саясий жана социалдык туруксуздуктун шартында пайда болгон басмачылык кыймылдын жетекчилеринин катарында туруп, аймактын тарыхында чоң роль ойногон [2]. Мадаминбектин кыймылынын тарыхый маанисине токтолсок, Мадаминбектин басмачылык кыймылы советтик жана улуттук тарыхчылар тарабынан ар кандай бааланып келет. Советтик доордо бул кыймыл *“контрреволюциялык жана караңгылык”* катары сыпатталса, азыркы учурда аны *жергиликтүү калктын эркиндик үчүн күрөшү* катары бааланып келет (А.В.).

1918-жылдын 11-июлунда В.И. Ленин кол койгон РСФСР Элдик Комиссарлар Совети тарабынан “Саламаттык сактоо Элдик Комиссариатын” уюштуруу жөнүндө токтом кабыл алынып, ага өлкөнүн бардык медициналык мекемелерине жетекчилик кылуу тапшырылган. Жарлыкка ылайык 1918-жылдын 29-сентябрында Жалал-Абадда революциялык комитет түзүлүп, анын жетекчилиги астында жаш Совет бийлигин чыңдоо боюнча бир топ коомдук-саясий иштер жүргүзүлгөн. Революциялык комитет медициналык практиканы жана медициналык мекемелердин ишин жалпы уюштурууну жакшыртуу боюнча да чаралар көрүлгөн. Аюб-Тоо тоосундагы Жалал-Абаддын ысык булактарынын

дарылык сууларын пайдаланууга көңүл бурулуп, ошол мезгилден баштап курортту жакшыртуу иштери башталып, курорт эмгекчилердин ден соолугун калыбына келтирүү үчүн курорт катары иштей баштаган [1. 25-б].

1918-1919-жылдардын жазынан ачарчылыктын айынан Кыргызстанда, анын ичинде Жалал-Абад шаарында холера эпидемиясы күчөгөн. 1918-жылдын май айында эпидемияга каршы Кыргызстандын шаарларында учуучу медициналык бригадалар түзүлүп, айыл-кыштактарга медициналык жардам көрсөтүшүп, дарылоо-профилактикалык иштерди жүргүзүшкөн. 1924-жылга чейин Жалал-Абад шаарында саламаттыкты сактоо Түркстан Республикасынын Саламаттык сактоо Элдик Комиссариатынын Анжиян уезддик саламаттыкты сактоо бөлүмүнүн карамагында болгон. Анда:

Аталышы	Саны
Ооруканадагы койкалар	6дан 15ке чейин көбөйгөн
Врач	1
Фельдшердик персонал	5
чарба кызматкерлери	1
чечек оорусу менен ооруган бейтап	1

Ошол мезгилден баштап чечекке каршы эмдөө башталган.

1923-1924-жылдары финансылык кыйынчылыктар пайда болгон. Финансы органдары оорукананын муктаждыктарын каржылай алган жок, жалгыз дарыгер калды, оорукана иш жүзүндө иштебей калды. Бир эле фельдшер болгон. Областтык саламаттыкты сактоо башкармасынын начальниги Жалал-Абаддагы оорукананын оор абалы жөнүндө 1924-жылдын 14-августундагы КПКнын Анжиян райкомуна жазган катында баяндайт.

Анда, “Жалал-Абад областындагы оорукана басмачылар тарабынан талкаланган күндөн бери иштебей турат, аны калыбына келтирүүгө эсеп боюнча 2250 рубль талап кылынган. Оор оорулуулар Анжиянга дарыланууга жиберилет. Кеминде 10 койкалуу оорукана ачуу абсолюттук зарылчылык. Учурда бир гана амбулатория иштеп жатат, ал июль айынан баштап Жалал-Абад шаарына которулган. 1923-жыл үчүн бейтаптар (мындан кийинки барак айрылып калган, аягына жетпеген).

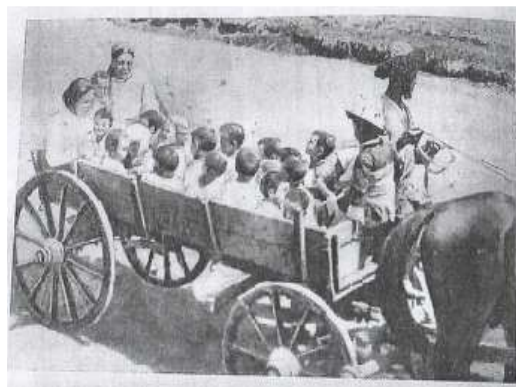
Учурда оорукананы ачуу жана иштеп жаткан амбулаторияны кышка карата отун жана жарык менен камсыздоо маселеси курч турат, анткени былтыркы кышта амбулатория 16° нөлдөн төмөн температурада жылытылган эмес. Саламаттыкты сактоо департаментинен кеңсе, почта ж. б. кызматкерлердин акыркы айлардагы маяналары дээрлик өз убагында төлөнүп берилди. Бирок, 1923-жыл үчүн 300 рублга жакын төлөнбөгөн карыз бар: эмгек акы, көтөрүү жана жол кире билети.

Ал кезде уюшулган санитардык-эпидемиологиялык кызмат жок болчу. Бирок, кыйынчылыктарга карабастан, шаар бийлиги ден-соолук маселелерине, калктын турмушун жакшыртууга жана санитардык тазалыкка, мисалы, калкты самын, керосин, ширеңке, ошондой эле жылаңач жана жылаңаяк адамдарды кийим-кече, бут кийим менен камсыздоого чоң көңүл бурган.

1924-жылы Жалал-Абад уездик ден соолук бөлүмү Кызыл Аскер депутаттарынын Дыйкандар кеңешинин Жалал-Абад уездик аткаруу комитетинин алдында райондук бөлүм катары түзүлгөн. Эски мал базардын (азыркы Токтогул сейил багы) аймагынан амбулатория үчүн полу чополуу бөлмө бөлүнүп, бирок дарыгердин жоктугунан амбулатория иштебей калган. Бул жерде чечекке каршы эмдөө иштери да жүргүзүлдү. Амбулаториянын башчылары врач Николай Фадеев, андан кийин фельдшер Кляцкая Хельми болгон [1. 27-б].

1924-жылдын декабрынан 1926-жылдын 6-декабрына чейин Жалал-Абад шаары Жалал-Абад округунун борбору болгон. 1925-жылдын 25-январында Жалал-Абадда Кыргыз автономиялуу облусунун Жалал-Абад уездик саламаттыкты сактоо бөлүмү уюштурулган. Дарыгер Дергачев Жалал-Абад райондук саламаттыкты сактоо бөлүмүнүн башчысы болуп дайындалды. 1925-жылдын сентябрь айында Жалал-Абад уездик ревкомунун чечими менен калкты медициналык жактан тейлөөнү уюштурууга көңүл бурулуп, амбулаторияда 40 адам үчүн врач Мария Семеновна Головинская Ташкенттен жолдомо менен Жалал-Абадга келип, Жалал-Абад уездик саламаттыкты сактоо бөлүмүнүн амбулаториясынын башчысы болуп дайындалат жана 1 акушер иштеген.

Головинская Мария Семеновна советтик түзүлүштүн оор жылдарында Жалал-Абад шаарынын калкына медициналык жардам көрсөтө баштаган алгачкы врачтардын бири болгон. Кызы Ленин, Сузак районунун тургуну Патмахан Дадабаеванын эскерүүсүндө: *«Менин апам М.С.Головинская Жалал-Абадга Ташкенттен жөнөтүлгөн. Ооруканада, ошол эле учурда амбулаторияда иштеген. Амбулатория полу топурак эки бөлмөдөн турган. Ал оорулууларды убакыттын өтүшүнө жана эч кандай аба ырайынын катаалдыгына карабастан үзгүлтүксүз көрүп турду, анткени башка дарыгер жок болчу. Апам келгенге чейин ооруканада фельдшер иштеген, тилекке каршы, мен анын фамилиясын билбейм. Апама жардам берип, чечекке каршы эмдөөнүн жолун үйрөндүм. Көптөгөн түпкүлүктүү адамдар чечек, безгек ж.б. жугуштуу оорулардан жапа чегип, алардын көбү каза болгон. Жергиликтүү калк өздөрү чечекке каршы эмдөө сурай башташты. Медициналык жардамдын артыкчылыгын түшүнгөн эл медициналык жардамга көбүрөөк кайрыла баштады. Апама эки дөңгөлөктүү араба менен шаардын тегерек-четинен – Октябрь, Багыш, Сузак жана башка айылдардан келишти. Ал кыйынчылыкка, ашыкча иштөөгө жана басмачылардын кол салуусунан коркконуна карабай сыртка чыгып, оорулууларга медициналык жардам көрсөткөн»*[1. 28-б].

Камалитдин Гайббаевдин эскерүүлөрүндө дагы “1925-жылы врач М.С.Головинскаядан 7 жашымда чечекке каршы эмдөө алдым. Ал жергиликтүү улуттардын тилдерин билген. Мыкты эмгеги үчүн калк арасында чын жүрөктөн сүйүү, урмат-сыйга ээ болгон. Шаар тургундары аны “*доктур ана*” (эже), “*катта (чоң) доктур*” деп кайрылышкан. 1933-жылы медициналык постунда каза болгон. Анын элеси аны тааныгандардын жүрөгүндө сакталып калган. Ал эми шаардын саламаттыкты сактоонун өнүгүү тарыхында анын ысымы саламаттыкты сактоону уюштуруучулардын бири катары кала берет [1. 29-б] дейт.

Демек, 1924-жылга чейин Кыргызстандын түштүгүндөгү Жалал-Абад шаарынын жана жалпы эле Фергана өрөөнүнүн саламаттыкты сактоо системасы өнүкпөгөн абалда болгон. Бул доордо аймакта медициналык тейлөө негизинен салттуу дарылоо усулдарына жана дарыгерлердин аз санына таянган. Советтик бийлик орногонго чейин Жалал-Абад сыяктуу чакан шаарларда медициналык мекемелер дээрлик жок эле болгондугун жогорудагы автордун китеби дагы мисал боло алды. Ал эми 1924-жылы Кара-Кыргыз автономиялуу областы түзүлгөндөн кийин саламаттыкты сактоо бир кыйла тез өнүгө баштаган.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Гайббаев К. Исцеляя недуги. – Фрунзе:Кыргызстан, 1986.
2. Зияев, Х. История басмачества в Ферганской долине. - Ташкент, 1991.
3. Победа Октябрьской революции в Киргизии. – Фрунзе:Илим, 1966. С.207.
4. Ф. 25, оп. 1, д. 4, л. д. 313). Зав. райздравотделом —Дергачев // Гайббаев К. Исцеляя недуги. – Фрунзе:Кыргызстан, 1986. С. 27.

ЖУСУП МАМАЙ ЖАПОН ОКУМУШТУУЛАРЫНЫН ЭМГЕКТЕРИНДЕ

Сатиндиева Айнура Тойгонбаевна

Ж. Баласагын атындагы КУУнун аспиранты,
Бишкек, Кыргызстан
E-mail: ast2709@gmail.com
УДК 94(47)

Кыска мазмуну

Манас эпосу кыргыз элинин көөнөрбөс мурасы, маданий казынасы. Эпос кылымдардан бери муундан муунга оозеки түрүндө берилип келген. Эпос ыр түрүндө ыргактуу, обондуу айтылып, аны айткандар манасчылар деп аталышат. Манас дүйнөлүк илимде кандай кызыгууну, талкууну жаратса, аны айткан манасчылар дагы дүйнө окумуштууларынын көңүл чордонунда болуп кызыгуу жаратып келишет. Бул макалада манасчылардын бири Жусуп Мамайдын өмүр таржымалы жана анын жапон окумуштуулары тарабынан изилдениши каралат.

Жусуп Мамай Кытай Эл Республикасынын Шинжаң-Уйгур автоном облусунун Ак-Чий ооданынын Меркеч айылынын Ат-Жайлоо конушунда 1918-жылы (кээ бир маалыматтарда 1916-ж.) жарык дүйнөгө келген. Кыргыз Республикасынын Баатыры, Кыргызстандын эл артисти, биринчи даражадагы Манас орденинин ээси болгон. Манасты сегиз урпагына чейин айткан. Анын айтымындагы эпостун варианты КЭРде араб тилинде басылып чыккан. Манасчынын манасчылык өнөрү жана анын айткан варианты дүйнө окумуштууларынын назарын өзүнө ар тараптуу буруп келет. Илимий макалада, кыргыз элинин чыгаан манасчысы Жусуп Мамайдын айтуучулук өнөрүнүн жапон окумуштуулары, көбүн эсе Такао Нишиваки, Такахаси Йоичиро тарабынан изилденгени жөнүндө кыскача маалымат берилет.

Багыттоочу сөздөр: Манас, эпос, Жусуп Мамай, кыргыз, жапон, кытай, манас таануу, Кыргызстан, тарых, маданият

JUSUP MAMAI IN THE RESEARCH OF JAPANESE SCIENTISTS

Satindieva Ainura Toigonbaevna

Postgraduate student of KNU named after. J. Balasagyna
Bishkek, Kyrgyzstan
E-mail: ast2709@gmail.com
UDC 94(47)

Abstract

The Epic of Manas is the eternal heritage and cultural heritage of the Kyrgyz people. The epic has been passed down orally from generation to generation for centuries. The epic is told rhythmically and melodically in the form of a song, and the storytellers of the epic are called manaschi. As much as Manas arouses interest and discussion in world science, so the storytellers who tell it are in the center of attention of world scientists. This article examines the biography of one of the storytellers, Jusup Mamay, and his research by Japanese scientists.

Jusup Mamay was born in 1918 (according to some sources, in 1916) in the village of At-Jayloo, Merkech village, Ak-Chii district, Xinjiang Uyghur Autonomous Region of the People's Republic of China. He was a Hero of the Kyrgyz Republic, People's Artist of Kyrgyzstan, and holder of the Order of Manas, first degree. He told Manas to eight generations. According to him, the People's Republic of China has published a version of the epic in Arabic. The fairy-tale art of

Manaschi and its version have attracted the attention of world scientists. The scientific article presents brief information about the study by the Japanese scientists, Professor Takao Nishiwaki and Professor Takahashi Yoichiro on the art of speech of Jusup Mamay, the famous epic teller of the Kyrgyz people.

Keywords: Manas, epic, Zhusup Mamai, Kyrgyz, Japanese, China, Manas studies, Kyrgyzstan, history, culture

Кириш сөз

Кыргыз элинин маданий, руханий мурасы болгон Манас эпосу, кылымдардан бери көөнөрбөстөн, муундан муунга оозеки айтылып келет. Ошол көөнөрбөс мурасты элге жеткирүүчүлөр – манасчылар. Көлөмү боюнча эң чоң эпос катары Гиннестин рекорддор китебине катталган Манас эпосу дүйнө окумуштууларынын көңүлүн өзүнө кандай бурса, аны айткан манасчылар дагы окумуштуулар тарабынан ар тараптуу изилденип келишет. Кыргыз, кытай, немис, жапон окумуштууларынын көңүлүн өзүнө бурган манасчылардын бири Жусуп Мамай.

Манасчы Жусуп Мамай – дүйнөдөгү жалпы кыргыздар үчүн гана эмес, жалпы адамзат үчүн баалуу мурас калтырган инсан. Ага Кытай бийлигинин “Тоо гүлү” жогорку сыйлыгы эки ирет берилген.

2014-жылы май (бугу) айынын 30унда Жусуп Мамайга “Кыргыз Республикасынын Баатыры” эң жогорку наамы ыйгарылган. Демек, ал Кыргызстандагы бул эң жогорку сыйлыкка татыган алгачкы чет өлкөлүк кыргыз болуп калды.

Алгачкы көрүнүктүү жусуп мамай таануучулар катары кытайлык илимпоздор Мухаммед Ху Чжэнхуа, Лаң Йиң, Адыл Жуматурду, Токтобүбү Ысак кызы, Мамбеттурду Мамбетакун, Ысакбек Бейшенбек, Амантур Абдырасул, ж.б. замандаштарыбызды ыраазылык менен белгилөө абзел. Немис профессору Карл Райхл, жапондук профессор Такао Нишиваки мырзалар да өз мекендеринде Жусуп Мамайдын мурасын таанытуу багытында бир кыйла эмгектер жаратты (Чоротегин, 2017). Жусуп Мамай жана анын айтуучулук өнөрү илимпоздордун изилдөөлөрү үчүн актуалдуу болуп келүүдө.

Илимий макаланын максаты – Жусуп Мамайдын Манасынын жапон окумуштуулары тарабынан которулуп изилденүү тарыхын кыскача ачып берүү.

Макаланы жазууда кытай, кыргыз жана жапон окумуштууларынын эмгектери талданып, илимий макалалар, китептер жана интернет булактары кеңири колдонулду.

Негизги бөлүм

КЭРде ханзу тилине “Манасты” которуу жумушу 1946-жылы туңгуч ирет болгон болсо да, чыныгы которуу иши 1961-жылдан башталган. “Манас” эпосун чогултуу, жазып алуу үчүн атайын топ Жусуп Мамайдын айтымын 1961-жылдан 1966-жылы 7-айга чейинки аралыкта алты урпакка чейин которуп, кагаз бетине түшүргөн. Котормочулар Лйу Фа Чжун, Пазыл, Сакен Өмүр сыяктуулар болгон. Биринчи бөлүм “Манасты” эки китеп кылып басмадан чыгарып, пайдалануу материалы деп изилдөөчүлөргө тараткан. Ошол жылдары которулган материал жакында

табылып, “Шинжаң эл оозеки адабият коомунун” “Манас” изилдөө ордунда сакталуу турат (Абылгазиева, 2011, электрондук булак).

1978-жылы “Манас” эпосун которуу жумушун Бейжинде улантып, бир кыйла бөлүгүн Шаң Ши Чжин, Лйу Фа Чжун, Сакен Өмүр, Ху Чжен Хуа, Орозакун Касым сыяктуу кишилер котормосу үстүндө иштеген.

1979-жылы жапон студент кыз Инуи Хиро (Inui Hiro) Пекинде Жусуп Мамай менен жолуккан. Үйүнө кайтып келген соң “Манас” эпосунун, экинчи бөлүмү “Семетей” эпосунан, ар бир айда чыгуучу “Жибек Жолу” журналынын 1981-жылкы 2-3-чыгарылыштарына, үзүндүлөрүн жапончо которуп жазган. Аны менен бирге ошол журналдын сыртына Жусуп Мамайдын жана Борбордук этнология институтунун профессору Ху Чжен Хуанын сүрөтү тартылган. Ошол эле журналдын 4-чыгарылышына Жусуп Мамайдын айтуусунан үзүндү жазылып, чыгарылган (西脇隆夫(Нишиваки Такао), 2013, электрондук булак).

Кытайлык заманбап түрколог, кыргыз таануучу, Манас таануучу, профессор, “Манас” орденинин ээси, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын ардактуу академиги Мухаммед Ху Чжэнхуа (ханзуча: 胡振华; англисче: Muhammed Hu Zhenhua) кыргыз элинин «Манас» жана башка дастандары, маданияты, салттары жана кыргыз тили жаатында тынымсыз иликтөө жүргүзүп келет. Ал кытайлык кыргыздардын даңазалуу манасчысы Жусуп Мамайды кытай элине жана дүйнөгө таанытууга зор салым кошкон. Анын «маданий ыңкылаптан» кийинки доордогу «Жүсүп Мамай жана "Манас"» («Жуңго курулушу», (араб арибинде). - 1979-жыл, 10-сан), «Баалуу адабият мурасы - "Манас"» («Эл гезити», 1984-жыл, 21-февралдагы саны), «Кыргыздардын баатырдык эпосу "Манас"» («Энциклопедиялык билим», 1987-жыл, 12-сан), «Чет элдерде "Манас" эпосунун изилденүү абалы» («Аз сандуу улуттардын көркөм өнөрү», 1982-жылкы басылышы), «Шинжаң кыргыздарынын "Манас" эпосу жөнүндө баян» (француз тилиндеги «Түркология» журналы, 1984-жыл, 21-саны), «Чет элдердеги Манасчыларды тааныштыруу» («Улуттук адабият изилдөөсү», 1986-жыл, 3-сан) ж. б. эмгектери бар.

Кытай окумуштуусу Лай Йиң «Манастын» Ж. Мамай айткан вариантын кара сөз менен кытай тилинде жазып чыкты, өспүрүмдөр үчүн «Улуттук баатыр көсөмү Манас» (1995) деген китеп жазды. Ал чыгарма «Дүйнөдөгү эң чоң эпос сүрөт казынасы» деген серияда чыккан китептердин бири болуп эсептелинет (Абылгазиева, 2011, электрондук булак).

Айтмакчы, 1985-жылы ал кытай-герман маданий жана илимий алмашуу программасынын алкагында алгачкы ирет Шинжаңга илимий саякат жасайт. Ошол эле жылы ал Кытайдагы түрк тилдүү калктардын жомокторунун бир томдугун өз котормосунда жарыялаган. Алардын арасында кыргыз эл жомоктору да бардыгын белгилей кетелик.

Дал ошол 1985-жылы Карл Райхл алгачкы жолу кытайлык кыргыздардын чыгаан Манасчысы, Кыргыз Республиксынын Баатыры Жусуп Мамай (1918-2014) менен кезиккен.

XXI кылымдын башында Кытайдын Шинжаң аймагындагы “Манас” изилдөө борбору жана башка илимий институттар профессор Карл Райхлга кайрылып,

“Манас” дастанынын Жусуп Мамайдын айтуусудагы вариантын кыргыз тилинен англис жана немис тилдерине которуу өтүнүчүн билдиришкен. Бул жөнүндө бизге Шинжаң “Манас” изилдөө борборунун жетекчиси, профессор Мамбеттурду Мамбетакун тастыктап айтты (Мамбетакун, 2014).

Бул өтүнүчкө ылайык, профессор Карл Райхл “Манас” дастанынын Жусуп Мамай айткан вариантынын үзүндүлөрүн англис жана немис тилдерине которуп, чет-четинен жарыялап келет. Буга чейин кыргыз жана немис тилдеринде бир том (2014) жана кыргыз жана англис тилдеринде эки том (2014, 2015) жарык көрдү (Чоротегин, 2020, электрондук булак).

1991-1992-жылдары айрым-айрым “Манас” бөлүмүнүн ханзуча котормосу эки китеп болуп, “Шиңжаң эл басмасынын” ханзу бөлүмүнөн чыккан, бирок бул “Манас” бөлүмүнүн жарымынан көбүрөөгүн таштап которгон, кээ бир мазмундарды кирди-чыкты которуп койгондуктан, пайдалануу берекети болбой кала берген. Мындан бөлөк, Жуңгодо гезит-журналдарда “Манас” эпосунан үзүндүлөр ханзуча, уйгурча которулуп жарыяланган. “Кененим” ден үзүндү жапон тилине которулуп, “Манас” Жапонияга тааныштырылган (Абылгазиева, 2011, электрондук булак).

1991-жылы, Симанэ университетинен профессор Нишиваки Такао (西脇隆夫), (19.09.1943-ж. Токио шаарында туулган, 1967-жылы Токио Борбордук университетинин гуманитарлык факультетинин кытай адабияты багытын аяктаган. 1986-ж. Синаме университетинде профессор болгон. 2014-ж. Нагоя университетинен ардагерликке чыккан. Кытайдагы аз сандагы элдердин адабиятын изилдеген) Борбордук этнологиялык институтунун профессору Ху Чжэнь Хуа менен биргеликте “Симанэ университетинин француз факультетинин эмгектери” аттуу журналдын 15-чыгарылышына кыргыз, жапон, кытай тилдеринде “Баатырдык “Манас” эпосун изилдөө” аттуу макала жазып, жарыялашкан. Жусуп Мамайдын айтканы буюнча кыргызча текст 1981-жылы Пекинде жазылып алынган. Кийинчерээк, 1992-жылы Нишиваки Такао “Симанэ университетинин француз факультетинин эмгектери” аттуу журналдын 17-чыгарылышына “Баатырдык “Манас” эпосун изилдөө” аттуу макаланын 2-бөлүгүн, 1994-жылы 3-бөлүгүн жарыялаган. 2000-жылы Нишиваки жогорудагы макалаларды бириктирип, кыргыз, кытай, жапон тилдерине которулган “Манас” аттуу китебин чыгарат. 2011-жылы Такао Нишиваки “Манас” эпосун Жусуп Мамайдын айтуусунда которгон. Бул Нишиваку жаза турчу китептин биринчи бөлүгү болгон. Китептин мазмуну өз ичине кырк уруу, бийик тоодогу койчулар, Алооке хандын кыргызга кол салганы, баатыр Манастын төрөлүшү, Аккула жөнүндөгү уламыштарды камтыйт. Бул Жусуп Мамайдын варианты жазылган биринчи жапон тилиндеги китеп эле.

1984-жылдан 2012-жылга чейин Нишиваки “Манас” эпосу жөнүндөгү макалаларды, профессор Ху Чжэн Хуанын “кыргыз улутунун баатырдык “Манас” эпосун изилдөө” аттуу эмгегин, Адил Жуматурдун “Залкар Манасчы Жусуп Мамай”, “Манастын эпикалык өзгөчөлүктөрү” жана “Жусуп Мамайдын эпикалык көз караштары” аттуу эмгектерин жапон тилине которгон.

Ал эми бул макаланы Нишиваки Такао, кытай кыргыз окумуштуусу Адил Джуматурдун эмгегинен которгон. Бул макала “Батыш аймагын изилдөө” (2003) журналына, кийинчерээк “Оозеки адабият жана баатырдык эпос” (Борбордук

улуттук университеттин басмасы 2009-ж.) китебине жарыяланган. Бул макалада белгиленгендей, акыркы жылдары, кытайда Коомдук илимдер академиясынын этнология жана адабият институтунун “париж жолдорунун теориясы” илимий группасынын изилдөөчүлөрү тарабынан эпикалык чыгармалар активдүү изилденип, көптөгөн макалалар жана китептер жарык көргөн. Мындай изилдөөлөрдүн алкагында, кыргыз элинин баатырдык “Манас” эпосунун тарыхы дагы каралган.

Ал эми Жусуп Мамайдын “Манасы” боюнча профессор Такахаси (1942-ж. Кобе шаарында туулган. 1967-ж. Кобе шаардык чет тилдер университетинин кытай таануу багытын аяктаган. Учурда Ханнан университетинин профессору) “Кытайдагы улуттук азчылыктардын адабияты” журналынын башкы редактору Маосин менен биргеликте биринчи бөлүмдөн үчүнчү бөлүмгө чейинкисинин мазмунун жазып, мындай деген: “Менин оюмча, биринчи жана үчүнчү бөлүмүндө тарых каармандары сүрөттөлгөн сыяктуу. Ал эми төртүнчү бөлүмүндө мифтер жана сыйкырлар көп сүрөттөлгөн” (高橋庸一郎(Такахаси Йоичиро), 2001, электрондук булак).

Ысак кызы Токтобүбү жана Жуматурду уулу Адылдын 2014-жылы чыккан “Залкар Манасчы Жусуп Мамай” (Ысак к & Жуматурду, 2014) аттуу китебинде Жусуп Мамайдын чыгармачылыгынын илимий иликтөө тарыхы жана залкар Манасчынын изги жолундагы маңыздуу окуялардын жылнаамасы камтылган.

2012-жылы Нишиваки Такао (西脇隆夫) Адыл Жуматурду уулу менен биргеликте “Бүгүнкү күндүн Гомери: кыргыз-кытай айтуучусу Жусуп Мамайга болгон сапар” (現代のホメロスに訊く: 中国キルギス族の語り手ジュスプ・ママイ訪問談) (西脇隆夫 (Нишиваки Такао)&Жуматурду, 2012, электрондук булак) аттуу эмгеги Жусуп Мамайдын Манасчылык өнөрү жөнүндө жазылган.

Жыйынтык

Жусуп Мамайдын “Манасы” кыргыз элинин маданий мурасынын байлыгы гана эмес, дүйнөлүк маданияттын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Жапон окумуштууларынын бул эпосту изилдөө жана которуу иши “Манас” эпосунун дүйнөгө таралышына жана анын универсалдуулугун таанытууга зор салым кошууда.

Колдонулган адабияттар

1. Абдалиева Г. Кытайлык кыргыздардын руханий маданияты [Электрондук булак] / - Кирүү тартиби: <https://kmb3.kloop.asia/2011/11/23/ky-tajly-k-ky-rgy-zdardy-n-manaschy-lary/>. (жарыланган күнү 23.11. 2011)
 2. Мамбетакун М. Жүсүп Мамайдын 1961-1964-жылдар аралыгындагы манасчылыгы. // Жүсүп Мамай: заманыбыздын залкар манасчысы. Кытайлык залкар кыргыз манасчысы Жүсүп Мамайдын чыгармачылыгына арналган илимий баяндамалардын жана макалалардын топтому. – Б.: Макспринт басмасы; Мурас фонду, 2014; Ханзу тарыхый жазмаларындагы кыргыздар / Башкы түзүүчү Мамбеттурду Мамбетакун уулу. — Үрүмчү, 2014.
 3. Турдуева А.С. Кытайдагы кыргыздардын социалдык абалы (1950– 1990-жж.). / Ред. Эгемберди Маанаев. – Бишкек, 2001. - 173 б.
 4. Чоротегин Т.К. Карл Райхл: Германдык манас таануучу аксакал [Электрондук булак] / - Кирүү тартиби: https://www.azattyk.org/a/science_germany_manas-study_karl-reichl_2020_tch_blog_kyrgyz/30669590.html. (жарыланган күнү 2020.06.14)
- Ысак кызы Токтобүбү, Жуматурду уулу Адыл Залкар Манасчы Жүсүп Мамай [Текст] / Ысак кызы Токтобүбү, Жуматурду уулу Адыл Залкар. –Б.: 2014. –328 б.
5. Чоротегин Т.К. Алп жомокчу Жусуп Мамай Ала-Тоодо эскерилет [Электрондук булак] / - Кирүү тартиби: https://www.azattyk.org/a/jusup-mamay_study_forum_in_kyrgyzstan_april-2017_blog_ky/28415661.html. (жарыланган күнү 2017.07.30)
 6. 西脇隆夫 (Нишиваки Такао), Жуматурду уулу Адыл. 現代のホメロスに訊く: 中国キルギス族の語り手ジュスプ・ママイ訪問談 (Бүгүнкү күндүн гомери: кыргыз-кытай айтуучусу Жусуп Мамайга болгон сапар)[Электрондук булак] / - Кирүү тартиби: https://ngu.repo.nii.ac.jp/?action=pages_view_main&active_action=repository_view_main_item_detail&item_id=735&item_no=1&page_id=13&block_id=49. (жарыланган күнү 2012. 03. 31)
 7. 西脇隆夫(Нишиваки Такао). The Studies on the Kirghiz Epic Manas in Japan (Кыргыз эпосу “Манас” Жапонияда изилдениши) [Электрондук булак] / – Кирүү тартиби:<http://doi.org/10.15012/00000359>. (жарыланган күнү 2013. 07. 31)
 8. 高橋庸一郎(Такахаси Йоичиро).中国北方少数民族伝承文学概説 (六) – キルギス族英雄叙事詩「マナス」 (上) (Түндүк Кытайдагы улуттук азчылыктардын адабиятына киришүү. Кыргыздын баатырдык эпосу – “Манас”) [Электрондук булак] / –Кирүү тартиби: <https://core.ac.uk/download/pdf/229787265.pdf>. (жарыланган күнү 2001-ж.)

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫ МЕН ТҮРКІ-МҰСЫЛМАН АЙМАҚТАРЫНДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ЭЛИТАНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ АСПЕКТІСІ (XX ҒАСЫР БАСЫ)

Хасанаева Л.М.

Әл-Фараби атындағы Қазақ
Ұлттық университеті

Аңдатпа

Мақалада, XX ғасыр басындағы ұлттық интеллектуалды зиялы қауымның қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы халықтардың интеллектуалдық бағытта дамуына қосқан үлесін анықтау басты принцип ретінде қарастырылады. Сонымен қатар, қазақ халқы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы халықтардың өркениетке, білімге, ғылымға ұмтылуына көз жеткізе отырып, бүгінгі күнде бізге сабақ болатын тағылымдарын зерттеп-зерделеу осы тақырыптың өзектілігі және ол қазіргі заманның талаптарымен ұштасып отыр. Ұлттық интеллектуалды элитаның оқу-білім, ғылым саласындағы атқарған қызметтерін қазақ ғылымының дамуындағы бастауы және қайнар көзі ретінде бағалау болып табылады.

Интеллектуалды ұлт зиялыларының кәсіби ғылымды жоғары бағалап, сонымен қатар олардың көпшілігі ағартушылық аясында ғылыми ақпаратты таратып, пайдалы білімдерді халық арасына тарату қызметі баяндалады.

Кілт сөздер: интеллектуалды элита, ағартушылық, білім, ғылым, ұлттық элита, өркениет.

ASPECTS OF THE FORMATION OF THE INTELLECTUAL ELITE IN THE KAZAKH STEPPE AND TURKIC-MUSLIM REGIONS (EARLY 20TH CENTURY)

Khassanayeva L. M.

Al-Farabi Kazakh National University

Abstract

The article considers the main principle of determining the contribution of the national intellectual community of the early 20th century to the intellectual development of the peoples of the Kazakh steppe and Turkic-Muslim regions. In addition, the relevance of this topic and its relevance to the requirements of the modern era, while recognizing the aspiration of the Kazakh people and the peoples of the Turkic-Muslim regions to civilization, education, and science, and studying the lessons that can be taught to us today, is consistent with the requirements of the present day. The purpose is to evaluate the work of the national intellectual elite in the field of education and science as the beginning and source of the development of Kazakh science.

The intellectual elites of nation highly value professional science, and many of them also disseminate scientific information and useful knowledge among the population within the framework of education.

Keywords: intellectual elite, enlightenment, education, science, national elite, civilization.

XX ғасыр басындағы қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы идеялық қозғалыс Ресей империясының отаршылдық саясатына қарсы түркі және басқа да мұсылман халықтардың ұлт азаттық жолындағы идеологиялық бағытындағы талаптар негізінде туындады. Сонымен қатар, мұсылмандық қозғалыстың негізінде түрікшілдік пен исламшылдық идеологиясы тұрды.

XX ғасырдың басы қазақ және түркі тілдес халықтар тарихындағы жаңа интеллектуалдық дамуы кезеңі болды. XX ғасыр басында ұлт зиялылары қазақ халқын жаңа деңгейге көтеретін білім мен ғылым деп түсінді. Сондықтан осы салада ұлттық элита өкілдері қоғамдық-саяси қызметтерімен бірге ұлттың ақыл-ойын жаңа сапаға көтеру үшін жас ұрпақтың санасына білім беретін мектептер ашты, ғылымның барлық саласында оқулықтар жазды, түрлі зерттеулер жүргізді. Академик М.Қойгелдиев мақаласында еліміздің интеллектуалдық ортасы жайлы былай дейді: «Алаш қозғалысы бастапқы кезеңде ұлт оқығандарының, яғни интеллектуалдар қозғалысы ретінде өмірге келді. Ал олардың қызметіндегі үйлесімділік және сол арқылы заман сұранысына байланысты берілген жауап бұл азаттық идеологиясын қалыптастыру қызметі еді»[1].

XX ғасырдың басында білім мен ғылым бағытындағы қызметтер жаңа қарқын алды оның сипаты да жаңаша болды. Ұлт зиялылары қоғам өмірін халық арасында білім тарату арқылы, дүниежүзілік өркениетке ғылым мен оқу-ағарту арқылы ғана жететініне кәміл сенді. Сондай-ақ, ол кезде ұлттық интеллигенция дәрігерлерден, саясатшылардан, заңгерлерден, ақын-жазушылардан құралды. Ал мұның өзі сол кездегі ерекше ғылымдық кәсіптің пайда болуына негіз болды.

М.Қойгелдиев өз мақаласында ұлт зиялыларының ғылыми-ағартушылық қызметіне мынадай баға береді: «Ағартушылық ісі ұлт оқығандарының жұмылып атқаратын негізгі ортақ жобасына айналды. Қазақ оқығандарының, көпсалалы ағартушылық қызметіндегі мынадай екі бағытты бөліп атаған артық емес. Олардың әсіресе «Қазақ» газеті арқылы кең өріс алған қызметі қазақ қоғамын орыс билігінің, әсіресе астарлы да қитұрқы жер саясатына және басқа түрлі зорлықшыл әрекеттеріне қарсылық көрсете білуге баулу бағытында жүрді. Бұл ісін олар биліктің қабылдаған түрлі заңдық актілерін халыққа мұқият түсіндіріп жеткізу арқылы жүргізді. Осы бағытпен тікелей өзектес және байланысты келесі қызметі, қазақ қоғамының мүмкін болғанша тезірек арылуға тиіс оның теріс мінездері мен қылықтарын, ұғым-түсініктерін аяусыз сынға алу болды»[1].

Нәтижесінде, жәдитшілдік қозғалысы ұлттық интеллектуалды қауым тарапынан қолдау тапты. Қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы мұсылмандық оқу орындарына патша үкіметі тарапынан материалдық бағытта көмектің болмауы мен рухани бағыттағы қысымның нығаюы дала халықтарының білім алуына кері әсерін тигізді. Сондықтан да, қоғамның рухани бағыттағы жаңғыруын негізгі мақсат ретінде, мұсылмандық оқу орындарындағы ағарту және білім жүйесін реформалаудың жаңа әдісін енгізген И.Гаспринскийдің идеясы ұлттық интеллектуалды қауымның ұлттық идеясымен үндесуі нәтижесінде қолдауға ие болды. Мұсылмандық бағыттағы білім беру орындарын реформалаудың мақсаты, жаңа білім әдісі бағыты заман талабына сәйкес енгізілгендігін көрсетеді. Жаңа бағыттағы білім жүйесі негізінде білім алушылар орыс тілі мен орыс мәдениетімен танысу енгізілді. Сонымен қатар, қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы білім алушылардың ұстазы өз ұлтының

өкілі оқытуы мен бастауыш білімді өзінің ана тілінде алуы тиіс болды. Ол жаңа «жеңіл әдісті» жүзеге асыру үшін:

- медресе мұғалімдеріне оқытудың жаңа әдісіне негізделген нұсқаулық немесе әдістемелік құрал тарату;
- жаңа әдіспен оқытатын мектеп ашу;
- медреселердің кейбіреуін жаңа әдісті мектеп мұғалімдерін даярлау үшін жоғарғы медресеге айналдыру;
- қайта құрылған жоғарғы медресе студенттерін әскери қызметтен босату бағытындағы ережелер қабылданды.

И.Гаспринскийдің реформасы қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы мұсылман халықтары тарапынан қолдауға ие болады. ХХ ғасырдың басында ресейлік әкімшіліктің жергілікті билігінің бақылауына қарамастан қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарында жасырын түрде жәдиттік мектептер өз жұмыстарын атқару қызметтерін бастады. Олардың қатарында, атап айтқанда 1904 жылы Верный қаласындағы татар мешітінің жанынан ашылған Ы.Габдулвалиевтің медресесі жәдиттік оқыту жүйесін енгізді. Бұл мәліметті жергілікті билік органдары 1912 жылы анықтаған. Бұл медресені атақты татар көпесі Исака Габдулвалиев өзінің ұлдарымен бірге құрған «И.Габдулвалиев және ұлдары» атты сауда үйінің қаражатымен қаржыландырып отырған [2, б. 147]. Медресеге қаржы бөліну мәселесімен З.Тазетдинов деген татар ұлтының өкілі жауапты болған. Білім мен оқу ісінің меңгерушісі, татар ұлтының өкілі, Троицк медресесінде білім алған Әбдірахман Сағадиев болған. Медресе оқытушылары негізінен Ресейдің ішкі губернияларында мұсылмандық білім алған азаматтар болатын. Мысалы, математика, физика және жағрафия пәндерінен Уфа губерниясынан келген мұғалім Шәкіртжан Жақыпов дәріс берген. Ол «Расулие» медресесінің түлегі болатын. Тарих және құран пәндерін Пермь губерниясынан келген, Троицк медресесінің түлегі Әбдірахман Имашев оқытқан [3, б. 21].

Қазақ даласының Жетісу облысында жаңа әдіспен білім беретін оқу орнын ашу қызметіне өз үлестерін қосқан азаматтары қатарында, Жетісу өңірінің тұрғыны, меценат Маман Қалқабайұлы мен оның баласы Тұрысбектің ұрпақтары болды. Қоғамның саяси бағыттағы жүйесін уақытында көре білген олар бастапқыда мұсылмандық білімді насихаттап, мешіт және медреселер салдырса, кейін еуропалық әдіспен білім беретін жаңа мектептің іргесін қалап, қазақтарды жаңа өмірге талпындырды.

Маман байдың ұлдары – Тұрысбек, Сейітбаттал және Есенқұл қажылар өз қаржыларына Қарағаш ауылында 1899-1904 жылдар арасында 3 кластық мектеп салдырады. Алғашқы кезеңде екі татар молдасы сабақ жүргізіп, балаларға дін тарихын, шарифат жолын оқыта бастайды. 1905 жылы Арасан болысының биі Сейітбаттал қажы мектепті кеңейтіп, 4 кластық етіп жабдықтап, жәдиттік оқу жүйесін енгізген. 1907 жылы ағаштан мешіт үйін салдырса, 1909 жылы қызыл кірпіштен қалап Уфадағы «Ғалия» медресесінің үлгісімен медресе үйін салады. Медресенің құрылыс жобасы ғана емес, оқу бағдарламасы мен ішкі ережелері де «Ғалия» медресесінің оқу-тәжірибесіне негізделеді. Бастапқыда татар мұғалімдері сабақ жүгізді, содан кейін «Айқап», «Қазақ» қазақ басылымдары арқылы қазақ

ұлтының интеллектуалды зиялы өкілдерін жұмысқа шақырады. Медресе иелері шеттен келген мұғалімдерге жылына 2500 сом жалақы төлеп тұрған. Медреседе 1911-1915 жылдар аралығында Татарстаннан Нажар Әбішев, Башқортстаннан Ахметгерей Ғабитов, Фатима Есенгелдина, Челябинскіден Стамбұл университетінің түлегі Файзрахман Жиһандаров, Семейден Мұстақым Малдыбаев, Ахметгерей Батыршинов, Мұхаметқали Есенгелдин, Орал облысынан Каир университетінің түлегі, политолог-ғалым Ғабдолғазиз Мұсағалиев, Сарқанттан Захар Назаров, т.б. арнаулы оқу орындарын бітірген қазақ, татар мұғалімдері келіп сабақ берген [4, б. 443]. Бұл мектепте қазақ халқының көрнекті қайраткерлері Илияс Жансүгіров, Біләл Сүлеев, Мейірман Ермектасов, Әубәкір Жайшыбековтер білім алған [3, б. 21].

Жетісу өңірінде тұңғыш университеттік білім алған Барлыбек Сыртанов Маман ұрпақтарының заман талабына сай мектеп ашуына ықпал еткендігін де атап көрсетуге болады. Ол Түркістан генерал-губернаторлығында, Жетісу облыстық басқармасында қызмет атқара жүріп, қазақтарды отарлық қанаудан құтқарудың бірден-бір жолы – олардың санасын ояту, мұсылмандық біліммен қатар еуропалық білімді де меңгерту екенін жақсы түсінді. Б.Сыртанов 1908 жылы 28 желтоқсанда денсаулығына байланысты қызметінен босағаннан кейін ұлтты азат ету жолындағы ойын жүзеге асыруға кіріседі. Жетісу облысының бай қазақтарын ағартушылық бағытын қолдауға шақырып, жаңа тұрпатты мектеп құрылысына қаржы салу туралы ұсыныс жасайды. Осылайша, өзінің идеясын Сейітбаттал Мамановтың қаржысына «Мамания» мектебін салдыру арқылы жүзеге асырады [5, с. 66-74].

Б.Сыртанов 1913 жылы Қапал уезіндегі 22 болыстықты құрап отырған жалайыр, найман руларының арасына барып жиын өткізеді. Бұл туралы Көлбай Төгісов: Барлыбек Сыртанов халық осы бетімен кете берсе, енді 30-40 жылда жойылып кету қаупі бар екенін айтты, «енді қарап жатқанымыз жарамас, не қылсақ та балаларымызды оқыталық, мектеп салалық, бақша орнаталық, Қапалға ортамыздан не прогимназия, не реални ышкола ашалық» деп еді. Матайдың 9 болысы көнсе де, Жалайырдың болыстары көнбеді. Бар айтқан сөздері: «Орыс бол десеңші...». Сыртанов мырзаның сөзін Қапал уездной нашалнигі полковник Лебедев қуаттап еді. Жалайыр болыстары «бізді шоқындырғалы жүр» деп оған да болмай тарқады [6, б. 177] - деп мәлімдейді.

1912 жылы Жетісу облысында жәдиттік бағыттағы 2 медресе, 25 мектеп болған. Онда 1806 бала оқып, 51 мұғалім дәріс берген. Ал осы жылғы бір ғана Жаркент уезіндегі жәдиттік мектептер саны 13 ке жетіп, әр оқу жылында 579 балаға дейін білім алған [7, б. 164-165].

Жәдиттік қозғалыстың дамуы қазақ даласында мұсылман мектептері мен медреселерінің саны жағынан өсуіне ықпал етті. 1905 жылы Жаркентте 20 шақты мешіт, әр мешітте бала оқытуға (медресеге) арналған екі бөлме болды. 1908 жылы бүкіл Жетісу облысында 246 медресе болған, оларда 5939 оқушы білім алып, 210 молда дәріс берген» [8, с. 10].

Сонымен қатар, қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы Түркістан өлкесіндегі жәдидизмнің ірі орталықтары ретінде Бұхара, Ташкент, Ферғана және Самарқан қалалары болды. 1911 жылы жалпы Түркістан аймағындағы жаңа әдісті

мектептер саны 63, олардағы білім алып жатқан оқушылар саны 4106, мұғалімдердің көпшілігі татар ұлтының өкілдері болды [9, с. 53].

XX ғасырдың басында жәдиттік бағыттағы оқыту жүйесі Жетісу облысының Пішпек, Пржевальск, Тоқмақ сияқты аймақтарында да енгізілген атап көрсетуге болады. Осы аймақтардағы жаңа бағыттағы әдісті мектептер бастапқы кезеңде мешіттер жанынан ашыла бастады. 1901-1902 жылдары Пішпекте жаңа әдіспен оқытатын «мадраса-и Иштидад», Тоқмақта «мадраса-и-Икбалия» және Пржевальскіде И.Гаспринский атындағы жаңа бағыттағы мектеп ашылады. Кейінірек Пржевальскідегі өзбек мешіті жанынан да мектеп ашылып, жаңа әдіспен оқытуға бағытталды. «Мадраса-и-Икбалия» немесе «Экбаль» медресесінде әртүрлі ұлттың балалары білім алды.

Қырғыздар өлкесінде жаңа әдісті бағыттағы мектептер сол уақыттардан кеш пайда болды. Мысалы, 1909 жылы Чон Кемінде «Шабдания» медресесі ашылады. Бұл оқу орнына білім алуға келгендердің ішінде жастары 30-40 шамасындағы ескі әдіспен бала оқытқан молдалар да болған. Олар діннен тысқары да білімдерді меңгеріп, жаңа әдіспен оқытуды үйреніп, өздерінің сауаттылық деңгейлерін көтергісі келді. «Шабдания» медресесіне мұғалімдер Қазан мен Орынбордан шақырылып, оқулықтар да сол жақтан алдырылған. Мұғалімдерге жылына 1000 сом еңбекақы төлеген. Оқушылар қазан-мамыр айларының арасында күніне шамамен төрт сағаттай оқыған. «Шабдания» медресесі 1912 жылға дейін жұмыс істеген. Жаңа әдісті мектептер 1909 жылы Темірболат және Карачекинск болыстықтарында ашылды. 1911 жылы Жумгалыда «Курмандын мектеби», 1912 жылы Кочкор алқабында Канат манаптың жаңа әдісті мектебі және 1914 жылы Нарындағы Куртка бекінісінде Калпа Ажының жаңа әдісті мектептері өз жұмыстарын бастаған.

Пржевальск уезінің Тоң болыстығының Туура-Суу айылында да Сагаалы манаптың ұйымдастыруымен жаңа әдісті мектеп ашылып, ол жерде Уфадағы «Ғалие» медресесінің түлегі, қырғыз ағартушысы Ишенаалы Арабаев мұғалімдік қызмет атқарған [10, с. 42-46]. Бұл туралы 1914 жылы «Қазақ» газетінде оның «білім дүниесінен қашық қараңғы түкпірде қараңғы надан қырғыз бауырларын ағартпақ, көзін ашпақ ниетпен екі жылдан бері мұғалімдік етіп тұрғаны» [7, б. 321] жазылады.

И.Арабаев 1911 жылы Уфада басылып шыққан қырғыз және қазақ балаларына арнап жазылған алғашқы әліппенің («Әліппе яки төте оқу», қазақ ағартушысы Хафиз Сәрсекеевпен бірге жазған – Б.Л.) авторы [2, б. 337].

Қырғызстандық Сейитбек Жаанбаев атасы Әділден XX ғасырдың басында қырғыз жерінде жаңа әдісті мектептер көп болғанын естігенін айтады. Атасы Жумгалыда Курман манап салдырған мектеп (Курмандын мектеби) болғанын, ол мектепте сабақ берген ноғай мұғалімін жергілікті халық Ноғай молда деп атағанын, сонымен бірге Кочкорда Канаттын мектебі, Шуда Дурдун мектебі, Кемінде Шабдан мектебі және Алабукада Нурмолдо салған мектеп болғанын айтқан. Нурмолдо мектебінде араб тілін, Құран, есеп, тарих сабақтарын оқытқан. Оған қоса, атасының айтуы бойынша, оқушыларға ұлт, тайпа, ру, ел ұғымдарын түсіндірген. Әр елдің өзінің аймағы, тілі мен мемлекеті болатынын ұғындырған [10, с. 62-63] деген ақпараттар береді.

Яғни, патша үкіметінің ағартушылық саясатының бағытын түсінген қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы жастарды жаңа әдіс бағытында оқытуға интеллектуалды зиялы қауым өкілдері белсене атсалысты. Өздерінің қаражатына жаңа талапқа сай мектеп үйлерін салдырып, заман сұранысына жауап бере алмай отырған ескіше оқыту әдісінен бас тартты. Қазан, Уфа және Орынбор қалаларынан жаңа әдісті меңгерген мұғалімдерді шақырып, олардың еңбек ақысын да өз қалталарынан төлеп отырғандығын дап атап көрсетуге болады. Қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы халықтарының ұлттық санасын оятып, идеялық бағыттағы күресін бастағандығын да көруге болады. Интеллектуалды бағыттағы ұлттық зиялы қауымның діни білімдерді ғана игермей, сонымен қатар әлем елдерінің тарихы, географиясы сияқты пәндерді меңгеріп, өздері өмір сүріп отырған қоғамның шынайы бет бейнесін тануына ықпал етті.

XX ғасыр басында қазақ даласында ғылымының қалыптасуына үлес қосқан Алаш азаматтары, яғни интеллектуалды элита өкілдері – А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ә.Бөкейханов, Х.Досмұхамедов, Ә.Ермеков, М.Тынышбаев және т.б. болды. Ә.Бөкейханов астрономия мен жағрафия, М.Жұмабаев педагогика, Х.Досмұхамедов анатомия мен зоология, Ж.Аймауытов психология мен дидактика, А.Байтұрсынов, Е.Омаров, Н.Төреқұлов тіл білімі, М.Әуезов әдебиет саласына қалам тербесе, М.Дулатов, С.Қожанов, Ә.Ермеков математикаға ден қойған, Ф.Ғалымжанов - физика, Б.Сәрсенов - геометрия, И.Тұрғанбаев - арифметика, Қ.Кемеңгерұлы - жаратылыстану пәндері бойынша оқулықтарды қазақ тіліне аударған. Т.Шонанов та тәржімашы ретінде көрнекті жұмыстар атқарды.

Алаш зиялылары, жоғарыда көрсеткеніміздей интеллектуалды элита қоғамдық-саяси бағыттағы күрес қызметімен ғана айналысып қоймай ұлттың ағартушылық, білім және ғылымын жаңа сапаға көтеруге үлес қосты, ол үшін жас ұрпақтың санасына білім берумен қызметі негізінде, мектептер ашты, түрлі ғылым саласында оқулықтар жазды.

Қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы ағартушылық саласында орыс оқуына бәсекелес болып жәдиттік қозғалыстың пайда болуы қазақ даласы мен түркі-мұсылман аймақтарындағы халықтың ұлттық санасын оятып, олардың тәуелсіздік жолындағы идеялық күрес бағытында бірігуіне негіз қалады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қойгелдиев М.К. Алаш қайраткерлерінің азаттық идеологиясын қалыптастыру қызметі//«Қазақ кітабы: Алаш қайраткерлерінің кітап басу ісінің дамуына қосқан үлесі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Алматы «Қазақ университеті» 2019.
2. Қойгелдиев М. Қазақ елі: Ұлттық бірегейлікті сақтау жолындағы күрес (XIX ғ.-XXI ғ.басы). –Алматы: «Дәстүр», 2014. – 432 б.
3. Жолсейтова М.Ә. Қазақстандағы халық ағарту ісінің қалыптасуы мен дамуы (XIX ғас. II жарт.-XX ғас. басы. Жетісу мәліметтері бойынша). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 1999. – 30 б.
4. Жетісу. Энциклопедия. /Бас ред. Ә.Қайдар. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2004. – 709 б.
5. Тлепина Ш.В. Устав «Қазақ елі» - первый проект казахской конституции, как отражение государственно-правовых взглядов Барлыбека Сыртанова// Право и государство. – 2015. – №3 (68). – С. 66-74.
6. «Қазақ» газеті. 1913 ж. / Құраст.: С.О.Смағұлова, Ғ.Қ.Әнес, Т.А.Замзаева. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2009. – 480 б.
7. Қойгелдиев М.Қ. Жетісудағы Ресей билігі (XIX ғ.-1917ж.) – Астана: «Елорда», 2004. – 216 б.
8. Галиев В.З. Тюркская библиотека в Верном. – Алматы: Национальная библиотека Республики Казахстан, 2001. – 112 с.
9. Петр Кокайсл (Petr Kokaisl), Амирбек Усманов (Amirbek Usmanov). История Кыргызстана глазами очевидцев (начало XX в.). –Praha: Nostalgie, 2012. –280 с.
10. Иманкулов М.К. Развитие системы образования в начале XX в. // Известия кригизской академии образования. –2016. –№1(37). – С. 42-46.

PROPAGANDA KISKACINDA KAFKASYA KÖKENLİ ASKERLER (1941-1945)¹

Leyla DERVİŞ

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, Antalya

Özet

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya kökenli askerlerin Nazi ve Sovyet propagandalarının hedefi haline gelme süreçlerini ve bu askerlerin iki büyük güç arasında nasıl siyasi ve askeri araçlar olarak kullanıldığını incelemektedir. Çalışma, döneme ait arşiv belgeleri, propaganda materyalleri ve ikincil literatür üzerinden, Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği'nin Kafkasya kökenli askerler üzerindeki stratejik etkisini analiz etmektedir.

Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği'nin etnik çeşitliliğinden faydalanarak, milliyetçilik, dinî ayrılıklar ve etnik gerilimleri kullanarak Kafkasya kökenli askerler arasında bölünme yaratmayı ve onları kendi saflarına çekmeyi hedefleyen sistematik bir propaganda yürütmüştür. Bu propaganda, broşürler ve radyo yayınları aracılığıyla yayılmıştır. Sovyetler Birliği ise, bu propagandalara karşılık olarak millî-vatanseverlik ideolojisini yaymayı amaçlayan parti-siyasi eğitim faaliyetleri yürütmüştür.

Bulgular, Nazi propagandasının büyük ölçüde Sovyet ideolojik karşı hamleleriyle etkisiz hale getirildiğini göstermektedir. Savaşın başında bazı işbirlikçilik vakaları yaşanmış olsa da, Kafkasya kökenli askerlerin çoğu savaş ilerledikçe Sovyet yönetimine sadık kalmıştır. Bu çalışma, savaş dönemindeki propaganda dinamiklerinin ve etnik çeşitliliğin bir analizini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, İkinci Dünya Savaşı, Kafkasya kökenli askerler, Nazi propagandası, Sovyet ideolojisi.

CAUCASIAN ORIGIN SOLDIERS UNDER THE GRIP OF PROPAGANDA (1941-1945)

Abstract

This study examines how soldiers of Caucasian origin became targets of Nazi and Soviet propaganda during World War II and analyzes how these soldiers were used as political and military instruments by both powers. Using archival documents, propaganda materials, and secondary literature from the period, the research explores the strategic influence exerted by Nazi Germany and the Soviet Union on Caucasian-origin soldiers.

Nazi Germany sought to exploit the ethnic diversity of the Soviet Union by systematically promoting nationalism, religious divides, and ethnic tensions among Caucasian soldiers. This propaganda aimed to create divisions and recruit these soldiers through various channels, including brochures and radio broadcasts. In response, the Soviet Union implemented countermeasures focused on disseminating a nationalist-patriotic ideology through political and educational programs.

The findings indicate that Nazi propaganda was largely neutralized by Soviet ideological counteractions. While instances of collaboration occurred early in the war, most Caucasian-origin soldiers remained loyal to the Soviet regime as the conflict progressed. This study provides an analysis of the complex dynamics of wartime propaganda and the role of ethnic diversity in shaping these interactions.

Keywords: Propaganda, World War II, Caucasian-origin soldiers, Nazi propaganda, Soviet ideology.

¹ Çalışmada, yazarın doktora tezinde yer alan bazı verilere başvurulmuştur. Bkz.: Derviş L., "Kızıl Ordu'da Kafkas Halkları (1941-1945)", Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, 2015, 306s

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı, yalnızca cephelerdeki çatışmalarla değil, ideolojik ve propaganda savaşlarıyla da şekillenmiş karmaşık bir mücadele olmuştur. Savaşın önemli stratejik boyutlarından biri, etnik kimliklerin bir savaş aracı olarak kullanılmasıdır. Bu bağlamda, Kafkasya kökenli askerler, Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği arasındaki ideolojik çatışmaların merkezinde yer almıştır. Bu çalışma, Kafkasya kökenli askerlerin nasıl propaganda hedefi haline geldiklerini ve iki büyük güç tarafından nasıl manipüle edildiklerini incelemeyi amaçlamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı, yalnızca cephelerdeki silahlı çatışmalarla değil, aynı zamanda ideolojik ve propaganda savaşlarıyla da şekillenen karmaşık bir mücadele olmuştur. Bu savaşın en belirgin boyutlarından biri, etnik ve milli kimliklerin savaş stratejilerinde önemli bir araç olarak kullanılmasıdır. Bu bağlamda, Kafkasya kökenli askerler, Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği arasında süregelen ideolojik çatışmaların merkezinde yer almıştır. Coğrafi ve etnik yapısı itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan Kafkasya bölgesi, iki büyük güç tarafından propaganda savaşının bir parçası haline getirilmiştir. Bu durum, Kafkasya kökenli askerlerin, her iki tarafça da ideolojik etki ve siyasi manipülasyon aracı olarak kullanıldığı bir ortam yaratmıştır.

Nazi Almanyası, Sovyetler Birliği'nin etnik çeşitliliğini kendi lehine çevirmek ve Kafkasya kökenli askerler arasında Sovyet rejimine karşı bir hoşnutsuzluk yaratmak amacıyla sistematik bir propaganda yürütmüştür. Öte yandan Sovyetler Birliği, bu propagandalara karşı Kafkasya kökenli askerleri kazanmak için milli-yurtseverlik söylemi üzerine yoğunlaşan karşı tedbirler geliştirmiştir. Bu çalışma, Nazi ve Sovyet propagandalarının Kafkasya kökenli askerler üzerindeki etkilerini ve bu askerlerin, savaşın ideolojik ve askeri çatışmalarında nasıl bir rol üstlendiğini analiz etmektedir.

Bahsi geçen bağlamlarda çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı döneminde Kafkasya kökenli askerlerin hem Sovyetler Birliği hem de Nazi Almanyası tarafından propaganda amaçlarıyla nasıl kullanıldığını ve bu durumun askerlere, topluma ve savaşın genel gidişatına olan etkilerini incelemektir. 1941-1945 yılları arasında, Sovyetler Birliği'nin çok etnikli yapısına dâhil olan Kafkasya kökenli askerler hem cephelerde hem de propagandanın hedefinde önemli bir rol oynamıştır.

ARAŞTIRMA AMAÇLARI

Araştırmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya kökenli askerleri hedef alan propaganda kampanyalarını belgelemek ve analiz etmektir. Özellikle şu sorulara odaklanılmaktadır:

Nazi Almanyası, Sovyet etnik çeşitliliğini nasıl kullanmışlardır?

Sovyetler Birliği, propaganda karşı hamlelerini nasıl gerçekleştirmiştir?

Bu propaganda çabalarının askerler üzerindeki etkileri nelerdir?

YÖNTEM

Genel olarak Kafkas halklarının İkinci Dünya Savaşı'na katılımına dair geniş inceleme deneyimi birikmiş durumdadır. Ancak, literatür analizinin gösterdiği gibi, bu konunun incelemesinde takip edilebilecek geleneksel bir yaklaşım, çalışmanın ufku daraltmakta;

böylece milli askerî yapılanma, Kafkasyalı askerlere yönelik gerçekleştirilen siyasi-propaganda çalışmaları gibi konuları tarihçinin görüş alanı dışında bırakmaktadır.

Araştırma, döneme ait arşiv belgeleri, propaganda materyalleri ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak gerçekleştirilmiştir. Özellikle Rusya Sosyal ve Siyasi Tarih Devlet Arşivi (RGASPI) ve Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi (TsAMO) gibi kaynaklardan veriler elde edilmiştir.

NAZI PROPAGANDASI

Sovyet siyasi birimleri, Kafkas askerlerini kazanmak adına düşmanla ciddi bir propaganda mücadelesi vermiştir. Naziler, Sovyet birliklerini etnik kitlelere bölmeye ve askerler arası etnik ve dinî farklılıklara dayalı nefret ve kin uyandırmaya çalışmıştır. Güney Kafkasya bölgesinde milli tümenlerin oluşturulması sırasında, Rus ve Bolşeviklere karşı propaganda broşürleri Alman uçakları tarafından atılmıştır. Örneğin, 15 Eylül 1941'de Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış bir broşürde; Sovyet Ordusu'nun yenildiği, dağılmış bir durumda geri çekildiği ve Stalin'in Sovyet sisteminin sonunun geldiği ifade edilmiştir. Bu broşürde, askerlerin ayaklanmaları ve yenilmez Alman Ordusu'na teslim olmaları çağrıları da yer almıştır (RGASPI, Fon. 17, Op. 125, D. 94, s.55). Bu tür propaganda faaliyetleri, Nazi Almanya'sının Sovyetlere karşı yürüttüğü psikolojik savaşın yalnızca bir boyutunu oluşturmakta ve bu noktada Nazi stratejisinin ne denli sistematik olduğunu gözler önüne sermektedir. Bunun yanında durum, Sovyetler ile Nazi Almanya'sı arasındaki yoğun propaganda savaşını ve bu savaşın Kafkasya kökenli askerler üzerindeki etkilerini öne çıkarmaktadır.

Werhmacht Milli Birimleri

Savaşın başında, Hitler'in *savaş sonrası işgal edilen doğu bölgelerinin kaderini etkileyebilecek siyasi kararlar* (Mueller-Hillebrand, 2002, s. 342) ile ilgili bazı tereddütlerden sonra Naziler; asker ve komutan mahkûmlardan oluşan Werhmacht milli birimlerini oluşturmaya karar vermiştir. Esir kamplarına gelen propagandacılar, açlık ve hastalıktan bitkin düşen insanlara, prestijli bir askerlik dönemi ve savaştan sonra sorunsuz bir hayat sürdürebileceklerini vaat etmişlerdir. 1942 yılının Şubat ayında kurulan Doğu Lejyon Karargâhı (sonradan Komutanlığı) yönetiminde Ermeni, Gürcü, Azerbaycan (Türk) ve Kuzey-Kafkasya lejyonları oluşturulmuştur. Alman Ordusu tarihçisi B. Muller-Guillerbrand'a göre, 1943 yılın başlarında Werhmacht kayıtlarında 11 Azerbaycan, 8 Ermeni, 11 Gürcü ve 13 Kuzey Kafkasya taburu bulunmaktadır (Mueller-Hillebrand, 2002, s. 390). Asker ve komutan mahkûmlardan oluşan bu birlikler, savaşın gidişatını değiştirmeyi hedefleyen bir siyasi hamle olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Nazilerin Kafkasya kökenli askerleri, kendi milli kimliklerini ve etnik aidiyetlerini kullanarak nasıl birer savaş aracı haline getirdiğinin bir yansımasıdır.

Kızıl Ordu ile Karşılaşmalar

Kafkasya savunması sırasında bu taburlardan bazıları Kızıl Ordu milli tümenleriyle karşı karşıya gelmiştir. Kuzey Kafkasya'da Alman Ordusu bünyesinde en az 3 alay (Kuban Kazaklardan oluşturulmuş Jungshcults süvari alayı, Sovyet kaynaklarında *belokazaçiy* (Beyaz Kazak) olarak geçen 207. süvari alayı ve kadrosunun büyük kısmı Kızıl Ordu savaş esirlerinden oluşturulan Brandenburg alayı) ve yedi tabur (Gorets, 802. Kavkas, 311. yedek Azerbaycan, 804. ve 805. Azerbaycan, 809. Ermeni ve bir Gürcü lejyonu) tamamen düşmanla işbirlikçilerden oluşturulmuştur (TsAMO, Fon. 209, Op.1063, D.200, s.64).

Bunun dışında, tüm tümenler ve birliklerde Kafkas, Kazak ve Slav uyruklu askerlerden oluşturulmuş bölük ve süvari bölükleri vardır; özellikle jandarma, güvenlik, yol-inşaat, ganimet gibi yardımcı birimlerde bu gruplara rastlanmıştır.

Nazi Yetkililerinin Amaçları

Başta, Nazi yetkililerinin milli lejyonları; Kızıl Ordu'ya karşı bir siyasi savaş aleti olarak kullanmak istediklerini belirtmek önemlidir. Werhmacht'ta bu çalışmalarını yürüten General J. Hoffmann bu lejyonları "*dinlerini ve vatanlarını Bolşeviklerden kurtarmak isteyen gönüllüler birliği*" diye adlandırmıştır (Hoffmann, 1976, s. 58). Kafkas uyruklu Sovyet askerlerine bunun yoğun propagandası yapılmıştır. Siyasi organların bildirimlerine göre, Almanların bu propagandaları özellikle Kafkasya savunması sırasında zirveye ulaşmıştır. Propagandanın çeşitliliği (siyasî broşür, radyo yayınları, afiş), belirli bir kitleye yönelik ve sürekli olması düşmanın elinde çok kuvvetli bir silaha dönüşmüştür. Bunların hepsi düşmana gönüllü teslimiyet gibi olumsuz olaylara dönüşerek Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubu Askeri Konseyi'nin Kafkas uyruklu askerleri siyasi açısından güvenilmez olarak suçlamalarına neden olmuştur.

Askerlerin Geri Geçiş Girişimleri

1942 yılında ağır ve kanlı Kırım ve Kafkas mücadelelerinde, askerlerin yaşam koşullarının en zor olduğu dönemde, Nazi yetkilileri çok fazla çaba harcamadan en zayıf düşmüş ve umudunu kaybetmiş askerleri; Alman Ordu'sundaki güzel imkânları tanıtarak kandırmayı başarmıştır. Fakat çok geçmeden bu askerler, Alman lejyonlarındaki güvensiz atmosfer ve baskıcı düzenle karşı karşıya kalmıştır. Ekim 1942'de savaşın ilk dönemlerinde pek yaşanmayan ilginç bir olay yaşanmıştır. Bir Gürcü lejyonu (Sovyet kaynaklarında Georgiyen-legion alayı) hep birlikte Kızıl Ordu tarafına geçmeye karar vermiştir. 750 silahlı ve teçhizatlı askerin Kızıl Ordu tarafına geçmesi, Trans Kafkasya Cephesi Kuzey Ordular Grubunun 37. ordu komutanlığıyla tüm ayrıntılarına kadar planlanmış ve kararlaştırılmıştır. Lejyonerler, kendi kardeşlerine karşı savaşmak istemediklerini ve kendilerine verilen silahları Almanlara karşı kullanmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir (Semin & Starkov, 1991, s. 35). Bu geçiş, bazı askerlerin durumu Alman komutanlara ihbar etmeleri sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bu durumu değerlendiren tutsak bir Alman subayı, Alman askerlerinin genel görüşünü şu sözlerle ifade etmiştir: "*Tüm bu yabancı birlikler ilk fırsatta bize ihanet ederler... Alman askerleri bu birliklere güvenmiyorlar...*" (Semin & Starkov, 1991, s. 36). Gerçekten de birçok lejyonda buna benzer bir hava vardır, ama Kızıl Ordu tarafına toplu geçişler hiç yapılmamıştır. Bunun en büyük sebebi ise Sovyet cezai organlar tarafından uygulanacak olan baskı ve sürgün korkusudur. Yu. N. Semin ve O.Yu. Starkov eserlerinde konu ile ilgili olarak "*Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistanlı askerler, kendi soydaşlarına karşı savaşmak istemediklerini, ancak Rus askerler tarafından kurşuna dizilme korkusundan dolayı Kızıl Ordu'ya geçmediklerini kendi aralarında konuşuyorlardı*" (Semin & Starkov, 1991, s. 38) ifadelerine yer vermişlerdir.

Gürcülerden oluşan lejyonun Kızıl Ordu tarafına geçme planları daha Sovyet Alman cephesine giderken yolda yapılmıştır. Sovyet siyasi kurumları ise Werhmacht'ın milli askeri birlikleri ayrıştırma çalışmalarına karşı başarılı olamamıştır. Daha Aralık 1942'de Karadeniz kuvvetleri ordular grubu siyasi komutanlığının bir belgesinde; Werhmacht milli asker birliklerinin ayrıştırma çalışmalarının oldukça güncel bir konu olmakla birlikte hâlâ başlangıç seviyesinde olduğu belirtilmiştir (TsAMO, Fon. 224, Op.832, D.2, s.111-

114). Bu çalışmalar arasında, propaganda siyasi broşürlerinin dağıtımı, Kafkas dillerinde radyo yayınlarının yapılması ve en önemlisi Kızıl Ordu'ya teslim olmaları için milli lejyonlara sözlü propaganda yapacak ajan ve özel esirlerin gönderilmesi gibi uygulamalar yer almaktadır.

Kuzey ordular grubunun siyasi birimi, Kafkasyalı lejyonerlere yönelik Kafkas dillerinde yayınlanan *Kafkasya'da Sovyet Ordular Komutanlığın Emri* [Prikaz Komandovaniya Sovetskimi Voyskami na Kavkaze] (TsAMO, Fon. 209, Op.1019, D.42, s.263-264) ilginç isimli bir belge hazırlamıştır. Evrak barışçıl bir tonla yazılmıştır. Belgede lejyonerler kandırılan, kendi elleriyle kardeşlerini öldürmeye zorlanan Nazi kurbanları olarak gösterilmiştir (TsAMO, Fon. 209, Op.1019, D.42, s.263-264). Devamında da Alman subayların, hiçbir dürüst Gürcü, Ermeni veya Azerbaycan Türk'ün kendi ülkesine ihanet edemeyeceğini bildikleri için, onları Kızıl Ordu tarafına geçtikleri takdirde, Sovyetler tarafından kurşuna dizileceklerine inandırarak korkuttukları belirtilmiştir. Sovyet hükümeti bütün bunların küstah bir yalan olduğunu bildirmektedir. Aksine, bütün eski Kızıl Ordu askerlerinin, birliklerine gönüllü olarak döndükleri hâlde, yaşam güvenliği, Kızıl Ordu'ya yeniden kayıt ve hatta memleketlerine gitme izni alacaklarına dair imkân sağlanacağını açıklamıştır (TsAMO, Fon. 209, Op.1019, D.42, s.263-264). Bu cazip sözlere rağmen büyük geçişler yapılmamıştır. Geçenlerin evraklarında tek bir askerinin dahi Kızıl Ordu'ya yeniden kayıt edildiğine dair bir vakaya rastlanmamıştır. Tam tersine, bu askerler istihbarat birimlerine teslim edilmiş, yakınları ise tüm devlet desteğinden ve haklarından mahrum bırakılmıştır.¹

SOVYETLERİN KARŞI STRATEJİLERİ

Genel olarak Sovyet siyasî kurumlarının düşman propagandasına karşı savaşları, başarılı olarak değerlendirilebilir. Çünkü çalışmalar neticesinde Kızıl Ordu askerlerinde düşman hakkında olumsuz bir imaj yaratılması başarılarak Kafkasyalı askerlerin Alman Ordu'suna akın etmesi engellenmiştir. 1943'ten itibaren Kafkas uyruklu askerlerin üzerinde Nazi propagandasının etkisi yok denecek kadar azalmıştır. Düşman tarafına geçiş ve teslim vakaları da kesilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas uyruklu askerlere yönelik uygulanan parti-siyasi ve eğitim çalışmalarının özellikleri analiz edildikten sonra, aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Savaş yıllarında Sovyet genelinde hâkim olan ideoloji modeli milli-yurtseverliktir. Savaşın ilk savunma döneminde bu model kesinlikle Rus (veya daha geniş bakıldığında Slav) halklarla ilişkilendirilmiştir. SSCB'nin milli cumhuriyetlerinde (özellikle birlik cumhuriyetlerinde) milli-yurtseverlik kavramları mutlaka Rus halkının üstünlüğünün kabul edilmesiyle gelişmiştir. Stalin'in de yaptığı bir konuşmasında ifade ettiği gibi "*Rus halkı Sovyetler Birliği'ni teşkil eden bütün milletlerin en yiğit ve en dikkate şayanıdır. Bu savaş boyunca Rus milleti, Sovyetler Birliği'ndeki diğer milletlere nazaran daha ağır basan bir değeri olduğunu ispat etmiştir. Onun hükümete verdiği itimat, güven, insanlığın düşmanı*

¹ Stalin'in söz dağırcığını inceleyen araştırmacı M. Weisskopf'un ilginç bir tespiti var. Savaş döneminde *kardeş* terminolojisi resmi konuşmaların hitap sıralamasında her zaman sonunda bulunarak cephenin öbür tarafına geçen askerleri kastedilmektedir. Burada M. Weisskopf, hükümetin *kardeşlere* karşı olan güvensizliği sezmektedir. Bu nedenle onlara *yoldaş* ya da *vatandaş* gibi olumlu hitabelerden kaçınıldığını söyler. Stalin'in erken dönem konuşmalarında *yolunu kaybeden kardeşler* ve *işçi sınıfına ihanet eden kardeşler* gibi örnek hitabeler de bu düşünceyi aslında doğrular mahiyettedir. Bkz. Weisskopf M., *Pisatel Stalin*, Novoye Literaturniye Obozreniye, Moskva, 2002, s. 88-92.

olan faşizme karşı tarihi bir zafer sağlamıştır.” (Hans Kohn, 2007, s.265). Kuzey Kafkasya milli özerk bölgelerinde milli-yurtsever ideoloji süreçleri yavaşlatılmış, bazı cumhuriyetlerde ise durdurulmuştur. Bunun sebebi, savaş yıllarında Kuzey Kafkasya’da sosyal ve siyasi durumun gerilmesi ve bazı etnik bölgelerde devlet baskısının arttırılmasıdır. Buna karşın, Güney Kafkasya’da bu milli-yurtsever ideolojinin gelişimi o kadar ciddi boyutlara ulaşmıştır ki merkezî ideoloji kurumları bazı yönlerini milliyetçi olarak değerlendirmiştir. Kendi tarihsel kültürleri, savaş kahramanları ve milli tümen kültürleri Güney Kafkasya cumhuriyetlerinde yeni milli-yurtseverlik haritasının temeli olmuştur.

Askerî kurumların yardımıyla Güney Kafkasya KP Merkez Komitesi bu haritaların askerler arasında aktif bir şekilde yayılmasını sağlamıştır. Ancak 1941-1942 yıllarında başarısız yürütülen savaş operasyonları nedeniyle kısmen ya da tamamen Kafkas uyruklu askerden oluşturulmuş Kızıl Ordu birliklerinin düştüğü durumda vatanseverlik sloganları, askerî personeli pek etkilememiştir. Ayrıca Rus komutanların milliyetçi davranışları büyük çapta yaygınlaşmıştır.

Kızıl Ordu’da Kafkas uyruklu askerlere karşı olumlu bir yaklaşım ve Kafkas uyruklu askerlerin durumlarındaki iyileşmeler, dönüm noktası olarak değerlendirebileceğimiz 1943 yılının ortasından itibaren gözlenmektedir. Bu durum, bütün Sovyet askerlerinin mücadele ruhunun yükselmesini sağlayan Kızıl Ordu’nun olağanüstü zaferleri ve düşmanların Sovyet topraklarından kovulması ile bağlantılıdır. Bunun yanı sıra ülke ekonomisinin savaş koşullarına geçmesiyle ordunun donanması ve birliklerin yaşam koşullarının iyileşmesi de önemli bir rol oynamıştır. Askere bir birey olarak yaklaşım kökten değişmiştir. Bu atmosferde, 1942 yılının savaş muharebelerinde paha biçilmez tecrübe kazanan Kafkasyalı askerler olgunlaşmış ve cesur birer asker olmuşlardır. Kafkasyalı askerlerin de bulunduğu vukuat sayısı yok derecesine inmiştir. Bundan sonra Kafkasyalı askerler ikmallerle yeni gelen Slav uyruklu askerlerin eğitimcileri olmuştur.

BULGULAR

Nazi Propagandasının Kafkasya Kökenli Askerler Üzerindeki Etkisi: Nazi Almanya’sı, Kafkasya kökenli askerleri kazanmak için etnik ve dini farklılıklara dayalı yoğun bir propaganda yürütmüştür. Bu propaganda araçları arasında broşürler, radyo yayınları ve doğrudan askerlere yönelik sözlü ajitasyonlar bulunmaktadır. Ancak bu çabalar, savaşın erken döneminde bazı geçişler yaşanmasına rağmen, genel olarak Kafkasya kökenli askerler üzerinde kalıcı bir etki yaratamamıştır. Özellikle Gürcü ve Azerbaycan kökenli lejyonların Nazi saflarına katılma girişimlerinin kısa süreli olduğu ve başarısızlıkla sonuçlandığı görülmüştür.

Sovyet Propagandasının ve Parti-Siyasi Çalışmaların Etkisi: Sovyetler, Nazi propagandasına karşılık vermek için Kafkasya kökenli askerler arasında milli-yurtseverlik ideolojisini yaygınlaştırmaya yönelik etkin bir kampanya yürütmüştür. Bu kampanya, Kafkasya'daki milli tümenler üzerinde büyük bir etki yaratmış ve Sovyet sadakatini artırmıştır. Özellikle 1943'ten itibaren Kafkasya kökenli askerler arasında Nazi propagandasının etkisinin önemli ölçüde azaldığı ve gönüllü teslimiyet vakalarının neredeyse sona erdiği tespit edilmiştir.

Milliyetçilik ve Sadakat: Çalışma, Kafkasya kökenli askerlerin Nazi propagandası karşısında neden Sovyet sadakatini büyük ölçüde koruduğunu analiz ederken, milliyetçilik kavramının hem Nazi hem de Sovyetler tarafından farklı şekillerde

kullanıldığını ortaya koymaktadır. Nazi propagandası, etnik nefret ve bölünme yaratmaya çalışırken, Sovyetler Birliği, bu etnik grupları vatanseverlik ve sosyalist idealler etrafında birleştirmiştir. Bulgular, Kafkasya kökenli askerlerin savaşın ilerleyen dönemlerinde Sovyet yönetimine daha fazla bağlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Kafkasya Kökenli Askerlerin Savaş Deneyimi: Kafkasya kökenli askerler, savaşın başında karşılaştıkları zorluklara rağmen, savaş boyunca önemli bir askeri olgunlaşma süreci yaşamışlardır. 1943 yılı itibarıyla bu askerler, hem savaş deneyimleri hem de Sovyet ordusunun disiplinine olan bağlılıkları sayesinde cephede daha etkin hale gelmişlerdir. Nazi propagandasına direnen bu askerlerin, Kızıl Ordu'ya daha fazla katkı sağladığı görülmüştür.

Bu bulgular, savaşın başlarında Nazi propagandasının etkili olduğu bazı dönemler olsa da, Sovyet propagandası ve askeri politikaların uzun vadede Kafkasya kökenli askerler üzerinde daha büyük bir etki yarattığını ve bu askerlerin genellikle Sovyet tarafında kaldığını göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya kökenli askerlerin Nazi ve Sovyet propagandaları arasında sıkışmış durumunu ve bu iki büyük güç tarafından siyasi bir enstrüman olarak nasıl kullanıldıklarını ortaya koymaktadır. Nazi Almanya'sı, Kafkasya'nın etnik çeşitliliğini ve tarihsel gerilimlerini kullanarak bu askerleri Sovyet yönetimine karşı kışkırtmayı hedeflemiş; milliyetçilik, din ve etnik kimlik gibi unsurları propaganda kampanyalarının temel araçları haline getirmiştir. Ancak, bu çabalar, Sovyetler Birliği'nin etkin propaganda karşı hamleleriyle büyük ölçüde etkisiz kılınmıştır.

Sovyetler, milliyetçi bölünmeleri önlemek amacıyla milli-yurtseverlik ideolojisini yaygınlaştırmış ve Kafkasya kökenli askerlerin sadakatini pekiştirmek için yoğun partisiyasi eğitim programları uygulamıştır. Bu stratejiler, özellikle 1943 sonrasında Kafkasya kökenli askerler arasında önemli bir bağlılık oluşturmuş ve Nazi propagandasının etkisi neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır. Savaşın sonlarına doğru, Kafkasya kökenli askerler, Sovyet yönetimine bağlı kalarak Nazi ordusuna toplu geçişte bulunmamış; aksine, Sovyet ordusunun başarılarına önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak, Nazi propagandası başlangıçta bazı askerler üzerinde kısa vadeli bir etki yaratmış olsa da, Sovyetler tarafından uygulanan ideolojik ve askeri karşı tedbirler, bu askerlerin büyük çoğunluğunun Sovyet yönetimine sadık kalmasını sağlamıştır. Bu durum, Sovyetlerin propaganda savaşında başarılı olduğunu ve Nazi stratejilerinin uzun vadede başarısız olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, propaganda savaşının etnik çeşitlilik üzerindeki etkilerini ve ideolojik mücadelelerin dinamiklerini aydınlatmaktadır. Bu çalışmanın, Kafkasya kökenli askerlerin İkinci Dünya Savaşı'ndaki rollerini ve bu süreçteki ideolojik çatışmaları daha iyi anlamamıza katkı sağlayarak, gelecekteki araştırmalara ışık tutması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv belgeleri

RGASPI, Rossiyskiy Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politicheskoy İstorii (Rusya Sosyal ve Siyasi Tarih Devlet Arşivi)

Fon. 17, Op. 125, D. 94, s.55.

TsAMO, Tsentralniy Arhiv Ministerstva Oborony Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Savunma Bakanlığı Merkez Arşivi)

Fon. 209, Op.1063, D.200, s.64, s.263-264;

Fon. 224, Op.832, D.2, s.111-114.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Hans Kohn (2007). *Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği*, Çev. Agâh Oktay Güner, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s.265.

Hoffmann J. (1976). *Ostlegionen 1941 bis 1943*. Freiburg, s. 58

Mueller-Hillebrand B. (2022). *Suhoputnaya Armiya Germanii 1933-1945*, İzd. İzografus, Moskva, s. 342

Semin Yu. N. & Starkov O.Yu. (1991). "Kavkaz. 1942-1943 godı: Geroizm i Predatelstvo", *Voenna İstoricheskiy Jurnal*. № 8, Moskva

Weisskopf M. (2002). *Pisatel Stalin*, Novoye Literaturniye Obozreniye, Moskva, s. 88-92.

EXTENDED ABSTRACT

This study examines the process through which soldiers of Caucasian origin became targets of Nazi and Soviet propaganda during World War II and analyzes how these soldiers were used as political and military tools by both major powers. The research analyzes the strategic impact of Nazi Germany and the Soviet Union on Caucasian-origin soldiers through archival documents, propaganda materials, and secondary literature.

Nazi Germany exploited the ethnic diversity of the Soviet Union by promoting nationalism, religious differences, and ethnic tensions among Caucasian-origin soldiers. The aim was to create divisions and recruit them to the Nazi side. Nazi propaganda was spread through various means, such as leaflets dropped by aircraft and radio broadcasts. The strategy was designed to foster dissatisfaction with the Soviet regime, using the soldiers' ethnic identities to draw them away from the Soviet cause and towards the Nazi one.

In response, the Soviet Union implemented countermeasures to prevent the defection of these soldiers. The Soviet government aimed to strengthen loyalty to the Soviet regime by promoting a nationalist-patriotic ideology through political and educational programs. Soviet counter-propaganda emphasized unity and loyalty to the Soviet state, aiming to neutralize the ethnic divisions that the Nazis attempted to exploit.

The findings of this research indicate that Nazi propaganda was largely neutralized by Soviet ideological countermeasures. While there were some instances of collaboration early in the war, the majority of Caucasian-origin soldiers remained loyal to the Soviet

regime as the war progressed. By 1943, the impact of Nazi propaganda had significantly diminished, and the loyalty of these soldiers to the Soviet cause had been reinforced. The Soviet Union's effective counter-strategy prevented large-scale defections to the Nazi side and instead led to significant contributions to the Soviet war effort.

This study highlights the complexity of wartime propaganda and the use of ethnicity as a tool in ideological warfare. Nazi Germany sought to exploit historical and ethnic tensions within the Soviet Union, using these divisions to weaken the Soviet war effort and recruit soldiers to their side. However, the Soviet Union's strong ideological campaign based on nationalism and patriotism effectively countered these efforts.

By the end of the war, as Soviet military successes mounted, the loyalty of Caucasian-origin soldiers to the Soviet regime strengthened. These soldiers played a crucial role in the success of the Soviet army, contributing significantly to the turning tide of the war. Despite early challenges, the Soviet Union succeeded in maintaining the loyalty of these soldiers, preventing large-scale defections to the Nazi side. Instead, they made vital contributions to the Soviet war effort, particularly after 1943, when Soviet propaganda efforts effectively neutralized the influence of Nazi rhetoric.

In conclusion, while Nazi propaganda initially had a short-term impact on some soldiers, it was ultimately rendered ineffective by the ideological and military countermeasures implemented by the Soviets. The majority of Caucasian-origin soldiers remained loyal to the Soviet regime, highlighting the success of Soviet propaganda and the failure of Nazi strategies in the long run. These findings shed light on the impact of propaganda on ethnic diversity and the dynamics of ideological conflicts. This study contributes to a deeper understanding of the roles of Caucasian-origin soldiers in World War II and the ideological confrontations they were involved in, providing valuable insights for future research on the topic.

Through this examination, the research underscores how ethnicity and propaganda interacted within the broader ideological battle of World War II. It also illustrates how propaganda, as an essential aspect of the war effort, shaped the loyalty and allegiances of soldiers who were targeted by both the Nazi and Soviet regimes. These insights into the use of ethnic identity as a political tool offer important lessons for understanding the relationship between propaganda, national identity, and military loyalty during times of war. This study provides a foundation for future research on the ideological battles of World War II and the ways in which these conflicts were fought not only on the battlefield but in the minds and loyalties of soldiers.

BACIYAN-I RUM TEŞKİLATI: KADINLARIN EKONOMİK ÜRETİMDE ROLÜ VE ETKİLERİ

Fatma KENEVİR

Dr. Öğr. Üyesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Ankara Üniversitesi

Özet

Ahilik Teşkilatı ile aynı dönemde kurulan Bacıyan-ı Rum (Anadolu Kadınlar Birliği) Teşkilatı, 13.yy.da kurulmuş bir Türkmen kadın teşkilatıdır. Kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki aktif rolünü ortaya koyan bu teşkilatta, kadınların hem eğitim ihtiyaçlarının karşılandığı hem de kilim, halı ve çadır dokumacılığından keçeciliğe kadar çeşitli meslek ve el sanatlarını icra ettikleri bilinmektedir. Dönem koşulları göz önüne alındığında, Anadolu kadının toplumdaki güçlü konumu sadece günümüz tarihçilerini değil, Ahilik birliği hakkında sıklıkla başvurulan isimlerden biri olan İbn Batuta'yı da şaşırtmıştır. Birçok ülkeyi gezen, o ülkelerin çeşitli adet ve kültürlerine dair gözlemlerde bulunan İbn Batuta Seyahatnamesinde Türkmen hatunlarının gördüğü değer karşısında şaşkınlığını "Kadınların erkeklerden üstün tutuluşu" başlığı ile aktarmıştır. Bu çalışmada da "Bacıyan-ı Rum Teşkilatı" özelinde kadınların ekonomik üretiminin ve eğitiminin toplumsal gelişime etkisi toplumsal cinsiyet ve din teorileri bağlamında ele alınacaktır. Yöntem olarak nitel araştırma tekniklerinden tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu doğrultuda incelenen dönem ve konuyla ilgili yazılı kaynaklar, seyahatnameler, kitaplar vs. gibi birincil ve ikincil kaynaklar incelenmiştir. Elde edilen bulgulardan, kadınların sosyal ve ekonomik alanda gelişmesine olanak tanıyan bu teşkilatın, ekonomik alandaki kadınların aktif rolleri ile topluluğun büyümesine ve gelişimine katkıda bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Üretimi, bir aradalığı ve etik değerleri önceleyen bu oluşum, kadını ev içinde pasif rollere hapsedmeyerek, hemcinsleriyle bir araya getirmiş ve toplumun da güçlenmesinde etkili olmuş görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bacıyan-ı Rum Teşkilatı, Ahilik, Kadın, ekonomi.

Giriş

Fütüvvetnamelerdeki ahlak ilkelerini kendi yapılarına uyumlayarak, zanaat, ticaret ve yardımseverliği harmanlayan hem eğitim kurumu hem de ekonomik bir örgüt olan Ahilik, o dönem toplumunun sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında hayli etkin bir rol oynamıştır (Çağatay, 1997: 249-250). Kaynaklarını rasyonel bir şekilde kullanmayı önceleyen Ahilik, kendi etik prensipleri çerçevesinde çalışmamayı ve tembelliği ahlaksızlık olarak kabul etmiştir. Herkesin bir meslek sahibi olması gerektiği ilkesine de dayanarak, başkalarına yük olmadan kendi emeğiyle kazanmayı hayat felsefesi haline getirmiştir (Kenevir, 2022:64). Bu topluluğun kadın kolu olarak adlandırılabilir Bacıyan-ı Rum (Anadolu Kadınlar Birliği) Teşkilatının da aynı felsefeyi benimsemiş olduğunu söylemek mümkündür. Ahilik Teşkilatı ile aynı dönemde kurulduğu tahmin edilen Bacıyan-ı Rum Teşkilatı, kadınların ekonomik üretiminin ve eğitiminin toplumsal gelişime katkısı bağlamında önemli bir konuma sahiptir. Anadolu'da 13.yy.da o coğrafi bölgede yaşayan kadın birliğine dair kaynaklar kısıtlı olsa da ilk defa 15.yy. Osmanlı tarihçilerinden Âşıkpaşazade'nin eserinde bu zümrenin ismiyle karşılaşılmaktadır ve o bugünkü deyimle dönemin dört sivil toplum örgütlenmesi olduğunu ifade etmektedir. Gazıyan-ı Rum: Gazileri, savaşıcı sınıfını; Ahiyan-ı Rum: Ahileri, zanaatkâr sınıfını; Abdalan-ı Rum: Abdalları, dervişleri, Bacıyan-ı Rum: Bacıları yani kadınları temsil etmekteydi (Âşıkpaşazâde, Tevârih-i Âl-i Osmân, İstanbul 1332 akt. Bayram, 2008:15; Çubukçu, 2015; Alşan, 2006:561-562).

Franz Taeschner, *Zünfte und Bruderschaften im Islam: Texte zur Geschichte der Futuwwa* adlı eserinde o dönemde Anadolu'da bir kadınlar birliğinin olamayacağını ve Bacıyan-ı Rum'un bir kelime hatası olabileceğini savunmuştur (Köprülü, 1981 akt. Çubukçu). Onun bu iddiası kitabı yazdığı 1910'lu yılların şartlarının etkisiyle geçmiş yorumlama olarak değerlendirilebilir. Batının Doğu hakkındaki bilgi eksikliğinin yanı sıra yaşadığı dönem göz önüne alınıp; o dönemin İslam topluluklarındaki kadın yaşantısına bakıldığında böylesine güçlü bir kadın birliğinin varlığının şüpheli gelmesi anlaşılabilir. Zira Türklerde kadın diğer İslam devletlerinden ayrı bir yere sahip olmuştur.

Fuad Köprülü, Taeschner'ın Hacıyan-ı Rum veya Moğol devrinden kalmış bir bakiye olarak Bahşiyân-ı Rûm şeklinde olabileceği iddiasını o dönemde hacca gidenlerin sayıca bu kadar kalabalık bir grup oluşturamayacağı şeklinde itiraz eder. Benzer şekilde Moğollardan kalma bir grup olma ihtimali iddiasına da karşı çıkar. O, diğer tarih kaynaklarında da bacıların isimlerinin geçtiğini belirterek, Türkmen kadınlardan oluşan Bacıyan-ı Rum'un varlığını kabul eder. Köprülü, Bektaşî Menakıpnameşi ve bazı Osmanlı kaynaklarında bu kadınlar birliğinin adının zikredildiğini ifade etse de bu teşkilatın yapısı ve faaliyetleri hakkında net bir görüş sunamaz ve iki olasılıktan bahseder. Birincisi, bu grubun kadınlardan oluşan sûfi bir topluluk olabileceği, ikincisi ve daha muhtemel olanı, uç beylikleri ordularında cengâver kadınların oluşturduğu bir birlik olma ihtimalidir (Köprülü, 1981:159-160; Çubukçu, 2015: 219). Bacıyan-ı Rum Teşkilatının Selçuklu dönemindeki sosyal zümrelerden biri olarak sayan ve Hacı Bektaş'ın bu teşkilata yakın olduğunu ekleyen Âşık Paşazade'nin yanı sıra Köprülü de, Hacı Bektaş-ı Veli ve Bektaşî tarikatının da kadın takipçilerine "bacı" ifadesinin kullanıldığına dikkat çekmektedir (Köprülü, 1991:415).

Sufi Bir Grup Olarak: Bacılar

Bacıyan-ı Rum Teşkilatının kadın sufiler olduğu iddiasını güçlendiren Bacıyan-ı Rum teşkilatının kurucusu ve Ahi Evran'ın eşi olarak anılan Fatma Bacı'nın isminin Hacı Bektaşî'nin Menakıpnâme'si olarak bilinen Velâyetnâme'de de geçmesidir. Ancak Seyman'a göre Fatma Bacı'nın, Velâyetnâme'nin önemli figürlerinden biri olan Kadıncık ile aynı kişi olduğu düşünülmemelidir. Velâyetnâme'de geçen Kadıncık babasından pek çok mal kalmış, zengin bir kadın olarak anılmaktadır. Zamanla servetini dervişlere yardım için harcamış ve elinde hiçbir şey kalmamıştır. Gençliğinde adı Kutlu Melek olan Kadıncık, zamanla Ana unvanını ve yüceltici bir Müslüman isim olan Fatıma adlarını da almıştır. O, erenlerin ve dervişlerin anası olarak anılmaktadır. Velâyetnâme'nin söylenceli anlatımı ile tarihçi Âşıkpaşazade'nin söyledikleri arasında da benzerlikler görülmektedir. Hacı Bektaş'ın manevî mirasçısı kabul edilen Kadıncık Ana ya da Fatma Bacı Bacıyan-ı Rumdan biri olmakla birlikte, Bektaşî dervişler topluluğunun da manevî anası da olmuştur. Hacı Bektaş Veli'nin kabrini yaptıran ve müridi Abdal Musa ile Bektaşîler tarikatının temellerini atan da odur (Seyman, 2004). Âşıkpaşazâde, dört gruptan bahsederken Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hatun Ana'ya manevî mirasını bıraktığını bildirmiştir

Hacı Bektaş bunların içinden Bâciyân-ı Rûm'u ihtiyar etti kim o, "Hatun Ana" dır. Onu kız edindi, keşf ve kerametini ona gösterdi, ona teslim etti, kendi, Allah'ın rahmetine vardı." (Âşıkpaşazâde,1332:205 akt. Çubukçu, 2015:2018)

O dönem için Hacı Bektaş'ın manevi mirasını bir kadına bırakmış olması da toplumdaki kadının konumu açısından dikkat çekicidir. Nitekim Trakya ve Balkanların

fethi sırasında kolonizatör dervişleri ve zaviyelerini ele aldığı makalesinde Ömer Lütfi Barkan da arşiv belgelerinde geçen Kız Bacı, Ahi Ana, Sakan Hatun, Hacı Fatma zaviyeleri gibi Bacı ya da Ana lâkaplı birçok kadın bulunduğunu vurgulamaktadır. Hatta Hacı Bacınam gibi bazı kadınlar, tekke ve zaviye yönetmişler ve tekkelerin şeyhleri olabilmişlerdir (Barkan 2015: 35; Seyman, 2004). Mikail Bayram ise Bacıyan-ı Rum teşkilatının kurucusu Fatma Bacı'nın Evhadu'd-Din-i Kirmanî'nin kızı Ahi Evran Şeyh Nasiru'd-din Mahmud'un da eşi olduğunu belirtmektedir. Ancak Bayram, Seyman'ın aksine Hacı Bektaş ve çevresi ile ilgili anlatılan Hatun Ana ya da Kadıncık Ana ile Fatma Bacı'nın aynı kişi olduğunu iddia eder (Bayram, 2008:28-29).

Askeri bir birliği olarak: Bacılar

Bacıyan-ı Rum teşkilatının askeri bir birlik olduğu iddiasını kuvvetlendiren önemli bir kaynak 14. yüzyılda Osmanlıya gelen, Fransız elçisi B. De La Broquere'in gözlem ve notlarıdır. O, Türkmen kadınlarının erkeklerden çekinmediklerini, erkek gibi silah taşıyıp savaştıklarını ve Dulkadiroğullarına bağlı olan 30.000 kadın süvari bulunduğunu silah taşıyıp savaştıklarını belirtmiştir (Bkz. *Bertrandon De La Broquiere, Denizaşırı Seyahati*; Turan, 1978:205; Çubukçu, 2015:220-221). Dede Korkut destanı tasvirlerinde kadınların da erkekler gibi kahraman olması istenilen bir şeydi. Bu anlam da Turan'a göre de Bacıyan-ı RumTürkmen ordularının içinde cengâver kadınların oluşturduğu bir teşkilat olması muhtemeldir (Turan, 1978:205-206).

Moğolların 640/1243 yılında, Kayseri'yi muhasaraları sırasında Bacıyan-ı Rum teşkilatına mensup kadınların, şehrin savunmasında fiilen ve kurumsal olarak savaştıkları da aktarılmaktadır. Başlangıçta Ahiliğe paralel olarak Kayseri, Konya, Kırşehir, Ankara ve Lârende gibi büyük yerleşim merkezlerinde kurulan Bâciyân-ı Rûm teşkilatı, Moğol işgaline karşı gerçekleştirdikleri bu tür direnişleri sebebiyle, bütün Anadolu'da yoğun bir takibata ve katliama uğramışlar, işyerleri ve malları ellerinden alınmıştır. Bu durum, Ahiler gibi Bacıların da uç bölgelere ve ücra köşelere göçmelerine yol açmıştır. Kadınlar teşkilatı, el sanatlarını da göç ettikleri yerlere taşımışlar ve özellikle halı, kumaş, tül bent bez imal etmişlerdir (Cebecioğlu,1991:652 akt. Altın, 2020:305-306).

İlk Müslüman Türk devletlerinde kadın hanedan üyelerinin siyasi ve idari alanda önemli görevler üstlendikleri ifade edilmektedir. Selçuklu hatunlarından diğer şehirlerdeki saraylarda yaşayarak, kendi idari ve askeri teşkilatlarını kurdukları bilinmektedir. Kendi özel hazineleri, vezirleri ve askeri güçleri olan hatunlar, gerektiğinde sultanın emriyle ya da kendi kararları doğrultusunda devlet yönetimine de müdahil olmuşlardır. Örneğin, Tuğrul Bey'in üvey kardeşinin birlikleri tarafından kuşatılması üzerine, eşi Altuncan Hatun emrindeki Oğuz boylarını alarak kocasına yardım etmek için sefere çıkmıştır (Gündüz, 2012:140).

Alevilik üzerine çalışmalarıyla bilinen Fransız Türkolog İrene Melikoff da "Bacıyan-ı Rum'dan Biri: Kadıncık Ana" adlı yazısında Türkmen toplumunda kadının etkin bir ağırlığı olduğunu vurgular. Doğası gereği göçebe toplumların kadınları, toplumsal roller bakımından kentli ve haremle sınırlandırılmış kadınlardan hayli farklılaşmaktaydı. Buna göre göçebe kadınlar hem ata binmeyi, hem de erkekler avdayken obanın güvenliğini sağlamayı, sürüyü vahşi hayvanlardan korumayı ve gerektiğinde saldırılara karşı koymayı bilmeliydiler (Baknz Melikof, "Bâciyân-ı Rum'dan Biri: Kadıncık Ana"; Seyman, 2004).

İktisadi Bir Birlik olarak: Bacılar

Ahi Evran, *Letaif-i Hikmet* adlı eserinde “Allah insanları yemek, içmek, evlenmek, mesken edinmek gibi çok şeylere muhtaç olarak yaratmıştır. Hiç kimse kendi başına bu ihtiyaçları karşılayamaz. Durum böyle olunca demircilik, marangozluk gibi çeşitli meslekleri yürütmek için... çok insana ihtiyaç vardır. Bu bakımdan insan için gerekli olan bütün sanat kollarının yaşatılması ve bu ise yeterli miktarda insan yönlendirmek lüzumludur” (Bayram, 2008:64) nasihatlerini vermektedir. Kadınların da bu iş birliğinde yerinin farkında olan Ahi Evran eşi Fatma Bacı’ya Bacıyan-ı Rum teşkilatını kurdurarak, kadınları özellikle örgüçülük, deri işleme ve dokumacılığa yöneltmiştir (Bayram, 2008).¹⁷ Bu iki ismin aynı kişiler olduğu ya da farklı kişiler olduğuna dair fikir ayrılığı olsa da, Bacılar teşkilatında önde gelen isim(ler)dir. Bacı teşkilatının başında yer alan Ana-Bacılar’ın Ahi Ocağında verilen eğitimi aracı konumunda olup, Bacı Ocağındaki kadınlara ileterek onlara taşındığı ifade edilmektedir. Böylece Bacılar teşkilatı üyeleri de aldıkları eğitim doğrultusunda üretimlerini belirli kurallar çerçevesinde ve usta-çırak ilişkisi içerisinde gerçekleştirmekte ve üretimleri bir üst tarafından kontrol edilmekteydi. Her bacının sanatını öğrendiği bir üstadı bulunmaktaydı ve ustası öğrencisinin faaliyetlerinden, eğitiminden sorumluydu. Bayram’a göre *bacılık*, aynı zamanda bir eğitim ve öğretim ocağıdır. Mal üretmenin usul ve erkânı burada birlikte öğretilmekteydi (Bayram, 2008:83-84; Altın, 2020).

Bacıyan-ı Rum’un kuruluş amaçlarından biri, el sanatlarına duyulan gereksinimi karşılamak ve bu sanatların devamlılığını sağlamaktı. Bu teşkilatın, özellikle dokumacılık, halıcılık, boyama, çadır yapımı, oya, dantel ve nakış gibi sanat dallarında öne çıktığı bilinmektedir. Bacılar, elde edilen yünlerden kilim ve giysi üretimi gibi faaliyetlerle ekonomik değeri olan ürünler ortaya koymuştur. Bu kadınlar, dokuma ve halıcılık gibi zanaat dallarını nesilden nesile aktararak geleneksel motifleri yaşatmışlardır. Ayrıca Moğol istilası gibi olaylarla Anadolu’nun farklı bölgelerine yayılarak kadınların gittikleri yerlerde bu zanaatları öğretmelerine olanak sağlamıştır. Bacıların el sanatlarının her yere yayılmasında ve yöre ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bacılar sadece el sanatlarında değil aynı zamanda hayvan bakımı, tarla ekip biçme gibi alanlarda da faaliyet göstererek, ürettiklerinin fazlalarını pazarlarda satarak hayatın içinde yer almışlardır (Erdem Tümer ve Yiğit, 2010: 34).

Dönem koşulları göz önüne alındığında, Anadolu kadınının toplumdaki güçlü konumu sadece günümüz tarihçilerini değil, Ahilik birliği hakkında sıklıkla başvuru alan isimlerden biri olan İbn Batuta’yı da şaşırtmıştır. Birçok ülkeyi gezen, o ülkelerin çeşitli adet ve kültürlerine dair gözlemlerde bulunan İbn Batuta *Seyahatname*’sinde Anadolu topraklarında hem yöneticiler hem de halk arasında cinsiyet ayrımcılığının olmaması ile şaşkınlığını, “kadınların erkelerden üstün tutuluşu!” başlığıyla dile getirmiştir.

Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdiği aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kirem’den çıktığımda vuku bulmuştu... Pazar esnafının ve satıcıların eşlerine gelince bunların da durumu diğerlerinden aşağı değil! Onlardan birini atların çektiği muhteşem bir arabada gördüm... Arabanın pencereleri açık olduğu gibi,

¹⁷ Kurucusu kabul edilen Evhadüdin Kirmanini’nin kızı ve Ahi Evran’ın eşi Fatma Bacı’nın yanı sıra o dönemde Kadıncık Ana veya Hatun Ana olarak bilinen Fatma Bacı’dan da kaynaklarda bahsedilir. Babasının Sivrihisarlı Nurüddin olduğu; İdris ile evlenip bu evlilikten çocukları olduğu rivayet edilir. Bacılar teşkilatının içerisinde yer alan, derviş ve erenler tarafından saygı gören, Kadıncık Ana, Hacı Bektaş-ı Veli’ye yakınlığı ile bilinmektedir (Çubukçu, 2015).

kadının da yüzü de örtülmemiştir. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşır. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm. Yanındakilerle pazara süt, yoğurt getirip satıyor karşılığında da esans satın alıyordu. Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsanız da “şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!” dersiniz”...(İbn Batuta, 2010:472-473)

Bacıların ürettikleri el sanatlarının, farklı yerleşim yerlerine de yayılmasıyla yerel ekonomiyi güçlendirmede dikkate değer katkılar sağladığı varsayılmaktadır. Bacıların ürettikleri bazı ürünlerin günümüze dek gelebilmesi ve halen varlığını sürdürüyor olması, üretim süreçlerinde ticaret ahlakına bağlı kalarak dürüst ve dayanıklı ürünler ürettiklerinin bir kanıtı olarak yorumlanır. El sanatlarıyla da sınırlı kalmayan Bacılar, tarım işleri ve hayvan yetiştiriciliğinde de boy göstermiş; ürettikleri fazlalıkları pazarlarda satarak toplumsal hayatın her alanında varlıklarını göstermişlerdir (Erdem ve Yiğit, 2010:34-44; Altın, 2020:305). İbn Batuta'nın pazarda satıcı olarak gördüğü kadınlar da ekonomik hayattaki kadın varlığının göstergelerinden biridir.

Bu birliğin etkisiyle olsa gerek, kadınların Anadolu'daki ticaret hayatına da dahil olduğu ve çeşitli ticari aktivitelerde bulunduğu bilinmektedir. Örneğin kadınların, Denizli'de dayanıklı yöre pamuğundan altın işlemeli pamuk elbiseler dokudukları bilinmektedir. Üretim sektöründe yer alan bu kadınların, işlerini ciddi bir şekilde icra ettikleri ve hatta yaptıkları bu işten vergi verdikleri anlaşılmaktadır (Biçak, 2007:110). İslam'ın etkisiyle toplumsal cinsiyet rollerinde bazı değişimler yaşansa da, kadınların geleneksel toplum yapısı içerisinde oldukça özgür bir konuma sahip oldukları görülmektedir. Bu varlığın bir yansıması olarak da, onlar adına medrese, hastane ve kütüphaneler yapıldığı bilinmektedir (Altın, 2020).

Anadolu topraklarında yaşayan kadınların yakın dönemde iş gücüne katkısına baktığımızda durumun çok iç açıcı olduğu söylenemez. Türkiye'de kadınların çalışma hayatına katılımı, 1950'li yıllardan itibaren sanayileşme süreci geliştikçe, artışa geçmiştir. “1975 yılında, tarım sektöründe yüzde 50 erkek, yüzde 50 kadın; sanayide yüzde 85,5 erkek, yüzde 11,5 kadın; hizmet sektöründe ise yüzde 87,4 erkek, yüzde 12,6 kadın oranı saptanmıştır” (Kırkpınar, 1998). OECD'nin kadınların iş gücüne katılım oranları verilerinde Türkiye katılım oranının düşüklüğü dikkat çekmektedir. 2020 yılında OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranı ortalama %64 iken; Türkiye'de kadınların işgücüne katılma oranı %35'tir. Ancak geçmişten günümüze veriler karşılaştırıldığında da artış dikkat çekicidir.

Kadınların işgücüne katılım düşüklüğüyle ilgili Tatoğlu'nun rapor bulguları, Türkiye'de bölgeler düzeyinde hesaplanan yüksek tutuculuk seviyesinin kadınların işgücüne katılımının düşük düzeyde kalmasına neden olduğunu doğrulamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, kadınların geleneksel rollerine yönelik tutucu yaklaşım, onların hane içindeki karşılıksız emeğini arttırarak, Türk kadınının işgücüne katılım oranını düşük düzeyde bırakmaktadır (Tatoğlu, 2022).

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kadınların sosyal ve ekonomik hayattaki aktif rolünün bir yansıması olan Bacıyan-ı Rum teşkilatı 14.yy'da Anadolu'da varlığını sürdürmüştür. Bu teşkilatta kadınların hem eğitim ihtiyaçlarının karşılandığı hem de kilim, halı ve çadır dokumacılığından keçeciliğe kadar çeşitli meslek ve el sanatlarını icra ettikleri bilinmektedir. Elde edilen bulgulardan, kadınların sosyal ve ekonomik alanda gelişmesine olanak tanıyan bu teşkilatın, ekonomik alandaki kadınların aktif rolleri ile topluluğun büyümesine ve gelişimine katkıda

bulduğunu ifade etmek mümkündür. Üretimi, işbirliğini ve etik değerleri önceleyen bu oluşum, kadını ev içinde pasif rollere hapsedmeyerek, hemcinsleriyle bir araya getirmiş ve toplumun da güçlenmesinde etkili olmuş görünmektedir. Sözlükte “Kız kardeş” anlamına gelen “Bacı” kelimesinin, hala Kırşehir’de yaygın olarak kullanılması ve bu kelimenin kız kardeşler kadar mahallede kız kardeş olmayan diğer kadınlara ithaf için de kullanılması bu birliğin günümüze kalan bakiyelerindendir. “Kız kardeş birliği” olarak ele alınabilecek bu beraberlik, kadınların birbirlerine tecrübelerini öğretmesi ve aktarmanın yanı sıra imece usulü yardımlaşmalarla birbirlerini desteklediği bir yapılanma da olmuştur. Özetle, dönemin kültürel yapısına bakıldığında kadının toplumsal, siyasi, ekonomik ve hukuki statüsü açısından, toplumda saygın ve aktif bir konumda olduğunu ifade etmek mümkündür. Kadınların toplumun her alanındaki aktif varlığı, dönemin mimari yapı ve vakıf isimlerinde de kendini göstermiştir. Kadınların, özellikle zanaatkârlık, tarım, şifacılık, dokuma ve ticaret gibi alanlarda yer aldığı; pazarlarda, el işi zanaat ürünlerini satabildiği görülmektedir. Bu durum, o dönemde kadınların ev dışındaki üretim süreçlerine katılarak ekonomik bağımsızlıklarının sağlamış olabileceklerini göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Alşan, Mehmet Hakan, (2006) Horasan Erenler : Abdalân-i Rûm, Baciyân-i Rû m, Gaziyân-i Rûm, Ahiyân-i Rûm , Karakutu Yay., İstanbul.
- Altın, Kader (2020). Bacıyan-ı Rumdan Günümüze Ulaşan Kadın Uygulamaları, VI. Uluslararası Ahilik Sempozyumu: Ahiliğin Günümüze Yansımaları 22-23 Ekim 2020 Bildiriler Kitabı, Kırşehir.
- Barkan, Ömer Lütfi (2015). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler. İnsan & İnsan, Sayı: 5, ss.5-37
- Bayram Mikail, “Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum”, Nüve Kültür Merkezi Yay., İstanbul, 2008.
- Bicak Sedat, “Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI. XIV yy)” , Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Danışman; Prof. Dr. Gülay Öğün BEZER) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Çağatay, Neşet (1997). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara.
- Çubukçu, Hatice (2015) Bâciyân-ı Rûm ve Anadolu Tasavvufundaki Yeri. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5, ss.217-231.
- Erdem Tümer Yasemin, Yiğit Halime (2010). “Bacıyan-Rum’dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2010.
- Gündüz Ahmet, (2012). “Tarihi Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerine Kadının Yeri ve Önemi” International Journal of Social Science, cilt.5 sayı 5 ss.129-148Kenevir, Fatma (2022). Ahi Evran Wali and Professional Ethics in the Akhism in Current Debates on Social Science, ed. Zeynel Karaca. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Kırkpınar, LEYLA (1998). "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın" içinde 75 *Yılda Kadınlar ve Erkekler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Köprülü O. Fuad (1991). "Bâciyân-ı Rûm", DİA, Diyanet Yayınları, İstanbul 4.cilt s.415.
- İbn Battuta, Taci. (2010). İbn Batuta Seyahatnamesi. Çev. A. Sait Aykut, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları 4. Baskı
- OECD, <https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-kadinlarin-iscucune-katilma-orani-turkiye-ve-oecd-ortalama/> (Erişim Tarihi: 14.11.2024)
- Seyman, Yaşar (2004) Alevi Öğretisinde ve Toplumsal Yaşamda Kadın, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2004, cilt: X, sayı: 32, s. 65-78.
- Tuççe Tatoğlu, (2022). Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımının Düşük Kalma Sebepleri (BBVA research) https://www.bbvarsearch.com/wp-content/uploads/2022/12/WP_22_13_Drivers_of_Low_Female_Labor_Force_Participation_in_Turkiye_TR.pdf (Erişim Tarihi: 14.10.2024).
- Turan, Osman. (1978). Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi, Cilt I-11 Baskı, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN MADDE BAĞIMLILIĞI FARKINDALIKLARI VE BİLGİLERİNİN GELİŞTİRİLMESİNDE UYGULANAN BİR EĞİTİM PROGRAMININ ETKİSİ: ÖN TEST-SON TEST ÇALIŞMA

Tuğba TÜRKKAN

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi, turkkan83@hotmail.com

Nurşen KULAKAÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi, nrsnklkc@gmail.com

Özet

Üniversite dönemi, bireylerin mevcut ve gelecekteki yaşam kalitelerini geliştirmek için sağlıklı davranışlar oluşturmalarında önemli bir süreçtir. Bu olumlu davranış kazanımının yanı sıra bu süreç madde kullanımı gibi çeşitli olumsuz davranışların da başlangıç dönemi olabilmektedir. Nitekim çeşitli araştırmalar üniversite öğrencileri arasında tütün veya alkol kullanımıyla oluşan madde bağımlılığı yaygınlık oranının oldukça yüksek düzeylerde seyrettiğini bildirmektedir. Bu kapsamda bu çalışma üniversite öğrencilerine uygulanan madde bağımlılığı eğitim programının, öğrencilerin madde bağımlılığı konusundaki farkındalıkları ve bilgi düzeylerine etkisini belirlemek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada tek grup öntest – sontest kontrol grupsuz yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırma, 1- 30 Mayıs 2024 tarihleri arasında Türkiye'nin kuzeydoğusunda bulunan bir devlet üniversitesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü 240 öğrenci ile çalışma tamamlanmıştır. Veriler sosyodemografik soru formu, Madde Bağımlılığı Bilgi Formu ve Madde Bağımlılığı Farkındalık Ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma kapsamında yapılan analizler sonucunda, öğrencilerin %17.9'unun bağımlılık yapıcı madde kullandığı belirlenmiştir. Bağımlılık yapıcı madde kullanımı ile ilişkili risk faktörlerinin gelir durumu ve cinsiyet olduğu saptanmıştır. Katılımcıların eğitim sonrası madde bağımlılığı bilgi ve farkındalık puanlarının eğitim öncesine göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir ($p<0.001$).

Çalışma sonucuna göre madde kullanımı ve bağımlılığını önlemeye yönelik ulusal ve uluslararası çapta plan ve programların yapılması ve konuya yönelik farkındalık oluşturmak üzere eğitim programlarının düzenlenmesinin önemli olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelime: Madde Bağımlılığı, Üniversite Öğrencileri, Farkındalık, Eğitim.

THE EFFECT OF A TRAINING PROGRAMME ON THE DEVELOPMENT OF SUBSTANCE ABUSE AWARENESS AND KNOWLEDGE OF UNIVERSITY STUDENTS: PRE-TEST-POST TEST STUDY

Abstract

The university period is a crucial phase for individuals to develop healthy behaviors that can improve their current and future quality of life. Alongside the acquisition of positive behaviors, this period can also mark the onset of various negative behaviors, such as substance use. Indeed, various studies report that the prevalence of substance addiction due to tobacco or alcohol use among university students is considerably high. In this context, this study aimed to determine the impact of a substance addiction education program applied to university students on their awareness and knowledge levels regarding substance addiction. A one-group pretest-posttest quasi-experimental design without a control group was employed in the research. The study was

conducted between May 1 and May 30, 2024, at a public university in northeastern Turkey, with the participation of 240 students who volunteered for the study. Data were collected using a sociodemographic questionnaire, the Substance Addiction Knowledge Form, and the Substance Addiction Awareness Scale. The analyses conducted as part of the study revealed that 17.9% of the students used addictive substances. Income level and gender were identified as risk factors associated with substance use. It was found that the participants' post-education scores for substance addiction knowledge and awareness were significantly higher than their pre-education scores ($p < 0.001$).

Based on the findings, it can be concluded that developing national and international plans and programs to prevent substance use and addiction, as well as organizing educational programs to raise awareness on this issue, are of great importance.

Keywords: Substance Addiction, University Students, Awareness, Education.

GİRİŞ

Üniversite dönemi, bireylerin mevcut ve gelecekteki yaşam kalitelerini geliştirmek için sağlıklı davranışlar oluşturmalarında önemli bir süreçtir (Kabir ve ark., 2018). Bu olumlu davranış kazanımının yanı sıra bu süreç madde kullanımı gibi çeşitli olumsuz davranışların da başlangıç dönemi olabilmektedir (Mulye ve ark., 2009).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) madde bağımlılığını, alkol ve yasa dışı uyuşturucular da dahil olmak üzere psikoaktif maddelerin zararlı veya tehlikeli kullanımı olarak tanımlamaktadır (World Health Organization, 2014). Madde bağımlılığı ve buna bağlı sorunlar, son yıllarda dünyada yüksek morbidite ve mortalite oranlarıyla küresel hastalık yükünü önemli ölçüde arttırmakta ve küresel bir endişe kaynağı haline gelmektedir (Centers for Disease Control and Prevention, 2020; United Nations Office on Drugs and Crime, 2020). Birleşmiş Milletler Uyuşturucu ve Suç Ofisi (United Nations Office on Drugs and Crime-UNODC) ne göre, dünya çapında 2009 yılından 2018 yılına kadar %30'luk bir artışla madde kullanan kişi sayısının yaklaşık 269 milyon (Aralık: 166-373 milyon) olduğu bildirilmiştir (United Nations Office on Drugs and Crime World Drug Report 2019). Dünya çapında yapılan çalışmalarda, çeşitli bölümlerdeki üniversite öğrencileri arasında tütün veya alkol kullanımıyla oluşan madde bağımlılığı yaygınlık oranının ise %20-40 civarında olduğu belirtilmektedir (Epidemiologic trends in drug abuse, 2014; Gupta ve ark., 2013; Meressa ve ark., 2009).

Alkol/uyuşturucu kullanımı, üniversite öğrencileri arasında çeşitli sağlık sorunları, akademik performansta düşüş, sosyal-kişilerarası ilişkilerde bozulma ve riskli davranışlara katılım gibi olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Skidmore ve ark., 2016). Tütün, alkol, esrar ve çeşitli allopantik ilaçlar gibi maddelerin bilinen kötü etkilerine rağmen, öğrenciler tarafından çeşitli nedenlerle yaygın olarak kötüye kullanılmaktadır (Chen ve ark., 2009). Gençler arasında madde kullanımından sorumlu olan pek çok faktör tespit edilmiştir. Bunlar arasında deneysel merak, akran baskısı, kötü sosyo-ekonomik durum ve ekstra enerji ihtiyacı yer almaktadır. Ayrıca insanların uyuşturucuları neden kötüye kullandıklarını açıklamak için çeşitli teoriler öne sürülmüştür. Bu teorilerin en kabul göreni ise benlik saygısı düşük ve dürtü kontrolü zayıf olan kişilerin uyuşturucu bağımlılığı riskinin daha yüksek olduğudur (Idowu ve ark., 2018).

Türkiye'de madde kullanımı konusunda en riskli ve savunmasız grubun çocuklar ve gençler olduğu bildirilmektedir (Türkiye Uyuşturucu Raporu, 2018). Ülkemizde madde bağımlılığı konusunda araştırmalar yapılmış olsa da, bu sosyal anomalinin tehlikesi

özellikle gençler arasında azalmadan devam etmektedir. Madde kullanımının yaygınlığını azaltarak, buna bağlı hastalıkların ve ölümlerin önüne geçilebilmesi için önleyici çalışmalara gereksinim duyulmaktadır. Önleme programlarının bağımlılığa neden olan maddelere başlama yaşını geciktirebileceği gibi diğer maddelere başlamayı da engelleyebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmamızda amacımız, üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığı farkındalıkları ve bilgilerinin geliştirilmesinde eğitimin etkisini değerlendirmektir.

YÖNTEM

Araştırmanın Türü

Çalışma üniversite öğrencilerine uygulanan tek oturumluk bir eğitim programının, öğrencilerin madde bağımlılığı farkındalıkları ve bilgi düzeylerine etkisini değerlendirmek amacıyla tek grup öntest – sontest yarı deneysel olarak tasarlanmıştır.

Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini 1-30 Mayıs 2024 tarihleri arasında Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan öğrenciler oluşturmuştur. Örneklemeye gidilmeyip, araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden öğrenciler (n=240) örneklemeye dahil edilmiştir.

Madde Bağımlılığı Eğitim Programı

Madde Bağımlılığı Eğitimi içeriği literatürde yer alan araştırmalar ışığında hazırlanmıştır. Literatürde birçok programda madde çeşitleri ve kullanımından doğabilecek zararlarla, kullanıma başlama konusundaki risk faktörleri, madde kullanımına başlamada akranların olumsuz etkileri ve baskılarından korumaya ve güçlendirmeye yönelik çalışmalar bulunduğu görülmektedir. Bunların yanı sıra programlarda madde kullanımı ve bağımlılık süreci hakkında bilgilendirmek ve bu durumlarla mücadele edebilmek için etkili baş etme stratejileri kazandırmaya yönelik beceri eğitimleri sunulmaktadır (Hall ve ark., 2016; Jiloha 2017; Sharma ve ark., 2016). Bu bilgiler doğrultusunda bu çalışma kapsamında sunulan madde bağımlılığı eğitimi; bağımlılık belirtileri, bağımlılık yapan maddeler, bağımlılık süreci, madde bağımlılığının insan yaşamı üzerindeki etkileri ve bağımlılıktan uzak durmak için nelere dikkat edilmesi gerektiği konularından oluşmaktadır. Bu çalışmada müdahale programı, madde bağımlılığı konusunda resmi eğitim almış nitelikli eğitimciler (psikolog ve hemşire) tarafından uygulanmıştır. Eğitim programı Mayıs 2024 tarihinde, tek oturum olarak ve öğrencilerin ders programıyla çakışmasını önlemek amacıyla hafta içi akşam saat 17:00-19:00 saatleri arasında gerçekleştirilmiştir. Eğitim öncesinde öğrencilere bilgilerin gizli tutulacağı ve verilerin sadece bilimsel amaçlı araştırma kapsamında kullanılacağı konusunda güvence verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Madde Bağımlılığı Bilgi Formu: Araştırmacılar tarafından hazırlanan bilgi formu doğru, yanlış ve bilmiyorum olarak cevaplanan önermelerden oluşmaktadır. Bilgi formundan en yüksek 24 puan alınmaktadır. Puanlama analiz aşamasında 100'lük sisteme çevrilmiştir.

Madde Bağımlılığı Farkındalık Ölçeği (MBFÖ): Ölçek gençlerin madde bağımlılığı konusundaki farkındalıklarını belirlemek amacıyla Köse ve arkadaşları (9) tarafından

geliştirilmiş ve geçerlilik güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. 5'li Likert tipinde (1: Hiç Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum, 5: Tamamen Katılıyorum) geliştirilmiş olan ve 27 maddeden oluşan ölçme aracının "Yardım ve Hukuki Düzenlemeler", "Madde Kullanımının Belirtileri ve Etkileri", "Kişisel Tutum ve Görüşler" ve "Bağımlılığa Neden Olan Faktörler" şeklinde adlandırılan 4 temel alt boyuttan oluştuğu görülmektedir. Ölçekte ters puanlanan soru bulunmamaktadır. Ölçekten her bir seçenek için belirlenmiş puanların toplanması doğrultusunda minimum 27 maksimum 135 puan alınabilir. Köse ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0,88 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması ve Değerlendirilmesi

Google formlar aracılığıyla hazırlanan veri toplama formları öğrencilerin cep telefonlarına mesajlaşma programı aracılığıyla gönderilmiştir. Formun birinci bölümünde öğrencilerin sosyodemografik özelliklerine ilişkin sekiz soru, ikinci bölümde araştırmacılar tarafından geliştirilen ve öğrencilerin madde bağımlılığına ilişkin bilgilerinin sorgulandığı bilgi testi yer alırken, son bölümde Madde Bağımlılığı Farkındalık Ölçeği kullanılmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilerin değerlendirilmesi SPSS 23.0 istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde sayı ve yüzdelik hesapları ve aritmetik ortalama gibi tanımlayıcı istatistiksel yöntemlerin yanı sıra, normal dağılımın incelenmesi için Skewness-Kurtosis dağılım testi kullanılmıştır. Gruplar arasında normal dağılım gösteren verilerin değerlendirilmesinde Paired t test, logistik ve lineer regresyon analizleri kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık $p < 0.05$ düzeyinde kabul edilmiştir.

Etik izin

Araştırmanın yapılabilmesi için Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etiği Kurulu'ndan E-95674917-108.99-182361 karar nolu (Tarih:14/06/2023, Sayı: 2023) ve öğrencilerden gönüllülük ilkesi doğrultusunda bilgilendirilmiş onay alınmıştır. Çalışma Helsinki Deklarasyonuna uygun olarak yürütülmüştür.

BULGULAR

Bu çalışma üniversite öğrencilerine uygulanan madde bağımlılığı eğitim programının, öğrencilerin madde bağımlılığı konusundaki farkındalıkları ve bilgi düzeylerine etkisini belirlemek amacı ile gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yürütülen analiz sonuçlarına aşağıda yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların sosyodemografik özelliklerinin dağılımı (n=240)

Özellik	n	%
Cinsiyet		
Kadın	44	18.3
Erkek	196	81.7
Sınıf		
Birinci sınıf	124	51.7
İkinci sınıf	42	17.5
Üçüncü sınıf	74	30.8

Gelir düzeyi

Düşük	25	10.4
Orta	215	89.6

Daha önce bağımlılık yapıcı madde kullanımı

Evet	43	17.9
Hayır	197	82.1

Çevresinde madde bağımlısı olma durumu

Evet	144	60
Hayır	96	40

Daha önce bağımlılık yapıcı madde ile ilgili bir eğitime katılma durumu

Evet	157	65.4
Hayır	83	34.6

Katılımcıların eğitim sonrası madde bağımlılığı bilgi testi ve Madde Bağımlılığı Farkındalık Ölçeği puanlarının eğitim öncesine göre anlamlı bir şekilde daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p < 0.001$) (Tablo 2).

Tablo 2: Katılımcıların eğitimi öncesi ve sonrası madde bağımlılığı bilgi ve farkındalık puanlarının karşılaştırılması ($n=240$)

	Eğitim öncesi	Eğitim sonrası	Test istatistiği	p*
Madde Bağımlılığı bilgi testi	71.82±5.25	80.85±4.13	-22.83	<0.001
Madde Bağımlılığı Farkındalık Ölçeği	82.59±18.87	108.97±12.04	-25.86	<0.001

Katılımcıların %81.7'sinin erkek, %51.7'sinin birinci sınıfta öğrenim gördüğü ve %89.6'sının gelirinin orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin %82.1'inin bağımlılık yapıcı madde kullanmadığı, %60'ının çevresinde madde bağımlısı olduğu, %65.4'ünün daha önce bağımlılık yapıcı madde ile ilgili bir eğitime katıldığı bulunmuştur (Tablo 1).

Öğrencilerin eğitim sonrası madde bağımlılığı farkındalıklarını etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılan çoklu lineer regresyon analizi sonuçlarına göre; öğrencileri ön-son bilgi düzeyleri en önemli faktörler olarak belirlenmiştir. Bu değişkenler toplam varyansın %46'sını açıklamaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Öğrencilerin eğitim sonrası madde bağımlılığı farkındalık ölçeği ile bağımsız değişkenler arasındaki çoklu regresyon analizine ilişkin bulgular

Model	B	SE	β	t	p	VIF
Sabit	95.56					

Ön bilgi testi	1.485	0.181	0.414	8.187	<0.001	1.12
Son bilgi testi	0.656	0.079	0.418	8.277	<0.001	1.12

Bağımlılık yapıcı madde kullanımı risk faktörlerinin belirlenmesi için oluşturulan lojistik regresyon modeli incelendiğinde; gelir durumu ve cinsiyetin madde kullanımı için risk faktörleri olduğu görülmektedir ($p<0,05$). Bağımlılık yapıcı madde kullanımı; kadın öğrencilerde erkek öğrencilere göre 1.31 kat, gelir durumu orta seviyede olanlarda ise düşük gelir düzeyine sahip öğrencilere göre 4.7 kat daha fazla bulunmuştur. Model madde kullanım riskinin %10'unu açıklamaktadır (Tablo 4).

Tablo 4: Öğrencilerin madde kullanma durumu ile bağımsız değişkenler arasındaki lojistik regresyon analizine ilişkin bulgular

Değişken	β	p	OR(%95 GA)*
Cinsiyet			
Kadın	-0.274	0.030	0.76 (0.59-0,97)
Erkek			
Gelir durumu			
Düşük	1.568	0.001	4.79 (1.96-11.74)
Orta			
Yaş	0.410	0.079	1.50 (0.95-2.38)

Nagelkerke $R^2= 0.10$

TARTIŞMA

Bu araştırma, bir devlet üniversitesinde sağlık bilimleri fakültesinde öğrenimlerine devam eden öğrencilere madde bağımlılığı konusunda sunulan bir eğitim programının, öğrencilerin madde bağımlılığı farkındalıklarına etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda yapılan analizler sonucunda öğrencilerin %17,9'unun bağımlılık yapıcı madde kullandığı bulunmuştur. Sağlık hizmetleri meslek yüksekokulu öğrencileri ile yapılan bir araştırmada müdahale grubundaki bireylerin yaklaşık %30'unun, kontrol grubundakilerin ise yaklaşık %20'sinin sigara, alkol veya madde kullanımı olduğu saptanmıştır (Köktaş ve ark., 2014). Bekircan ve meslektaşları tarafından 280 üniversite öğrencisi ile yürütülen bir diğer araştırma sonucunda da katılımcıların %7,9'u daha önce bağımlılık yapıcı madde kullandıkları bildirilmiştir (Bekircan ve ark., 2022). 1522 üniversite öğrencisi ile yürütülen bir diğer çalışmanın sonucunda da katılımcıların yasadışı madde deneyimi %13.4 olarak bulunmuştur (Havaçeliği ve ark., 2017). Adnan Menderes Üniversitesi'nde 2000 öğrenci ile yürütülen başka bir araştırmada katılımcılar arasında uyuşturucu madde kullanım oranı %7,5 olarak belirlenmiştir (Güner, 2019). Üniversite öğrencilerinde riskli davranışların yaygınlığını araştıran ve 1629 öğrenciden oluşan bir çalışmanın sonucunda da katılımcıların madde deneyimi %27.2 olarak tespit edilmiştir (Atlam ve ark, 2017).

Literatürde konu ile ilgili yürütülen araştırmalar ve mevcut çalışmanın sonuçları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu durum öğrencilerin yaşadığı şehirlerin sosyal, ekonomik durumlarının ve yaşam şartlarının aynı olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte spesifik maddenin mevcudiyeti çevresel koşullara bağlı olabilir. Bu da çalışmanın katılımcılarının maddeye erişimini kolaylaştırıyor olabilir. Ayrıca yasa dışı uyuşturucu bulundurmamak ve kullanmak suç sayılan ve yasalara göre cezalandırılacak bir eylem olarak değerlendirildiğinden, öğrenciler bu bilgilerin ebeveynlere ifşa edilmesi, yasal yaptırımlara maruz kalınması, yargılanma ya da damgalanma korkusu sebebiyle öğrenciler madde kullanım durumlarını ifade edememiş olabilirler.

Yapılan çalışmada katılımcıların %60'ı çevrelerinde madde bağımlısı birey/bireyler bulunduğunu belirtmiştir. Çevresel kullanımın yüksek olması, madde kullanımının onaylandığı algısı yaratarak ya da merak ve özenme duygularını teşvik ederek bireyleri madde kullanımına yönlendirebilir veya maddeye erişimi kolaylaştırabilir. Nitekim çeşitli çalışmalarda da akran ya da ebeveyn madde kullanımının bireylerde madde ve sigara kullanımına başlamayı kolaylaştırdığı ve kullanımı sürdürmeyi pekiştirdiği bildirilmektedir (Çalışkan, 2015; Helmer ve ark., 2014; Korkmaz ve ark., 2013). Kısacası, gençlerin sosyal ağlarda edindikleri deneyimler ve bilgiler, normatif ve kabul edilebilir davranışların ne olduğu konusundaki anlayışlarını şekillendirmektedir (Buckner, 2013). Bu nedenle madde kullanımına başlamaya ilişkin farkındalık, madde kullanımının koşulları ve tehlikeleri konusunda farkındalığın artırılması önemlidir.

Mevcut çalışma kapsamında yürütülen lojistik regresyon modeli sonucuna göre demografik değişkenler de madde kullanımını etkileyebilmektedir. Çalışmanın amacı kapsamında yapılan analizler gelir durumu ve cinsiyetin madde kullanımı için risk faktörleri arasında yer aldığını göstermektedir. Bağımlılık yapıcı madde kullanımı; kadın öğrencilerde erkek öğrencilere göre 1.31 kat daha yüksektir. Literatür incelendiğinde bu bulgunun Türkiye ve diğer ülkelerde yapılan araştırma sonuçları ile tutarlı olmadığı görülmektedir (Atlam ve ark., 2017; Güner, 2019; Helmer ve ark., 2014; Osman ve ark., 2016). Sosyal ve çevresel faktörler madde kullanımında cinsiyet farklılıklarına katkıda bulunuyor olabilir. Bununla birlikte konuyla ilgili güncel literatür incelendiğinde madde kullanımı yaygınlığı ve madde kullanım bozukluklarının ortaya çıkışındaki cinsiyet farkının son otuz yılda önemli ölçüde azaldığı bildirilmektedir (McHugh ve ark., 2017). Madde kullanımında azalan cinsiyet farkı, daha geleneksel cinsiyet rollerinden uzaklaşan kültürel değişimlerle karakterize edilen değişen çevresel ve kültürel faktörleri yansıtıyor olabilir.

Analizler sonucunda gelir durumu orta seviyede olan öğrencilerin, gelir durumu düşük olanlara göre madde kullanımı 4.7 kat daha fazla bulunmuştur. Literatürde aile geliri yüksek olan öğrencilerin, düşük olan öğrencilere göre madde kullanım durumunun daha fazla olduğunu bildirirken (Süngü, 2014), bazı araştırmalarda da gelir düzeyi alt seviyede olan bireylerin madde kullanım durumunun diğer gruplara oranla daha yüksek olduğu bulgulanmıştır (Demirci ve ark., 2017; Güner, 2019; Rahimian Boogar ve ark., 2014). Literatüre göre, olumsuz sosyo-demografik faktörler, özellikle alt düzeylerdeki ekonomik durum, psikososyal stres yükünü ve psikopatolojiyi artırarak veya tetikleyerek üniversite öğrencileri arasında madde kullanımını etkileyebilir (Siziya ve ark., 2013). Öte yandan yüksek gelir grubunda yer alan gençlerin tatminsizlik, farklı arayışlarda bulunma ve maddi olarak maddeye erişim kolaylığı riski daha yüksektir (Karatay ve ark., 2004). Görüldüğü üzere gelir düzeyinin madde kullanımını nasıl

etkilediği açık değildir ve bu konuda daha fazla araştırmaya vardır. Özellikle ailelerin sosyoekonomik yapısının gençlerin tutum ve davranışlarını nasıl etkilediği kapsamlı olarak incelenmelidir.

Çoklu lineer regresyon analizi sonucunda öğrencilerin ön-son bilgi düzeyleri madde bağımlılığı farkındalığında en önemli faktörler olarak belirlenmiştir. Bu değişkenler toplam varyansın %46'sını açıklamaktadır. Bulgular, madde kullanımına başlama ve madde kullanımının sağlık üzerindeki zararlı etkilerine ilişkin farkındalığı artırmak için gerçekleştirilen eğitimlerin etkili olabileceğini vurgulamaktadır. Bu bulgunun ilgili literatürle de uyumlu olduğu görülmektedir (Bağcı ve ark., 2019; Moore ve ark., 2018). Türkiye'de gerçekleştirilen yakın tarihli bir çalışmanın sonucuna göre de madde bağımlılığı eğitim programına dahil edilen üniversite öğrencilerinin müdahale sonrası madde bağımlılığı farkındalık düzeylerinde artış olmuştur (Köktaş ve ark., 2024). Bir başka çalışmada da madde kullanımını destekleyen akran baskısının olumsuz etkileri konusunda öğrencilerin farkındalığının artırılmasının, uyuşturucu tüketiminden kaçınmanın bir yolu olabileceği gösterilmiştir (Griffin ve ark., 2010).

Üniversite eğitimi, öğrenciler için doğrudan yetişkin ve aile denetiminden, kendi kendine karar verme sürecine bir geçiş olup, gençlerin özgürlüğünü deneyimlediği, yaşam alanlarını yabancılarla paylaştığı, yeni sosyal gruplar oluşturduğu, sosyal katılımlarla akademik ve diğer yaşam sorumluluklarını dengelediği bir dönemdir. Bu süreçte gençler, ebeveyn değerlerinden farklı normatif değerlere maruz kalabilirler. Algılanan bu yeni normlar, gençleri sigara, alkol ve uyuşturucu kullanımı gibi sağlıksız davranışlara yönelmeye motive edebilir (Babalola ve ark., 2013; Steyl ve ark., 2011). Dolayısıyla üniversite ortamlarında madde kullanım riski artmaktadır. Ayrıca birçok gencin madde kullanımının olumsuz sonuçlarına ilişkin farkındalığı sınırlıdır (Babalola ve ark., 2013). Bununla birlikte mevcut çalışmanın sonuçlarına göre üniversite öğrencilerinin %35,6'sı konuya ilişkin herhangi bir eğitime katılmamıştır. Konuyla ilgili yapılan bir çalışmada da öğrencilerin %48,6'sının madde bağımlılığı ile ilgili herhangi bir eğitim almadıkları ve öğrencilerin madde bağımlılığı ile ilgili kişisel tutum ve görüşleri konusunda farkındalık düzeyinin düşük düzeyde olduğu belirlenmiştir (Bekircan ve ark., 2022). Bu nedenle öğrencilerin madde kullanımına başlama konusundaki risk faktörleri ve madde kullanımının tehlikeleri konusunda farkındalıklarının eksik olduğu düşünülmektedir. Oysa bu araştırmanın bulgularında ve mevcut literatürde görüldüğü üzere, (Alarcó-Rosales ve ark., 2021; Köktaş ve ark., 2024) madde kullanımına yönelik eğitim programları gençlerin madde kullanımının risklerine yönelik farkındalığının artmasında etkili görünmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Madde kullanımı, kullanım yaygınlığı açısından dünya çapında önemli bir halk sağlığı sorunu olarak değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gençler zaten eğitim ve istihdam alanlarındaki rekabetin yanı sıra, aile ve toplumda değişen roller, yeni sorumluluklar gibi çeşitli stresörlere maruz kalmaktadırlar. Sosyal baskılara direnmenin zor olduğu ortamlarda da gençler uyuşturucu bağımlılığı kurbanı olabilirler (Jiloha, 2017; Hall ve ark., 2016). Uyuşturucuların gelişmekte olan beyin üzerinde uzun süreli etkileri olabilir ve olumsuz aile ve akran ilişkilerine ve okul performansının düşmesine neden olabilir. Ayrıca madde kullanımı ve şiddet, tecavüz, cinayet, hırsızlık gibi ciddi suçların da ilişkili olduğu bilinmektedir (Sharma ve ark., 2016). Görüldüğü üzere madde bağımlılığının üniversite öğrencilerinin geleceği üzerinde önemli etkileri vardır.

Dolayısıyla, madde bağımlılığı konusunda erken müdahale çalışmaları, yaşam stresinin daha fazla olduğu yetişkinlik döneminde maddeye bağlı sorunların ortaya çıkma riskini azaltacaktır. Bu nedenle sağlık çalışanları, ruh sağlığı uzmanları ve eğitimciler gençlere yönelik yapılandırılmış eğitim programları ve kolayca erişilebilir, kanıta dayalı tedavi programları oluşturmak için işbirliği yapmalıdır. Ek olarak literatürde gençlere yönelik madde bağımlılığı farkındalık programlarının, reddetme becerileri, öz yönetim ve sosyal beceri eğitimi ile birlikte sunulduğunda daha etkili olduğu vurgulanmaktadır (Das ve ark., 2016). Bu nedenle önleme girişimleri, ergenlerin madde kullanımının uzun vadedeki etkilerine ilişkin farkındalığını artırmak ve onlara uyuşturucu kullanma konusunda baskı yaşayabilecekleri durumların farkına varmayı öğretmek amacıyla tasarlanmalıdır.

Mevcut araştırmada eğitim programının uzun vadeli etkililiği ve kullanım yoğunluğunu azaltma üzerindeki etkisi değerlendirilmemiştir. Gelecek çalışmalar 12 aylık takip süresine kadar müdahale programlarının etkililiğini değerlendirecek şekilde planlanabilir. Sunulan eğitimlerin madde kullanımına başlamanın önlenmesi, kullanım yoğunluğunun azalması veya nüksetme ile ilgili faktörlerin incelenmesi açısından izleme çalışmaları ile planlanması, etkili müdahale yaklaşımlarının belirlenmesi için ampirik bir temel sağlayabilir. Ayrıca okul temelli önleme programları gençler arasında madde kullanımını azaltmak için en etkili stratejilerden biri olarak kabul edilmiştir (Caria ve ark., 2011; Giannotta ve ark., 2014). Bu nedenle müdahale programlarının okul müfredat programlarına dahil edilebilmesi önemlidir. Madde kullanımı bireyler, aileler ve toplum açısından dramatik sonuçlar doğurduğundan, konu ile ilgili yapılacak önleme çalışmaları önemli bir kamu önceliği olmaya devam etmelidir.

KAYNAKÇALAR

- Alarcó-Rosales, R., Sánchez-SanSegundo, M., Ferrer-Cascales, R., Albaladejo-Blazquez, N., Lordan, O., & Zaragoza-Martí, A. (2021). Effects of a School-Based Intervention for Preventing Substance Use among Adolescents at Risk of Academic Failure: A Pilot Study of the Reasoning and Rehabilitation V2 Program. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, 9(11), 1488. <https://doi.org/10.3390/healthcare9111488>
- Atlam D.H., Aldemir E., Altintoprak A.E. (2017). Prevalence of risky behaviors and relationship of risky behaviors with substance use among university students. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30,287-298.
- Babalola E, Ogunwale A, Akinhanmi A. (2013). Pattern of psychoactive substance use among university students in SouthWestern Nigeria. *Journal of Behavioral Health*, 2(4), 334–342.
- Bağcı Taylan Ş, Nas İ, Ediz Ç. (2019). Sağlıklı Yaşam Seminerine Katılan Öğrencilerin Madde Bağımlılığı İle İlgili Farkındalıkları. *Bağımlılık Dergisi*, 20(4),197-205
- Bekircan, E., İlyas, Ü. N., Ayyıldız, N. İ., & Galip, U. S. T. A. (2022). Üniversite Öğrencilerinde Madde Bağımlılığı Farkındalığı Benlik Saygısı İlişkisi. *Bağımlılık Dergisi*, 23(1), 1-7.
- Buckner, J.D., (2013). College cannabis use: the unique roles of social norms, motives, and expectancies. *J. Stud. Alcohol Drugs* 74(5), 720–726.

- Caria, M.P., Faggiano, F., Bellocco, R., Galanti, M.R., EU-Dap Study Group (2011). Effects of a school-based prevention program on European adolescents' patterns of alcohol use. *J. Adolesc. Health*, 48, 182–188.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2020). Drug overdose deaths. <https://www.cdc.gov/drugoverdose/data/statedeaths.html>
- Chen C-Y, Lin K-M. (2009). Health consequences of illegal drug use. *Curr Opin Psychiatry*, 22, 287–92.
- Çalışkan, Ş. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Sigara Kullanımını Etkileyen Faktörler (Ekonometrik Bir Yaklaşım) . *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2),23-48.
- Das, J.K., Salam, R.A., Arshad, A., Finkelstein, Y., Bhutta, Z.A. (2016). Interventions for adolescent substance abuse: An overview of systematic reviews. *J. Adolesc. Health* 2016, 59, S61–S75.
- Demirci, M., & Engin, E. K. E. R. (2017). Üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığı sıklığı ve madde kullanım özellikleri. *Anadolu bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 12(48), 63-84.
- Epidemiologic trends in drug abuse. (2014). Proceedings of the Community Epidemiology working Group. National Institute on Drug Abuse. [accessed on January 11, 2014]. Available from: http://www.drugabuse.gov/sites/default/files/cewgjune09vol1_web508pdf .
- Giannotta, F. Vigna-Taglianti, F., Galanti, M.R., Scatigna, M., Faggiano, F. (2014). Short-term mediating factors of a school-based intervention to prevent youth substance use in Europe. *J. Adolesc. Health*, 54, 565–573.
- Griffin, K.W., Botvin, G.J. (2010). Evidence-based interventions for preventing substance use disorders in adolescents. *Child Adolesc. Psych. Clin*, 19, 505–526.
- Gupta S, Sarpal SS, Kumar D, Kaur T, Arora S. (2013). Prevalence, pattern and familial effects of substance use among the male college students - a North Indian Study. *J Clin Diagn Res*, 17,1632–6.
- Güner, B. (2019). Üniversite öğrencilerinde uyuşturucu madde kullanım alışkanlıkları ve yaygınlığı: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 81-95.
- Hall WD, Patton G, Stockings E, Weier M, Lynskey M, Morley KI, et al. (2016). Why young people's substance use matters for global health. *Lancet Psychiatry*, 3,265–79.
- Havaçeliği Atlam, D., & Yüncü, Z. (2017). Üniversitesi öğrencilerinde sigara, alkol, madde kullanım bozukluğu ve ailesel madde kullanımı arasındaki ilişki. *Klinik Psikiyatri* 2017;20:161-170
- Helmer, S. M., Mikolajczyk, R. T., McAlaney, J., Vriesacker, B., Van Hal, G., Akvardar, Y., ... Zeeb, H. (2014). Illicit substance use among university students from seven European countries: A comparison of personal and perceived peer use and attitudes towards illicit substance use. *Preventive Medicine*, 67, 204–209.
- Idowu A, Aremu AO, Olumide A, Ogunlaja AO. (2018). Substance abuse among students in selected secondary schools of an urban community of Oyo-state, South West

- Nigeria: implication for policy action. *Afr Health Sci.*, 18(3),776-785. doi: 10.4314/ahs.v18i3.36
- Jiloha R. C. (2017). Prevention, early intervention, and harm reduction of substance use in adolescents. *Indian journal of psychiatry*, 59(1), 111-118. <https://doi.org/10.4103/0019-5545.204444>
- Kabir K, Bahari A, Hajizadeh M, Allahverdi-pour H, Tarrahi MJ, Fakhari A, Ansari H, Mohammadpoorasl A. (2018). Substance abuse behaviors among university freshmen in Iran: a latent class analysis. *Epidemiol Health.* 2,40, e2018030. doi: 10.4178/epih.e2018030.
- Karatay, G. ve Kubilay, G. (2004). Sosyoekonomik Düzeyi Farklı İki Lisede Madde Kullanma Durumu ve Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Hemşirelikte Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 1 (2), 57-70.
- Korkmaz, M., Ersoy, S., Özkahraman, Ş., Duran, E. T., Uslusoy, E. Ç., Sıtkı, O. R. A. K., & Orhan, H. (2013). Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencilerinin Tütün Mamulleri-Alkol Kullanım Durumları ve Sigaraya Yaklaşımları, *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 20(2), 34-42
- Köktaş NÇ, Yiğitoğlu GT. (2024). Üniversite öğrencilerinin madde bağımlılığına ilişkin farkındalıkları ve internete yönelik tutumları: Bir oturumluk eğitim programının etkisi var mı?. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 7(1), 187-195. DOI:10.38108/ouhcd.118358
- McHugh, R. K., Votaw, V. R., Sugarman, D. E., & Greenfield, S. F. (2017). Sex and gender differences in substance use disorders. *Clinical Psychology Review.* doi:10.1016/j.cpr.2017.10.012.
- Meressa K, Mossie A, Gelaw Y. (2009). Effect of substance abuse on academic achievement of health officer and medical students of Jimma University, Southwest Ethiopia. *Ethiop J Health Sci.* 19:155-63
- Moore, M. B., Karpinski, A. C., & Tsien, F. (2018). An examination of an interactive substance abuse prevention program for high school students. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 27(5-6), 283-287.
- Mulye TP, Park MJ, Nelson CD, Adams SH, Irwin CE, Jr, Brindis CD. (2009) Trends in adolescent and young adult health in the United States. *J Adolesc Health*, 45,8-24.
- Osman, T., Victor, C., Abdulmoneim, A., Mohammed, H., Abdalla, F., Ahmed, A., ... Mohammed, W. (2016). Epidemiology of Substance Use among University Students in Sudan. *Journal of Addiction*, 2016, 1-8. doi:10.1155/2016/2476164
- Rahimian Boogar, I., Tabatabaee, S. M., & Tosi, J. (2014). Attitude to substance abuse: do personality and socio-demographic factors matter?. *International journal of high risk behaviors & addiction*, 3(3), e16712. <https://doi.org/10.5812/ijhrba.16712>
- Sharma S, Sharma G, Barkataki B. (2016). Substance use and criminality among juveniles-under-enquiry in New Delhi. *Indian J Psychiatry*, 58,178-82.
- Siziya S, Muula AS, Besa C, Babaniyi O, Songolo P, Kankiza N, et al. (2013). Cannabis use and its socio-demographic correlates among inschool adolescents in Zambia. *Ital J Pediatr*, 39,13.

- Skidmore CR, Kaufman EA, Crowell SE. (2016). Substance use among college students. *Child Adolesc Psychiatr Clin N Am*, 25(4), 735–753. doi:10.1016/j.chc.2016.06.004.
- Steyl T., Phillips J. (2011). Actual and perceived substance use of health science students at a university in the Western Cape, South Africa," *African Health Sciences*, 11(3), 329–333.
- Süngü, H. (2014). Üniversite öğrencilerinin zararlı madde kullanımına ilişkin tutumları/the attitudes of university students on substance use. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(26), 167-194.
- Türkiye Uyuşturucu raporu, 2018. Erişim.
<https://www.narkotik.pol.tr/kurumlar/narkotik.pol.tr/Duyurular/2018%20TURKIYE%20UYUSTURUCU%20RAPORU.pdf>
- United Nations Office on Drugs and Crime U. *World Drug Report 2019*. June 2019. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime U; 2019.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2020). *World drug report 2019*.
<https://wdr.unodc.org/wdr2019/>
- World Health Organization, author. *Substance Abuse*. 2014. [October 12th, 2017]. Available on http://www.who.int/topics/substance_abuse/en/

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

This study was conducted to examine the effects of an educational program aimed at increasing substance addiction awareness and knowledge levels among university students. The university period is a critical phase for individuals to develop healthy behaviors but is also a time when negative habits, such as substance use, may emerge. Globally, substance addiction is recognized as a significant public health issue, with high morbidity and mortality rates. The World Health Organization (WHO) defines substance addiction as the harmful or hazardous use of psychoactive substances and highlights its prevalence among university students. Various studies indicate that the rates of substance addiction among university students worldwide range from 20% to 40%.

Aim and Methodology

This study was carried out with 240 volunteer students studying at the Faculty of Health Sciences at Gümüşhane University. A single-group pretest-posttest quasi-experimental design was employed. The substance addiction education program was developed based on existing literature and covered topics such as addiction symptoms, addictive substances, the addiction process, the effects of addiction, and strategies to avoid substance use. The program was delivered in a single two-hour session by qualified instructors, including psychologists and nurses. Data were collected using Google Forms sent to the students' mobile phones. The data collection tools included a knowledge test developed by the researchers and the Substance Addiction Awareness Scale created by Köse and colleagues.

Results

The study found that students' post-education substance addiction knowledge and awareness scores significantly increased compared to their pre-education scores ($p < 0.001$). Among the participants, 81.7% were male, 51.7% were first-year students, and 89.6% had a medium income level. Additionally, 82.1% of the students reported not using addictive substances, but 60% indicated the presence of substance users in their social circles. According to multiple linear regression analysis, students' knowledge levels significantly influenced awareness, explaining 46% of the total variance. Logistic regression analysis identified gender and income level as risk factors for substance use. Male students were 1.31 times more likely to use substances than females, while students with medium income levels were 4.7 times more at risk compared to those with low income.

Discussion

The study demonstrated that the substance addiction education program effectively enhanced students' awareness and knowledge levels. When compared to similar studies in the literature, the results show variability, which may be attributed to differences in the social and economic conditions of the students' living environments or the accessibility of substances. Additionally, legal penalties for illegal drug use and fear of stigmatization may influence students' disclosure of actual substance use. The finding that 60% of participants had substance users in their social circles suggests that environmental factors might encourage substance use. Evidence from previous studies aligns with the notion that peer and parental substance use increases the likelihood of individuals initiating substance use.

Conclusion

Based on the findings, it can be concluded that developing national and international plans and programs to prevent substance use and addiction, as well as organizing educational programs to raise awareness on this issue, are of great importance.

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ЭЛИТАСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ САЯСАТЫНДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ: ОҚУЛЫҚТАР МЕН ОҚУ-ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰРАЛДАР

Дуйсембаева Н.Б.

«Ғылым ордасы» РМК Қазақстан
ғылымының тарихы музейінің меңгерушісі,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ оқытушысы, магистр
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: bakirovna@bk.ru

Аңдатпа

20-ғасырдың басында қазақ тілінде оқытатын мектептерге арналған оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарды әзірлеуде және қолданысқа енгізуде қазақ элитасы ерекше рөл атқарды. Орыстандыруға ұмтылған Ресей империясының отарлау саясаты жағдайында қазақ зиялылары ана тілін, мәдениетін сақтауға, ұлттық тәрбие жүйесін қалыптастыруға баса мән берді. Мақалада қазақ зиялыларының атқарған қызметтері, халықты ағарту мақсатында бастауыш және орта мектептерге арнап шығарған оқулықтары мен оқу құралдары және оның қазақ тарихындағы маңызы зерттеледі.

Кілт сөздер: қазақ элитасы, Алаш, оқулық, оқу-әдістемелік құрал, зиялы қауым, ұлт зиялылары, оқу-ағарту, білім

Алдыңғы қатарлы зиялы қауым өкілдері қазақ елін отарлық езгіден құтқаруда, басты принцип ретінде оқу, білім және ғылым мәселелін көтеруде әрдайым көш бастаушы болды. Ұлт зиялыларының алға қойған басты мақсаттарының бірі – халыққа білім беру, оқу-ағарту және ғылым мәселесі еді.

Ағартушылық қызмет мәселесін шешуде ұлт зиялы қауымының алдыңғы қатарлы өкілдері Ресей Думасын, патша әкімшілік органдарын пайдалана отырып, XX ғасырдың бас кезіндегі өз ой-пікірлерін «Айқап» журналы, «Қазақ», «Дала уалаяты», «Алаш», «Сарыарқа», «Қазақстан», «Бірлік туы» газеттері арқылы халыққа жеткізуге күш салды.

Олар өз елінің рухани даму бағытына білім мен ғылым идеяларын өркениеттілік арқылы жүзеге асыра отырып, зерттеуді мақсат етті. Зиялы қауым өкілдерінің бұл идеялары із-түссіз кетпегендігін уақыт дәлелдеді [1, 21 б.].

XX ғасырдың басында білім мен ғылым бағытындағы қызметтер жаңа қарқын алды, оның сипаты да жаңаша болды. XX ғасыр басына дейін ағартушылық мәселесін қалпына келтіру әрекетін қазақ қоғамындағы сұлтан, бай, би, батырлардан тұратын басқарушы топ халықтың талабын ұғынып, іске асыруға күш салды. Біз қарастырып отырған тарихи кезеңде білім мен ғылым бағытындағы қызмет бағдарламалық сипат алды.

Біріншіден, ұлт зиялылары қоғам өмірін халық арасында білім тарату арқылы қайта құра алатындығына және дүниежүзілік өркениетке ғылым мен оқу-ағарту арқылы ғана жететініне кәміл сенді.

Екіншіден, XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары дәрігерлерден, саясатшылардан, заңгерлерден, ақын-жазушылардан құралды, ал мұның өзі сол кездегі ұлт зиялыларының жаңа ғалымдық кәсіптің пайда болуына негіз болды [2].

Ұлт зиялылары «Қазақ» газеті беттерінде қазақ балаларын оқытудың методикасы жайлы өз ойларын ашық жариялап отырды. А.Байтұрсынов қазақ балаларын қазақ және орыс мектептерінде оқыту мәселелерін айта отырып, балаларды міндетті түрде екі жыл қазақша оқыту талап етеді. Ол «...бастауыш мектептер миссионерлік саясаттан тыс болуы тиіс, яғни әрбір халықтың өз тіліне, жазуына және дініне құқығы болуы тиіс» деп есептейді [3].

Ұлт зиялылары «Қазақ» газетінің беттерінде қоғамның саяси жүйесі мәселесімен қатар, қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятуда XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасыр басындағы Ш.Уәлихановтың, Ы.Алтынсаринның, А.Құнанбаевтың ағартушылық қызметтерінің дәстүрлерін жалғастыра отырып Алаш қайраткерлері баспасөз беттерінде рухани бағыттығы идеяларын ағартушылық қызметтерімен де байланыстырды. Мәселен, А.Байтұрсынов «...өз дербестігімізді сақтап қалу үшін біз оқу-ағартуға және жалпы мәдениетке барлық күш-жігеріміз бен амал-айламызды салып ұмтылуымыз қажет» – деп өз пікірін білдірді [4].

А. Байтұрсынов XX ғасырдың басындағы қазақ ғылымының ғана емес, түркі ғылымында жаңашылдық негіздегі жазылған оқулықтар: «Жаңа әліпби», «Оқу құралы», «Тіл құралы» атты еңбектердің авторы.

XX ғасыр басында «Қазақ» газетімен қатарлас «Айқап» журналы да Алаш қайраткерлерінің ғылыми-ағартушылық бағытындағы еңбектерін жарыққа шығарып отырды. М.Сералин редакторлық қызметі барысында А.Құнанбаев, Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин ұлы тұлғалардың ағартушылық идеологиясын жалғастырып, өз халқының сауатсыздығына қарсы жанқиярлықпен күрескендігі зерттеушілердің еңбектерінде орын алды [5]. Ғасыр басындағы баспасөз органдары ұлт зиялыларының қызметінің рухани бағытының дамуы мен таралуына өз септігін тигізді. Мәселен, жалпы алғанда, «Айқап» журналы мен «Қазақ» газеті қазақ халқының ұлттық сана-сезімін оятуда орасан зор рөл атқарды және олардың ағартушылық бағыттағы идеялары мен көзқарастары XX ғасыр басындағы Қазақстанның қоғамдық өмірінде елеулі орын алғандығы туралы тәуелсіз Қазақстанның отандық зерттеушілері де айқындап берді [2, 108 б.].

Сол кезеңдерде Қазақстанды зерттеу қоғамы құрылды. Ол тарих, этнография, жаратылыстану-география, археология сияқты 4 секциядан тұрды. Қазақстанды зерттеу қоғамы 1920-1924 жылдар аралығында жеті жинақ шығарды, ондағы қызмет ететіндер саны 38-ден 80 адамға дейін жетті. Сол қоғамның еңбегінің нәтижесінде М.Дулатовтың, М.Тынышбаевтың, А.Чулошниковтың еңбектері жарияланды. Қазақстанды зерттеу қоғамының көмегімен А.Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні» кітабы 1925 жылы жарыққа шықты [6].

Ұлттық зиялы қауым өкілдерінің ғылыми-ағартушылық қызметі мәселесіне байланысты XX ғасырдың алғашқы ширегінде жарық көрген көптеген еңбектер жинақталды. Олар әртүрлі бағытта жүргізілген ғылыми-шығармашылық және ағартушылық қызметтерінің мәнін ашып, мазмұны мен маңызын айқындауға бағытталды. Халыққа ағартушылық қызмет атқарған ұлт зиялылары Алаш үкіметі тарқатылғаннан кейін және кеңес үкіметі орнаған кезеңдерде өз қызметтерін білім

мен ғылым істеріне арнады. Осындай еңбектердің алдыңғы қатарында Мәскеу қаласындағы «КСРО халықтарының кіндік баспасында» жарық көрген ұлт зиялыларының қоғамдық және жаратылыстану ғылымдары саласындағы оқу құралдары мен түрлі аудармалары тұрды. Ол халық арасында «Күншығыс баспасы» деп аталатын. Мәскеудегі қазақ «Күншығыс баспасы» Қазақстандағы қазақ оқығандары аударма мен өз қаламынан туған шығармаларын аталған баспада шығарып отырғандығы туралы тоқталатын болсақ, төмендегі салалар бойынша атап көрсетуге болады.

1. Оқулықтар;
2. Әдеби аудармалар;
3. Педагогикалық басылымдар;
4. Коммунистік партия жарғылары мен қаулылары;
5. Шаруашылық тұрмысқа қатысты кітаптар;
6. Тарихи кітаптар. Баспадан авторлық кітаптары мен аудармалары жарық көрген қаламгерлер арасында: басқарма төрағасы – Нәзір Төреқұлов, Абайдың Тұрауылы, Жұмағали Тілеулин, Әлихан Бөкейханов – қыр баласы, Мамытұлы Ахмет, Мағжан Жұмабаев, Қошке Кемеңгерұлы, Білал Малдыбайұлы, Әлі Кемелұлы, Бектасов Ыбыраш, Әбділда, Ақбердіұлы Қ., Мескейұлы, Әкім, Міржақып, Байтасұлы, Жүсіпбек Аймауытов, Мырзағазыұлы Есбол, Аббас Нұрымұлы, Игенұлы Ибат, Ғаббас Тоғжанов, Даниял Ысқақұлы, Кенжебайұлы Бейсембай, Сұлтан Лепесұлы, Хамит, Даку, Жебеш, Баржақсыұлы Ахмет, Қапаұлы, Мырзағазыұлы Ғ., Ахметұлы Ел, Қапаш, Майлыұлы Бейімбет, Басқараұлы Жүсіпбек т.б. авторлардың түрлі саладағы еңбектері кездеседі.

«Күншығыс баспасында» жарық көрген қазақ кітаптарының ерекшеліктеріне тоқталып өтетін болсақ:

1. Мектеп балаларына арналған оқу құралдары;
2. Қазақтың елмен таныстыру кітабы;
3. Мектеп библиотекасы (қазақ тұрмысынан жазылған әңгіме, өлең, пьесса, роман һәм орыс иа басқа халықтардың әдебиетінен көшірген кітаптар);
4. Социология (халықтың өніп-өсуін таныстыратын кітап);
5. Шаруа жағарапиясы (экономикалық география);
6. «Бұрынғы һәм қазіргі Россия» жәйімен таныстыратын кітап (Справочник Новая и Старая Россия);
7. Қазақ пен орыс тілінде жазылған сөз тізімі (Словарь);
8. Саясаттану кітабы (Книга Полит.грамоты);
9. Күншығыс халықтарымен таныстыратын түрлі брачура, кітаптар. 10. Жаратылыс, табиғат, адам жайынан жазылған түрлі ұсақ брачуралар. Бұл жобалап отырған кітаптарымыздың қолымызды бары да бар, жоғы да бар. Планымызға кіргізіп отырғандағы ойымыз орындардағы азаматтардың жазғандары бар шығар деп отырмыз. Не әлі жазбаса, бұдан былай жазар деп отырмыз. Бұл күнге дейін

қазақ азаматтарының кітап жазбай жүруінің бір зор себебі «бүгін таңда баса қоятын типография жоқ, құр босқа жазып қайтем» дейтін [7].

Бұл алаш қайраткерлерінің тек «Күншығыс баспасынан» жарық көрген кітаптарының бір бөлігі ғана. Ересектерге арналған «Сауат ашу» оқулықтарынан бастап, жаратылыстану бағытында арнаулы жазылған оқулықтар, денсаулық сақтау мен шаруашылық жүргізу хақында, партияның заң-жарлықтары да Мәскеуде жазылып, аударылып, басылып таратылған қазақша еңбектер. Қазақ тілді оқулықтардың баспа атынан басқарма төрағасы – Нәзір Төреқұлов пен Қыр баласы «Қазақ оқулықтарының алғашқылары» деп алғы сөз жазып, қысқаша сипаттама мен түсіндірме беріліп отырған. Аударма шеберлігі мен тіл тазалығына баса мән берілгенін айта келіп, ұлттық тілдегі кітаптардың қазақ қоғамына ауадай қажет екенін атап өткен. Әдеби аудармалары арқылы қазақ қоғамының тұрмысына бейімдеп аударып жазды. Денсаулық сақтау мен шаруашылық жүргізудің тиімді шетелдік озық тәсілдерін қазақ ұлтына таныстыруды көздеді. Біз бұл жерде Мәскеудегі қазақ оқығандарының «Күншығыс баспасы» тарапынан жарық көрген кітаптарына ғана тоқталдық. Ұлт істері үшін бір бағытта – білім мен ғылым істеріне өздерін арнаған, мақсаттары бір арнада тоғыса алған Алаш азаматтары Алашорда үкімет таратылып, Кеңес үкіметі орнаған кезеңдерде де өз ұстанымдарынан ауытқымай, қазақ халқы үшін аянбай еңбек ете білді.

Ал негізінен алғанда араб графикасын 1928 жылы латын графикасына аустырылса да, 30-жылдарға дейін қолданыста болып, кітаптар шығарылып тұрды. Алматы қаласындағы Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасының сирек қорындағы «Араб графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогында» 1949 атауларды қамтиды, тек «КСРО халықтарының кіндік баспасынан» басылып шыққан 150 басылымды атап өтеді. Қазақстан ғылымының кеңес үкіметі тұсында дамығаны рас, бірақ оның негізін ХХ ғасырдың басында қазақтың ұлт зиялыларының жас талантты өкілдері, яғни Алаш қайраткерлері қалады.

Ахмет Байтұрсынов қазақ тілінің тұңғыш грамматика оқулығын жасады. «Оқу құралы» (Оқу құралы, 1912 ж.). «Оқу құралы» оқушыларға түсінікті емле мен грамматиканың негізгі ережелерін қамтыды. Сондай-ақ ол қазақ тілінің синтаксисі мен морфологиясының негіздерін сипаттаған тұңғыш қазақ грамматикасы «Тіл құралы» (Тіл құралы) жасады. Бұл кітаптар ана тілін оқытудың іргетасы болып, грамматикалық ережелерді жүйелеуге көмектесті.

Әлихан Бөкейханов пен Міржақып Дулатов қоғамдық-саяси қызметпен қатар гуманитарлық ғылымдар бойынша оқу материалдарын жасауға да атсалысты. Олардың еңбектері тәуелсіздік пен ұлттық бірегейлік идеясын қолдайтын қазақ мектептерінде қоғамдық-тарихи сананың негіздерін қалыптастыруға ықпал етті.

Қазақ элитасы ұлттық дәстүрге сай педагогикалық әдістерді қалыптастырды. Мысалы, Байтұрсынов қазақ тілінің ерекшеліктеріне, оның дыбыстық құрылымына назар аудара отырып, грамматика мен жазуды оқытудың өзіндік әдістемесін енгізді.

Баспасөз арқылы қазақ тілді білім беруді насихаттады. 1913 жылдан бастап шығып келе жатқан «Қазақ» газеті арқылы зиялы қауым оқу-ағарту деңгейін

көтеруге бағытталған мақалалар мен материалдар таратып, сонымен қатар оқыту мәселелері мен оқу бағдарламаларының мазмұнын талқылады.

Элита өкілдері, атап айтқанда, Байтұрсынов пен Бөкейханов қазақ тілінде оқытатын ұлттық мектептер құру идеясын алға тартты. Олар білім беру жүйесі оқушылардың оқу материалын жақсы түсініп, ұлттық болмысын дамытуға мүмкіндік беретін ана тілі мен мәдениетіне негізделуі керек деп есептеді.

Қазақ зиялыларының бұл күш-жігері Қазан төңкерісінен кейін толыққанды білім беру жүйесін құруға негіз болған қазақ тілінде білім берудің жолға қойылуына ықпал етті. Олардың еңбектері қазақтардың мәдени болмысын сақтай отырып, ана тілінде білім алуына мүмкіндік беріп, ұлттық білім беру саясатын одан әрі дамытудың негізін қалады.

Қазіргі кеңестік идеяларына көзқарасымыз қайта қаралып жатқан кезде біз Ғылым академиясының, әр түрлі ғылыми мекемелердің, ғылыми-зерттеу институттарының Қазан төңкерісінен кейін құрылып, XX ғасырдың басындағы ғылыми интеллигенциясы өкілдерінің ғылыммен шындап, нысаналы түрде айналысуға мүмкіндік алғанын мойындауға тиіспіз. Бірақ 30-жылдардағы жаппай қуғын-сүргіндерге дейін ғана солай еді, ал сол қуғын-сүргіндер барысында ұлт интеллигенциясы мен қазақ ғылымының бетке ұстар өкілдерінің барлығы жазалауға ұшыратылып, жойылтып жіберді. Қазіргі таңда Алаш мұрасын зерделеу мәселесі жүйелі түрде жүргізілуде. Мысалы, «Рухани жаңғыру» бағдарламасының жалғасы ретіндегі «Ұлы даланың жеті қыры» жобасының «Архив-2025» бағдарламасы да XX ғасыр басындағы ұлт зиялыларының мұраларын жинақтау мен зерттеу жұмыстары жалпы ұлттық деңгейге көтеруді мақсат еткен жобалардың бірі. Зерттеу жұмысымыздың барысында ұрпаққа үлгі берер Алаш мұрасының ғылыми-ағартушылық зерттеулері жалпы жас ұрпаққа рухани азық ретінде болу керек.

Қорытындылай келе, 20 ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының оқу-ағарту саясаты саласындағы қызметі ұлттық тәрбиенің қалыптасуы мен қазақ халқының мәдени болмысын сақтаудағы ең маңызды қадам болғанын атап өтуге болады. Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов және басқа да қайраткерлердің күш-жігерінің арқасында қазақтілді оқу жүйесінің іргетасы болған оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер әзірленді. Олардың еңбектері ана тілінде білім алуға негіз болып қана қоймай, ұлттық болмыстың дамуына және Қазақстанның саяси және мәдени өміріндегі одан әрі өзгерістерге дайындыққа негіз болды.

Зиялы қауымның бұл жетістіктері әсіресе Ресей империясының отаршылдық саясаты жағдайында маңызды болды, бұл олардың тұрақтылығын және ұлттық мәдениет пен тілді сақтау идеясына берілгендігін баса көрсетеді. Бұл ағартушылардың қызметі Қазақстанның қазіргі білім беру жүйесіндегі тәрбие принциптеріне ықпалын жалғастыра отырып, қазақ ағарту мен мәдениеті тарихындағы маңызды кезең болып қала береді.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Хасанаева Л.М Қазақ ұлттық элитасы және мемлекеттілік идеясы (XX ғасырдың алғашқы ширегі). – Алматы, 2012. – 116 б.
2. Пірмәнов Ә., Қапаева А., Қазақ интеллигенциясы. Алматы, 1997. – 121 б.
3. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейінгі бес томдық), 3 Т., Алматы, 1998. – 726 б.
4. Байтұрсынов А. Қазақша оқу жайынан // Қазақ, 1913. – №14
5. Әбдіманов Ө. «Қазақ» газеті. А., 1993, 141б.
6. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейінгі бес томдық), 4 Т., Алматы, 2010. – 397 б.
7. Асқарбекова Н.М., Замзаева Т.А. Араб графикасымен басылған қазақ кітаптарының каталогі. Алматы, 2006.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN EŞİĞİNDE ÜÇ İSTİSNA: HOLLYWOOD'DA YALNIZCILIK POLİTİKASININ KIRILMASI

Yusuf Mehmet AKAY

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
yusufakay@karabuk.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0002-3545-4067>

Özet

Amerika Birleşik Devletleri, kuruluşundan bu yana gösterdiği gelişimle dünyanın en büyük ekonomik ve askeri güçlerinden biri haline gelmiştir. Kendine özgü bir dış politika kültürüne sahip olan ABD, bu kültürü, tarihinden beslenerek oluşturmuştur. 1823'te Monroe Doktrini ile tek taraflı bir yalnızcilik politikası benimseyen ABD, daha sonra *Açık Yazgı* olarak bilinen ve Pasifik kıyıları ve ötesine genişlemesini kaderi ve görevi olarak gören bir siyasal felsefe geliştirmiştir. Açık Yazgı, kara üzerinde ilerleme ve birleşmeyi sağlarken, *Açık Kapı* politikası denizlerde genişleme ve etki kurmayı amaçlamıştır. Wilson'un Birinci Dünya Savaşı'na katılma kararıyla aksayan yalnızcilik politikası, Wilson'un başkanlık yarışını kaybetmesiyle ABD'nin yeniden yöneldiği temel dış politika yaklaşımı olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na yaklaşılacak günlerde ABD, tarafsız kalmayı ve ittifaklarda yer almamayı yeğlemiştir. Ülkenin büyük kısmına hâkim olan tarafsızlık hali, Hollywood üzerine de sinmiştir. Stüdyolar, savaşı odağına alan filmler yerine genel izleyici kitlesine hitap eden, eğlenceli filmler yapmayı tercih etmişlerdir. Ancak, bu yönelimin birkaç istisnası olmuş ve söz konusu yapımlar oldukça ilgi çekmiştir. 1940 yapımı *The Great Dictator*, 1941 yapımı *Sergeant York* ve ABD henüz savaşa girmemişken çekimine başlanan 1942 gösterim tarihli *Casablanca* hem dönemin atmosferinin hem ABD dış politika yaklaşımının izlerini taşıyan filmler olmuştur. Buradan hareketle çalışma üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde ABD'nin dış politika geçmişi ve İkinci Dünya Savaşı'na yaklaşımı üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, İkinci Dünya Savaşı'na dek olan süreçte Hollywood'un gelişimi kısaca değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise filmlerin analizi çekildikleri yılların koşulları ve savaş bağlamında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalnızcilik, İkinci Dünya Savaşı, Hollywood, ABD Dış Politikası

THREE EXCEPTIONS ON THE BRINK OF THE SECOND WORLD WAR: BREAKING THE POLICY OF ISOLATIONISM IN HOLLYWOOD

Abstract

The United States has become one of the world's largest economic and military powers due to its remarkable development since its founding. Possessing a unique foreign policy culture, the U.S. has shaped this culture by drawing upon its history. In 1823, the Monroe Doctrine marked the adoption of a unilateral isolationist policy. Later, the U.S. developed a political philosophy known as Manifest Destiny, which viewed its expansion to the Pacific Coast and beyond as both its destiny and mission. While Manifest Destiny facilitated territorial expansion and unification on land, the Open Door Policy aimed to extend influence and expansion over the seas.

The isolationist policy disrupted by President Wilson's decision to enter World War I resumed as the United States' principal foreign policy approach after Wilson lost the presidential race. On the eve of World War II, the U.S. preferred to remain neutral and refrained from joining alliances. This prevalent sense of neutrality also influenced Hollywood, where studios favored producing entertaining films appealing to general audiences over war-centered productions. However, there were exceptions to this trend, and these works garnered significant attention.

Notable examples include *The Great Dictator* (1940), *Sergeant York* (1941), and *Casablanca* (1942), the latter of which began production before the U.S. entered the war. These films reflected

both the atmosphere of the period and the United States' foreign policy approach. Accordingly, this study is divided into three sections. The first section examines the history of U.S. foreign policy and its approach to World War II. The second section briefly evaluates the development of Hollywood leading up to World War II. Finally, the third section analyzes the films in the context of the conditions of their production years and the war.

Keywords: Isolationism, World War II, Hollywood, US Foreign Policy

GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), kuruluşundan bu yana gösterdiği gelişimle dünyanın en büyük ekonomik ve askeri güçlerinden biri haline gelmiştir. Bu büyüme, yalnızca ekonomik ve askeri alanlarla sınırlı kalmamış, kültürel, siyasi ve diplomatik gelişimleri de beraberinde getirmiştir. ABD, kendine özgü bir dış politika kültürü geliştirmiş ve bu kültür, tarihsel deneyimlerden beslenerek şekillenmiştir. ABD, 1823 yılında dönemin başkanı olan James Monroe tarafından açıklanan ve tarihte kendine Monroe Doktrini adıyla yer bulan dış politika stratejisini ilan ederek tek taraflı bir yalnızcılık (izolasyonizm) politikası benimsemiştir. Monroe Doktrini'nin temel ilkesi, Avrupa'nın Amerika kıtasındaki işlerine karışmaması gerektiği fikrine dayanıyordu. Bu politika, ABD'nin hem kendini koruma refleksi hem de kıtadaki nüfuzunu artırma stratejisinin bir yansımasıydı. Yalnızcılık politikası, ABD'nin dış müdahalelerden kaçınmasını ve kendi iç dinamiklerine odaklanmasını sağladı. Bu anlayış, ABD'nin 19. yüzyıl boyunca Avrupalı büyük güçlerin savaşlarından uzak durmasına olanak tanıdı. Ancak bu yalnızcılık, tamamen bir pasiflik anlamına gelmiyordu. ABD, kendi kıtasında ve yakın coğrafyalarda nüfuzunu artırma çabalarından hiçbir zaman vazgeçmedi (Gray & Hofstadter, 1971, ss. 58–59). Bu çerçevede, ABD, Açık Yazgı ve Açık Kapı politikaları bağlamında etki alanını genişletmeyi sürdürdü.

ABD'nin dış politika stratejilerinde önemli bir dönüm noktası, "Açık Yazgı" (*Manifest Destiny*) olarak bilinen siyasi felsefedir. 19. yüzyıl boyunca şekillenen bu anlayış, ABD'nin Pasifik kıyılarına ve ötesine genişlemesini bir kader ve görev olarak görüyordu (Sümer, 2008, s. 123). Bu politika, kara üzerinde ilerleme ve birleşmeyi sağlarken, ekonomik fırsatlar ve ulusal birlik adına Batı'ya doğru bir genişleme dalgası oluşturdu. Açık Yazgı, sadece kara ile sınırlı kalmadı; denizlere ve ticaret yollarına uzanan bir etki stratejisi de benimsedi. Bu bağlamda, "Açık Kapı" politikası ortaya çıktı. Özellikle Asya-Pasifik bölgesinde ticari fırsatları artırmayı hedefleyen Açık Kapı politikası, ABD'nin küresel bir ekonomik güç haline gelmesinde önemli bir rol oynadı (Anderson, 2015, s. 16).

Giderek bir dünya gücü haline gelen ABD, Birinci Dünya Savaşı sırasında Başkan Woodrow Wilson'un çabalarıyla tarafsızlık politikasını bozarak savaşa katılma kararı aldı. Wilson, ABD'nin savaşa katılımını dünya barışını sağlamak ve demokrasiyi korumak için gerekli bir adım olarak savunuyordu. Ancak, savaş sonrası dönemde Wilson'un Milletler Cemiyeti fikri gibi uluslararası işbirliği vurgusu geniş bir destek bulmadı. 1920'lerde ABD, yeniden yalnızcılık politikasına dönerek dünya sahnesindeki aktif rolünden çekildi. Wilson'un başkanlık yarışını kaybetmesi, bu dönüşü hızlandırdı. Yalnızcılık, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek olan temel dış politika yaklaşımı haline geldi (Armaoğlu, 1975, ss. 363–364).

1930'lu yıllarda dünya hızla yeni bir savaşa sürüklenirken ABD, İkinci Dünya Savaşı'na kadar tarafsız bir politika izlemeyi tercih etti. 1935 ve 1937 yıllarında çıkarılan çeşitli yasalar, ABD'nin savaşan ülkelerle ticaret yapmasını teşvik ederken askeri destek

sağlamasını zorlaştırdı. Bu yasalar, ABD kamuoyunda yaygın olan savaş karşıtlığının ve ekonomik krizden çıkma çabasının bir yansımasıydı. ABD, Avrupa'daki artan gerilimi ve Japonya'nın Asya'daki yayılcı politikalarını yakından izlese de, doğrudan bir çatışmadan kaçındı.

Ancak, tarafsızlık politikası, Japonya'nın 1941'de Pearl Harbor'a saldırmasıyla sona erdi. Japon saldırısının ardından Almanya'nın savaş ilanı, ABD'yi hem Pasifik'te hem de Avrupa'da savaşa girmeye zorladı. İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD, yalnızca askeri bir güç olarak değil, aynı zamanda propaganda ve kültür alanında da etkin bir aktör haline geldi.

HOLLYWOOD VE DIŞ POLİTİKANIN KESİŞİMİ

Literatürdeki genel kabule göre sinema tarihi, 1895 yılında Lumiere kardeşlerin Paris'teki ilk gösterimiyle başlatılır. Fransa'daki bu başlangıcı yine Fransız olan Charles Pathé ve George Melies devam ettirmiş ve kendi sinema salonunu açıp filmler çekerek sinemanın gelişmesine katkıda bulunmuştu (Bergan, 2011, s. 13). Avrupa'da Fransa'da gelişen sinema, Amerika'da New York'da serilmeye başladı. ABD'de ilk sinema salonları 1902'de Los Angeles'ta ve 1905'te New York'ta açılmış ve ilgiyle karşılanmıştı (Scognamillo, 1994, s. 28). Zamanla sinema, Amerika'da oldukça ilgi gördü, sinema sanatına katkıda bulunan isimlerle gelişmeye devam etti. Bu süreçte sinemayı dönüştüren öncü isimlerden biri olan David Wark Griffith, Büyük Tren Soygunu yapıtıyla, sinema filminde baştan sona bir hikâyeyi anlatan ilk sinemacı oldu (Rotha, 2000, s. 56).

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle üretimleri düşen Avrupa sinemasındaki boşluğu, Amerikan filmleri doldurmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa sinema pazarının %90'ını ele geçiren (Scognamillo, 1994, s. 29) Amerikan filmleri, söz konusu oran sayesinde karlılıklarını artırmaya ve bu sayede yeni teknolojilere yatırım yapabilmeye başladılar. Bu teknolojilerden en önemlisi, muhakkak ki sessiz filmlere sesin gelmesiydi. Sesli film çabalarının esas niteliği aslında film orkestrası ve sahne gösterilerinin yerine geçecek bir alternatif sunmaktı. Disklere kaydedilen müzikler kullanılarak orkestra kiralama maliyetinden kaçınılacak ve böylece karlılık artırılacaktı (Bergan, 2011, s. 20). Gerçekten de sesli filmlerin artmasıyla stüdyolarda karlılık arttı. 1929'da yaşanan Wall Street'in çöküşü ve sonrasındaki ekonomik kriz dönemi ilk yıllarda Hollywood'u etkilemese de 1931 itibariyle stüdyo karlarının geçici bir süreliğine de olsa büyük oranda düşmesine neden oldu.

Yine de 1930'lar Hollywood'un altın çağıydı. Stüdyo sistemi olarak adlandırılan sistemde, büyük stüdyolar ön yapımdan küçük kasaba sinemalarında gösterime kadar film yapımının her yönünü kontrol ediyordu. Yetenekli oyuncular, yönetmenler ve teknisyenler stüdyolarda çalışmak için Avrupa'dan geliyordu. Hollywood, stüdyolar üzerinde ilerleyen bir endüstriydi. Bu endüstride büyük veya küçük çaplı stüdyolar çeşitliliği sağlıyordu. United Artist, RKO, Twentieth Century Fox, Warner Bros., orta sınıfa yönelik filmleriyle öne çıkan MGM ve aristokratik iddialara sahip Paramount gibi stüdyolar Hollywood'un büyük stüdyolarını oluşturuyordu (Bergan, 2011, s. 24).

1930'ların başında Hollywood filmlerinin ahlaki içeriğini kontrol etmek için film endüstrisinin özdenetim organı olan Hays Komisyonu kuruldu. Filmlerin yüksek sesli eleştirilere maruz kalmasının neticesinde 1931 yılında senaryoların *Hays Office* olarak adlandırılan bir birime sunulması zorunlu hale getirildi. 1934 itibariyle her filme bir onay mührü vermek üzere Yapım Kodu İdaresi kuruldu ve stüdyolar bu onay mührü olmadan

filmleri gösterime koymama konusunda anlaştı. Böylece *Hays Code* olarak adlandırılan ilkelere uygun film çekilmesi konusunda bir uzlaşmaya varıldı. *Hays Code*'un yasakları arasında küfür, çıplaklık, cinsel sapkınlık, ırklar arası ilişkilerin ve doğum sahnelerinin gösterilmesi de vardı.(Shurlock, 1947, s. 143) *Code* ayrıca, bayrağa saygı gösterilmesini, suçlulara sempati gösterilmemesini ve evli bile olsalar bir erkekle bir kadının yatakta birlikte görünmemesini öngörüyordu. Esasında *Code*, stüdyoların daha çok izleyiciye ulaşmak için gönüllü olarak uyduğu bir tür sansürdü (Bergan, 2011, s. 25).

İkinci Dünya Savaşı'na kadar Hollywood'da, *Hays Code*'un sağladığı konfor dahilinde her yıl yüzlerce film çekilmiştir (Koppes & Black, 1977, s. 89). Western, polisiye, romantizm, suç, tarihi, melodram, aşk, güldürü vb. türlerde olan bu filmlerin birtakım ortak özellikleri veya temaları olduğu görülmektedir. Türler farklılaşsa bile, büyük veya gösterişli malikânelerde yaşayan, aile değerlerine sıkı sıkıya bağlı, çalışkan, başarılı ve neredeyse her zaman ekonomik kaygılardan uzak kahramanlar, beyaz perdede sıkça karşımıza çıkar. Bu kahramanlar yüksek prestijli mesleklere sahiptir ve bu meslekler üzerinden ciddi miktarlarda para kazanır, kazandıklarını da lüks tüketimle sergilemekten çekinmezler. Şık arabaları, gösterişli mücevherleri ve pahalı yaşam tarzları bu karakterlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. (Teksoy, 2009, s. 222).

Hollywood film stüdyolarının temel amacı, kuruluşundan itibaren topluma egemen olan kapitalist anlayış çerçevesinde şekillenmiş ve öncelikli hedefleri daima daha fazla para kazanmak olmuştur. Bu doğrultuda yapımcılar, büyük toplumsal kesimlerin tepkisini çekebilecek ekonomik, siyasal ve dini konulara odaklanmak yerine, daha geniş bir kitleye hitap edebilecek, eğlenceli, vakit geçirmeyi kolaylaştıran ve izleyiciye iyi hissettiren filmler üretmeyi tercih etmişlerdir. Özellikle 1930'lar boyunca yaşanan ekonomik bunalım, insanların gündelik hayatın zorluklarından kaçış arayışını artırmış ve sinema, bu ihtiyaca cevap veren en önemli eğlence araçlarından biri haline gelmiştir. Bu dönemde Hollywood kaçış sineması olarak adlandırılan yönelimiyle, izleyicilere birkaç saatliğine de olsa mutluluk, neşe ve umut aşıl原因an yapımlarla onların günlük kaygılarından uzaklaşmasını sağlamıştır. Yapımcılar, Amerikan yaşam tarzını olduğundan daha cazip ve hayranlık uyandırıcı bir şekilde betimlemeye özel bir önem vermiş, filmlerin ortak toplumsal değerler üzerinden inşa edilmesi bu dönemin sinemasında bir norm haline gelmiştir. Bu yaklaşım, izleyiciye hem kendi yaşam tarzlarını yüceltme hem de ekonomik sıkıntılar ve sosyal karmaşalar arasında bir tür teselli sunma amacı taşımıştır (Teksoy, 2009, s. 223).

Hollywood filmleri, kuruluşundan itibaren yaklaşık otuz yıl boyunca Amerikan eğlencesinde merkezi bir yer işgal etmişti. Ancak, özellikle 1929 krizini takip eden on yıl boyunca Hollywood film endüstrisi Amerikalıların yaşamlarında ve ulusal kültürün şekillenmesinde yeni bir önem kazandı. Filmler, krizin mağduru olan izleyicilere ihtiyaç duydukları kaçışı sunarken, toplumsal gerilimleri uzlaştırmak ve geleneksel değerleri onaylamak için güçlü anlatılar yarattı. Gerçekten de, İkinci Dünya Savaşı başladığında, Hollywood filmleri neredeyse Amerika'nın kendisiyle eşanlamlı hale gelmişti.

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, ABD'de 1929'dan beri süre gelen ekonomik sorunların bitmesini sağlamıştı. Savaş ekonomisine geçen Avrupa ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için fabrikalar tam istihdama dönmüş bu da dolaylı olarak Hollywood'a ülke içindeki izleyici kitlesinin artışı olarak yansımıştı. Ancak, Avrupa pazarı için aynısını söylemek mümkün değildi. Savaş, Hollywood için kritik önem taşıyan deniz aşırı ticareti tehdit etmiş, 1940'ın sonlarına doğru Avrupa'da yalnızca İngiltere

pazarı kalmıştı. Naziler kendi ülkelerinde Hollywood filmlerinin gösterimini durdururken Fransa gibi işgal ettikleri bölgelerde de İngilizce filmleri yasaklamıştı (Bergan, 2011, s. 26).

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞININ EŞİĞİNDEKİ ÜÇ İSTİSNA

İkinci Dünya Savaşı dünya gündemini belirlerken genel olarak Hollywood, kaçış sineması odaklı yaklaşımını sürdürmüş ve İkinci Dünya Savaşı'na pek değinmemeyi yeğlemiştir (Koppes & Black, 1977, s. 90). Savaşa değinilen filmler ise ya tümüyle Amerikan izleyicisine yönelik olmuş ya da savaşa tarafsız bir gözle yaklaşmaya çalışmıştır. Stüdyolar eğlenceli filmler çekmeyi tercih etmiş, savaş ve siyaset konusuna pek yer vermemiştir. Bunun birkaç belirgin istisnası olmuş ve döneminde oldukça ilgi çekmiştir. 1940 yapımı *The Great Dictator*- Büyük Diktatör (Chaplin, 1940), 1941 yapımı *Sergeant York*-Aslan Yürekli Çavuş (Hawks, 1941) ve ABD henüz savaşa girmemişken çekilen, 1942 yapımı *Casablanca*- Kazablanca (Curtiz, 1942) hem dönemin atmosferinin hem ABD dış politika yaklaşımının izlerini taşıyan filmler olmuştur.

The Great Dictator

1940 yapımı, yapımcılığını, yönetmenliğini ve başrolünü Charlie Chaplin'in üstlendiği, dağıtımını United Artist stüdyosunun yaptığı komedi türündeki siyasi hiciv içeren bir film olarak *Büyük Diktatör*, nazizm ve faşizm eleştirisi açısından çok istisnai bir örnektir. Film, Tomania isimli bir diktatörlükte, yönetimi ile ülkesinde terör estiren Diktatör Adenoid Hynkel ile kendisine ikizi kadar benzeyen, adı anılmayan saf bir Yahudi berberin hikayesini anlatmaktadır. Filmin esas hikayesi, diktatörün, demokrasinin kötü, özgürlüğün korkunç ve ifade özgürlüğünün sakınılması gereken bir şey olduğunu söylediği konuşmasıyla başlamaktadır. Diktatör, komşu ülke Osterlich'i işgal etmek istemekte ancak bunun için sermaye bulamamaktadır. Yahudilere kötü muamelede bulunduğu için sermayedar ve bankerlerden istediğini alamayınca Yahudilere kötü muameleyi durdurur ve Osterlich'in işgali için Bacteria diktatörü Napoloni ile müzakere eder. Sonunda Osterlich'in işgaline başlanır ancak toplama kampından kaçmış olan Yahudi berberle karıştırılır. Yahudi berber, diktatör Hynkel zannedilir ve kitlelerin önünde konuşması istendiğinde yaşama sevinci, demokrasi ve birlikte yaşamı öven bir konuşma yapar. Konuşmasının sonunda demokrasi adına birleşelim der ve film sona erer.

Film, Hynkel'in maket dünya küresiyle dans edip, kendini hayallere kaptırdığı sahneyle akıllarda yer etmiştir. Hynkel'in dünyayı fethetme amacını maket dünya küresiyle aşk içinde dans etmesiyle anlatan filmde, açık bir şekilde Hynkel, Hitler'i; Napoloni ise Mussolini'yi temsil etmektedir. Tomania, Almanya; Bacteria, İtalya ve Osterlich, Avusturya'dır. Müzakere esnasında Napoloni'nin makarna, Hynkel'in sosis ile gösterilmesi filmde bolca bulunan sembollerden yalnızca biridir. Demokrasi, özgürlük ve eşitliğin insanları kandırmak için kullanıldığını söyleyen Garbitsch karakteri ise Hitler'in propaganda bakanı Gobbels'i temsil etmektedir.

Henüz savaş patlak vermemişken, Almanya dışındaki çok az insan, olup bitenleri önceden fark etmiş ve bunu dile getirmişti. Çoğunluğa göre Hitler, tehlikeli bir deli değil de saçma sapan konuşan bir soytarıydı ve endişelenecek bir şey yoktu. Oysa Chaplin farklı düşünüyordu. Bu nedenle de filmde Hitler'e ve tehlikeye dikkat çekmek istiyordu (Brown, 1996, s. 51). Daha önce Hollywood'da bu kadar keskin ve net bir siyasi film çekilmemişti. Ancak, stüdyoların böyle bir işe sermaye yatırmayacağını bildiğinden, Chaplin, kendi kurduğu stüdyosu ile dağıtımını yaptı ve filmin yapımcılığını kendi üstlendi. Film, diğer

film yapımcılarının Avrupa pazarını kaybetmemek için bu tür içerikler çekmemesini haklı çıkaracak bir şekilde, Nazi Almanya'sı ve işgal ettiği her yerde yasaklandı (Barber, 2021), savaşın bitmesinin ardından politik nedenlerle 1958 yılına dek Almanya'da gösterilmedi.

Filmde Yahudilerin toplandığı kamplar gösterilir ve esasında bu kampların taşıdığı tehlike izleyiciye sezdirilir. Çoğu Amerikalının, Amerikan askerlerinin 1945'te bizzat ayak basmasıyla tanık olduğu vahşeti, Chaplin 6 yıl önceden ima etmiştir. Film, son sahnesinde "Gelin hep birlikte, bilim ve gelişmenin insanların mutluluğu için var olacağı bir mantık dünyası için çabalayalım. Askerler, demokrasi adına birleşelim." der. Bir tür savaş karşıtı olan film, ABD'nin savaşa girip girmemesi konusunda herhangi bir çağrıda bulunmaz hatta finaliyle savaşı kınarken, savaşa girilmesi durumunda kime karşı durulması konusunda net bir mesaj iletir: ABD, diktatörlere karşı durmalıdır.

Sergeant York

1941 yılında vizyona giren *Sergeant York* savaş karşıtı olan ancak savaşa katılınca da harika işler çıkararak bir askerin hikayesi ile on bir dalda Oscar'a aday gösterildi, iki Oscar ödülü kazandı ve yılın en çok hasılat yapan filmi oldu (*Sergeant York (1941)*, 2024). *Sergeant York*, Yönetmenliğini Howard Hawks'ın yaptığı, başrollerinde Gary Cooper, Walter Brennan, Joan Leslie'nin yer aldığı biyografi-drama türünde bir filmidir. Birinci Dünya Savaşı'nı anlatsa da İkinci Dünya Savaşı'nın ruhunu taşıyan bir film. 1916 yılında, Tennessee'nin ücra bir kasabasında yaşayan Alvin York, kavgacı ve serseri bir tiptir. Zamanla, kilisenin de etkisiyle dönüşüm geçirir ve kiliseye bağlı biri haline alır. ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle askere çağrılır ancak inancı gereği askere gitmeyi reddeder. Papazın telkiniyle orduya yazılan York, talimlerde harika bir nişancı olduğunu gösterir. Eğitimci olması istenen York bunu reddeder ama orduda kalarak Fransa'ya gönderilir. Savaşta, üstlerinin ölümüne tanık olan York, inisiyatif alarak arkadaşlarının yaşamlarını korumak adına büyük başarılar gösterir. Tek başına askerleri esir eder, müfreze teslim alır, Almanların teslim olmasını sağlar. Bir sürü madalya ile ülkesine geri dönen York, bir kahraman gibi karşılanırsa da yaptıklarından gurur duymadığını, mecbur olduğu için yaptığını, birçok arkadaşını orada kaybettiğini söyler. Kasabasına geri döndüğünde, almak istediği arazinin üzerine hayalindeki gibi bir ev yapıldığını ve başarıları için kent meclisi tarafından kendine hediye edildiğini öğrenir ve evlenmek istediği Gracie ile çiftlik evine yürürlerken film sona erer.

Film, dini ve ulusal değerlerin öne çıkarıldığı, Hristiyan ve Amerikan değerlerinin övülerek kaynaştırıldığı bir yapıttır. Serseri Alvin York'un kiliseye yönelmesiyle kendini bulması ve kiliseye kendini verdiğinde işlerinin yoluna girmesi bunun açık ifadelerinden biridir. York kilisede çocuklara, İncil'deki "öldürmeyeceksin" emrini anlatırken dört nala gelen atlının ABD'nin savaşa girdiğini haber vermesi filmin ilk çatışması, askere alınan York'a yüzbaşının kendini savunmak için yine İncil'den ayetlerle savunma yapması filmin ikinci çatışmasını oluşturur. Bu çatışmalar, York'un iyi nişancı olduğunun anlaşılması sonucu yapılan eğitimci önerisini, "öldürmek Tanrının isteği değil" diyerek reddettiğinde binbaşının kendisine verdiği Birleşik Devletler Tarihi kitabı ile çözülür. Binbaşı, Amerika kıtasına gelen ilk yerleşimcilerin toprak istemediğini, özgür olmak istediğini söyler, günümüzde de özgür olmak isteyen insanların mücadelesinin hala sürdüğünü, bu savaşın da bu mücadelenin bir parçası olduğunu anlatır. Dini değerler ve ulusal değerlerin çatışmasını, özgürlüğe karşı olan insanların öldürülmesinde bir sakınca görmeyen öğretisi ile çözen film, ilk Amerikan yerleşimlerini de özgürlük arayışı olarak meşrulaştırır. Düşmanların özgürlük karşıtı olduğu, buna karşın, kendilerinin

özgürlükleri koruyan insanlar olarak Fransa'da savaştıkları düşünüldüğünde filmin, aslında oldukça çarpık görünen bir mesajı vardır. Film, ABD'nin savaşa girmesinin arifesinde topluma, savaşmak gerektiğinde yine en iyi biz Amerikalılar savaşırız mesajını verir.

Filmde birçok sembol bulunmakla beraber en belirgin olanı Birleşik Devletler Tarihi kitabıdır. İnsanların kafalarındaki soru işaretlerini gideren bir rehber olarak kullanılan kitap, günümüz sorunlarına çözümün tarihte yattığının da ifadesidir. Bir diğer sembol metrodur. Kasabada yaşayan York, ordudaki arkadaşının metroda çalıştığını öğrendiğinde metronun ne olduğunu sorar. Savaştan kahraman olarak döndüğünde New York valisi kendisinden ne istediğini sorduğunda metroya binmek istediğini söyler. Metro, aynı zamanda gelişmişliğin ve medeniyetin de bir göstergesidir. Film, topluma, Amerika'nın geçerli bir mazereti olduğunda neler yapabileceğini göstermesi açısından oldukça önemli bulunmuştur ki, yılın en çok hasılat yapan filmi olması da toplum tarafından bu mesajın benimsendiğinin işaretidir.

Casablanca

Bir diğer film, ABD henüz savaşa girmemişken çekilen ancak savaşta gösterime giren Warner Bros. stüdyosunun 1942 yapımı, *Casablanca* filmidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, inandığı idealler doğrultusunda hareket etmek ile tarafsızlığını korumak arasında kalan bir adamın hikayesini bir aşk üçgeniyle anlatan *Casablanca*, yönetmenliğini Michael Curtiz'in yaptığı başrollerini Humprey Bogart ve Ingrid Bergman'ın paylaştığı bir filmidir.

Filme göre İkinci Dünya Savaşı sırasında Fas'ın Kazablanka şehri tarafsız ama yine de huzursuz bir bölgedir. Bölgede yer alan Rick'in gece kulübü Cafe Americano, şehirdeki tüm yasadışı ve yarı yasal faaliyetler için bir ara istasyon, Avrupa'dan kaçmak ve Amerika'ya gitmek isteyenler için önemli bir durak noktasıdır. Rick, bir gün kulübüne, eski aşkı İlsa'nın geldiğini görür. İlsa, anti-faşist liderlerden Victor Laszlo ile beraberdir. Böylece taraflar arasında film boyunca sürecek bir aşk üçgeni oluşur. İlsa, Rick'ten Victor adına yardım ister. Rick karışmak istemese de yaşananlar sonunda yardım etmeyi kabul eder. İlsa ve Victor'u ülkeden çıkaracak her şeyi ayarlayıp, İlsa'yı Victor'la gitmesi için ikna eder. Rick, kaçıışı engellemeye çalışan Alman komutanını, Fransız komiser Renault'un yardımıyla öldürür. Rick artık tarafsızlığını kaybetmiş ve tarafını seçmiştir. "Bu iyi bir arkadaşlığın başlangıcı" diyerek Renault'un omzuna elini atar ve film biter.

Aslında film, İkinci Dünya Savaşı ve ABD'nin tutumunun bir alegorisidir. Rick, yalnızlık yanlısı ve dünya olaylarına ilgisiz ABD'yi temsil etmektedir. Filmde, Alman marşının ardından Fransız marşının çalınmak istenmesi için kulübün üst katında oturan Rick'in onayının istenmesi ABD'nin belirleyici rolünün bir göstergesidir. Rick'in onayıyla Fransız marşının da çalınması ABD'nin Avrupa dengesindeki rolünü belirtmektedir. Filmin devamında Rick'in İlsa ve Victor'a yardım etmeye karar vermesi ABD dış politikasının değişeceğinin de bir işaretidir. Renault karakteri ve başlarda Rick'ten hoşlanan ancak sonrasında Alman askerlerle beraber olan Fransız kız, işgal altındaki Fransızların temsilidir. Filmin son cümlesi ise, ABD ve Avrupa arasında başlayacak iyi bir arkadaşlığın ipucudur. Bir aşk üçgeni üzerine kurulan ancak mevcut ve muhtemel uluslararası ilişkileri ifade eden bu film, inandığı değerler uğruna, sevdiği kadını bir başka adamla gönderen onurlu Rick'in hikayesidir. Rick'in sevdiği kadın İlsa, yalnızlık politikası, Rick'in inandığı değerlerse demokrasi ve serbest piyasayı simgelemektedir.

ABD'nin inandığı değerler için yalnızcılık politikasından ödün verip Avrupa'da savaşa girmesinin bir habercisi olan film hem mesajı hem de sinemasal değeri açısından oldukça önemli bir filmidir.

SONUÇ

Amerika Birleşik Devletleri'nin 19. yüzyıldan itibaren şekillenen dış politika stratejileri, sinemanın orta çıkmasından sonra sinema filmleriyle sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Monroe Doktrini ve Açık Yazgı gibi politikalar, ABD'nin dış politika vizyonunu belirlerken, Hollywood filmleri gibi araçlar da söz konusu vizyonun içselleştirilmesine ve kamuoyunda meşruiyet kazanmasına katkıda bulunmuştur. Amerikan halkının büyük kısmına hâkim olan tarafsızlık ruhu, da bu bağlamda Hollywood filmlerinde öne çıkan öğelerden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte Hollywood, daha çok genel izleyici kitlesine hitap eden eğlenceli filmler üretmeye odaklanmıştı. Stüdyolar, savaş ve politika gibi ağır konulardan ziyade, izleyicilerin günlük hayatın zorluklarından uzaklaşmasını sağlayan yapımları tercih etti. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın eşliğinde çekilen bazı istisnai filmler, ABD'nin tarafsızlık politikası ile savaşa müdahil olma arzusunu dengelerken, Amerikan sinemasının gücünü ve esnekliğini ortaya koymuştur. Özellikle The Great Dictator, Sergeant York ve Casablanca gibi yapımlar, sadece birer sinema eseri değil, aynı zamanda dönemin politik ruhunu yansıtan kültürel belgeler de olmuştur.

Sonuç olarak, ABD'nin dış politika stratejilerindeki değişimlerin, Hollywood'un gelişimi üzerindeki etkisi karşılıklı bir ilişki olarak değerlendirilmelidir. Bu ilişki, bir yandan ABD'nin tarafsızlık politikasından uzaklaşarak küresel liderlik iddiasını pekiştirirken, diğer yandan Amerikan kültürünün dünya genelinde yayılmasında kilit bir rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de bu sinerji, Amerikan hegemonyasının yalnızca askeri veya ekonomik değil, aynı zamanda kültürel boyutunu da vurgulayan bir model olarak varlığını sürdürmüştür.

KAYNAKÇA

- Anderson, P. (2015). *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri* (B. Baysal (çev.)). Nota Bene Yayınları.
- Armaoğlu, F. H. (1975). *Siyasi Tarih: 1789-1960*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Barber, N. (2021). *The Great Dictator: The Film that Dared to Laugh at Hitler*. BBC.com. <https://www.bbc.com/culture/article/20210204-the-great-dictator-the-film-that-dared-to-laugh-at-hitler>
- Bergan, R. (2011). *The Film Book : A Complete Guide to the World of Film*. Dorling Kindersley Publishing.
- Brown, P. (1996). *Charlie Chaplin: Dünyaya Umut ve Neşe Veren Sessiz Film Yıldızı* (L. Onat (çev.)). İlkaynay Kültür ve Sanat.
- Chaplin, C. (1940). *The Great Dictator*. United Artist. <https://www.imdb.com/title/tt0032553/reference/>

- Curtiz, M. (1942). *Casablanca*. Warner Bros.
<https://www.imdb.com/title/tt0034583/reference/>
- Gray, W., & Hofstader, R. (1971). *Amerikan Tarihinin Ana Hatları*. Amerikan Basın Kültür Merkezi.
- Hawks, H. (1941). *Sergeant York*. Warner Bros.
<https://www.imdb.com/title/tt0034167/reference/>
- Koppes, C. R., & Black, G. D. (1977). What to Show the World: The Office of War Information and Hollywood, 1942-1945. *The Journal of American History*, 64(1), 87-105. <https://doi.org/10.2307/1888275>
- Rotha, P. (2000). *Sinemanın Öyküsü* (İ. Şener (çev.)). İzdüşüm Yayınları.
- Scognamillo, G. (1994). *Amerikan Sineması*. Ağaç Yayıncılık.
- Sergeant York (1941)*. (2024). Box Office Mojo.
https://www.boxofficemojo.com/title/tt0034167/?ref=bo_tt_ti
- Shurlock, G. (1947). The Motion Picture Production Code. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 254(The Motion Picture Industry (Nov., 1947)), 140-146. <https://www.jstor.org/stable/1026152>
- Sümer, G. (2008). Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(19), 119-144.
- Teksoy, R. (2009). *Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi - Birinci Cilt* (Cilt 1). Oğlak Yayıncılık.

Extended Abstract

Since its foundation, the United States of America has developed into one of the world's greatest economic and military powers. The United States, which has a unique foreign policy culture, has created this culture by drawing on its history. The teachings and approaches that form the basis of American foreign policy have had a significant impact on world politics over time. The 1823 Monroe Doctrine is one of the turning points in American foreign policy. With this doctrine, the US aimed to keep the Western hemisphere under its influence by sending a clear message to European powers against transcontinental interventions. The Monroe Doctrine expressed the US adoption of a policy of "unilateral isolationism", which was based on the US strategy of non-interference in the balance of power in Europe for many years.

Over time, this policy of isolationism came to coincide with a political philosophy known as "Manifest Destiny". Manifest Destiny emphasized the expansion of the United States to the Pacific coast as a blessing from God and a historical necessity. In addition to progress within the land borders, this understanding also influenced the US foreign policy, with the US seeking influence in international waters and trade. In this context, the "Open Door" policy represented commercial and political expansion at sea, often in Asia and the Pacific.

The US policy of isolationism was interrupted for a while in the Wilsonian era with the entry into the First World War. Wilson justified his decision to enter the war with idealistic arguments such as "protecting democracy" and "saving the world from war", but

due to pressure from pro-isolationist forces in the US public opinion, an isolationist stance became dominant again in post-war foreign policy debates. In the 1920s, the US continued this policy stance by not joining the League of Nations.

This US tendency towards isolationism was also evident at the threshold of the Second World War. The US, which preferred to maintain its neutrality in the early years of the war, aimed to stay away from foreign intervention with a series of neutrality laws enacted in the 1930s. However, the deepening of the war in Europe and Japan's expansionist policies caused the neutrality policy to face difficulties. The attack on Pearl Harbor was one of the turning points that forced the US to become directly involved in the war.

This neutral and isolated policy was also reflected in the social and cultural structure of the US. During this period, the Hollywood film industry also followed a line that carried the effects of the neutrality policy. The distant attitude of the American public towards the war was also felt in the movie industry and the studios focused more on producing films that appealed to the general audience, were far from the war, and were often "entertaining". However, a few striking exceptions emerged during this period, and these productions reflected both the American public's attitude towards the war and the US foreign policy approach at the time.

In this context, the 1940 film *The Great Dictator* stood out as a humorous critique of Adolf Hitler and fascism. The film both opened the American public opinion's view of the war to discussion and reflected the transition of the US from an isolationist policy to an international stance. Similarly, 1941's *Sergeant York*, the story of an ordinary American's return to heroism, brought together the ambivalence and patriotic sentiment of the American public towards the war. Released in 1942, *Casablanca*, which was filmed before the US fully joined the war, brought an artistic interpretation to the US war policies by emphasizing human values and sacrifice despite the war.

In this context, the study has three main sections: In the first section, the development of Hollywood in the period before the Second World War and the impact of the neutrality policy on the industry are discussed. The second section analyzes the US approach to the Second World War and the changes in foreign policy in the context of the war. Finally, the third section analyzes the atmosphere of the period and US foreign policy approaches through the films in question. In this way, it is attempted to reveal how American culture and foreign policy influence each other.

ÇOCUKLARIN HAYALİ VARLIKLARA YÖNELİK KORKULARINI BELİRLEMEK İÇİN EBEVEYN DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİ

Devrim ERGİNSOY OSMANOĞLU

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Kars/TÜRKİYE
erginsoy@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4698-7499>

Ünal BASTABAN

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi, Resim Öğretmenliği, Kars/TÜRKİYE
bastabanunal@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1172-8374>

Hüseyin YILMAZ

Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi, Müzik Eğitimi, Kars/TÜRKİYE
arya36zh@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8481-755X>

Özet

Bu çalışmanın amacı "3-7 Yaş Arası Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemek için Ebeveyn Değerlendirme Ölçeği" geliştirmektir. İlgili ölçeğin geliştirilme sürecinde sırasıyla; maddelerini hazırlama, kapsam geçerliği için uzman görüşü alma, deneme (pilot) uygulaması, verilerin analizinde Açıklayıcı Faktör Analizi ve geçerlik güvenilirlik çalışması şeklinde bir yol izlenmiştir. Araştırmanın örneklemini; görülme sıklığı, duyarlılık ve kitle büyüklüğü dikkate alınarak, 2022 yılı içinde öğrenim görmekte olan okul öncesi ve ilkökul 1. sınıfa devam eden 122 çocuğun velisi oluşturmaktadır. İlk olarak ilgili alan yazın taranarak, toplam 17 taslak maddeler yazılmıştır. Geçerlilik çalışması için ölçek, okul öncesi öğretmenliği, eğitim bilimleri, rehberlik ve psikolojik danışmanlık alanlarında uzman 10 öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. Uzman görüşleri ve önerileri doğrultusunda maddeler üzerinde bazı düzeltmeler yapılarak ters düşen maddeler ölçekten çıkarılmış ve toplam 13 maddelik bir havuz oluşturulmuştur. Ölçek maddelerinden 3 tanesi diğer maddelerle binişik olduğu için çıkarılmış, toplam 10 madde ile analiz yapılmıştır. Yamaç birikinti grafiği (scree plot) ve total sütunundaki öz-değeri 4'den büyük olan faktör sayıları ele alındığında ölçeğin iki faktörlü bir yapısı ortaya çıkmaktadır. Eldeki verilerin faktör analizine uygunluğunu kontrol etmek için The Kaiser Meyer Olkin değerine bakılmıştır ve ilgili değer 809. olarak bulunmuştur. 10 maddeden oluşan Ölçeğinin güvenilirlik katsayısı 0,897 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayılarının yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. Geliştirilen ölçek, beşli Likert tipi bir ölçektir. Maddelerdeki yanıt seçenekleri 1 "Hiç" 2 "Nadiren", 3 "Bazen" 4 "Çoğu Zaman", 5 "Her Zaman" seçeneklerinden oluşmaktadır.

Bu sonuçlara göre; 3-7 Yaş Arası Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemek için Ebeveyn Değerlendirme Ölçeğine ait güvenilirlik katsayısının yüksek ve istatistiksel açıdan kullanılmaya elverişli olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelime: Çocuk, Hayali Varlıklar, Korku, Faktör Analizi, Ölçek Geliştirme.

PARENT RATING SCALE FOR IDENTIFYING CHILDREN'S FEARS OF IMAGINARY CREATURES

Abstract

The purpose of this study is to develop a "Parent Rating Scale to Determine 3-7 Year Old Children's Fears of Imaginary Beings". In the process of developing the scale, the following steps were taken: item preparation, obtaining expert opinion for content validity, pilot application, Exploratory Factor Analysis for data analysis, and validity and reliability study. The sample of the study consisted of 122 parents of preschool and first grade children who were studying in 2022, taking into account the prevalence, sensitivity, and population size. First, a total of 17 draft items were written by reviewing the relevant literature. For the validity study, the scale was reviewed by 10 faculty members who are experts in the fields of preschool education, educational science, guidance and psychological counseling. According to the experts' opinions and suggestions, some corrections were made to the items and the inconsistent items were removed from the scale and a pool of 13 items was formed. Three items of the scale were removed because they overlapped with other items, and a total of 10 items were analyzed. Considering the scree plot and the number of factors with eigenvalues greater than 4 in the total column, a two-factor structure of the scale emerges. In order to check the suitability of the data for factor analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin value was checked and found to be 809. The reliability coefficient of the 10-item scale was calculated to be 0.897. It can be seen that the reliability coefficients are at a reasonable level. The developed scale is a five-point Likert-type scale. The response options in the items are 1 "Never", 2 "Rarely", 3 "Sometimes", 4 "Most of the time", 5 "Always".

According to these results; it can be said that the reliability coefficient of the Parent Rating Scale to Determine the Fears of 3-7 Year Old Children Towards Imaginary Beings is high and statistically suitable for use.

Keywords: Child, İmaginary Creatures, Fear, Factor Analysis, Scale Development.

GİRİŞ

Korku, bireyin görünür veya görünmez tehlikelere karşı gösterdiği doğal bir tepkidir ve belirli bir kişi, nesne, olay veya olguya bağlı olabilir. Bu temel duygu, insanı tehlikelere karşı koruma işlevi görür ve çocukluk döneminde farklı şekillerde ortaya çıkar (Ekman, 1992; Oğuz, 2019; Şentürk, 2011). Korkunun önemli bir özelliği, korkutucu uyarının ani ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Korkunun oluşumu ise bireyin geçmiş deneyimlerine, çevresel koşullara, uyarının şiddetine ve mevcut psikolojik ile fizyolojik durumuna bağlı olarak değişiklik gösterir (Oğuz, 2019). Bu tepkiler aynı zamanda her yaşta fizyolojik (örneğin; kalp atışı hızı, solunum hızı, kas gerginliği, göz bebeklerinde büyüme, terleme, sindirim sisteminin baskılanması ve hormon salınımı vb.) olarak da ortaya çıkabilmektedir (Lang, 2019). Ancak bazı durumlarda ise korkunun yoğunlaşması beklenenden daha ağır ve şiddetli hale gelerek normal kabul edilen eşğin ötesine geçebilmektedir (Croake, 1969; Lang, 2019).

Korku, genellikle yakın ve acil bir tehdit durumunda ortaya çıkar ve hayatta kalmayı desteklemek için hızlı bir tepki mekanizması sunar. Bu mekanizma, sempatik sinir sisteminin aktive edilmesiyle organizmanın dövüş ya da kaçış için hazırlanmasını sağlar. Bu süreç, kalp atış hızı, solunum ve kas geriliminde artış gibi fizyolojik değişikliklerle kendini gösterir (LeDoux, 1996). Araştırmalar, korkunun daha ilkel alt kortikal beyin sistemleriyle, özellikle de amigdala ile bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Amigdala, doğal tehlikeleri tespit eder, onlara yanıtlar organize eder ve yeni tehditleri öğrenerek bu tehditleri tahmin eden uyarınları algılar (LeDoux, 1998). Tehdit algılandığında, sempatik sinir sistemi gibi çeşitli savunma tepkileri hızla devreye girer. Aynı zamanda çocukların

korkuları, gelişimsel özelliklere bağlı olarak değişir ve genellikle hayali varlıklara yönelik korkular şeklinde görülür. Bu korkular, ebeveynler ve uzmanlar için hem ilgi çekici hem de endişe verici bir araştırma konusudur. Hayali varlık korkuları, çocukların hayal gücünün bir ürünü olup çevresel, kültürel ve bilişsel faktörlerden etkilenir (Ekman, 1992; Ollendick & King, 1994; Muris ve Field, 2010). Bu tür korkular, çocukların psikolojik gelişim süreçlerinde önemli bir rol oynar ve duygusal düzenlemeleri üzerinde etkili olur (Croake, 1969; Ollendick & King, 1994).

Çocuklar yatarken genellikle korku davranışları sergileyebilirler; odalarına girmeyi reddetme, üzüntü gösterme, ebeveynleriyle uyuma isteği veya karanlığa karşı gece ışıkları kullanma gibi tepkiler verebilirler. Bu durum genellikle kısa süreli olsa da bazı durumlarda uzun süre devam edebilir (King, Ollendick & Murphy, 1997, s. 667). Çocukların belirli dönemlerde korkması normaldir ve bu duygu savunma mekanizması olarak işlev görür. Ancak korkunun sürekli hale gelmesi, yaşam kalitesini, sosyal hayatı veya eğitimi olumsuz etkiliyorsa, bu durum müdahale gerektiren bir sorun olabilir. 3-7 yaş arası çocukların korkuları, cinsiyet, yaş, kişilik, ebeveynlerin yetiştirme tarzı ve kişilik özellikleri gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişir. Ayrıca, çocukların okudukları veya medyada gördükleri içerikler de korkularını etkileyebilir.

Hayali varlık korkuları, çocukların bilişsel gelişim süreçlerinin doğal bir parçasıdır ve genellikle belirli yaş aralıklarında daha yaygın görülür. Örneğin, okul öncesi dönemde çocukların soyut düşünce yetenekleri henüz tam anlamıyla gelişmemiştir. Bu durum, çocukların hayal gücünün genişlemesine ve gerçeklik ile hayal arasındaki sınırları net bir şekilde ayırt edememelerine yol açabilir (Inhelder & Piaget, 1964). Dolayısıyla çocuklar, canavarlar, hayaletler ya da karanlıkta saklanan bilinmeyen varlıklar gibi hayali tehditlere yönelik korkular geliştirebilirler. Bu korkular genellikle çevresel etkiler, medya içerikleri ve ebeveynlerin tutumları gibi faktörlerden etkilenir (Muris, 2007). Ancak çocukluk döneminde korku ve kaygı yaygın duygular olup genellikle kısa süreli ve geçici (Craske, 1997) olarak değerlendirilmesine karşın geçmişte bu duygular yeterince ciddiye alınmamış ve araştırmalarda ihmal edilmiştir (Cartwright-Hatton, McNicol, & Doubleday, 2006). Ancak son araştırmalar, bazı çocukların teşhis gerektirecek kadar yüksek düzeyde korku ve kaygı yaşadığını göstermektedir.

ÇOCUKLARDA KORKU UNSURLARI VE TÜRLERİ

Çocukların korku duygusu, yaşam deneyimlerine bağlı olarak değişir. Oğuz (2019) çocukların yaşam deneyimleri, korku duygusunu etkileyerek belirli kişi, nesne veya durumlara karşı geliştirdikleri korkunun derecesini şekillendirir. 2-4 yaş arası çocuklarda en yaygın korkular hayvanlar, gürültülü araçlar, gök gürültüsü, karanlık, deniz ve yaralanma gibi durumlarla ilgilidir. 4-7 yaş arasında ise hayal gücüne dayanan korkular ortaya çıkar; çocuklar masal, televizyon ve internette etkilenerek cadı, hayalet ve uzaylı gibi varlıklardan korkabilir (Cantor, 2001; Minibaş, 1988). 2-10 yaş arası çocukların %20'si, canavarlar gibi hayali varlıklardan korkmaktadır. Belirli yaş aralığındaki çocuklar, canavarlar gibi hayali varlıklarla ilgili korkular taşımaktadır. Bu korkular genellikle yatağın altında, dolabın arkasında veya pencerenin önünde bulunan varlıklarla ilişkilidir.

Normal çocukluk korkuları üzerine yapılan çalışmalar genellikle çocukların potansiyel korku uyandırıcı durum ve uyarılara tepkilerini ölçmek için anketler kullanmaktadır. En yaygın kullanılan araçlardan biri, *Çocuklar için Revize Edilmiş Korku*

Anketi (FSSC-R) olup, çocuklara belirli uyaran ve durumlara ne kadar korktuklarını üç seviyede belirtmelerini ister (“hiç,” “biraz,” “çok”) (Ollendick, 1983).

Ulusal ve uluslararası alanyazın bir arada değerlendirildiğinde uluslararası düzeyde FSSC-R ile yürütülen çalışmaların sonuçları yaygın korkular genellikle tehlikeli durumlar ve fiziksel zarar görmeye ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası alanyazında yapılan çalışmaların (Gullone ve King, 1992; Mellon vd., 2004, Ollendick vd., 1989; Ollendick ve King, 1994; King vd., 1989) sonuçlarına göre, çocuk ve gençler arasında en yaygın 10 korku şu şekilde sınıflandırılmaktadır: (1) nefes alamamak, (2) bir araba veya kamyon tarafından çarpılmak, (3) bombalı saldırılar/işgal, (4) yangında zarar görmek, (5) yüksek bir yerden düşmek, (6) eve hırsız girmesi, (7) deprem, (8) ölüm/ölü insanlar, (9) hastalık ve (10) yılanlar şeklindedir. Ulusal alanyazında yapılan çalışmalarda (Oğuz, 2019) korkular şu şekilde temalaştırılarak sınıflandırılmıştır: (1) Hayvanlar (örneğin örümcek, dinazor, yılan, köpek); (2) insanlar (örneğin, baba figürü, dolandırıcılar, akranlar); (3) olağanüstü (gerçekçi olmayan) varlıklar (örneğin, canavarlar, zombiler, hayaletler, ejderhalar); (4) diğer korkular (örneğin, asansör bozulması, elektrik çarpması, deniz, karanlık, şakalar ve rüyalar) şeklindedir. Ulusal ve uluslararası alanyazın karşılaştırıldığında, korku türleri kültüre ve yere göre değişiklik gösterdiği söylenebilir.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tarama modeli, belirli bir zamanda var olan bir durumu, olduğu gibi tanımlamayı amaçlayan bir yöntemdir (Büyüköztürk, 2017; Çokluk vd., 2010). Araştırma kapsamında, 3-7 yaş arası çocukların hayali varlıklara yönelik korkularını belirlemek için ebeveyn değerlendirme ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir. Bu doğrultuda ölçek geliştirme sürecinde öncelikle madde havuzu oluşturulmuş, kapsam geçerliği için uzman görüşleri alınmış ve deneme uygulamasından elde edilen verilere Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) uygulanarak ölçeğin faktör yapısı ve iç tutarlılık katsayıları Cronbach Alpha testiyle ölçülmüştür. Bu model, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmek için uygun bir yaklaşım sunmaktadır.

Örneklem

Araştırmanın örneklemini, 2022 yılı itibarıyla okul öncesi ve ilkokul 1. sınıfta öğrenim gören 122 çocuğun velileri oluşturmuştur. Örneklem büyüklüğü, korkuların görülme sıklığı, duyarlılık düzeyi ve hedef kitlenin büyüklüğü dikkate alınarak belirlenmiştir. Çalışmada, Açımlayıcı Faktör Analizinin istatistiksel testlerinin uygulanabilmesi amacıyla örneklem seçimi, ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, araştırmanın belirlenen hedef gruba etkin bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır.

Veri Toplama Aracını Geliştirme Süreci

Bu bölümde ölçeğin geliştirilmesi sürecinde izlenen aşamalar anlatılmıştır.

Literatür Taraması ve Maddelerin Oluşturulması

3-7 Yaş Arası Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını belirlemek için ebeveyn değerlendirme ölçeğinin hazırlanmasında aşağıdaki adımlar izlenmiştir.

Madde Havuzunun Hazırlanması: Ölçeğin geliştirilme süreci, madde havuzunun oluşturulmasıyla başlamıştır. Bu kapsamda, öncelikle ilgili alanyazın taranarak ölçek için

taslak maddeler hazırlanmıştır. 3-7 yaş arası çocukların hayali varlıklara yönelik korku tepkilerini değerlendirmek amacıyla, ebeveynlerden alınacak bilgiler doğrultusunda toplam 17 madde tasarlanmıştır. Taslak ölçek, geçerlilik çalışmalarını desteklemek için okul öncesi öğretmenliği, eğitim bilimleri, rehberlik ve psikolojik danışmanlık gibi alanlarda uzman 10 öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. Uzmanların geri bildirimleri ve önerileri doğrultusunda maddeler üzerinde düzeltmeler yapılmış, ters düşen bazı maddeler ölçekten çıkarılmış ve nihai olarak 13 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur.

Geliştirilen Ölçeğin Pilot Uygulanması: 3-7 yaş arası çocukların hayali varlıklara yönelik korkularını belirlemek amacıyla hazırlanan 13 maddelik pilot Ebeveyn Değerlendirme Ölçeği, 2022 yılında okul öncesi ve ilkökul 1. sınıfa devam eden 122 çocuğun velisi tarafından doldurulmuştur. Ölçek, çocukların korku tepkilerinin ebeveyn değerlendirmeleri yoluyla ölçülmesini amaçlayarak, bu yaş grubundaki çocukların korku profillerine ilişkin geçerli ve güvenilir veriler elde edilmesini sağlamıştır. Bu amaçla veriler yüz yüze toplanmıştır.

Ölçeğin Yapısı

Geliştirilen ölçek, beşli Likert tipi bir ölçektir ve yanıt seçenekleri, bireylerin değerlendirme düzeylerini ifade edecek şekilde yapılandırılmıştır. Maddelerdeki yanıt seçenekleri sırasıyla; 1 "Hiç," 2 "Nadiren," 3 "Bazen," 4 "Çoğu Zaman," 5 "Hiçbir Zaman" olarak belirlenmiştir. Ölçek, ebeveyn değerlendirmesine dayalı olup, 3-7 yaş arası çocukların hayali varlıklara yönelik korku düzeylerini ebeveynlerin gözlemleri doğrultusunda ölçmeyi hedeflemektedir.

Verilerin Analizi

"3-7 Yaş Arası Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemek İçin Ebeveyn Değerlendirme Ölçeği" ile toplanan veriler, bilgisayar ortamına aktarılmış ve SPSS 24 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarında, Faktör Analizi uygulanarak ölçeğin yapısal geçerliliği değerlendirilmiş, Cronbach Alpha katsayıları hesaplanarak iç tutarlılığı test edilmiştir. Bu yöntemlerle ölçeğin ölçme yeterliliği kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Yapı Geçerliliği (Faktör Analizi)

Yapı geçerliliği, bireylerin psikolojik özelliklerini ölçmek için oluşturulan soruların, belirtilen özellikleri doğru bir şekilde ne ölçüde değerlendirebildiğini ifade eder (Büyüköztürk, 2017, s. 180). Ölçeğin yapı geçerliliğini sağlamak amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi, birbiriyle ilişkili olan çok sayıda değişkenin sayısını azaltmak, bu değişkenler arasındaki ilişkilerin yapısını ortaya koymak ve değişkenleri sınıflandırmak için kullanılan bir istatistiksel tekniktir (Kalaycı, 2018, s. 321).

BULGULAR

Bu bölümde "3-7 Yaş Arası Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemek İçin Ebeveyn Değerlendirme Ölçeğinin" geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin sonuçlar tablolar halinde verilmiştir.

Faktör Analizi

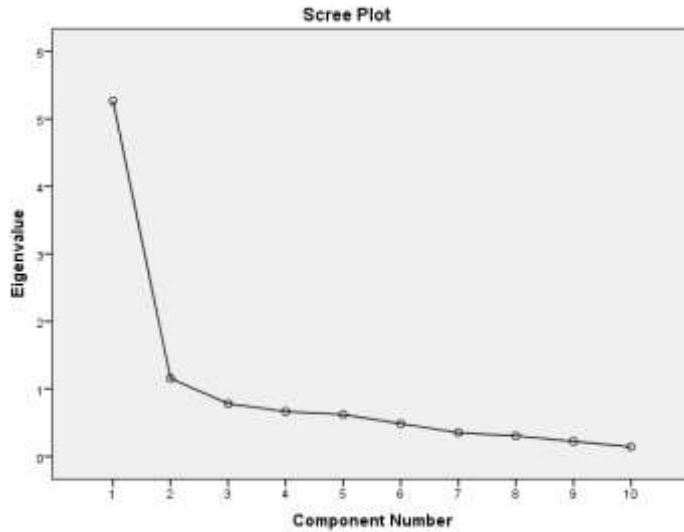
Her çocuk dünyayı farklı şekilde algılar ve sonuçta her çocukta çeşitli nesne veya durumlar için çeşitli korkular gelişir. Bebeklerde, korku yakın çevredeki uyaranlarla

ilişkili iken, çocuk olgunlaştıkça, korku hayali veya soyut nitelikteki uyaran ya da olayla ilgili korkulara dönüşebilmektedir. Bu ölçeğin geliştirilme amacı 3-7 yaş arası çocuklarda görülen hayali varlıklara yönelik korkuların olup olmadığını ebeveyn görüşüyle öğrenmektir. Ölçek ebeveynlere yönelik hazırlanmıştır.

Araştırma kapsamında yapılan analizin amacı, ölçeğin değişkenlere bağlı olarak hangi boyutları içerdiğini belirlemektir. Pallant (2007, s. 179) tarafından ifade edildiği üzere, açımlayıcı faktör analizi, başlangıç aşamasında bir dizi değişken arasındaki ilişkileri keşfetmek için kullanılmaktadır. Likert tipi 10 maddelik bir taslak form, 122 ebeveyn uygulanmış ve ebeveynlerden alınan yanıtlar, toplam derecelerle hesaplanmıştır. Ölçekte olumsuz madde (Ters Kodlanan) bulunmamaktadır.

Faktör yükleri 30'un altında olan maddeler ile birden fazla faktöre yük veren ve faktör yükleri arasında 10'dan az olan toplam 3 madde analizden çıkarılmıştır. Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk (2011) tarafından birden fazla faktöre yük veren maddelerin atılmasının önerildiği belirtilmektedir. Açımlayıcı faktör analizinde, çalışma grubuna katılan kişi sayısının yeterliliğini değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre KMO değeri .809 olarak tespit edilmiştir. Field'e (2009) göre, KMO değerinin 0.50'den büyük çıkması ölçeği oluşturan değişkenlerin birbirlerini tahmin edebileceği anlamına gelir. Aynı zamanda, korelasyon matrisindeki ilişkilerin anlamlılığını test etmek için Bartlett Küresellik Testi (Bartlett's Test of Sphericity $\chi^2= 605.794$, $df=45$, $p=.000$) uygulanmış ve elde edilen değer anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, çalışma grubundan elde edilen verilerin açımlayıcı faktör analizi için uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın yamaç birikinti grafiği (scree plot) ve toplam sütündeki öz-değeri 1'den büyük olan faktör sayıları incelendiğinde, ölçeğin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 1. Çocukların Hayali Korkularına Yönelik Faktör Sayısını Gösteren Yamaç Birikinti Grafiği (Scree Plot)

Grafik 1 incelendiğinde çocukların hayali korku ölçeğinde yer alan maddelerin sayıca birinci faktörde toplandığı görülmektedir. Çizginin yatay hale gelme durumu dikkate

alınarak, korku ölçeği iki faktörlü bir yapı ile sınırlandırılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Faktörlerin açıkladığı varyans yüzdeleri göz önünde bulundurularak karar verilmiştir. Faktörlerin toplam varyansın açıklanmasına katkısı %5'in altına düştüğünde, bir önceki faktör son faktör olarak kabul edilir ve en fazla faktör sayısına ulaşıldığına karar verilir (Can, 2017, s. 318). Bu varyans yüzdeleri dikkate alınarak faktör sayısı belirlenmiştir.

Faktörler	Varyans Yüzdesi (%)	Toplam Varyans (%)
Faktör 1	52.661	52.661
Faktör 2	11.580	64.221

Tablo 1. Faktörlerin Varyans Yüzdeleri ve Toplam Varyanslar

Tablo 1'in incelenmesi sonucunda, ölçeğin toplam varyansın %64.22'sini açıkladığı görülmektedir. Büyüköztürk (2017, s. 135), açıklanan varyansın yüksek olmasının, ilgili kavram veya yapının etkili bir şekilde ölçüldüğünün bir göstergesi olduğunu belirtmektedir. "Faktörlerin toplam varyansın açıklanmasına getirdiği katkı %5'in altına düştüğü anda bir önceki faktörün son faktör olduğuna ve en fazla faktör sayısına ulaşıldığına karar verilir" (Can, 2017, s. 318). Faktör sayıları varyans yüzdelerine göre belirlenmiştir. Ölçeği oluşturan maddelerin faktör yükleri tablo 2'de gösterilmiştir.

No	Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	α
M1	Çocuğum hayali varlıklarla (canavarlar, zombiler, hayaletler gibi) ilgili korkuları olduğunu düşündüren sorular sorar.	,890		.884
M13	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları nedeniyle tek başına başka bir odaya gitmeyi reddeder.	,857		.884
M2	Çocuğumun hayali varlıklara yönelik düşünceleri onda endişe duyguları oluşturur.	,821		.883
M10	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları nedeniyle karanlık ortamlara girmeyi istemez.	,709		.877
M3	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları nedeniyle yanında biri olmadan uyumak istemez.	,673		.881
M12	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları nedeniyle günlük rutin işlerini (dış fırçalamak, giyinmek, odasında oyun oynamak gibi) yalnız yapmak istemez.	,662		.887
M9	Çocuğum yalnız kaldığında eşyalarını canavar, hayaletler gibi hayali varlıklara benzetererek tedirgin olur.	,605		.896

M6	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları sebebiyle ani seslerde irkilir.	,900	.890
M5	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları sebebiyle gece ağlayarak uyanır.	,870	.894
M11	Çocuğum hayali varlıklara yönelik korkuları nedeniyle kapı arkası, dolap gibi kapalı alanlara bakmayı istemez.	,657	.887

Tablo 2. *Çocukların Hayali varlıklara yönelik Korku Ölçeğinin Faktör Yapısı ve Maddelerin Güvenirlik (cronbach alfa) Değerleri*

Tablo 2'deki analiz sonuçlarına göre, ölçek maddelerinin faktör yükleri 0.60 ile 0.90 arasında değişim göstermektedir. Hesaplanan faktör yük değerleri, Büyüköztürk'ün (2011) belirttiği gibi, iyi kabul edilen 0.45'in üzerinde yer alarak bu kriteri karşılamaktadır. "Bir maddenin faktörlerdeki en yüksek yük değeri ile bu değerden sonra en yüksek olan yük değeri arasındaki farkın en az .10 olmasına karar verilmiştir" (Büyüköztürk, 2017, s. 135). Geliştirilen ölçeğin ayırt edici geçerliliğini kontrol etmek için Tablo 3'te ölçeğin alt boyutları arasındaki Pearson korelasyonlarına bakılmıştır.

Korku Alt Boyut	Faktör 1	Faktör 2
Faktör 1	1.000	.529
Faktör 2	.529	1.00

Tablo 3. *Hayali varlıklara yönelik Korku Ölçeği Alt Boyut Korelasyon (N=122)*

"Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemeye Yönelik Ebeveyn Ölçeği" ve alt boyut korelasyonları incelendiğinde "Faktör 1" alt boyutunun "korelasyon değeri (1.00), "Faktör 2" alt boyutuyla olan korelasyon değeri ise (.529) bulunmuştur. Bu sonuçlara göre "Hayali Korku Ölçeğinin" alt boyutlarının birbirleriyle ($p<.01$) yüksek korelasyon düzeyine sahip olduğu söylenebilir.

Ölçeğin güvenilirliğini test etmek amacıyla Tablo 3'de ölçeğin alt boyutlarının ve toplam puanının iç tutarlılık (Cronbach) değerleri hesaplanmıştır. Tablo 3'te yer alan verilere göre, alt boyutlar arasındaki orta düzeydeki anlamlı ilişkiler, ölçeğin ayırt edici geçerliliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Korku Alt Boyut	N	Cronbach a
Faktör 1	7	$\alpha = 0.883$
Faktör 2	3	$\alpha = 0.799$
Toplam	10	$\alpha = 0.897$

Tablo 4. *Hayali varlıklara yönelik Korku Ölçeğinin Toplam ve Alt Boyut Güvenirlik Katsayıları*

Tablo incelendiğinde ölçeğin kavramsal yapılarını çok yüksek düzeylerde tutarlı bir biçimde ölçtüğü saptanmıştır. Bu bağlamda çocukların Hayali Korku Ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Bu araştırmada, 3-7 yaş arası çocukların hayali varlıklara yönelik korkularını ölçmek amacıyla geliştirilen "Ebeveyn Değerlendirme Ölçeği"nin geçerlik ve güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin iki faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve toplam varyansın %64.22'sini açıkladığı belirlenmiştir. Faktör yüklerinin 0.60 ile 0.90 arasında değişmesi, ölçeğin maddelerinin yapı geçerliliğini sağlam bir şekilde desteklediğini göstermektedir.

"Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemeye Yönelik Ebeveyn Ölçeği", "korkunu duyuşsal boyutu" ve "korkunun davranışsal boyutu" olmak üzere 2 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin Faktör 1 "korkunu duyuşsal boyutu" ile ilgili alt boyutunda 7 madde, Faktör 2 ile korkunun davranışsal alt boyutunda 3 madde olup ölçek toplam 10 madde altında toplanmıştır. Toplam 13 madde üzerinden yapılan ölçeğin analizinde 4., 7., ve 8. maddelerin ayırıcı gücü düşük olduğu için ölçekten çıkarılmıştır.

Toplam ve alt boyutlara ait güvenilirlik katsayılarına bakıldığında 7 maddeden oluşan Faktör 1 (korkunu duyuşsal boyutu) güvenilirlik katsayısı 0,88, 3 maddeden oluşan Faktör 2 (korkunun davranışsal boyutu) alt boyutunun güvenilirlik katsayısı 0,79 ve toplam 10 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı ise 0,89 olarak hesaplanmıştır. Güvenirlik katsayılarının iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir.

"Çocukların Hayali Varlıklara Yönelik Korkularını Belirlemeye Yönelik Ebeveyn Ölçeği" ve alt boyut korelasyonları incelendiğinde "Faktör 1" alt boyutunun "korelasyon değeri (1.00), "Faktör 2" alt boyutuyla olan korelasyon değeri ise (.529) bulunmuştur. Bu sonuçlara göre "Hayali Korku Ölçeğinin" alt boyutlarının birbirleriyle ($p<.01$) yüksek korelasyon düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Çocukların hayali varlıklara yönelik korku ölçeği olup 5 likert tipi bir ölçektir. Maddelerdeki yanıt seçenekleri 1 "Hiçbir zaman" 2 "Nadiren", 3 "Bazen" 4 " Çoğu zaman", 5 "Her zaman" seçeneklerinden oluşmaktadır. Ölçek bir ebeveyn değerlendirme ölçeğidir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 50 en düşük puan ise 10'dur.

KMO testi sonuçlarına göre, verilerin faktör analizi için yeterli olduğu ($KMO = 0.809$) tespit edilmiştir. Bartlett Küresellik Testi sonuçları ise korelasyon matrisinin anlamlı olduğunu ortaya koymuştur ($\chi^2= 605.794$, $df=45$, $p<0.001$). Ölçeğin güvenilirlik analizlerinde, Cronbach Alfa katsayısı toplamda 0.897 olarak hesaplanmış ve bu durum ölçeğin yüksek iç tutarlılık gösterdiğini ortaya koymuştur. Alt boyutlar için Cronbach Alfa katsayıları sırasıyla Faktör 1 (korkunu duyuşsal boyutu) için 0.883 ve Faktör 2 (korkunun davranışsal boyutu) için 0.799 olarak bulunmuştur.

Araştırma kapsamında yapılan korelasyon analizleri, ölçeğin alt boyutları arasında orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermiştir ($r=.529$, $p<0.01$). Bu bulgular, ölçeğin hem ayırt edici geçerliliğini hem de alt boyutlarının tutarlı bir şekilde çalıştığını desteklemektedir.

Sonuç olarak, geliştirilen "Ebeveyn Değerlendirme Ölçeği" çocukların hayali varlıklara yönelik korkularını belirlemede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu ölçek, çocukların korkularını daha iyi anlamak ve ebeveynlerin bu konuda farkındalığını artırmak için kullanılabilir etkili bir araçtır. Araştırma bulguları, çocukların korkularının değerlendirilmesi ve müdahale süreçlerinde bilimsel temelli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Büyüköztürk, Ş. (2017). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Can, A. (2017). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cantor, J. (2001). The media and children's fears, anxieties, and perceptions of danger. *Handbook of children and the media*, 207-221.
- Cartwright-Hatton, S., McNicol, K., & Doubleday, E. (2006). Anxiety in a neglected population: Prevalence of anxiety disorders in pre-adolescent children. *Clinical Psychology Review*, 26, 817-833.
- Craske, M.G. (1997). Fear and anxiety in children and adolescents. *Bulletin of the Menninger Clinic*, 61 (Suppl. A), A4-A36.
- Croake, J. W. (1969). Fears of children. *Human development*, 239-247.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları. Ankara: Pegem.
- Ekman, P. (1992). An argument for basic emotions. *Cognition & emotion*, 6(3-4), 169-200.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. California: Sage Publications.
- Gullone, E., & King, N.J. (1992). Psychometric evaluation of a revised fear survey schedule for children and adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33, 987-998.
- Inhelder, B. & Piaget, J. (1964). *The Early Growth of Logic in the Child*. Routledge & Kegan Paul Ltd., USA.
- Kalaycı, Ş. (2018). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ş. Kalaycı (Ed.). Ankara: Dinamik Akademi Yayıncılık.
- King, N. J., Ollendick, T. H. ve Murphy, G. C. (1997). Assessment of childhood phobias. *Clinical Psychology Review*, 17(7), 667-687. doi:10.1016/S0272-7358(97)00029-9
- King, N.J., Cranstoun, F., & Josephs, A. (1989). Emotive imagery and children's nighttime fears: A multiple baseline design evaluation. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 20, 125-135.
- Lang, P. J. (2019). The cognitive psychophysiology of emotion: Fear and anxiety. In *Anxiety and the anxiety disorders* (pp. 131-170). Routledge.
- LeDoux, J. (1996). *The emotional brain. The mysterious underpinnings of emotional life*. New York: Simon and Schuster.
- LeDoux, J. (1998). The neural circuits underlying anxiety and fear. *Fear and the brain: Where have we been, and where are we going?* *Biological Psychiatry*, 44, 1229-1238.

- Mellon, R., Koliadis, E.A., & Paraskevopoulos, T.D. (2004). Normative development of fears in Greece: Self-reports on the Hellenic Fear Survey Schedule for Children. *Journal of Anxiety Disorders*, 18, 233–254.
- Minibaş, J. (1988). Çocukta Korkular. *Yaşadıkça eğitim*, (3), 37-40.
- Muris, P. (2007). *Normal and abnormal fear and anxiety in children and adolescents*. Elsevier.
- Muris, P., & Field, A. P. (2010). The role of verbal threat information in the development of childhood fear. "Beware the Jabberwock!". *Clinical Child and Family Psychology Review*, 13, 129-150.
- Oğuz, V. (2019). Okul öncesi dönemdeki çocukların korkuları ve nedenleri. *Journal of Human Sciences*, 16(1), 192-204. doi:10.14687/jhs.v16i1.5657
- Ollendick, T.H. (1983). Reliability and validity of the Revised Fear Survey Schedule for Children (FSSC-R). *Behaviour Research and Therapy*, 21, 685–692.
- Ollendick, T.H., & King, N.J. (1994). Fears and their level of interference in adolescents. *Behaviour Research and Therapy*, 32, 635–638.
- Ollendick, T.H., King, N.J., & Frary, R.B. (1989). Fears in children and adolescents: Reliability and generalizability across gender, age, and nationality. *Behaviour Research and Therapy*, 27, 19–26.
- Pallant, J. (2007). *SPSS survival manual: A step by step guide to data analysis using SPSS for Windows*. New York: McGraw-Hill Open University Press.
- Şentürk, R. (2011). Çocuk filmlerinde kaygı ve korku. *Kuram ve uygulamada eğitim bilimleri*, 11(3), 1103-1132.

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ МУГАЛИМДИН КЕП МАДАНИЯТЫН ӨРКҮНДӨТҮҮ ЖОЛДОРУ

Мамрасулова Айгул Бдербековна

Ош мамлекеттик университети
aigul.mamrasulova@mail.ru

Аннотация

Бул макалада билим берүү процессинде мугалимдин кеп маданиятын өркүндөтүүнүн мааниси жана жолдору талкууланат. Мугалимдердин кеп маданияты билим берүүнүн сапатын жакшыртуу үчүн негизги фактор болуп эсептелинет. Маалыматтарды ачык жана түшүнүктүү берүү, терең анализ жана критикалык ой жүгүртүү – бул мугалимдердин кеп маданиятынын негизги компоненттери.

Кеп маданиятын өркүндөтүүнүн бир нече жолу каралат, анын ичинде практикалык семинарлар, тренингдер жана кесиптик өнүгүү программалары. Ошондой эле, мугалимдердин кеп маданиятын өркүндөтүүдө интерактивдүү методдорду, технологияларды жана билим берүү платформаларын колдонуу сунушталат. Мугалимдердин арасында уюштурулган кесиптик талкуулар, пикир алмашуулар жана жекече сабактардын алкагында талкууланган темалар алардын кеп маданиятын жогорулатууга жардам берет.

Мугалимдердин кеп маданиятын жогорулатуу менен эле чектелбестен, бул процессте студенттердин активдүү катышуусун камсыз кылуу да маанилүү. Студенттер менен мугалимдердин ортосундагы ачык диалог билим берүүнүн сапатын жогорулатат. Ушунун негизинде, макала мугалимдердин кеп маданиятынын өнүгүүсү билим берүү системасынын жалпы сапатына кандай таасир этээрин көрсөтөт.

Ачкыч сөздөр: мугалим, кеп маданияты, билим берүү процесси, интерактивдүү методдор, кесиптик өнүгүү, студенттер, сапат, диалог, билим берүү системасы.

ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье обсуждаются значение и пути улучшения речевой культуры учителя в процессе обучения. Речевая культура педагогов является основным фактором, способствующим повышению качества образования. Четкое и доступное представление информации, глубокий анализ и критическое мышление — это основные компоненты речевой культуры учителей.

Рассматриваются различные способы повышения речевой культуры, включая практические семинары, тренинги и программы профессионального развития. Также предлагается использование интерактивных методов, технологий и образовательных платформ для улучшения речевой культуры учителей. Профессиональные дискуссии, обмен мнениями и обсуждаемые темы в рамках индивидуальных уроков способствуют повышению их речевой культуры. Не менее важно обеспечить активное участие студентов в этом процессе, а не ограничиваться только повышением речевой культуры учителей. Открытый диалог между студентами и преподавателями повышает качество образования. На этой основе статья показывает, как развитие речевой культуры учителей влияет на общее качество образовательной системы.

Ключевые слова: учитель, речевая культура, процесс обучения, интерактивные методы, профессиональное развитие, студенты, качество, диалог, образовательная система.

Киришүү

Билим берүү процессинде мугалимдин кеп маданияты окуучулар менен натыйжалуу байланышты түзүүнүн негизги элементтеринин бири болуп саналат. Кеп маданиятын өркүндөтүү азыркы учурда өзгөчө актуалдуу болуп жатат, анткени билим берүү жаатындагы сапатты жогорулатуу мугалимдин коммуникациялык жөндөмдөрүнө түздөн-түз байланыштуу. Мугалимдин сөзү түшүнүктүү, так жана кызыктуу болгондо, студенттердин билимге болгон кызыгуусу күчөйт жана аларды окуу процессине активдүү тартууга шарт түзүлөт. Ошол эле учурда мугалимдин кеп маданияты анын кесиптик ишмердүүлүгүнүн деңгээлин чагылдырып, студенттерге образы аркылуу таасир этет. Заманбап билим берүү чөйрөсүндө кеп маданиятын өркүндөтүү – бул ар тараптуу өнүгүүнү талап кылган татаал процесс. Анда мугалимдин фонетикалык, лексикалык, грамматикалык жана стилистикалык аспектиде сөздү туура пайдалануу жөндөмү өзгөчө орунда турат.

Ошондой эле, жаңы педагогикалык технологиялардын, маалыматтык-коммуникациялык ыкмалардын өнүгүшү мугалимдин кеп маданиятын жаңы деңгээлге көтөрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул макалада мугалимдин кеп маданиятын өркүндөтүүнүн зарылчылыгы жана негизги жолдору изилденет. Анын ичинде, сөздүк корду байытуу, интонацияны туура пайдалануу, так жана түшүнүктүү сүйлөө көндүмдөрүн өнүктүрүү сыяктуу аспектилер каралып, заманбап билим берүү процессинде кеп маданиятын жогорулатууга жардам берген интерактивдүү ыкмалар талданат. Студенттердин билимди эффективдүү өздөштүрүүсү жана сабакка болгон кызыгуусу мугалимдин сөзүн так, түшүнүктүү жана туура айта билүүсүнө жараша болот. Кеп маданиятын өркүндөтүү мугалимдердин кесиптик өнүгүүсүнө, ошондой эле жалпы билим берүү чөйрөсүнүн сапатын жакшыртууга өбөлгө түзөт. Заманбап технологиялардын өнүгүшү менен окутуу процессине болгон талаптар өсүүдө, жана бул шарттарда мугалимдердин кеп маданияты жаңы деңгээлге чыгышы керек.

Мугалимдердин кеп маданияты билим берүүдө маанилүү роль ойногондуктан, бул тема ар кайсы өлкөлөрдө жана тилдерде илимий жана практикалык изилдөөлөрдүн объектиси болуп келген. Орус, кыргыз, англис тилдеринде кеп маданиятын өркүндөтүү боюнча ар түрдүү изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Көпчүлүк изилдөөлөр мугалимдердин кеп маданиятын жакшыртуу алардын кесиптик натыйжалуулугун арттыра турганын көрсөтөт. Кеп маданияты жана педагогикалык коммуникация боюнча окумуштуу Б.Головин кантип туура сүйлөө керектиги тууралуу жазган эмгегинде сүйлөө маданияты боюнча жалпы түшүнүк берүү менен, заманбап орус тилинин нормалары жөнүндө маалымат берген{1}, бул багытта тил нормаларын бузуунун эң көп кездешкен учурлары талданат. Бул боюнча кеп маданияты сүйлөшүүнүн коммуникативдик сапаттарынын жыйындысын, системасын изилдөөчү илим деген да көз карашты билдирген педагог окумуштуу С.Ж.Мусаев сүйлөшүүнүн коммуникативдик сапаттарына: анын тууралыгы, тазалыгы, түшүнүктүүлүгү, образдуулугу, адептүүлүгү, орундуулугу, таасирдүүлүгү кирээрин белгилейт{2}. Кеп маданияты адамдардын сүйлөшүү маданиятын жана алардын жалпы эле маданиятын, адеп-ахлагын, ички жан дүйнөсүн өнүктүрүү максатын иликтеген А.Осмонкулов, Б.Өмүралиев,

Ж.Чыманов, В.Мусаева, А.Мукамбетовалар сыяктуу окумуштуулардын эмгектери бул тармактын өнүгүшүнө негиз болуп берди.

Кыргыз билим берүү системасында болсо, кеп маданиятын өркүндөтүү боюнча атайын методикалык окуу куралдары жана атайын тренингдер түзүлүп, колдонулуп келе жатат. Кийинки мезгилдерде кеп маданиятын жакшыртуунун, өркүндөтүүнүн социалдык зарылчылыгы артып, бир катар кыргыз тилчиметодист окумуштуулар тил илиминин бул тармагын изилдеп, анын теориясын иштеп чыгууга өз салымдарын кошушкан. Атап айтсак, алар: Б.Орузбаева, А.Жапаров, С.Давлетов, А.Садабаев, С.Мусаев, С.Рысбаев, Ж.Дүйшеев, А.Чолпонбаева, В.Мусаева, Ж.Мукамбаев, Т.Аширбаев, Ж.Чыманов, К.Добаев, К.Биялиев, С.Өмүралиева, Б.Усубалиев, Б.Исаков, Т.Маразыков ж.б. Орус тилинин кеп маданияты боюнча Б.Н.Головин, Т.А.Ладыженская, А.А.Акишина, В.Е.Гольдин ж.б. эмгектери бар.

Изилдөөлөр кеп маданияты адабий тилдин нормасына таянып, жалпы принциптерди бузбай сактоо, жагдайга, шартка ылайык оозеки жана жазуу иштерин түшүнүктүү, даана, так, көркөм, жатык бере билүүнү көздөйт. Ар бир сөздү өз ордуна, ылайыгына жараша колдонуп сүйлөп, жаза билүү – оор, машакаттуу иш. Ар бир сөздүн кыябын таап, кынай сүйлөй билүү ар дайымкыдай мезгил талабы боюнча актуалдуулугун жоготпойт. Ал нечендеген доордун, жүздөгөн кылымдардын жемиши катары өтө этияттык менен иргелип, элдин элегинен, учурдун сыноосунан өтүп, түгөнгүс кенч катары калыптанат.

Маданияттуу кеп бардык эле гуманитардын илимдерде өзүнүн айтылышында азыркы орфоэпиянын нормасына, жазуу жүзүндө орфографиялык жана пунктуациялык эрежесине туура келгидей болуу керек. Ошондой эле оозеки жана жазуу кептеринде морфологиялык жана синтаксистик нормаларды сактоо талапка ылайык. Бул изилдөөдө мугалимдин кеп маданиятын өркүндөтүүнүн негизги жолдорун аныктоо үчүн сапаттык жана сандык методдор колдонулат{3}. Макаланын изилдөө процесси төмөнкү этаптардан турат.

1. Кеп маданияты, педагогикалык коммуникация жана заманбап технологияларды колдонуу боюнча негизги адабияттарды, илимий эмгектерди жана изилдөөлөрдү теориялык жактан талдоо.
2. Мугалимдер жана студенттер арасында сурамжылоо жүргүзүү менен мугалимдердин кеп маданиятынын деңгээлин жана анын окутуу процессине тийгизген таасирин баалоо.
3. Сабак учурунда мугалимдин кеп маданиятын колдонуу ыкмаларын, студенттердин кабыл алуу деңгээлин жана алардын сабакка болгон кызыгуусун байкоо аркылуу анализдөө.
4. Топтолгон маалыматтарды талдоо менен кеп маданиятын өркүндөтүү боюнча жыйынтыктар чыгарылып, сунуштарды берүү.

Жалпысынан, изилдөө мугалимдердин кеп маданиятын өркүндөтүүдө натыйжалуу методдорду жана технологияларды колдонуу менен билим берүү процессин өркүндөтүү боюнча конкреттүү сунуштарды берүү максатын көздөйт. Бул изилдөөнү эффективдүү уюштуруу үчүн изилдөө процессин эки негизги этапка бөлүүгө болот:

1. Теориялык негиздерди жана учурдагы абалды изилдөө

Кеп маданияты, педагогикалык коммуникация жана заманбап технологияларды колдонуу боюнча кеңири изилдөөлөр белгилүү илимпоз-лингвисттер: Л.В.Щерба, Н.И. Формановская, Л.П.Якубинский, Ч.Д.Поливанов, Р.А.Будагов, В.В.Виноградов, А.И.Ефимов, Д.Е.Розенталь, С.Е.Ожегов, Н.Г.Головин, Л.И.Скворцов, В.Г.Костомаров ж.б тарабынан жүргүзүлүп, алар мазмундуу жана көлөмдүү эмгектерин жазышкан. Бирок кеп маданияты жөнүндө жогорку окумуштуулардын пикирлери бирдей эмес. Бирөөлөрү кеп маданияты деп – тигил же бул тилде туура сүйлөп жана жаза билүүнү түшүнүшсө, экинчи окумуштуулар кеп маданияты деген ойду жөнөкөй, түшүнүктүү жана логикалуу бере билүү жөндөмдүүлүгү экендигин белгилешкен{4}.

Ал эми үчүнчүлөрү кеп маданияты деп тилдин көркөм жана элестүү каражаттарын билгичтик менен пайдаланууну түшүнсө, төртүнчүсү ойдун так, кыска жана улуттук тилдин өзгөчөлүгү менен берилиши – кеп маданиятынын негизи деп эсептешкен. Ар бир көз караштын өз алдынчалыгы бар, анткени маданияттуу кепте мына ушул белгилердин бардыгы болууга тийиш{5}. Бул изилдөөлөр жана эмгектердин негизинде мугалимдердин кеп маданиятын өркүндөтүүнүн теориялык аспектери аныкталат жана теманын актуалдуулугу такталат.

Тил илиминдеги кеп маданиятына атайын арналып жарык көргөн алгачкы эмгектердин бири С.Ж.Мусаевге таандык. Анын «Кеп маданиятынын маселелери» деп аталган эмгеги 2010-жылы жарык көргөн. «Кыргыз тил илиминин маселелери» деп аталган жыйнакка да киргизилген. Бул эмгек кептин лингвистикалык табияты, анын сапаттарынын жалпылыгы менен 15 өзгөчөлүктөрү тууралуу бир катар маанилүү маалыматтарды бере алган окуу методикалык курал болуп саналат. Окумуштуу, сынчы К Даутов белгилегендей: “Кеп маданиятынын изилдөө объектиси – кеп”{6}. Бирок айырмачылыгы стилистика стилди кептик система катары карап, аны пикир алышууга жана кептин функциясына бул системаны түзгөн тилдик каражаттар көз каранды экендигин талдаса, ал эми кеп маданияты өз ара пикир алышууда кептик каражаттарды кандайча колдонуу керек экендигин иликтейт.

Пикир алышуу учурунда сүйлөөчүнүн кепте тилдик каражаттарды туура, орундуу колдонуу менен өз оюн так, түшүнүктүү бериши кеп маданиятына таандык маселелерден. Мугалимдер жана студенттер арасында сурамжылоо жүргүзүү аркылуу мугалимдердин кеп маданиятынын учурдагы деңгээли, анын окутуу процессине тийгизген таасири бааланат. Бул сурамжылоодо мугалимдердин жана студенттердин кеп маданияты боюнча түшүнүктөрү, көз караштары жана учурдагы көйгөйлөрү аныкталат.

2. Практикалык байкоо жана маалыматтарды талдоонун келип чыккан натыйжа катары белгилей кетсек, биринчи этапта кеп жеке мүнөзгө ээ кубулуш катары адамдын жазуу ишмердиги аркылуу тилдик каражаттардын өзгөрүүсүн, анын өнүгүп-өркүндөө тенденциясын аныктайт. Кеп бир эле учурда тилдин жаралып-калыптанышын шарттап, тил аркылуу жашаса, тил да кептин туундусу, казына - кенчи болуу менен кеп аркылуу жашаган каражат катары каралат. Демек, кеп маданияты – тилдин эмес, кептин маани-маңызына жараша аныктала турган

проблема. Экинчи этапта, теориялык маалыматтар жана сурамжылоо жыйынтыктары негизинде кеп маданиятын өркүндөтүү боюнча практикалык ыкмаларды байкоо жана баалоо иштери жүргүзүлөт. Азыркы тарбия берүүнүн негизги максаты – ар тараптуу өнүккөн инсанды (анын шык жөндөмүнө, талантына жараша) тарбиялап чыгаруу. Бул максаттын өтөөсүнө толук чыгуу үчүн колдонулуучу эң негизги жана бирден бир курал тилди үйрөтүү, баарыдан мурун, анын жашашын шарттап, турмушка колдонулушун көрсөткөн кепти үйрөтүү болуп саналат. Бул этаптын милдеттери төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Сабак учурунда мугалимдердин кеп маданиятын колдонуу ыкмаларына байкоо жүргүзүү аркылуу студенттердин сабактагы кызыгуусун жана материалды кабыл алуу деңгээлин анализдөө. Бул иш-чаралар мугалимдин кеп маданиятынын сабакка тийгизген түздөн-түз таасирин көрсөтүүгө жардам берет.

- Топтолгон маалыматтардын негизинде жыйынтыктарды талдоо жана мугалимдердин кеп маданиятын өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу. Бул этапта мугалимдин кеп маданиятын өркүндөтүү үчүн заманбап технологияларды жана интерактивдүү методдорду колдонуу боюнча конкреттүү сунуштар берилет.

- Мугалимдердин кеп маданиятын жогорулатуу менен эле чектелбестен, бул процессте студенттердин активдүү катышуусун камсыз кылуу да маанилүү. Мугалимдердин арасында уюштурулган кесиптик талкуулар, пикир алмашуулар жана жекече сабактар — булар мугалимдердин кеп маданиятын жогорулатууга олуттуу таасир этүүчү ыкмалар. Төмөндө ушул иш-чаралардын ар бири мугалимдин кеп маданиятын өркүндөтүүгө кандайча жардам берери жөнүндө кеңири баяндоо берилет.

- Кесиптик талкуулар — бул мугалимдердин ар түрдүү сабактарда колдонгон ыкмалары, сүйлөө стили жана педагогикалык мамилелери боюнча тажрыйба алмашуусу. Талкууларда сабак берүүдөгү оратордук жана баарлашуу чеберчилигине байланышкан маселелер көтөрүлөт. Мындай иш-чаралардын пайдасы мугалимдердин тилдик деңгээлин байытуу, башкача айтканда, Ар кандай пикирлер жана ой-пикир алмашуулар мугалимдерге жаңы тилдик ыкмаларды үйрөнүүгө жана өз сөз байлыгын кеңейтүүгө мүмкүндүк берет.

- Мугалимдин кеп салуу маданиятына таасир этүүчү жаңы ыкмаларды өздөштүрүү кесиптик талкууларда өзүн так, грамматикалык жана стилистикалык нормаларды сактап билдирүү, эмоцияны туура жеткирүү боюнча натыйжалуу ыкмалар талкууланат.

- Мугалимдин жаңы лексикалык жана фразеологиялык бирдиктерди колдонуу менен башкалардын колдонгон сөздөрүнө жана тилдик курулмаларына көңүл буруу аркылуу өз сөз байлыгын жана стилдик арсеналын кеңейтет.

- Пикир алмашуулар — булар кесиптик чөйрөдө белгилүү бир темага байланыштуу өз көз карашын жана идеяларын билдирүү жана башка кесиптештер менен байланыш түзүү үчүн маанилүү жолдордун бири. Өз ара пикир алмашуулар аркылуу сөздөрдү түшүнүктүү, так жеткирүү көндүмүн өнүктүрүү, пикир алмашуу процессинде ар бир мугалим өз оюн так жана адептүү түшүндүрүүгө аракет кылат. Бул көндүмдөр кеп маданиятынын өркүндөшүнө оң таасир берет.

- Сынчыл ой жүгүртүүнү жана диалог жүргүзүүнү өркүндөтүүдө пикир алмашуулар учурунда ар кандай суроолор жана сын-пикирлер пайда болот, бул мугалимге өз оюн бекемдеп, кээде жаңы көз карашты кабыл алууга жардам берет.

- Ар түрдүү стилистикалык ыкмаларды үйрөнүүдө кесиптештердин сүйлөө стилине байкоо жүргүзүү менен мугалим өзүнүн стилин жана сөздүн структурасын өркүндөтүү үчүн жаңы ыкмаларды ала алат.

- Жекече сабактар — мугалимдердин бири-бирине сабак берүү аркылуу көндүмдөрүн жана билимдерин өркүндөтүүчү иш-чаралар. Бул сабактар кеп маданиятын өркүндөтүүгө уникалдуу шарттарды түзөт. Оратордук чеберчиликти өркүндөтүү сабак берүүдө так жана түшүнүктүү сөздөрдү колдонуу, окуучуларды кызыктыра билүү маанилүү, бул мугалимдин кеп маданиятын жакшыртат.

- Мугалимдин тилдик жана лексикалык көндүмдөрдү практикада колдонуусу сабак учурунда өзүнүн сөз байлыгын жана тилдик көндүмдөрүн натыйжалуу колдонуу аркылуу мугалим аларды күнүмдүк сабак берүү процессинде өркүндөтө алат.

- Өз ара пикир алмашуу жана сын-пикир алышууда жекече сабактарда мугалимдер өз ара сын-пикир алышат, бул алардын кеп маданиятын өркүндөтүү үчүн кошумча мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Макалада студенттер менен мугалимдердин ортосундагы ачык диалог билим берүү процессиндеги өз ара түшүнүшүүнү, окуучулардын сабакка болгон кызыгуусун жана жигердүүлүгүн арттырары жөнүндө сөз болот. Мугалимдин кеп маданияты бул диалогдун өзөгү болуп, анын деңгээли жана сапаты түздөн-түз сабактын натыйжалуулугуна, билимдин сиңиримдүүлүгүнө жана жалпы билим берүү системасынын сапатына таасир этет.

2. Мугалимдин кеп маданиятынын билим берүүнүн сапатына тийгизген таасири

Мугалимдин кеп маданияты — бул билим берүү процессиндеги негизги куралдардын бири. Туура, так жана маданияттуу сүйлөө, ар бир окуучуну урматтоо менен мамиле кылуу, ачык диалогду колдоо — мунун баары студенттердин сабакка болгон кызыгуусун жана ишенимин арттырат. Ачык диалог орнотулган жерде студенттердин өз ойлорун эркин айтып, суроо берүү мүмкүнчүлүгү жогорулайт, бул алардын тереңирээк жана сапаттуу билим алуусуна шарт түзөт.

Мугалимдин кеп маданиятынын билим берүү системасынын жалпы сапатына тийгизген таасирин талдоо жана анын ар тараптуу маанисин ачып берүүгө болот. Мугалимдердин кеп маданиятын өнүктүрүүнүн зарылдыгын баса белгилөө менен, билим берүү процессиндеги ачык жана ишенимдүү баарлашуунун маанилүүлүгүн көрсөтүү болуп саналат.

1. Мугалимдин кеп маданиятынын теориялык негиздерин өзөштүргөндө гана анын компоненттери жана билим берүү чөйрөсүндөгү ролу кеңири ачылат.

2. Ачык диалогдун билим берүүдөгү маанилүүлүгү мугалимдин кеп маданиятынын өнүгүшүнө, ачык баарлашууга кандайча өбөлгө түзөөрү жана бул фактордун студенттердин окуу процессине таасири практикада ачык көрүнөт.

3. Бул боюнча мугалимдердин кеп маданиятын өркүндөтүү үчүн кандай конкреттүү чараларды көрүү керектиги жөнүндө практикалык сунуштар ар дайым талкууланып туруу керек.

Корутундулоо

Мугалимдин кеп маданияты жана педагогикалык чеберчилиги — булар билим берүү процессиндеги өз ара түшүнүүнүн, окуучулардын мотивациясын жана сабактын натыйжалуулугун арттыруунун негизги шарттары. Кеп маданияты — бул мугалимдин сөз байлыгынын, так жана адептүү сүйлөө жөндөмүнүн, эмпатиясынын, ошондой эле окуучулар менен ачык жана ишенимдүү баарлашуу куралынын жыйындысы. Мугалимдин кеп маданияты анын кесиптик чеберчилигинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана бул чеберчилик канчалык өнүккөн болсо, ошончолук билим берүүнүн сапаты да жогорулайт. Мугалим өзүнүн кеп маданиятын өркүндөтүү аркылуу окуучулар менен жакын байланыш түзүп, алардын сабакка болгон кызыгуусун арттырат жана билимди тереңирээк түшүнүүгө шарт түзөт. Мугалимдин маданияттуу жана так сүйлөөсү — бул окуучуларга өрнөк гана болбостон, алардын сабакка активдүү катышуусуна да дем берет. Ошол эле учурда, кеп маданиятын өркүндөтүү, ачык диалог жана пикир алмашуу мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу мугалимдин чеберчилигинин бир бөлүгү катары билим берүү чөйрөсүнүн ийгилигине жана окуучулардын өнүгүүсүнө чоң таасир этет.

Ошондуктан, мугалимдердин кеп маданиятын өнүктүрүү — бул билим берүүдө жогорку натыйжаларга жетүүнүн маанилүү шарты болуп саналат. Бул багытта кесиптик талкууларды уюштуруу, пикир алмашуу жана жекече сабактарды өткөрүү сыяктуу иш-чаралар өзгөчө рол ойнойт, анткени булар мугалимдердин чеберчилигин жана кеп маданиятын туруктуу түрдө жакшыртууга өбөлгө түзөт.

Мугалимдин кеп маданиятынын өнүгүүсү билим берүү процессиндеги ачык диалогду өркүндөтүүгө жана, натыйжада, жалпы билим берүү системасынын сапатын жогорулатууга жардам берет. Бул макалада студенттер менен мугалимдердин ортосундагы өз ара түшүнүү, ишеним жана эффективдүү баарлашуу билим берүүнүн маанилүү бөлүгү экендиги көрсөтүлөт.

Бул иш-чаралардын ар бири мугалимдердин кеп маданиятын өркүндөтүүдө чоң роль ойнойт. Кесиптик талкуулар, пикир алмашуулар жана жекече сабактар ар түрдүү тилдик жана педагогикалык ыкмаларды өздөштүрүү, тажрыйба алмашуу жана кеп маданиятын өркүндөтүүдө мугалимдерге жакшы мүмкүнчүлүк түзөт. Мындай аракеттер билим берүү процессинде сапатты жогорулатуу, ошондой эле окуучуларга түшүнүктүү жана адептүү сабак берүүгө шарт түзөт.

Пайдаланылган адабияттар

1. Б. Н. Головин. Как говорить правильно: заметки о культуре русской речи. М., 1988 (3-е изд.)
2. Мусаев, С. Ж. Кеп маданияты жана норма [Текст] / С. Мусаев. – Бишкек, 2001. – 130 б.
3. Мусаев, С.Ж. Кеп маданиятынын маселелери [Текст] / С. Ж. Мусаев. – Бишкек, 1993. – 165 б/
4. Н.И. Формановская. Речевой этикет и культура общения [Текст] / М.: Высш. шк. 1989. -156 с
5. Даанышман кеп: Учкул сөздөр [Текст]: өспүрүмдөр үчүн адабият / [С. Андабеков, Т. Жолдошев, Б. Молдокожоев ж.б.]. – Фрунзе: Даанышман, 1990. – 101 б.
6. Даутов, К. Сөз өнөрүнүн эстетикасы [Текст]: макалалар жыйнагы / К. Даутов. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – 192 б.

ГУМАНИТАРДЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУ МЕТОДДОРУ

Дуванаева Карачач Токтомаматовна

педагогика илимдеринин кандидаты, доцент,
Ош мамлекеттик университети
kduvanaevaoshu@gmail.com

Мадмарова Зейнегул Курбаналевна

Ош мамлекеттик университети
zmadmarovaoshu@mail.ru

Аннотация

Автор бул изилдөө гуманитардык билим берүүдөгү интерактивдүү окутуу методдоруна арналган. Изилдөөнүн максаты — интерактивдүү методдордун, мисалы, оюн, дебаттар, группалык талкуулар жана мультимедиялык презентациялардын, билим берүү процессинде колдонулушу жана студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуудагы таасирин талкуулоо. Интерактивдүү окутуу студенттердин критикалык ойлоону жөндөмдөрүн, командада иштөө мүмкүнчүлүктөрүн жана өз ара байланыштарын жакшыртууга көмөктөшөт.

Изилдөөнүн алкагында интерактивдүү методдорду колдонуу аркылуу студенттердин билим алууга болгон кызыгуусун арттыруу, тереңдетүү жана практикалык көндүмдөрдү жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрү каралат. Ошондой эле, реалдуу класстагы жана онлайн режимдеги интерактивдүү окутуунун колдонулушу, педагогикалык технологиялардын жаңылануусу, студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуудагы ролу анализделет.

Изилдөөнүн жыйынтыгы гуманитардык билим берүүдө интерактивдүү окутуу методдорунун эффективдүүлүгүн жана алардын билим берүү процессине болгон оң таасирин көрсөтөт, ошондой эле, студенттердин билимге болгон кызыгуусун жогорулатууга жардам берет.

Ачкыч сөздөр: гуманитардык билим берүү, система, интерактивдүү методдор, практикалык көндүмдөр, жаңы технологиялар, жаңылануу, педагогика.

1. КИРИШҮҮ

1.1. Теманын актуалдуулугу

Гуманитардык билим берүүдөгү интерактивдүү окутуу методдору бүгүнкү күндө билим берүү процессинде чоң мааниге ээ. Ушул учурдагы билим берүү системасы студенттердин акыл-ой активдүүлүгүн, социалдык компетенцияларын жана критикалык ойлоону жөндөмдөрүн жогорулатууга багытталган. Интерактивдүү окутуу методдору билим алуучулардын катышуусун камсыз кылып, маалыматты активдүү жана эффективдүү кабыл алууга мүмкүндүк берет. Мындай методдорду колдонуу аркылуу студенттердин билим алууга болгон кызыгуусун жогорулатууга, билимди тереңдетүүгө жана практикалык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө жетишүүгө болот.

1.2.Изилдөөнүн максаты жана милдеттери

Изилдөөнүн негизги максаты — гуманитардык билим берүүдөгү интерактивдүү окутуу методдорунун натыйжалуулугун жана алардын студенттердин билим алуусуна тийгизген таасирин изилдөө. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер коюлат:

- Интерактивдүү окутуу методдорунун түрлөрүн аныктоо жана классификациялоо.
- Студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуудагы интерактивдүү методдордун ролун талкуулоо.
- Интерактивдүү окутуунун класстагы жана онлайн режимдеги колдонулушун изилдөө.
- Интерактивдүү окутуунун педагогикалык технологиялар менен байланышын карап чыгуу.

1.3.Изилдөө ыкмалары

Изилдөө үчүн ар кандай методологиялык ыкмалар колдонулат, анын ичинде:

- Литературалык анализ: гуманитардык билим берүүдөгү интерактивдүү окутуу методдору боюнча адабиятты изилдөө.
- Сураштыруулар: студенттердин жана окутуучулардын интерактивдүү окутуу методдору тууралуу пикирлерин топтоо.
- Тажрыйбалык изилдөө: класстагы жана онлайн форматтагы интерактивдүү окутуунун натыйжаларын байкоо.
- Статистикалык анализ: алынган маалыматтарды анализдөө жана жыйынтыктоо.

2. ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУ МЕТОДДОРУНА ЖАЛПЫ ТҮШҮНҮК

2.1. Интерактивдүү окутуунун аныктамасы

Интерактивдүү окутуу — билим берүү процессинде студенттердин активдүү катышуусун камсыз кылуучу методология. Бул метод студенттердин билимди кабыл алуу, иштетүү жана колдонуу жөндөмдөрүн жогорулатууга багытталган. Интерактивдүү окутуу методдору формалдуу жана формалдуу эмес билим берүү чөйрөсүндө кеңири колдонулуп, студенттерге өз ойлорун жана пикирлерин бөлүшүүгө, башкалар менен иштөөгө, жана тажрыйба аркылуу үйрөнүүгө мүмкүндүк берет.

2.2.Интерактивдүүлүктүн мааниси

Интерактивдүүлүк билим берүү процессинде төмөнкүдөй маанилүү аспектилерди камсыз кылат:

- Студенттин активдүүлүгү: Интерактивдүү окутуунун негизги максаты — студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуу. Студенттер өз активдүүлүктөрүн көрсөтүп, топтук иштерге, дебаттарга жана ролевые игрыга катышат.

- Критикалык ойлонуу: Интерактивдүү методдор студенттерди критикалык ойлонууга жана маселелерди чечүүгө үйрөтөт, бул билимди тереңдетүүдө маанилүү ролду ойнойт.
- Социалдык байланыштар: Студенттер арасында өз ара байланыштарды өнүктүрүү, социалдык компетенцияларды жогорулатуу, жана командада иштөө көндүмдөрүн жетиштирүү интерактивдүү окутуунун маанилүү аспектилеринин бири.

2.3. Интерактивдүү методдордун негизги принциптери

- Интерактивдүү окутуу методдору төмөнкү принциптерге негизделет:
- Иш-аракетке негизделүү: Студенттер окуу процессинде активдүү катышуусун камсыз кылган иш-аракеттерди аткаруу.
- Ошол жерде тажрыйба алуу: Студенттер практикалык тажрыйба алышы керек, ал эми окутуучулар процессин моделдештирүү жана рефлексиялаш үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылышы керек.
- Коопсуздук жана колдоо: Студенттерге өз оюн эркин билдирүүгө жана эксперимент жүргүзүүгө мүмкүнчүлүк берүү, ошондой эле психологиялык жактан коопсуз атмосфераны түзүү.
- Топтук иш: Студенттердин өз ара кызматташуу, пикир алмашуу жана идеяларды талкуулоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу.
- Эмоционалдык байланыш: Окутуучулар жана студенттер арасында эмоционалдык байланыш түзүү, бул билим алуу процессине кызыгуу жаратууга жардам берет.

3. ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУНУН ТҮРЛӨРҮ

1. Ролдук оюндар

Ролевые игры — студенттерге белгилүү бир ролдорду аткарып, алардын өз ара аракеттешүүсү аркылуу билим алуу мүмкүнчүлүгүн берген интерактивдүү метод. Бул оюндарда студенттер реалдуу же гипотетикалык сценарийлерде катышып, көйгөйлөрдү чечүүгө, эмоцияларды түшүнүүгө жана социокультуралык байланыштарды изилдөөгө мүмкүнчүлүк алышат. Мисалы, социалдык көйгөйлөрдү талкуулоо же тарихи окуяларды кайра жаратуу студенттерге критикалык ойлонуу жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет.

2. Дебаттар

Дебаттар — студенттердин белгилүү бир темада пикир алмашуусун жана аргументтерин иштеп чыгышын талап кылган метод. Бул процесс студенттерге анализдөө, логикалык ой жүгүртүү, жана түшүнүк деңгээлин жогорулатууга мүмкүнчүлүк берет. Дебаттар ошондой эле катышуучулардын коммуникациялык жөндөмдөрүн, өз ой-пикирлерин жүйөлүү түрдө билдирүү жөндөмдөрүн, жана конструктивдүү пикир алмашуусун жакшыртат.

3. Группалык талкуулар

Группалык талкуулар — студенттердин биргеликте иштеп, теманы тереңирээк түшүнүү үчүн пикир алмашуусун камсыз кылган метод. Талкуулардын жүрүшүндө

студенттер өз ойлорун жана сунуштарын билдирип, бири-биринин көз караштарын угуп, маселелерди чечүү жолдорун изилдей алышат. Бул процесс командада иштөө, коллаборациялык көндүмдөрдү өнүктүрүү жана социалдык байланыштарды түзүү үчүн пайдалуу.

4. Мультимедиялык презентациялар

Мультимедиялык презентациялар — информацияны визуализациялоо жана интерактивдүүлүктү жогорулатуу үчүн технологияларды колдонууга негизделген метод. Студенттер ар түрдүү мультимедиялык куралдарды (видео, графиктер, анимациялар) колдонуп, темаларды көрсөтүшөт. Мындай презентациялар студенттерге материалды жакшыраак түшүнүүгө, кызыгууну жогорулатууга жана креативдүү ойлоону өнүктүрүүгө жардам берет.

5. Проекттер жана алардын уюштурулушу

Проекттер студенттерге реалдуу проблемаларды чечүү жана практикалык тажрыйба алуу үчүн уюштурулган ишмердүүлүктөрдү камтыйт. Студенттер группаларда же жекече иштеп, долбоорлорун даярдап, сунуш кылышат. Бул процесс студенттердин изилдөө, пландоо, уюштуруу жана презентациялоо жөндөмдөрүн өнүктүрөт. Проекттер интерактивдүү окутуунун маанилүү элементтеринин бири болуп саналат, анткени алар студенттерге билимди иш жүзүндө колдонууга мүмкүндүк берет.

Жыйынтык

Интерактивдүү окутуунун жогоруда айтылган түрлөрү студенттердин билим алуусун активдештирип, критикалык ойлоону жана коммуникациялык жөндөмдөрүн жогорулатууга жардам берет. Бул методдор гуманитардык билим берүү процессинде жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачып, студенттердин билим алуудагы кызыгуусун арттырат.

4. СТУДЕНТТЕРДИН АКТИВДҮҮЛҮГҮ ЖАНА БИЛИМ АЛУУГА БОЛГОН КЫЗЫГУУСУ

Студенттердин окуу процессиндеги активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн төмөнкү механизмдерди колдонууга болот:

1. *Интерактивдүү методдор:*

Студенттерди сабакка активдүү катышууга тартуу үчүн интерактивдүү методдорду, мисалы, рөлдүү оюндарды, дебаттарды, группалык талкууларды жана мультимедиялык презентацияларды колдонуу керек. Бул ыкмалар студенттердин окууга болгон кызыгуусун арттырып, аларга өз идеяларын билдирүү мүмкүнчүлүгүн берет.

2. *Проблема-чечүү методдору:*

Реалдуу жашоодогу проблемаларды чечүү боюнча тапшырмаларды берүү натыйжалуу. Мисалы, коомдогу актуалдуу маселелерди талдоо жана чечүү жолдорун табуу студенттердин изилдөө, анализдөө жана чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрөт.

3. *Жекече иштөө:*

Ар бир студенттин муктаждыктарын, кызыкчылыктарын жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен окуу процессин жекелештирүү зарыл.

Индивидуалдык окуу пландары, өз алдынча иштөөгө багытталган тапшырмалар жана ар түрдүү окутуу материалдары бул максатка жетүүгө жардам берет.

4. *Кайтарым байланыш:*

Студенттердин прогресси жөнүндө үзгүлтүксүз кайтарым байланыш берүү маанилүү. Бул аларды мотивациялап, мындан ары да жакшыраак окууга түрткү берет.

5. *Жарыш элементтери жана сыйлыктар:*

Сабакта оюн элементтерин киргизүү, сынактарды уюштуруу жана жетишкендиктери үчүн сыйлыктарды берүү студенттердин кызыгуусун арттырат жана алардын аракетин активдештирет.

2. Билим алууга болгон кызыгууну арттыруу

1. *Теманы актуалдаштыруу:*

Окутуучулар сабак темаларын студенттер үчүн маанилүү жана кызыктуу кылууга аракет кылышы керек.

Мисал: азыркы учурдагы инфляция же криптовалюталар боюнча тексттик мисалдарды колдонуу, сөздүн мааниси жөнүндө талкуу уюштуруу.

2. *Практикалык тажрыйба:*

Студенттер теорияны практика менен байланыштыра алганда, билимге болгон кызыгуу жогорулайт.

Мисал:

- Стажировка: Студенттери иш жүзүндө баарлашып үйрөнсө, бул билимди бекемдейт.
- Долбоорлор: факультетинин студенттери долбоорлордо иштесе, бул алардын теориялык билимдерин бекемдейт.

3. *Технологияларды колдонуу:*

Санариптик жана интерактивдүү технологиялар билим алуу процессин кызыктуу жана жеткиликтүү кылат.

Мисалдар:

- Онлайн платформалар: Moodle, Coursera, Google Classroom сыяктуу платформаларды пайдаланып, студенттерге өз алдынча окууга шарт түзүү.
- Симуляциялар: Сабакта лабораториялык эксперименттерди виртуалдык симуляциялар аркылуу жүргүзүү.
- Виртуалдык реалдуулук: Сабакта студенттерге байыркы доорлордун виртуалдык турларын сунуштоо же медициналык студенттерге операция жасоону виртуалдык чөйрөдө үйрөтүү.

4. *Креативдүү окутуу ыкмалары:*

Сабактын мазмунун кызыктуу жана эсте калаарлык кылуу үчүн чыгармачыл методдорду колдонуу.

Мисал: Англис тили сабагында чыгармалардын негизинде театралдык сценкаларды уюштуруу же мультимедиялык контенттерди жаратуу.

5. *Оюн элементтерин колдонуу (геймификация):*

Билим берүү процессине оюндардагыдай кызыктуу элементтерди киргизүү мотивацияны күчөтөт.

Мисал: Англис тили сабагында жарыштар уюштуруу же тесттерди оюн түрүндө өткөрүү. Kahoot же Quizizz сыяктуу платформаларды колдонуу менен интерактивдүү викториналарды жүргүзүү.

6. *Таланттарды жана кызыкчылыктарды аныктоо:*

Студенттердин жеке кызыкчылыктарына көңүл буруу менен, аларга тиешелүү тапшырмаларды берүү.

Мисал: Англис тили сабагында ар бир студентке өзүнүн кызыккан темасын изилдеп, аны презентация кылуу мүмкүнчүлүгүн берүү.

3. *Критикалык ойлонуу жөндөмдөрүн өнүктүрүү*

1. *Талдоо жана синтез*

Идея: Студенттерди маалыматты талдоо, салыштыруу жана синтездөө иштерине тартуу.

Мисалы:

- a. *Метафора жана тема талдоо:* Англис адабиятындагы белгилүү чыгармаларды, мисалы, Уильям Шекспирдин *Romeo and Juliet* чыгармасындагы метафораларды жана темаларды талдоо.
- b. *Макаала анализи:* Англис тилиндеги жаңылыктар макаласын берип, автордун негизги ой-пикирин, фактыларды жана аргументтерди бөлүп көрсөтүү тапшырмасын берүү.
- c. *Салыштыруу:* Эки белгилүү көркөм фильмдин же китептин окшош жана айырмачылыктарын жазуу (мыйзамдуу негиздер менен).

2. *Рефлексия*

Идея: Студенттер өз ойлорун жана тажрыйбаларын карап чыгып, сабак алууга көнүшөт.

Мисал (англис тили):

- a. *Жеке күндөлүк жазуу:* Студенттерге англис тилиндеги тапшырмалардан же сабактардан алган негизги тажрыйбасын жана аларды кандайча колдонууга болорун жазууну сунуштоо.
- b. *Рефлексиялык эссе:* "What was the most challenging aspect of this lesson, and how did you overcome it?" деген суроолорго жооп катары эссе жазуу.
- c. *Өз алдынча тестти карап чыгуу:* Жазылган эссесин же текстти кайра окуп, стилдик жана грамматикалык каталарды аныктоо.

3. *Талкуулар жана дебаттар*

Идея: Талкуулар аркылуу студенттер аргументтерин иштеп чыгууга жана **башкаларды угууга үйрөнүшөт.**

Мисал (англис тили):

- a. *Тема боюнча дебаттар:* Студенттерди эки топко бөлүп, англис тилинде актуалдуу теманы талкуулоо (мисалы, "Is social media a positive or negative influence on society?").

- b. *Пикир алмашуу: "What are the advantages and disadvantages of remote learning?"* деген темада дискуссия өткөрүү.
 - c. *Ролдук оюндар*: Студенттерге белгилүү бир тема боюнча аргументтерди сунуштап, ар биринин пикирин коргоону талап кылган ролдук оюндарды уюштуруу.
 4. *Креативдүү ой жүгүртүүнү колдоо*
Идея: Критикалык жана чыгармачыл ойлоону айкалышын камсыздоо.
Мисал (англис тили):
 - a. *Сценарий түзүү*: Студенттерден белгилүү бир тема боюнча кыска пьеса жазууну жана аны сахналаштырууну талап кылуу.
 - b. *Альтернативдүү аяктоо*: Адабий чыгарманы окуп, андан башкача аяктоо вариантын сунуштоо ("*Rewrite the ending of 'The Great Gatsby'*").
 5. *Чечим кабыл алуу процесси*
Идея: Студенттерден реалдуу көйгөйлөрдү чечүү жолдорун изилдөө.
Мисал (англис тили):
 - a. *Case study*: Экология боюнча бир мисалды берүү (мисалы, "*How to reduce waste in schools?*"), жана студенттерден бул маселени чечүү үчүн идеяларды сунуштоону сурануу.
 - b. *Проблеманы чечүү талкуусу*: Топтук иштерде студенттер өз пикирлерин далилдер менен бекемдөөгө жана компромисске келүүгө үйрөнүшөт.

Жыйынтык

Студенттердин активдүүлүгүн жана билим алууга болгон кызыгуусун жогорулатуу билим берүү процессинин натыйжалуулугун жогорулатууга жардам берет. Интерактивдүү методдор, актуалдуу темалар, практикалык тажрыйба жана критикалык ойлоону жөндөмдөрүн өнүктүрүү студенттердин билим алуусунда маанилүү роль ойнойт.

5. ИНТЕРАКТИВДҮҮ ОКУТУУНУН РЕАЛДУУ КЛАССТАГЫ ЖАНА ОНЛАЙН РЕЖИМДЕГИ КОЛДОНУЛУШУ

1. Класстагы интерактивдүү окутуунун натыйжалуулугу

Класстагы интерактивдүү окутуу студенттердин активдүүлүгүн, катышуусун жана билим алуунун натыйжалуулугун жогорулатат.

- Тикелей байланыш: Окутуучу менен студенттердин ортосундагы тикелей байланыш интерактивдүү окутуунун негизги аспектилеринин бири болуп саналат. Студенттер муну менен өз пикирин билдирип, суроолор берип, түздөн-түз жооп алышат, бул билим алууну тереңдетет.

- Топтук иш жана социализация: Группалык талкуулар, дебаттар жана ролевые игры студенттерге командада иштөө, пикир алмашуу жана социалдык байланыштарды түзүү мүмкүнчүлүгүн берет. Мындай активдүүлүк студенттердин бир-бирине болгон түшүнүгүн жакшыртат.

- Проблема чечүү жөндөмдөрүн өнүктүрүү: Студенттер реалдуу кырдаалдарда проблемаларды чечүүдө жана сунуштарды талкуулоодо катышуу менен критикалык ойлоону жөндөмдөрүн өнүктүрүшөт.

2. Онлайн окутуунун өзгөчөлүктөрү

Онлайн окутуу интерактивдүү окутуунун жаңы формасын сунуштайт жана бир катар өзгөчөлүктөргө ээ:

- Угутуучу инструменттер: Онлайн платформа аркылуу билим берүү процесси вебинарлар, видеолор, форумдар жана интерактивдүү тесттер аркылуу жүргүзүлөт. Бул инструменттер студенттерге материалды өз ылдамдыгы менен окууга жана кайра кайтып келип карап чыгууга мүмкүндүк берет.

- Географиялык чектөөлөрдүн жоктугу: Онлайн окутуу студенттерге дүйнөнүн каалаган бурчунан катышууга мүмкүнчүлүк берет. Бул мүмкүнчүлүк студенттердин катышуусун кеңейтет жана ар түрдүү культуралар менен байланышууга жардам берет.

- Жеке темп: Онлайн окутуунун артыкчылыгы — студенттер өз темпинде окуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу. Алар маалыматты каалаган убакта, каалаган жерде алуу менен билим алууга болгон кызыгуусун жогорулатышат.

3. Технологиялардын ролу

Технологиялар интерактивдүү окутуунун бардык аспектилеринде маанилүү роль ойнойт:

- Санариптик платформалар: Moodle, Google Classroom, Zoom жана Microsoft Teams сыяктуу платформалар окутуу процессин уюштурууга жардам берет. Алар онлайн жана оффлайн окутууну интеграциялоону жеңилдетет.

- Интерактивдүү инструменттер: Kahoot, Mentimeter, Padlet сыяктуу инструменттер студенттердин активдүүлүгүн арттырат жана окутууну кызыктуу кылат. Студенттерге түздөн-түз катышууга мүмкүндүк берген интерактивдүү тесттер жана анкета өткөрүү ыкмалары окуу процессин жандандырат.

- Визуализация жана мультимедия: Видео, анимация жана инфографика студенттердин визуалдык аң-сезимин арттырып, материалды түшүнүүнү жеңилдетет. Мындай технологиялар билимди визуализациялап, студенттердин кызыгуусун жогорулатат.

Жыйынтык

Интерактивдүү окутуу реалдуу класстагы жана онлайн режимдеги формалары ар кандай мүмкүнчүлүктөрдү сунуштайт. Алардын ар бири уникалдуу өзгөчөлүктөргө жана артыкчылыктарга ээ, ал эми технологиялар бул процесс үчүн маанилүү инструменттерди сунуштайт. Бул, өз кезегинде, билим берүүнүн сапатын жогорулатууга жана студенттердин билим алууга болгон кызыгуусун арттырууга жардам берет.

6. ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН ЖАҢЫЛАНУУСУ

1. Интерактивдүү окутуунун инновациялык аспекттери

Интерактивдүү окутуунун инновациялык аспекттери билим берүү процессине жаңы технологиялардын, методдордун жана концепциялардын киргизилишин билдирет.

- Дигитализация: Дүйнөлүк цифралдык трансформация контекстинде интерактивдүү окутуу инновациялык методдорду колдонуу менен билим берүү процессин өркүндөтүүдө. Студенттерге билим берүү үчүн санариптик платформалар, видео жана мультимедиялык материалдар колдонулат.

- Кайталануучу окутуу: Интерактивдүү окутуу методдору, анын ичинде ролевые игры жана группалык иш, студенттердин практикалык көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет. Мындай методдор билимди тезирээк кабыл алууга жана түшүнүүгө көмөк көрсөтөт.

- Клиенттик педагогика: Студенттердин кызыгуусун жогорулатуу, алардын билим алуу процессине катышуусун арттыруу, жана практикалык көндүмдөрдү өнүктүрүү үчүн оюндуу элементтерди колдонуу. Оюндук методдор интерактивдүү окутуунун жаңы формаларын түзүүгө жардам берет.

2. Жаңы методдор жана куралдар

Жаңы педагогикалык технологиялар жана методдор студенттердин активдүүлүгүн жана билим алууга болгон кызыгуусун жогорулатууда зор мааниге ээ.

- Симуляциялар: Окутууда реалдуу кырдаалдарды моделдеген симуляциялар студенттерге теориялык билимди практикада колдонууга мүмкүнчүлүк берет. Мындай методдор билим алууну тереңдетет.

- Ашырылган чындык (AR) жана виртуалдык чындык (VR): AR жана VR технологиялары интерактивдүү окутууну жаңы деңгээлге алып чыгат. Студенттер бул технологияларды колдонуу менен 3D чөйрөдө практикалык билим алышат.

- Интерактивдүү веб-куралдар*: Kahoot, Quizlet, Pear Deck сыяктуу веб-куралдар студенттердин активдүүлүгүн арттырат. Алар окутууну кызыктуу жана динамикалуу кылып, студенттердин көңүлүн бурган куралдар катары кызмат кылат.

7. ЖЫЙЫНТЫК

1. Изилдөөнүн жыйынтыктары

Изилдөө интерактивдүү окутуунун эффективдүүлүгүн, студенттердин билим алууга болгон кызыгуусун жана активдүүлүгүн жогорулатуу боюнча натыйжаларды көрсөттү. Студенттер интерактивдүү окутуу методдору аркылуу практикалык көндүмдөрдү жакшырткан жана маалыматты терең түшүнгөн.

2. Интерактивдүү окутуунун билим берүү процессиндеги мааниси

Интерактивдүү окутуу билим берүү процессинде негизги ролду ойнойт. Ал студенттерди билим алууга активдүү тартат, критикалык ойлоону

жөндөмдөрүн өнүктүрөт жана реферат, дебат сыяктуу социалдык активдүүлүктөрдү стимулдаштырат. Мындан тышкары, интерактивдүү методдор студенттердин мурунку билимдерин байытууга жардам берет.

3. Келечектеги изилдөөлөр үчүн сунуштар

Келечектеги изилдөөлөр интерактивдүү окутуунун жаңы методдорун, технологияларын жана инструменттерин изилдөөгө, ошондой эле алардын эффективдүүлүгүн жана студенттердин билим алуу процессиндеги ролун тереңирээк түшүнүүгө багытталууга тийиш. Ошондой эле, интерактивдүү окутуунун ар түрдүү контексттерде, анын ичинде онлайн жана оффлайн режимдерде колдонулушун изилдөө актуалдуу болоору белгиленет.

КОЛДОНУЛГАН РЕСУРСТАР

- С. Каратаева, Н. Масалиева (2023). Кесиптик багыт берүүнүн теориясы жана практикасы: окуу-услугу колдонмосу / түз.
https://kesiptanda.edu.gov.kg/media/%D0%9A%D0%B5%D1%81%D0%B8%D0%BF%D1%82%D0%B8%D0%BA_%D0%B1%D0%B0%D0%B3%D1%8B%D1%82_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D1%83%D1%83%D0%BD%D1%83%D0%BD_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%8F%D1%81%D1%8B_%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%8B_%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%83-%D1%83%D1%81%D1%83%D0%BB%D0%B4%D1%83%D0%BA_%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BC%D0%BE.pdf
- Кыргыз Республикасында билим берүүнү 2021–2030- жылдарга карата өнүктүрүүнүн концепциясы, <https://edu.gov.kg/media/files/3ae0adc0-2c9b-4014-9ee5-af90ce612959.pdf>
- Билим берүү системасындагы инновациялык (жаңылануу) процесстери.
Википедия,
[https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BC_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D2%AF%D2%AF_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D1%8B_%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D0%BB%D1%8B%D0%BA_\(%D0%B6%D0%B0%D2%A3%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83%D1%83\)_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8](https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%BC_%D0%B1%D0%B5%D1%80%D2%AF%D2%AF_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%81%D1%8B%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D1%8B_%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%D0%BB%D1%8B%D0%BA_(%D0%B6%D0%B0%D2%A3%D1%8B%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%83%D1%83)_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8)
- Кыргызстанда билим берүү ресурстары,
https://oku.edu.gov.kg/ky/?fbclid=IwY2xjawGS3CtleHRuA2FlbQIxMAABHeNg3RxfwJbxy3aNHfcOqoe_owniOvkgabvstfjI-7sYvJceZ-4VROcK9A_aem_YokPYwlg2Sp0iP_qgwx5vw
- Асанов, Н. (2023). Санариптик технологиялардын ролу: билим берүү жана окутуу. Бишкек: Академия, https://jarchy.arabaev.kg/admin-admin/fotogalere/1689323246_a4ff420bd90edcecf9d0578ef6daa9f.pdf

BİR JAPON GİYSİSİ OLAN KİMONONUN ISSEY MİYAKE ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

Alara Nur KESKİN

Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi
alaranur.keskin@atauni.edu.tr
ORCHID ID 0000-0001-8381-6934

Özet

Japon kültürünün en önemli özelliği, doğaya duyulan sonsuz saygıdır. Yüzyıllar boyunca Japon sanatında doğa ile çok güçlü bir ilişki kuaarulmuştur. Giysiler ise, iklim şartları ile uyumlu bir formda olmuştur. En önemli giysi türlerinden biri olan kimonoların tarihi, 9. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Asıl kökeni Çin olan kimonolar, dönemin Japon-Çin kültürel etkileşimleri sonucunda Japon kültüründe de görülmeye başlanmıştır. Kimono, bir kuşak ile belden bağlanan iki parça halinde üretilmiş bir giysi türüdür. Ayrıca kimonolar, giyen kişi için bir güç ve karakter sembolüdür. 19. Yüzyıla kadar gelenekselliğini koruyan kimonolar, dönemin getirdiği şartlar kapsamında batı etkisinde kalmış ve giysi formunda değişmelere uğramıştır.

Issey Miyake kendine özgü, güncel ve teknolojik teknikler kullanarak tasarım yapan bir moda tasarımcısıdır. Sıkıştırılmış pililer ve teknolojiyi birleştirerek yaptığı giysi tasarımları buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca bir Japon katlama sanatı olan "Origami" kullanarak yaptığı tasarımlar da öne çıkmaktadır. Günümüzde de birçok güncel kimono tasarımı görsek de bir Japon moda tasarımcısı olan Issey Miyake, alışılmadık üslubu ile geleneksel kimonolara farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. Araştırmada, Japon giysi kültüründe kullanılan geleneksel kimono tasarımsal bağlamda incelenmiş, incelemeye konu olan kimononun günümüz moda tasarımındaki yeri Issey Miyake örneklemini üzerinden açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kimono, doğa, Issey Miyake, tasarım

EXAMINATION OF THE KIMONO, A JAPANESE GARMENT, THROUGH ISSEY MIYAKE

Abstract

The most important feature of Japanese culture is the eternal respect for nature. For centuries, a very strong relationship with nature has been established in Japanese art. The clothes, on the other hand, were in a form compatible with climatic conditions. The history of kimonos, one of the most important types of clothing, 9. it dates back to the century. Kimono, whose original origin is Chinese, have also started to be seen in Japanese culture as a result of Japanese-Chinese cultural interactions of the period. A kimono is a type of garment made in two pieces that are tied at the waist with a belt. In addition, kimonos are a symbol of strength and character for the wearer. 19. Kimonos, which have maintained their traditionality until the century, have been influenced by the west within the scope of the conditions imposed by the period and have undergone changes in the form of clothing. Issey Miyake is a fashion designer who designs using unique, up-to-date and technological techniques. The clothing designs he made by combining compressed pleats and technology can be given as an example of this. In addition, his designs using "Origami", a Japanese folding art, are also featured. Although we see many current kimono designs today, Issey Miyake, a Japanese fashion designer, has given a different perspective to traditional kimono with his unusual style. In the research, the traditional kimono used in Japanese clothing culture was examined in a design context, and the place of the kimono subject of the study in modern fashion design was explained using the Issey Miyake sample.

Keywords: Kimono, nature, Issey Miyake, design

GİRİŞ

Birçok giysi kültüründe kültürel miras olarak korunan giysiler vardır. Bunlar geleneksel olarak, kültürü tanımamıza yardımcı olur. Japon kültürünün geleneksel giysisi olan Kimono ise, hem fiziksel hem de ruhsal anlayışın bir simgesi olarak kabul edilir. Günümüzde de hala özel törenlerde halk tarafından giyilen ve gelenekselliği korunan bir giysi türüdür. Fakat kimono yalnızca giysi olarak değil, insanların ruhsal dünyasının bir temsil aracı olarak görülür. Yakın geçmişte ve günümüzde ise, Japon kimonolarını tasarım unsuru olarak ele alıp modern bir üslupla işleyen tasarımcılar bulunmaktadır. Çalışmada, Issey Miyake günümüz tasarımcısı olarak seçilmiş ve 3 adet kimono tasarımı incelenmiştir. Araştırmanın amacı, geleneksel kültürde var olan giysilerin modern dünyada da uygulanabilirliğinin incelenmesidir.

1. Japon Giysi Kültüründe Kimono

Kimono, T şeklinde, uzun kollu ve ayak bileklerine kadar uzanan bir giysidir. Geniş ve düz kumaş parçaları hazırlanır, bu da katlama ve saklama alanı pratiklik sağlar. Fakat kimonolar, yalnızca bir giysi olarak algılanmamalıdır. Öyle ki, Japon kültüründe kimonoların giyilen kişinin ruhsal dünyasında değişim yarattığına inanılır. Diğer giysilerin aksine kimononun tüm türleri, dikişleri açıldığında ilk hali olan tek bir parçaya dönüşebilir. Hazırlanan kimononun asıl görünümü ancak hazırlanan kişi giydiğinde anlaşılabilir. Buradan anlaşılıyor ki, kimonoya anlam ve form veren şey onu giyen kişidir. Bu nedenle, Japon Kültüründe güzel görünmek için kimono giymek yerine önce kişinin kendi ruhsal güzelliklerini güçlendirmesi gerektiğine inanılır.

Kimono, Japonya'nın uzun zamandan beri ve kültürel geçmişine dayanan bir yapıdır. Geleneksel Japon kıyafetlerinin temeli olan kimono, farklı dönemlerde farklı stillere evrilmiştir. Japonya'da dokuma kültürü ilk olarak "Jomon" döneminde görülmüştür. Genelde, keten ve çeşitli bitkisel liflerden elde edilen kimonolar, Çin'den gelen ipeki kumaşların etkisinde kalır. Fakat üçüncü yüzyılda kendi ipeğini üretmeye başlayan Japonlar kimonoya başka bir üslup kazandırır. Japonya'nın en zengin ve gösterişli dönemi, Hei-an dönemine tekabül eder. Bu nedenle kimono tarihinin araştırmaya başlanması bu dönemden itibaren ele alınmıştır.

Heian Dönemi, 794-1185 arası yılları kapsayan bir dönemdir. Heian döneminde kimononun görülen ilk formlarının ortaya çıktığı söylenebilir. Bu dönemde giyilen kimonolar, kat kat yapılardan kumaş parçalardan oluşmaktadır. Kumaş türü olarak, zarif ve ince kumaşlar tercih edilmiştir. Katlı formları ile birlikte kullanılan kumaşlar sayesinde giyilebilirliği kolaylaşmış ve günlük hayatta kullanımı sağlanmıştır. Üst sınıf aristokrat olarak nitelendirilen kadınlar, "Jūnihitoe" olarak adlandırılan ve 12 kat kumaştan oluşan özel yapım bir kimono giymişlerdir. Kimonolar, oldukça kişisel form, renk ve yapıda özel olarak üretilen giysilerdir. Katmanlar ve renk çeşitliliği onu giyen kişiler hakkında bilgi verir niteliktedir.

Kamakura ve Muromachi dönemleri 1185-1573 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemlerde giyilen kimonolar, günlük hayatı kolaylaştırmak adına daha işlevsel hale gelmiştir. Heian döneminde giyilen kimonoların çok katlı yapısının aksine, daha sade, hafif ve tek katlı kimonolar yaygın hale gelmiştir. Bu dönemde Samuray sınıfı kişiler de kimono giymeye başlamıştır. Bu nedenle, askerlerin daha rahat edebilmesi adına, kimonoların form ve biçimsel özelliklerinde sadelik ve rahatlığın ön plana çıktığı görülmüştür.

1603-1868 yıllarını kapsayan döneme Edo Dönemi olarak adlandırılır. Edo döneminin kimonolar için önemi farklıdır çünkü bu dönemde kimonolar Japonya'da bir sanat nesnesine dönüşmüştür. Kimono, giyen kişinin sosyal sınıfı, yaşı ve medeni hali gibi kişisel bilgilerini gösteren bir sembol haline geldi. Bu dönemde ipek gibi lüks kumaşlar, el boyaması ve nakış teknikleri ile işlenen kimono modelleri oldukça sık kullanılmıştır.

Meiji Dönemi (1868-1912 yıllarını kapsayan bir dönemdir. Bu dönemde Japonya Batı'ya açılmaya ve modernleşmeye başladı. Batı üslubuna yaklaşan kıyafetler yaygınlaştı ve kimono günlük hayatta kullanılan bir giysi olmaktan çıkarak, daha çok özel günlerde giyilen geleneksel bir kıyafet olarak giyilmeye başladı.

Günümüzde ise, kimono, Japonya'da hala önemli bir tarihsel ve kültürel simge olarak kabul edilmektedir. Geleneksel törenler, festivaller, düğünlerde kimonoların giyildiği görülür. Günümüz Japon kültüründe bazı kesimler tarafından kimono özel günler ve törenlerde tercih edilirken, bazı toplumlarda günlük hayatta giyilen bir giysi olarak da görülmüştür.

Görsel.1 (sol), 2 (sağ) 17.yüzyıla ait olduğu tahmin edilen Japon Kimonoları
<https://japanobjects.com/features/kimono-guide>

2. Issey Miyake

Issey Miyake 1938'de doğmuş, Japon bir moda tasarımcısıdır. Tokyo'daki [Bunka Fashion College](#)'da eğitim aldıktan sonra önce Paris'e, ardından da New York'a taşınan Issey Miyake, bu şehirlerde Hubert de Givenchy, Guy Laroche ve Geoffrey Beene gibilerine asistanlık yaptı. (<https://bantmag.com/issey-miyake-1938-2022/>) 1970'te Japonya'ya dönerek, Miyake Design Studio'yu hayata geçirdi.

Issey Miyake, alışılmışın dışına çıkarak tasarımlarında, metal, plastik, kâğıt gibi materyalleri kullanmıştır. Ayrıca, teknolojiden de faydalandığı tasarımlarında kullandığı kumaşı pileleme tekniğiyle 1980'lerde alanında çığır açan bir üslup geliştirmiştir. Kumaşın kırışmasını engelleyen bu teknik, "[Pleats, Please](#)" koleksiyonu sayesinde dünyaya duyurulmuştur. Bir Japon katlama sanatı olan origamiyi andıran tasarımları; rahat giyimi ve vücudu formuna uygun biçimiyle üst düzey modayı sokak giyimiyle buluşturan bir üslup olarak görülmüştür.

Görsel.3 (sol), 4 (orta), 5 (sağ) Issey Miyake, spring 1995. Photo: Condé Nast Archive,
<https://www.vogue.com/article/issey-miyake-dies-at-84>

Tasarımları dünyanın farklı bölgelerindeki müzelerde sergilenen Issey Miyake, Steve Jobs, Grace Jones ve David Bowie gibi isimler için özel tasarımlar yapmıştır. Erkek ve kadın giysilerinin yanı sıra, parfüm üretimi de yapmıştır. Kendine özgü üslubu ile moda ve sanatı birleştiren sanatçı, 1997’de moda sektöründen çekildiğini açıklamıştır. Kurduğu markalar ise, yenilikçi düşünce yaklaşımı ile çalışmalarını sürdürmektedir.

Görsel. 6 (sol), 7 (sağ) Issey Miyake Giysi Tasarımlarından Örnek
<https://stylemagazine.vn/issey-miyake-nha-thiet-ke-day-mau-sac-thiet-thuc-va-sang-tao/>

3. ISSEY MİYAKE KİMONO TASARIMLARI

3.1. 1 No’lu Kimono

Issey Miyake tarafından yapılmış olan kimono tasarımının 1980’lere ait olduğu bilinmektedir. Tasarımcı bu tasarımında, geleneksel kimono formunu bir dış giysi olan palto formu ile günümüze uyarlamıştır. Görsel. 8’den anlaşacağı üzere, keten bir kumaştan yapılan kimononun zemin renginde kahverenginin alt tonlarından biri olan bej renk kullanılmıştır.

Görsel. 8 (sol), 9 (sağ) Issey Miyake Büyük Boy Kimono Palto, *Issey Miyake Oversized Kimono Coat, 1980s – Japanese Fashion Archive*

3.2. 2 No'lu Kimono

Issey Miyake tarafından yapılan giysinin 1980 yılına ait olduğu bilinmektedir. Bir dış giysi olarak tasarlanan kimononun, dış rengi gri, astar rengi ise mavi olarak görülmektedir.

Kumaş yapısı olarak, özellikli bir dokumaya sahiptir. Fotoğraftan anlaşılacağı üzere, farklı kalınlıktaki iplikler kullanılarak bezayağı dokuma ile dokunan bir kumaş olduğu anlaşılmaktadır.

Görsel. 10 (sol), 11 (sağ) Issey Miyake Örgü Kimono Palto, <https://japanesefashionarchive.com/product/issey-miyake-knit-kimono-coat-1980s/>

3.3. 3 No'lu Kimono

Issey Miyake'nin Pleats Please koleksiyonundan olan bu kimono, 2001 yılında yapılmıştır. Giysi, T.402:2-2001 giriş numarası ile İsey Miyake London LTD. tarafından Vivtoria and Albert müzesine verilmiştir. Issey Miyake'nin tasarımlarında kullandığı özel pili tekniği uygulanmış, siyah renkli polyester bir kumaştan yapıldığı bilinmektedir. Giysi, elbise ve şal olmak üzere 2 parçadan oluşmaktadır. İki farklı görsel incelendiğinde görülmüştür ki, şal parçası elbiseye bağlı bir parça olmayıp, elbise üzerinde farklı konumlandırılmaya uygundur.

Görsel. 12 (sol), 13 (sağ) Victoria and Albert Müzesi Koleksiyonu,
<https://collections.vam.ac.uk/item/O83458/pleats-please-issey-miyake-dress-issey-miyake/>

SONUÇ

Bu kapsamda, incelenmek üzere İsey Miyake tasarımlarından 3 adet kimono seçilmiştir. Seçilen kimonoların çeşitlilik sağlaması açısından 3 farklı yüzey dokusuna sahip olmasına dikkat edilmiştir. Issey Miyake Japon bir moda tasarımcısıdır. Görülmüştür ki tasarımcı, Japon geleneksel kimono tasarım unsurlarına bağlı olarak yüzey ve giysi formunda modern üslup geliştirmiştir.

Kaynakça

<https://japanobjects.com/features/kimono-guide>

<https://www.vogue.com/article/issey-miyake-dies-at-84>

<https://stylemagazine.vn/issey-miyake-nha-thiet-ke-day-mau-sac-thiet-thuc-va-sang-tao/>

<https://japanesefashionarchive.com/product/issey-miyake-knit-kimono-coat-1980s/>

<https://collections.vam.ac.uk/item/O83458/pleats-please-issey-miyake-dress-issey-miyake/>

<https://bantmag.com/issey-miyake-1938-2022/>

Issey Miyake Oversized Kimono Coat, 1980s – Japanese Fashion Archive

Nakanishi, A. (2019), *16. yüzyıl Osmanlı-Japon örnekleri bağlamında altın ve gümüş kullanımlı kaftan ve kimonolar* (yayınlanmış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul

Racinet, A. (2015), *The Complete Costume History*, Köln: Taschen

Okumura, S. (1998-1999), *Kimono: Bir Japon Klasiği*, P Sanat Kültür Antika, 12, 102-119

COMPONENT STRUCTURES OF SOME INTERJECTIONS BASED ON THE EXAMPLES OF WORKS OF FAMOUS WRITERS

Surkeeva Dinara Bekmamatovna

IPhICC, Associate professors of the English language teaching methods chair
din_ara2011@mail.ru
УДК: 811.11-112

Akmatova Ainisa Abdibaitovna

Osh State University

Annotation

The article discusses some interjections in the English language and their translation into Russian and Kyrgyz languages based on the works of famous writers such as Ch.T. Aitmatov, Main Reed and others. The author draws attention to the component structure of interjections in three languages in order to identify isomorphic and allomorphic features. Equivalent options occupy a special place in the translation of interjections in three languages.

Keywords: interjections, structure, formula, equivalent, consonant, vowel, feature, component, identical, method.

КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРДЫН МИСАЛДАРЫНАН АЛЫНГАН АЙРЫМ СЫРДЫК СӨЗДӨРДҮНӨ КОМПОНЕНТТИК СТРУКТУРАЛАРЫНА АНАЛИЗ

Суркеева Динара Бекмаматовна

ОшГУ, ИФМК, к.ф.н., доценты МПАЯ
din_ara2011@mail.ru

Акматова Айниса Абдибаитовна

Ош мамлекеттик университети

Аннотация

Макалада англис тилиндеги кээ бир интерфекциялар жана алардын орус жана кыргыз тилдерине котормосу белгилүү жазуучулардын Ч.Т. Айтматов, Башкы камыш ж.б.. Автор изоморфтук жана алломорфтук белгилерин аныктоо үчүн үч тилдеги чакчыл сөздөрдүн компоненттүү түзүлүшүнө көңүл бурат. Үч тилдеги кесилиштерди которууда эквиваленттүү варианттар өзгөчө орунду ээлейт.

Ачкыч сөздөр: атооч, түзүлүш, формула, эквивалент, үнсүз, үндүү, өзгөчөлүк, компонент, окшош, ыкма.

Introduction

The modern translation is characterized by the concentration of attention on the human factor in the language and on the wide range of questions connected with the nature and psychology of the human mind and behavior. It is realized in all the processes of human relation and dealt with the perception of the surrounding world and people.

In this article, we concentrate our attention on the topic of interjections translation i.e. the peculiarities of the theory of translation in the works of В. Н. Комиссров, Ю. Найда, Н.Б. Аристов, Тури Г. [1, 1959]

Recently all the scientists are interested in the sphere of emotional-expressive side of the language. For us it is also the most interesting topic, which attracts our emphasis for many years. Many scientists investigate language units having the link with the semantic meaning; in the functional grammar translators consider not only the formal structure but the semantics as well. The special place is given to the interjectional word when it informs the main point of any work. Interjectional words intentionally are studied in the grammatical aspect of the Kyrgyz linguistics and about it there are many works published. Among Kyrgyz scientists, the special role is concentrated in the works of S. Imanaliev [5, 1969]. Undoubtedly, emotions and gestures play not the main role in the sentence, but they help to reveal the meaning of the the interjectional words within the intonation of the hero's speeches [7, 1991].

Materials and Methods

In the article, the examples of interjections and interjectional words from literary works of famous writers are used. They are Reid, M. The Headless Horseman [Текст]/ М. Reid, A Strange Tale of Texas Original Book.Ru. – 1866. – 646 p., Рид, М. Всадник без головы: роман [Текст]/ М. Рид; Пер. с англ. А. Макаровой. – Ф.: 1979. – 528 с., Рид, М. Башы жок чабендес: роман [Текст]/ М. Рид; Орусчадан которгон Сүйүнтбек Бектурсунов. – Ф.: Мектеп, 1987. – 437 б.

We used the following methods: comparative, translation, analytical, selective.

The purpose of the article is to study the structure of some interjectional words in the English, Kyrgyz and Russian languages. We found examples of interjections and interjectional words from the works of the famous writers as Ch. Aitmatov, Main Reed etc. Interjections are given in three languages English, Russian and Kyrgyz in order to see whether the given word has the equivalent in the translation of another language. Simultaneously with the translation variant we suggest the formulae in the structure of C-consonant, V-vowel; the structure will help us in defining the isomorphic and allomorphic features in the usage and meaning.

1. Russian-Ба (Ba)—interjection in the Russian language came from сербохорв. *ба* — is the sound of surprise or when you recognize someone. According to Berkner [7] its primary interjection, like German **ba**, French **bah**, Turkish **ba**. **For example:** *Ба! знакомые все лица!* Грибоедов, *Горе от ума. — Ба! Это — ты? — крикнул Люттов так громко, что заставил прохожих обернуться на него.* М. Горький, *Жизнь Клима Самгина.*

“Ба! Какие люди, и без охраны!– Вы кто такой будете, гражданин? - испуганно спросил Никонор Иванович” ж.б. (М.А. Булгаков “Мастер и Маргарита, часть 2”, 1929-1940)

Kyrgyz-Бах (Bah) - interjection in the Kyrgyz language. For example: **Бах, айлананы кооздугу сүрөттөгүдөй.** Пай-пай, ушундай керемет жер экен го, чиркин. Ха-ха-ха! Койот! **Бах,** а сиздин атыңыз ким? Сиздин атыңыз ким, сеньор? Миң шайтан! Сиз кимсиз? (159). [8, 9, 10]

English: *Wow, what a beauty! Wish I live here forever.*

Ba-Bah-Wow- CV-----CVC-----CV SAME 1-component

2. Russian-Плу—А ну Васька, целься...а теперь по врагам Плу.

Kyrgyz-Эч жакты карабай мылтыкты ал дагы кана **Am. Тарс** деп атылган октун ачуу үнүнөн улам, таттуу уйкадагы Баатырбек, чочун ойгонуп кетти...— At is a full word used as the imperative interjection. [8, 9,10]

English- *You take the gun and pull. - Pull*

Плу- Am- Pull ----- CCV- VC- CVCC

3. Russian -Ого! - вдруг с удивлением воскликнул старый охотник. – Что же здесь происходило? Что то занятное... - Это же отпечатки копыт диких кобыл,- сказал Колхаун (120).

Kyrgyz-- A-a,

A-a,- деп жиберди картаң мергенчи. - Биерде эмне болгон? Бир балаа болгон окшойт. Жапайы бээлердин изин гана көрүп турам, - деп жооп кайтарды Кольхаун.

English--“Hilloo!” “Hilloo!” exclaimed the old hunter, in some surprise at the new sign. “What’s been a doin’ hyur? This air some’ at kewrious”. “Only the tracks of the wild mares!” suggested Calhoun (99). [8, 9, 10]

Ого--- A-a--- Hilloo---VCV---CVCV--CVCV

4. English-Нooch-hoop-hoora “Hooch-hoop-hoora!” cried he, as he set eyes upon the captive, at the same time tossing his hat high into the air. [32]

Russian- Гип, гип, ура Гун, гун, ура! - закричал Фелим, как только увидел пленницу, и подбросил вверх свою шляпу.

Kyrgyz- Пай-пай, ура- Пай-най, ура! - деп кыйкырды Фелим калпагын асманга ыргытып, -Ыйык Патриктин өркүнү өссүн, жаш кожоюн акыры чаар байталды кармаган экен! Пай-най сүйлөсө тилинен бал тамат, мактаса булут мингизет. [8,9,10]

Нooch-hoop-hoora---- Гип, гип, ура---- Пай-пай, ура! -CVC-CVC-CVC----- CVC-CVC-VCV---- CV-CV-VCV

5. English Alas!- “Alas! it is too true what Pluto has been telling you. My brother is missing. He has not been seen since the night before last. His horse came home, with spots of blood upon the saddle. O Zeb! it’s fearful to think of it!” (265).

Russian- Увы-

Увы! Все, что Плутон вам сказал, - все это правда. Мой брат пропал. Его никто не видел с позавчерашнего вечера. Его лошадь вернулась домой с пятнами крови на седле. О Зеб, даже страшно подумать! (260).

Кыргыз – **Атаганат** –

– **Атаганат!** Pluto сизге айткан сөздүн баары чын. Агам дарексиз жок болуп кетти. . [8,9,10]

Alas!-- - Увы--- Атаганат---- VCVC ---- VCV--- Full word NOUN

6. English **Faugh**

“Faugh! The more’s the pity for poor Masther Maurice. It ud a done him a dale avgood. Well; he must put up widout it.” [337]

Russian - **Жаль- full word Noun**

-**Жаль!** Обидно за мистера Мориса. Это было бы очень кстати. Но что поделаешь, придется обойтись и так.

Кыргыз **Кап** - - **Кап**, мистер Морис үчүн жаман болду, шарап ага абдан керек эле. [266] [8,9,10]

Faugh—Жаль—Кап----- CV—CVC--CVC

7. English **Pshaw**

“Pshaw!” scornfully exclaimed Crossman; “A trader in horses! The major is right- the thing’s improbable- impossible”. [109]

Russian **Фу**

-**Фу**, - с презрением сказал Кроссмен, - торговец лошадыми! Майор прав: это неправдоподобно.[131] [8,9,10]

Кыргыз **Түү**

- **Түү**, - деди Кроссман кемсинткенсип, - ат сатып соода кылган киши да. Майор туура айтат, андай болушу чындыкка коошпойт, мүмкүн эмес. [105]

Pshaw—Фу—Түү-----CV—CV--CV

8. English **O God, O earth**

O God, which this blood mad'st, revenge his death! O earth, which this blood drink'st, revenge his death!

Russian **О божже! О вселенная!**

–Брат твой рассудком тронулся! Ума лишился! **О божже! Беда!** (Ч. Айтматов).

Кыргыз **Оо кара жер**

Оо кара жер, оо жараткан кудайым, Бул кан үчүн өч ала кер ылайым. [8,9,10]

O God-- O божже-- Оо кара жер----- VN—VN--VN

9. English **Hush!**

I hope it'll be gruppued soon, or wez may stay here till the marnin' av doomsday. **Hush!** what's that?" [30] Russian **Шу!**

- Скорее бы уж, а то как бы не пришлось нам с тобой проторчать здесь до того самого утра, когда начнется Страшный суд. **Шу!** Кто там? [42]

Kyrgyz - **Чуш!**

Экөөбүз бир жыл бою ушул жерде соксоюп отуруп калбасак эле болгону!.. **Чуш!**
Бул ким? [86] , [8,9,10]

Hush!-- Шу!-- Чуш!----- CVC—CC-- CC

10. English **Ho, ho!** ---CV

“Ho, ho! Massr Woodley, dis chile want nuffin’t all. Only look in t’tel Missa Looey dat soon’s she done eat her brekfass de spotty am unner de saddle, all ready for chuck de bit into him mouf.

Russian - **-Хо-хо!** --CV

Что тебе надо, Плутон? – спросил его Пойндекстер. **-Хо-хо!** Масса Вудли, этому малому совсем ничего не надо.

Kyrgyz **-Хо, хо!** --CV

Сага эмне керек, Плуту? – деп сурады Пойндекстер. **-Хо, хо!** Масса Вудли, бу жигитке эчтеменин кереги жок, мен жөн эле баш бактым. [8,9,10]

Ho, ho! -- Хо-хо! -- -Хо, хо! --CV—CV--CV

Results and Discussion

From above translation of English, Russian and Kyrgyz interjectional words and interjections, we come to the following conclusions:

In the first example we found the following pure and one-component interjection **Ba-Bah-Wow**- the formulae of the given words is given in **CV-CVC-CV**. The structure is about the same in the Kyrgyz and Russian languages, in English the different word is used, but the structure coincides with Kyrgyz and Russian. The second sentence **Плу- Ам- Pull---CCV- VC- CVC** gives the allomorphic idea in words; in Russian and English we witness the pure one-component interjections with the identical structure, but in the Kyrgyz example the notional word (verb) - **Ам** is used. It could be the version of non-existence of such an interjection in the Kyrgyz language. In the third sentence **Ого--А-а--Hilloo---VCV---VV—CVCV** the translators used one-componential pure interjections, though they give the same meaning, but the structure is a little bit different. English **Hilloo** is very unusual and interesting interjections whereas Russian and Kyrgyz interjections are common and often used in everyday speech. **Hooch-hoop-hoora----Гип, гип, ура----Пай-пай, ура! -CVC-CVC-CVC---CVC-CVC-VCV--CV-CV-VCV**-is the most international and attractive interjections: first they are positive, second long said combinations. In most usual variant mostly men use just the word **hoora- ура- ура**. The emphasis is given to the identical structure-formulae in three languages. In the fifth sentence, interpreters used their own decision and thought: **Alas! -- - Увы--- Атаганат---VCVC --- VCV--- Full word NOUN**. Instead of **Атаганат**-Kyrgyz translators could use the interjection **-Kan-** which will be the reflection of the Russian-**Увы-**, but **Атаганат** may be best variant and deep emotions decision. Sixth sentence with the interjections **Faugh-Жаль—Kan--- CVC—CVC—CVC** underlines the idea of the isomorphic peculiarity in three languages, the structure of interjections is identical. In the sentence seven **Pshaw—Фу—Түү---CV—CV—CV** interjections are identical in the componential structure and in the choice of original interjectional words, here we observe the full isomorphic feature. In the eighth

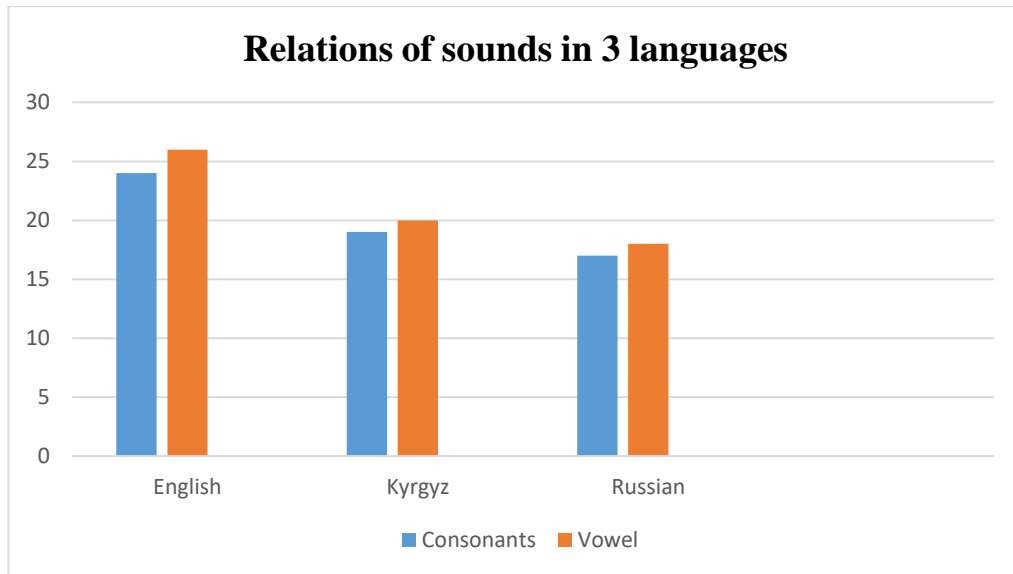
sentence identical phrases in the meaning and componential structure are used: *O God-- O божe-- Oo кара жер----VN—VN—VN*. The ninth sentence we could see the presence of one vowel sound *-u-* in the English version *Hush!-- Шу!-- Чуу!----CVC—CC—CC* and in the other examples the structure and even the pronunciation is identical. The tenth sentence prompts us the idea of the full correspondence in pronunciation, variant of interjections and the structure: *Ho, ho! -- Xo-xo! -- -Xo, xo!--CV—CV—CV*.

Conclusion

After the above analysis, we could draw our findings:

1. In the translation of interjectional words one could find appropriate equivalents denoting universal emotions. Such a method leads to adequate feature.
2. We could learn the culture of different people. As far as culture is different, so the interjections are also not alike, therefore, there diverse features occur.
3. While translation of interjections the following information is vivid: a) 1 component=1 component; b) 1 component=2 components; c) 1 component=0; d) 2 components=1 component.

From the above analysis, we have the chance to express the overall conclusion in the following histogram:

Looking at this diagram, we could outline our findings: the number of both consonants and vowels in the English language is more than in the Kyrgyz and Russian languages. In the Kyrgyz language, the number is different from that in Russian. Therefore, in the Russian language the number of the above sounds is less in comparison with two languages. In our opinion, it is happening because of the complex sound system in the English language: diphthongs, combination of consonant sounds etc. In the Kyrgyz and Russian languages, some double elements in one sound give one full sound. Thus, such kind of differences give the various representation of sound quality and quantity in three languages.

References

1. Аристов Н.Б. Основы перевода. Москва: Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. — 262 с.
2. Барг М. А. / Шекспир и история. /М. А. Барг / М.: Наука, 1976. - С. 167-185; 193.
3. Болтнева, Н.А. Коммуникативно-прагматические функции междометий в диалогическом дискурсе/ На материале современного немецкого языка /2004.
4. Гидеона Тури, «В поисках теории перевода» 1980 г.
5. Иманалиев С. Кыргыз тилиндеги сырдык сөздөр. / – Ф.: / 1969. 45 б.
6. Eugene A. Nida. Theories of Translation. In.: TTR, Volume IV, Number I, 1st. Semester 1991. Pp. 19-32.
7. Беркнер С.С. Проблемы развития разговорного английского языка в XVI-XX веках (на материале драматического и других литературных жанров). – Воронеж: Воронежский университет, 1978

Literary works

8. Reid, M. The Headless Horseman [Текст]/ М. Reid, A Strange Tale of Texas Original Book.Ru. – 1866. – 646 p.
9. Рид, М. Всадник без головы: роман [Текст]/ М. Рид; Пер. с англ. А. Макаровой. – Ф.: 1979. – 528 с.
10. Рид, М. Башы жок чабендес: роман [Текст]/ М. Рид; Орусчадан которгон Сүйүнтбек Бектурсунов. – Ф.: Мектеп, 1987. – 437 б.

МЕДИЦИНА АДИСТИГИНИН СТУДЕНТТЕРИ ҮЧҮН ЛАТЫНЧА- КЫРГЫЗЧА ОКУУ СӨЗДҮГҮНҮН КОНЦЕПТУАЛДЫК МОДЕЛИН ИШТЕП ЧЫГУУ

Кыргызбай ДОБАЕВ

Педагогика илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз билим берүү академиясы
Бишкек, Кыргыз Республикасы
kdobaev@yandex.com

Айзада ДЮШЕКЕЕВА

И.К. Ахунбаев атындагы
Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы
Бишкек, Кыргыз Республикасы
ORCID: 0000-0001-5506-5504, aduishekeeva570@gmail.com

Аннотация

Макалада латын тилиндеги медициналык терминологиясын өздөштүрүүдө медицина адистигинин студенттерине колдоо көрсөтүү максатында иштелип жаткан латынча-кыргызча окуу сөздүгүнүн концептуалдык модели талкууланат. Кыргызстанда медициналык билим берүүнүн өзгөчөлүгүнө багытталган кош тилдүү сөздүктү түзүү зарылдыгы белгиленген. Сөздүктүн модели лексикалык бирдиктердин колдонуу жыштыгына жана функционалдык маанисине, алардын тематикалык жакындыгына жана кесиптик лексикага интеграцияланышына негизделген. Терминдерди тандоонун жана системалаштыруунун принциптери аныкталып, окутуунун максаттарын жана кош тилдүү билим берүүнүн өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен сөздүк макаласынын структурасы сунушталган. Окуу процессинде сөздүктү колдонуунун жана анын студенттердин кесиптик компетенттүүлүгүн калыптандыруудагы ролу талкууланган.

Түйүндүү сөздөр: латын тили, окуу сөздүгү, концептуалдык модель, тандоо принциптери, лексикалык бирдик.

DEVELOPMENT OF A CONCEPTUAL MODEL OF THE LATIN-KYRGYZ EDUCATIONAL DICTIONARY FOR MEDICAL STUDENTS

Abstract

The article presents a conceptual model of the Latin-Kyrgyz educational dictionary, developed to support medical students in mastering Latin medical terminology. The necessity of a bilingual dictionary focused on the specifics of medical education in Kyrgyzstan is substantiated. The dictionary model is based on the frequency and functional significance of lexical units, their thematic proximity and integrability into professional vocabulary. The principles of selection and systematization of terms are defined, the structure of the dictionary entry is proposed, taking into account educational goals and features of bilingual education. The prospects of using the dictionary in the educational process and its role in the formation of students' professional competence are discussed.

Keywords: Latin language, educational dictionary, conceptual model, principles of selection, lexical units.

Илимий-техникалык прогресстин өнүгүү шартында терминология өзгөчө мааниге ээ. Ал маалымат булагы жана кесиптик билимди өздөштүрүү куралы катары кызмат кылат. Терминдер илим менен техниканын ар бир тармагынын концептуалдык структурасын чагылдырат. Терминологияны өздөштүрбөй туруп, кандайдыр бир дисциплинаны изилдөө дээрлик мүмкүн эмес.

Медициналык терминология – лексиканын өзгөчө катмары, ал өзүнүн структуралык-семантикалык, сөз жасоо жана стилистикалык өзгөчөлүктөрү менен жалпы адабий лексикадан айырмаланып, тил системасында өзгөчө орунду ээлейт.

Медициналык терминология спецификалык өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлгөн лексиканын өзгөчө катмары. Ар бир кесиптик тилде белгилүү бир реалдуулук жана объектилер менен байланышкан номенклатуралык лексика бар. Терминологиянын лексикалык курамынын өзгөчөлүгү – номенклатуралык бирдиктер башка лексикалык подсистемаларга караганда кеңири жана ар түрдүү берилген.

Илимдердин заманбап интеграциясы жана жалпы санариптештирүү шартында жаңы муундагы сөздүктөр өзгөчө мааниге ээ болууда жана электрондук маалымат базаларын камтуунун эсебинен кеңейүүдө. Заманбап тил илиминде лексикографиянын технологияларынын жана методдорунун жаңылануусу активдүү жүрүп жатат, бул заманбап корпустук лексикографиянын өнүгүү тенденциясын чагылдырат. Муну ар кандай сөздүк долбоорлоруна арналган көптөгөн басылмалар, ошондой эле интернетте жеткиликтүү сөздүктөрдүн ар кандай формаларынын пайда болушу тастыктайт. Бул жагынан алып караганда, төмөндөгүдөй зарылчылык келип чыгат:

- Сөздүк колдонуучулар үчүн – текст корпусунун негизинде табигый тилди үйрөнүү көндүмдөрүн өнүктүрүү, б.а. реалдуу тексттердин мисалдары аркылуу тилдин түзүлүшүн, лексикасын жана өзгөчөлүктөрүн жакшыраак түшүнүүгө мүмкүндүк берген текст корпусун колдонууга негизделген;
- Сөздүк авторлору үчүн – маалыматтык мейкиндикти уюштуруу талаптарына жооп берген электрондук лексикографиялык ресурстарды түзүү. Бул мындай сөздүктөр колдонуучуга ыңгайлуу болуп, маалыматтын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылып, тилди натыйжалуу үйрөнүү үчүн санариптик өзгөчөлүктөрдү эске алуу керек дегенди билдирет.

Азыркы заманбап тилдерде пайда болгон жаңы сөздөрдүн 90 % ашыгын атайын лексика түзөт [1, 4-б.]. Илимдин ар кандай тармактарында, анын ичинде медицинада терминдердин саны тилдеги кеңири колдонулган сөздөргө караганда тездик менен өсүп жатат. Ошол эле учурда көптөгөн терминдер жалпы лексикага жана терминологиялык системага кирип, бүтүндөй тил системасына олуттуу таасирин тийгизет.

Медициналык терминологиянын теориясына болгон илимий кызыгуу медицинанын ар кайсы тармактарын камтыган бир катар изилдөөлөрдү жүргүзүүгө себеп болду: анатомия (Н.А. Романов, Н.Т. Соколов), фармакология (Т.П. Бужина), стоматология (В. Ф. Новодранова), дерматология (О. В. Микулан), ортопедия (А. Г. Бунина), ошондой эле клиникалык (М. Н. Лазарева) жана медициналык-техникалык терминология (Л. С. Кудицкая).

Кыргызстанда терминология маселелери менен ар кайсы жылдарда Б.О. Орузбаева, М. Дж. Тагаев, З.К.Дербишева, А.О. Орусбаев, А.А. Джапанов, Ч.Т. Джумагулов, К.Т. Нанаев сыяктуу окумуштуулар алектенген.

Концептуалдык моделдөө маселелери теориялык жана колдонмо лингвистика, лексикография, когнитивдик илим жана маалыматты иштетүү технологиялары багыттары боюнча изилдөөлөрдүн жана иштеп чыгуулардын көңүл чордонунда турат [2, 52-б.]. Концептуалдык моделдерди иштеп чыгуу, жалпы колдонуудагы тилдин адистештирилген подсистемалары тарабынан белгиленген конкреттүү кесиптик ишмердүүлүктүн, предметтик чөйрөнүн алкагында ар кандай маалыматтык маселелерди чечүүгө багытталган. Бул учурда, концептуалдык модель каралып жаткан предметтик чөйрөнүн же анын конкреттүү объектисинин семантикалык структурасын чагылдырган түшүнүктөрдүн жана алардын ортосундагы байланыштардын белгилүү бир жыйындысы катары түшүнүлөт. Концептуалдык моделдөөнүн көптөгөн методдору предметтик багыттарга басым жасоо менен иштелип чыгат [3, 22-б.].

“Концептуалдык модель” предметтик чөйрөнүн лексикасы менен белгиленген объекттерди жана алардын ортосундагы мамилелерди сүрөттөөдө формалдаштыруунун белгилүү деңгээлин түшүндүрөт. Предметтик чөйрөнүн концептуалдык моделин иштеп чыгуу өз алдынча мааниге ээ. Белгилүү бир предметтик чөйрөнүн бир эле концептуалдык модели маалымат топтоо жана иштеп чыгуу, окутуу, болжолдоо, экспертизалар ж.б. ар кандай лингвистикалык-теориялык же прикладдык милдеттердин максаттарына жетүү үчүн кызмат кыла алат.

Заманбап колдонмо лексикография бүгүнкү күндө прикладдык (колдонмо) лингвистиканын маанилүү тармагына айланууда. Азыркы учурда маалыматтык технологиялардын өнүгүшү сөздүктүн ар кандай түрлөрүн түзүү үчүн табигый тилди талдоо жана иштетүү жаатында компьютердик каражаттарды жана адистештирилген технологияларды иштеп чыгуу жана колдонуу мүмкүнчүлүгүн аныктайт.

Автоматташтырылган лексикография – маалыматтын чагылдырылышына гана эмес, ошондой эле сөздүктүн мазмунуна да өзгөчө мамиле кылган прикладдык лексикографиянын өзгөчө тармагы. Бул сөздүк илиминин жана практикасынын төмөнкүдөй милдеттерине байланыштуу:

- сөздүктөрдүн колдонуудагы түрлөрүн жакшыртуу;
- жаңы актуалдуу принциптерге жана технологияларга негизделген сөздүктөрдүн жаңы түрлөрүн түзүү;
- сөздүктөрдүн белгилүү түрлөрүн жаңы лексика комплекстерине жана терминологиялык системаларга бириктирүү;
- тилдердин машиналык фонддорунун негизинде лексикографиялык иштин компьютердик методологиясын түзүү [4, 114-б.].

Белгилүү лексикографтардын көз карашы боюнча, сөздүк түзүүнү төмөнкү негизги этаптарга бөлүүгө болот:

- ✓ маалымат булактарын карап чыгуу;

- ✓ терминдердин баштапкы картотекасын түзүү;
- ✓ терминдерди тандоо жана редакциялоо;
- ✓ китептин макетин даярдоо жана басып чыгаруу;
- ✓ кошумчаларды киргизүү.

Бирдиктүү баштапкы сөздүк базасынын болушунун зарылдыгы бир нече факторго байланыштуу. Салттуу лексикографияда ар кандай сөздүктөрдөгү бир эле реестр элементи жөнүндө маалымат көбүнчө ар кандай жана кээде карама-каршы маалыматтарды камтыйт [5]. Мындай түшүнүктүн себептери төмөнкүлөр болушу мүмкүн:

1. Ар кандай автордук топтор: сөздүктөрдүн ар кандай түрлөрү ар кандай топтор тарабынан даярдалат, бул ар кандай интерпретацияга алып келет.
2. Филологиялык кубулуштарга ар кандай көз караштар: автордук топтор бир эле кубулуштарды сүрөттөөдө ар кандай теориялык жана методологиялык ыкмаларга ээ болушу мүмкүн.
3. Маалымат алмашуудагы чектөөлөр: топтордун оперативдүү маалымат алмашуу мүмкүнчүлүгү дайыма эле боло бербейт, бул маалыматтардын дал келбестигине алып келиши мүмкүн.
4. Техникалык себептер: сөздүккө киргизилген лексикографиялык бирдиктер жөнүндө бирдиктүү толук маалымат булагы болбосо, алардын сүрөттөлүшүн бардык сөздүктөрдө бирдей кылуу дээрлик мүмкүн эмес.

Лексикографиялык иштерди автоматташтыруу ар кандай этаптарда түрдүү программалык комплекстерди колдонууну камтыган технологиялык процесс катары каралат.

Автоматташтыруу этаптары:

1. Маалымат чогултуу: ар кандай булактардан лексикографиялык маалыматты автоматтык түрдө чогултуу үчүн программаларды колдонуу.
2. Маалыматты талдоо: чогултулган маалыматты иштеп чыгуу жана талдоо үчүн аналитикалык куралдарды колдонуу.
3. Маалыматты интеграциялоо: бир базада маалыматтарды бириктирүү жана координациялоо.
4. Сөздүк түзүү: бирдиктүү маалымат базасынын негизинде сөздүктөрдүн ар кандай түрлөрүн автоматташтырып түзүү.
5. Жаңыртуу: жаңы лексикографиялык табылгаларды жана өзгөрүүлөрдү эске алуу менен бирдиктүү маалымат базасын дайыма жаңылоо.

Технологиялык процесстин компоненттери:

- Даярдык иштери – бул этаптын программалык каражаттары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- а) автоматтык түрдө маалымат чогултуу: тексттик корпустардан, маалымат базаларынан жана башка булактардан лексикографиялык маалыматты автоматтык түрдө чогултуу программалары;

- б) маалыматтарды алдын-ала иштетүү: кайталанма маалыматты жок кылуу, нормалдаштыруу жана ашыкча маалыматы өчүрүү;
- в) баштапкы картотеканы түзүү: маалымат базасын андан ары толтуруу үчүн негиз боло турган баштапкы картотека түрүндө чогултулган маалыматты уюштуруу программасы.

- Баштапкы маалымат базасын толтуруу жана сактоо – бул этаптын программалык каражаттары төмөнкүлөргө:

- а) маалыматты кол менен киргизүү: уникалдуу же конкреттүү маалыматты кошуу үчүн зарыл болгон маалыматтарды кол менен киргизүүгө;
- б) маалыматты редакциялоо жана толуктоо: киргизилген маалыматты редакциялоо жана толуктоо, маалыматты тактоо жана жаңыртууга;
- в) маалыматтын тууралыгын текшерүү: лексикографиялык маалыматтын жогорку сапатын камсыз кылуу үчүн чогултулган маалыматтын структуралык жана семантикалык тууралыгын, ырааттуулугун жана толуктугун текшерүүгө мүмкүндүк бериши керек.

- Лексикографиялык маалыматтар базасын өзгөртүү жана конкреттүү тиркемелер үчүн маалыматтарды тандоо. Бул этапта:

- а) ар кандай муктаждыктар үчүн, мисалы, ар кандай форматтарды жана түзүмдөрдү түзүү үчүн лексикографиялык маалымат базасын конвертациялоо жана ылайыкташтыруу;
- б) тиркемелер үчүн жалпы базадан керектүү маалыматты тандоону камсыз кылышы керек.

- Топтолгон маалыматтын конкреттүү колдонулушу:

- а) басылмалар: форматтоо жана макетке коюлган талаптарды эске алуу менен полиграфиялык сөздүктөр үчүн тексттерди түзүү;
- б) электрондук сөздүктөр: электрондук лексика тутумдарын, анын ичинде мобилдик тиркемелерди жана онлайн ресурстарды иштеп чыгуу;
- в) билим берүү ресурстары: студенттер жана окутуучуларды лексикографиялык маалымат менен камсыз кылуу жана окуу материалдарына, платформаларга интеграциялоо;
- г) маалымдама тутумдары: медициналык, техникалык же юридикалык сөздүктөр сыяктуу ар кандай колдонмолор үчүн атайын маалымдама тутумдарын түзүү.

Сөздүктүн маалымат моделин түзүүнүн негизги баскычтары:

- объектилерди жана катышты аныктоо: а) объектилер: сөздөр, сөз

айкаштары, алардын аныктамалары, колдонуу мисалдары, грамматикалык жана фонетикалык мүнөздөмөлөр; б) катышы: сөздөрдүн ортосундагы байланыштар (синонимдер, антонимдер, туундулар), белгилүү бир темага же

билим чөйрөсүнө таандык, сөздөрдүн ар кандай формаларынын ортосундагы байланыш.

-учурдагы сөздүктөрдүн түзүмүн талдоо: а) жалпы жана уникалдуу структуралык элементтерди аныктоо үчүн сөздүктөрдүн ар кандай түрлөрүн изилдөө (түшүндүрмө, эки тилдүү, тематикалык, окуу сөздүгү); б) сөздүк макаланын негизги компоненттерин аныктоо, мисалы, баш сөз, транскрипция, сөз түркүмү, мааниси, колдонуу мисалдары ж. б.

-концептуалдык маалымат моделин түзүү: а) негизги объектилерди жана мамилелерди камтыган маалымат базасынын схемасын иштеп чыгуу; б) ар бир объект үчүн атрибуттарды аныктоо (мисалы, сөз үчүн: мааниси, транскрипциясы, сөз түркүмү, колдонуу мисалдары).

Сөздүктүн маалыматтык моделинин мисалы:

Объектилер:

1. Сөз:

- башкы сөз, транскрипциясы, кайсы сөз түркүмү, мааниси, колдонуу мисалдары, синонимдер жана антонимдер, туунду формалары, тематикасы

2. Сөз айкашы:

- Фразанын тексти, мааниси, колдонуу мисалдары

3. Каттышы:

- Сөз – сөз: синонимия, антонимия, туунду формалар

- Сөз – сөз айкашы: сөз айкаштарында сөздүн колдонулушунун мисалдары

- Сөз – тематика: сөздүн белгилүү бир тематикалык топко таандык болушу.

Лексикалык бирдиктерди тандоодо негизги болуп жыштык жана тематикалык критерийлери, ал эми көмөкчү катары интеграциялык жана функционалдуулук критерийлери тандалып алынды. Латын жана кыргыз тилиндеги лексемалардын тематикалык окшоштук критерийи жаңыдан колдонулуп баштагандыгына байланыштуу, бул критерийге өзгөчө маани берилди. Критерийлерди колдонуу аркылуу медициналык адистиктердин 1-курсунун студенттерин окутуу үчүн лексикалык бирдиктердин корпусу түзүлдү. Анын негизин жалпы лексика, илимий - техникалык жана жалпы медициналык терминдер түздү [6, 42-б.].

Окуу сөздүгүнүн концептуалдык маалыматтык моделин түзүүдө төмөнкү негизги эрежелерди эске алуу зарыл:

- сөздүктүн максатын жана милдетин аныктоо;
- структуралык компоненттерди тандоо;
- параметрлерин деталдаштыруу;
- биримдикти жана ырааттуулукту камсыз кылуу.

Адабияттар

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов [Текст]/О.С. Ахманова. — М.: Советская Энциклопедия, 1968. – 540 с.
2. Белоусов, К.И. Научная предметная область: от онтологии к концептосфере / К.И. Белоусов, Д.А. Баранов, Н.Л. Зелянская // Вопросы когнитивной лингвистики. - 2014. - № 4. - С. 52-62.
3. Носкова, М.В. Моделирование и лексикографическое представление терминосистемы предметной области финансово-кредитных отношений в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 /М.В. Носкова. - СПб., 2004. - 162 с.
4. Дубичинский В. В. Основные аспекты переводной лексикографии // Актуальные проблемы теоретической и прикладной лексикографии: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. О. М. Карпова. Иваново: Юнона, 1997. С. 112–115.
5. Хойнацкий М.С. О правильности употребления и написания терминов в научно-технических, энциклопедических и орфографических словарях // Всесоюзная конференция «Подготовка и использование научно- технических словарей в системе информационного обеспечения». Тезисы докладов. - М.: Русский язык, 2016.
6. Дюшекеева А.К. Медициналык адистиктердин студенттери үчүн латынча-кыргызча окуу сөздүгүн түзүү маселелери // БМУ жарчысы. – 2023. –№2(64). - 39-43бб.

PROFESSIONALLY - ORIENTED TRAINING STUDENTS FOREIGN LANGUAGE PROBLEMS AND PROSPECTS

Zamaletdinova G.S.

Head of the department, docent
I.K. Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy
Bishkek, Kyrgyz Republic

Baibolova A.D.

I.K. Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy
Bishkek, Kyrgyz Republic

Tairova F.U.

I.K. Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy
Bishkek, Kyrgyz Republic

Ernazarova U.A.

I.K. Akhunbaev Kyrgyz State Medical Academy
Bishkek, Kyrgyz Republic

Abstract

New realities, and above all, the integration of Kyrgyzstan into the global educational space and the avalanche-like development of science and technology, as well as the related factors of the labor market for professionals capable of withstanding fierce competition, dictate to society the emergence and improvement of new forms and methods of teaching students.

Professionally-oriented foreign language teaching differs significantly from language teaching for general education purposes (traditional schooling, preparation for entrance exams in a foreign language), from the development of socialization skills (conversational communication and adaptation on foreign trips) in that it is dictated by the needs of students in professional language acquisition, taking into account the characteristic features of the studied specialties

For students of medical specialties in the modern era of great information opportunities. exponential increase in the flow of medical knowledge and modern technologies that are becoming available via the Internet, the need to read literature on the specialty in foreign languages, the possibility of foreign internships, participation in conferences. webinars and seminars, the opportunity to communicate with foreign colleagues via Skype and e-mail in the era of globalization It makes professional foreign language competence the most important component of future professional life.

Keywords: foreign language, medical students, university, knowledge, faculties, terminology

New realities, and above all, the integration of Kyrgyzstan into the global educational space and the avalanche-like development of science and technology, as well as the related factors of the labor market for professionals capable of withstanding fierce competition, dictate to society the emergence and improvement of new forms and methods of teaching students.

Professionally-oriented foreign language teaching differs significantly from language teaching for general education purposes (traditional schooling, preparation for entrance

exams in a foreign language), from the development of socialization skills (conversational communication and adaptation on foreign trips) in that it is dictated by the needs of students in professional language acquisition, taking into account the characteristic features of the studied specialties

For students of medical specialties in the modern era of great information opportunities, exponential increase of medical knowledge and modern technologies that are becoming available via the Internet, the need to read literature on the specialty in foreign languages, the possibility of foreign internships, participation in conferences, webinars and seminars, the opportunity to communicate with foreign colleagues via Skype and e-mail in the era of globalization It makes professional foreign language competence the most important component of future professional life.

Modern requirements for graduates of a medical university, contained in the new State Educational standards, are formulated in the form of general cultural and professional competencies (OK, PC). In the discipline "Foreign language" is an obligatory part of the cycle "Humanitarian, medical and economic cycle", which provides for the development of a number of competencies necessary for the future professional activity of medical workers (PC-1, PC-3, PC-4, PC-25, PC-26, PC-28, PC-31) [1].

In pedagogical sciences, there is a generally accepted concept of competence as a set of knowledge, skills and abilities, the ability to perform certain activities based on these acquired knowledge, skills and abilities (M.A. Akopova, N.V. Vagramova, M.K. Kolkova).

In the Work program of the discipline "Foreign language", compiled by teachers of the Department of Foreign Languages for students of medical specialties ("General Medicine", "Pediatrics", "Dentistry") It is indicated that the purpose of mastering this discipline is professionally oriented teaching of a foreign language to future doctors, the formation of the foundations of foreign language competence necessary for professional intercultural communication and mastering, in addition to oral forms, written forms of communication in a foreign language as a means of information activity and further self-education.

The work program of the discipline "Foreign Language" sets the following tasks related to the development of professional competencies: 1) the formation of language and speech skills in order to obtain professionally relevant information using different types of reading; 2) the formation of language and speech skills to participate in written and oral professional communication in a foreign language.

The professional competencies provided for in the Work Program are characterized by: 1) the ability and willingness to form a systematic approach to the analysis of medical information, based on the comprehensive principles of evidence-based medicine based on the search for solutions using theoretical knowledge and practical skills in order to improve professional activity (PC-3); 2) the ability and willingness to study scientific and medical information, domestic and foreign experience on the subject research (PC-31). This program provides knowledge of the lexical minimum in the volume of 4000 educational lexical units of a general and terminological nature and the ability to use at least 900 terminological units and term elements. Lexical material is traditionally defined as the basic vocabulary of a common language, general scientific vocabulary and special terminology.

As practice shows, the main components of the training content are foreign language studies at a medical university usually include: 1) language and speech material on medical terminology, 2) professionally oriented texts, 3) topics and situations related to professional communication in the field of medicine, 4) socio-cultural knowledge, skills and abilities, 5) non-verbal means of communication [3, 13]. The necessary texts with general medical terminology is contained in modern textbooks on foreign languages, according to which students are taught at KSMA.

The work program in the disciplines of "General Medicine" and "Pediatrics" is compiled in accordance with the material and sections of the Textbook for medical universities and medical specialists in English, edited by I.Y. Markovina [4, 5]. This textbook is a textbook purposefully focused on teaching reading and translation of medical texts, on teaching oral professional communication. The textbook contains a convenient grammar reference, which contains the necessary reference materials for the translation of scientific medical texts. The text material of the textbook contains a lexical minimum, purposefully selected taking into account the principle of functional and professional orientation.

Based on the material of professionally oriented vocabulary and basic grammatical structures, the technology of teaching professional foreign language competence in the process of performing various types of exercises is implemented. The text material of the textbook provides a gradual transition to reading literature in the specialty. Language exercises (phonetic, grammatical, lexical, translation exercises), conditional speech (substitution, transformational, imitative, reproductive), speech (work on unprepared professional speech, work with professional situations, work with text) develop the necessary skills, knowledge and abilities within the framework of professionally oriented training. The formation of lexical skills in teaching students the English-language vocabulary of the medical field includes the following elements: presentations of lexical units within a certain thematic block; recognition and comparison of lexical units in English, Latin and Russian (students easily name Latin equivalents of medical terms when presenting English ones); understanding and memorizing lexical units; their combinations with already known ones; the use of lexical units in communicative acts [4, p.8].

But in teaching foreign language terminological vocabulary, there is a problem of insufficient theoretical elaboration of the process of forming lexical skills and insufficient elaboration of the methodology for teaching foreign language vocabulary in the medical field, which may contribute to the gap between the required level of training of a medical specialist, who must be fluent in terminological vocabulary, and the insufficient level of training of graduates of medical universities.

Many universities of the Kyrgyz Republic with a certain training profile inevitably face similar problems in their activities. In this regard, dissertation research is conducted on the basis of a survey of students and teaching staff, which allows us to identify certain problems and difficulties in this area.

During her dissertation research, K.A. Mitrofanova conducted a survey of students and faculty of Russian medical universities. Based on this research, she formulated the following problem areas: 1) there is a need to clearly identify the lexical units of a foreign language and determine their number in the process of studying at a medical university;

2) there is a need to systematize the lexical minimum for students, in accordance with the requirements of the discipline's work program; 3) there is a problem of insufficient knowledge and assimilation of terminological vocabulary by students (perhaps due to their low level of school preparation and low motivation to learn a foreign language); 4) there is a problem of low motivation of students to learn a foreign language; 5) there is a problem of lack of students' skill to work independently on foreign language lexical material [4, p. 10].

As for determining the required amount of terminological vocabulary, it should be noted that the teachers of the department have compiled lexical minimums for each section of the Work program of the discipline Foreign language in all specialties ("General Medicine", "Dentistry", "Pediatrics", "Pharmacy") in the form of methodological manuals and English-Russian dictionaries. There is a sufficient resource of medical scientific texts at the Faculty of Medicine for the implementation of professionally oriented training.

One of the main tasks of professionally oriented education is the development of a large layer of terminological vocabulary of a foreign language as a necessary foundation for further study in graduate school and passing the candidate's exam in a foreign language in the near future, and for the entire range of future professional activities in the future.

Given the complexity of the tasks facing the teacher, it is impossible not to admit that the main problems in our conditions are: 1) a low level of initial training of students in a foreign language, especially a certain number of students from remote regions who have poor command of English; 2) an unreasonably small number of hours allocated for mastering a vast layer of terminological vocabulary (one classroom practical lesson per week) with an objectively existing need to study large volumes and terminologically complex texts;

Despite the emerging problems associated with new challenges and tasks in the field of professional training in a foreign language, it can be said that students' education has a professional orientation. KSMA students are highly motivated to master foreign languages professionally, study texts in their specialty with great interest, despite their overload with the main core disciplines, have high motivation to study medical terms, diligently and responsibly pass lexical minimums in the completed sections of the program.

One of the difficulties of learning is that new words and stable phrases do not have time to be fixed in dictionaries. Therefore, students should have the skills to independently search for information on obscure terms in specialized literature and the Internet, and be able to use search engines. And in the absence of a translation of the term, be able to independently translate its meaning into Russian by understanding the translation of a foreign text. Therefore, the main task of the teacher is to teach students how to use technical means and Internet resources directly in the classroom, to teach students to access these resources when necessary.

It should be noted that the modern paradigm of education includes not only the process of mastering professional competencies. The student's personality is at the center of the educational process, i.e. there is a transition from teacher-oriented education to student-oriented education. In accordance with the new goals of training a competitive specialist in demand in the labor market, there are changes in approaches to educational activities, and, accordingly, there are changes in the organization of training.

Textbooks and textbooks of a new generation are needed, created in the course of the work of scientific schools at specialized vocational education centers, new forms of training and retraining of teachers on the basis of such specialized structures are needed, classrooms equipped with modern technologies and means of communication are needed. Without a material and technical component in the age of computer technology, it seems to be a difficult task to competently build the educational process.

In Kyrgyzstan, there is a tendency to participate additional vocational education programs, where after several years of study, students are awarded the qualification of "translator". For example, at the I. M. Sechenov Moscow Medical Academy in January 2007, the program of the Center for the Study of Foreign Languages has been opened, where medical students receive additional linguistic education (<http://www.mma.ru/education/faculties/lech/cath/inodop/>).

The Center sees its task in assisting medical and pharmaceutical universities in training modern qualified specialists, as well as in improving the skills of young scientists, faculty and practitioners in the field of foreign language proficiency (<http://www.mma.ru/education/ciiz/>).

The training of translators at the Center is carried out with the help of special textbooks created by the staff of the Department of Foreign Languages of the university. These textbooks are aimed at teaching professionally oriented translation of medical literature within the framework of the Translator in Professional Communication program. The teaching staff is headed by Markovina, Ph.D., Head of the Department of Foreign Languages of the I.M. Sechenov Moscow State Medical University, Professor of the Department of Psycholinguistics. She is the author of the main Textbook for medical universities and medical specialists, which is used by students of the specialties "Medicine" and "Pediatrics".

We believe that there is a need to open a program of additional linguistic education aimed at training and advanced training of medical specialists: students, postgraduates, young scientists, teaching staff who are able to carry out professional activities at the level of modern requirements for medical specialists. Such a center could create a scientific school, the direction of which would be the study and development of methodological principles of professionally oriented teaching of foreign languages to medical students, writing specialized textbooks for the training of translators in the field of professional communication, textbooks and textbooks for graduate students of KSMA, for the development of innovative models of teaching foreign languages using modern technologies.

Literature

1. Temirgazina, Z.K., Temirgazina Zh.K. Professionally oriented language teaching in natural science specialties // International Journal of Applied and Fundamental Research [Electronic resource] // Access resource: [www.rae.ru/upfs/?section=content&op-show article&article id=4143](http://www.rae.ru/upfs/?section=content&op-show%20article&article%20id=4143) (accessed: 03/17/2015)
2. Baeva, T.A. Methodology for the formation of professional foreign language competence of medical university students in an information and educational environment [Electronic resource]. /T.A. Baeva, author. ... Candidate of Philology. sciences. - Access mode: <http://www.diss.rsl.ru>, - Blank from the screen.
3. Markovina, I.Yu., Maksimova, Z.K., Weinstein, M.B. English language: Textbook for medical universities and medical specialists. - M.: GEOTAR-Media, 2009. - 272
4. Mitrofanova, K. A. Teaching foreign language vocabulary of the medical field to medical students [Electronic resource]. /K.A. Mitrofanova, author. ... Candidate of Pedagogical Sciences. - Access mode: <http://www.diss.rsl.ru>, - Blank from the screen.

ПЕРЕВОД ИМЕН ЭПИЧЕСКИХ ГЕРОЕВ НА МАТЕРИАЛЕ ЫРГЫЗСКОГО ЭПОСА «ВОИТЕЛЬНИЦА САЙКАЛ»

Горбова Екатерина Николаевна

старший преподаватель, аспирант
Международный Университет Кыргызстана
ekaterinagorbova0@gmail.com

Аннотация

Целью данного исследования являются: определение основных подходов к переводу личных имен и их восприятие при переводе; анализ культурных и лексических особенностей, влияющих на перевод; исследование существующих стандартов и практик перевода имен.

Актуальность исследования заключается в изучении и возможности применения основных и не стандартных подходов при переводе имен собственных с кыргызского языка на русский и английский. Ключевыми аспектами актуальности исследуемой темы являются: литературный и художественный контекст, правила и стратегии перевода, развитие переводческой теории, межкультурная коммуникация и другие.

Методология исследования: сравнительный анализ для сопоставления кыргызских имен и их переводов на английский и русский языки, выявление наиболее распространенных подходов; обзор литературы для анализа существующих работ по переводу имен; сбор данных для выбора образцов имен из эпоса «Сайкал»; анализ контекста для изучения культурных и исторических аспектов каждого имени.

Результаты исследования: в результате исследования были выявлены наиболее общие закономерности перевода имен эпических героев. Фольклорные персонажи. Многие персонажи кыргызского фольклора, такие как «Манас», известны только в контексте кыргызской культуры. Важно объяснить их значение и роль, например, «Manas, the legendary hero of the Kyrgyz epic». «Соорендик, Алакө, Сазаңшаң, Ушаң кан, Улаң кан, Догур, Таранды» (кырг.) перевод этих имен на английский язык определяется их звуковыми особенностями, так переводчик с кыргызского языка на английский Караева З.К. дает следующие эквиваленты: «Sooronduk, Alookey, Ushang Khan, Ulang Khan, Dogur, Tarandy» (англ.), если рассмотреть их вариант перевода на русский язык, то в этом случае будет применяться лексическая трансформация в виде транскрипции и транслитерации с учетом фонетических особенностей «Соорендик, Алако, Сазаншан, Ушан хан, Улан хан, Догур, Таранды» (русс.).

Заключение: В данной статье рассматриваются ключевые теоретические и практические аспекты перевода имен эпических героев, исследуются существующие подходы и методы, а также их влияние на восприятие литературы. Рассмотрение примеров успешных и неудачных переводов, поможет продемонстрировать, важность правильного выбора слов и подходов в этой области.

Ключевые Слова: перевод, эпические герои, имена, эпос, Сайкал, кыргызский эпос, перевод имен

Перевод как таковой это сложное, многогранное явление, представляющее собой результат совокупной работы автора и переводчика, аспекты которого являются предметом исследования разных наук. Не малая роль в исследовании существующих и существовавших культурных реалий, и имен собственных в различных культурах отводится этнографам, историкам, литераторам и другим специалистам в различных областях наук. Сам по себе перевод- это средство для

обеспечения возможности коммуникации между людьми в том числе и посредством литературы.

Для понимания характера материалов, используемых в данной статье необходимо пояснение как самого эпического жанра, так и непосредственно используемого эпического произведения «Воительница Сайкал».

Мировую известность получил кыргызский эпос «Манас», это уникальное по своей природе произведение и по форме его повествования. «Воительница Сайкал» относится к так называемым малым эпосам кыргызской культуры и тесно связан с эпическим произведением «Манас», в котором рассказывается история девушки по имени Сайкал и ее взаимоотношения с кыргызским богатырем Манасом. Данные эпосы представлены в стихотворной форме, что усложняет перевод самого эпоса в целом.

Важной характеристикой эпоса является его стремление к передаче коллективного опыта. Эпические произведения нередко имеют свои корни в устной традиции, где они передавались от поколения к поколению. Они служат не только развлекательными, но и образовательными материалами, формируя культурную идентичность народов. Исследование эпического жанра позволяет лучше понять, как разные культуры воспринимают себя и свои ценности.

Михаил Бахтин, российский философ и литературовед, внёс значительный вклад в понимание эпического жанра. Он акцентировал внимание на многообразии голосов и диалогах в литературе. В своей работе «Проблемы поэтики Достоевского» Бахтин подчеркивает, что эпос может быть местом столкновения различных культурных и социальных голосов. Эта идея помогает осознать, как эпические произведения отражают сложные реалии общества.

Владимир Пропп, советский фольклорист, также сделал важные открытия в области исследования эпоса. В своей книге «Морфология волшебной сказки» он анализировал структуру и элементы народного творчества. Хотя Пропп сосредоточился на сказках, его методы анализа применимы и к эпическим произведениям. Он выделял универсальные сюжетные элементы, которые встречаются в разных культурах.

Клод Леви-Стросс, известный французский антрополог, исследовал мифы и их роль в обществе. Он подчеркивал, что мифы и эпос являются отражением социальной структуры и ценностей. Леви-Стросс утверждает, что эпические нарративы помогают формировать идентичность народа и служат способом преодоления вызовов времени. Его работы открывают новые горизонты для понимания того, как эпос функционирует в культурном контексте.

Роман Jakobson, лингвист и литературовед, занимался анализом поэтического языка и его функций. Он утверждал, что форма имеет такое же значение, как и содержание. Jakobson показывал, как стилистические приемы в эпосе создают эмоциональный отклик у читателя. Его исследования помогают понять, как язык формирует нарратив и придает ему глубину.

Эпический жанр не ограничивается только классическими произведениями. Современные авторы также обращаются к эпосу, переосмысляя его элементы и создавая новые истории. Например, многие романы и фильмы используют

эпические мотивы, что свидетельствует о живучести и актуальности этого жанра. Современные интерпретации эпоса помогают привлечь внимание к его вечным темам и проблемам.

Эпос также является важным элементом культурного наследия. Он служит средством передачи истории, традиций и ценностей от одного поколения к другому. Во многих культурах эпос становится основой для формирования национальной идентичности и сплочения народа. Это особенно актуально в контексте глобализации, когда уникальные культурные черты могут быть под угрозой исчезновения.

Научные исследования эпического жанра также включают изучение его трансформации в цифровую эпоху. Эпос адаптируется к новым медиаформатам, таким как кино, видеоигры и мультимедиа. Это позволяет привлечь молодое поколение к изучению и пониманию своих культурных корней.

Изучением эпического жанра в Кыргызстане занимались многие известные ученые, которые внесли значительный вклад в эту область. Одним из них является Самар Мусаев, который исследовал эпос «Манас» и его культурное значение для кыргызского народа. Его работы сосредоточены на анализе сюжетов и персонажей, а также на фольклорных традициях, связанных с эпическим жанром.

Еще один известный переводчик кыргызской поэзии и эпоса «Манас» Турсунбай Адашбаев. Является автором перевода эпоса в прозе для детей с кыргызского языка на узбекский. На ряду с этим он перевел и других знаменитых авторов кыргызского народа, таких как: Алыкул Осмонов, Тологон Касымбеков, Жолон Мамытов на узбекский язык.

Караева Зина Караевна доктор филологических наук, профессор выполнила перевод малого эпоса «Кыз Сайкал» с кыргызского на английский язык, что способствовало популяризации литературного произведения среди англоговорящих сообществ. Руководствуясь общепринятыми принципами перевода и учитывая нормы кыргызского и английского языков Зина Караевна постаралась сохранить самобытность образной системы эпоса. Перевод сопровождается словарем с пояснениями и комментариями.

С самого первого момента при переводе мы сталкиваемся с необходимостью перевода названия этого эпоса. На кыргызском языке название звучит как «Кыз Сайкал» при переводе на английский язык Зина Караевна применила метод транслитерации в отношении имени главной героини «Сайкал», что совпадает с переводом на русский язык «Сайкал», далее слово «кыз» в переводе на русский язык означает «девушка» и на английский «girl» было заменено на описательный перевод «Saikal: Kyrgyz's female warrior», и соответственно, на русский язык возможен перевод как «Воительница Сайкал», потому что при дословном переводе на русский язык «Девушка Сайкал» не отражает основной идеи данного эпоса. И само по себе слово «девушка» имеет устойчивое денотативное значение и во многих культурах отождествляется с беспомощностью, хрупкостью, нежностью, но никак не с воином.

Отсюда и выбор эквивалента перевода ориентирован не только на подбор соответствующего лексического эквивалента, но и на культурные особенности представленной этнической группы.

Существуют различные подходы и приемы перевода имен героев с кыргызского, английского языков на русский.

Один из способов перевода является так называемый перевод имен по традиции. Имена и фамилии людей транскрибируются или передаются согласно переводческим традициям.

Обычно применение транскрипции к переводу встречающихся в тексте имен требует предварительного культурологического анализа, который призван определить наличие возможных традиционных форм того или иного имени, уже утвердившихся в мировой или переводящей культуре и требующих воспроизведения именно в той форме, в какой они существуют.

Рассматривая перевод фольклорного персонажа кыргызской культуры имя МАНАС, которое известно только в контексте кыргызской культуры в различных источниках дан общепринятый перевод, который звучит как «Manas, the legendary hero of the Kyrgyz epic», для перевода на русский язык так же потребуется пояснение и перевести возможно, как: «Манас, кыргызский эпический богатырь», где присутствует литературный и художественный контекст.

Далее в эпосе «Воительница Сайкал» встречаются другие имена, такие как «Соорондук, Алаке, Сазаңшаң, Ушаң кан, Улаң кан, Догур, Таранды» (кырг.) перевод этих имен на английский язык определяется их звуковыми особенностями, так переводчик с кыргызского языка на английский Караева З.К. дает следующие эквиваленты: «Sooronduk, Alooko, Ushang Khan, Ulang Khan, Dogur, Tarandy» (англ.), если рассмотреть их вариант перевода на русский язык, то в этом случае будет применяться лексическая трансформация в виде транскрипции и транслитерации с учетом фонетических особенностей «Соорондук, Алаке, Сазаншан, Ушан хан, Улан хан, Догур, Таранды» (русс.).

Необходимо отметить, что в эпосе даны описания эпических образов 102 персонажей.

Исходя из этого, можно отметить, что наиболее часто при переводе имен героев эпоса применяется транслитерация, так как исследуемый эпос и имена в нем не имеют аналогов в английском и русском языках и, соответственно, перевод имен по традиции еще не установлен. Вероятно, в ходе дальнейших исследований, может установиться определенная традиция перевода имен эпических героев кыргызской литературы.

Далее по распространенности применяется метод калькирования, где в оригинале эпический образ девушки характеризуется следующими описаниями с использованием эпитетов, метафор: «арстан, жаш жолборс, бала жолборс, шер, баатыр» (кырг.) где «арстан», «бала жолборс» является эпитетом, «жаш жолборс», «шер» - метафорой.

- «lion, the young Tiger, Tiger Cub, mature lion, warrior» (англ.) – «львица, молодая тигрица, тигренок, воительница» (русс.) Здесь необходимо отметить, что кыргызский и английский языки в отношении написания рода существительных

совпадают, тогда как при переводе на русский язык необходимо добавление аффиксов, обозначающих принадлежность к женскому роду, и соответственно, при переводе используется морфологический прием «добавление». Необходимо отметить применение описательного способа перевода, но его применение возможно в пояснениях так как сам эпос дается в стихотворной форме.

Ради сохранения самобытной образной системы эпоса допускается при переводе дословная передача поэтических тропов и фигур, некоторых идиоматических выражений, если возможно их адекватное восприятие читателем.

При следовании принципов перевода возникала вероятность затемнения смысла, в таких случаях необходимо было подобрать соответствующий эквивалент.

Эпическая литература, являясь отражением человеческого опыта, требует от переводчиков чуткости и уважения к оригиналу. Каждый переведенный персонаж становится частью глобального культурного обмена, который обогащает как источник, так и целевую культуру. Понимание этих аспектов перевода может повысить интерес к произведениям из разных уголков мира.

Кроме того, важно отметить, что перевод имен эпических героев часто служит мостом между культурами. Успешный перевод может углубить понимание читателями другой культуры, позволяя им лучше осознать ее традиции и ценности. В то же время неудачный перевод может привести к недопониманию и искажению сути произведения.

Результаты исследования: в результате исследования были выявлены наиболее общие закономерности перевода имен эпических героев, фольклорных персонажей. Многие персонажи кыргызского фольклора, такие как «Манас», известны только в контексте кыргызской культуры. Важно объяснить их значение и роль, например, «Manas, the legendary hero of the Kyrgyz epic». «Соорендик, Алаке, Сазаңшаң, Ушаң кан, Улаң кан, Догур, Таранды» (кырг.) перевод этих имен на английский язык определяется их звуковыми особенностями, так переводчик с кыргызского языка на английский Караева З.К. дает следующие эквиваленты: «Sooronduk, Alooke, Ushang Khan, Ulang Khan, Dogur, Tarandy» (англ.), если рассмотреть их вариант перевода на русский язык, то в этом случае будет применяться лексическая трансформация в виде транскрипции и транслитерации с учетом фонетических особенностей «Соорендик, Алако, Сазаншан, Ушан хан, Улан хан, Догур, Таранды» (русс.).

Заключение: В данной статье рассматриваются ключевые теоретические и практические аспекты перевода имен эпических героев, исследуются существующие подходы и методы, а также их влияние на восприятие литературы. Рассмотрение примеров успешных и неудачных переводов, поможет продемонстрировать, важность правильного выбора слов и подходов в этой области.

Библиография

1. Караева З.К., Акматалиев А. «Кыз Сайкал» Баатырдык эпос. Бишкек. «Турар», 2019.
2. Байзаков, М. *Культура перевода в Кыргызстане: современные подходы*. Бишкек: КНУ, 2021.
3. Султанов, Р. *Эпос "Манас" и его перевод на иностранные языки*. Бишкек: "Текст", 2020.
4. Токтомамбетова, А. *Перевод как способ межкультурной коммуникации: примеры из кыргызской литературы*. Бишкек: "Кылым", 2022.
5. Аманбекова, Н. *Культурные особенности перевода фольклора: опыт Кыргызстана*. Бишкек: "Арзу", 2019.
6. Кулмаматова, Г. *Современные тенденции перевода кыргызской литературы*. Бишкек: "Феникс", 2023.
7. Venuti, Lawrence. *Translation Changes Everything: Theory and Practice*. Routledge, 2018.
8. Baker, Mona. *Translation and Conflict: A Narrative Account*. Routledge, 2018.

ACENTENİN TEMSİL YETKİSİ VE BU YETKİNİN KAPSAMI

Ahmet Selçuk GÜNTİN

Hâkim, Batman İş Mahkemesi, Dokuz Eylül Üniversitesi
Özel Hukuk Doktora Öğrencisi
hkmasg93@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0008-5831-0104>

Özet

Ticari ilişkilerin hızla gelişmesi sonucu ticari işletmeler, mal ve hizmetlerini farklı bölgelere ulaştırma, tanıtmak ve pazarlamak için temsilci, şube ve acente açmak veya atamak zorunda kalmışlardır. 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununda (TTK) acentelik kurumuna dair önemli hükümler getirilmiştir. Bu Kanunla bilhassa acentelerin yetkileri ve borçları, acentenin temsil yetkisi ve yetkisiz temsil durumuna ilişkin hükümler getirilmiştir. Acentenin temsil yetkisi, acentenin, acente edilen adına iş ve işlemler yapma yetkisini ifade eder. Acenteler, sadece temsil ettikleri tacirin çıkarına uygun hareket etmelidir.

Acente, TTK hükümleri kapsamında müvekkilin ticari işletmesi adına ve hesabına üçüncü şahıslarla sözleşme kurabilir ya da bunlara aracılık edebilir. Temsil yetkisi, acente sözleşmesi ile açıkça belirlenir. Sözleşmede aksi belirtilmedikçe, acente müvekkili adına hukuki işlem yapma yetkisine sahip değildir. Acentenin yetkilerinden biri olan temsil yetkisi, acente açısından bir yetki olduğu gibi aynı zamanda bir borç da oluşturmaktadır.

Çalışmada temsil yetkisi kavramı, acentenin temsil yetkisi ve bu yetkinin kapsamı, acentenin temsil yetkisi kapsamında yapamayacağı işler ile kısaca acentenin yetkisiz temsil halleri ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Acente, Ticari işletme hukuku, Bağımsız tacir Yardımcıları, Temsil yetkisi, Yetkisiz temsil

AGENCY'S AUTHORITY OF REPRESENTATION AND SCOPE OF THIS AUTHORITY

Abstract

As a result of the rapid development of commercial relations, commercial enterprises have had to open or appoint representatives, branches and agencies in order to deliver, promote and market their goods and services to different regions. The Turkish Commercial Code No. 6102 (TCC) introduces important provisions regarding the agency institution. In particular, this Law introduces provisions on the powers and obligations of agents, the agency's authority to represent and unauthorized representation. The power of representation of the agent refers to the authority of the agent to conduct business and transactions on behalf of the agent. Agents are obliged to act only in the interest of the merchant they represent.

Within the scope of the provisions of the TCC, the agent may conclude or mediate contracts with third parties on behalf and on account of the principal's commercial enterprise. The power of representation is expressly determined by the agency agreement. Unless otherwise stipulated in the agreement, the agent is not authorized to perform legal transactions on behalf of the principal. The power of representation, which is one of the powers of the agent, constitutes not only an authorization but also an obligation for the agent.

In this study, the concept of power of representation, the power of representation of the agent and the scope of this power, the works that the agent cannot perform within the scope of the power of representation, and briefly the unauthorized representation of the agent are tried to be discussed.

Keywords: Agency, Commercial enterprise law, Independent merchant assistants, Representation authority, Unauthorized representation

Birinci Bölüm

Acente Kavramı İle Temsil Ve Türleri

1.1. Acente Kavramı

Ticari ilişkilerin küresel dünyada gelişmesiyle tacirler ve şirketler, faaliyetlerini yürütmek için işçi çalıştırmak, tacir yardımcısı atamak, şube açmak veya acente kurmak şeklinde çözümler bulmuşlardır

¹. Acenteler, kendilerine verilen bölge ve yerdeki pazar koşullarına egemen olduklarından dolayı, şirketlerin mal ve hizmetlerini geniş bir pazara ulaşması kolay hale gelmekte² ve belli bir pazarda ürün veya hizmetin satış ve dağıtımını artırmaktadır.

Acentelik kurumu, şirketler açısından avantajlı olsa da, acentelik ilişkisinin niteliği gereği zayıf durumda olan acentenin korunması gerekmektedir. Bu yüzden acentenin, tacir sıfatına sahip müvekkili karşısında hukuki pozisyonu yasayla düzenlenmiştir. Temsil ilişkilerinde, kural olarak, temsil olunan üstünde hukuki koruma ağırlıklı olmasına karşın, acenteliğe ilişkin düzenlemelerde acente, iç ilişkisinde temsilci vasfıyla hareket ettiğinden ağırlıklı olarak acentenin korunduğu görülmektedir³.

TTK m. 102/f. 1'ye göre⁴, acente, tacir adına ve hesabına aracılık etmeye veya sözleşme yapmaya yetkili kişi ya da kuruluştur. Bu maddede, bağımlı tacir yardımcıları teker teker sayılmış⁵, acentenin bağımlı olmayan tacir yardımcısı olması ve ticari işletmenin elemanı gibi bağımlı bir pozisyonunun bulunmaması gerektiği özellikle ifade edilmiştir. Doktrinde, TTK'da acentenin bağımsızlık unsuru ifade edilirken "*tacire bağımlı bir sıfatı olmaksızın*" ifadesinin kullanılmasının daha yerinde olacağı belirtilmiştir⁶.

TTK'da özel olarak acentenin tüzel kişi olması gerektiği ifade edilmediğinden, acente ile müvekkilin gerçek ya da tüzel kişi olması olanaklıdır. TTK m.102'de açık şekilde belirtildiği gibi, müvekkilin tacir olması zorunludur⁷. Uygulamada ise dağıtıcı, komisyoncu, pazarlamacı, satış danışmanı gibi tacir yardımcıları açısından taraflar arasındaki hukuki ilişkinin vasfı yanlış yorumlandığından, bunlar acente şeklinde tanımlanmaktadır⁸.

Öte yandan, AB Yönergesi md. 1/f.2'ye göre acente, "*Bağımsız olarak müvekkil nam ve hesabına mal alım satımında sözleşme müzakerelerinde aracılıkta bulunan ve bu sözleşmeleri müvekkil nam ve hesabına yapan kişi*" dir şeklinde tanımlanmıştır. Bu hüküm

¹ Arslan Kaya, Türk Ticaret Kanunu Şerhi, Acentelik, Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul, 2016, s. 5; Hüseyin Ülgen, Mehmet Helvacı, Abuzer Kendigelen, Arslan Kaya ve Füsün Ertan Nomer, Ticari İşletme Hukuku, 5. Bası, İstanbul, 6. Bası, 2016, s. 831-832.

² Metin Topçuoğlu, Rekabet Hukuku Açısından Acentelik ve Dağıtım Sözleşmeleri, 1. Bası, Ankara 2006, s. 3 (Acentelik).

³ Şaban Kayıhan, Türk Hukukunda Acentelik Sözleşmesi, Güncelleştirilmiş 5. Bası, Kocaeli, 2018, s. 95.

⁴ Aynı yönde bkz SK m. 2/f.1-b.(I).

⁵ Kayıhan, s. 33.

⁶ Kaya, Şerh, s. 4.

⁷ Tamer Bozkurt, Ticari İşletme Hukuku, 1. Bası, Ankara, 2017, s. 387; Topçuoğlu, Acentelik, s. 14; Doktrinde acentenin tacir sıfatının bulunup bulunmadığına dair görüş birliği yoktur. Bir görüş uyarınca acentenin tacir olma vasfına sahip olabilmesi için işletmenin ticari işletme boyutuna ulaşması gerekmektedir. (Sami Karahan, Ticari İşletme Hukuku, Güncellenmiş 23. Bası, Konya, 2012, s. 381). Başka bir görüş uyarınca yasal karine olarak acentenin tacir sıfatına sahip olduğu kabul edilmelidir. Bu nedenle, acentenin işletmesinin, ticari işletme boyutuna varmadığının kanıtlanması durumunda, acentenin tacir olarak kabul edilmeyeceği belirtilmiştir, bkz Kayıhan, s. 42; Güner, s. 27

⁸ Özge Ayan, Acentenin Denkleştirme Talep Etme Hakkı, Ankara 2008, s. 22; Topçuoğlu, Acentelik, s. 9.

uyarınca acente, bağımsız şekilde müvekkil adına mal alım ve satımı hususunda pazarlık yapan ya da bu tür sözleşmeleri müvekkil hesabına akdeden kişidir.

Acentelik kavramının unsurları, TTK m. 102'de açık şekilde gösterilmiştir. Bu unsurlar; acentenin sigorta şirketine bağlı bir sıfatının olmaması, acentelik ilişkisinin bir sözleşmeye bağlı olması, acentenin belli bir yer ya da bölge içerisinde faaliyet yapması, sürekli şekilde acentelik faaliyetinde bulunması, bu faaliyetin meslek olarak yapılması ve acentenin akdin yapılmasına aracılık etmesi ya da müvekkil adına sözleşme yapmasıdır.

1.2. Acente Türleri

Kanunda yaptıkları görev ve işlere bakılarak acenteler; aracı acente ve sözleşme kurma yetkisine sahip acente şeklinde ikiye ayrılmıştır¹. Sözleşme kurmaya yetkili acente, aynı zamanda içinde aracı acenteyi de barındırmaktadır. TTK m. 107/f.1 düzenlemesine bakıldığında, müvekkilin yazılı, özel ve açık bir yetkisi bulunmadığı müddetçe acente, aracı acente şeklinde kabul edilmelidir². Sözleşmeciler acente ile aracı acente bazı hususlarda birbirlerinden ayrılmaktadır. Sözleşmeciler acente, kendisine tanınan temsil yetkisine istinaden, dış ilişkide üçüncü şahıslarla sözleşmelere aracılık yaparak, müvekkil ad ve hesabına sözleşme yapma yetkisine sahip iken; aracı acente ise yalnızca müşterilerin ücret dahil tekliflerini alma ve müvekkile iletmekle yükümlüdür³.

Aracı acente, müvekkil ile müşteri ya da satıcı arasında ilişki kurarak, taraflar arasında sözleşmenin yapılmasını kolay hale getirerek aracılık etmekte; müvekkil ile üçüncü şahıslar arasında sözleşmelerin kurulmasına altyapı hazırlamaktadır⁴. Acente ile müvekkil arasında acentecilik sözleşmesinin yapılmasıyla beraber acente, doğrudan müvekkil ile ilgili olan sözleşmelere aracılık etme yetkisine sahip olur⁵.

Tacirin ticari işletmesine ilişkin sözleşmelerin kurulmasına aracılık eden aracı acentenin görev tanımı, TTK m. 102/f.1'de gösterilmiştir. Acente bu görevini yerine getirirken müvekkil ile üçüncü şahıs arasındaki sözleşmenin yapılmasına aracılık etmektedir. Acente aracılık faaliyetini; devamlı bir şekilde aracı kurum ile sözleşme akdedecek şahısları bularak, gereken zemini hazırlayarak ve müşterilere sözleşme kurulmasına ikna etmeye çalışarak ifa eder⁶.

TTK m. 107/1 düzenlemesi gereğince müvekkilin sözleşme kurma yetkisini acenteye yazılı şekilde vermesi ve acentenin de bu yetkiyi ticaret siciline tescil ve ilan etmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, ayırıcı özellik, acentenin aracı acente vasfına sahip olması, müvekkil ad ve hesabına imza yetkisinin olmamasıdır⁷. Sözleşme akdetme yetkisine sahip acente, aynı aracı acentede olduğu gibi üçüncü şahıs müşteriye, müvekkil ile yapılacak işlemlerdeki kazanç ve menfaatleri anlatıp, ona fiyat listeleri ya da kataloglar gibi bilgi ve belgeler sunmakta ve yardımcı bilgiler vermektedir⁸.

¹ Kayıhan, Acentelik, s. 48.

² Topçuoğlu, s. 30.

³ Topçuoğlu, s. 15, dp. 35.

⁴ Hayri Domanic ve Erol Ulusoy, Ticaret Hukukunun Genel Esasları, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 5. Baskı, İstanbul 2007, s. 392; Ayan, s. 29.

⁵ Yargıtay 22. HD., E. 2017/25572, K. 2019/23600, T. 18.12.2019, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>, (22.6.2023).

⁶ Bozkurt, s. 392; Topçuoğlu, Acentelik, s. 15; Arkan, s. 199.

⁷ Naci Kinacıoğlu, Acente ve Acentelik Sözleşmesi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1963, s. 74; Kayıhan, s. 45; Kaya, Şerh, s. 100; Reha Poroy ve Hamdi Yasaman, Ticari İşletme Hukuku, 18. Baskı, İstanbul 2019, s. 300; Bozkurt, s. 388; Topçuoğlu, Acentelik, s. 30.

⁸ Kinacıoğlu, Acente, s. 21.

1.3.Acentenin Hak ve Yükümlülükleri

Acentenin acentelik sözleşmesinden doğan hakları; ücret talep etme, olağanüstü masrafları talep etme, hapis hakkı, beilgi ve belge alma hakkı, tekel hakkı ve denkleştirme talep etme hakkı şeklinde ifade edilebilir. Acentenin acentelik sözleşmesinden kaynaklanan yükümlülükleri ise müvekkilin işlerini görme borcu, acentenin özen ve sadakat borcu, müvekkilin çıkarlarını koruma ve talimatlara uygun davranma borcu, müvekkille rekabet yasağı, sır saklama yükümlülüğü ve müvekkili temsil etme borcudur.

1.4. Temsil Kavramı

Temsil, bir kişinin hüküm ve neticelerini başka bir kişinin hukuksal alanında doğması için, o kişinin ad ve hesabına hukuki işlem yapabilme yetkisi olarak tanımlanmıştır¹. Temsil, hukuk alanında yaygın şekilde görülen ve bazı karmaşık ilişkilerle ortaya çıkan hukuki bir kurum olup, TBK m.40 ila m.48 arasında düzenlenmiştir.

Temsilin kişiler arası ilişkiler bakımından temel bir kural özelliğine sahip olduğu ifade edilebilir². Temsil gerçek kişiler açısından; maddi, ekonomik ve hukuki yönden birçok kolaylık ve fayda sağlamasından dolayı önemlidir. Gerçek kişiler bir temsilci atayarak hukuki işlemlerini daha kolay ve hızlı bir biçimde kurabilirler. Bazı hallerde temsil kurumu, gerçek şahısların zorunlu olarak başvurması gereken bir kurum haline gelebilmektedir. Ayrıca temsil, tüzel kişilerin, özellikle ticari şirketlerin pazara girmesi ve faaliyetlerini yürütmesi bakımından zorunlu nitelikte bir kurum olabilmektedir³. Tüzel kişiler de ticari faaliyet yürütmek bir temsilciye yani bir gerçek şahsa ihtiyaç duyabilirler.

Temsil kurumunun genel olarak hüküm altına alındığı TBK m.40'a göre temsil, kişinin yapacağı bütün işlem ve fiiller bakımından değil sadece hukuki işlemler yönünden geçerlidir. Örneğin yerleşim yeri oluşturmak için temsil yetkisinin verilmesi mümkün değildir⁴. Fakat yerleşilecek ev için yapılacak tek taraflı hukuki işlemlerde ya da başka hukuki işlemlerde temsil yetkisi verilebilir⁵.

Yetkili temsil TBK m. 40 ila m. 45 arasında; yetkisiz temsil ise m. 46 ile 48 arasında düzenlenmiştir. Temsile dair TBK'da yer alan bu düzenlemeler dışında, başka kanunlarda temsile ilişkin özel düzenlemeler de vardır. Yine TBK'nın 547 ve devamı hükümlerinde ticari temsilciye, m. 551'de ise ticari vekile yer verilmiştir.

Temsilde yasal düzenlemeler haricinde uygulanması mecburi olan hukuki işlemler de gündeme gelebilmektedir. Bu yüzden, bu düzenlemelere bakılarak getirilmesi gereken belgelerin araştırılması da gerekebilmektedir. Örneğin anonim şirketlerde temsil hususuna bakılırken, şirketin esas sözleşmesi ile temsil ve ilzama dair yönetim kurulu ya da genel kurul kararları göz önüne alınmalıdır.

¹ Fikret Eren, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 17. Baskı, Ankara 2015, s.424.

² Oruç Hami Şener, Ticari Temsilci ve Ticari Temsil Yetkisi, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2015, s.3.

³ Şener, s.3.

⁴ Eren, s.425.

⁵ Türk hukukunda gerçek kişiler açısından zorunlu olarak temsile başvurma sebeplerinden biri, TMK m.432'de yer almıştır. Bu hükme göre hakkında kısıtlama kararı olanlara mahkeme kararıyla vasi atanması gerekmekte olup, bu vasi yetkili temsilci statüsündedir, bkz.Eren, s.425.

İkinci Bölüm

Acentenin Temsil Yetkisi Ve Sınırları

2.1. Temsil Yetkisi, Bu Yetkinin Kapsamı ve Sınırları

2.1.1. Temsil Yetkisi ve Hukuki Niteliği

Temsil yetkisi olmaksızın temsil ilişkisinin varlığından söz edilemez. Zira temsilin temel unsurunu bu yetki oluşturmaktadır. Buna göre temsil yetkisi, temsilcinin, temsil edilen namına hukuki işlemler yapma yetkisidir.

Temsil yetkisinin ortaya çıkması için iki ana unsurun varlığı zorunludur. Bunlardan birincisi, temsilcinin temsil yetkisinin bulunması, ikincisi ise temsilcinin, hukuki işlemi kurduğu üçüncü şahsa, kendisinin temsilcilik sıfatını bildirmesi veya bu hukuki işlemin başkası adına kurulduğunun hal ve koşullardan örtülü şekilde anlaşılabilmesidir¹. Temsilci, temsil edilen adına işlem yapma düşüncesiyle davranırsa dahi, bu işlemi yaparken üçüncü şahsa başkasını temsilen hareket ettiğini bildirmemişse, TBK m. 40/f.2 uyarınca sözleşmeden doğan hak ve borçlar, temsil edilenin değil, temsilcinin olur.

Temsil yetkisi, düzenleme hakkı veren bir yetki olsa da, temsil olunanın, temsilciye ulaşması gerekli olan bir irade beyanına dayanan tek taraflı bir hukuki işlemdir². Temsil olunan kişi, üçüncü şahıslar önünde temsilcinin kendisini temsile yetkili olduğunu ifade eden irade beyanını açıklaması ve temsilcinin egemenlik alanına varması, temsil yetkisinin doğması için yeterli kabul edilmektedir³. Temsilci, temsil yetkisinin gereğini ifa etme konusunda bir taahhütte bulunmamışsa, yetkiyi kullanmadığından ötürü sorumlu tutulamaz⁴.

Temsil yetkisinin verilmesi, temsil edilenle temsilci arasında sözleşmesel ilişki kurulmasına yol açarsa da, çoğunlukla temsil yetkisi bir sözleşmeye ve genelde özellikle vekâlet sözleşmesine istinaden verilmektedir⁵.

Vekâlet sözleşmesi ile temsil ilişkisi arasındaki farklara bakıldığında, vekâletin hukuki niteliği, bir sözleşme olmasıdır ve vekâlet sözleşmesiyle taraflar arasında borç ilişki meydana gelir. Vekâlet sözleşmesiyle birlikte vekil, sözleşmede üstlendiği edimleri ifa etme yükümlülüğü altına girer. Temsil yetkisi ise sözleşme olmayıp tek taraflı bir hukuki işlem olduğundan, temsilci borç altına girmemektedir. Temsilcinin icra ettiği işlemler hukuki olarak temsil edilen şahsı bağlar. Bu nedenle temsil yetkisi, istinat ettiği hukuki ilişkiden tamamıyla bağımsız ve soyuttur. Örneğin temsil yetkisinin bulunmadığı, ancak vekâlet ilişkisinin var olduğu durumların oluşması mümkündür. Çünkü vekilin, başkası namına hareket ettiğini üçüncü kişilere bildirmemesi halinde vekâlet ilişkisi olmasına karşın, temsil yetkisi yoktur⁶.

2.1.2. Temsil Yetkisinin Şekli

Temsilciye temsil yetkisi vermesi, kural olarak, bir şekil şartına bağlı değildir. Fakat temsilcinin, temsil edilenin nam ve hesabına yaptığı hukuki işlemin, geçerlilik şartına bağlı olduğu hallerde de bu kuralın geçerli olup olmadığı doktrinde tartışılmıştır. Bir

¹ Safa Reisoğlu, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, 20. Bs, İstanbul 2008, s. 129; Önen, s. 70.

² Eren, s. 432.

³ Eren, s. 393; Kılıçoğlu, s. 225.

⁴ Kılıçoğlu, s. 225.

⁵ Hüseyin Hatemi ve Emre Gökyayla, Borçlar Hukuku Genel Bölüm, 4. Bası, İstanbul 2017, s. 100, 101.

⁶ Tekinay/Akman/Burcuoğlu/ Altop, s. 174, 175.

görüğe göre, temsilcinin yapacağı hukuki işlemde geçerlilik şartı bulunsa bile, temsil yetkisinin verilmesi bir şekil şartına tabi bağı değildir¹. Doktrinde çoğunlukla kabul edilen ve katıldığımız görüşe göre, hukuki işlemlerin geçerlilik şartına bağı tutulmalarındaki amaç, sadece ispat kolaylığı sağlamak değil; işlemi yapan kişiyi, düşünmeden alabileceği acele kararlardan korumaktır². Bu yüzden bu koruma amacının, temsil edilenin verdiği temsil yetkisinde de bulunması gerekir. Dolayısıyla, temsilcinin yapacağı hukuki işlemde geçerlilik şartı varsa, temsil yetkisi de bu şarta uygun şekilde verilmelidir.

Temsil yetkisinin verilmesi, özel hukuki bir şekil şartına tabi olmadığından, bu yetkinin örtülü bir irade beyanıyla veya bu yönde kanı uyandıracak hareketlerle de verilebileceği kabul edilmektedir³. Bu hallerde, temsil olunanın örtülü irade beyanının temsilci tarafından yorumunda, güven teorisi ilkeleri uygulanır. Fakat temsil olunanın bazı eylemleri, güven teorisi gereğince yetki verilmiş gibi sonuç doğuruyorsa; bu durum yalnızca hukuki işlemin tarafı halinde gelecek üçüncü kişi açısından etkisini gösterir⁴.

2.1.3. Temsil Yetkisinin Kapsamı

Temsil edilen, iradi şekilde verdiği temsil yetkisinin kapsamını istediği gibi belirleyebilir ve uygun sınırlamalar koyabilir. TBK m. 41'de yer aldığı gibi temsil yetkisinin kapsamı; eğer yetkinin kaynağı hukuki bir işlemde, başka bir deyişle, temsil olunanın iradesinden geliyorsa, yetkiyi veren bu irade beyanına bakılarak belirlenir⁵. Hukuki bir işleme istinaden verilen temsil yetkisi, temsil olunan kişi tarafından istenildiği zaman geri alınabilir veya istenildiği zaman sınırlanabilir. Yasa koyucu, TBK md. 42/f.2'de temsil yetkisi verilmesini önemli bir kurum olarak gördüğünden, temsil yetkisinin geri alınması ya da sınırlandırılmasına dair haklardan vazgeçmeye ilişkin yapılan hukuksal işlemlerin geçersiz olduğunu hükme bağlamıştır. Hukuki bir işlemle tevdi edilen temsil yetkisinin kapsamı, temsil edilenin iradesiyle belirlenecek olsa da temsil yetkisi, sadece hukuka ve ahlaka uygun işlemlerin yapılabilmesi için verilebilecektir. Aksi durumda, verilen yetki, TBK md. 27 gereğince hükümsüzdür⁶.

Kanun koyucu TBK m.548/2'de temsilci yetkisinin kapsamını tespit ederken, temsilcinin açık şekilde yetkili kılınmaması halinde taşınmazları⁷ devredemeyeceği veya bir hakla sınırlandıramayacağı hükmü yer almıştır. Bu hükümle ticari temsilci, gayrimenkullerin devri ve aynı hak tesisine dair işlemleri özel yetkili kılınarak yapabilir. TBK m.548/2'deki açık yetki, herhangi bir şekle bağı değildir⁸. Ancak, TBK m.548/2 kapsamındaki açık yetkinin ticaret siciline tescilinin yapılması ve Türkiye Ticaret Sicil Gazetesi'nde ilanı zorunludur.

Yine TBK m.547'e göre ticari temsilcinin temsil yetkisinin kapsamına giren bir başka husus ise, tacir, atadığı ticari temsilciye özel güvene duyduğundan, ticari temsilcilik devredilemez⁹. Tacir, ticari temsilciyi ticaret siciline tescil ettirmekle yükümlüdür

¹ Önen, s. 72.

² Kılıçoğlu, s. 226, 227.

³ Önen, s. 73.

⁴ Oğuzman/Öz, s. 172-173.

⁵ Kılıçoğlu, s. 229; Oğuzman/Öz, s. 176.

⁶ Eren, s. 393.

⁷ TMK m.998 ve m.704'e göre; taşınmaz kavramı ve aynı haklara ilişkin bkz. Şener, s.215.

⁸ Kırcı, s.124; Şener, s.220.

⁹ Şener, s.228; Ülgen ve diğerleri, s.678.

(m.547/2). Bu tescil, şekil şartı değildir. Ancak Yargıtay¹, ticari temsilcinin ticaret siciline tescilini geçerlilik şartı olduğuna karar vermektedir.

Ticari temsil yetkisi tanınması, TBK'da özel şekilde düzenlenmediği için, TBK m.40 ve devamında yer alan basit temsile dair düzenlemeler uygulanmaktadır. Bu yetkinin verilmesi, tek taraflı hukuki işlem olduğundan, diğer tarafa varmasıyla temsil yetkisi kazanılmış olur. Bununla birlikte, kendisine beyanla temsil yetkisi tevdi edilen şahsın, bunu kabul etmesine gerek bulunmamaktadır².

Ticari temsilciye ticari temsil yetkisinin verilmesine ilişkin beyan, açık veya örtülü olabilir³. Ancak tacirin, bir işçisine bilinçli olarak, fakat açık bir beyan yapmaksızın geniş oranda serbest bırakarak ticari temsilcilik yetkisi vermesi durumunda, örtülü yetki verme işlemi yaptığı kabul edilir⁴. Ticari işletmeyi işleten, yetkisiz ticari temsilcinin işleteni temsilen bir bono vermesine sessiz kalması ve buna tahammül etmesi halinde, örtülü şekilde yetki vermiş sayılır ve düzenlenen bu bonodan ötürü kendisine gidilebilir.

Yasa koyucu, TBK m.552/son ve TTK m.106 gibi bazı durumlarda temsil yetkisinin verilmesini şekle tabi kılmıştır. Fakat ticari temsil yetkisi, geniş yetkiler içerse bile verilmesi şekle tabi değildir. Ticari temsilcinin yapacağı işlemler şekle bağlı olsa bile, tayin edilmesi şekle tabi değildir. Ticari temsilci tayini şekle tabi bulunmasa dahi, uygulamada temsil yetkisinin bulunduğu ispatlanması bakımından yazılı şekilde yapılmaktadır. Yine ticari temsilcinin kambyo senedi düzenleme yetkisine ilişkin olarak, m.547'ye uygun şekilde tacirin unvanı yazılmalı, ticari temsilci bu vasfını ön plana çıkarmalı ve bizzat kendisi imza atmalıdır.

2.2. Acentenin Temsil Yetkisi ve Kapsamı

2.2.1. Müvekkili Temsil Etme Yetkisi

Acentenin müvekkilini temsil etme yetkisi, aynı zamanda müvekkile karşı borcu olmaktadır. Acentenin temsil yetkisi; müvekkil ad ve hesabına sözleşme kurma, hakkı koruyan beyanları kabul etme ve bu beyanları müvekkil adına açıklama, müvekkili davada temsil etme gibi yetkileri de kapsamaktadır⁵.

Acentenin müvekkil adına ve hesabına sözleşme yapabilmesi için acenteye yazılı biçimde yetki tevdi edilmesi ve bu yetkinin acente tarafından ticaret siciline tescili zorunludur. Acentenin sahip olduğu doğrudan temsil yetkisi uyarınca, müvekkil adına ve hesabına yaptığı sözleşmelerin hukuki sonuçları müvekkil üstünde doğacaktır⁶. Acente; müvekkilin hakkını koruyan beyanları müvekkil namına yapma ve bu beyanları kabul etme, mahkemede müvekkili temsil etme ve bedeli bizzat ödenen eşyayı teslim alma ve teslim edilen malın bedelini tahsil etme gibi hususlarda da müvekkili temsil etme yetkisine sahiptir.

2.2.2. Müvekkil Adına ve Hesabına Sözleşme Yapma Yetkisi

Acentelerin yetkileri, sözleşmeciy veya aracı acente olmalarına göre farklıdır. Ancak yasa koyucu, özellikle üçüncü kişilerin menfaatlerini göz önüne alarak, her iki acente

¹ Y. 12. HD., 15.03.2007, E. 2007/2077, K.2007/4742, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.

² Kırca, s.85; Şener, s.85; Ülgen ve diğerleri, s.680.

³ Şener, s.88; Kırca, s.88

⁴ Şener, s.89; Ülgen ve diğerleri, s.680.

⁵ Bozkurt, s. 392; Ülgen ve diğerleri, s. 843.

⁶ İnceoğlu; 46 - 47; Oğuzman/Öz; 254; Oğuzman/Öz, s. 255.

çeşidine de geniş yetkiler tanımıştır. Aracı acentenin müvekkilini temsil ederek sözleşme yapmaması haricinde, kalan yetkiler bakımından iki tür acente arasında bir fark yoktur¹.

Acenteler, bir ticari işletmeye ilişkin sözleşmelere aracılık yapmayı ya da sözleşmeleri bu işletme nam ve hesabına kurmayı meslek edindiğinden, bunların kanun koyucu tarafından öngörülen yetkilerinin yanı sıra bazı yükümlülükleri de bulunmaktadır. TTK m. 106'da öngörülen özel ve yazılı yetkiye sahip olunması gereken haller ile m. 107'de yer alan sözleşme kurma yetkisi buna örnek verilebilir. Bu hükümlere göre anılan yetkilerin kendisine müvekkil tarafından özel biçimde ve yazılı şekle şartına bağlı kılınarak verilmesi, acente bakımından gerek bir yetki gerekse bir yükümlülük manasına gelmektedir. Bu hal, özel olarak sözleşme yapma yetkisi bulunmayan acentenin yalnızca aracılık yapması açısından da geçerlidir².

Acenteler, TTK kapsamında, sürekli ve bağımsız biçimde aracılık faaliyeti yapan kişiler olarak kabul edilmiştir. Bu hâl, aynı anda acentenin sadece aracılık faaliyeti yapmasının asıl; müvekkili pozisyonunda olan tacir ya da ticari işletme nam ve hesabına sözleşme yapması durumunun ise istisna olduğunu göstermektedir³. Yine TTK m. 107'ye göre, şayet acenteye müvekkil ad ve hesabına sözleşme yapma yetkisi de verilecekse; bu durumda müvekkil şirketin acenteye bu hususta yazılı bir izin vermesi zorunludur. Bu yetkinin yazılı şekilde verilmesi, temsil hakkının doğması açısından geçerlilik ve sıhhat şartı olup ispat aracı değildir⁴. Örneğin sigorta acentesine müvekkil tarafından verilen sözleşme yapma yetkisinin, diğer tacir yardımcılarında olduğu gibi örtülü veya sözlü bir yetkiyle verilmesi yeterli değildir ve bu yetki yazılı şekilde ve açıkça verilmelidir⁵. Öte yandan, müvekkil, acenteye sözleşme yapma yetkisini örtülü verdiğini veya aracılık yapılan işin niteliği gereği acentenin bu yetkisinin var olduğunu öne sürmesi de, bu yetkiye sahip olma bakımından yeterli kabul edilmemektedir⁶.

Kanun koyucu, TTK m. 107/1'de yetkinin özel ve yazılı biçimde verilmesi gerektiğini hükme bağlamışsa da, bu kanuni düzenleme geniş bir şekilde yorumlanmalıdır. Bu madde çerçevesinde acenteye verilen sözleşme yapma yetkisinin, yazılı şekilde olması gerekmektedir. Acenteye verilen bu yetkinin, mutlaka özel ve bağımsız şekilde düzenlenmiş bir yetki belgesi ya da vekâletnameye dayanması aranmamalı; taraflar arasında yapılan acentelik sözleşmesinde, acentenin müvekkili ad ve hesabına sözleşme yapabilmesini düzenleyen açık bir maddenin bulunması da yeterli kabul edilmelidir⁷.

Acentelere müvekkilleri namına sözleşme kurma yetkisini tanıyan belgelerin, acente tarafından tescil ve ilanı mecburidir (m.107/2). Fakat tescil ettirme, temsilci sıfatına sahip olmanın bir neticesidir ve temsil yetkisinin geçerli olması açısından bir koşul da değildir. Tescil gerçekleştirilmemiş olsa bile, temsilcinin temsilcilik vasfı bulunmaktadır. Bu yüzden, tescil ve ilandan evvel, ancak yetkinin tevdi edilmesinden sonra acentenin gerçekleştirdiği işlemler müvekkili bağlar⁸.

¹ Domaniç ve Ulusoy, s. 396; Kayıhan, Acentelik, s. 179.

² Sigorta acenteleri açısından SK'da, acentenin temsil yetkisine ilişkin özel bir düzenlemenin bulunmadığı görülmektedir, bkz Ülgen ve diğerleri, s. 634.

³ İsmail Doğanay, Türk Ticaret Kanunu Şerhi, 4. Bası, İstanbul 2004, s. 604.

⁴ Arkan, s. 213.

⁵ Domaniç/Ulusoy, s. 396.

⁶ Kınacıoğlu, Acente, s. 76.

⁷ Ülgen ve diğerleri, s. 639.

⁸ Kınacıoğlu, Acente, s. 76.

Acente, acentelik sözleşmesiyle kendisine ayrılan faaliyet bölgesi veya alanında müvekkilin işletmesiyle ilişkili bütün işlemleri yapmaya yetkili kabul edilmelidir. Acentenin yapabileceği işlemler belirlenirken, faaliyette bulunulan ekonomik alan ve sektördeki, görüş ve ticari teamüller de göz önüne alınmalıdır¹. Örneğin Sigorta Acenteleri Yönetmeliği m.17/1'ye göre sigorta acenteleri, poliçe düzenleme yetkisini de kullanır ve prim alacağını tahsil yetkisini kullanamaz².

Acentenin, sözleşme kurma yetkisine haiz olabilmesi, açık ve yazılı bir belgenin varlığına bağlıdır. TTK m. 35 ve 36'da acenteye, sözleşme kurma yetkisine sahip olduğunu belirten belgeyi yerel ticaret sicil memurluğuna tescil ve ticaret sicil gazetesinde ilan zorunluluğu getirmiştir. Bu yolla üçüncü şahıslar, acentenin müvekkil ad ve hesabına sözleşme yapma yetkisinin bulunduğundan bilgi sahibi olabileceklerdir³. Bu tescil ve ilan mecburiyeti, müvekkil tarafından da ifa edilebilecektir⁴. Tescil ve ilan koşulu, iç ilişki bakımından gerekmektedir ve üçüncü kişilerin hukuki durumunu etkilemez. Anılan tescil, tescilin olumlu işlevini gerçekleştirmez ve üçüncü şahısların iyi niyetini ortadan kaldırmaz⁵.

Kanunda, sözleşme yapma yetkisine sahip acentenin temsil yetkisinin sınırları kesin olarak tespit edilememiştir. Yetki sınırını müvekkil, istediği gibi genişletebilir veya daraltabilir. Fakat temsil yetkisinin daraltılması, tescil ve ilan edilmezse iyi niyetli üçüncü şahıslara karşı geçerli olmaz (TBK m. 42)⁶. Müvekkilin şirketin, acentenin temsil yetkisini daraltan ya da kaldıran beyanları ticaret siciline tescil ettirilmesi durumunda, bunun üçüncü kişilerin iyi niyetini ortadan kaldıracığı kabul edilmektedir. Bu yüzden, sicilin olumlu fonksiyonu burada korunmaktadır⁷. Bununla birlikte, acentenin temsil yetkisinin genişletildiğini öne süren taraf, bu iddiasını kanıtlamakla mükelleftir (TMK md. 6)⁸. Acentenin sözleşme yapma yetkisinin sınırlanması halinde tescil ve ilan yükümlülüğü, müvekkilin basiretli bir iş insanı gibi hareket etmesi gerekliliğinin de bir neticesidir (m. 18/f.2)⁹.

2.2.3. Ahzu Kabz Yetkisi ve Malları Teslim Etme

Acente, müvekkil tacirin özel ve yazılı izni olmadan, kendisinin teslim etmediği malların karşılığını kabul etme ve parasını kendisinin ödemediği malları teslim almaya yetkili değildir (TTK m. 106). Yasa metnine bakıldığında, acentenin, bizatihi teslim ettiği eşyanın bedelini alma, bedelini bizzat ödediği eşyayı alma, bu işlemde kaynaklanan alacakların vade sürelerini erteleme ve bu eşya için verilecek bedelde indirim yapma yetkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır¹⁰. Acentenin, müşteri olan üçüncü kişiye bizzat teslim ettiği eşyaya ilişkin yaptığı işlemlerde yapacağı indirim oranı, ticari

¹ Kayıhan, Acentelik, s. 18.

² Emine Yazıcıoğlu, Sigorta Aracıları Hukuku I, İstanbul 2010, s. 136.

³ Doğanay, s. 604.

⁴ Ülgen ve diğerleri, s. 640.

⁵ Ticaret sicilinin işlevlerine dair genel hükümlerden ayrılan bu düzenleme doktrinde haklı şekilde eleştirilmektedir, bkz. İmregün, s. 185.

⁶ Arkan, s. 213; İmregün, s. 187.

⁷ Kayıhan, Acentelik, s. 182.

⁸ Kınacıoğlu, Acente, s. 76.

⁹ Ülgen ve diğerleri, s. 640.

¹⁰ Poroy/Yasaman, s. 306; Ülgen ve diğerleri, s. 847; Rıza Ayhan ve Hayrettin Çağlar, Ticari İşletme Hukuku Genel Esaslar, 10. Bası, Ankara, 2017, s. 548; Bozkurt, s. 401.

teamüller¹ kapsamında belirlenmeli, bu indirim oranı müvekkilin menfaatlerin, zedeleyecek düzeyde olmamalıdır.

Acentenin, bizzat teslim etmediği eşyanın bedelini tahsil etme, bedelini ödemediği eşyayı kabul, bu muamelelerle ilgili ödemeleri kabul ya da teslim tarihini erteleme veyahut bedelde indirim yapma yetkisi bulunmamaktadır (TTK m. 106). Bu işlemleri yappmak için müvekkilden yazılı izin alınmalı veya müvekkilin acenteye vekâlet vermesi gerekir. Acentenin bu yönde yetkili kılınmasının yazılı şekilde yapılması, geçerlilik koşuludur. Acentenin yazılı yetkiye sahip olmadan tüm bu işlemleri yapmaları halinde tüm rizikolar müşteriye ait olacaktır². Örneğin acente yetkisi olmadan yaptığı işleme ilişkin bedelde indirim yaparsa ya da bu bedeli müşteriden alırsa, müşteri indirim miktarı veya ödenen toplam miktarı müvekkile yeniden ödemek zorunda kalabilir³.

2.2.4. Acentenin Müvekkili Mahkemelerde Temsil Yetkisi

Acente, müvekkiline bağımlı olmayan ve temsil yetkisi bulunan bir yardımcı olduğundan müvekkili temsil edebilir. Aktif ve pasif husumet ehliyeti var olan acente, aktif ve pasif dava ehliyetine de sahiptir. TTK m. 105/f.2 uyarınca, acentenin aracı olduğu ya da yaptığı sözleşmelerden doğan anlaşmazlıklardan ötürü acente, müvekkilini temsilen dava açabilir, aynı şekilde acente aleyhine de aynı sıfatla dava açılabilir⁴. Bu hükme dayanarak acente aleyhine dava açılabilmesi için, uyuşmazlığın, acentenin aracılık ettiği veya kurduğu sözleşmeden kaynaklanması gerekir⁵. Bu yüzden, sözleşmeden kaynaklanmayan, yasadan ya da haksız eylemden (trafik kazası gibi) kaynaklanan bir edimin yerine getirilmemesinden doğan uyuşmazlıklarda acentenin, müvekkili şirketi yargı organları önünde temsil yetkisi yoktur⁶.

Acentenin kurduğu veya aracılık ettiği sözleşmeden kaynaklanan yan edimlerle ilişkili olduğu sürece, bunlardan doğan bir uyuşmazlık açısından, acentenin davaya müvekkil adına aktif ya da pasif şekilde katılabileceği kabul edilmektedir⁷. Uygulamada haksız fiile veya kanundan kaynaklanan nedenlere istinaden acenteye karşı açılan davalar reddedilmemekte, husumetin yöneltmesi gereken asıl müvekkil şirkete tebligat yapılarak davaya devam edilmektedir⁸.

Acenteye ayrılan ya da tekel hakkı tanınan alan veyahut bölge içerisinde, müvekkilin doğrudan üçüncü kişi müşterilerle ilişkiye girerek yaptığı sözleşmeler nedeniyle dava edilip edilmeyeceği tartışılan bir başka husustur. Bu bağlamda, müşterilerin müvekkil ile ilişkili göstererek acenteye dava açabilmeleri istisnai bir hükümden doğduğundan, bunun dar bir biçimde yorumlanması ve genişletilmemesi gerekir. Kanun koyucunun da bu hüküm ile sözleşmenin yapıldığı yere değil, ona aracılık eden veya onu bizatihi kuran kişiye önem verdiği ve hukuksal sonucu bu şahsa göre belirlediği ifade edilebilir⁹.

¹ Kayıhan, s. 207; Ülgen ve diğerleri, s. 847

² Karayalçın, s.530; Kaya, Şerh, s. 96; Ülgen ve diğerleri, s. 847-849.

³ Kayıhan, s. 207; Kaya, Şerh, s. 97.

⁴ TTK m.105/2'deki dava kavramı geniş yorumlanmalıdır. Teknik olarak dava olmayan icra takibi, icra şikâyeti, ihtiyati tedbir kararı gibi işlemlerde de acentenin aktif ve pasif temsil yetkisinin bulunduğu kabul görmelidir, bkz. Akkan Daniş, s.219; Nurcan Demirtaş, "Acentenin Davada Müvekkilini Temsil Etmesi", İAÜHFD, C. 5, S. 1, 2019, s. 86.

⁵ Yarg. 11. HD., T. 11.10.2001, E. 2001/5739, K. 2001/7600, karar için bkz. Çelik/Lale, s. 43.

⁶ Yarg. 11. HD., T. 31.05.1990, E. 1989/4080, K. 1990/4364, karar için bkz. Karahan, s.303, dp. 30.

⁷ Kayıhan, Acentelik, s. 189.

⁸ Arkan, s. 215, dp. 4.

⁹ Kayıhan, Acentelik, s. 189.

Dava açma yetkisini kullanan başvuran acente (TTK m. 105/f.2), bu yetkiyi kullanırken, acente olduğunu belirtmek ve kanunun verdiği bu temsil yetkisini kullandığını belirtmek zorundadır. Ayrıca acente, yetkisini geçerli bir şekilde kullanıp kullanmadığına dair ihtilafları ortadan kaldırmak için uyuşmazlığa konu hukuki işleme olan katkısını ispatlamakla mükelleftir¹. Aksi durumda, acentenin aracılık yaptığı ya da müvekkil tacir ad ve hesabına kendisinin yaptığı sözleşmeler nedeniyle acente aleyhine açılacak davalarda, üçüncü kişinin acenteye doğrudan husumet yöneltmesi olanaklı olmayacaktır ve davanın müvekkil şirket ile ilişkilendirilerek açıldığının belirtilmesi gerekecektir².

Acente, sözleşmenin kurulmasına aracılık etmişse sözleşmenin tüm sonuçları müvekkil üstünde doğmaktadır ve bu nedenle davanın da yalnızca müvekkil aleyhine açılabilmesi gerekir. Acenteye ilişkiye giren üçüncü kişi, hem müvekkil adına ve hesabına acente aleyhine hem de sözleşmenin bütün sonuçları üstünde doğan müvekkil aleyhine doğrudan dava açabilir³.

Acente, müvekkili mahkemede temsil etme yetkisinin⁴ doğal bir sonucu olarak, yargılama aşamasında ihtar, protesto ve tespit istemini yapma gibi işlemleri yapabilir⁵. Ancak m. 105/2'deki kapsamında acentenin sulh, ibra, feragat gibi işlemleri yapabilmesi için, bu işlemler açısından özel bir yetkinin acenteye tanınması gerekir⁶.

2.3. Temsil Yetkisinin Kötüye Kullanılması

Ticari temsil yetkisi iki şekilde kötüye kullanılabilir. İlki hileli anlaşma, ikincisi ise üçüncü şahsın ağır kusuruna dayanan kötüye kullanımdır.

Ticari temsilcinin, üçüncü şahısla hileli sözleşme ile anlaşmak suretiyle işletme sahibi zararına işlem yapabilmesi ve yetkisini kötüye kullanabilmesi mümkündür⁷. Bu sözleşme, ahlaka aykırı olması nedeniyle TBK m.27/1 hükmüyle kesin hükümsüzdür. Acentelerin, üçüncü kişilerle hileli anlaşma yapması çok mümkün gözükmemektedir. Acentelerin, örneğin sigorta acentelerinin, müşterilere sunabilecekleri teklifler, genelde sistem üzerinden belirlendiğinden ve rizikoya ve başkaca unsurlara bakılarak hesaplandığından müvekkil adına yapacakları poliçelerde teklif edecekleri sigorta prim tutarları ve riziko gerçekleştiğinde ödenecek tazminatlar çok fazla değişmeyecektir. Ancak istisnai hallerde, araç daha önce kaza yapmış olmasına rağmen, acentenin aracı kontrol etmeden araca zorunlu mali mesuliyet sigortası veya kasko sigortası yapılması halinde, hileli anlaşma durumu gündeme gelebilecektir. Ancak bu durumda da acentenin, aracın sözleşme tarihinden önce kaza yaptığını bildiğinin kanıtlanması gerekir.

¹ Ülgen ve diğerleri, s. 636.

² Yarg. 11. HD., T. 03.05.1988, E. 1988/1214, K. 1988/2930, karar için bkz. Çağa, s. 5, 6; Arkan, s.216.

³ Dava sonucunda hüküm, acente hakkında değil sadece müvekkil şirket leh veya aleyhine kurulmalı ve icraya verilebilmelidir Yarg. 11. HD., T. 11.11.2003, E. 2003/4347, K. 2003/10776 sayılı kararı, karar için bkz. Poroy/Yasaman, s. 224, dp. 21; Aynı uyuşmazlıktan ötürü müvekkil aleyhinde daha önce açılmış bir dava varsa, bundan sonra acente aleyhine yeniden dava açılmaz, bkz. Yarg. 11. HD., T. 25.10.2004, E. 2004/1345, K. 10273, <https://karararama.yargitay.gov.tr/>,

⁴ Y 11. HD, 20.3.2017, 2015/13640 E. , 2017/1662 K., “TTK'nın 105/2 madde hükümlerine göre davanın acenteye karşı taşıma işini üstlenen taşıyan şirkete izafeten açılmadığı, doğrudan davalı acenteye karşı dava açılmasının ve icra takibi yapılmasının mümkün olmadığı, bu nedenle davalı acentanın pasif husumet ehliyetinin bulunmadığı...” <https://karararama.yargitay.gov.tr/>.

⁵ Hilal Sümeyye Üçüncü, “Acentenin Temsil Yetkisinin Usul Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi”, GÜHFD, C. 17, S. 1-2, 2013, s. 964.

⁶ Üçüncü, s. 964.

⁷ Şener, s.318.

Ticari temsilci, temsil yetkisi kapsamında hareket etmesine rağmen, bu yetkisini açık şekilde müvekkilin zararına kullanır ve onunla iş yapan üçüncü kişi, temsil yetkisinin kötüye kullanıldığını bilirse veya ağır kusuru nedeniyle bilemezse, bu durumda da ticari temsil yetkisi kötüye kullanılmış kabul edilir¹. Acenteler açısından da temsil yetkisinin kötüye kullanılabilmesi mümkündür. Örneğin TTK m.1430/2 kapsamında sigorta acenteleri, sigorta sözleşmesi sigorta priminin ilk taksidini ya da tümünü elden nakit olarak almış olmasına rağmen poliçeyi sisteme dahil etmezse ve bu primi müvekkil sigorta şirketine transfer etmezse, temsil yetkisi kötüye kullanılmış olur. Ticari temsilci ile üçüncü şahıs arasındaki hukuki işleme ilişkin olarak TBK m.46-47'de düzenlenen yetkisiz temsil düzenlemeleri uygulanır ve ticari temsilciyle üçüncü şahsın yaptığı işlem, askıda hükümsüz kabul edilir². Bu yetkinin kötüye kullanıldığını ileri süren müvekkil, bu iddiasını ispatla mükelleftir.

2.4. Acentenin Yetkisiz Temsili

2.4.1. TTK ve TBK'da Genel Olarak Temsil Yetkisi

Yetkisiz temsil, TBK m. 46'da düzenlenmiş olup, bir kişinin yetkisi olmadan temsilci sıfatıyla işlem yapması hali şeklinde ifade edilmiştir³. Başka bir deyişle, yetkisiz temsil, yetkisi olmadan ya da yetki sınırları haricine çıkarak temsil olunan adına işlem yapılmasıdır. Acentenin faaliyet sahası içinde müvekkilin ad ve hesabına sözleşme kurması, doğrudan temsil yetkisine haiz olduğunu göstermektedir. Acentenin, bu doğrudan temsil yetkisini kullanırken yetki sınırları haricine çıkması ya da sözleşme kurma yetkisi olmadan işlem yapması durumunda yetkisiz temsil gündeme gelir.

Yasa koyucu acentenin yetki sınırlarını tespit ederken, aracılık ettiği ya da müvekkil adına kurduğu sözleşmelerin konusuna ilişkin bir sınırlama getirmemiştir. Bu çerçevede acente, kendisine verilen yazılı yetki içinde ve faaliyet alanı kapsamında olan müvekkilin ticari işletmesiyle ilgili sözleşmeleri kurmaya yetkilidir⁴. Acentenin sözleşme kurma yetkisine sahip olmadan ya da yetkileri haricine çıkarak müvekkil ad ve hesabına sözleşme kurması durumunda yetkisiz temsil gündeme gelir⁵. Örneğin acente, sözleşme kurma yetkisine sahip olsa dahi yetkili kılındığı yer ya da bölge haricine veyahut yetkili olduğu konuların haricine sözleşme kurması durumunda yetkisiz temsil durumu söz konusudur. Yine müvekkilin acenteye sözleşme yapma yetkisini yazılı şekilde vermemiş olması durumunda da yetkisiz temsil hali bulunmaktadır.

Acentenin yetkisiz temsilinin hukuki neticeleri, yetkisiz temsile⁶ ilişkin genel hükümlerden ayrılarak TTK m. 108'de özel şekilde hüküm altına alınmıştır. Bu madde uyarınca müvekkil, acentenin yetkisi olmadan veya yetki sınırlarını aşmak suretiyle sözleşme kurduğu haberini aldığı anda onay vermesi durumunda, sözleşme müvekkili bağlar.

¹ Şener, s.319

² Kırca, s.169.

³ Akyol, s. 449; Hatemi ve Gökyayla, s. 112; Oğuzman/Öz, s. 257.

⁴ Karaege, s. 20; Kayıhan, s. 202; İmregün, s. 131.

⁵ Kaya, Acentelik, s. 88.

⁶ Yetkisiz temsil kavramına dair bkz. Eren, s. 511 vd.; İnceoğlu, 355 vd.; Oğuzman/Öz, s. 257.

TTK'daki hükümlerle beraber acentenin yetkisiz temsilinin hukuki sonuçları ile TBK'daki adi temsile¹ ilgili düzenlemeler uyumlu duruma getirilmiştir². Başka bir deyişle, müvekkilin acenteye ihbarda bulunma yükümlülüğü kaldırılmıştır. Yetkisiz temsilde, temsil olunan sözleşmeye onay vermediği sürece sözleşme temsil olunanı bağlamayacaktır. Ayrıca, yetkisiz temsilde, temsil olunanın sözleşmeye onay vermemesi durumunda, üçüncü şahsın gördüğü zararlardan temsilci sorumlu olacaktır.

Bununla birlikte, TTK, TBK'daki yetkisiz temsile ilişkin hükümden bir açıdan ayrı olmayı devam ettirmektedir. Acentenin yetkisiz şekilde üçüncü şahıslarla sözleşme kurmasına müvekkilin icazet vermesi veya sessiz kalması halinde, kendisi sözleşmenin tarafı olacaktır³. Yetkisiz temsilin yer aldığı TBK m. 47 uyarınca, temsil olunanın açık ya da zımni şekilde işleme onay vermemesi durumunda, bu işlemin geçersiz olmasından ötürü oluşan zararların tazmininden temsilci bizzat sorumlu olur⁴. Bu hüküm, temsil hukukunun ana ilkelerinden biri olan temsilcinin borç üstlenemeyeceği kuralının Ticaret Hukukundaki istisnasıdır⁵. Yetkisiz temsil halinde, acente TBK m. 39'da yer alan sorumluluktan ayrılmakta ve temsilci olarak hareket şahıs sıfatıyla edimin ifasından kişisel olarak sorumlu olmaktadır⁶.

Ayrıca, acentenin yetkisi haricine çıkararak kurduğu sözleşmeye müvekkil tarafından onay verilinceye kadar geçen sürede, hukuki işlemin geçerliliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Doktrinde katıldığımız görüş uyarınca⁷; yetkisiz adi temsile dair düzenlemelerde olduğu gibi⁸ acentenin yetkisiz şekilde sözleşme kurması halinde, müvekkilin sözleşmeye onay verinceye kadar sözleşmenin geçerliliğinin askıda olduğu söylenemez. Çünkü onay verilmemesi durumunda acente, sözleşmenin tarafı sıfatıyla bizzat sorumlu olur. Müvekkilin sözleşmeye onay vermesi durumunda, geçerli şekilde yapılan sözleşmede taraf, müvekkil olacaktır.

Acentenin sözleşme kurma yetkisinin, müvekkilce sınırlanması ya da kaldırılması durumunda, acentenin kuracağı sözleşmelerin üçüncü şahıs açısından ne şekilde bağlayıcı olacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Sözleşme kurma yetkisinin sınırlanması ya da kaldırılması durumu ticaret siciline tescil edilmemişse, iyiniyetli üçüncü kişide oluşan görünüşe güven durumu korunmaktadır⁹ ve sözleşme, müvekkil üstünde bütün hak ve

¹ Yetkisiz temsilde, temsil olunanın sözleşmeye onay vermemesi durumunda üçüncü şahsın zararlarından temsilcinin sorumlu olmasına dair ayrıntılı bilgi için bkz. İnceoğlu, s. 432 vd.

² Yetkisiz temsilde temsil olunan sözleşmeyi icazet vermedikçe sözleşme temsil olunanı bağlamaz, bkz. Murat İnceoğlu, *Türk Borçlar Hukukunda Doğrudan Temsil*, İstanbul, 2009, s. 358; Kılıçoğlu, s. 238.

³ Ali Bozer ve Celal Göle, *Ticari İşletme Hukuku*, 5. Bası, Ankara, 2018, s. 148; Domaniç ve Ulusoy, s. 398; Bozkurt, s. 393.

⁴ İnceoğlu, s. 432; Kocayusufpaşaoğlu ve diğerleri, s. 722.

⁵ Acentenin yetkisiz temsilde, acente TBK m. 39'da yer alan sorumluluktan ayrılarak temsilci olarak davranan kişi olarak borcun yerine getirilmesinden şahsi olarak sorumludur. Borçlar Hukukundaki temsilden ayrılan Ticaret Kanundan doğan istisnalar için bkz. İnceoğlu, s. 84-85; Nomer, s. 147.

⁶ TBK'daki temsilden ayrılan TTK'daki istisnalar için bkz. İnceoğlu, s. 84-85; Nomer, s. 147.

⁷ İnceoğlu, s. 450.

⁸ Adi temsilde, yetkisiz temsilcinin yaptığı hukuki işlemin geçerliliği temsil olunan işlemin icazet verip vermemesine kadar askıda hükümsüzdür. Sözleşmenin askıda hükümsüz olma durumu devam ettikçe üçüncü kişi sözleşmeye tek taraflı bağlı olur. Temsil olunan işleme icazet vermez veya temsil olunanın icazet veremeyeceği anlaşılrsa işlem hükümsüz olur. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. İnceoğlu, s. 358; Kocayusufpaşaoğlu, Necip, Hüseyin Hatemi, Rona Serozan ve Abdulkadir Arpacı, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Borçlar Hukukuna Giriş Hukuki İşlem Sözleşme*, C. 1, 6. Tıpkı Bası, İstanbul, 2014, s. 721; Hatemi ve Gökyayla, s. 112; Eren, s. 513 vd.; Kılıçoğlu, s. 238.

⁹ Görünüşe güvenin korunması ilkesi uyarınca temsil yetkisinin kısıtlanması veya geri alınması halinde bu kısıtlamanın temsilciye bildirilmemiş olması ve üçüncü kişinin iyiniyetli olması halinde tüm hukuki işlemler temsil olunanı bağlar. Aynı şekilde temsil yetkisinin verildiği üçüncü kişi tarafından bilinmesi halinde, bu yetkisinin kısıtlanması veya geri alınması üçüncü kişiye bildirilmemiş ise temsilcinin yapmış olduğu işlem temsil yetkisinin içerisinde yapılmış gibi hukuki sonuç doğurur. Görünüşe güven ilkesine (görüşte temsil yetkisi) ilişkin bkz. Tekinay ve diğerleri, s. 207.

borçları doğurmaktadır¹. Dolayısıyla sözleşme kurma yetkisinin sınırlanması ya da kaldırılmasının tesciliyle beraber üçüncü şahsın iyiniyet iddiası dinlenmez ve işleme onay verilmemesi halinde sözleşme müvekkili bağlamaz.

2.4.2. Müvekkilin Ticari Şirket Olması Durumunda Yetkisiz Temsil Sorunu

Müvekkilin ticari şirket olması durumunda, ticari şirketin işletme konusunun acentenin faaliyetleri ile sınırlayıcı olup olmadığına bakılmalıdır. Mülga eTK m. 137'de ultra vires ilkesi² kabul edildiğinden, ticari şirketlerde temsil yetkisi bulunan şahısların işletme konusu dışında olan konularda, üçüncü şahıslarla kurulan işlemler hukuken yok hükmünde kabul edilmiştir. TTK m. 125 ile ultra vires ilkesinden vazgeçilmiş ve ticari şirketlerin hak ehliyeti, işletme konusuyla sınırlı olmaktan çıkarılmıştır. Ultra vires ilkesinin kalkması, yalnızca anonim şirketler açısından değil diğer ticari şirketler olan limited şirketler (TTK. m. 629) ve kolektif şirketler (TTK. md. 233 f.1) için de geçerlidir³.

Ultra vires ilkesinin kalkmasının acentelik kurumuna olan etkisi ise, acentenin, ticari şirketlerin esas sözleşmesinde gösterilen işletme konusunun haricine çıkararak aracı olduğu ya da müvekkil ad ve hesabına kurduğu sözleşmeler yok hükmünde kabul edilmemesidir⁴. TTK'ya bu yönde bir düzenleme getirilene kadar acentenin müvekkil ticari şirketinin işletme konusu haricine çıkararak işlem yapması durumunda TTK m. 108 (ETK m. 122) düzenlemesi uygulama alanı bulamayacak ve işlemler yok hükmünde kabul edilecektir.

Sonuç

Acenteler, ticari işletmelerin buldukları yer dışında ürün ve hizmetlerini pazarlanması, satılması ve tanıtılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir. Acenteler; ticari işletme veya tacire hukuken doğrudan bağlı bir sıfatı bulunmaksızın, bir sözleşmeye istinaden, belli bir bölge ya da sektörde, sürekli şekilde müvekkilin ticari işletme konuları kapsamındaki sözleşmelere aracılık yapan veya bu sözleşmeleri müvekkil nam ve hesabına kurmayı meslek edinmiş kişilerdir (m.102). Acente kavramının uygulamada diğer tacir yardımcılarıyla karıştırıldığı görülmektedir. Ticari işletme ile temsilci kişi arasındaki bir hukuki ilişkinin acentelik sözleşmesi şeklinde tanımlanıp tanımlanmaması önemli değildir. Bu yüzden, hukuki ilişkinin TTK m. 102'de acenteliğe dair unsurların bütününe içerip içermediği somut olayın koşullarına bakılarak ayrı ayrı değerlendirmelidir.

Acentede bulunması gereken unsurlar, TTK'da düzenlemiş olsa bile, önemli olan acente ile ticari işletme arasında açık ya da örtülü bir sözleşmenin bulunmasıdır. Temsil yetkisi, yönetim ve vekalet kavramları ile karışabilmektedir. Temsil, ticari işletmenin dış ilişkilerine dair bir kurum iken, yönetim ise ticari işletmenin idare edilmesine, yani tüzel şahsın iç ilişkisine dair bir kurumdur. Yine genelde temsil ilişkisi ile vekâlet ilişkisi bir arada bulunmaktadır. Ancak temsil, dış ilişkiye, yani üçüncü şahıslarla kurulacak ilişkiye

¹ Kaya, Şerh, s. 100; Kınacıoğlu, s. 76,

² Ultra vires ilkesi, şirketin ehliyetinin, şirket sözleşmede yazılı olan işletme konusu ile sınırlı olmasıdır, bkz. Ünal Tekinalp, Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku, 4. Bası, İstanbul, 2015, s. 262-263.

³ TTK'da ultra vires ilkesi kaldırılırken anonim şirketler ve limited şirketlerde işletme konusu dışındaki işlemler, üçüncü kişinin iyiniyetinin aksinin ispatlanması hariç, istisnasız bir şekilde şirketi bağlamaktadır. Kolektif ve komandit şirketlerde yetkisiz temsile bağlanan hukuki sonuçların uygulaması gerektiği savunulmaktadır, bkz. Kırca, s. 72, dn. 13- 14; Özge Karaege, Acentenin Ücret Hakkı, 1. Bası, İstanbul, 2016, s. 20.

⁴ Kaya, Acentelik, s. 10.

ilişkin iken, vekâlet, iç ilişkiye yönelmektedir. Temsil yetkisi, bir vekâlet sözleşmesi ile verilebilse de etkisini sadece dış ilişkide kendini gösterir.

Acentelik kavramının, TBK m. 40 ve devamı maddelerinde yer alan genel temsil yetkisiyle de benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bilhassa sözleşme kurma yetkisine sahip acente, doğrudan temsil yetkisini içinde tutmaktadır. Her iki kurumun farklı hale geldiği birinci husus, temsil ilişkisi tek taraflı irade beyanıyla kurulmakta ve geri alınabilmektedir. Bunun haricinde sözleşme kurma yetkisine sahip acenteye müvekkil arasında doğrudan temsil ilişkisi kurulmuş olsa bile, taraflar arasında acentelik ilişkisini aşan bir temsil ilişkisi bulunmamaktadır. Acente müvekkili, ticari işletmesinin konularıyla sınırlı bir şekilde temsil edebilecektir.

Acentenin temsil yetkisi, hem acentenin borcu hem de acenteye verilmiş olan bir yetkidir. Acentenin müvekkil ad ve hesabına akit kurabilmesi için acenteye yazılı biçimde yetki verilmesi ve acente tarafından bu yetkinin ticaret siciline tescil edilmesi gerekmektedir. Acentenin sahip olduğu doğrudan temsil yetkisi uyarınca müvekkil adına ve hesabına yaptığı sözleşmelerin hukuki sonuçları müvekkil üstünde doğar. Acentenin temsil yetkisi; müvekkil adına ve hesabına sözleşme kurma, hakkı koruyan beyanları kabul etme ve bunları müvekkili temsilen yapma, bedeli bizzat ödenen eşyayı teslim alma, müvekkili davada temsil etme gibi yetkileri de içermektedir.

Kanun, sözleşme kurma yetkisine sahip acentenin temsil yetkisinin sınırlarını kesin şekilde belirlememiştir. Yetki sınırını müvekkil, istediği gibi çizebilir ya da daraltabilir. Fakat temsil yetkisinin bu biçimde daraltılması, tescil ve ilan edilmediği müddetçe iyi niyetli üçüncü şahıslara karşı geçerli olmayacaktır (TBK m. 42). Bununla birlikte, TTK m.106 gereğince bazı durumlarda acenteler, temsil yetkisini müvekkilin özel ve yazılı yetki vermesi halinde kullanabilirler.

Acente, müvekkile bağımlı olmayan ve temsil yetkisi bulunan bir yardımcı olduğundan müvekkili temsil edebilmektedir. TTK m. 105/2'ye göre, acenteye karşı dava açılabilmesi için, uyuşmazlığın, acentenin aracılıkta bulunduğu ya da bizzat kurduğu sözleşmeden doğması gerekir. Bu nedenle, sözleşmeden doğmayan, kanundan veya haksız eylemden kaynaklanan bir edimin yerine getirilmemesinden doğan uyuşmazlıklarda acentenin, müvekkili yargı organları önünde temsil yetkisi yoktur.

Sözleşmeyi acentenin kendisinin kurduğu durumlarda bile sözleşmenin bütün neticelerinin müvekkil üstünde doğduğu, başka bir deyişle, gerçekleştirilen sözleşme sebebiyle müvekkil tacirin hak sahibi olduğu veya borçlandığı kabul görmelidir. Bu nedenle, kural olarak, dava da yalnızca müvekkil aleyhine açılmalıdır. Acente ile ilişki kuran üçüncü şahıs, gerek müvekkil adına ve hesabına acente aleyhine, gerekse sözleşmenin bütün sonuçları üstünde doğan müvekkil aleyhine doğrudan dava açabilir.

Acente, ister müvekkil adına ve hesabına sözleşme kurmuş olsun isterse aracılık faaliyeti yapsın, kendi aracılığıyla kurulan sözleşmelerden ötürü davalı ve davacı vasfı bulunabilecek ve bu özelliğinin doğal bir neticesi olarak da, yargılama safhasında buna dair ihtar, protesto ve tespit isteminde bulunma gibi işlemleri de yapabilecektir. Fakat m. 105/2'deki düzenleme ile acenteye verilen temsil yetkisinin, vekilin dahi özel yetkiyle gerçekleştirilebileceği sulh, ibra, davadan feragat gibi işlemleri içerip içermediği tartışmalıdır. Doktrinde baskın olan görüş uyarınca göre, bu işlemler için acenteye özel bir yetki tanınması gerekir.

Acentenin, müvekkil adına kefalet sözleşmesi yapabilmesi için, satım ve eser sözleşmesi yapabilmesi, müvekkili temsilen kambiyo senedi düzenlemesi için ve işletmenin taşınmazlarına ilişkin devir ve kiralama işlemlerini yapabilmesi için müvekkilin özel ve yazılı iznine ihtiyaç duymaktadır. Acentenin kendi içinde istihdam ettiği çalışanların işçilerle, kural olarak, müvekkille doğrudan bir ilişkisi bulunmadığından, bunların istihdamı için müvekkilin özel ve yazılı izne gerek bulunmamaktadır

Acenteler, TTK m. 105, 107, TBK m.548'ye bakıldığında, işletme amacı kapsamındaki faaliyetleri yapmaya yetkilidir. Başka bir deyişle, işletmenin amacına girmeyen işlemleri ve kanuna aykırı olan işlemleri yapamazlar. Örneğin acente, müvekkil adına rüşvet alamaz. Yine acentenin, işletme amacı haricinde müvekkilin özel hayatına dair işlem ve sözleşmeleri yapması mümkün değildir. Acente, müvekkil adına müvekkilin evinde kullanılmak üzere çamaşır makinesi gibi ev eşyasını satın alma işlemini yapmaya yetkili olmayacaktır. Ayrıca, müvekkilin kişiliğine sıkı sıkıya bağlı olan işlemlerde de acentenin bir yetkisi yoktur.

Yasa koyucu acentenin yetki sınırlarını tespit ederken, aracılık ettiği ya da müvekkil adına kurduğu sözleşmelerin konusuna ilişkin bir sınırlama getirmemiştir. Taraflar, temsilin konusu, alanı ve miktarını sözleşmede kendileri belirleyebilirler. Ancak kanun koyucu acentenin yetkisiz temsilin sonuçlarını TTK m. 108'de özel şekilde hüküm altına almıştır. Bu madde uyarınca müvekkil, acentenin yetkisi olmadan veya yetki sınırlarını aşmak suretiyle sözleşme kurduğu haberini aldığı anda onay vermesi durumunda, sözleşme müvekkili bağlar. Müvekkilin onay vermemesi durumunda askıda geçerlilik durumu olmaz ve sözleşme, acente ile üçüncü kişi arasında kurulmuş olur.

Kaynakça

- Aral, Fahrettin ve Hasan Ayrancı, *Borçlar Hukuk Özel Borç İlişkileri*, 9. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.
- Arkan, Sabih, *Ticari İşletme Hukuku*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 23. bası, Ankara, 2017.
- Ayan, Özge, *Acentenin Denkleştirme Talep Etme Hakkı*, Ankara 2008.
- Ayhan, Rıza ve Hayrettin Çağlar, *Ticari İşletme Hukuku Genel Esaslar*, 10. Bası, Ankara, 2017.
- Bozer, Ali ve Celal Göle, *Ticari İşletme Hukuku*, 5. Bası, Ankara, 2018.
- Bozkurt, Tamer, *Ticari İşletme Hukuku*, 1. Bası, Ankara 2017
- Demirtaş, Nurcan, "Acentenin Davada Müvekkilini Temsil Etmesi", *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, 2019, ss. 83-108.
- Deynekli, Adnan ve Sedat Kısa, *İtirazın İptali Davaları*, Ankara 2013,
- Doğanay, İsmail, *Türk Ticaret Kanunu Şerhi*, 4. Bası, İstanbul 2004
- Domaniç, Hayri ve Erol Ulusoy, *Ticaret Hukukunun Genel Esasları*, Gözden Geçirilmiş ve Yenilenmiş 5. Bası, İstanbul 2007.
- Eren, Fikret, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 25. bası, Ankara 2020 (Borçlar Genel)
- Hatemi, Hüseyin ve Emre Gökyayla, *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, 4. Bası, İstanbul 2017,
- İmregün, Oğuz, *Ticaret Hukuku Genel İlkeleri*, Gözden Geçirilmiş 13. bası, İstanbul 2001
- İnceoğlu, Murat, *Türk Borçlar Hukukunda Doğrudan Temsil*, İstanbul, 2009.
- Karaege, Özge, *Acentenin Ücret Hakkı*, 1. Bası, İstanbul, 2016,
- Karahan, Sami, *Ticari İşletme Hukuku*, Güncellenmiş 23. Bası, Konya 2012.
- Kaya, Arslan, *Türk Ticaret Kanunu Şerhi, Acentelik*, Genişletilmiş 2. Bası, İstanbul, 2016.
- Kayıhan, Şaban, *Türk Hukukunda Acentelik Sözleşmesi*, Güncelleştirilmiş 5. Bası, Kocaeli, 2018.
- Kılıçoğlu, Ahmet, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 14. Bası, Ankara 2011.
- Kınacıoğlu, Naci, *Acente ve Acentelik Sözleşmesi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1963.
- Kırca, İsmail, "6102 Sayılı Türk Ticaret Kanununa Göre Ticaret Şirketlerinin Ehliyeti ve Birleşmesi", *Bankacılar Dergisi*, 2011, ss.71-79.
- Kocayusufpaşaoğlu, Necip, Hüseyin Hatemi, Rona Serozan ve Abdulkadir Arpacı, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Borçlar Hukukuna Giriş Hukuki İşlem Sözleşme*, C. 1, 6. Tıpkı Bası, İstanbul, 2014.
- Oğuzman, Kemal ve Turgut Öz, *Borçlar Hukuku, Genel Hükümler, C. I*, 18. Bası, İstanbul, 2020.
- Önen, Turgut, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Ankara 1999
- Poroy, Reha ve Hamdi Yasaman, *Ticari İşletme Hukuku*, 18. Bası, İstanbul 2019.

- Reisoğlu, Safa, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 20. Bs, İstanbul, Beta Basın Yayın 2008.
- Şener, Oruç Hami, *Ticari Temsilci ve Ticari Temsil Yetkisi*, Adalet Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 2015.
- Tekinalp, Ünal, *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*, 4. Bası, İstanbul, 2015,
- Tekinay, Selahattin, Sermet Akman, Haluk Burcuoğlu ve Atilla Altop, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Yedinci Bası, İstanbul 1993.
- Topçuoğlu, Metin, *Rekabet Hukuku Açısından Acentelik ve Dağıtım Sözleşmeleri*, 1. Bası, Ankara 2006.
- Üçüncü, Hilal Sümeyye, "Acentenin Temsil Yetkisinin Usul Hukuku Kapsamında Değerlendirilmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1-2, 2013, ss.961-996.
- Ülgen, Hüseyin, Mehmet Helvacı, Abuzer Kendigelen, Arslan Kaya ve Füsün Ertan Nomer, *Ticari İşletme Hukuku*, 5. Bası, İstanbul, 6. Bası, 2016.
- Yazıcıoğlu, Emine, *Sigorta Aracıları Hukuku I*, İstanbul 2010.

POZİTİF PSİKOLOJİ VE SANAT TERAPİSİ'NİN BİRLİKTE KULLANIMI; POZİTİF SANAT TERAPİSİ

Lutfiye İPEK

Uzm. Gerontolog, Akdeniz Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü
Gerontoloji Ana Bilim Dalı (Doktora Öğrencisi), Antalya, Türkiye
lutfiye.ipek@gmail.com , 0000-0002-9070-0814

İlkay KESER

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi
Psikiyatri Hemşireliği Anabilim Dalı
ikeser@akdeniz.edu.tr, 0000-0001-6595-4188

Gökçe Yağmur GÜNEŞ GENCER

Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi
Sağlık Bilimleri Fakültesi, Gerontoloji Bölümü
gokcegunes@akdeniz.edu.tr, 0000-0001-8651-8318

Özet

Amaç: Bu çalışmanın amacı pozitif sanat terapisi alanı ile ilgili gerçekleştirilen literatür taramasının sonuçlarını sunmaktır.

Yöntem: Web of Science, Scopus, EBSCO, PubMed ve Google Akademik veri tabanlarından pozitif sanat terapisi, pozitif psikoloji, sanat terapi gibi anahtar kelimeler kullanılarak kapsamlı bir literatür taraması yapıldı.

Bulgular: Chilton ve Wilkinson (2009) tarafından tanımlandığı şekliyle pozitif sanat terapisi, pozitif psikoloji ve sanat terapisi ilkelerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Literatüre bakıldığında pozitif psikoloji ilkelerinin sanat terapisi ile birleştirilmesiyle iki alanın birbirine benzersiz katkılar sunabileceğinin ve güçlendirebileceğinin vurgulandığı görülmektedir. Yapılan incelemede, çalışmalarda bu iki alanın birlikte kullanıldığı, olumlu duyguları artırmak, hayatın anlamını ve amacını keşfetmek gibi farklı birçok amaçla sanatın önemli bir araç olarak kullanıldığı görülmüştür. Karalama Çizimi (Scribble Drawing), Güçlü Yönlerim Kolajı (My Strengths Collage), Hayat Ağacı (Tree of Life), Yol ile Köprü Çizimi (The Bridge Drawing with Path), Favori bir Gün (A Beautiful Day/ A Favourite Kind of Day), Anlam Kaynaklarım (My Sources of Meaning), Manevi Yol (Spiritual pathway) gibi müdahaleler pozitif sanat müdahalelerine örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç: Pozitif sanat terapisi konusu ile ilgili oldukça az sayıda çalışmaya erişilmiştir ve daha fazla deneysel araştırmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Literatürde yalnızca hoş hissettirmeyen duyguların hafifletilmesine değil, aynı zamanda olumlu duyguların teşvik edilmesine, akışın iyileştirici etkilerinden yararlanmaya, güçlü yönleri vurgulamaya odaklanması vurgulanmaktadır. Böylece kişilerin kendilerinin ve yaşamlarının olumlu yönlerini keşfetmelerine yardımcı olunabileceği, psikolojik olarak daha güçlü olmalarının sağlanabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanat Terapi, Pozitif Psikoloji, Pozitif Sanat Terapisi, Pozitif Sanat Müdahaleleri

THE USE OF POSITIVE PSYCHOLOGY AND ART THERAPY IN CONJUNCTION: POSITIVE ART THERAPY

Abstract

Objective: The objective of this study is to present the findings of a literature review on positive art therapy, which can be defined as the interaction between the fields of positive psychology and art therapy.

Method: A comprehensive literature review was conducted using a range of keywords, including "positive art therapy," "positive psychology," and "art therapy," across a variety of databases, including Web of Science, Scopus, EBSCO, PubMed, and Google Scholar.

Results: The concept of positive art therapy, as defined by Chilton and Wilkinson (2009), is the result of a synthesis between the tenets of positive psychology and those of art therapy. A review of the literature reveals that the combination of positive psychology and art therapy allows for the unique contributions of each field to be emphasised, while also demonstrating how they can reinforce one another. The review revealed that these two fields were employed in conjunction in the studies, with art serving as a pivotal instrument for a multitude of objectives, including the enhancement of positive affect and the pursuit of meaning and purpose in life. Scribble Drawing, My Strengths Collage, Tree of Life, The Bridge Drawing with Path, A Beautiful Day/ A Favourite Kind of Day, My Sources of Meaning, Spiritual Pathway are examples of positive art interventions.

Conclusions: There is a paucity of empirical studies on positive art therapy, and it is hypothesised that further experimental research is required. In the existing literature on the subject, there is a clear emphasis on the benefits of positive art therapy, not only in terms of alleviating distress, but also in promoting positive affect, harnessing the healing effects of flow, and emphasising strengths. It is therefore hypothesised that individuals can be assisted in identifying the positive elements of themselves and their circumstances, thereby enhancing their psychological resilience.

Keywords: Art Therapy, Positive Psychology, Positive Art Therapy, Positive Art Interventions

GİRİŞ

20. yüzyılın sonunda pozitif psikoloji olarak tanımlanan yeni bir psikolojik araştırma alanı ortaya çıkmıştır ve alana ilgilinin giderek büyüdüğü bilinmektedir. Pozitif psikolojinin üç araştırma başlığı mevcuttur. İlk başlık, bir bireyin geçmişte, şimdide ve gelecekte hayatını olumlu, öznel olarak deneyimlemesine yönelik araştırmayı ifade etmektedir. Geçmiş olumlu deneyimlemek, memnuniyet, tatmin ve iyi olma hali ile tanımlanırken, şimdiki deneyimlemek mutluluk, akış, gelişme, duyuşal zevkler ve olumlu etkiler gibi terimler kullanılarak tanımlanmaktadır. Geleceğin olumlu deneyimi iyimserlik ve umut açısından yansıtılabilmektedir (Seligman, 2003; Farnicka ve ark., 2021). İkinci başlık iyi kişilik olarak adlandırılan, bilgelik, insanlık, cesaret, kısıtlama, adalet ve aşkınlık gibi zamansız ve kültürler arası erdemler sistemini araştırmaktadır (Seligman, 2003; Peterson ve Seligman, 2004). Üçüncü başlık ise pozitif toplumun analizini içermektedir. Bu bağlamda araştırmacılar, bireylerin pozitif bir şekilde gelişmesine olanak tanıyan devletteki demokratik sistem ve düzgün işleyen bir aile gibi kurumları incelemektedir (Seligman, 2003).

Pozitif psikoloji müdahaleleri Seligman'ın (2011) PERMA modeline dayanmaktadır: mutluluk ve iyimserlik gibi insan eylemlerini motive eden hisleri ifade eden pozitif duygular; öğrenme faaliyetlerine katılımı ve konsantrasyonu (akış durumu) ifade eden

katılım; olumlu ve güvenli ilişkilere sahip olma, destek ve takdir alma algısını ifade eden ilişkiler; önemli olan bir hedefi başarmak için kişinin güçlü yönlerini kullanabilmesini içeren algılanan anlam; kişisel hedeflere ulaşmış olma hissini ifade eden kişisel başarı olmak üzere beş koşulu ifade etmektedir.

Sanat terapisi, Amerikan Sanat Derneği tarafından “aktif sanat yapımı, yaratıcı süreç, uygulamalı psikolojik teori ve psikoterapötik ilişki içindeki insan deneyimi yoluyla bireylerin, ailelerin ve toplumların yaşamlarını zenginleştiren bir ruh sağlığı yaklaşımıdır. Özellikle insanlar bir zorlukla karşı karşıyayken kelimelerle ifade edilemeyenlerin ifade edilmesini kolaylaştırmaktadır. Birçok popülasyona uygulanabilir.” şeklinde tanımlanmaktadır (Amerikan Sanat Terapisi Derneği, 2022). Sanat terapisinde görsel sanatlar, resim, çizim, müzik, dans, drama ve yazı gibi birçok sanat malzemesi kullanılmaktadır (Chiang ve ark., 2019). Ruh sağlığı profesyonellerinin, özellikle çok az veya düşük düzeyde kendini ifade etme becerisine sahip olan veya kelimelerle iletişim kurmakta zorluk çeken danışanları fiziksel ve ruhsal sağlıklarını desteklemek amacıyla yenilikçi klinik müdahaleler olarak sanatı klinik uygulamalara giderek daha fazla entegre etmektedirler (Darewych ve Bowers, 2018).

Chilton ve Wilkinson (2009) tarafından tanımlandığı şekliyle pozitif sanat terapisi ise, pozitif psikoloji ve sanat terapisi ilkelerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Literatüre bakıldığında pozitif psikoloji ilkelerinin sanat terapisi ile birleştirilmesiyle iki alanın birbirine benzersiz katkılar sunabileceğinin ve güçlendirebileceğinin vurgulandığı görülmektedir (Chilton ve Wilkinson, 2009; Hinz, 2019).

Bu derleme çalışmasının amacı pozitif sanat terapisi alanında gerçekleştirilmiş çalışmaları inceleyerek literatür taraması bulgularını sunmaktır. Çalışmalar incelendiğinde pozitif sanat terapisi alanında oldukça az sayıda çalışmaya erişildi (Chilton ve Wilkinson, 2009; Wilkinson ve Chilton, 2013; Lomas, 2016; Darewych ve Bowers, 2018; Schattie, 2018; Hinz, 2019; Gerstenkorn, 2023;). Bu çalışma kapsamında Pozitif psikoloji konularının sanat terapisi ile birlikte işlendiği araştırmalarda çalışmaya dahil edilerek pozitif sanat terapisi çerçevesinde elde edilen çalışmalar incelendi.

Pozitif Sanat Terapi Müdahaleleri

Karalama Çizimi (*Scribble Drawing*), Güçlü Yönlerim Kolajı (*My Strengths Collage*), Hayat Ağacı (*Tree of Life*), Yol ile Köprü Çizimi (*The Bridge Drawing with Path*), Favori bir Gün (*A Beautiful Day/ A Favourite Kind of Day*), Anlam Kaynaklarım (*My Sources of Meaning*), Manevi Yol (*Spiritual pathway*) gibi müdahaleler pozitif sanat müdahaleleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Darewych ve Bowers, 2018). Bu resim müdahalelerinin yanı sıra pozitif sanat terapisi çerçevesinde kil çalışmalarının (Akhan ve ark., 2017; Aydın ve Kutlu, 2021), müze ziyareti uygulamasının (Bennington ve ark., 2016), fotoğraf tekniğinin (Steger ve ark., 2013), mandala çalışmalarının (kim 2018; Mengqin 2024) kullanıldığı görülmektedir.

Karalama çizimi (scribble drawing): Bu teknik, kişinin kâğıda rastgele çizimler yapmasıyla uygulanmaktadır. Bu çizimlerin yoğunluğu ve şekli tamamen kişinin içinden geçen duygusal duruma bağlıdır. Daha sonra, bu karalanmış kâğıt üzerindeki rastgele çizgilerin incelenerek, içlerinden çeşitli şekiller, nesnelere veya soyut formlar belirginleştirilmektedir. Bu aşama, katılımcıların iç dünyasını keşfetmelerine ve çizimlerinde ortaya çıkan şekillerin anlamlarını keşfetmelerine olanak tanımaktadır (Darewych ve Bowers, 2018). Klinik olarak, karalama tekniğinin kaygı, iletişim, öz imaj,

dikkat gibi çok çeşitli durumlarda iyileşme sağladığı ve çeşitli çocuk ve yetişkin popülasyonlarında kullanıldığı bilinmektedir (Isis ve ark., 2024).

Şekil 1, Avustralya'da uzun süreli bakım kurumunda yaşayan 81 yaşında, koyun çiftliğinde büyüyen ve marangoz olan danışanın karalama çizim çalışmasını göstermektedir. Çalışma sonrasında danışan çizdiği karalamada gençliğindeki kovboy şapkasını ve iki koyun gördüğünü bildirmiştir. Daha sonra bu gördüğü soyut görselleri somutlaştırmıştır. Şapkayı turuncuya, koyunu sarı ve yeşile boyamıştır. Arka planı maviye boyadığı, beyaz yıldızlar ve bir at kırbağı eklediği görülmektedir. Bu çalışma yaşlı yetişkinin olumlu bir epizodik anıyı çağrıştırmasında önemli rol oynadığından dolayı önemli bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şekil 1: Karalama Tekniği

Darewych, O. H., & Riedel Bowers, N. (2018). Positive arts interventions: Creative clinical tools promoting psychological well-being. International Journal of Art Therapy, 23(2), 62-69.

Güçlü yönlerim kolajı (my strengths collage): Güçlü yönler stresli ve zor durumlarla baş edilmesine yardımcı olmaktadır. Klinik uygulamada güçlü yönler çalışması, bireylerin güçlü yönlerini keşfetmelerine ve geliştirmelerine olanak tanımaktadır (Darewych ve Bowers, 2018). Pozitif Psikolojinin temel ilkelerinden birisi, bir kişinin en yüksek karakter güçlerini düzenli olarak sergilemesiyle en iyi sonuçların elde edilmesidir. Bilgelik, cesaret, insanlık, adalet, ölçülülük ve aşkınlık temaları altında 24 karakter güçleri tanımlanmıştır (Peterson ve Seligman, 2004). Sanat terapisi genellikle danışanın güçlü yönlerini belirleme ve bunlardan yararlanma ile ilişkilendirilmiştir (Wilkinson ve Chilton, 2013). Konuyla ilgili sanat terapisi araçlarının geliştirilmesiyle bu alanın büyük ölçüde geliştirilebileceği vurgulanmaktadır (Chilton ve Wilkinson, 2009). Kişinin güçlü yönlerini somutlaştıran resimler ve kelimeler içeren kolaj çalışmaları önemli bir teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Darewych ve Bowers, 2018).

Hayat ağacı (tree of life): Umut düzeyinin artmasında ve kişinin güçlü yönlerini fark etmesinde önemli bir diğer çalışma Hayat Ağacı'dır (Denborough, 2008). Hayat Ağacı yönergeleri, bireyi metaforik olarak hayatını bir ağaç olarak düşünmeye ve çizmeye teşvik

etmektedir. Müdahale bireyin aileyi, ataları temsil eden kökler, becerilerini ve güçlü yönlerini temsil eden gövde, umutlarını simgeleyen dallar, hayatlarındaki önemli insanları gösteren yapraklar ve iyilik eylemleri gibi hediyeleri temsil eden meyvelerle bir hayat incelemesini sağlamaktadır. Bireylerin geçmişten bugüne problemlerini fark etmeleri, problemlere nasıl tepki verdikleri ve zor durumlara nasıl baş edebildikleri konusunda içgörü kazanmalarını sağlamaktadır (Denborough, 2008; Darewych ve Bowers, 2018).

Yol ile köprü çizimi (the bridge drawing with path): Amerikalı sanat terapistleri Hays ve Lyons (1981) tarafından tasarlanan Köprü Çizimi çalışması, danışanın geçmiş ve şimdiki yaşam deneyimlerine ilişkin algısını, gelecekteki hedef ve isteklerini temsil eden bir görüntüyü somutlaştırma potansiyeline sahiptir. Danışan, geçmiş yaşamını şimdiki ve gelecekteki hedeflere bağlayan bir köprünün resmini hayal etmeye ve çizmeye teşvik edilmektedir. Terapist ortaya çıkan ürünü bireylerin hedeflerine ulaşmak için gerekli kaynaklarını, kişisel niteliklerini, yaşam becerilerini ve hedeflerine ulaşmalarını engelleyen sosyo-kültürel engellerini danışanlarla tartışmaktadır (Darewych ve Bowers, 2018). Son yıllarda, çok sayıda Amerikalı sanat terapisti ve uluslararası ruh sağlığı uzmanı, Köprü Çizimi'ni danışanları için etkili bir sanat tabanlı araç olarak bulmaktadır (Darewych, 2013). Birçok çalışmada da tekniğin kullanıldığı görülmektedir (Bell ve ark., 2022; Collins ve ark., 2023).

Favori bir gün (a beautiful day/ a favourite kind of day): Bireyler günlük hayatta bir dizi olumsuz ve olumlu duygu deneyimlemektedir. Terapi sürecine başvuran bireyler genellikle öfke, kaygı, korku, keder, üzüntü ve utanç gibi olumsuz duygulara sahiptir. Terapi sürecinde bireylerde olumlu duyguları aktif olarak geliştirmeye çalışılmaktadır. Favori bir gün çalışması, bireyin hoş hissettiren bir gününü hatırlayarak renkler, şekiller ve semboller kullanarak gerçekleştirdiği çizim sonucunda bireyde hoş hissettiren duyguları uyandırma özelliğine sahiptir (Darewych ve Bowers, 2018).

Anlam kaynaklarım (my sources of meaning): Pozitif psikolojiye göre, refahın en önemli bileşenlerinden biri yaşam anlamı ve amacıdır (Peterson, 2006). Anlam, yalnızca bireyin hayatını yönlendirmedeki etkisi nedeniyle değil, aynı zamanda anlam oluşturmanın bireyin stresli olayları veya travmayı algılama ve bunlarla başa çıkma biçimi üzerindeki etkisi nedeniyle de önemli olduğu ifade edilmektedir (Park, 2010). Danışandan anlam kaynaklarını keşfetmesi için, danışandan hayatını anlamlı kılan renkler, doğadan parçalar, nesnelere, sembollere, dergilerden elde edilmiş görseller, bireyler için önemli insanların yer aldığı fotoğraflar istenilerek danışanın kolaj oluşturmasına teşvik edilmesi konuyla ilgili bir müdahale örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Darewych ve Bowers, 2018).

Manevi yol (spiritual pathway): Bireylerin manevi hislerinin kelimelerle ifade dilmesinin oldukça zor olduğu vurgulanmaktadır ve bu nedenle terapistlerin danışanlarını semboller ve metaforlar aracılığıyla kutsal kaynaklarını ve manevi yollarını görsel biçimde keşfetmeye yönlendirmesinin önemli olduğu ifade edilmektedir (Darewych ve Bowers, 2018). Sanat terapisi, sanat malzemeleri ve imgelerinin kullanımıyla anlam yaratmayı kolaylaştırmaktadır ve böylece maneviyatın kabul edilebileceği, araştırılabileceği ve anlaşılabilirliği bir iç ruhsal alan açmaktadır. Bu deneyimin psikoterapötik faydaları, kişilik ve kimliğin onaylanması ve artan kişisel doğrulama ve değer değerleri fark etme olarak sayılmaktadır. Sanatın yaratıcı dili ayrıca

ölüm, ölmek, kayıp ve kederle ilgili varoluşsal soruların ifade edilmesini sağlamaktadır (Bell, 2011).

YÖNTEM

Bu derleme çalışmasının amacı, pozitif sanat terapisine dair mevcut literatürü incelemek ve bu alandaki güncel bulguları ortaya koymaktır.

Bu amaç doğrultusunda, Web of Science, Scopus, EBSCO, PubMed ve Google Akademik veri tabanlarından pozitif sanat terapisi (*positive art therapy*), pozitif psikoloji (*positive psychology*), sanat terapi (*art therapy*), pozitif sanat müdahaleleri (*positive arts interventions*), pozitif psikolojinin çalışma konuları olan mutluluk (*happiness*), affetmek (*forgiveness*), şükran (*gratitude*), umut (*hope*), güçlü yönler (*strengths*), yaşamın anlamı (*meaning*), akış (*flow*), farkındalık (*mindfulness*), iyi oluş (*well-being*) gibi Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler ve bunların farklı kombinasyonları kullanılarak kapsamlı bir literatür taraması yapıldı. Bu aşamada, erişilen makalelerin başlıkları ve özetleri incelenerek çalışma kapsamına uygunluğu değerlendirildi. Başlık ve özet incelemesi sonucunda çalışmaya uygun görülen tam metinlerine erişilen tüm makaleler incelendi.

Bu süreçte çalışmalarla ilgili herhangi bir zaman aralığı belirlenmedi. Konuyla ilgili az sayıda çalışmaya erişildi. Çalışmaların dahil edilme kriterleri konuyla ilgili özgün araştırma makaleleri, derleme çalışmaları veya meta-analizler olması, İngilizce veya Türkçe dilinde yazılmış makaleler olması, çalışmalarda pozitif sanat terapisinin bir müdahale olarak kullanılması veya pozitif psikoloji konuları çerçevesinde sanat terapisinin kullanılması, çalışmalarda Beck Umutsuzluk Ölçeği, Öznel İyi Oluş Ölçeği, Dayanıklılık Ölçeği, Oxford Mutluluk Ölçeği, Psikolojik İyi Oluş Ölçeği gibi pozitif psikoloji kavramlarını ölçen geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarının kullanılması şeklinde belirlendi.

İncelenen makaleler sonucunda elde edilen bulgular, pozitif sanat terapisi uygulamalarının neler olduğunu, hangi gruplarla çalışmaların gerçekleştirildiğini, hangi konular çerçevesinde çalışıldığını, psikolojik ve fiziksel sağlık üzerindeki etkilerinin neler olduğunu anlamak için yorumlandı ve gelecekteki araştırmalara öneriler geliştirildi.

BULGULAR

Pozitif Sanat Terapi Konusunda Gerçekleştirilmiş Araştırmalar

Literatüre bakıldığında konuyla ilgili en fazla çalışılan konunun umut kavramı olduğu görülmektedir (Johnson ve Sullivan-Marx, 2006; Akhan ve ark., 2017; Kim ve ark., 2018; Wahlbeck ve ark., 2018; Aydın ve Kutlu, 2021; Bell ve ark., 2022; Collins ve ark., 2023; Mengqin ve ark., 2024). Bununla birlikte psikolojik refah (Bennington ve ark., 2016; Conner ve ark., 2018; Gerstenkorn, 2023), psikolojik iyi oluş (Puig ve ark., 2006; Sharmila ve ark., 2021), akış (Reynolds ve Prior, 2006; Chilton, 2013; Kapitan, 2013; Lee, 2013; Lee, 2015), dayanıklılık (Kim ve ark., 2018; Collins ve ark., 2023), mutluluk (Elkis-Abuhoff ve ark., 2022; Isis ve ark., 2023; Jue, 2023; Demir ve ark., 2024), yaşam doyumu (Elkis-Abuhoff ve ark., 2022), anlam (Johnson ve Sullivan-Marx, 2006; Steger ve ark., 2013; Ford ve ark., 2021; Israeli ve ark., 2021), farkındalık (Isis ve ark., 2023), öznel iyi oluş (Kim ve ark., 2014; Kim ve ark., 2018; Jue, 2023), maneviyat (Puig ve ark., 2006; Joshi ve ark., 2021), kabul (Mengqin ve ark., 2024), şükran (Schattie, 2018) gibi konular çerçevesinde gerçekleştirilmiş araştırmaların olduğu görülmektedir.

Araştırmaların epilepsi hastalarıyla (Akhan ve ark., 2017), inme tanısı almış hastalarla (Akhan ve ark., 2017), migren hastalarıyla (Demir ve ark., 2024), yaşlı yetişkinlerle

(Johnson ve Sullivan-Marx, 2006; Bennington ve ark.,2016; Aydın ve Kutlu, 2021; Israeli ve ark., 2021), kanser hastalarıyla (Puig ve ark., 2006; Reynolds ve Prior,2006; Jang ve ark., 2016; Joshi ve ark., 2021; Bell ve ark., 2022; Gerstenkorn , 2023; Mengqin ve ark., 2024), kadınlarla (Reynolds ve Prior, 2006; Collier, 2011; Bell ve ark., 2022; Mengqin ve ark., 2024), genç yetişkinlerle (Kim ve ark., 2014; Conner ve ark., 2018; Collins ve ark., 2023), öğrencilerle (Jue, 2023), şizofreni, bipolar duygudurum bozukluğu, majör depresif bozukluk tanılı hastalarla (Kim ve ark., 2018; Sharmıla ve ark., 2021), göçmen çocuklar (Lee, 2013; Lee, 2015), doğum korkusu yaşayan kadınlarla (Wahlbeck ve ark., 2018), yeme bozukluğuna sahip bireylerle (Schattie, 2018) gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çalışmalar incelendiğinde kanser hastalarıyla gerçekleştirilmiş çalışmalar dikkat çekmektedir. Bell ve ark. (2022), sanat terapisinin kemoterapi gören kanser hastası kadınlarda kaygı ve umutsuzluk duyguları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma, sanat terapisi müdahalelerinin kemoterapi gören jinekolojik kanser hastalarında kaygı düzeyinin azalmasında ve umut düzeyinin artmasında etkili olabileceği öne sürülmüştür. Reynolds ve Prior (2006), kanser hastası kadınların sanat yapımı sırasında akış deneyimlerini tanımlayıp tanımlamadıklarını ve tanımlıyorlarsa bu deneyimlerin kanserle başa çıkmalarına nasıl yardımcı olduğunu keşfetmeyi amaçlamıştır. Katılımcıların, akışla ilişkilendirilen bir dizi deneyimi anlattığı görülmüştür. Sanat yapımı sırasındaki akış deneyimlerinin, kanserle ilgili zorlu deneyimlerle başa çıkmayı kolaylaştırdığı, katılımcıların bilinmeyene doğru olumlu yolculuklara çıkmaya teşvik ettiği ve bu süreçte stres düzeylerinin azaldığı ifade edilmiştir. Jang ve ark. (2016) farkındalık temelli sanat terapisinin meme kanseri hastaları üzerindeki etkilerini değerlendirmişlerdir. Sonuçlar depresyon ve anksiyete düzeyinin önemli ölçüde azaldığını, yaşam kalitesinin önemli ölçüde iyileştiğini göstermiştir. Mengqin ve ark. (2024) sanat terapisinin jinekolojik kanser hastası kadınlarda perioperatif kaygı, stres, ağrı ve umut üzerindeki etkisini klinik olarak incelemişlerdir. Çalışma, hastaların kaygı ve stres düzeylerinin azaldığını ancak umut ve kendini kabul etme açısından gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını ifade etmiştir. Gerstenkorn (2023), meme kanseri hastalarında pozitif sanat terapisinin potansiyelini araştırmıştır. Çalışma, pozitif sanat terapisinin meme kanseri hastalarında semptom yükünü azaltmada ve refahı iyileştirmede uygulanabileceğini ve etkili olabileceği vurgulamıştır. Puig ve ark. (2006), yeni teşhis konmuş meme kanseri hastalarında duygusal ifadeyi, maneviyatı ve psikolojik refahı artırmak için sanat terapisinin etkisini araştırmıştır. Çalışmada müdahalenin sonunda katılımcıların umut düzeylerinin yükseldiği, daha mutlu hissettikleri ve zorlu durumlarla başa çıkma becerilerinin arttığı vurgulanmıştır. Müdahalenin psikolojik iyi oluş düzeyini artırmada etkili olduğu gösterilmiştir.

Epilepsi hastaları, inme tanısı almış hastalar, migren hastaları gibi nörolojik hastalıklara sahip kişilerle de çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Akhan ve ark. (2017), sanat terapisinin nöroloji servislerinde tedavi gören epilepsi ve inme tanısı almış hastaların umutsuzluk düzeyleri üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Çalışma, sanat terapisinin nöroloji hastalarının umutsuzluk düzeyleri üzerinde etkili olduğunu göstermiştir ve hem hastanede hem de taburcu olduktan sonra evde rehabilitasyon amaçlı kullanılabileceği vurgulanmıştır. Demir ve ark. (2024), Farkındalık Temelli Sanat Terapisi Programı'nın migren hastalarının depresyon, kaygı ve stres belirtileri ile mutluluk düzeyleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Katılımcıların depresyon ve stres

semptomlarının azaldığı ve mutluluk düzeylerinin arttığı ancak anksiyete semptomlarında anlamlı bir fark olmadığı bildirilmiştir.

Kim ve ark. (2018), sanat terapisinin psikiyatri servisinde yatan hastaların öznel iyi oluş, dayanıklılık ve umut düzeyleri üzerindeki etkileri incelemiştir. Çalışma, müdahalenin hastaların umut düzeylerinin artmasında etkili olduğu fakat müdahale grubu ve kontrol grubu arasında öznel iyi oluş ve dayanıklılık düzeyleri arasında fark bulunmadığını bildirmiştir. Sharmila ve ark. (2021) majör ruhsal bozuklukları olan hastalarda sanat terapisinin bilişsel ve psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışma, sanat terapisinin bilişsel işlevleri ve psikolojik iyi oluş düzeyini etkili bir şekilde iyileştirdiğini ifade etmiştir. Schattie (2018), yeme bozukluğuna sahip yetişkinlerde pozitif sanat terapisinin etkisini araştırmıştır. Bedene şükran duygusunu artırmak için pozitif sanat terapisinin önemli bir müdahale yöntemi olabileceği tartışılmıştır. Wahlbeck ve ark. (2018), doğum korkusu şiddetli olan kadınlarda sanat terapisinin etkisini incelemiştir. Katılımcıların görünür imgeler yaratarak korkularını paylaşması, yaklaşan doğumlarına karşı umut ve özgüven duygularını kazandığı bildirilmiştir.

Literatüre bakıldığında konuyla ilgili yaşlı yetişkinlerle de çalışıldığı görülmektedir. Aydın ve Kutlu (2021), yaşlı yetişkinlerde yalnızlık ve umutsuzluk duygularıyla başa çıkmada bir yöntem olarak kil kullanılarak grup sanat terapisinin etkisini değerlendirmiştir. Kil çalışması içeren grup sanat terapisinin, yaşlı yetişkinlerde yalnızlık ve umutsuzluk hissini azaltmaya katkıda bulunabileceği ifade edilmiştir. Bennington ve ark. (2016), sanat müzelerinde sanat terapisinin terapötik faydalarını yaşlı yetişkinlerin yalnızlık duygusu ve psikolojik refahları çerçevesinde araştırmıştır. Çalışma, Sanat terapisi ortamı olarak müzelerin yaşamı gözden geçirme, sözsüz ifade, seçim yapma potansiyeli sunduğu ve geçmiş ve şimdiki zaman üzerine düşüncelere ilham verdiği bu sebeple yaşlı yetişkinlerin anılarını hatırlaması desteklediği ve müdahalenin psikolojik refahı arttırdığı, sosyal bağlantıları arttırdığı ifade edilmiştir. Israeli ve ark. (2021) sanat terapisinin Holokost olayından kurtulan yaşlı yetişkinler üzerindeki etkisini incelemiştir. Travma literatürü, yaratıcı sürecin, danışanların içsel acılarını dışsallaştırmaları ve başkalarını acılarına tanık olmaya davet etmeleri için bir fırsat olarak yerini vurgulamaktadır. Çalışma, sanat terapisinin yaşlı yetişkinlerin zorlu hikayelerini paylaşma ve işleme yetenekleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğini, yaşlı yetişkinlerin yaşamlarının sonunda anlam bulmalarına yardımcı olabileceğini vurgulamıştır. Johnson ve Sullivan-Marx (2006) sanat terapisinin yaşlı yetişkinlerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamada sunabileceği potansiyel faydalara dikkat çekmiştir. Sanat terapisinin, sosyal bağlantı, kontrol deneyimi ve hem duyguları ifade etme hem de yönetme fırsatı sağlayarak iyileşme sağladığı vurgulanmıştır. Sözsüz iletişimi kolaylaştırarak ve yaşam incelemesi yoluyla anlam yaratma fırsatı sunduğu ifade edilmiştir. Anıları hatırlama ve başkalarının bu anılara katılma fırsatı, yaşlı yetişkinlerin geçmişlerini onurlandırmakla birlikte bireylerin hayatlarında anlam bulmalarına yardımcı olduğu ifade edilmiştir.

Gençler, ergenler ve çocuklarda konuyla ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği diğer gruplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Collins ve ark. (2023), sanat terapisinin genç yetişkinlerin umut ve dayanıklılık düzeyleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Müdahalenin genç yetişkinlerde umut düzeyini %29 ve dayanıklılık düzeyini %16 oranında artırdığı gösterilmiştir. Kim ve ark. (2014), nefes meditasyonu uygulamalarını

da içeren sanat terapisinin, depresif ve kaygılı gençlerin öznel iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışma sonuçlarında, sanat terapisinin gençlerin depresyon ve kaygı düzeylerini azaltmada ve öznel iyi oluş düzeylerini iyileştirmede yardımcı olabileceğini vurgulamıştır. Jue (2023) sanat terapisinin lisansüstü öğrencilerin öznel iyi oluş ve mutluluk düzeyi üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, müdahalenin bireylerin mutluluk düzeyinde artışa katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir. Lee (2013), bireysel sanat terapisi sürecinde göçmen çocukların akış deneyimlerini araştırmıştır. Sanat terapisi sürecinde akış deneyimi, göçmen çocukların günlük mücadeleleriyle nasıl başa çıkabildikleri konusunda kritik bir rol oynadığı bildirilmiştir. Sanat terapisinin bu çocukların zorluklarıyla başa çıkmak için güçlü yönlerine ve potansiyellerine erişmelerine yardımcı olduğu öne sürülmüştür. Sanat terapisinde akışın terapötik etkileri arasında çocukların güçlenme, keyif alma, güvenlik, konsantrasyon ve motivasyon hissini artırması yer aldığı bildirilmiştir.

Elkis-Abuhoff ve ark. (2022), doğa temelli sanat terapisi müdahalesinin yaşam doyumu ve mutluluk düzeyine etkisini araştırdı. Bu müdahalenin bireylerin refahını iyileştirmesine yardımcı olmak için uygulanabileceği, bireylerin yaşam doyumlarını ve mutluluk düzeylerinin artmasında etkili olabileceği ifade edilmiştir. Ford ve ark. (2021), yedi yetişkinin ruh sağlığının iyileşmesinde sanat terapisinin rolünü araştırmıştır. Çalışmada, sanat terapisinin bireylerin olumsuz deneyimlerle ilgili anlam ve öz farkındalık oluşturmalarına yardımcı olduğu sonucuna varılmıştır. Isis ve ark. (2023), tek seanslık mindfulness temelli sanat terapisinin farkındalık, farkındalık ve olumlu/olumsuz duygusal durumlar üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Müdahalenin farkındalığın artması ve pozitifliği teşvik etmesindeki potansiyel etkinliğini vurguladıkları görülmüştür.

Tablo 1: Araştırmalarda Yer Alan Konu Başlıkları, Gruplar, Kullanılan Ölçekler, Müdahalenin Faydaları

Araştırmalar	Konular	Gruplar	Ölçekler	Müdahalenin Faydaları
Akhan ve ark., 2017	Umut	Epilepsi Hastaları İnme Tanılı Hastalar	Beck Umutsuzluk Ölçeği	Hastaların umut düzeylerinin artması
Aydın ve Kutlu, 2021	Yalnızlık Umut	Yaşlı Yetişkinler	UCLA Yalnızlık Ölçeği Beck Umutsuzluk Ölçeği	Yalnızlık ve umutsuzluk hissini azaltılması
Bell ve ark., 2022	Kaygı Umut	Kanser Hastası Kadınlar	Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği Durumluk Umut Ölçeği	Kaygı düzeyinin azalması ve umut düzeyinin artması
Bennington ve ark., 2016	Sosyal İlişkiler Psikolojik Refah	Yaşlı Yetişkinler	Nitel Çalışma	Yalnızlığını azalması Psikolojik refahın artması Anımsamayı desteklemesi
Reynolds ve Prior, 2006	Akış	Kanser Hastası Kadınlar	Nitel Çalışma	Akış deneyimi Stres düzeyinin azalması
Collins ve ark., 2023	Umut Dayanıklılık	Genç Yetişkinler	Çocuklarda Umut Ölçeği Dayanıklılık Ölçeği	Umut ve dayanıklılık düzeylerinin artması
Elkis-Abuhoff ve ark., 2022	Mutluluk	18-65 Yaş Arası Bireyler	Yaşam Doyumu Ölçeği	Yaşam doyumunun ve olumlu duyguların artması

	Yaşam Doyumu		Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği	
Ford ve ark., 2021	Anlam	7 Yetişkin	Nitel Çalışma	Bireylerin olumsuz deneyimlerle ilgili anlam ve öz farkındalık yaratmalarını desteklemesi
Isis ve ark., 2023	Mindfulness Olumlu Duygular	71 Yetişkin	Toronto Bilgece Farkındalık Ölçeği Ayrık Duygular Ölçeği	Farkındalığın ve olumlu duyguların artması, olumsuz duyguların azalması
Israeli ve ark., 2021	Anlam	Yaşlı Yetişkinler	Nitel Çalışma	Zor durumlardan sonra bireylerin anlam bulmalarına yardımcı olması
Jang ve ark., 2016	Mindfulness Yaşam Kalitesi	Kanser Hastaları	Kişilik Değerlendirme Envanteri (PAI) Avrupa Kanser Araştırma ve Tedavi Örgütü Yaşam Kalitesi Anketi (EORTCQLQ-C30)	Depresyon ve anksiyete düzeyinin önemli ölçüde azalması Yaşam kalitesinin önemli ölçüde iyileşmesi
Johnson ve Sullivan-Marx, 2006	Umut Anlam	Yaşlı Yetişkinler	Nitel Çalışma	Fiziksel ve ruhsal sağlığın iyileştirilmesi Umut duygusunda artış Sosyal izolasyonu azaltması Anlam keşfetmeyi kolaylaştırması
Jue, 2023	Öznel İyi Oluş Mutluluk	Lisansüstü Öğrenciler	Öznel Refah Ölçeği	Mutluluk düzeyinin artması
Kim ve ark., 2014	Öznel İyi Oluş	Genç Yetişkinler	Öznel İyi Oluş Ölçeği	Depresyon ve kaygı düzeylerinin azalması İyilik hallerinin iyileştirilmesi
Kim ve ark., 2018	Öznel İyi Oluş Dayanıklılık Umut	Psikiyatri Kliniğinde Tedavi Gören Hastalar	Öznel İyi Oluş Ölçeği Dayanıklılık Ölçeği Şizofreni Umut Ölçeği-9	Umut düzeyinin artması
Lee, 2013	Akış	Göçmen çocuklar	Nitel Çalışma	Güçlü yönlerin ve potansiyellerin keşfedilmesi Motivasyon hissini artması Akış deneyimini kolaylaştırması
Demir ve ark., 2024	Mutluluk	Migren Hastaları	Depresyon-Anksiyete-Stres Ölçeği Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu	Depresyon ve stres düzeylerinin azalması Mutluluk düzeylerinin artması
Sharmila ve ark. (2021)	Psikolojik İyi oluş	Majör Ruhsal Bozukluk Tanılı Hastalar	Montreal Bilişsel Değerlendirme Ölçeği (MoCA) Psikolojik İyi Oluş Ölçeği	Bilişsel işlevlerin iyileşmesi Psikolojik iyi oluş düzeyinin artması
Wahlbeck ve ark., 2018	Umut Özgüven	Doğum Korkusu Yaşayan Kadınlar	Nitel Çalışma	Kadınların yaklaşan doğumlarına karşı umut ve

				özgüven düzeylerinin artması
Mengqin ve ark., 2024	Umut Kabul	Kanser Hastası Kadınlar	Durumluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği Stres İçin Görsel Analog Ölçeği Herth Umut Endeksi Öz Değerlendirme Anketi	Kaygı ve stres düzeylerinin azalması
Gerstenkorn, 2023	Psikolojik Refah	Meme Kanseri Hastaları	Edmonton Semptom Değerlendirme Sistem Ölçeği	Hastaların semptom yükünü azaltması Refahın iyileştirmesi
Puig ve ark., 2006	Maneviyat Psikolojik İyi Oluş	Meme Kanseri Hastaları	Duygusal Yaklaşım Baş Etme Ölçeği Maneviyat İfadeleri Envanteri Duygu Durumları Profili Ölçeğinin	Psikolojik iyilik halinin artırması
Schattie, 2018	Şükran	Yeme Bozukluğuna Sahip Bireyler	Vücut Takdir Ölçeği-2	Algılanan beden imajının iyileşmesi

Pozitif Sanat Terapisinin Faydaları

Çalışmalar incelendiğinde müdahalenin çeşitli faydalarından bahsedilebilir. Genel olarak çalışmalarda çalışılan farklı gruplar üzerinde umut düzeyinde artışlar görülmektedir (Johnson ve Sullivan-Marx, 2006; Akhan ve ark., 2017; Bell ve ark., 2022; Collins ve ark., 2023). Bununla birlikte müdahale sonrası umut düzeyinde anlamlı bir farklılık olmadığını bildiren çalışmalar da mevcuttur (Mengqin ve ark., 2024). Müdahalenin yalnızlık hissini azalttığını belirten çalışmalar mevcuttur (Bennington ve ark., 2016 Aydın ve Kutlu, 2021). Müdahalenin kaygı, depresyon, stres düzeyini azaltması (Kim ve ark., 2014; Jang ve ark., 2016; Demir ve ark., 2024; Bell ve ark., 2022) psikolojik refahı arttırması (Gerstenkorn, 2023), anımsamayı desteklemesi (Bennington ve ark., 2016), akış deneyimine fırsat sunması (Reynolds ve Prior, 2006; Lee, 2013), bireylerin dayanıklılık düzeylerini artırması (Collins ve ark., 2023), zor durumlardan sonra bireylerin anlam bulmalarına yardımcı olması (Johnson ve Sullivan-Marx, 2006; Israeli ve ark., 2021), farkındalığın artması (Isis ve ark., 2023), yaşam kalitesinin önemli ölçüde iyileştirmesi (Jang ve ark., 2016), mutluluk düzeyini artırması (Jue, 2023; Demir ve ark., 2024), güçlü yönlerin ve potansiyellerin keşfedilmesine fırsat sunması (Lee, 2013), psikolojik iyi oluş düzeyini artırması (Sharmila ve ark. (2021) gibi çeşitli bir çok faydası bulunmaktadır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Pozitif sanat terapisi, sanatın güçlendirici ve iyileştirici etkilerini vurgulayan bir terapi yöntemidir ve konuyla ilgili oldukça az sayıda çalışmaya erişilmiştir. Bu sebeple derleme çalışması çerçevesinde hem sanat terapisini hem de pozitif psikoloji kavramlarını içeren çalışmalar da incelenmiştir. Gelecekteki araştırmaların, pozitif sanat terapisinin temel bileşenlerini, sürecini ve etki mekanizmalarını daha ayrıntılı şekilde incelemeye odaklanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmalar incelendiğinde çalışmaların genellikle küçük örneklem büyüklüklerine sahip olup, kısa vadeli sonuçlara odaklandığı görülmektedir. Konuyla ilgili gelecekte planlanan çalışmaların pozitif sanat terapisinin belirli bir popülasyondan katılımcıların üzerindeki uzun vadeli etkilerini inceleyen boylamsal araştırmalar planlaması önerilebilir. Gelecekteki çalışmaların pozitif sanat terapisinin etkisini farklı terapötik müdahalelerle veya ilaç tedavisi gibi diğer tedavi biçimleriyle karşılaştırması önerilebilir. Pozitif sanat terapisinin algılanması ve tepkisi üzerinde kültürel faktörlerin etkisini inceleyen kültürlerarası çalışmalar planlanabilir. Çalışmalarda genellikle resim tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Farklı gruplarda sanat terapisinin farklı tekniklerinin de pozitif psikoloji kavramları üzerindeki etkisini pozitif sanat terapisi çerçevesinde incelenmesi önerilmektedir. Örneğin pozitif sanat terapisinin temel müdahalelerinden biri olan favori gün çalışmasının çocukluk çağı istismarı konusunda sadece çocuklarla çalışıldığı görüldü (Manning ve ark., 1987; West ve ark., 1998; Veltman ve Browne, 2000; West, 1998). Bu müdahalenin farklı gruplarda çalışılması ve bireylerin umut, mutluluk, psikolojik iyi oluş, şükran vb. düzeylerine etkisinin araştırılması önerilmektedir. İncelenen çalışmaların psikolojik ve duygusal iyilik halinin yanı sıra fiziksel sağlık üzerindeki etkilerine daha az vurgu yaptığı söylenilebilir. Literatürdeki bu eksikliklerin giderilmesi için daha geniş kapsamlı ve çok yönlü araştırmaların gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Özetle literatürde yalnızca acının hafifletilmesine değil, aynı zamanda olumlu duyguların teşvik edilmesine, akışın iyileştirici etkilerinden yararlanmaya, güçlü yönleri vurgulamaya odaklanması vurgulanmaktadır (Wilkinson ve Chilton, 2013; Schattie, 2018). Böylece kişilerin kendilerinin ve yaşamlarının olumlu yönlerini keşfetmelerine yardımcı olunabileceği, biyopsikososyal açıdan daha güçlü olmaları sağlanabileceği düşünülmektedir (Darewych ve Bowers, 2018).

KAYNAKÇA

- Akhan, L. U., Kurtuncu, M., & Celik, S. (2017). The Effect of Art Therapy with Clay on Hopelessness Levels Among Neurology Patients. *Rehabilitation nursing : the official journal of the Association of Rehabilitation Nurses*, 42(1), 39–45.
<https://doi.org/10.1002/rnj.215>
- American Art Therapy Association (2018). Definition of Art. Erişim Tarihi: 30.11.2024.
<https://arttherapy.org/what-is-art-therapy/>
- Aydın, M., & Kutlu, F. Y. (2021). The Effect of Group Art Therapy on Loneliness and Hopelessness Levels of Older Adults Living Alone: A Randomized Controlled Study. *Florence Nightingale journal of nursing*, 29(3), 271–284.
<https://doi.org/10.5152/FNjN.2021.20224>
- Bell, J. G., McHale, J., Elliott, J. O., & Heaton, W. (2022). The impact of art therapy on anxiety and hope in patients with gynecologic cancer undergoing chemotherapy. *The Arts in Psychotherapy*, 80, 101947. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2022.101947>
- Bell, S. (2011). Art therapy and spirituality. *Journal for the Study of Spirituality*, 1(2), 215-230. doi.org/10.1558/jss.v1i2.215
- Bennington, R., Backos, A., Harrison, J., Reader, A. E., & Carolan, R. (2016). Art therapy in art museums: Promoting social connectedness and psychological well-being of older adults. *The Arts in Psychotherapy*, 49, 34-43.
<https://doi.org/10.1016/j.aip.2016.05.013>

- Chiang M., Reid-Varley W. B., Fan X. (2019). Creative art therapy for mental illness. *Psychiatry Res.* 275 129–136. [10.1016/j.psychres.2019.03.025](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2019.03.025)
- Chilton, G. (2013). Art therapy and flow: A review of the literature and applications. *Art Therapy*, 30(2), 64-70. doi.org/10.1080/07421656.2013.787211
- Chilton, G., & Wilkinson, R. (2009). Positive art therapy: Envisioning the intersection of art therapy and positive psychology. *Australia and New Zealand Journal of Art Therapy*, 4(1), 27-35.
- Collier, A. F. (2011). The well-being of women who create with textiles: Implications for art therapy. *Art Therapy*, 28(3), 104-112. doi.org/10.1080/07421656.2011.597025
- Collins, B., Darewych, O. H., & Chiacchia, D. J. (2023). The efficacy of art therapy on hope and resilience in youth within a secure care centre. *International Journal of Art Therapy*, 28(3), 97-105. <https://doi.org/10.1080/17454832.2022.2145322>
- Conner, T. S., DeYoung, C. G., & Silvia, P. J. (2018). Everyday creative activity as a path to flourishing. *The Journal of Positive Psychology*, 13(2), 181-189. <https://doi.org/10.1080/17439760.2016.1257049>
- Darewych, O. (2013). Building bridges with institutionalized orphans in Ukraine: An art therapy pilot study. *The Arts in Psychotherapy*, 40(1), 85-93. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2012.10.001>
- Darewych, O. H., & Bowers, N. R. (2018). Positive arts interventions: Creative clinical tools promoting psychological well-being. *International Journal of Art Therapy*, 23(2), 62-69. <https://doi.org/10.1080/17454832.2017.1378241>
- Demir, V., Eryürek, S., & Savaş, E. (2024). The effect of mindfulness-based art therapy on psychological symptoms and happiness levels in patients with migraine: a pilot study. *Current Psychology*, 43(19), 17664-17672. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-05634-0>
- Denborough, D. (2008). *Collective narrative practice* (pp. 72-98). Adelaide: Dulwich Centre Publications.
- Elkis-Abuhoff, D. L., Gaydos, M., Poland, E., & Sena, S. (2022). Exploring the effects of nature-based art therapy on happiness and life satisfaction. *The Arts in Psychotherapy*, 81, 101966. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2022.101966>
- Farnicka, M., Wojciechowska, L., & Wojciechowski, Ł. (2021). Positive Psychology in Poland Between 2001 and 2020: A Review of Available Articles. *Frontiers in psychology*, 12, 659337. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.659337>
- Ford, E., George, N., Holland, E., Maher, S., Maree, L., Naylor, K., ... & Wake, J. (2021). Seven lived experience stories of making meaning using art therapy. *International Journal of Art Therapy*, 26(1-2), 65-72. <https://doi.org/10.1080/17454832.2021.1893771>
- Gerstenkorn, M. C. (2023). *The potential of positive art therapy in psycho-oncology: a feasibility randomized controlled study* (Master's thesis, University of Twente).
- Hays, R. E., & Lyons, S. J. (1981). The bridge drawing: a projective technique for assessment in art therapy. *The arts in psychotherapy*.
- Hinz, L. D. (2019). *A Review of "Positive Art Therapy Theory and Practice: Integrating Positive Psychology with Art Therapy"* By Rebecca Ann Wilkinson and Gioia Chilton. New York, NY, and London, UK: Routledge/Taylor & Francis Group, 2018, 282 pp., ISBN 978-1-13-890891-8.

- Isis, P., Bokoch, R., Fowler, G., & Hass-Cohen, N. (2024). Efficacy of a Single Session Mindfulness-based Art Therapy Doodle Intervention. *Art Therapy, 41*(1), 11-20. <https://doi.org/10.1080/07421656.2023.2192168>
- Israeli, R., Regev, D., & Goldner, L. (2021). The meaning, challenges, and characteristics of art therapy for older Holocaust survivors. *The Arts in Psychotherapy, 74*, 101783. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2021.101783>
- Jang, S. H., Kang, S. Y., Lee, H. J., & Lee, S. Y. (2016). Beneficial Effect of Mindfulness-Based Art Therapy in Patients with Breast Cancer-A Randomized Controlled Trial. *Explore (New York, N.Y.), 12*(5), 333-340. <https://doi.org/10.1016/j.explore.2016.06.003>
- Johnson, C. M., & Sullivan-Marx, E. M. (2006). Art therapy: Using the creative process for healing and hope among African American older adults. *Geriatric nursing (New York, N.Y.), 27*(5), 309-316. <https://doi.org/10.1016/j.gerinurse.2006.08.010>
- Joshi, A. M., Mehta, S. A., Pande, N., Mehta, A. O., & Randhe, K. S. (2021). Effect of Mindfulness-Based Art Therapy (MBAT) on Psychological Distress and Spiritual Wellbeing in Breast Cancer Patients Undergoing Chemotherapy. *Indian journal of palliative care, 27*(4), 552-560. https://doi.org/10.25259/IJPC_133_21
- Jue, J. (2023). The Effect of art Practice on the Happiness of art Therapy Students. *Art Therapy, 40*(1), 46-49. <https://doi.org/10.1080/07421656.2022.2110808>
- Kapitan, L. (2013). Art therapy's sweet spot between art, anxiety, and the flow experience. *Art Therapy, 30*(2), 54-55. <https://doi.org/10.1080/07421656.2013.789761>
- Kim, H., Kim, S., Choe, K., & Kim, J. S. (2018). Effects of Mandala Art Therapy on Subjective Well-being, Resilience, and Hope in Psychiatric Inpatients. *Archives of psychiatric nursing, 32*(2), 167-173. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2017.08.008>
- Kim, S., Kim, G., & Ki, J. (2014). Effects of group art therapy combined with breath meditation on the subjective well-being of depressed and anxious adolescents. *The Arts in psychotherapy, 41*(5), 519-526. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2014.10.002>
- Lee, S. Y. (2013). "Flow" in art therapy: Empowering immigrant children with adjustment difficulties. *Art Therapy, 30*(2), 56-63. <https://doi.org/10.1080/07421656.2013.786978>
- Lee, S. Y. (2015). Flow indicators in art therapy: Artistic engagement of immigrant children with acculturation gaps. *Art Therapy, 32*(3), 120-129. <https://doi.org/10.1080/07421656.2015.1060836>
- Lomas, T. (2016). Positive art: Artistic expression and appreciation as an exemplary vehicle for flourishing. *Review of General Psychology, 20*(2), 171-182.
- Manning, T. M. (1987). Aggression depicted in abused children's drawings. *The Arts in Psychotherapy, 14*(1), 15-24. doi: 10.1016/0197-4556(87)90031-1
- Mengqin, Z., Xing, L., Yan, H., & Jianhua, R. (2024). Does Mandala Art Therapy Improve Psychological Well-Being of Gynecological Cancer Patients During the Perioperative Period? A Quasi-Experimental Study. *Integrative cancer therapies, 23*, 15347354241259180. <https://doi.org/10.1177/15347354241259180>
- Park, C. L. (2010). Making sense of the meaning literature: an integrative review of meaning making and its effects on adjustment to stressful life events. *Psychological bulletin, 136*(2), 257. doi:10.1037/a0018301
- Peterson C., Seligman M. E. P. (2004). *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. Oxford: Oxford University Press.
- Peterson, C. (2006). *A primer in positive psychology*. Oxford University Press.

- Puig, A., Lee, S. M., Goodwin, L., & Sherrard, P. A. (2006). The efficacy of creative arts therapies to enhance emotional expression, spirituality, and psychological well-being of newly diagnosed Stage I and Stage II breast cancer patients: A preliminary study. *The Arts in Psychotherapy*, 33(3), 218-228.
<https://doi.org/10.1016/j.aip.2006.02.004>
- Reynolds, F., & Prior, S. (2006). Creative adventures and flow in art-making: A qualitative study of women living with cancer. *British Journal of Occupational Therapy*, 69(6), 255-262. <https://doi.org/10.1177/030802260606900603>
- Schattie, A. (2018). *Art Therapy and Body Image: Developing Positive Art Therapy Interventions for Adults with Body Image Concerns* (Master's thesis, The Florida State University).
- Seligman M. E. P. (2003). "Foreword: The past and future of positive psychology," in *Flourishing: Positive Psychology and Life Well-Lived*. eds. Keyes C. L. M., Haidt J. (Washington: American Psychological Association).
- Seligman, M. E. (2011). *Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being*. Simon and Schuster.
- Sharmila, S., Mathias, T., Shivakumara, J., & Jacob, J. (2021). Effect of Art Therapy on Cognitive and Psychological Well-being of Patients with Major Mental Disorders-An Experimental Study. *Journal of Clinical & Diagnostic Research*, 15(10).
<https://doi.org/10.7860/JCDR/2021/50465.15578>
- Steger, M. F., Shim, Y., Rush, B. R., Brueske, L. A., Shin, J. Y., & Merriman, L. A. (2013). The mind's eye: A photographic method for understanding meaning in people's lives. *The Journal of Positive Psychology*, 8(6), 530-542.
<https://doi.org/10.1080/17439760.2013.830760>
- Veltman, M. W., & Browne, K. D. (2000). An evaluation of favorite kind of day drawings from physically maltreated and non-maltreated children. *Child abuse & neglect*, 24(10), 1249-1255.
- Veltman, M. W., & Browne, K. D. (2001). Identifying childhood abuse through favorite kind of day and kinetic family drawings. *The Arts in Psychotherapy*, 28(4), 251-259.
- Wahlbeck, H., Kvist, L. J., & Landgren, K. (2018). Gaining hope and self-confidence-An interview study of women's experience of treatment by art therapy for severe fear of childbirth. *Women and birth : journal of the Australian College of Midwives*, 31(4), 299-306. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2017.10.008>
- West, M. M. (1998). Meta-analysis of studies assessing the efficacy of projective techniques in discriminating child sexual abuse. *Child Abuse & Neglect*, 22(11), 1151-1166.
- Wilkinson, R. A., & Chilton, G. (2013). Positive art therapy: Linking positive psychology to art therapy theory, practice, and research. *Art Therapy*, 30(1), 4-11.
<https://doi.org/10.1080/07421656.2013.757513>

EXTENDED ABSTRACT

Objective: The objective of this review study is to present the findings of the literature review by examining the studies conducted in the field of positive art therapy.

Method: A comprehensive literature search was conducted using a range of keywords from various databases, including Web of Science, Scopus, EBSCO, PubMed and Google

Scholar. In the course of this process, no temporal boundaries were set for the studies. A limited number of studies on the subject were accessed. The studies included in the review were selected according to the following criteria: they were original research articles, review studies or meta-analyses on the subject; they were written in English or Turkish; and they employed positive art therapy as an intervention or explored the use of art therapy within the framework of positive psychology issues.

Results: A review of the literature reveals that the concept of hope has been the subject of the most extensive research (Johnson & Sullivan-Marx, 2006; Akhan et al., 2017; Kim et al., 2018; Wahlbeck et al., 2018; Aydın & Kutlu, 2021; Bell et al., 2022; Collins et al., 2023; Mengqin et al., 2024). Nevertheless, the concept of psychological well-being has been the subject of study in the field of psychology (Bennington et al., 2016; Conner et al., 2018; Gerstenkorn, 2023), as well as in other disciplines (Puig et al., (Sharmila et al., 2021), flow (Reynolds & Prior, 2006; Chilton, 2013; Kapitan, 2013; Lee, 2013; Lee, 2015), resilience (Kim et al., 2018; Collins et al., 2023), happiness (Elkis-Abuhoff et al., 2022; Isis et al., 2023; Jue, 2023; Demir et al., 2024), life satisfaction (Elkis-Abuhoff et al., 2022), meaning (Johnson & Sullivan-Marx, 2006; Steger et al., 2013; Ford et al., 2021; Israeli et al., 2021), mindfulness (Isis et al., 2023), subjective well-being (Kim et al., 2014; Kim et al., 2018; Jue, 2023), spirituality (Puig et al., 2006; Joshi et al., 2021), acceptance (Mengqin et al., 2024), gratitude (Schattie, 2018).

Epilepsy patients (Akhan et al., 2017), patients diagnosed with stroke (Akhan et al., 2017), migraine patients (Demir et al., 2024), and older adults (Johnson & Sullivan-Marx, 2006; Bennington et al., (Aydın & Kutlu, 2021; Israeli et al., 2021), cancer patients (Puig et al., 2006; Reynolds and Prior, 2006; Jang et al., 2016; Joshi et al., 2021; Bell et al., 2022; Gerstenkorn, 2023; Mengqin et al., Furthermore, the studies identified in this review have also focused on specific demographic groups, including women (Reynolds and Prior, 2006; Collier, 2011; Bell et al., 2022; Mengqin et al., 2024), young adults (Kim et al., 2014; Conner et al., 2018; Collins et al., The aforementioned studies have also been conducted with students (Jue, 2023), patients with schizophrenia, bipolar mood disorder, and major depressive disorder (Kim et al., 2018; Sharmila et al., 2021), immigrant children (Lee, 2013; Lee, 2015), women with a fear of childbirth (Wahlbeck et al., 2018), and individuals with eating disorders (Schattie, 2018).

Conclusions: Positive art therapy is a therapeutic approach that emphasises the empowering and healing effects of art. However, there is a paucity of empirical studies on this subject. Consequently, studies incorporating both art therapy and positive psychology concepts were also examined within the context of the review study. It is recommended that future research should focus on a more detailed examination of the basic components, process and mechanisms of action of positive art therapy. Upon examination of the studies, it becomes evident that the studies in question typically employ small sample sizes and focus on short-term outcomes. It is recommended that future studies on this subject should plan longitudinal studies examining the long-term effects of positive art therapy on participants from a specific population. It is recommended that future studies compare the effect of positive art therapy with different therapeutic interventions or other forms of treatment, such as medication. It would be beneficial to conduct cross-cultural studies examining the effect of cultural factors on the perception and response to positive art therapy. It can be observed that painting technique is a common feature of the studies. It is recommended that the effects of

different art therapy techniques on positive psychology concepts in various groups be examined within the framework of positive art therapy. It can be stated that the studies examined placed less emphasis on the effects on physical health, as well as psychological and emotional well-being. It is proposed that further, more comprehensive and multifaceted studies should be carried out in order to address the deficiencies identified in the existing literature.

ДИНАМИКА ТРАНСФОРМАЦИИ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ СОЗНАНИИ МОЛОДЕЖИ

Динара Низами кызы АЛИЕВА

Бакинский Государственный Университет,
докторант кафедры Философии
Азербайджан, БАКУ
dinaraliyeva94@mail.ru

Аннотация

Актуальность темы исследования: В связи с активизацией глобальных процессов в мире и растущими социальными и политическими противоречиями борьба за изменение в сознании и мировоззрении более чем 2-х миллиардов молодых людей набирает обороты. Так как уровень сознания молодого поколения определяет развитие завтрашнего дня, этот вопрос становится все более глобальным и актуальным. Из этого следует, что существует необходимость совершенствования методологических основ изучения динамики трансформации в социально-политическом сознании молодежи и создания инновационных методов и инструментов разработки эффективных механизмов развития этой системы.

Цель исследования: Основной целью исследования является изучение динамики трансформации в социально-политическом сознании молодежи.

Теоретическая и методологическая основы исследования: В ходе исследования был применен системный подход к изучению специфических особенностей в социально-политическом сознании молодежи. Наряду с этим, использовался также, метод сравнительного анализа.

Выводы: Стремительный темп динамики трансформации геометрической формы и увеличение арифметики традиционного образования или культуры приводят к взаимной диспропорции. Этот дисбаланс снизил сознательность молодых людей и позитивное отношение к традиционной морали и культуре в их образовании до секуляризма.

Информация к размышлению: Глобализация, оказывая неравномерное влияние на все стороны общественной жизни инспирирует потребность в более адекватном понимании места и роли молодежи в обществе. В этом смысле мы можем назвать процесс самоповедения неким толчком к осознанию значимости со стороны молодежи своей роли в трансформационных процессах.

Ключевые слова: динамика трансформации, трансформационный процесс, демократические процессы, политическое сознание, современность.

Место молодежи в социально-политическом пространстве

Молодежь исторически находится на крае социальных перемен, движет прогрессом и бросает вызов статусу-кво. Их страсть, энергия и готовность подвергать сомнению существующие нормы делают их мощными катализаторами позитивных преобразований в обществе. Прежде всего, молодежь привносит свежий взгляд на вещи. Она часто ставят под сомнение общественные нормы и добиваются перемен в таких областях, как социальная справедливость, охрана окружающей среды и права человека. Их идеализм и готовность бросить вызов укоренившимся системам крайне важны для решения насущных проблем. Более того, участие молодежи в движениях за социальные перемены является движущей

силой повышения осведомленности и мобилизации. Благодаря социальным сетям и технологиям молодежь может быстро распространять информацию и привлекать сторонников к делу, которым она увлечена. Их способность общаться со сверстниками по всему миру способствует формированию глобального сообщества, нацеленного на позитивные изменения. [6]

Молодежь также служит примером для подражания и вдохновляет других присоединиться к их движениям. Их действия могут воодушевить людей всех возрастов на участие, что еще больше увеличивает эффект от их усилий. Однако участие молодежи в социальных изменениях иногда сталкивается с трудностями, включая скептицизм и сопротивление со стороны старших поколений. Чтобы преодолеть эти препятствия, необходимо сотрудничество и диалог между молодежью и авторитетными лидерами. [1]

Молодое поколение может внести свой вклад в трансформационные изменения в обществе различными способами. Рассмотрим некоторые способы, с помощью которых они могут это сделать:

1. Пропаганда и активизм: Молодежь может использовать свой голос, чтобы отстаивать и повышать осведомленность о проблемах, которые их волнуют. Они могут организовывать протесты, подписывать петиции и создавать кампании в социальных сетях, чтобы привлечь внимание к проблемам и потребовать перемен.
2. Социальные инновации: Молодежь может разрабатывать инновационные решения общественных проблем. Они могут создавать стартапы, некоммерческие организации и социальные предприятия, которые решают такие проблемы, как бедность, образование, здравоохранение и экологическая устойчивость.
3. Образование и исследования: Молодежь может способствовать трансформационным изменениям в обществе, делая карьеру в таких областях, как наука, технологии, инженерия и математика, и проводя исследования, которые приводят к прорыву в медицине, возобновляемой энергетике и других областях.
4. Участие в политической жизни: Молодежь может участвовать в политическом процессе, голосуя, выдвигая свои кандидатуры на выборах или выступая за политику, способствующую равенству и справедливости.
5. Общественная работа: Молодежь может быть волонтером в своих общинах и поддерживать местные инициативы, направленные на решение социальных проблем.

В целом, у молодежи есть потенциал стать мощными проводниками перемен в обществе. Их творческий потенциал, энергия и страсть могут способствовать преобразованиям, которые принесут пользу всем членам общества. [5]

Взаимобусловленность трансформационных процессов и социально-политического сознания молодежи

В связи с активизацией глобальных процессов в мире и растущими социальными и политическими противоречиями борьба за изменение сознания и

мировоззрения более чем 2 миллиардов молодых людей набирает обороты. В связи с тем, что уровень сознания молодежи определяет развитие завтрашнего дня, этот вопрос становится все более глобальным и актуальным. Генеральная Ассамблея ООН признала вопрос изучения динамики трансформации социально-политического сознания молодежи приоритетным направлением. Из этого следует, что существует необходимость совершенствования методологических основ изучения динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи, создания инновационных методов и инструментов, разработки эффективных механизмов развития этой системы. Итак, сказано, что в процессе глобальных изменений сознание молодых людей особенно обеспокоено процессом радикальной трансформации в следующем десятилетии, тот факт, что этот процесс становится все более быстрым, вызывает серьезную озабоченность ученых всего мира. Стремительный темп динамики трансформации геометрической формы и увеличение арифметики традиционного образования или культуры приводят к взаимной диспропорции. Этот дисбаланс снизил сознательность молодых людей, позитивное отношение к традиционной морали и культуре в их образовании до секуляризма. Мы также можем отчетливо наблюдать это в поведении наших молодых людей, которые получают образование сами. Интересно, что в мобильном мире, куда не добрались современные культуры, вкусы ребенка, воспитывающегося в развитом культурном мире с ребенком в самой отдаленной части Африки, остаются прежними, различия посередине исчезают. [7] Этот процесс многими отраслевыми экспертами ассоциируется с глобализацией информационных потоков. В этом месте закономерно возникает вопрос. Почему ученые со всего мира оценивают исчезновение различий в отношении к традициям и культурам в сознании молодежи существующих правительств как негативное явление. Разве нельзя смотреть на это как на позитивное явление или естественный процесс? Во-первых, этот процесс нельзя оставить на произвол судьбы, в зависимости от того, что является позитивным явлением. Потому что существование мира объясняется его культурным разнообразием. Во-вторых, нарушение границы разнообразия между религией, моралью и культурами приводит к деградации человеческих обществ, вспышке массовой безнравственности. В-третьих, отсутствие анализа динамики трансформации социально-политического сознания молодежи затрудняет понимание того, в каком направлении она идет. Следовательно, необходимо провести серьезные исследования на этот счет в глобальном масштабе. [12]

Ключевые принципы трансформационного развития сообществ включают в себя:

Участие и расширение прав и возможностей: Трансформационное развитие сообществ подчеркивает активное участие членов сообщества в процессах принятия решений. Оно направлено на расширение прав и возможностей отдельных людей и сообществ для определения их собственных потребностей, постановки собственных целей и принятия на себя ответственности за процесс развития.

Наращивание потенциала: Оно направлено на развитие навыков, знаний и возможностей отдельных людей и сообществ для определения и решения собственных проблем развития. Это предполагает предоставление образования,

тренингов и ресурсов, чтобы помочь членам сообщества развить необходимые навыки и опыт.

Устойчивость: Трансформационное развитие сообществ направлено на создание долгосрочных, устойчивых изменений, учитывая экологические, экономические и социальные аспекты развития. Оно способствует внедрению экологически безопасных, экономически жизнеспособных и социально справедливых методов.

Социальная справедливость и равенство: подчеркивается важность устранения социального неравенства и продвижения социальной справедливости в обществе.

Изучение динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи по сути, воспитание молодежи на основе традиционной культуры методологические аспекты формирования правовой и политической культуры молодежи во всем мире, анализ правовой природы, а также обеспечение эффективности системы. Помимо повышения правовой и политической культуры, в частности, необходимо срочно повысить уровень влияния молодежи в общественно-политической жизни, широко вовлекать их в общественные и общественнополитические дела, находить правовые решения своей деятельности в процессах принятия политических решений через различные институты, навязывать нормы международного права национальному законодательству в этой связи. Особое внимание должно уделяться реализации государственной политики в отношении молодежи и всесторонней правовой защите их интересов, изучению динамики преобразований в социально-политическом сознании молодежи.[8]

Особенности исследований процесса трансформации

Исследования по изучению динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи проводят ведущие мировые научные центры и высшие учебные заведения, в том числе Джорджтаунский университет (США), Университетский колледж Лондона (Англия), Центрально-Европейский университет (Венеция), Университет Теннесси (Италия), Университет Ватерлоо (Канада), Карлов университет (Чехия), Университет Цукуба (Япония), Российская академия наук.

В результате мирового исследования по изучению динамики трансформации в социально-политическом сознании молодежи был получен ряд, в том числе следующие научные результаты: на основе программы Street law, направленной на практическое изучение динамики трансформации в социально-политическом сознании молодежи. сознание молодежи, политико-правовой механизм и формы); внедрена система мониторинга процесса трансформации, который происходит в сознании молодых людей от процесса получения образования до начала работы; создан организационно-правовой механизм для устранения неучастия молодежи в политических и правовых процессах; были рекомендованы способы применения современных инновационных методов; изучалось влияние национальных традиций в профилактике преступности среди молодежи; создана и совершенствуется система обеспечения политической социализации молодежи.[10]

В мире проводятся исследования динамики трансформации социально-политического сознания молодежи, в том числе по следующим приоритетным направлениям: диагностика динамики трансформации социально-политического сознания молодежи; продвижение правовой и политической культуры молодежи, формирование национальных и общечеловеческих ценностей; выявление специфических особенностей изменений в социально-политической сфере. В связи с этим стоит отметить, что постоянное изучение динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи становится основной целью существующих исследований в каждой стране. Это, конечно, служит для определения положительных и отрицательных факторов, влияющих на умы молодежи, и устранения их на этой основе.[11]

Более того, исследование по изучению динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи имеет особое значение в том смысле, что оно направлено на выполнение следующих задач:

- Во-первых, проанализировать цель и содержание государственной политики в отношении молодежи в каждой стране с точки зрения изучения динамика преобразований в социально-политические;
- Во-вторых, выявить особенности динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи, охарактеризовать их научно;
- В-третьих, выявить влияние правовых и политических институтов на сознание и образование молодежи;
- В-четвертых, изучить и проанализировать состояние правовой и политической культуры молодых людей, не имеющих;
- В-пятых, улучшить сотрудничество государства и институтов гражданского общества в повышении социально-политического сознания молодежи и определить перспективы их развития;
- В-шестых, разработать предложения по повышению эффективности исследований молодежи в странах третьего мира на основе международных стандартов и опыта развитых стран. стран;
- В-седьмых, продемонстрировать важность научного изучения динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи и разработать предложения по повышению его эффективности;
- В-восьмых, разработать предложения по совершенствованию действующего законодательства о государственной молодежной политике в мире, повысить качество их реализации и т.д.

В целом молодежь играет важную роль в развитии общества. Взаимодействуя со сверстниками, беря на себя роль лидера и помогая в реализации различных инициатив, молодые люди могут способствовать позитивным изменениям в своих сообществах. Это может привести к улучшению социальной сплоченности и расширению возможностей для всех. Кроме того, участие молодежи в проектах может открыть доступ к ресурсам и информации, которые в противном случае могли бы быть недоступны. В конечном итоге, вовлекая молодежь в проекты социального и общественного развития, они получают возможность быть

услышанными и оцененными по достоинству, а также развивают важнейшие навыки, которые будут помогать им на протяжении всей жизни.

Социальная медиа как пространство для социально-политических действий

С появлением новых платформ и инструментов молодежь резко активизировала свои социально-политические действия в Интернете. Социальная медиа - это новый контекст и пространство для социально-политических действий, подобное школам или общественным центрам, где молодые люди создают движения, изменяющие нормы и политику на национальном и глобальном уровнях, и могут преодолевать структурные барьеры для участия в политической жизни, такие как возраст голосования.[3] Ученые призывают к проведению дополнительных исследований, посвященных изучению того, как молодые люди предпринимают социально-политические действия в Интернете, однако в этой области отсутствует валидированная шкала для оценки социально-политических действий в Интернете среди молодежи разного возраста, пола, расовой и этнической принадлежности, а также иммигрантской идентичности. В данном исследовании используются качественные и количественные методы для разработки и проверки шкалы для измерения социально-политических действий молодежи в социальных сетях.[2]

Социально-политическое действие берет начало в теории социально-политического развития, которая предлагает процессы развития, в ходе которых молодежь осознает системы угнетения, обретает самостоятельность и предпринимает освободительные действия. Социально-политическое действие фокусируется на сопротивлении угнетению и, таким образом, направлено на поведение, которое изменяет политику и нормы для маргинализированных групп на индивидуальном, групповом или общественном уровнях. Если первые два измерения - критический социальный анализ и политическая эффективность - являются психологическими процессами, то третье измерение - социально-политическое действие - представляет собой поведение, направленное на социальное освобождение.[9]

Привлечение молодежи к участию в политической системе открывает перспективы для социальных изменений и обеспечения будущего нашей демократии. Участие в общественно-политической жизни - индивидуальные и/или коллективные действия, направленные на содействие переменам, - может быть предвзятым по отношению к более либеральным или демократическим взглядам, которые делают акцент на реформах, направленных на обеспечение социального равенства. Цель данного исследования - проверить, различаются ли уровни участия молодежи с разной политической идеологией (консервативной, либеральной) и политической идентификацией (республиканской, демократической) и является ли такое измерение общественно-политического участия на самом деле необъективным. Эти вопросы были изучены на примере 237 молодых людей, обучающихся в крупной средней школе на Среднем Западе, которые в целом причисляют себя к исторически маргинализированным группам. Результаты показывают, что молодежь, идентифицирующая себя как республиканцы, демонстрирует несколько более высокий уровень участия, и что пункты не были предвзятыми из-за политической идеологии или идентификации.

Кроме того, политическая идеология и идентификация объяснили менее 5 % дисперсии социально-политических действий, что говорит о том, что они в значительной степени не зависят от политических пристрастий. [4]

Заключение

В заключение, анализ исследований по изучению динамики трансформаций в социально-политическом сознании молодежи показывает, что определение минимального и максимального уровня влияния на сознание молодежи глобальных изменений, происходящих в мировом сообществе, проведение масштабных исследований по устранению его негативных последствий, более того, признание молодежи важной стратегической силой в демократическом развитии стран мира, разработка правовых и организационных программ, направленных на всестороннее обеспечение и защиту потребностей, интересов и прав молодежи в современном мире, а также полноценное выполнение ее административных и социальных функций по отношению к вызывающим интерес представителям молодого поколения гармонизировать с общечеловеческими интересами, без столкновений интересов представителей других слоев.

Список использованной литературы

1. Адлер, Р. П., и Гоггин, Дж. (2005). Что мы понимаем под «гражданской активностью»? 3(3), 236-253.
2. Влияние СМИ на политическую осведомленность молодежи: проблемы и возможности. Журнал "Коммуникационные исследования", 18 (3), 65-78 11. Кумар Р. (2016).
3. "Медиаграмотность и критическое мышление в гражданском образовании". Журнал медиаисследований, 25(3), 112-125. 20. Кан Дж. и Спорте С.
4. "Молодежная организация за справедливость в сфере образования: модель радикального гражданского участия". Политика в области образования, 16(2), 65-80. 19. Хоббс Р. (2010).
5. От скамейки к участию: Влияние активности и контекста общины на гражданскую активность подростков. Социальные проблемы, 53(1), 97-117.
6. Политическая вовлеченность молодежи: идеология, социализация и участие. Издательство Оксфордского университета. 15. Миллер Д. (2018).
7. Политическая социализация семьи: влияние родителей на политические установки м молодежи. Политологический обзор, 12(2), 80-95. 16. Гарсия, М. (2021).
8. Робертс, Дж. (2019). Влияние сверстников и политическое поведение молодежи: качественный анализ. Журнал политической психологии, 35(4), 150-165. 14. Браун А. И Смит Б. (2020).
9. Роль образования в получении политических знаний и участии молодежи. Журнал гражданского образования, 15(1), 30-45.
10. Семьи и политическая социализация: как семейная динамика влияет на политическую активность молодежи. Рутледж. 17. Чекоуэй, Б. (2011).

11. Социальные движения и политическое образование: расширение возможностей молодежи для перемен. Ежеквартальный журнал "Молодежные исследования", 20(3), 112-125. 13.
12. "Участие молодежи в гражданской активности: проблемы и возможности". Журнал молодежных исследований, 18(2), 80-95. 18. Джинрайт С., Джеймс Т. (2002).

TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU ARASINDAKİ DIŞ TİCARETİN YAPISI, GELİŞİM SEYRİ VE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

Türker BATMAZ

Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisat Bölümü, İktisat Politikası ABD
E mail: turker.batmaz@balikesir.edu.tr
ORCID: 0000-00020360-6302

Özet

Rusya Federasyonu 17 milyon kilometre karelik yüz ölçümü, 146.5 milyon nüfusu ve yaklaşık 2 trilyon Dolar gayri safi yurtiçi hasılasıyla Avrasya'da ilk, dünyada ise on birinci sırada yer almaktadır. Rusya ile Türkiye'nin sosyoekonomik ilişkileri 1997 hızlanmıştır. Özellikle son on yıldır Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içerisinde Rusya Federasyonu'nun ilk üç ülke arasında yer alması ve Türkiye'nin bu ülkeye karşı sürekli dış ticaret açığı vermesi tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışma, Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında gerçekleştirilen dış ticaretin yapısını ve bu ülkeye karşı Türkiye'nin neden sürekli dış açık verdiğinin nedenlerini araştırmayı amaç edinmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya Federasyonu, İhracat, İthalat

STRUCTURE OF FOREIGN TRADE BETWEEN TÜRKİYE AND RUSSIAN FEDERATION, ITS DEVELOPMENT COURSE AND PROBLEMS ENCOUNTERED

Abstract

The Russian Federation ranks first in Eurasia and eleventh in the world with a surface area of 17 million square kilometers, a population of 146.5 million and a gross domestic product of approximately 2 trillion dollars. Turkey's socio-economic relations with Russia accelerated in 1997. Especially in the last decade, the Russian Federation has been among the top three countries in Turkey's total foreign trade volume and Turkey's continuous foreign trade deficit against this country has brought along debates. This study aims to investigate the structure of foreign trade between Turkey and the Russian Federation and the reasons for Turkey's continuous foreign trade deficit against this country.

Keywords: Turkey, Russian Federation, Export, Import

GİRİŞ

Özellikle son on yıldır dünyadaki bütün ülkelerin ve bu ülkelerin bünyesinde faaliyet gösteren firmaların dünya piyasalarından daha fazla pazar payı alabilmek için sürekli rekabet halinde oldukları bilinmektedir. Buna paralel olarak Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik önemi, artan nüfusu ve bulunduğu coğrafyadaki en istikrarlı ülke olmasının yanında Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu üçgeninde yer alması nedeniyle daha büyük rekabetin içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca ticari, ekonomik, sosyal ve askeri ilişkilerde büyük öneme sahip olması nedeniyle başta Çin, Rusya, Almanya, Fransa, İngiltere gibi büyük aktörlerle sürekli rekabet içinde olması, büyük harcamaları da beraberinde getirmektedir. Suriye'de yaşanan iç karışıklık sonucunda üç milyondan fazla Suriye vatandaşının ülkesini iç savaş nedeniyle terk edip Türkiye'ye göç etmelerinin ekonomimize maliyeti 40 milyar doların üzerinde seyretmesi bu durumun bariz örneğidir. Bu ve benzeri durumların yaşanmış olması dış ticaret açığının artışının nedenlerinden bazılarıdır.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki sosyoekonomik ilişkilerin seyri 500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Ancak bu iki ülke arasındaki ilişkiler derinlemesine incelendiğinde barış ve iş birliğine dayanan ilişkilerin kısa dönemli olduğu; bazı dönemlerde ise ikili ilişkilerin tamamen kesildiği görülmektedir (Büyükakıncı, 2012, s.779).

1991 yılına gelindiğinde Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni adıyla Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında yeni bir dönem başlamıştır. İki ülke arasında başta ikili ticari-ekonomik ilişkiler olmak üzere hemen her alandaki ilişkiler yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Ayrıca uzun yıllardır dış dünya ile bağlarını koparmış Türk Cumhuriyetleri'yle Türkiye arasında yeni bir dönem başlayacak olması ise Türkiye açısından ayrıca büyük önem arz etmektedir.

1991 sonrasında BRICS Ülkeleri'nin önemli bir temsilcisi olan Rusya dinamik bir siyasi-ekonomik dönüşüm sürecinden geçmiştir. Bu durum uluslararası zeminle birleştirildiğinde, iki ülkenin siyasi bağlamdaki ilişkilerini tekrar kırılma noktasına yaklaştırmıştır. Ancak 1991 sonrası Rusya Federasyonu'nda meydana gelen ekonomik dönüşüm sürecinin, iki ülke arasındaki ticari-ekonomik ilişkilere olumlu yansıtacağı görüşü hakimdir. Özellikle son on yıldır enerji ve ticaret alanında gerçekleştirilen yatırımlar iki ülke arasında stratejik öneme sahip yatırım alanları arasındadır (Sarıaslan,2019, s.174).

Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki Ticari Ve Ekonomik İlişkiler

İki ülke arasındaki temaslar ilk olarak Moskova Knezliği ile Osmanlı Devleti arasında elçi vasıtasıyla 1492 tarihinde başlamıştır. II. Sultan Bayezid döneminde III. İvan, bu ilişkileri geliştirmek amacıyla 1496-1498 yılları arasında önce Mihail Pleşçevy'i, sonrasında ise 1499'da Aleksey Golohvastov'u İstanbul'a göndermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti Rusya Knezliği'ni muhatap almayarak ilişkileri Kırım hanları vasıtasıyla yürütmektedir (Topsakal, 2016, s.33). Tarihçiler ise bu ilişkilerin çok daha eskiye dayandığını; Kuzeyde Ukrayna'da orman altı olarak tanımlanan bölgede Slavlarla Türkler'in aynı coğrafyayı paylaştıklarını belirtmektedirler¹. Tablo 1'de Geçmişten günümüze Türkiye ile Rusya arasında imzalanan anlaşmalar ve içerikleri sunulmaktadır.

Tablo 1. Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasında Yapılmış Olan Ticari Anlaşmalar

Anlaşmanın Tarihi	Anlaşmanın İçeriği
1496-1498	III. İvan'ın Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ikili ticari ilişkileri düzenlemek için İstanbul'a gönderilmesi. Bu dönem II. Sultan Bayezid dönemine rastlamaktadır.
1925 Paris, 1926 Odesa Görüşmeleri	Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik sorunların çözülmesi için toplanılmış ancak sonuç alınamamıştır. Ruslar bu görüşmelerde bazı Türk mallarının ithalini istememişlerdir. Ayrıca İstanbul, İzmir, Trabzon, Mersin, Erzurum, Konya, Kars ve Artvin'de diplomatik ayrıcalıklara sahip olan ticari temsilcilikler açmak istemişlerdir.
11 Mart 1927	İki ülke arasında Ticaret ve Seyrisefain anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Ankara'daki ticaret mümessilliği, Türkiye'deki Sovyet elçiliğinin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ayrıca ticaret mümessilliği açma hakkının Sovyetler Birliği'ne verilebileceği kararlaştırılmıştır. Kararlaştırılan tarih: 23 Mayıs 1927, 1046 sayılı kanun.
1929	1925 yılında yapılan anlaşma 2 yıl daha uzatılmış, Türkiye Litvinov protokolünü imzalamıştır.

¹ L.N., Gumilev; Eski Türkler, Çev.Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul, 2002.

16 Mart 1931	Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Cumhuriyetleri ittifakı arasında akit ve imza edilmiş olan 16 Mart 1931 tarihli Ticaret ve Seyrisefain anlaşmasının uzatılmasının tasdikine dair kanun.
08.10.1937	Ticaret ve Seyrisefain anlaşması ile 25.02.1991 tarihli Ticari ve Ekonomik İş Birliğine dair anlaşma.
Mart, 1967	Ankara-Moskova arasında geniş kapsamlı bir endüstriyel iş birliği anlaşmasıdır. Anlaşma kapsamında Sovyet Birliği, Türkiye’de çelik fabrikası ve petrol rafinerisinin de dâhil olduğu bir dizi sanayi tesisi yapmayı kabul etmiştir.
25 Haziran 1992	Karadeniz Ekonomik İş Birliği Anlaşması (KEİB). Türkiye ve Rusya Federasyonu ile Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Ukrayna, Yunanistan ve Sırbistan Karadağ’ın bir araya gelerek kurmuş oldukları ekonomik iş birliği teşkilatıdır. KEİB 25 Haziran 1992’de İstanbul Zirvesi esnasında yayınlanan bir deklarasyonla kurulmuştur.
Mart 1991’de Özal’ın SSCB ile imzaladığı, 1992’de Demirel’in Rusya ile imzaladığı anlaşma	Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma içeriği Özal’ın imzaladığı anlaşmaya benzer olup, bu dönem Türkiye-Rusya ilişkilerinin kurucu belgeleri niteliğindedir.
1996, Mavi Akım Doğalgaz Anlaşması	Türkiye’yi doğalgaz konusunda Rusya Federasyonu’na bağımlı hale getirmiştir.
15.12.1997	17 Mayıs 2000 tarihinde onaylanmıştır. Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunmasına yönelik anlaşmadır. 1 Ocak 2000’de yürürlüğe girmiştir. Çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmasıdır. Ticari, ekonomik, sınai, bilimsel teknik iş birliğinin geliştirilmesi hakkında uzun vadeli program.
5-6 Aralık 2004	Rusya Federasyonu ve Türkiye arasında dostluğun ve çok boyutlu ortaklığın derinleştirilmesine ilişkin ortak deklarasyon.
6 Ağustos 2009	İki ülke gümrük idaresi başkanları tarafından imzalanan mutabakat zaptı. Bu sayede Türkiye’den Rusya’ya sevk olunan ürünlerin uzun süre beklemesine yol açan uygulamalar 17 Ağustos 2009 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.
12. Mayıs 2010	İş Birliği Konseyi Toplantısı. İki ülke arasında o tarihe kadar petrol ve doğalgaz odaklı gelişen enerji iş birliğinin nükleer enerjiyi de içerecek biçimde genişletilmesi.

Kaynak: Batmaz, 2023.

Birinci Dünya Savaşı’nın bitimine kadar Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında çok sayıda savaş yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında her iki büyük imparatorluğun yeniden yapılanma sürecine girmiş olmaları ve Atatürk’ün girişimleri Rusya ile olan ilişkilerin yeniden başlamasına zemin hazırlamıştır. 1991 yılında Rusya’nın denetimi altında bulunan ve Sosyalist sistemi benimsemiş olan birçok Doğu Avrupa ülkesi ve Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Sonrasında Rusya kendi sınırlarını belirleyerek Rusya Federasyonu olarak serbest piyasa ekonomisini benimseyerek global pazardaki yerini almıştır. Bu yeniden yapılanma süreci Türkiye açısından da büyük önem arz etmektedir. Her ne kadar Rusya eski gücünü devam ettirmek için Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT/CIS) oluşturmaya çalışsa da bu girişimlerinde beklediği sonucu elde edememiştir. Türkiye ise bu dönemde uzun yıllardan beri bağıni kopardığı başta Türk Cumhuriyetleri olmak üzere diğer Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle pek çok alanda ikili iş birlikleri gerçekleştirme fırsatı yakalamıştır. 1991 sonrasında Türkiye’nin gerek Rusya Federasyonu ile gerekse diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerinde başta ticari-ekonomik alanlar olmak üzere pek çok alanda ikili, çoklu

anlaşmalar yaptığı ve bu anlaşmalar neticesinde ise bu ülkelerle olan dış ticaret hacimlerinde büyük artışların olduğu gözlemlenmiştir¹.

Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Gerçekleştirilen Dış Ticaret Hacmi ve Dengesi (1990 -2023)

Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ilişkileri soğuk savaş döneminde nispeten gerilemiş olsa da 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte İstanbul/Laleli piyasasında "bavul ticareti" ile tekrar hız kazanmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki "bavul ticareti" 1995 yılında zirveye ulaştıktan sonra 2014 yılına kadar devam etmiştir. Rusya ekonomisi bu dönemde ciddi dalgalanmalar yaşamış olup, tüm makroekonomik göstergeleri içinde kayda değer artışın sadece dış ticaret hacminde gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönem Rusya için dönüşüm süreci olarak tanımlanırken; aynı zamanda hiperenflasyonla birlikte üretimin büyük oranda azaldığı, stagfasyonist sürecin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1998 yılındaki Mali Krizin de etkisiyle ülkede tam anlamıyla siyasi ve ekonomik istikrarsızlık hüküm sürmüştür.

31 Aralık 1999 tarihinde Boris Yeltsin'in istifasının ardından Vladimir Putin' in Rusya'nın yeni devlet başkanı olması ile birlikte ülkede yeni bir dönem başlamıştır. Putin'in gerek Batı Ülkeleriyle gerekse diğer ülkelerle ikili ilişkilerini geliştirmeye yönelik izlemiş olduğu ekonomik reformları hayata geçirmesi Rusya'nın 2000'li yılların başından itibaren hem temel makroekonomik göstergelerinin hem de dış ticaret performansının hızla artmasına neden olmuştur.²

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkilerin niteliği incelendiğinde ise bu dönemde ekonomik ilişkilerle siyasi ilişkilerin paralellik arz ettiği, diğer bir ifade ile ticari-ekonomik ilişkilerdeki ilerlemeye bağlı olarak siyasi ilişkilerin de gelişme gösterdiği gözlemlenmiştir.

Tablo 2: Türkiye-Rusya Federasyonu Arasında Gerçekleştirilen Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$) 1990-2023 Dönemi

Yıllar	Türkiye'nin Rusya Fed.İhracatı	Türkiye'nin Rusya Fed.İthalatı	Toplam Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi
1990	530.7	1.247.4	1.778.1	-716.7
1991	610.6	119.9	1.730.5	-509.3
1992	441.9	1.040.8	1.482.7	-598.5
1993	504.7	1.542.3	2.047.0	-1.037.6
1994	820.2	1.046.0	1.866.2	-255.8
1995	1.238.1	2.082.4	3.320.5	-844.3
1996	1.482.0	1.846.0	3.328.0	-364.0
1997	2.049.3	2.048.4	4.097.7	0.9
1998	1.347.5	2.154.9	3.502.4	-807.5

¹ Batmaz, T., Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üye Ülkelerin Türkiye ile Olan Ticari-Ekonomik İlişkileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Gravity (Çekim) Modeli, Duvar Yayınları, Eylül-2023.

² Aydın, Y., "Rusya Federasyonu ve Türkiye Arasında Dış Ticaretin Yapısı ve Gelişimi" RUSAD 6, 2021, ss. 154-176.

1999	586.6	2.371.9	2.958.5	-1.785.3
2000	643.9	3.886.	4.529.9	-3.242.1
2001	924.1	3.435.6	4.359.7	-2.511.5
2002	1.168.0	3.863.0	5.031.0	-2.695.0
2003	1.367.5	5.451.3	6.818.8	-4.083.8
2004	1.859.1	9.033.1	10.892.2	-7.174.0
2005	2.377.0	12.905.6	15.282.6	-10.528.6
2006	3.237.6	17.806.2	21.043.8	-14.568.6
2007	4.726.8	23.508.4	28.235.2	-18.781.6
2008	6.481.4	31.364.4	37.845.8	-24.883.0
2009	3.202.3	19,718,9	22.922.2	-16.516.6
2010	4.628.1	21.600.6	26.228.7	-16.972.5
2011	5.992.6	23.952.9	29.945.5	-17.960.3
2012	6.680.7	26.625.2	33.305.9	-19.944.5
2013	6.964.2	25.064.2	32.028.4	-18.100.0
2014	5.943.0	25.288.5	31.231.6	-19.345.5
2015	3.588.3	20.401.7	23.990.0	-16.813.4
2016	1.732.9	15.162.3	16.895.2	-13.429.4
2017	2.734.3	19.514.0	22.248.3	-16.779.7
2018	3.399.6	21.989.5	25.389.1	-18.589.9
2019	3.854.0	22.454.6	26.308.6	-18.600.6
2020	4.500.1	17.800.2	22.300.2	-13.300.1
2021	5.800.2	29.000.1	34.800.3	-23.199.09
2022	9.300.1	58.800.1	68.100.2	-49.500.0
2023	10.900.2	45.600.0	56.500.2	-34.699.9

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, <http://www.rapory.tuik.gov.tr>

Türkiye’de Cumhuriyetin ilanı, Rusya’da ise yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilen merkezi planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlandığı 1923-1991 yılları arasında iki ülke arasında gerçekleştirilen ticari -ekonomik ilişkilerin seyri özet olarak şu şekilde seyretmiştir. Türkiye’nin kendisine komşu olan ülkelerden 1923 yılında yapmış olduğu ithalat, toplam ithalatı içerisinde % 2’ ye tekabül etmektedir. Bu rakam 1924 yılında % 3.29’a yükselmiştir. Bu yıllarda Türkiye’den Rusya’ya tütün başta olmak üzere, maden ve hayvan ihraç edilirken; Rusya’dan petrol başta olmak üzere yiyecek ve aydınlanma malzemelerinin ithal edilmektedir. Rusya’nın Türkiye’ye yapmış olduğu ihracat 1929 yılına gelindiğinde yaklaşık 3 kat artış göstererek 10 Milyon ABD doları üzerinde seyretmeye başlamıştır. 1929 yılında Türkiye’nin toplam ithalatının yaklaşık % 6.4’nü Sovyet Rusya’dan ithal edilen mallar oluşturmaktadır. Türkiye’nin bu ülkeye yapmış olduğu ihracat ise toplam ihracatının % 3.49’una karşılık gelmektedir (Korhan, 2012:95-97).

Bu dönemde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerde kayda değer gelişmelerden birisi de Türkiye'nin 1930'lu yıllarda başlatmış olduğu sanayileşme planları için Rusya'nın sağlamış olduğu desteklerdir. Diğeri ise 1933-1936 yılları arasında Nazilli ve Kayseri'de kurulmuş olan tekstil fabrikalarına Rusya'nın sağlamış olduğu desteklerle birlikte Türkiye'de kurulabilecek öncü işletmeler hakkında Rus uzmanların hazırlamış oldukları raporlar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir (Üzümcü, 2018:85-115).

1930'lu yıllara gelindiğinde ise Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ticari ilişkilerin boyutu artış göstermiş olup, bu yıllarda Türkiye'nin ürün bazında Rusya'dan ithal ettiği malların türü ve niteliği artarak başta petrol ürünleri olmak üzere, kömür, dökme demir, hububat ve pamuk, canlı hayvan, sebze, meyve ithal etmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile iki ülke arasındaki ilişkiler yavaşlamış olsa da 1960'lı yıllarda Türkiye'nin planlı ekonomiye geçişiyle birlikte tekrar hız kazanmaya başlamıştır. 1967 yılında Sovyet Rusya, Türkiye'de kurulmakta olan İskenderun demir-çelik fabrikası, Seydişehir alüminyum fabrikası ile birlikte Aliğa petrol rafinerisi, Bandırma kükürt asit fabrikalarının kurulması için gerekli olan teknik yardımın yanı sıra 200 milyon ABD doları kredi sağlamıştır. Türkiye'de planlı dönemin başlamasıyla iki ülke arasındaki ticari ekonomik ilişkilerde yavaşlama başlamış olup, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı %4 civarında seyretmiştir. Bu oran 1972 yılında %6.6 seviyesi ile maksimum seviyeye ulaşmış olsa da sonraki yıllarda tekrar düşüş göstermiştir (Aydın, 2021:157).

1980 yılına gelindiğinde ise Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında doğalgaz anlaşmasının imzalanması ile birlikte iki ekonomik ilişkiler de yeni bir dönem başlamış olup, Sovyet Rusya Türkiye'ye 25 yıllığına doğal gaz sevkiyatını garanti etmiştir. Bu süreçte ilk doğal gaz sevkiyatı 1987 yılında başlamış olup 1994 yılına kadar Rusya'dan temin edilen doğal gaz bedeli olarak bu ülkeye 1.9 milyar dolar ödenmiştir. Aynı dönemlerde Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya ihracatı ise 271 milyon dolar olup, Sovyet Rusya'da yapılan müteahhitlik hizmetlerinin karşılığında ise 610 milyon dolara yakın bir gelirin elde edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır (Zengin, 2015:88).

1991 sonrasında Sovyetler bünyesinde bulunan ülkelerin hemen hemen tamamı bağımsızlığını ilan ederek 15 yeni bağımsız cumhuriyet ortaya çıkmıştır (Batmaz, 2023:207-217). Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra Rusya Federasyonu serbest piyasa ekonomisini benimsemiş, fiyatları serbest bırakarak daha önce uygulamış olduğu ticaret engellerini kısmen ortadan kaldırmış 1992 Ocak ayında yürürlüğe giren yeni ekonomik programının da merkezine özelleştirmeyi koyarak bir dizi reformu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak Rusya'nın geçiş dönemindeki bu uygulamaları ilk yıllarda ülkedeki üretimle birlikte yatırımların da azalmasına neden olmuştur. 1998 yılındaki ekonomik krizinde etkisiyle ülkede bir taraftan ekonomik krizin boyutu genişlerken siyasi istikrarsızlık da had safaya ulaşmıştır. Öyle ki 1998-2000 yılları arasında ülkede 5 kez başbakan değişmiştir. 2000 yılından itibaren ise ülkede siyasi istikrarla birlikte ekonomide istikrar sağlanmaya başlamış olup; ülkenin sahip olduğu zengin değerli doğal kaynaklarının ihracatından elde edilen gelirlerle birlikte ülke makroekonomik göstergelerini yükselterek daha önceki yıllarda olduğu gibi dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. Bu olumlu gelişmeler ülkenin diğer ülkelerle birlikte yakın komşusu olan Türkiye ile de daha fazla miktarlarda dış ticaret yapmasına zemin hazırlamıştır.

Rusya Federasyonu'nun 1991 sonrası Türkiye ile olan dış ticaretin seyrini incelediğimizde 1990'lı yılların başında İstanbul /Laleli piyasasında başlayan "bavul ticareti" iki ülke arasında gerçekleştirilmeye başlayan büyük çaptaki ticaretin ilk kıvılcımlarıdır. Söz konusu ticaret 1997 yılında üst seviyelere tırmanmış olsa da 17 Ağustos 1998 yılında patlak veren finansal krizin etkisiyle 1999 yılında 2.2 milyar dolara gerilemiştir. Laleli piyasası olarak tanımlanan bu pazardan Rusya'ya çoğunlukla ev eşyası başta olmak üzere, deri ve tekstil ürünlerinin ihracatı yapılmıştır. Ancak elde edilen gelirin büyük çoğunluğu kayıt dışı olduğu için Türkiye'nin ihraç geliri içinde gösterilememiştir. Türkiye ile RF arasında 1990-2023 döneminde gerçekleştirilen dış ticaret hacmi ve dengesi incelendiğinde 1990-2000 döneminde Türkiye'nin RF'ye yapmış olduğu ihracatın her yıl 500.000 ile 2.05 milyar ABD doları civarında seyrettiği görülmektedir. Türkiye'nin RF'den yaptığı ithalatın ise her yıl 1- 3.8 milyar ABD doları civarında seyrettiği görülmektedir. Toplam dış ticaret hacminin ise yıllık olarak yaklaşık 1.2- 4.5 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. 1992-1997 döneminde her iki ülke arasında gerçekleştirilen dış ticaret hacmi incelendiğinde Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu toplam ihracatın önceki yıllara oranla %367 oranında artış gösterirken, ithalatında ise %177 oranında artış gözlemlenmiştir. Böylece Rusya, Türkiye açısından ikinci büyük ticaret partneri konumuna yükselmiştir. Dış ticarete bu denli artışın ortaya çıkmasında "bavul ticaretinin" katkısı oldukça büyük önem arz etmiştir. Ancak bu dönemde Türkiye'nin RF'ye karşı sadece 1997 yılında cüzi miktarda (0.9 milyon dolar) fazla verdiği bu yılın dışında sürekli dış ticaret açığı verdiği görülmektedir. Türkiye ile RF arasında gerçekleştirilen bavul ticareti olmamış olsaydı bu açığın çok daha yüksek seviyelerde seyretmesi kaçınılmazdır. Her ne kadar kayıt dışı olarak görünse de bavul ticaretinin 1996 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %38'ni oluşturduğunu, 2014 yılında ise bu oranın %5 seviyesine kadar gerilediği yapılan ölçümlerden anlaşılmaktadır (Aydın, 2016: 15). Bunun nedeni Rusya'nın para birimi olan rublenin aşırı değer kaybıyla birlikte 1998 yılında Rusya'da ortaya çıkan ekonomik krizidir. Söz konusu 1990-2000 yılları arasında her iki ülkenin de toplam dış ticaret hacminde artışlar meydana gelmiş olsa da Rusya'nın toplam dış ticaret hacmindeki artış Türkiye'nin üzerinde seyretmiştir. Şöyle ki; bu dönemde Rusya toplam ihracatını yaklaşık 66 milyar ABD dolarından 100 milyar ABD dolarına yükseltirken, ithalatının 48 milyar dolardan 42 milyar dolara düşürmüştür. 2000'li yıllarda ise Rusya'nın dış ticaret fazlası 1994 yılına oranla üç kat artış göstererek yaklaşık 57 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu durum Türkiye açısından bu denli yüksek oranlarda gerçekleşmediği gibi, dış ticaret açığı ise her yıl bir önceki yıla göre artış göstermiştir. 2000 yılında ise Türkiye'nin Rusya'ya karşı yaklaşık 3.2 milyar dolar dış açıkla son on yılın en yüksek dış ticaret açığını vermiştir.

Türkiye'de ortaya çıkan 2001 Mali Krizin etkisiyle Türkiye ile Rusya arasında gerçekleştirilen dış ticaretin seyri değişmiştir. Bu dönemde Türkiye'de uygulanan para ve maliye politikalarının gereği olarak devalüasyona gidilmiştir. Bu durum Türkiye'de faaliyet gösteren başta ihracatçı firmalar olmak üzere diğer tüm üretici firmalara rekabet gücü kazandırmış olup, başta Rusya olmak üzere diğer ülkelere yapılan ihracatın artmasına neden olmuştur. 2002 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 1.16 milyar ABD dolarına yükselirken, İthalatı 3.8 milyar dolara, toplam dış ticaret hacmi ise 5 milyar doların üzerinde seyrederken Türkiye Rusya'ya karşı 1990'lı yıllardan beri 2.6 milyar doların üzerinde bir dış ticaret açığı vermiştir. 2004 yılında ise Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu ihracat 1.85 milyar dolar iken, ithalatı 2002 yılına göre yaklaşık 3 kat artış göstererek 9 milyar ABD dolarının üzerine çıkmıştır. Dış ticaret açığı ise 2003

yılına göre %90'nın üzerinde bir artışla 7.17 milyar ABD dolarına yükselmiştir. 2004 yılında Rusya'nın Türkiye'den ithal etmiş olduğu malların büyük çoğunluğunu (%84) mamul mallar oluştururken, Türkiye'nin Rusya'dan ithal etmiş olduğu malların başında ise; %41'ni enerji kaynakları, % 19'nu demir-çelik ürünleri oluşturmuştur. Yine bu dönemde Türkiye'nin ihracat gelirinde önemli rol oynayan kalemlerin birisi; Rusya'da faaliyet gösteren Türk müteahhitlik firmalarının (150 adet) Rusya'da inşaat sektöründe faaliyet göstermeleri neticesinde elde ettikleri gelir olurken, diğeri de Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısındaki artışa bağlı elde edilen turizm gelirleri dış ticaretin düşük seviyelerde seyretmesine neden olmuştur (Ayдын, 2021:167).

2008-2010 yılları arasında ABD'de ortaya çıkan Küresel Mali Kriz nedeniyle Türkiye ve RF arasında gerçekleştirilen ikili ticaret hacminde farklı bir gelişme yaşanmıştır. Bu kriz kısa sürede tüm ülkeleri olumsuz yönde etkileyerek birçok ülkenin makroekonomik göstergelerinin ciddi anlamda düşmesine neden olmuştur. Özellikle ihracat gelirinin büyük çoğunluğunu petrol ve doğal gazdan elde eden ülkeler açısından çok daha büyük dış açıkların ve ödemeler bilançosu dengesizliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ülkeler arasında Rusya ve Türkiye de yer almaktadır.

2008 Küresel mali krizin etkisiyle Rusya ekonomisi %8 daralma yaşamış olup 2010 - 2013 yılında önceki yıllara oranla daha düşük büyüme oranı yakalamıştır. 2014 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu da resesyon sınırına gelmiştir. Bu dönemde Rusya Devlet Başkanı Putin bir taraftan kamu harcamalarında kesintileri dile getirirken diğer taraftan da devlet bankası Sberbank ülkenin 2015 bütçesini dengeleyebilmek için petrol varil fiyatınının 104 doların üzerine çıkması gerektiğinin altını çizmektedir. 2005-2015 döneminde ülkenin yıllık petrol ihracatından elde etmiş olduğu ihracat geliri her ne kadar yükselmiş olsa da 2014 yılında da bu rakam ciddi bir düşüşle 153.9 milyar dolar seviyesine gerilemiştir (Berikan ve Hüseyin: 2017:30-36).

Bunun birinci nedeni; Küresel Mali Kriz'in etkisiyle dünya genelinde ham petrolün varil fiyatınının 2008 yılında 95 dolar seviyesinden, 2009'un birinci döneminde 45 dolara kadar düşmesidir. Bu durum Rusya Federasyonu'nun tüm makroekonomik göstergelerinin ciddi anlamda düşmesine neden olmuştur. Ülkedeki GSYH bir önceki yıla göre 2007 'de % 8.1 büyümüş iken bu oran 2008 yılında % 5.6'ya, 2009'un birinci döneminde ise % -9.8 seviyelerine kadar gerilemiştir. Endüstriyel üretimdeki artış oranı 2007 yılında % 6.3 iken, bu oran 2008 yılında % 2.1'e, 2009'un birinci çeyreğinde ise % -14.3'e kadar düşmüştür. Enflasyon oranı 2007 yılında % 11.9 iken bu oran 2008 yılında %13.3', 2009'un birinci çeyreğinde ise % 5.4 seviyesine gerileyerek tek olumlu gelişmenin olduğu gösterge olmuştur. Ülkedeki işsizlik oranı Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre 2007 yılında % 6.1 iken, 2008'de % 6.4'e , 2009'un birinci döneminde ise % 9.1 seviyesine yükselmiştir. Ham petrolün varil fiyatı, 2007 yılında 69.5 dolar iken 2008 yılında bu rakam 95.1 dolara yükselmiş, 2009'un birinci döneminde ise büyük düşüş göstererek 44.1 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Ülkenin GSYH'sindeki artış 2007 yılında %8.1 oranında iken, 2008 yılında % 5.6'ya, 2009'un birinci döneminde ise % -9.8 seviyelerine kadar düşmüştür (World Bank: 2009: 2-15).

2008 Küresel Mali Kriz Rusya'daki etkisini esas itibarıyla 2009 yılında göstermeye başlamıştır. Başta dünya ham petrol fiyatlarında görülen düşüş Rusya'nın en büyük ihracat gelir kaynağını oluşturan petrolden elde ettiği gelirin azalmasına, diğer ekonomik göstergelerinin de ciddi anlamda düşüş yaşamışa neden olmuştur. Tüm bu olumsuz

gelişmeler Rusya'nın 2009 yılında bütçesinin yaklaşık 150 milyar dolar açık vermesiyle sonuçlanmıştır (Desaip, 2010:143).

Kriz öncesinde 1999-2008 yılları arasında Türkiye 1999, 2000 ve 2001 yıllarında üç büyük kriz yaşamış olup bu krizlerin üçünde de IMF ile yapılan "Standby" anlaşmalarında öngörülen programlar uygulanmış olsa da ekonomide beklenen iyileşmeler beklentilerin çok altında gerçekleşmiştir. Bunun birinci nedeni; öngörülen standby anlaşmaları kapsamında önerilen istikrar programlarının süreklilik arz etmemesiyle birlikte bir bütün olarak uygulanmamasıdır.

2008 Küresel Mali Krizi her ne kadar ABD'de ortaya çıkmış olsa da diğer ülkeleri olduğu gibi Türkiye'nin de makroekonomik göstergelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Başta dış ticareti olmak üzere, ekonomisinin küçülmesine neden olmuştur. Ayrıca ülkenin yatırım ve tüketim harcamaları azalmış, artan tasarruf eğiliminin etkisiyle iç talepte ciddi daralmalar yaşanmış, buna bağlı olarak Türkiye'nin GSYİH ve ciddi anlamda düşmeye başlamıştır (Selçuk ve Yılmaz, 2008, 347).

Küresel Mali Krizi aynı zamanda Türkiye'deki enflasyon- işsizlik oranlarını da olumsuz yönde etkileyerek 2007'de %7.5 seviyesinden 2008-2009 yıllarında %10 seviyelerine kadar yükseltmiştir. Ancak 2009'un ikinci çeyreğine gelindiğinde söz konusu ekonomik göstergelerde iyileşmeler görülmeye başlamıştır. Bunun sebebi, talepte görülen daralmayla birlikte, mal fiyatlarında oluşan düşüşler ve mali tedbirler kapsamında hayata geçirilen vergi indirimleri etkisidir (Yılmaz, 2009).

2008 Küresel Mali Kriz gerek Türkiye'yi gerekse RF'yi her ne kadar ciddi boyutlarda etkilemiş olsa da her iki ülke 2009'un sonlarına doğru bu krizin etkilerinden kurtulmayı başarmışlardır. Bu dönem iki ülkenin dış ticaret hacmi düşüş göstermiş olsa da 2010 ve sonraki dönemlerde tekrar canlanmaya başlamıştır. Türkiye, Rusya Federasyonu'na 2010 yılında 4.628 milyon dolar ihracat, 21.600 milyon dolar ithalat yapmıştır. Toplam dış ticaret hacmi ise 25.228 milyon dolar olarak gerçekleştirmiştir. 2010 yılında Rusya Federasyonu ile gerçekleştirilen bu dış ticaretin sonrasında Türkiye 16.972 milyon dolar tutarında dış ticaret açığı vermiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na olan ihracatı geçmişten günümüze kadar hiç görülmedik bir biçimde (2010 yılına göre) %50,47'lik bir artış göstererek 6.964 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yılda ithalatımız %16,3'lük artışla 25.064 milyon dolara yükselmiş olup, toplam dış ticaret hacmimiz ise %22,11'lik artışla 32.028 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2013 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret dengesi ise (2010 yılına göre) %6,64'lük bir artış göstererek 18.100 milyon dolar açıkla yıl kapanmıştır.

2013 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile olan ikili ticari ilişkilerinin kademeli olarak azalmaya başladığı görülmektedir. 2014 yılında ise Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatı, ithalatı ve dış ticaret hacmi (2013 yılına göre) az da olsa düşüş göstererek ihracatı 5.943 milyon dolar, ithalatı 25.288 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam dış ticaret hacmi ise 31.231 milyona düşerken, dış ticaret dengesi ise 19.345 milyon dolar açık vermiştir (TÜİK, 2020).

Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ikili ticari ilişkilerde 2014 yılı sonrasında görülen düşüşün nedenlerini incelediğimizde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Rusya Federasyonu ile yaşanan yoğun rekabetin hâlâ devam ediyor olmasıyla birlikte, siyasi ilişkilerde yaşanan gerginlik ve çıkar çatışmalarının ticari ilişkilere de yansımış olması iki ülke arasındaki ticaret hacmini olumsuz yönde

etkilemektedir. Nitekim Rusya Federasyonu ile Türkiye arasında yaşanan 2015 yılındaki uçak krizi her iki ülkenin ilişkilerini yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur. Yine her iki ülke arasındaki siyasi-ideolojik çıkarların da (Panslavizm, Pantürkizm, Yeni Osmanlılık) zaman zaman çatıştığı bilinmektedir (Zengin, 2015: 63).

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile dış ticaretinin (2014-2023) gelişim seyri ise şu şekildedir; Türkiye'nin (2014 yılına göre) 2019 yılı sonu itibariyle Rusya Federasyonu'na ihracatı %35,15 oranında bir düşüşle 3.854 milyon dolar olarak gerçekleşirken, ithalatı %11,20'lik düşüşle 22.454 milyon dolar, toplam dış ticaret hacmi de %15,76'lık düşüşle 26.308 milyon dolara gerilemiştir. Dış ticaret dengesi ise yine önceki yıllarda olduğu gibi açık vermiş olup, (2014 yılına göre) 2019 yılı sonunda %3,85'lik düşüşle 18.6 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılına da ise Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu ihracat 2021 yılına kıyasla yaklaşık % 70'lik artışla 10.9 milyar dolar seviyesine çıkarken, ithalatının ise 2022 yılına göre ciddi anlamda düşüş göstererek 45.6 milyar dolar seviyesine gerilediği; bu arada dış ticaret dengesinin ise -49.5 milyar dolar seviyesinden (2022 yılı) -34.6 milyar dolar (2023) gerilediği görülmektedir.

Türkiye-Rusya Federasyonu arasında gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın mal gruplarına (fasıllara) göre dağılımının payları ise şu şekilde gerçekleşmiştir; Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatında meyveler %18,7, kazan ve makineler %11,78, motorlu kara taşıtları %9,87, elektrikli makine ve cihazlar %4,85 ve plastikler %4,3 paya sahiptir.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan ithalatında ise 2019 yılı itibariyle mineral yakıtlar %63,2, demir ve çelik %17,62, hububat %6,26, bakır ve bakırdan eşyalar %2,91, alüminyum eşyalar ise %2,78 paya sahiptir (Trade Map, 2020).

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Mal Grupları İtibariyle İhracatı ve İthalatı

Rusya Federasyonu'na mal grupları bazında yapılan ihracat ve ithalatın payları incelendiğinde; yatırım, hammadde ve tüketim mallarının dağılımında dalgalanmalar görülmektedir. Bunun nedeni, Rusya Federasyonu'nun ekonomisinde meydana gelen büyüme ile (2017'de 2016'ya göre %1,5'lik bir artış) küresel ekonomik konumunda güç kazanmış olması, makroekonomik istikrarı sağlayıcı politikalar izlemesi ve enerji fiyatlarında görülen dalgalanmaların etkileridir (Dünya Bankası, 2018).

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na mal grupları itibariyle 2015-2019 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu ihracat-ithalatın dağılımı Tablo 3'te görüldüğü gibidir.

Tablo 3: Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Mal Grupları İtibariyle İhracatı ve İthalatı (Milyon \$) 2015-2019

Yıllar	Ülke Adı	Mal Grupları İhracat	(%)	İthalat	(%)	
2015	Rusya Federasyonu	1.Yatırım (sermaye) malları	329.196.375	9,17	26.551.478	0,13
		2 Hammadde (ara malları)	1.583.287.128	44,12	20.074.217.295	98,39
		3. Tüketim malları	1.665.944.708	46,42	300.336.836	1,47
		4. Diğerleri	9.902.775	0,27	650.959	0,01
		Yıl Toplamı:	3.588.330.986	100	20.401.756.568	100
2016	Ülke Adı	Mal Grupları İhracat	(%)	İthalat	(%)	

2017	Ülke Adı	Mal Grupları	İhracat	(%)	İthalat	(%)
Rusya Federasyonu	1.Yatırım (sermaye) malları	204.571.738	11,80	33.874.080	0,22	
	2 Hammadde (ara malları)	733.954.568	42,35	14.808.528.261	97,66	
	3. Tüketim malları	791.521.506	45,67	319.939.372	2,11	
	4. Diğerleri	2.905.767	0,16	44.334	0,01	
	Yıl Toplamı:	1.732.953.579	100	15.162.386.047	100	
2018	Ülke Adı	Mal Grupları	İhracat	(%)	İthalat	(%)
Rusya Federasyonu	1.Yatırım (sermaye) malları	350.346.119	12,81	18.716.111	0,09	
	2 Hammadde (ara malları)	1.073.620.012	39,26	19.023.677.588	97,48	
	3. Tüketim malları	1.303.269.501	47,66	471.680.547	2,41	
	4. Diğerleri	7.080.261	0,25	19.708	0,01	
	Yıl Toplamı:	2.734.315.893	100	19.514.093.954	100	
2019	Ülke Adı	Mal Grupları	İhracat	(%)	İthalat	(%)
Rusya Federasyonu	1.Yatırım (sermaye) malları	392.772.690	11,55	20.755.573	0,09	
	2 Hammadde (ara malları)	1.400.189.633	41,18	21.529.508.920	97,90	
	3. Tüketim malları	1.594.423.716	46,89	436.186.975	1,98	
	4. Diğerleri	12.276.276	0,36	3.122.466	0,01	
	Yıl Toplamı:	3.399.662.315	100	21.989.573.934	100	
Rusya Federasyonu	1.Yatırım (sermaye) malları	466.220.127	12,09	49.504.899	0,22	
	2 Hammadde (ara malları)	1.607.075.299	41,70	22.023.926.579	98,08	
	3. Tüketim malları	1.768.320.384	45,89	374.731.513	1,66	
	4. Diğerleri	11.572.795	0,30	4.845.695	0,02	
	Yıl Toplamı:	3.853.188.605	100	22.453.008.686	100	

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, <http://www.rapory.tuik.gov.tr>

Tablo 3'te görüldüğü gibi Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatında tüketim malları 2015-2019 yılları arasında en yüksek paya sahiptir. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan ithal etmiş olduğu tüketim mallarının toplam ithalatı içerisindeki payı ise; 2015'te %1,47 (maksimum), 2017'de ise %2,41 (minimum) oranındadır.

Türkiye'nin mal grupları itibariyle Rusya Federasyonu'na ihracatında ikinci sırayı hammadde (ara malları) oluşturmaktadır. Bu malların Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na toplam ihracatı içerisindeki payları 2015'te %44,12, 2016'da %42,35, 2017'de %39,26, 2018'de %41,18 ve 2019 yılında ise %41,70'tir. Rakamlardan da anlaşılacağı gibi hammadde ihracatındaki dalgalanmaların seyri oldukça düşük seviyede seyretmiştir.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihracatında en yüksek paya sahip olan tüketim malları; ithalatta yerini hammaddeye (ara malları) bırakmış olup, Türkiye-Rusya

Federasyonu arasındaki toplam dış ticarete, dış ticaret açığına neden olan mal grubudur. Hammadde (ara malları) Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan ithalatı içerisindeki payı 2015-2020 yılları arasında %1'lik artış veya azalışla istisnasız %97-98 oranında gerçekleşmiştir. İthalatın bu denli yüksek olmasının nedeni Türkiye'nin hammaddeye (ara malı) olan bağımlılığı ve bunun önemli bir kısmının da Rusya Federasyonu'ndan ithal ediliyor olmasıdır. Söz konusu ithalat Türkiye'nin dış ticaret dengesine 16-19 milyar dolarlık ilave açık oluşumuna neden olmaktadır.

Türkiye-Rusya Federasyonu arasında gerçekleştirilen ihracatta üçüncü sırayı alan yatırım (sermaye) mallarının toplam ihracat içerisindeki payı şu şekildedir seyretmiştir. 2015'te %9,17, 2016'da %11,80, 2017'de %12,81, 2018'de %11,55 ve 2019 yılında ise %12,09'dur. Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na ihraç ettiği yatırım (sermaye) mallarının toplam ihracatı içerisindeki payı %2-3 artış-azalışla %9-12 arasında seyretmiştir. Artışın olduğu yıllar genelde Rusya Federasyonu'nun ekonomisinde dalgalanmalarla birlikte Batı ülkelerinin ambargosunun olmadığı, doğalgaz ve petrol ürünlerinin fiyatında ani düşüşlerin yaşanmadığı yıllardır.

Ayrıca söz konusu yatırım (sermaye) mallarının Rusya Federasyonu'ndan ithalatında payı %0,13-0,22 arasında yok denecek kadar düşük seviyede gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile gerçekleştirmiş olduğu ihracat ve ithalatta dördüncü sırada yer alan diğer malların ihraç ve ithal tutarları ise oldukça düşük seviyelerde %0,2-0,1 arasında gerçekleşmiştir (Batmaz, agm., ss.216-223).

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Sektörler İtibariyle İhracatı ve İthalatı

Türkiye'nin en önemli pazarlarından birisi olan Rusya Federasyonu ile ikili ticari-ekonomik ilişkilerimiz 2014 yılı başından itibaren düşüş göstermeye başlamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Rusya Federasyonu'nun Kırım'ı işgal etmesiyle birlikte ortaya çıkan lojistik güçlüklerdir. İkincisi ise, 2015 yılında Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yaşanan uçak düşürme krizinin etkisini anında göstererek iki ülke arasındaki toplam dış ticaret hacminin düşmesine neden olmasıdır. Bu durum iki ülke arasında gerçekleştirilen ihracatı ve ithalatı olumsuz yönde etkileyerek, düşmesine neden olmuştur (TSKB, 2014: 11).

Ayrıca Türkiye'nin özellikle 2013 yılından itibaren toplam dış ticaret hacminin düşüş göstermeye başlaması, özellikle ithalatı artarken ihracatın düşüşe geçmesi (2017 yıl sonu itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı %67,1) ihracatını sürdürebilmek için ara malı ve sermaye malı ithalatını artırmak zorunda kalmasına ve bunun sonucunda da sektörel bazda ihracat ve ithalatın düşmesine neden olan diğer etkenlerdir. Türkiye bu kısır döngüden kurtulmak için her ne kadar ileri teknoloji gerektiren ürünlere ağırlık vererek bu ürünlerin toplam ihracat içindeki payını artırmaya çalışmış olsa da beklentiler tam olarak gerçekleşmemiştir (TSKB, agm., s:3).

2014 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaretinde özellikle ihracat ve ithalatında yaşanan belirgin dönüşüm Tablo 4'te görüldüğü gibi, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na sektörler itibariyle gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatına da yansımıştır.

**Tablo 4: Türkiye'nin Sektörler İtibariyle Rusya Federasyonu'na İhracatı-İthalatı (Milyon \$)
2015-2019**

Yıllar	Sektör	İhracat	(%)	İthalat	%
2015	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	979.467.115	96,04	993.495.598	96,34
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	37.493.126	94,01	10.216.807.659	99,98
	Sanayi Diğer	2.561.610.502	68,07	8.531.040.369	86,50
	A. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi Fal.	7.755.837	99,71	652.299.830	98,59
	B. Bilgi ve İletişim	1.996.285	33,23	8.099.740	89,70
	C. Mesleki Bil. Ve Tek. Fal.	7.550	0,45	283	100
	D. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlen. Spor	571	3,05	13.089	52,91
2016	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	417.432.873	74,69	767.103.059	93,67
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	22.548.785	97,21	6.189.424.121	99,94
	Sanayi Diğer	1.288.590.943	52,92	7.637.984.034	86,05
	A. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi Fal.	4.072.095	95,95	565.311.694	98,95
	B. Bilgi ve İletişim	307.286	20,81	2.277.996	99,94
	C. Mesleki Bil. Ve Tek. Fal.	1.497	0,27	270.000	100
	D. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlen. Spor	100	2,81	15.143	79,07
2017	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	718.736.121	86,40	1.062.744.358	90,92
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	24.655.093	97,26	8.126.057.847	99,95
	Sanayi Diğer	1.984.595.026	58,74	9.631.869.621	85,20
	A. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi Fal.	5.854.471	99,74	692.285.967	98,68
	B. Bilgi ve İletişim	473.518	10,65	1.098.881	99,69
	C. Mesleki Bil. Ve Tek. Fal.	-	-	31.895	100
	D. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlen. Spor	1.664	0,81	5.385	21,32
2018	Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	752.350.405	91,92	1.453.073.869	89,80
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	36.580.400	98,70	7.871.516.071	99,87
	Sanayi Diğer	2.598.155.414	64,34	11.789.230.932	88,52
	A. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi Fal.	11.376.780	98,63	874.239.961	98,97
	B. Bilgi ve İletişim	1.015.281	17,39	1.511.048	100

	C. Mesleki Bil. Ve Tek. Fal.	1.571	0,88	-	-
	D. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlen. Spor	182.464	95,91	2.053	0,23
	Tarım, Ormanlık ve Balıkçılık	855.383.398	94,80	1.744.960.421	93,59
	Madencilik ve Taş Ocakçılığı	45.895.111	98,88	10.730.545.606	99,93
	Sanayi Diğer	2.919.522.397	63,02	9.405.467.772	86,46
2019	A. Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi Fal.	31.542.247	99,09	571.828.951	98,90
	B. Bilgi ve İletişim	827.266	12,14	203.278	99,85
	C. Mesleki Bil. Ve Tek. Fal.	-	-	473	100
	D. Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlen. Spor	18.186	26,15	2.185	23,41

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, <http://www.rapory.tuik.gov.tr>

Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na tarım, ormanlık ve balıkçılık sektöründe ihrac ettiği ürünlerin başında yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler, sebzeler, balık ürünleri ilk sırada yer almaktadır. İthalatında ise hububat, gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvan için hazırlanmış kaba yemler, orman ürünlerinden kereste, tomruk önde gelen ithal mallarıdır.

Yine 2015 yılı itibariyle Türkiye, AEB üye ülkelerinin tamamına madencilik ve taş ocakçılığı sektöründe yapmış olduğu 39.881 milyon dolarlık toplam ihracatın %94,01'ini (37.493 milyon dolar) Rusya Federasyonu'yla yaparken, %99,98'lik kısmını ise (10.216 milyon dolar) Rusya Federasyonu'ndan ithal etmiştir. Söz konusu sektörden Türkiye'nin ihrac ettiği ürünler arasında kıymetli metaller ve kaplamalardan oluşan mücevherci eşyalar, metal dökümü için kaslar, plakaları kalıplar, kalıp modelleri ilk sırayı almaktadır. İthalatımızda ise petrol yağları, bitümenli minerallerden elde edilen yağlar, taş kömürü, taş kömüründen elde edilen briketler, katı yakıtlar, işlenmemiş alüminyumlar ilk sırada yer almaktadır.¹

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile sanayi sektörüne ait toplam ihracat-ithalatını incelediğimizde 2015 yılı itibariyle Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na yaptığı ihracat 2.561 milyon dolar, ithalat ise 8.531 milyon dolardır. Ülkemiz, Birliğin tamamına sanayi sektörü için yapmış olduğu ihracatın (3.762 milyon dolar) %68,7'sini, toplam ithalatın (9.862 milyon dolar) %86,50'sini Rusya Federasyonu ile gerçekleştirmiştir. Türkiye'nin sanayi sektörüne yönelik Rusya Federasyonu'na ihracatında öncelikli mallar; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları, traktörler ve bisikletler öncelikli mallardır. İthalatında ise; demir-çelik ilk sırayı alırken alüminyum ve alüminyumdan eşyalar ikinci sırayı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin Toplam İhracatı-İthalatı İçerisinde Rusya Federasyonu'nun Payı ve İhracatının İthalatını Karşılama oranı

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan günümüze kadar birkaç yılın dışında (1932, 1937 ve 1942) istisnasız her yıl dış ticaret açığı veren bir ülkedir. Bu açığın yıllar içerisindeki

¹ Türkiye'nin sektörler itibariyle ihracat-ithalat yaptığı ülkeler ve ürünler açısından daha detaylı bilgi için bkz: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, [tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr) / Trade Map, Trade Statistics for International Business, development, trademap.org

seyri incelendiğinde ise her yıl bir önceki yıla göre arttığı görülmektedir. Dış ticaret açığına neden olan sektörler/mal grupları itibariyle 2010 yılına kadar farklı ülkeler ve farklı mal gruplarından oluşurken, son on yıldır Türkiye'nin dış ticaret partneriyle birlikte, ihracat-ithalatının seyrinde de değişimlerin olduğu görülmektedir (Şahin, 2018:61).

Türkiye'nin daha önceki yıllarda dış ticaretinde en büyük paya sahip olan ülkelerin başında Batı Avrupa ülkeleri (Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya) ilk sırada yer alırken, bu ülkeleri diğer Avrupa ve Kuzey Afrika ve Güney Amerika izlemiştir. Ancak 2000 ve sonrası yıllarda Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içerisinde önemli bir paya sahip olan yeni ticari partnerlerin oluştuğu görülmektedir.

Bu önemli ticari partnerlerden birincisi Rusya Federasyonu iken ikincisi Çin, diğerleri de Irak ve Birleşik Krallık olmuştur. Türkiye'nin dış ticaretinde özellikle son beş yıldır büyük rol oynayan ve toplam ithalatımız içerisinde birinci sıraya kadar yüksek bir paya sahip olan Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin dış ticaretindeki payı 1997 yılından itibaren sürekli artış göstermiştir. Son beş yıldır ise Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ilk beş ülke arasında yer almasa da ithalatında her sene istisnasız ilk beş ülke arasında yer almıştır. 2018-2019'da ise birinci sırada yer almıştır. (Bkz: Tablo 5.)

Tablo 5: Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na Toplam İhracatı-İthalatı ve Dış Ticaret İçerisindeki Payı (%) 2010-2019

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticaretindeki payı	Türkiye'nin Toplam İhracatındaki payı	Türkiye'nin Toplam İthalatı İçindeki Payı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
2010	8,75	4,06	11,64	21,42
2011	7,96	4,44	9,94	25,01
2012	8,56	4,38	11,25	25,08
2013	7,93	4,58	9,95	27,78
2014	7,81	3,77	10,44	23,50
2015	6,83	2,49	9,84	17,58
2016	4,95	1,21	7,63	11,42
2017	5,69	1,74	8,34	14,01
2018	6,49	2,02	9,43	15,45
2019	7,03	2,24	11,07	17,16

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, <http://www.rapory.tuik.gov.tr> verilerinden yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.

Tablo 5'te görüldüğü gibi, 2010-2015 döneminde ise Türkiye-Rusya Federasyonu arasında gerçekleşen ikili ticari ilişkilerin seyrinde çok büyük kırılmaların olmadığı görülmektedir. Örneğin 2010-2015 yılları arasında Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı %1-2'lik bir oranda sapma göstererek %7,81-8,75 arasında seyrederken, Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %0,81 oranında sapma ile %3,77-4,06 arasında gerçekleşmiştir. Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin toplam ithalatı içerisindeki payı ise; yine aynı dönemde %1,7'lik sapmayla, ortalama %10,64 oranında bir paya sahiptir. Türkiye'den Rusya Federasyonu'na gerçekleştirilen ihracatın/ithalatı karşılama oranı ise 2013 yılında %27,78 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda ise bu oranlar %21,42-23,5 düzeylerinde seyretmiştir.

2015 yılı ve sonrası Türkiye ile Rusya Federasyonu arasındaki dış ticaretin gelişim seyrinde ani düşüşlerin başladığı ve bu düşüşlerin 2019 yılına gelinceye kadar devam ettiği görülmektedir. Bu düşüşler Türkiye'nin toplam dış ticaret hacminde olduğu gibi,

ihracatına, ithalatına ve ihracatın ithalatı karşılama oranına da yansımıştır. 2016 yılında Rusya Federasyonu'nun Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içerisindeki payı %4,95'e düşerken, Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde Rusya Federasyonu'nun payı daha önceki yıllarda %4,5 seviyelerinde iken, %1,2 seviyesine kadar gerilemiştir. Benzer düşüşler Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan ithalat oranlarında da görülmektedir. Daha önce 2011 yılında %11,25 olan pay, 2016 yılına gelindiğinde %7,63 gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranına bakıldığı zaman 2013 yılında %27,58 olan bu oran, 2016 yılında %58,59 düşüşle %11,42 olarak gerçekleşmiştir.

2019 yılı ise Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ikili ticari ilişkilerin tekrardan yeşermeye başladığı, diğer bir ifadeyle 2010'lu yıllardaki seyrine tekrar dönüş yapmaya başladığı bir yıl olmuştur. Bu yılda Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içerisinde Rusya Federasyonu'nun payı %7,03'e yükselirken, toplam ihracat içerisindeki payı %2,24'e, toplam ithalatı içerisindeki payı ise %11,07 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı ise %17,16'ya yükselmiştir.

Rusya Federasyonu'nun ayrıca Türkiye'nin ithalat yaptığı ilk beş ülke arasındaki üçüncü sırada olan yerini son beş yıldır koruduğu gibi, 2018 yılında Türkiye'nin bu ülkeden gerçekleştirmiş olduğu ithalatı, toplam ithalatımız içerisinde %9,43'lük payla birinci sıraya yükselmiştir. İkinci sırayı %9,3'lük pay ile Almanya alırken, üçüncü sırayı da %9,28'lik payla Çin almıştır. 2019 yılında ise Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı (2018 yılına göre) %8,32, ihracatında %0,9'luk, ithalatında ise %17,39'luk artış göstererek 22.454 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranında ise %11,06 oranında bir artış görülmektedir.

Türkiye-Rusya Federasyonu arasındaki ikili ticari ilişkilerdeki bu gelişme 2019 yılında da devam etmiştir. Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı ülkeler listesinde yine Rusya Federasyonu'nun %11'lik bir payla birinci sırada yer almasıyla sonuçlanmıştır. İkinci sırayı %9,2'lik payla Almanya, üçüncü sırayı %9,1'lik payla Çin alırken, dördüncü sırayı %5,6'lık payla ABD ve beşinci sırayı da %4,4'lük pay ile İtalya almıştır.

Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında gerçekleştirilen son on yıllık ticari ilişkilerin gelişim seyrinden de anlaşılacağı gibi 2015 yılının her iki ülke açısından bir kırılma yılı olduğunu ve etkisinin 2018 yılına kadar devam ettiği görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden birisi Rusya Federasyonu'nun ekonomisinin içinde bulunduğu durumdur. Gerek ABD'nin gerekse Batılı ülkelerin Rusya Federasyonu ile yaşamış olduğu karşılıklı çıkar çatışmaları sonucunda söz konusu ülkeye karşı uygulamış oldukları ambargolar, dünya ekonomisinde görülen konjonktürel dalgalanmalar sonucunda petrol, doğal gaz ve diğer değerli madenlerin fiyatlarında görülen iniş ve çıkışlar önemli rol oynamışlardır. Diğer bir önemli etken ise; Türkiye'nin 2015 sonlarında Rus savaş uçağını düşürme hadisesidir.¹ Ayrıca Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, iki ülke ilişkilerinde gergin söylemlere neden olsa da derin çatlaklara neden olmamıştır (Joobani ve Mousavipour, 2015: 147).

Nitekim krizin hemen sonrasında 1 Aralık 2014'te Moskova ile Ankara arasında ortak doğalgaz boru hattı projesi olan ve Güney Akım'a alternatif olarak gösterilen Türk Akım'ı

¹ Suriye'deki krizin başından itibaren siyasi ve diplomatik alanlarda Esad rejimine sürekli destek veren Rusya, 2015 yılı sonlarında Suriye'ye askeri araç gereç sevk ederek iç savaşa müdahil olmuştur. Bu durumun devamı olarak 24 Kasım 2015'te Rus savaş uçağı Suriye sınırındaki mevzileri bombalarken, Türkiye sınırına geçmesi ve yapılan tüm uyarılara rağmen sınırımızı ihlal etmeye devam etmesi sonucunda Türk jetleri tarafından düşürülmüştür.

için girişimler başlamıştır.¹ İki ülke arasındaki politik gerginliğin asıl önemli nedeni, iki ülkenin Suriye krizinde özellikle krizin ilk yıllarında, farklı pozisyon almış olmalarıdır. Ancak bu durum Türkiye-Rusya ilişkilerinin bozulmasına neden olmamıştır. Aksine siyasi ilişkilerdeki tutum ve beklentilerin farklılıklarına rağmen iki ülke arasındaki ortak çıkarlar mevcut ilişkilerin gelişimine yol açmıştır (Batmaz, agm., 2023:ss.216-225)².

SONUÇ

Son yıllarda iki ülke arasında gerçekleştirilen toplam dış ticaret miktarları incelendiğinde Türkiye'nin bu ülkeye ihracatından ziyade Rusya'dan yapılan ithalatın miktarı dikkatlerin bu ülkeye ve bu ülkeden ithal edilen başta petrol ve petrol ürünleri olmak üzere enerjiye (özellikle doğal gaz) için Türkiye'nin bu ülkeye yapmış olduğu ödemelerin dış ticaret açığımızda oluşturduğu etki büyük önem arz etmeye başlamıştır. RF ile yapılan dış ticarete Türkiye 1990'lı yılların başından itibaren hep dış ticaret açığı vermesine rağmen son 2022-2023 yıllarında vermiş olduğu açığın boyutu (-49.5 ve -34.6 milyar dolar) Türkiye'de dış ödemeler dengesinin de iyice bozulmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin RF'den ithal ettiği ürünlerin (başta doğal gaz olmak üzere) enerji tüketiminde Rusya'ya bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Bu kısır döngünün kırılması ve RF'ye karşı verilen bu denli yüksek meblağlardaki dış ticaret açığını ortadan kaldırmanın yolu ise bu ülkeden ithal edilen başta doğal gaz ve petrol ürünleri olmak üzere demir-çelik vb. ürünlerin ülke içinde üretiminin artırılmasına çalışmak, üretimi gerçekleştirilmeyen ithal kalemlerin ise ikamesini sağlayacak farklı alternatif kaynakların kullanımının yaygınlaştırılması büyük önem arz etmektedir.

Ayrıca iki ülke arasındaki dış ticaret açığının nedenlerini incelediğimizde; bu durumun birçok etkenden kaynaklandığı görülmektedir. Bunların başında; 1998 yılında Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında imzalanan Mavi Akım anlaşmasının 2005 yılında uygulamaya konması ile Rusya Federasyonu'ndan ithal edilen doğalgaz miktarının artmış olmasının yanında, o günün piyasa fiyatı üzerinden bir fiyatla ithal edilmesi, Türkiye'nin doğalgaz faturasını ve buna bağlı olarak dış ticaret açığının artmasına neden olmuştur. Rusya'nın Mavi Akım ile elde etmiş olduğu başarı, Türkiye'nin enerji politikaları ve enerji güvenliği açısından olumlu bir anlaşma olmamıştır. Ayrıca bu projeye Türkiye enerji ithalatında Rusya Federasyonu'na bağımlı hale geldiği gibi, ithal edilen doğalgaz miktarı da 30 milyar metreküp seviyesine ulaşmıştır. Burada 1995-2010 döneminde Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan yapmış olduğu ithalat yaklaşık 10 kat artış göstererek, Türkiye'de dış ticaret açığının en önemli nedenlerinden birisi olan mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünlerin ithalatı, aynı dönemde 20 kat artış göstermiştir. 2019 yılında Türkiye'nin 45.3 milyar metreküplük ithalatının %33,61'ini 15.1 milyar metreküp ile Azerbaycan ve %17,11'ini 7.7 metreküp ile İran oluşturmaktadır. 2009-2018 yılları arasında Türkiye'nin en çok doğalgaz ithalatı yaptığı ülkeler sırasıyla; Rusya, İran ve Azerbaycan olmuştur. Türkiye'nin nüfusunda meydana gelen artışla beraber üretimdeki artışlar, bu durumun neden olduğu enerji ithalatındaki yükseliş ülkemizin dış ticaret açığının da artmasında önemli rol oynamıştır.

1990'ın ikinci yarısında dünyanın birçok ülkesinde ortaya çıkan finansal krizler, Rusya Federasyonu'nu da 1998'de etkisi altına alarak ekonomik krizin ortaya çıkmasında

¹ Türk Akım'ı ile ilgili olarak eleştirel bir çalışma için bkz: Younkyoo Kim- Stephen Blank " The New Great Game of Caspian Energy in 2013-2014: Turk Stream, Russia and Turkey", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, c:18/1 2016:37-55.

etkili olmuş, Rus para birimi ruble dolar karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Bu durum Rusya Federasyonu'nun ihracatını arttırırken, ithalatının azalmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemlerde ithalat kadar çok büyük oranda olmasa da Türkiye'nin de Rusya Federasyonu'na ihracatı azalmıştır.

Türkiye'nin ihracatı, hammadde ve yatırım malı ithalatına büyük ölçüde bağımlı olup, bu kapsamda önemli miktardaki hammadde, özellikle mineral yakıtların %63'ü, demir-çeliğin %17,62'si, bakır ve bakırdan yapılmış eşyaların %2,91'i ve tarım sektöründe yer alan hububat ihtiyacımızın da %6,26'sını Rusya Federasyonu'ndan ithal edilmesi, dış ticaret açığını doğuran bir başka nedendir. Türkiye ile AB arasında gerçekleşen gümrük birliği anlaşması gereğince AB dışında yer alan ülkelere ortak gümrük tarifeleri uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye bu konudaki taahhütlerini 2001 sonrasında yerine getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin korunma düzeyi gümrük birliği öncesine oranla azalmıştır. Diğer AB dışındaki ülkelere karşı uyguladığı gibi Rusya Federasyonu'na da bu kapsamda eskiye oranla daha düşük oranda gümrük tarifesi uygulaması, iki ülke arasındaki dış ticaret hadlerinin Türkiye'nin aleyhine gelişmesine neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Rusya Federasyonu'na karşı dış ticaret açığının artmasına neden olan bir diğer nedendir.

Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile dış ticaret açığı vermesinin bir diğer nedeni, 18.09.1984 tarihinde SSCB ile imzalanan doğalgaz anlaşması çerçevesinde, ithal edilecek doğalgaz karşılığında mal ihracı uygulamasının devam ettirilememesidir. Bu konuda Türk ihracat ürünlerinin ülkede tanıtımı için fırsat verilmemesi, gümrüklerde malların uzun süre bekletilmeleri ihracatı olumsuz yönde etkileyerek dış ticaret açığının artmasına neden olan diğer bir etmendir.

Kaynakça

- Kenan, A. Bulut, E., ve Öztığ, L.İ. "THE ECONOMIC IMPACT of THE SUİTCASE TRADE on FOREIGN TRADE: A REGIONAL ANALYSIS of THE LALELİ MARKET", *International Business Research*, 9(10), 13-24.
- Aydın, Y. (2021). RUSYA FEDERASYONU ve TÜRKİYE ARASINDA DIŞ TİCARETİN YAPISI ve GELİŞİMİ. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, (6), 154-176.
- Batmaz, T., (2023). Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliği'ne Üye Ülkelerin Türkiye ile Olan Ticari-Ekonomik İlişkileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme: Gravity (Çekim) Modeli, İzmir: Duvar Yayınları.
- Berikan, M., ve Hüseyinli, T. (2017). PETROL FİYATLARINDAKİ DÜŞÜŞÜN RUSYA EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 4(2), 30-45.
- Fidan, A., ve Fırat, E. (2020). 2008 KÜRESEL FİNANS KRİZİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE EKONOMİLERİNE ETKİSİ: BRIC ÜLKELERİ-TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI (Doctoral dissertation, Selcuk University).
- Gumilëv, L. N. (2002). Eski Türkler,(çev. Ahsen Batur). *İstanbul*: Selenge Yayınları.
- Joobani, H. A. ve Mousavipour, M. (2015). "RUSSIA, TURKEY AND IRAN: MOVING TOWARDS STRATEGIC SYNERGY IN THE MIDDLE EAST?", *Strategic Analysis*,39(2), 147-160.
- Korhan, Tuğba. (2012). TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN İLK YILLARINDA TÜRK-RUS TİCARİ ve EKONOMİK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 91-104.
- Sarıaslan, F. (2019). İSRAİL-FİLİSTİN SORUNU VE TÜRKİYE: BİR DENGE SİYASETİ. *Filistin Araştırmaları Dergisi*, (6), 1-32.
- Sarıaslan, F. (2019). TÜRKİYE'NİN RUSYA FEDERASYONU ile İLİŞKİLERİNDE EKONOMİNİN ROLÜ. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 174-216.
- Şahin, H. (2018). *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Seçkin Kitabevi.
- Topsakal, İ. (2016). TARİHİ SÜREÇTE RUSYA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 33-53.
- Trade Competitiveness Map, (Çevirimiçi)
<https://tradecompetitivenessmap.intracen.org/TPIC.aspx> (Erişim Tarihi: 25 Mart 2020).
- TSKB, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, (Çevirimiçi) <https://www.tskb.com.tr/> (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2020).
- TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, (Çevirimiçi)
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104> (Erişim Tarihi: 18 Nisan 2020).
- Üzümcü, Adem. "Türkiye'de Ulusal Ekonominin İnşası", . Dikkaya, A. Üzümcü, & D. Özyakışır içinde, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin İktisadi Tarihi, Ankara: Savaş Yayınevi, 2018: 85-115.

World Bank, (Çevirimiçi)

<https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG?end=2019&start=2018&view=chart> (Erişim Tarihi: 23 Mayıs 2021).

World Bank, 2009: Russian Economic Report, No:20, June-November,
www.worldbank.org

Yılmaz, N. (2009). EKONOMİK KRİZİN ETKİSİYLE İSTANBUL'DAN "TERSİNE GÖÇ" EDEN AİLELERİN TOPLUMSAL ÖZELLİKLERİ ve BEKLENTİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 28-40.

Yılmaz, N., ve Selçuk, B. (2011). KÜRESEL KRİZ SONRASI ORTA ASYA VE KAFKASYA BÖLGESİ EKONOMİLERİ. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3). 55-75.

Zengin, E. (2015). TÜRKİYE VE RUSYA FEDERASYONU TİCARİ İLİŞKİLERİ, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, 4(1), 60-75.

Zengin, E. (2015). TÜRKİYE ve RUSYA FEDERASYONU TİCARİ İLİŞKİLERİ. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 4(1), 61-103.

Extended Abstract

The financial crises that emerged in many countries of the world in the second half of 1990 were effective in the emergence of the economic crisis that affected the Russian Federation in 1998, and the Russian currency, the ruble, depreciated significantly against the dollar. While this situation increased the exports of the Russian Federation, it led to a decrease in imports. Turkey's exports to the Russian Federation also decreased, although not to the same extent as imports.

Turkey's exports are heavily dependent on imports of raw materials and investment goods, and imports of a significant amount of raw materials, in particular 63% of mineral fuels, 17.62% of iron and steel, 2.91% of copper and articles made of copper and 6.26% of cereals in the agricultural sector, from the Russian Federation are another reason for the foreign trade deficit. In accordance with the customs union agreement between Turkey and the EU, common customs tariffs have been applied to countries outside the EU. Turkey fulfilled its commitments in this regard after 2001. Therefore, Turkey's level of protection has decreased compared to the pre-customs union period. The fact that Turkey applied lower customs tariffs to the Russian Federation than before, as it did to other non-EU countries, caused the terms of trade between the two countries to develop to Turkey's detriment. This is another reason for the increase in Turkey's foreign trade deficit against the Russian Federation.

Another reason for Turkey's foreign trade deficit with the Russian Federation is the failure to continue the practice of exporting goods in exchange for imported natural gas within the framework of the natural gas agreement signed with the USSR on 18.09.1984. The fact that Turkish export products are not given the opportunity to be promoted in the country and that goods are kept waiting for a long time at customs is another factor that negatively affects exports and leads to an increase in the foreign trade deficit.

TATAR TÜRKÇESİNDE KOT “KUT” -İNANÇ VE RİTÜELLERE DAYALI SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME-

Özge Sönmezler DURAN

Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi
ORCID ID: 0000-0003-0791-131X
e-posta: o.s.duran@aku.edu.tr

Özet

Bu çalışmada Türk dilinin en eski kelimelerinden biri olan ve Kazan Tatar Türkçesinin söz varlığında da çeşitli anlamlarla bulunan *kot* “kut” kelimesi incelenmiştir. *Kot* kelimesinden türemiş olan kelimeler ve *kot* kelimesi ile kurulmuş deyimler, kalıplaşmış ifadeler anlam yönünden değerlendirilmiştir. *Kot* “kut”, bugünkü Tatar Türkçesinde müstakil bir kelime olarak yaygın değildir, ancak bu kelime inanç ve ritüellere dayanan pek çok ifadeye yaşamaya devam etmektedir. *Kot* “kut” ile ilgili inanç ve ritüellerin tarihî devirlerden beri yaşadığı ve dillerin söz varlığını şekillendirdiği fikrinden hareketle Kazan Tatar Türkçesinde kut ile ilgili inanç ve ritüeller incelenmiş, söz konusu inanç ve ritüellere dayalı söz varlığı unsurları ortaya konulmuştur. Tatar Türkçesi sözlükleri, leksikoloji çalışmaları ve ağız çalışmaları incelenerek *kot* “kut” kelimesi ile bağlantılı söz varlığı unsurları değerlendirilmiştir. Deyimlerin ve kalıp ifadelerin ortaya çıkışında etkili olan inanç ve ritüeller mitoloji, halk bilimi, leksikoloji çalışmaları yoluyla açıklanmıştır. *Kot* “kut” kelimesinin Tatar Türkçesindeki somut, soyut anlamları ve kelimenin bu lehçedeki kullanım durumu kültürel unsurlarla birlikte bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazan Tatar Türkçesi, Söz Varlığı, Ritüel, Kut.

KOT ‘KUT’ IN TATAR LANGUAGE -AN EVALUATION ON THE VOCABULARY BASED ON BELIEF AND RITUALS-

Abstract

In this study, the word *kot* ‘kut’, which is one of the oldest words of the Turkish language and is also found in the vocabulary of Kazan Tatar language with various meanings, is analysed. Words derived from the word *kot* and idioms, formulaic expressions formed with the word *kot* were evaluated in terms of meaning. *Kot* “kut” is not widespread as an independent word in modern Tatar language, but this word survives in many expressions based on beliefs and rituals. Based on the idea that beliefs and rituals related to *kot* ‘kut’ have been alive since historical times and that languages shape the vocabulary, beliefs and rituals related to *kut* in Kazan Tatar language were analysed and the elements of vocabulary based on these beliefs and rituals were put forward. Tatar language dictionaries, lexicological studies and dialectal studies were analysed and the vocabularies elements related to the word *kot* ‘kut’ were evaluated. The beliefs and rituals that are effective in the emergence of idioms and formulaic expressions are explained through mythology, folklore and lexicology studies. The concrete and abstract meanings of the word *kot* ‘kut’ in Tatar language and the usage of the word in this dialect are discussed with a integrated approach together with cultural elements.

Keywords: Kazan Tatar Language, Vocabulary, Ritual, Kut.

Türk dilinin en eski kelimelerinden biri olan *kut*, bugünkü Tatar Türkçesinde çeşitli anlamlarla bulunmaktadır. Tatar Türkçesinde *kot* “kut” kelimesi “mit. bedenden ayrılıp gidebileceği düşünülen can, ruh”, “şeytanın, kötü ruhların vb. zarar vermemesi gibi amaçlarla kişinin yanında taşınması için dökülüp hazırlanan ‘can’ sureti”, “nur, güzellik” ve eskimiş anlamlar olarak kaydedilen “şans, başarı; fayda”, “doğadaki dört elementin adı (toprak, su, ateş, hava)” anlamlarını taşır (TTAS 2017: 394). Bununla birlikte *kot*

kelimesinin bugünkü Tatar Türkçesinde müstakil olarak yaygın bir şekilde kullanılmadığını da belirtmek gerekir. Hakov (1993: 155) *kot* kelimesini Tatar dilinin arkaik kelimelerinden biri olarak kaydetmiştir. Safiullina (1979: 65-66), *kot* “kut” kelimesinin bugünkü Tatar dilinde müstakil olarak kullanılmadığını ancak bu kelimeye deyimlerde rastlandığını belirtir. *Kot oç-*, *kot çık-*, *kot kalma-*, *kot kit-*, *kotım botıma cittä*, *kotın al-* gibi misallerin yanında *kotlı bolsın* “kutlu olsun”, *kotla-* “kutla-”, *kotıl-* “canı sağ kalmak”, *kotay-* “can gelmek, iyileşmek”, *kotkar-* “canı korumak”, *kotoçkiç* “canı çıkacak şekilde korkmak”, *kotsız* “sevimsiz, çirkin” vb. kelime ve ifadelerin de *kot* ile ilgili olduğunu ve bu ifadelerde *kot* kelimesinin “can, baht” anlamının sezildiğini belirtir.

Kot kelimesinin deyimlerde, kalıp ifadelerde, atasözlerinde yaşamaya devam etmesi ve Tatar Türkçesi sözlüklerinde de kayıtlı olması onun anlamının halk tarafından bilindiği fikrini destekler niteliktedir. Nitekim bu kelimedenden türemiş olan *kotla-* “kutlamak”, *kotay-* “iyileşmek, düzelmek”, *kotlı* “güzel; kutlu, mutlu”, *kotsız* “sevimsiz, çirkin; keyifsiz” vb. kelimeler de bugünkü Tatar edebî dilinde aktif olarak kullanılmaktadır. Bu kelimeler *kot* kelimesinin en eski anlamlarının izlerini günümüze kadar taşımıştır. Özellikle de “can, ruh” anlamının izlerinin bu kelimelere yansıdığı görülür. Sattarov (1972: 43), Tatar Türkçesindeki *kotlı* “talihli, mutlu” sıfatının da aslında “canlı” düşüncesine yakın olarak kullanıldığını belirtir. Bu kelimenin zıt anlamlısı olan *kotsız* “cansız, sevimsiz, güzel olmayan” kelimesinin de bu fikri desteklediğini ifade eder. Bu kelimenin anlamını “cansız, ölü” düşüncesi ile bağlantılı görür. Cansız, ölü olan şeyin güzel olmayacağı düşüncesinden hareketle *kotsız* kelimesinin “sevimsiz, çirkin” anlamını kazandığını belirtir. Ahmetyanov (1981: 35) ise *kotla-*, *kotlı bolsın* gibi ifadeleri pagan geleneğine dayandırır. Bu inanca göre yeni kıyafetler, yeni bir ev alma, evlenme vb. yaşamda ortaya çıkan her değişiklikte yeni bir kut verildiğini vurgular. Bu durumun *kotlı bolsın*, *kotla-* gibi tabirleri ortaya çıkardığını ifade eder.

Kot kelimesinin Tatar Türkçesindeki anlamlarından biri olan “şeytanın, kötü ruhların vb. zarar vermemesi gibi amaçlarla kişinin yanında taşınması için dökülüp hazırlanan ‘can’ sureti” (TTAS 2017: 394) anlamı ise koruyucu bir tür tılsım, muskayı anlatır. Tatar Türkçesinde bu anlamın izleri bazı kalıp ifadelerde ve atasözlerinde yaşamaktadır. Ahmetyanov (1981: 34), “tılsım, muska” şeklindeki somut anlamın Tatar Türkçesindeki *yul kot (kotlık)* “yolculukta taşınan muska” tabirinde yaşadığını ifade eder. Tatar Türkçesindeki *kupayniç kotı kultık astında* “övünen kişinin kutu koltuk altındadır” sözünün de bu varsayımı desteklediğini belirtir. Kırgızcada da kelimenin “kurşundan ya da kalaydan yapılmış insan heykelciği; kişinin özellikle tehlikeli durumlarda taktığı bir fetiş, tılsım” gibi anlamlarının bulunduğunu kaydeder. *Tatar Tërminologiyesenëj Tarihiy Çıganakları* adlı çalışmada da eski Türk inanç sisteminde her insanın canının yapay bir suret, kukla, yapma bebek vb. ile bağdaştırıldığı ve bu nesnelere de *kut* adı verildiği belirtilir. Kut’u özel bir kutuda ya da kesede taşıdıkları ifade edilir. Kızları evlendirirken kut’u onun bindiği atın boynuna taktıkları, sadece toyda değil bazı önemli hâllerde de kişinin kut’una müracaat edildiği kaydedilir (Ahmetyanov, 2003: 81-82).

Kot “kut” kelimesinin eskimiş anlamlarından biri olarak gösterilen “şans” (bk. TTAS 2017: 394) anlamının izlerine Tatar Türkçesindeki bazı tabirlerde rastlamak mümkündür. *Kot kaç-* ve *kot kit-* “şans, mutluluk, rahat bitmek”, *kot kun-* “şans, mutluluk gelmek; iyileşmek, güzelleşmek”, *kot koşı* (talih sembolü) (TTAS 2017: 394-395) tabirleri *kot* kelimesinin bu anlamının izlerini taşımaktadır.

Tatar Türkçesinde *kot* kelimesi ile kurulan bazı tabirlerin doğrudan kut ile ilgili inanç ve ritüellere dayandığı görülmektedir. *Kot oç-*, *kot çık-*, *kot bët-*, *kot kalma-*, *kot kit-*, *koti çıgıp tor-*, *kotın al-* gibi bazı tabirlerin kut'un yani canın bedenden uçup gidebilen bir varlık olduğu inanişına dayandığı görülür. Sattarov (1972: 42), kut'un kişiyi bırakabilen, onun bedeninden ayrılabilen bir varlık olduğunu ve kut bedenden ayrılıp gittiğinde kişinin öleceğine inanıldığını kaydeder. Bununla birlikte eski devirlerde bedenden çıkıp giden kut'un ölümsüz olduğuna, ebediyen yaşadığına da inanıldığını belirtir. *Kot oç-*, *kot çık-*, *kot kuy-*, *kot kalma-*, *kot alın-*, *kotım kittë*, *kotım botıma cittë* vb. deyimlerin kut'un kişiyi bırakıp gidebilmesi, bedenden ayrılması durumunu yansıttığını ifade eder.

İnanç ve ritüellere dayalı olan bu tabirlerin bugünkü Tatar Türkçesinde farklı anlamlar kazanarak yaygın bir şekilde kullanıldığını belirtmek gerekir. Söz konusu tabirler ölüm fikri ve korkudan canın uçup gittiği inanişi temelinde "çok fazla korkmak" anlamını karşılamaktadır. Tatar Türkçesi sözlüklerinde "çok fazla korkmak" anlamını karşılamak için *kot* kelimesi ile kurulmuş çok sayıda deyim rastlanmaktadır: *kot botka cit-*, *kot botka yöğër-*, *kot botka töş-*, *kot bugazga kil-*, *kot kalma-*, *kot tabanga töş-*, *kot tubikka töş-*, *kot ükçege töş-* vb. (TTAS 2017: 394-395). Kut'un uçup gitmesi inanişından hareketle ortaya çıkan ve *kot oç-* tabiri ile ilgili olan *kotoçkıç* kelimesinin de Tatar Türkçesinde "çok korkunç, dehşetli; sevimsiz, çirkin; çok güçlü, sert; çok iyi; çok büyük; çok fazla tesir eden; çok kötü" (TTAS 2017: 398) gibi anlamlar kazandığı görülür. *Tatar Mifları* adlı çalışmada bazı bölgelerde hastalık iyesine *Kotiçkı* (*Kotoç*) adının verildiği kaydedilir ve bu kelime de *kot oç-* tabiri ile ilgili görülür (Gıylmanov, 1996: 231-232).

Kut, bedenden çıkıp gidebilen bir varlık olarak tasvir edildiği için onu yerine koyma ile ilgili çeşitli ritüeller ve bunları ifade etmek için çeşitli tabirler ortaya çıkmıştır. Kut'un yerine konulması ritüeli Tatar Türkçesinde *kot koy-* veya *kotın çakır-* olarak adlandırılır. Sibiryada Tatarlarında bu ritüel *kot yarıl-*, *kot koytır-* (Tumaşeva, 1992: 130) adlarıyla da anılır. *Tatar Halık İcatı- Mifologiya* adlı çalışmada kişinin içinde bulunan kut'un kişi çok korktuğunda çıkıp gittiği ve bu durumda onun geri çağrılıp yerine yerleştirildiği kayıtlıdır. *Kot koyuv* olarak kaydedilen bu gelenekte kut'un çeşitli sözlerle ve kurşun dökülerek çağrıldığı ve dökülen kurşunun suda aldığı şekle göre korkulan şeyin bulunduğu, buna da *kurkulık* denildiği görülür. Ayrıca suda şekil alan bu kurşunun ince bir iple kişinin boynuna asıldığı da kayıtlıdır (Devletşina, 2021: 373-375). *Tatar Tëlënde Këşëge Beylenëşlë Lëksika* adlı çalışmada korkan kişinin kut'unun çıkıp gittiğinin düşünüldüğü ve bu inanişin dilde *kotoçkıç*, *kotım oçtı*, *kotım çıktı* gibi tabirleri ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Korkan kişiyi çeşitli yöntemler ile tedavi ettikleri ve kut'u yerine koymaya çalıştıkları görülür. En fazla kullanılan yöntemin *kurkulık kuyuv* olduğu ve bu terimin fonetik-morfolojik varyantlarla Tatar Türkçesinin bütün diyalektlerinde bulunduğu ifade edilir (Ramazanova, 2013: 281). Tatar Türkçesinde bulunan *kotanay* (<**kot anay*, TTES II, 444) kelimesi de kut'un yerine konulması ile ilgilidir. Tatar Türkçesinde *kotanay* eski Türk inanç sisteminde kut'u yerine koyma, falcılık gibi işler ile uğraşan yaşlı kadınları anlatan bir kelimedir ve sevimsiz ihtiyar kadınları da ifade etmektedir (TTAS 2017: 395).

Tatarlardaki *kot koyuv* ritüeli Şamanizm izleri taşımaktadır. İnan (1952: 29), söz konusu kurşun dökme geleneğinin Şamanistlerde de *kut kuyuma* olarak anıldığını ve bu ayinin kötü ruhlardan birinin çaldığı kut'u yani talihi, saadet unsurunu geri döndürmek için yapılan sihrî bir ayin olduğunu belirtir. *Şamanizm- İlkel Esrime Teknikleri* adlı çalışmada da Şamanlıkta canın, ruhun geri çağrılması ve aranması geleneğinden söz edilir. Şamanlıkta canın geri çağrılması aşaması başarılı olmaz ve can bedenine geri dönmeyi

reddederse şamanın onu aramaya çıktığı ifade edilir (Eliade, 1999: 249). Söz konusu kut'u arama geleneği onun ölümsüz olduğu fikrini de hatırlatır. Kut, kişinin bedeninden çıktığında kişi ölür; ancak kut ölümsüzdür. Onun ölümsüz olduğu fikri Tatar Türkçesinde "can kelebeği" inanışını da ortaya çıkarmıştır. *Gomërnëñ Öç Tuı- Tatar Halkının Gaile Yolaları* adlı çalışmada ölen kişinin ruhunun kelebek olup eve döndüğüne inanıldığı ve bunun *can kübelegë* (Kazan Ardı ağızları, Tüben Kama Kreşinleri ağızı), *canpapa* (<can+Udm. *papa* "kuş") (Nokrat ağ.) gibi tabirlerle anlatıldığı kayıtlıdır (Bayazitova, 1992: 279-280). Sattarov (1972: 42), Kazan Tatarlarında eve giren beyaz kelebeğin ölen bir yakının uçup gelen ruhu olarak görüldüğünü ve bu kelebeği öldürmeme ritüelinin olduğunu belirtir.

SONUÇ

Tatar Türkçesinde *kot* "kut" müstakil olarak yaygın kullanılmayan bir kelimedir. Bununla birlikte Tatar Türkçesinde *kot* kökünden türemiş *kotlı*, *kotsız*, *kotla-*, *kotay-* vb. pek çok kelimenin bugünkü Tatar edebi dilinde aktif olarak kullanıldığı görülmektedir. *Kot* kelimesinden türemiş kelimeler kut'un en eski anlamları olan "can, ruh; şans, baht" gibi anlamların izlerini taşır.

Tatar Türkçesinde *kot* kelimesinin daha çok deyimlerde ve kalıplaşmış ifadelerde kullanıldığı görülmüştür. *Kot oç-*, *kot çık-*, *kot kit-*, *kot alın-*, *kot botka cit-*, *kot botka yöğër-*, *kot botka töş-*, *kot bugazga kil-*, *kot kalma-*, *kot tabanga töş-*, *kot tubikka töş-*, *kot ükçege töş-* gibi ifadelerin kelimenin "can, ruh" anlamından hareketle canın çıkması, ölüm fikrini çağrıştırdığı ve günümüz Tatar Türkçesinde "çok fazla korkmak, canı çıkacak kadar korkmak" anlamıyla kullanıldığı görülmüştür.

Kot "kut" ile ilgili ifadelerin, deyimlerin çoğunun çeşitli inanç ve ritüellere dayalı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Oldukça eski devirlerden bugüne kadar gelen kut'un yani canın uçup giden bir varlık olduğuna, aynı zamanda ölümsüz olduğuna olan inanç pek çok ritüelin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. *Kot koy-*, *kotın çakır-*, *kot yarıl-*, *kot koytır-* gibi tabirler bedenden çıkan kut'u geri çağırma, yerine koyma, canı kötü ruhlardan korunmak için kurşun dökerek suret veya tılsım yapma gibi ritüellere dayalı olarak ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMETYANOV, R. G. (2003). *Tatar tərminologiyesənəñ tariyhiy çıganakları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- AHMETYANOV, R. G. (1981). *Obşçaya leksika duhovnoy kulturi narodov Srednego Povoljya*. Moskva.
- BAYAZİTOVA, F. S. (1992). *Gomərnəñ üç tuyı- Tatar halkınıñ gaile yolaları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- DEVLETŞİNA, L.H. (Haz.) (2021). *Tatar halık icatı mifologiya*. Tom I, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- ELİADE, M. (1999). *Şamanizm- ilkel esrime teknikleri*. (Çev. İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- GIYLMANOV, G. (1996). *Tatar mifları- bərnəçə kitap*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- HAKOV, V. H. (1993). *Tatar edebiy tēlē tariyhi*. Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı.
- İNAN, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, ss. 19-30.
- RAMAZANOVA, D. B. (2013). *Tatar tēlēnde kēşēge beylenēşlē lēksika*. Kazan.
- SAFİULLİNA, F.S. (1979). *Tēl digen derya bar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- SATTAROV, G. F. (1972). Tatar tēlē tariyhiında “can” tōşēnçesēn bildērüçē sūzler hem alar bēlen mōnesebetlē kēşē isēmnerē. *Tatar Tēl Bēlēmē Meselelerē (Dürtēnçē Kitap)*, Kazan: Kazan Universiteti Neşriyatı, ss. 42-60.
- TTES (2015). Ehmetyanov, R. G., *Tatar tēlēnēñ etimologik sūzlēğē*. Tom II (M-Ya), Kazan: Megarif-Vakit Neşriyatı.
- TTAS (III-2017). *Tatar tēlēnēñ añlatmalı sūzlēğē*. Tom II (K), Kazan: TEhSİ.
- TUMAŞEVA, D. G. (1992). *Slovar' dialektov Sibirskih Tatar*. Kazan: İzdatelstvo Kazanskogo Universiteta.

ÇEVRECİ MODA BAĞLAMINDA BİR UYGULAMA ÖRNEĞİ: “ATIKSIZ GIYSİ TASARIMI ARAŞTIRMA VE UYGULAMALARI PROJESİ”¹

Kevser GÜRCAN

Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Meslek Yüksekokulu, Giyim Üretim Teknolojisi Programı

Özet

Tekstil ürünleri insan yaşamının vazgeçilmezi olmakla birlikte üretim sırasındaki etkenlerle çevreye en büyük zararı verme potansiyeline sahip materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Giysi ve giyinme kavramları ile beraberindeki tekstil faaliyetleri son dönemde yaşamımıza girmiş kavramlar ve uygulamalar olmayıp insanın varoluşu kadar eskidir. Ne var ki süreç içerisinde değişen; artan ihtiyaçlarımızla şekillenen tüketim alışkanlıklarımız ve üretim biçimimize yön veren tercihlerimizdir. Yaşadığımız gezegene verdiğimiz zararın iklim değişiklikleri, yedinci kıta gibi somut olarak görülebildiği günümüzde, küresel kirlilik konusunda kişisel ve toplumsal farkındalığın artırılmasına yönelik gerçekleştirilecek her bir çalışma büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda, basitlik ilkesinden yola çıkarak, geometrik formlarla ve atık oluşturmadan ürün geliştirmek üzere “Atıksız Giysi Tasarımı ve Uygulamaları Araştırma Projesi” planlanmış, bu Proje Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 2022-25 no, A tipi Proje olarak desteklenmiştir. Projede geleneksel giysi formlarından yola çıkılarak model geliştirilmiş ve bir koleksiyon oluşturulmuştur. 3D teknolojisi kullanılarak bu koleksiyonun kumaş varyantı genişletilmiştir.

Konuya ilişkin farkındalığın artırılması amacıyla proje süreçlerine çeşitli düzeylerde öğrencilerin de katılımı sağlanmaya çalışılmış, aynı zamanda proje çıktıları sektör ile paylaşarak tasarım ve üretim süreçlerine olumlu etki sağlaması için girişimde bulunulmuştur.

Bu çalışmada, atıksız giysi tasarım ve üretim yöntemlerine ilişkin proje süreç ve bulgularına yer verilerek çevre bilincinin artırılması ve gerçekleştirilen çalışmaların yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir moda, atıksız giysi tasarımı, sıfır atık, çevreci moda, giysi ve geometri.

A PRACTICAL EXAMPLE IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE FASHION: “THE ZEROWASTE DESIGN RESEARCH AND APPLICATIONS PROJECT”

Abstract

Although textile products are indispensable for human life, they are the materials that cause the greatest harm to the environment due to factors during production. Clothing and textile activities are not concepts that have entered our lives recently. It is as old as human existence. However, our consumption habits and production style have changed with our increasing needs over time. The damage we inflict on the planet we live in can be seen with concrete examples such as climate changes and the formation of the seventh continent. Every effort to increase personal and social awareness about global pollution is of great importance. In this context, based on the principle of simplicity, a "Waste-Free Clothing Design and Applications Research Project" was carried out to develop products with geometric forms and without creating waste. This project was supported by Mimar Sinan Fine Arts University Scientific Research Projects Coordinatorship as A type a Project. In the project, new models were developed based on traditional clothing forms

¹ Bu çalışmanın esasını oluşturan A Tipi - 2022-25 nolu “Atıksız Giysi tasarımı Araştırma ve Uygulamaları” Projesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’nce desteklenmiştir.

and a collection was created. The fabric variant of this collection has been expanded using 3D technology.

In order to raise awareness on the subject, efforts were made to ensure the participation of students at various levels in the project processes. Project outputs were shared with the industry and an attempt was made to have a positive impact on the design and production processes.

In this study, it is aimed to increase environmental awareness and disseminate the studies carried out by including the project processes and findings regarding waste-free clothing design and production methods.

Keywords: sustainable fashion, waste-free clothing design, zero waste, environmental fashion, clothing and geometry.

Giriş

Endüstri devriminin ardından kentsel ve sosyal yaşam beraberinde tüketim kültürünü geliştirerek pratik, ucuz ve kullan at modelinde tek kullanımlık ürünlere yönelimi hızlandırmıştır (Mauch, 2016:5). Böylelikle giderek büyüyen ve bugünün en büyük sorunsalından birini oluşturan “atık” konusu ve yönetimi gündeme gelmeye başlamıştır. Atık yönetimi, atığın oluşum sürecinden başlayarak doğal kaynakları ile birlikte çevre ve insan sağlığının korunmasını sağlamak amacıyla düzenlenen sistemsel bir mekanizmayı tanımlamaktadır (Pongrácz ve Pohjola, 2004:151). Atık ve atık yönetimine paralel olarak gelişen sürdürülebilir tasarım felsefesi ile de endüstriyel ürünlerin çevreye verdikleri zararın azaltılmasına yönelik ilkeler doğrultusunda tasarımlar gerçekleştirilmesini sağlamak amaçlanmıştır (McLennan, 2004:76).

Günümüz tekstil ve moda dünyasında sıkça sözü edilen sürdürülebilirlik, kapsamı oldukça geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen karşılığını tam olarak bulduğunu söylemek hayli zordur. Bugün pek çok platformda sıfır atık, çevreci moda, ileri ve geri dönüşüm konularının gündemde yer almasına rağmen somut çalışmaların hayata geçirilmesinde henüz istendik seviyeye ulaşamamış olduğu görülmektedir. Giyinme alışkanlıklarımız baş döndürücü bir hızda tüketim merkezli bir anlayışa evrilmiş durumda iken tekstil ürünlerinin üretimi sırasında oluşan zarar da gezegenimizde geri dönüşü olmayan kayıplara yol açmaya devam etmektedir. Bu noktada tekstil ürünlerinin üretimi öncesi, sırası ve sonrasında kullanılan yöntem ve tekniklerin geliştirilmesi oldukça önem kazanmaktadır. Bir yandan gelişen teknoloji diğer yandan artan farkındalık ile gösterilen çevreci yaklaşım ile bugün kısmen de olsa atılan adımların faydalı çalışmalara dönüşeceği ümit edilmektedir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan giyinme alışkanlıklarının bugün geldiği noktada kontrol altında tutulması ve tüketim hızının azaltılması için geliştirilen yöntemler arasında, giysilerin üretim öncesi atıksız yöntemle tasarlanması bu projenin ana temasını oluşturmaktadır. Basitten karmaşığa ilkesi ile temel formlardan yola çıkılarak modeller detaylandırılmaktadır. Kumaşta fire vermeksizin geometrik formlarda çitlatılarak kesim işlemleri gerçekleştirilmekte, iki boyutlu giysiler küçük dokunuşlarla üç boyutlu forma dönüştürülebilmektedir. Böylelikle seyahat sırasında ya da gardıropta düzenlenirken az yer kaplama özelliğine de sahip bulunmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle geleneksel formlar analiz edilmekte, tespit edilen prensipler doğrultusunda yeni modellerin geliştirilmesine özen gösterilmektedir.

Sürdürülebilir Moda ve Günümüz Atıksız Giysi Tasarımı Uygulamaları

Giysi modası alanında sıfır atık ya da atıksız tasarım kavramı, son yüzyılda ortaya çıkmış olmasına karşın, farklı kültürlerle ait geleneksel giysiler analiz edildiğinde, pek çoğunun sıfır atık ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış olduğu görülmektedir. Antik Yunan "chiton ve peplos", Hint "sari", Japon "kimono" (Paralı, 2021:1459) ve Türk "entari" bu giysilere örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamaların temelinde dokuma teknik ve teknolojilerinin mevcut durumu ile dar enli dokumaların kullanımı zorunluluğu bulunmaktadır.

Çevreye verilen zarar sonucunda oluşan farkındalık ile bilinçli olarak gerçekleştirilen ilk uygulamaların ise 20 yüzyılın ilk yarısında aktivist Ernesto Thayaht ile Claire Mc Cardell ve Bernado Rudofsky gibi tasarımcılarla ortaya çıktığı görülmektedir (McQuillan ve Rissanen, 2011:4). Bununla birlikte yeşil, etik, eko moda kavramları gelişmiş ve sınırları ve anlamları birbirinin içine geçmiş olarak sürdürülebilir moda kavramını yaratmıştır. Henninger'e göre bu daha önce başlatılmış olan yavaş moda akımının bir uzantısıdır ve çıkış noktası da 60 yıllarda tüketicilerin tekstil ürünlerinin üretimi ile oluşan zarara karşın ortaya koydukları bir direncin sonucudur (Henninger vd., 2016:400). Niinimaki ise bu tarihlendirmeyi 1970'ler olarak yapmaktadır (Niinimaki, 2013:16).

Atıksız uygulamaların tarihlendirilmesi konusunda araştırmacılar çeşitli görüşler ortaya koyarken "sıfır atık" teriminin literatüre 2008 yılında Rissanen'in araştırma tezi ile kazandırıldığı anlaşılmaktadır (Rissanen, 2013:13). Bu kapsamda sıfır atık prensipleri doğrultusunda gerçekleştirilen giysi tasarımlarında tekstil atığının hiç oluşmamasına ya da çok az oluşmasına çalışılmaktadır. Timo Rissanen ve Holly McQuillan tarafından organize edilen "Yield: Making Fashion Without Making Waste" sergisi ile sıfır atık/atıksız giysi tasarımı konusunda çalışan tasarımcılar; Zandra Rhodes, Yeohlee Teng, Timo Rissanen, David Telfer, Julian Roberts, Caroline Priebe, Carla Fernandez, Tara ST James, Holly Mcquillan, Jennifer Whitty ve Natalie Chanin, Sam Formo, Julia Limsden 2010 yılında bir araya gelerek bundan sonraki çalışmalar için de öncü olmuşlardır (Bursalıgil, 2024:4).

Sürdürülebilir moda tasarımı en genel anlamı ile doğal çevre, insan ve ekonomi (kazanç) temel öğelerini esas almaktadır. (Akt. Akduman, 2018:3-4). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın da temelini atık oluşumunun tamamen önlenmesi oluşturmaktadır (El-Haggar, 2010:122, Cho, 2014: 88). Toplam kalite yönetimindeki hatalar için tanımlanan sıfır hata ile üretim yaklaşımı, burada da sıfır atık üretim yani hiç atık oluşmadan üretim süreçlerinin tamamlanmasına karşılık gelmektedir. Giysi kalıpları insan vücuduna paralel olarak kavisli hatlardan meydana geldiğinden sıfır atığın kalıp yerleştirilmesi aşamasında kendiliğinden oluşması beklenemez, bu nedenle atıksız uygulamalar özel çalışmaları ve araştırmaları gerektirmektedir.

Atık oluşumu giysi üretiminin öncesinde, üretimi sırasında ve tüketici kullanımını sonrası süreçlerde oluşmaktadır. Tasarımcı olarak müdahale edilebilen ve en etkili olan kısım üretim öncesi yani tasarım aşamasıdır. Bu aşama kumaş ve malzeme odaklı yöntemler ve kalıp tasarım yöntemi olarak iki ana grupta toplanabilmektedir. Kumaş ve malzemeyi esas alan yaklaşım geleneksel formlarda da kendini gösteren minimalist, ekleme, ulama ile gerçekleştirilen uygulamalar ile kendini göstermektedir (Yıldırım,

2021:42). Kalıp tasarımını esas alanlar ise yap-boz, mozaik, kırkyama ve drapaj tekniği etrafında şekillenmektedir.

Yap-boz giysi tasarımı yönteminde giysi ve kalıbı eşzamanlı olarak çalışılmaktadır. Kalıplar kumaş üzerine ilk aşamada doğrudan uygulanır. Bu teknik ile atık oluşması tamamen önlenemez. Aynı zamanda giysinin birden fazla modele dönüşebilmesine olanak sağlayan bir tekniktir. (Carrico ve Kim, 2014: 58,59). Mozaik yönteminde kalıplar aralarında boşluk kalmayacak ve böylelikle atık oluşmayacak şekilde yerleştirilmektedir (Pingki vd., 2017: 3, Gwilt ve Rissanen, 2011: 873) Kırkyama/ patchwork yöntemi, üçgen, altıgen vb. geometrik formlardan oluşan küçük parçaların belirli bir düzende bir araya getirilerek dikilmesi ile oluşturulmaktadır (Önbaş ve Mutlu, 2018:5). Hangi teknik kullanılırsa kullanılsın önemli olan tasarım aşamasında atık oluşturmadan model oluşturulması ve kesim yapılmasıdır. Bazen teknikler aynı anda kullanılarak uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Bazen de bir teknik farklı şekilde uygulanarak deneysel sonuçlar elde edilebilmektedir.

Bütün bu çağdaş uygulamalar ile varılan noktada keşfedilen zengin model yelpazesi ile birlikte geleneksel formların da dikkate alınması gerekmektedir. Her ne kadar ekonomik ve teknolojik kısıtlılıklar nedeni ile az miktarda dokunan kumaşların efektif kullanımı na bağlı olarak gelişmiş olsa da birkaç kuşak öncesine kadar tarlada, bağda, bahçede çalışan kadınlarımız zekice yaklaşımlarla fonksiyonel, ergonomik, aynı zamanda ekonomik çözümler üretmiş ve tamamen atıksız olarak geleneksel dokumaların ölçüleri el verdiğince modeller geliştirmişlerdir. Aşağı doğru tutunca şalvar, yukarı doğru çevirince buluz (göğnek) olabilen tasarımlar bu zekanın açık birer ürünleridir ve bu giysilerin seyri eski zamanlarda giysi olarak başlayıp, paspas olarak sona ermektedir. Bu çalışmada da model geliştirme çalışmalarına öncelikle geleneksel giysi formlarının ortaya konması ile başlanmıştır. Bu konuda yapılan literatür araştırmaları ile Türk kadını geleneksel giyim kuşamına dair tespitlerde bulunulmuş ve mevcut geleneksel giysi koleksiyonu bu bilgiler ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anadolu Türk Kadını Geleneksel Giysisi - Göğnek/Entari Formları

Giyim kuşam unsurları estetik değerlerinin yanısıra kültürel taşıyıcılığın bir aracı ve kültür aktarımının bir ifade dili olması bakımından da önemlidir. (Davis, 1997:97). Bu bağlamda sözsüz iletişim aracı olarak toplumun tanımlanmasına yarayan giyim unsurlarının (Eicher, 1999:1) sembolik ve biçimsel yönden analiz ve değerlendirmeleri de ayrıca önem kazanmaktadır (Weiner & Schneider, 1989:53). Bu tespitten hareketle bünyesinde değerli tekstil eserlerini bulunduran müzelerin sayısı artarken, mekansal ve tematik içerikli yöntemlerin geliştirilmesinin de gereği ortaya konmuş (Petrov, 2019:121), ülkemizde ve dünyada moda müzeciliği çalışmalarına hız verilmiştir. Ne var ki Anadolunun pek çok köy ve kasabasında hemen her evde sandıkları dolduran çeyizler arasında hala gün yüzüne çıkmayı bekleyen pek çoğu sanat eseri niteliğinde tekstil unsurları bulunmaktadır.

Kültürel mirasın aktarımının yanısıra dokumaların, giysi ve aksesuarların bugüne ışık tutma, çevreci moda ve sürdürülebilirlik kapsamında yol gösterici özelliği bulunmaktadır. Bu çalışmada esas alınan üretim sürecinde atık oluşumunu önleyen atıksız giysi modellerinin oluşturulması, bu yöntem ve tekniklerin tüketiciler tarafından tercih edilir hale getirilerek yaygınlaştırılması giysilerin üretimi sırasında oluşan atıkların sonradan yok edilmesi ya da değerlendirilmeye çalışılmasından daha değerlidir. Bu kapsamda

estetik görünüm ile birlikte ekonomiklik ve ergonomi ilkeleri doğrultusunda oluşturulmuş tasarımlar ve uygulanmış ürünler bu çalışmanın çıktılarını oluşturmaktadır.

Türk kültürünün Asyadan başlayarak Ayrupanın derinliklerine kadar yayılan unsurları arasında geleneksel kadın giysileri pek çok açıdan önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Geçtiği coğrafyaları zenginleştirerek ve etkileşimlerden kendisi de zenginleşerek hatırı sayılır bir kültürel mirasa sahip bulunmaktadır. Giyim kuşam kültürümüz elbette çok çeşitli unsurları içerisinde barındırmaktadır ancak yazılı ve çizili kaynaklarda en başından beri yer alarak bugüne ulaşan gömlek ve elbise formunda bulunan göğnek ve entari ile üç etek üstlük formları atıksız kesim ve dikim özellikleri ile bu çalışmaya kaynak teşkil etmektedirler.

Anadolu kadın giyim kültürünün çıkış noktası Asya'dır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucu Pazırık kurganlarındaki buluntularla (M.Ö. 5. yy) genel hatları ile benzerlik göstermektedirler (İnan, 1967:14). Önü açık, yanları yırtmaçlı ve uzun kollu olan bu giysi formu, Uygur resim santında kendini gösterirken, Selçuklu ve Osmanlı devirlerinde de korunmuş olduğu görülmektedir (Scarce, 1987:34). Giysi çoğunlukla içlik, üst entari ve şalvar birlikteliği ile kullanılmaktadır. Bu giyim biçimi, kadın, erkek ve çocuk giyimlerinde küçük farklılıklar göstermesine rağmen ortak olarak kullanılmaktadır. (Görünür ve Ögel, 2006:61,62).

Çok az değişiklik göstererek 17. yy'a kadar süren bu giyinme tarzının, batının etkisi ile 17. ve 18. yüz yıllarda kullanılan kumaş ve süsleme tekniği ile çeşitlenerek zenginleştiği görülmektedir (Görünür, 2010:17). 19.yüzyıla gelindiğinde ana form aynı kalırken kolların uzadığı ve manşet ile sonlanmaya başladığı görülmektedir (Pardoe, 2004:152).

Geleneksel giysilerin analizi, bugünün modasına yön verme gücünün açığa çıkarılması bakımından önem kazanmaktadır (Hansen, 2004:369). Üstelik bugün tekstil ürünlerinin ve üretim yöntemlerinin çevreye verdiği zarar dikkate alındığında, geleneksel fomların çevreci yaklaşımını bugünün üretim sürecine uyarılmanın bir zorunluluğa dönüştüğü görülmektedir.

Kapsam ve Yöntem

Proje, sıfır atık prensiplerinden yola çıkarak; kumaşta hiç fire vermeyecek şekilde, geometrik formlarda, sadece çıtlatılarak kesilen atıksız, 2 ve 3 boyutlu ürüne dönüşebilen, giysi tasarımı uygulamalarını kapsamaktadır. Proje kapsamında, çok sayıda model denemesi gerçekleştirilmiştir. Bu modeller içerisinde basitten karmaşığa ilkesi doğrultusunda temel formdan başlayarak hacimli formlara gidilmiş, 10 adet kadın dış giysi grubunda modellerden oluşan koleksiyon hazırlanarak, teknik uygulamaları mümkün olan oranda bilgisayarlı teknolojiler kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada izlenecek yollar belirlenirken literatür taramasından başlayarak nihai ürün sonrası tanıtım ve satış kanallarının oluşturulması da planlanmıştır. Bu bağlamda ileri dönüşüm, 0 atık, atıksız giysi tasarımı, tekstil ve moda tasarımında sürdürülebilirlik kavramları üzerine literatür taraması yapılarak bugüne dek gerçekleştirilmiş olan ulusal ve uluslararası uygulamalar araştırılmıştır. Koleksiyon ürünlerinde kullanılmak üzere kumaş araştırması olası alternatif üretimler de gözetilerek geniş kapsamda yapılmıştır. Model geliştirme çalışmaları kapsamında doğrudan kalıp tasarımları üzerinde deneysel çalışmalar yapılmış, çok sayıda deneme gerçekleştirilmiştir. Kalıp tasarımlarının

ardından numune uygulamalarına geçilmiş, ürünler tulum astar yöntemi ile iki katlı olarak dikilmiştir. Çalışma kapsamında atıksız kalıp tasarımları esas alındığından kapama detaylarına (düğme, fermuar vb.) ilişkin çözümler üzerinde durulmamıştır. Malzeme olarak organik olması ile birlikte yumuşaklık, hafiflik ve sadelik özellikleri bakımından tülbent kumaş tercih edilmiştir. Teknik çizim uygulamaları klasik yöntem ve şematik görünüm olarak iki farklı yolla denenmiştir. Çalışma süreçlerine katkısı bulunup bulunmayacağı bulgular kısmında değerlendirilmiştir. Kalıp tasarımı ve numune üretiminin ardından ekonomiklik ilkesi gözetilerek teknoloji kullanımına yer verilmiş 3D giydirme programı ile koleksiyon modelleri koleksiyona özel oluşturulan avatarlar üzerine giydirilerek kontrolleri sağlanmıştır. Böylece giysilerin vücut üzerinde giyimi sırasında oluşabilecek esneme, kasma gibi kalıp hatalarına ilişkin tespitleri de gerçekleştirilebilmiş ve gerekli raporlamalar yapılmıştır. Numune kumaşına uygun olarak seçilen kumaş giydirmenin ardından bir sonraki işlem kumaş sarfiyatını önleyen kumaş varyant uygulamaları olmuştur. Her bir model deri, kadife, kürk ve şifon olmak üzere 4 farklı kumaş türünde denenerek teknik ve artistik yönden değerlendirmeleri gerçekleştirilmiştir. Özellikle yapısal olarak birbirinden çok farklı olan bu kumaş türleri seçilmiş, aynı kalıbın abiye, iç giyim, günlük giyim ve üst/dış giyim olarak nasıl sonuç vereceği değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hazırlanan koleksiyon için dört farklı kumaş varyantını içeren katalog oluşturulmuş, line up, range plan ve podyum görsellerine de yer verilmiştir. Tamamlanan bu çalışmaların yanı sıra proje başvurusunda planlanan; çoklu endüstriyel tasarım tescili başvurusu, içerik üretmek sosyal medya kanalı oluşturma gibi birtakım çalışmalar halen devam etmektedir.

Bulgular ve Yorum

Geleneksel Giysi Formlarının Teknik Analizi

Çalışma kapsamında, farklı dönemlere ve bölgelere ait göğnek/entari/üç etek formlarında 10 adet Anadolu Türk kadın giysisi biçim/form yönüyle analiz edilmek üzere ölçüleri alınmış ve şematik/kalıp teknik çizimleri gerçekleştirilmiştir (Görsel 1). Yapılan değerlendirmeler sonucunda; giysilerin benzerliklerinin geleneksel formların devamlılığı açısından oldukça dikkat çekici olduğu görülmüştür. Koleksiyonda yer alan giysiler Asya kökenli kadın giysi formları ile paralellik göstermektedir. Gömlek ve entari grubundaki bu giysilerin üretiminde geleneksel yöntemlerle eni dar olarak dokumuş yün, pamuk ve ipek esaslı dokumalar kullanılmıştır. Bu giysilerin iç giysi olarak vücut üzerine doğrudan giyildikleri düşünüldüğünde ve teknolojik gelişmelerin seyri de göz önünde bulundurularak o günkü koşullarda doğal hammaddelerin kullanılmış olmasının oldukça normal bir durum olduğu değerlendirilmektedir. Pamuk esaslı olanların günlük, ipek esaslı olanların özel günlerde giyilen giysiler olabileceği düşünülmektedir. Elbette giysinın kullanıcılarının ekonomik durumu da bu tercihi etkileyen faktör olarak yer almaktadır.

Geleneksel giysi koleksiyonunda yer alan bu giysilerin hem hane içinde tek olarak giyilebilecek hem de dış alanda üst giysinın tamamlayıcısı içlik olarak giyilebilecek yapıda oldukları görülmektedir. Buna paralel olarak da oldukça ergonomik formda oldukları dikkati çekmektedir. Giysiler tasarlanırken dokumaların en genişlikleri esas alınmıştır. Kumaş hiç kesilmeden dokuma kumaş yan yana getirilerek önden arkaya omuzu dikişsiz olarak uzanmış olduğu görülmektedir. Yanlara ve kollara yine dokumanın eni elverdiğince ilave edilen parçalar ile hareket özgürlüğü de sağlanmıştır. Bazı giysilerde kol atında “kuş” ve etek ucunda “peş” parçaları ile giysiye ayrıca genişlik ve rahatlık

kazandırılmıştır. Türk kadınının evde ve dışarıda her zaman hareketli bir yaşam biçimi bulunmaktadır. Anne ve eş olarak hane içerisindeki yeri ve anlamı; avcılıktan aşçılığa, çocuk bakımından tarla işçiliğine kadar güç ve zeka gerektiren her türlü çalışmanın içerisinde yer alması ile sonuçlanmıştır. Cemiyet hayatındaki temsiliyet ve estetik değerleri ile giysileri ona çok yönlü anlam kazandırmıştır.

Bu değerlendirmeler çerçevesinde; incelenen giysilerin ana formlarının ergonomik açıdan son derece kullanışlı çizgileri olduğu tespit edilmiştir. 1. model, diğerlerine nazaran yuvarlak hatlara sahip ve vücuda oturan formdadır. Bu giysinin yakın döneme ait olduğu ve ceket/cepken gibi üst giysilerin içine giyilmek için üretilmiş olabileceği düşünülmektedir. Bürümcük kumaştan hazırlanmış olması da esnekliği sayesinde ergonomik açıdan katkı sunmaktadır.

Koleksiyonda yer alan giysilerin pek çok ortak yanı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi bu çalışmanın da esasını oluşturan form özelliğidir. Yani giysinin geleneksel yöntemle dokunmuş olan ve eni 30-50 cm aralığında bulunan kumaşın eni oranında, kesilmeden, geometrik formda kullanılarak oluşturulmasıdır. Giysinin genişletilmek istenen bölümüne dokumanın eni kadar parçalar eklenmiştir. Böylelikle giysinin vücuda göre şekil alarak, omuz, kol ve etek ucunda istenilen miktarda genişlemesi sağlanmıştır.

Giysilerin hemen hepsinin yakası sonradan ihtiyaca göre açılacak şekilde kapalı olarak hazırlanmıştır. Böylelikle düz, kare, yuvarlak formda kesilerek dikiş ve süsleme teknikleri ile kullanımı öncesinde yaka hazırlanabilmektedir. Bu giysilerin ters çevrildiğinde yaka kısmının şalvar ağına, kolların da bacaklara denk düşmesinin tesadüfi olmadığı düşünülmektedir. Bu gömleğin gerektiğinde şalvar olarak da kullanılabilceğini göstermektedir.

Dokumaların belli bir düzende düz ve kenarlarında kenar suyu olacak şekilde farklı renkte iplikle çizgi oluşturulduğu görülmektedir. Bu dokuma tekniğinin de doğal bir sonucudur. Giysilerde bu çizgilerin simetrik ve asimetrik olarak giysiye desen ve model özelliği olarak estetik bir değer kattığı görülmektedir. Dokumalarda ana zemin rengi üzerine ikinci renk kullanımında kırmızı, mavi ve yeşil renk ön plana çıkmaktadır.

Kol formları beden büyüklüklerine paralel olarak değişmekle birlikte, kısa/uzun kol boyu, dar/geniş kol ağzı özelliği ile birbirinden kısmi farklılık göstermektedir. Bu durumun kullanıcısının vücut özelliklerine bağlı olmasının yanısıra dönemim moda formlarına paralel olarak da şekillendiği düşünülmektedir. Zira 19.yy başlarından itibaren geleneksel giysi formlarında bileği kapatan uzun kol ve manşet kullanımının başladığı bilinmektedir.

Görsel 1. Anadolu Türk kadını geleneksel giysi koleksiyonu fotoğraf ve şematik/kalıp teknik çizimleri (Kevser Gürcan).

Atıksız Giysi Koleksiyonu Kalıp Tasarımı ve Numune Uygulamaları

Giysi kalıbı; vücut ve giysi üzerinden ölçü alarak biçki yöntemi, drapaj, geometrik yollarla kalıp elde etme vb. tekniklerle hazırlanabilmektedir. Bu çalışmada kalıplar atıksız kalıp tasarımı prensiplerine uygun olarak kumaşın alan genişliği baz alınarak tamamı kullanılacak şekilde planlanmış ve uygulanmıştır. Kısmen drapaj ve origami tekniği de kullanılmış, model ve kalıp tasarımı eşzamanlı deneysel uygulamalar ile gerçekleştirilmiştir. Modeller basitten karmaşığa ilkesi ile ve öncelikli olarak bir faydalı model geliştirme amacı ile temel formlardan yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu modeller yolu ile üretilen çözümlerlerin, geliştirilebilecek detaylı ve farklı amaçlara hizmet edebilecek modeller için bir ön basamak oluşturması ümit edilmiştir.

Kalıp formları tasarlanırken geleneksel Türk kadını giysilerinde uygulanan teknik ve yöntemlerden ilham alınmıştır. Bu bağlamda geleneksel formlarda kullanılan ilave parçalar yerine çit atılarak yanlara kup ilaveleri yapılmış, yaka açıklıkları modellere göre çitlatılarak açılacak şekilde değişken formda bırakılmıştır. Giysiler iç giyim, dış giyim, üst giyim olmak üzere, günlük giysi, plaj giysisi, elbise, ceket vb. farklı ürün gruplarını kapsayacak şekilde modellenmiştir. Burada amaç yeni formlar ortaya koymak ve sonrasında farklı kumaş varyantları ile önermelerde bulunmak olduğundan kategorik olarak bir kısıtlamaya girişilmemiştir.

Kalıp uygulamaları önce kağıt ile gerçekleştirilmiş olsa da doğrudan kumaş üzerine uygulanacak şekilde çizilmiştir. Bu işlem tamamen kalıp formlarının katlanarak genel hatların görülmesi ve vücuda göre şekillendirmede öngörü oluşturulması için gerçekleştirilmiştir. Böylelikle açıklıkların hangi bölümlerde bırakılacağı, katlama noktalarının nasıl hizalanacağı gibi hususlara da karar verilebilmiştir.

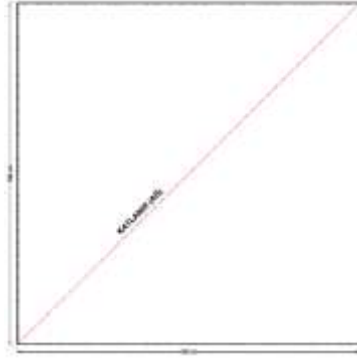
Kağıt denemelerinin ardından belirlenen geometrik formlar iki kat olarak tül bent kumaşı üzerine uygulanmış ve tulum astar yöntemi ile iç-dış olarak dikilmiştir. İç ve dış farklı renkte kumaş kullanılarak renk kombinasyonlarının da model geliştirme süreçlerine katkısı gözlenmiştir. Bu uygulamalarda amaç geometrik, atıksız formların oluşturulması olduğundan fermuar, düğme,agraf vb. kapama detaylarına ilişkin çözümlere yer verilmemiştir.

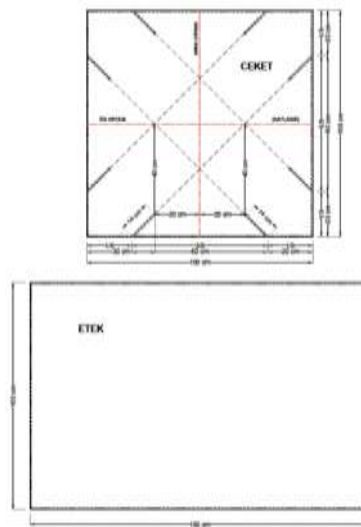
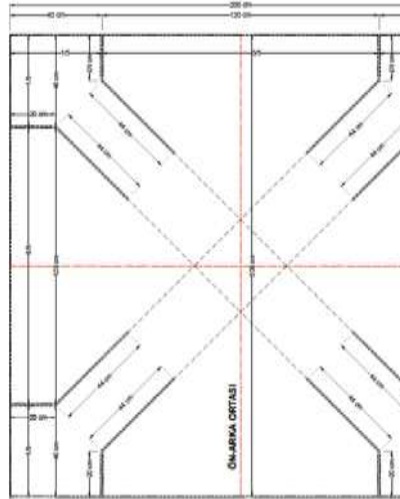
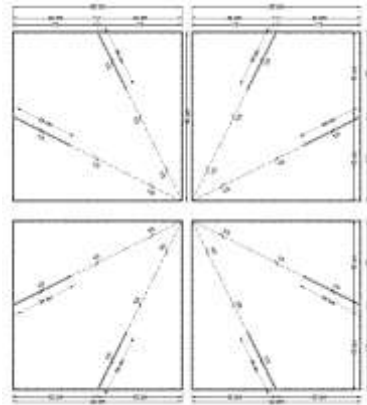
Tasarımı gerçekleştirilen kalıplar birden fazla model için denenmiştir. Farklı noktaların bir araya getirilmesi ile farklı formlar elde edilebileceği görülmüştür. Bu durum giysinin çok amaçlı olarak kullanımı açısından da oldukça önemlidir. Böylelikle yöntemin tüketicinin hızlı tüketim alışkanlıklarının tatmin edilerek aynı giysinin istenilen durumlarda farklı modele dönüşmesini sağlayabileceği sonucuna varılmıştır.

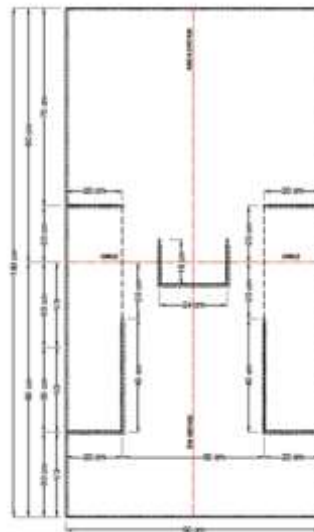
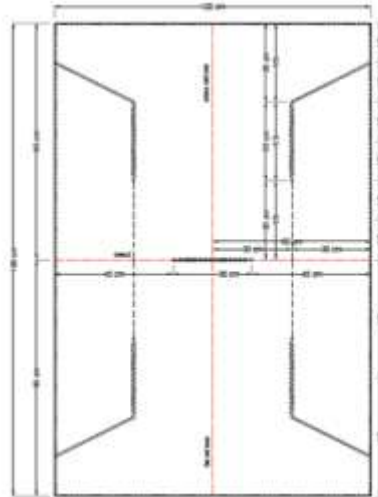
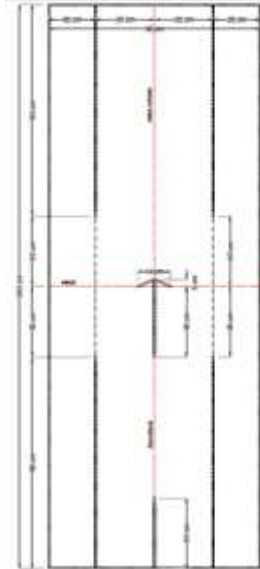
Koleksiyonun hazırlanma aşamasında gerçekleştirilen uygulamalardan ancak koleksiyon için seçilen 10 adet modele ait kalıp ve numune üretim görsellerine bu çalışmada yer verilebilmiştir (Görsel 2). Bu kalıplar çoklu üretim için bilgisayar ortamına aktararak 1/1 ölçekli plotter çıktıları alınmış ve arşivlenmek üzere dosya oluşturulmuştur. Bununla birlikte CAD teknolojileri ile küçük ölçekli kalıp formları hazırlanarak kalıp dosyasına ilave edilmiştir. Dikimi gerçekleştirilen numune giysilerin katalog çalışması için ön-yan-arka görünüm ve detay fotoğrafları çekilerek albüm hazırlanmıştır. Bu çalışmada yalnızca küçük ölçekli kalıp çizimleri ile birlikte numune ürünlerin iki cephe fotoğraflarına yer verilebilmiştir.

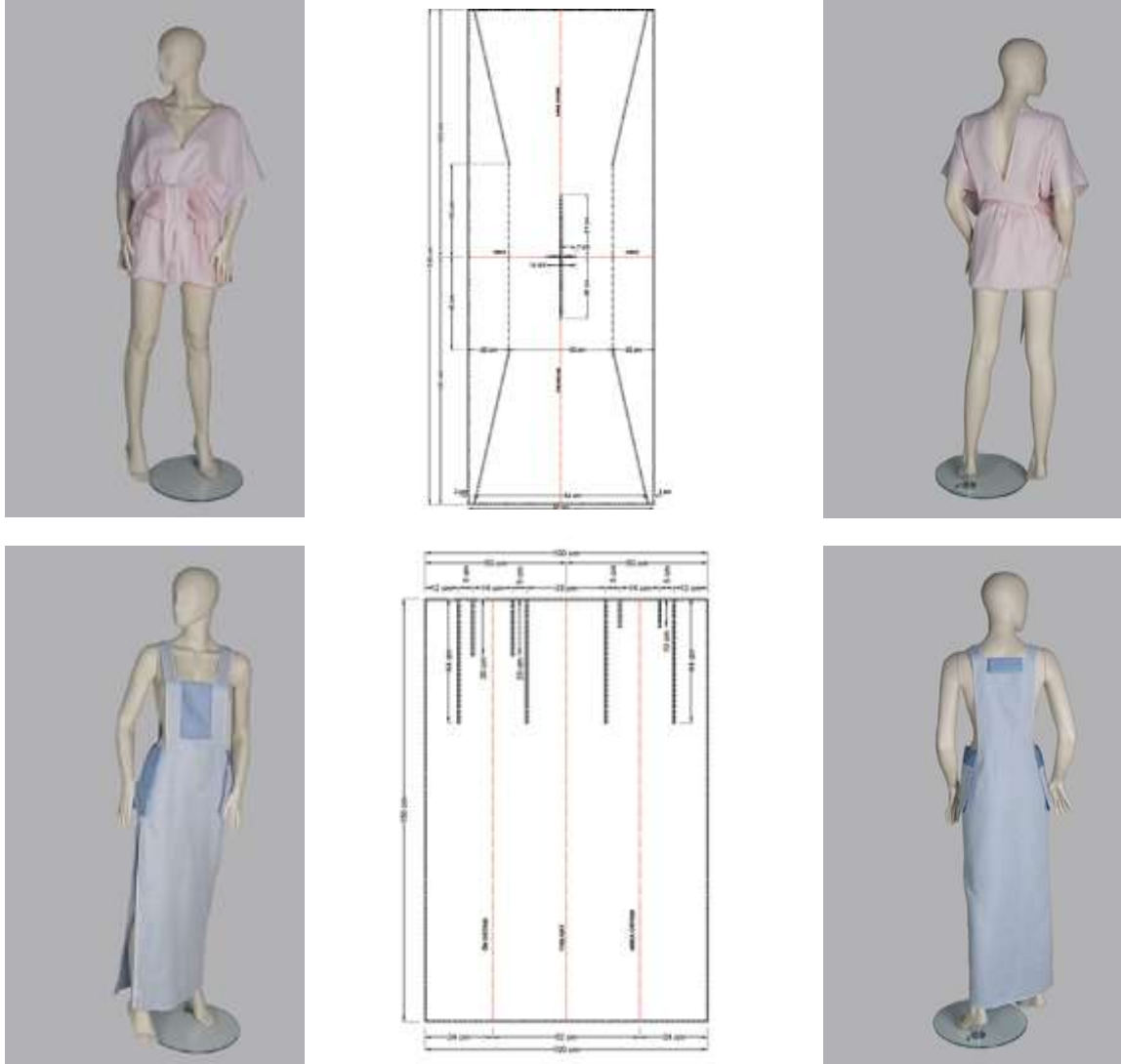
Çalışma kapsamında giysilere ait teknik çizimler de gerçekleştirilmesine karşın bu çalışmada uygulanan atıksız giysi tasarımı süreçlerine katkısı olmadığı değerlendirilmiştir. Zira teknik çizim bir giysinin tasarımı sonrası kalıp hazırlama ve

üretim aşamasında modeli referans alması gerekirken uygulanan yöntem doğrudan kumaşın çitlatılması yolu ile uygulandığından anlamlı bir faydasının bulunmadığı anlaşılmıştır. Bunun yerine dikim aşamalarını gösteren şematik görünümlerin giysinin nasıl şekilleneceğine ilişkin fayda sağlayabileceği sonucuna varılmıştır.

Görsel 2. "Atıksız Giysi Tasarımı Koleksiyonu" kalıp ve numune görselleri (Kevser Gürcan).

Atıksız Giysi Koleksiyonu 3D Modelleme Uygulamaları

Bugün yapay zeka kullanımı ile birlikte artık pek çok konuda günlük yaşamımızın vazgeçilmezi olan teknolojinin hemen her alanda etkili kullanımı ile elde edilecek faydaları artırmak mümkün hale gelmektedir. Hazır giyim ve moda sektöründe de 3D uygulamaları enerji, zaman, insan kaynağı tasarrufunun yanısıra zararlı çıktılarının önlenmesinde de büyük öneme sahip bulunmaktadır.

Bu çalışmada 3D programı öncelikle tasarlanan kalıpların manken üzerinde analiz ve kontrollerinin yapılarak sorunlu yanların çözümlenmesi, olası kalıp/ergonomi problemlerinin giderilmesi için kullanılmıştır. Bir sonraki aşamada ise kumaş varyant uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Görsel 3'de aynı modelin giydirmeye aşamaları yer almaktadır. Giydirmede kullanılan 3D sistemleri klasik yolla hazırlanan kesik ve birbirinden ayrı kalıpların kumaş kullanmadan dijital platformda dikilerek bir araya getirilmesi ve manken üzerinde

duruşunun görülebilmesine yardımcı olmak amacı ile geliştirilen yazılım programlarıdır. Bu program ile kalıp hazırlamak, kumaş tasarımı ve seçimi ile metraj hesabı yapmak, hazırlanan kalıpları oluşturulan avatarlara giydirmek, uygun ayakkabı, çanta, gözlük, şapka vb. aksesuar geliştirebilmek ve seçebilmek mümkün hale gelmektedir.

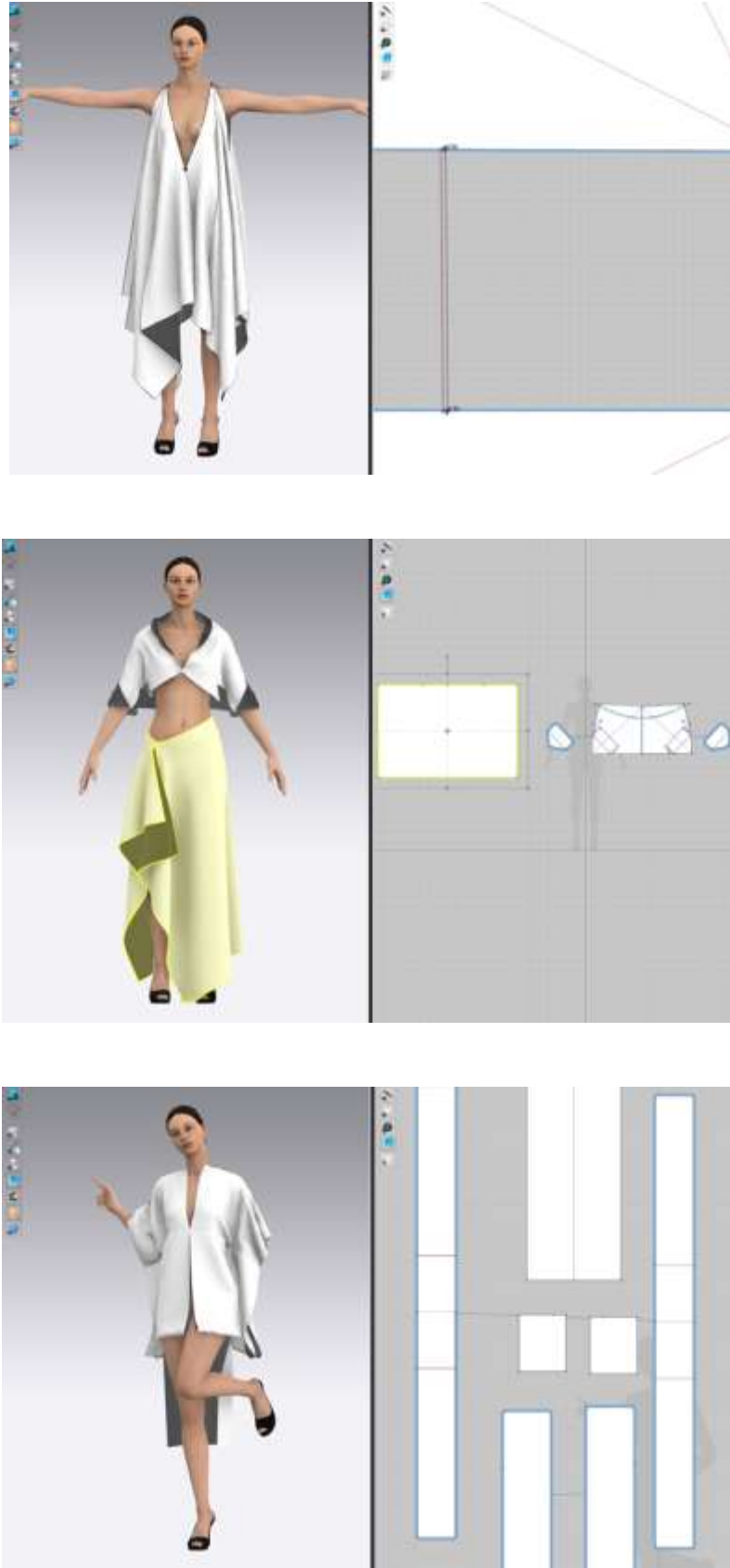
Bu çalışmada gerçekleştirilen kalıp tasarımları bir bütün olarak kumaşın tamamının çitlatma yöntemi ile kullanılması esasına dayalı bulunduğundan bu programın kullanımında zaman zaman problemler ile karşılaşmış, kumaşta kesilmeyecek bazı alanlar giydirmenin tamamlanabilmesi için programda kesip yeniden birleştirilerek uygulanmak zorunda kalmıştır.

Görsel 4'de koleksiyondan seçilen 3 modelin giydirme aşamalarına yer verilmiştir. Modelin her biri diğerlerinden yapısal farklılıklar gösterdiğinden tüm modellerin titizlikle üzerinde durulması gerekmiştir. Aynı zamanda model özelliğinin tam yansıtılabilmesi için manken hareketlerinin de değiştirilebileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

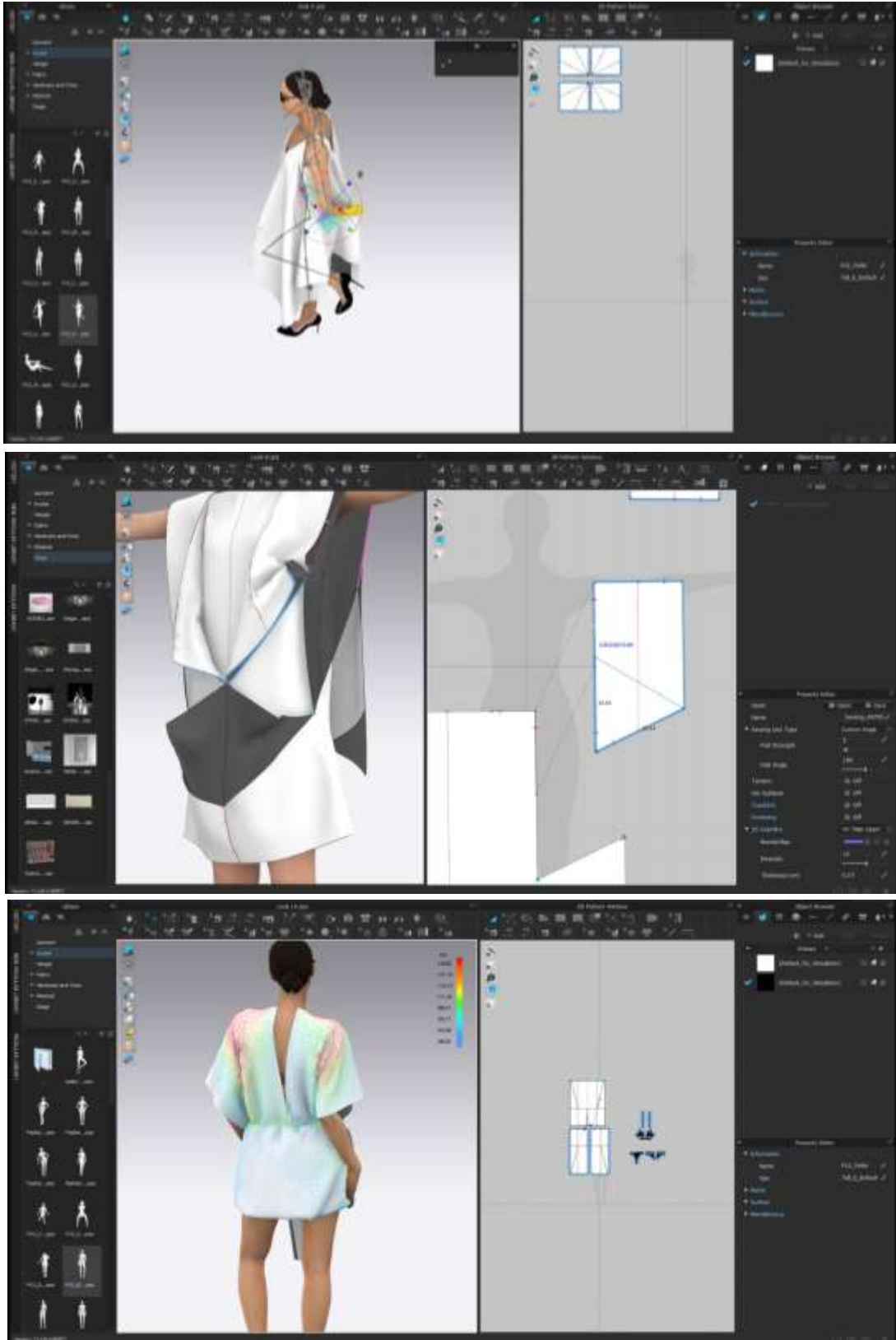
Programın giysinin vücut üzerine yerleştirildiğinde ergonomik açıdan kasma çekme gibi sorun oluşan kısımlar için uyarı mekanizması yer almaktadır. Böylelikle varsa ölçü/kalıp/form hataları başlangıçta giderilebilmektedir. Görsel 5'de bu hususa ilişkin uygulama sırasında oluşan durumları gösteren bazı görsellere yer verilmektedir.

Görsel 3. Atıksız Giysi Koleksiyonu 2 nolu model giydirme aşamaları.

Görsel 4. Atıksız Giysi Koleksiyonu 3,5,6, nolu model giydirme aşamaları.

Görsel 5. Atıksız Giysi Koleksiyonu 3, 7, 9 nolu model giydirme (problem uyarı) aşamaları.

Atıksız Giysi Koleksiyonu 3D Kumaş Varyant Uygulamaları

Üç boyutlu giydirmeye programlarının sağladığı en büyük faydalardan biri de çevreci yaklaşımla enerji, zaman, malzeme israfını en aza indirebilmek için sunduğu araçlar olmuştur. Her bir modelin farklı türde kumaş ve aksesuar ile denenmesi hayli zor ve aynı zamanda imkansız olabilecek iken bu yazılımlar sayesinde hızlı ve etkili sonuç elde etmek mümkündür. Hatta bu programlar dünyanın bir ucundan diğer ucuna dijital transfer yolu ile koleksiyonların tanıtımı için oldukça faydalı bir yol olarak sektörde kullanılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma kapsamında da projenin esas amacı doğrultusunda, sürdürülebilirlik ve ekonomiklik ilkesinden yola çıkılarak ve malzeme kullanımını da sıfıra indirerek kumaş varyant uygulamaları ile yeni numune üretim safhalarının sonuçlarının görülebilmesi sağlanmıştır. Bu yolla tülbent kumaş ile numunesi gerçekleştirilen modellerin 4 farklı kumaş grubundan deri, kadife, kürk ve şifon ile nasıl sonuç vereceği görülmeye çalışılmıştır. Kumaşların dokuma/örme/nonwoven-dokusuz yüzeyler, desenli, havlı vb. yapısal ve görünüm özellikleri kapsamında çok çeşitli denemelerinin gerçekleştirilmesi bu programlar aracılığı ile mümkün olabilmektedir. Program kütüphanesinde yer alan kumaşların yanı sıra üretimde kullanılacak planlanan orijinal kumaşlar kullanılabileceği gibi gerekli durumlarda programın kendi araçları kullanılarak veya yapay zeka uygulamaları ile desteklenerek yeni kumaş tasarımları elde edilebilmektedir. Bu seçenekler doğrultusunda hazırlanan modeller ile hangi yapıdaki veya görünüm özelliğindeki kumaşlar ile dikildiğinde nasıl sonuç alınabileceği de analiz edilerek kolaylıkla değerlendirilebilmektedir.

Aşağıda verilen Görsel 6'da koleksiyondan seçilen bazı modellerin kumaş varyant denemeleri sırasındaki ekran görüntülerine yer verilmektedir. Çalışma kapsamında koleksiyonda yer alan her bir ürün 4 varyant olarak giydirmeye işleminden sonra kataloğa alınmıştır. Ancak Görsel 7 ve Görsel 8'de, koleksiyondaki giysiler arasından seçilen 2 modele ait deri, kadife, kürk ve şifon varyantlarına ait ekran görüntülerine yer verilmektedir. Bu uygulama ile hangi modellerin iç giyim, hangilerinin dış giyim vb. grup ürünlere yatkınlığı da ortaya çıkararak fikir oluşturmaya fırsat sunabilmektedir.

Görsel 6. Atıksız Giysi Koleksiyonu kumaş varyant uygulama aşamaları.

Görsel 7. Atıksız Giysi Koleksiyonu 10 nolu model kumaş varyant Deri/Kadife/Kürk/Şifon uygulama aşamaları.

Görsel 8. Atıksız Giysi Koleksiyonu 4 nolu model kumaş varyant Deri/Kadife/Kürk/Şifon uygulama aşamaları.

Sonuç

Atıksız giysi tasarımı konusunda yapılan literatür taramasında sürdürülebilir moda kavramının sıkça gündeme getirildiği ve artan farkındalık ile faaliyetlerin sayılarının da artarak kapsamının genişletildiği görülmektedir. Tekstil ürünleri insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olarak önemini korurken hem üretim hem de kullanım sonrası atık potansiyeli ile çevreye en büyük zararı da veren materyaller olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu zarar karşısında bilinçlenen üretici ve tüketiciler üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu bağlamda üretim ve tüketim süreçlerine doğrudan müdahale edebilecek tasarımcılara büyük görevler düşmektedir.

Son dönemlerde sıkça bahsedilen ve sektörel çalışmalara da konu olan atık yönetimi temel prensiplerinin giysi tasarımı ve üretim süreçlerinde esas alınması gerekmektedir. Bu alanda atıklar üretimin öncesinde, üretim sırasında ve kullanımı sonrasında olmak üzere üç ana grupta toplanmaktadır. Tasarımcıların faaliyet alanı özellikle üretim öncesi süreçlerdir. Bu süreçte gerçekleştirilebilecek etkin tasarım faaliyetleri ile hem üretim sırasında hem de kullanım sonrasında oluşabilecek atıkların önlenmesi mümkündür. Bu bağlamda tasarımlar için kullanılan malzeme ve teknikler açısından geliştirilecek tasarım modelleri ve bu aşamalarda teknoloji kullanımı hayati önem taşımaktadır. Yapılan araştırmalar ile zaman içerisinde çeşitli tasarım yöntemleri ortaya konmuştur. Minimalist kesim, yap-boz, mozaik, kırkyama, drapaj gibi çeşitli yollarla kalıp ve giysi formu atıksız olarak elde edilebilmektedir. Hatta bu yöntemler ile elde edilen bir form üzerinden çok sayıda giysi modeli elde edilebilmektedir. Birden fazla yöntem aynı uygulamada kullanılabilir iken yeni uygulama modellerinin de geliştirilebilmesi için bu konudaki çalışmaların kesintisiz ve artarak devam etmesi gerekmektedir.

Tekstil sektöründe sürdürülebilirlik ve dönüşüm kavramı ele alınırken öne çıkan alt başlıkların malzeme kullanımı, enerji verimliliği, atık yönetimi, su yönetimi, arazi planlaması vb. olarak sıralandığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın kaynağını oluşturan projede de malzemenin ve enerjinin verimliliği üzerine odaklanılarak koleksiyonun hazırlanması ve sunulması aşamaları varyant oluşturulması da dahil olmak üzere tüm uygulamalar mümkün olan en az malzeme ve enerji tüketilerek gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Anadolu Türk kadını geleneksel giysi koleksiyonunda yer alan giysilerin teknik analizi yapılmış ve gelenekten geleceğe ilham verici hususlara ilişkin tespitlerde bulunulmuştur. Sürdürülebilir moda ve atıksız tasarım uygulamaları çerçevesinde minimalist kesim prensibinden yola çıkılarak basitten karmaşığa ilkesiyle modeller geliştirilmiştir. Farklı uygulamalar dikkate alınarak yap-boz, mozaik ve drapaj tekniklerinden de süreç içerisinde faydalanılmıştır. Kalıp tasarımları hazırlanmış, numune üretimleri gerçekleştirilerek Atıksız Giysi Koleksiyonu oluşturulmuştur. Hazırlanan koleksiyon 3D uygulamaları ile geliştirilerek Deri/Kadife/Kürk/Şifon kumaş varyant uygulamaları gerçekleştirilmiş ve Atıksız Giysi Koleksiyonu Kataloğu hazırlanmıştır.

Proje sürecinde gerçekleştirilen çalışmalarla; akılcı yöntemler ve politikalar ile çevreye verilecek zararı önlemenin mümkün olduğu, doğadan aldığımızı tekrar doğaya teslim ederken sürdürülebilirlik ilkesine uyumun ne denli önemli olduğu, çevresel etki yönünden toplum ve sektör farkındalığının artırılması ile birlikte gelişen teknolojik araçların bu amaçla daha etkin olarak kullanılabilmesi sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Akduman, E. (2018). *Tekstil Sektöründeki Sürdürülebilirlik Gelişmeleri*. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Bursalıgil G. (2024). Sıfır Atık Deneysel Drapaj: Bir Workshop Deneyimi. *Yedi: Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, 32, 27-40. Doi:10.17484/yedi.1410141.
- Carrico, M., & Kim, V. (2014). Expanding zero-waste design practices: a discussion paper. *International Journal of Fashion Design. Technology and Education*, 7(1), 58-64.
- Cho, S., (2014). A Master Thesis: *Development of Zero Waste Fashion Design Process Guideline from an Educationa*. The Graduate School Yonsei University, Department of Human Environment and Design. Seoul: Yonsei University.
- Davis, F. (1997). *Moda, Kültür ve Kimlik*. (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eicher, J. B. (1999). *Dress and Ethnicity*. Oxford: Berg Publishers.
- El-Haggar, S. (2010). *Sustainable Industrial Design and Waste Management Cradle-to-cradle for Sustainable Development*. Elsevier Academic Press, USA.
- Görünür, L. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunun Son Döneminden Kadın Giysileri, Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu*. İstanbul: Vehbi Koç Vakfı.
- Görünür L., Ögel S. (2006). Osmanlı Kaftanları ile Entarilerinin Farkları ve Kullanışları. *İTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1) 68-69.
- Gwilt A. ve Rissanen T. (2011). *Shaping sustainable fashion: changing the way we make and use clothes*. Earthscan.
- Hansen, T., K. (2004). The World in Dress: Anthropological Perspectives on Clothing, Fashion and Culture. *Annual Review of Anthropology* (33). 369-393.
DOI: 10.1146/annurev.anthro.33.070203.143805
- Henninger, C. E., Alevizou, P. J., & Oates, C. J. (2016). What is sustainable fashion? *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*.
- İnan, A. (1967). Altaylar'da Hun Devri Kültürü. *Hayat Tarih Mecmuası*. (12). 14-20.
- Mauch, C. (2016). Introduction: The call for zero waste. Mauch, C. (Eds), *A Future Without Waste? Zero Waste in Theory and Practice* (pp. 5-12). Munich: Rachel Carson Center Perspectives.
- McDonough, W., & Braungart, M. (2002). *Remaking the Way, We Make Things Cradle to Cradle*. North Point Press, New York.
- McLennan, J. F. (2004). *The Philosophy of the Sustainable Design*, Ecotone Design Publishing Company, Canada.
- McQuillan, H. ve Rissanen, T. (2011). *Yield: Making fashion without making waste* (Sergi Katalogu ISBN:978-0-615-53391-9). Textile Art Center New York, NY/US. <https://precariousdesign.files.wordpress.com/2018/02/yieldexhibition-cataloguelr.pdf>.

- Niinimaki, K. (2013). *Sustainable Fashion: New Approaches*. Aalto University. Helsinki.
- Önbaş S.,ve Mutlu, S. (2018). *Geleneksel Atık Değerlendirme Kırkyama*. IKSAD Publishing House, ISBN: 978-605-7923-44-8.
- Paralı, A. (2021). "Sürdürülebilir Moda Kapsamında Sıfır Atık Kalıp Hazırlama Tekniklerinin İncelenmesi: Mozaik Yöntemi Örneği". *Ulakbilge Dergisi*. 9(67):1457-1474, DOI:10.7816/ulakbilge-09-67-07
- Pardoe, J. (2004). *Şehirlerin Ecesi İstanbul / Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*. (B. Büyükal, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi. İSBN 9789758704767.
- Petrov, J. (2019). *Fashion, History, Museums, Inventing the Display of Dress*. London: Bloomsbury.
- Pingki, M. J., Hasnine, M. S., & Rahman, I. (2017). An experiment to create Zero Wastage Clothing by stitching and slashing technique. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, Volume 8, Issue 1, January-2017. ISSN 2229-5518.
- Pongrácz, E. & Pohjola, V. J. (2004). Re-defining waste, the concept of ownership and the role of waste management. *Resources, Conservation and Recycling*, 40, 141-153. [https://doi.org/10.1016/S0921-3449\(03\)00057-0](https://doi.org/10.1016/S0921-3449(03)00057-0).
- Rissanen, T. (2013). Doktora tezi. *Zero-waste fashion design: a study at the intersection of cloth, fashion design and pattern cutting*. University of Technology Sydney.
- Scarce, J. (2003). *Women's Costume of the Near and Middle East*. New York: Routledge. ISBN 9780700715602.
- Yıldıran, M. (2021). Sanatta Yeterlik Tezi. *Sürdürülebilir Moda Bağlamında Yenilikçi Tasarım Teknolojileri İle Sıfır Atık Amaçlı Tasarımlar*. Akdeniz Ü. G.S.E. Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Antalya
- Weiner, A., B. & Schneider, J. (1989). *Cloth and the Human Experience*. Washington and London: Smithsonian Institution.

AHŞABIN SANATA DÖNÜŞTÜĞÜ KASABA: DEĞİRMENDERE'NİN HEYKEL İLE OLAN YOLCULUĞU

Metin Kar

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Özet

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte sanat, bilim ve kültür alanında pek çok yenilik ve atılım gerçekleştirilmiştir. Yeni devletin getirdiği modernleşme ve ilerleme vizyonuyla, genç sanatçılar ve bilim insanları yurt dışına gönderilerek eğitim almaları sağlanmış ve ülkeye geri döndüklerinde kazandıkları bilgi ve deneyimlerle Türkiye'nin kültürel yapısına katkı sağlamaları hedeflenmiştir. Bu kişiler, sanatın topluma yayılmasında ve Türkiye'de özgür sanat ortamlarının oluşmasında önemli rol oynamıştır. Cumhuriyetin ortaya koyduğu modernleşme iradesi, zaman zaman karşılaştığı zorluklara rağmen sanatta sürekliliğin korunmasını sağlamıştır. Sanat, kimi zaman toplumda kabul görmüş, kimi zaman ise anlaşılmamış veya yok sayılmış olsa da, Türkiye'de sanatın gelişimi daima ileriye dönük bir çizgide devam etmiştir.

Türkiye'de sanat galerilerinin dışında, açık alan sanatı ve kamusal alan heykelticiliği gibi çeşitli sanatsal hareketlerin pratiği yapılmakta ve toplumla buluşturulmaktadır. Heykel sempozyumları, bu anlamda büyük bir sanatsal eylem olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki ilk açık alan heykel uygulamaları 1970'li yıllarda başlamış ve çeşitli belediyeler, üniversiteler ve sanat inisiyatifleri tarafından desteklenerek ülkenin farklı bölgelerine yayılmıştır. Bu sempozyumların en uzun soluklu örneği ise Kocaeli ilinin Değirmendere ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Değirmendere Heykel Sempozyumu, uluslararası bir etkinlik olarak düzenlenmiş ve dünyanın dört bir yanından sanatçıları bir araya getirerek Türkiye'nin sanatsal zenginliğine katkı sağlamıştır. Bugüne dek pek çok yerli ve yabancı sanatçının katılımıyla Değirmendere'de kalıcı heykeller üretilmiş ve bu eserler kamusal alanda sergilenmeye devam etmektedir. Bu araştırmadaki amaç Türkiye'de cumhuriyetin ilanından itibaren sanatta yaşanan gelişmeleri ve kamusal alan heykelticiliğinin önemini vurgulamak; heykel sempozyumlarının sanatı topluma yaymadaki rolünü incelemek. Cumhuriyet dönemi sanat politikaları, Değirmendere Heykel Sempozyumu ve kamusal alandaki heykel uygulamaları üzerine literatür taraması yapılacaktır. Bu şekilde Kamusal alan heykelticiliği bilincini artırmak ve yeni heykel sempozyumlarının düzenlenmesini teşvik ederek, sanatı daha geniş kitlelere ulaştırmak hedeflenmiştir.

Sonuç olarak Heykel sempozyumları, özellikle uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumu, Türkiye'de kamusal alan sanatının gelişimine önemli katkılar sağlamış, sanatı geniş kitlelere ulaştırmıştır. Uzun yıllar devam eden bu etkinlik, dünyada sayılı sempozyumlar arasında yerini alarak toplumsal sanatsal farkındalığı artırmıştır.

Anahtar Kelime: Heykel Sempozyumu, Ahşap Heykel, Değirmendere, Zühtü Müridoğlu

THE TOWN WHERE WOOD TURNS INTO ART: DEĞİRMENDERE'S JOURNEY WITH SCULPTURE

Metin Kar

Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University, Faculty of Fine Arts

Abstract

With the establishment of the Republic of Türkiye, many innovations and breakthroughs have been made in the fields of art, science and culture. With the vision of modernization and progress brought by the new state, young artists and scientists were sent abroad to receive education, and it was aimed to contribute to the cultural structure of Turkey with the knowledge and experience they gained when they returned to the country. These people played an important role in spreading art to society and creating free art environments in Turkey. The will to modernization

put forward by the Republic ensured the preservation of continuity in art despite the difficulties it encountered from time to time. Although art has sometimes been accepted in society and sometimes not understood or ignored, the development of art in Turkey has always continued in a forward-looking line.

In Turkey, outside of art galleries, various artistic movements such as open space art and public space sculpture are practiced and introduced to the society. Sculpture symposiums stand out as a great artistic action in this sense. The first outdoor sculpture applications in Turkey started in the 1970s and spread to different parts of the country, supported by various municipalities, universities and art initiatives. The longest-running example of these symposiums was held in Değirmendere district of Kocaeli province. Değirmendere Sculpture Symposium was organized as an international event and contributed to Turkey's artistic richness by bringing together artists from all over the world. To date, permanent sculptures have been produced in Değirmendere with the participation of many local and foreign artists and these works continue to be exhibited in public spaces. The aim of this research is to emphasize the developments in art and the importance of public space sculpture in Turkey since the declaration of the republic; To examine the role of sculpture symposiums in disseminating art to society. A literature review will be conducted on art policies of the Republican period, Değirmendere Sculpture Symposium and sculpture practices in public spaces. Bu şekilde Kamusal alan heykeltçiliği bilincini artırmak ve yeni heykel sempozyumlarının düzenlenmesini teşvik ederek, sanatı daha geniş kitlelere ulaştırmak hedeflenmiştir.

As a result, Sculpture symposiums, especially the international Değirmendere Zühtü Müridoğlu Wooden Sculpture Symposium, have made significant contributions to the development of public space art in Turkey and brought art to large audiences. This event, which has continued for many years, has taken its place among the few symposiums in the world and increased social artistic awareness.

Keywords: Sculpture Symposium, Wooden Sculpture, Değirmendere, Zühtü Müridoğlu

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte Türkiye'deki sanatta yaşanan gelişmeleri ve özellikle kamusal alan heykeltçiliği kapsamında heykel sempozyumlarının önemini vurgulamaktır. Türkiye'de sanatın özgürleşme sürecinde ve halkla buluşmasında heykel sempozyumların oynadığı rolü inceleyerek, bu etkinliklerin hem sanatçılara hem de topluma sunduğu katkıyı gözler önüne sermek hedeflenmiştir. Değirmendere Heykel Sempozyumu örneği üzerinden, sempozyumların kültürel ve sanatsal etkileri incelenecek; sanatçılar, eserleri ve sempozyumlara katılan uluslararası sanatçıların katkıları analiz edilecektir. Alan araştırmaları, tarihsel doküman incelemeleri ile kapsamlı bir değerlendirme yapılacaktır.

Günümüzde, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde sanatsal faaliyetler içerisinde açık alan heykel uygulamaları ulusal ve uluslararası düzeyde devam etmektedir. Özellikle uluslararası heykel sempozyumları: mermer, ağaç ve metal malzemeleri tercih edilerek gerçekleştirilmektedir. Bu uygulamalarla birlikte oluşan sanatsal ve estetik bilinç, Türkiye de heykel sanatına olan katkıları tartışılmayacak kadar gerekli ve etkilidir. Artık bu sempozyumlar dünyanın her tarafında olduğu gibi Türkiye de sanatla halkı buluşturma noktasına getirdiği, galerilere, müzelere gitmeyen insanları bir meydana sanat yapıtı yapılırken buluşturuyor olması, heykel sanatının da toplumdaki yerini güçlü bir şekilde almasını sağlayacaktır. Belirli bir kitlenin izlediği, onların fayda sağladığı bir olgu olmaktan çıkıp meydanlarda da baştan sona yapıtın şekillenmesini izleyen, sanatçıyla iletişime geçen ve birçok insanı bir araya getiren önemli bir değer olarak, birlikte ortak

noktada buluşmasını sağlayan güçlü bir dil oluşturarak yaşamdaki varlığını sürdürmektedir.

Fisher'in söylediği gibi : **'bilim ve sanat, ideolojik etkenlerin yaptığıının tersine insanların ve hakların birbirine yaklaşmasına katkıda bulunur.....'** Sanat, toplumdaki bu işlevi, Türkiye'nin ve dünyanın birçok yerinde heykel sempozyumlarıyla yerine getirmektedir. Ayırıştırılmadan, bütünleştirilerek, bir çok ulustan olan sanatçıların iletişim içinde olması ve bu sanatçıları sempozyum yapılan kentin halkıyla buluşturması etkinliğin amacına uygun bir şekilde, sanatın görevinin önemli bir kısmını yerine getirmesini sağlamaktadır. Toplumu eğitime ve topluma bir bilinç kazandırmada önemli bir olgudur sanat. Kültürel etkileşimin en önemli aracı haline gelmiş ve bu konuda düşünsel ve biçimsel zenginlik katmaktadır. Doğal olarak bu sempozyumların böyle bir misyonu da kendiliğinden oluşuyor olduğunu görmek ve sanatçıların tüketim toplumundan üretim toplumuna yönelmenin umudunu küçük alanlardan ülke geneline yayılarak nitelikli dönüşümlerin basamağı olacağını, mermer vb. kütleleri birer sanat yapıtına dönüştürdüklerinde belleklere kazınmış olacak ve kim bilir tekrar üretim toplumuna geçişte bir bilinci tekrar kazandıracaktır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanat Eğitimi İçin Yurt Dışına Gönderilen Sanatçılar

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanatın gelişimi için yapılan çalışmalara bakıldığında Zühtü Müridoğlu 1924-28 yılları arasında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde okumuş, okulunun son yılında girdiği sınavı kazandığı için Fransa'ya gönderilmiş, 1932'de ülkesine dönmüştür. Uzun yıllar öğretmenlik yapan Türk heykeltıraşın en bilinen eseri Ali Hadi Bara ile birlikte yaptığı Beşiktaş Meydanı'ndaki Barbaros Anıtı ve Zonguldak'taki atlı Atatürk ve İnönü heykelidir. Birçok eseri İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde sergilenen Müridoğlu 1906-1992 yılları arasında yaşamıştır. Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ardından kazandığı üç yıllık bursla Paris'e giden Ali Hadi Bara dünyaca ünlü sanatçılardan özel dersler almış ve onlarla birlikte çalışma imkânı bulmuştur. Türk heykel sanatına yeni ifade biçimleri getirmiş ve Beşiktaş'taki Barbaros Anıtı'nı Zühtü Müridoğlu ile birlikte yapmıştır. Anıtkabir'in inşası sırasında da katkılarını sunan Hadi Bara'nın yetiştirdiği heykeltıraş olarak bugünde ülkenin önemli heykeltıraşları arasında gösterilir.

Türkiye'nin sanatsal yolculuğuna bakıldığında başlangıçta yurt dışına eğitim için gönderilmiş ve daha sonra ülkelere geri dönen sanatçıların Türk sanatına etkileri bağlamında ele alırsak: İhsan Özsoy'un öğrencileri, Güzel Sanatlar Akademisi heykel eğitimi tamamladıktan sonra yurtdışında önemli sanat okullarında eğitim görmüşlerdir. Bu sanatçılar arasında yer alan ilk kadın heykeltıraş olan Sabiha Bengütaş da vardır. 1925'te İtalya'ya da Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde eğitim almıştır. Avrupa bursuyla 1927 yılında Hadi Bara Paris'e gitmiş, 1928 yılında da Zühtü Müridoğlu da Paris'e giden öğrenciler olmuştur (Özşen.D.2023). Bir diğer sanatçı Nijad Sirel hem Türkiye Cumhuriyetinin ilk heykeltıraşlarından olup Almanya'da eğitim görmüştür. Anıt heykel uygulamaları olmuş ve bunlar; Bursa Atlı Atatürk Anıtı, Malatya Atatürk Anıtı, Çanakkale Atatürk Anıtıdır. Bu ilk kuşak heykel sanatçıları genellikle cumhuriyeti konu alan ve topluma bu alanda görsel olarak cumhuriyet ve devrimleri anlatılarıyla katkı sunacak çalışmalar yapmıştır.

Açık Alan Heykel Etkinlikleri Ve Uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumları

Türkiye de İlk açık hava heykel uygulamaları Cumhuriyetin 50.yılında İstanbul'a 50 heykel, Arkeoloji müzesi bahçesinde gerçekleştirilen Resim ve Heykel Sergileri, Fındıklı Parkı Açık Hava Heykel Sergileri ve Uygulamalı Heykel Sempozyumları gibi etkinlikler 1970'li yıllarda Gerçekleştirilir (Yılmaz.H.2007). 1984'de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Heykel bölümü öğrencilerinin düzenleyip katıldığı ve bu şekilde başlayan Fındıklı Parkı Açık Hava Heykel Sergileridir. İstanbul da Açık Alanlara Üç Boyutlu Çağdaş Sanat Yapıtları Yerleştirme Projesi Ve Uygulama Etkinlik 1992 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenmiştir. İlk heykel sempozyum 27 Ağustos- 27 Eylül 1975 tarihinde 12.Antalya Festivali kapsamında gerçekleştirilen sempozyumda taş ve ahşap malzeme kullanılmıştır.

İlki 1993 yılında Ulusal bir sempozyum olarak başlamış, 1994 yılında uluslararası olarak yapılmaya devam etmiştir. Zühtü Müridoğlu anısına düzenlenen Değirmendere I. Ahşap Heykel Sempozyumu haziran ayında, Çınarlık meydanında 11 sanatçının katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Görsel 1. Rahmetullah Kartal, 1993

Kaynak: Firdevs Sağlam, *Türkiye'de Gelenekselleşmiş Uygulamalı Heykel Sempozyumları*, Yüksek Lisans Tezi

1993 yılında, Değirmendere belediye başkanı Ertuğrul Akalın Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesine sanatsal bir etkinlik yapmak istediğini belirtmiş, bu konuda ne yapabileceğini sormuştur. O dönemde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesinde bölüm başkanı olan Ali Teoman Germener bu etkinlik için Ertuğrul Akalın'ın sempozyum yapma isteğini sürekli belirten Meriç Hızal' a yönlendirmiştir. Meriç Hızal'ın heykel sempozyumu fikrini Ertuğrul beyle paylaşmasından sonra aynı yılın temmuz ayında I. Zühtü Müridoğlu

Ahşap Heykel Sempozyumu yapılmaya başlanmıştır. ¹Değirmendere de şekil alan bu sempozyum her türlü olumsuzlukların üstesinden gelerek, yaşamda var olmanın, insanlar üzerinde uyandırdığı heyecan, alt yapı ve geleneğin oluşmasıyla toplumun gösterdiği nitelikli yaklaşım ve onun orada var olmasını sağlayıcı eylemler her yapılan sempozyumlarda sizi karşılar. Değirmendere ve sanatsever halkı ile sanatın ne kadar çok eğitici ve insanların yaşamlarını zenginleştirici değer olduğu halkın yaklaşımdan anlaşılır. Küçük ama etkisi uluslararası olmuş çınar ağaçlarının yer aldığı sanat çalışmalarının mekânı parkta. Yaşlısıyla, genciyle, çocuklarıyla bir tarihe tanıklık ediyor olmanın bilincinde, geçmiş sempozyumları düşünerek, bugünü kıyaslayarak, gelecekteki sempozyumları da orda tanıklık edebileceğinin umudunu görmek mümkündür. 17 Ağustos 1999 depremini çok ağır yaşayan Değirmendere, 1993'ten beri gerçekleştirilen uygulamalı ahşap heykel sempozyumları sonucunda sahip olduğu heykelleri ve oluşturulan heykel parkının büyük bir kısmını deniz sularının altında kalarak kaybedilmiş ve depremin hemen ardından 7. Uluslararası Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumu, 1999 Temmuzunda heykel parkını tekrar oluşturabilme isteği ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla deprem sonrası kaybedilen heykellerin sanatçıları sempozyuma davet edilmiştir. (Yılmaz. H, 2007)

Kocaeli'nin Değirmendere beldesi tarafından yıllarca düzenlenen, belediye tüzel kişiliğini kaybetmesinden sonra da ara verilen Uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumu, Ankara da Çankaya Belediyesi tarafından, 16. ve 17. Uluslararası Ahşap Heykel Sempozyumu, 11-26 Haziran 2010 tarihleri arasında Ankara'da yolculuğuna devam etmiş ve kesintisiz özelliğini sürdürmüştür. 2011 de Gölcük belediyesi ile Kocaeli üniversitesi işbirliğiyle Değirmendere'de sempozyum yapılmaya devam edilmiştir. 2004-2009-2014 yıllarında yapılan Genel Yerel Seçimlerde Gölcük Belediye Başkanı seçilen Mehmet Ellibeş'in önemli bir katkısı olmuştur. Dünyayı etkileyen salgın covid19 dan dolayı iki yıl zorunluluktan ara verilmiş ve ilk kesintisini bu dönemde yaşamıştır. Pandemi kaynaklı zorunlu 2020-2021 yıllarındaki aradan sonra 2022-2023 yılında yapıldıktan sonra gölcük belediyesi nedeni tam belli olmamakla birlikte 2024 belediye tarafından devletin tasarruf tedbirleri gerekçe gösterilerek yapılamamıştır.

Türkiye ve dünya da yapılan sempozyumların içinde önemli bir yere ve değere sahip olan uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu ahşap heykel sempozyumu 28 yıldır devam eden ve belirli bir sanat, estetik bilinç oluşmasını sağlayan sanatsal eylemdir. Bu sanatsal hareket Türkiye de heykel sanatı içerisinde önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. 2023 de 28. yapılan ve uluslar arası boyutta olan bu sempozyum yapıldığı bölge ve mekanla simgeleşmiş ve önemli bir değer olmuştur. 29. 2024 yılında yapılması planlanırken bazı nedenlerden dolayı yerel yönetim tarafından destek görmemiş ve ne yazık ki pandemiden sonraki ara vermeler silsilesi bir şekilde devam etmiştir. Uzun bir yolculuk olmasına rağmen sanatın gerekliliği bazen çeşitli kaygılarla arka plana atılmaktadır. Türkiye de sanatsal gelenek oluşması ve heykel sanatını insanların yakınına taşıyarak ve zaman içinde tanışıklılığının pekişmesini sağlayan bu devamlılıktır. Değirmendere de yaşayan insanların ilgisi, gençlerin çocukların meraklı bakışları ama ne yapıldığını bilen samimi yaklaşımları hem katılan sanatçıları hem de organizasyonda yer alan bizleri gururlandırmaktadır. Ve insanın iç sesi keşke Türkiye' nin her bir köşesi bu şekilde olsa ve halk yabancı olmasa heykel sanatına. Sanırım zamanla bu yabancı olma

¹ Firdevs SAĞLAM, Türkiye'de Gelenekselleşmiş Uygulamalı Heykel Sempozyumları, Yüksek Lisans Tezi

durumu da ortadan kalkacak ve sanatında yaşam için gerekli bir değer olduğunu görülecektir. Fisherin söyleminde bulunduğu gibi; Sanat, kendi özü gereğince felsefidir, çünkü oldum olası yaşamın anlamından söz eder varoluşun temelini kavramakta insana yardımcı olur ve onun dünya görüşünü etkiler.

Görsel 2. 2019, Değirmendere, Fotoğraf Metin Kar,

1993-2023 yılları arası Uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumları katılım gösteren sanatçılar.

28 yılda 177 sanatçı katılım sağlamış ve o yöreye ait kestane ağacından eserler yapmışlardır. Pandemi dönemi 2020-2021 arası yapılmamıştır. 2024 Gölcük belediyesi tarafından devlet tasarruf tedbirleri kapsamına alınarak yapılmamıştır. Yıllara göre sanatçı isimleri ve katılım gösteren ülkeler;

1. 1993

*Fatma Akyürek, Türkiye,
Emre Basoglu, Türkiye
Fatma Basoglu, Türkiye
Hülya Bozsisik, Türkiye
Cavhar Göktas, Türkiye
Ender Güzey, Türkiye
Rahmetullah Kartal,
Türkiye*

2. 1994

*Osman Mete Demirbaş,
Türkiye
Hiroko Murata, Japonya
Kauko Nissila,
Finlandiya Maarit
Nissila, Finlandiya
Balbir Singh Kaat,
Hindistan
Ömer Yavuz, Türkiye*

3. 1995

*Fatma Akyürek, Türkiye
Shosaku Asada, Japonya
Erim Bayru, Türkiye
Uri Eliaz, İsrail
Mic Leder, Almanya
Yann Liebard, Fransa
Azechi Takuji, Japonya*

4. 1996

*Imre Veszpremi,
Macaristan
Alexander Knyazik,
Ukrayna
Kamila Mizerova, Çek
Cumhuriyeti
Hasan Fuat San, Türkiye
Ayhan Yılmaz, Türkiye
Meriç Hızal, Türkiye*

Neslihan Pala Menteş,
Türkiye
Hüseyin Suna, Türkiye
Gökçe Okay, Türkiye
Kemal Tufan, Türkiye

Antti Ylönen,
Finlandiya
Nilhan Sesalan
Yüzsever, Türkiye

5. 1997

Gennaji Voronov, Rusya
Naoko Washizaki, Japonya
Tadakazu Macda, Japonya
Michael Tropper, İsrail
Berika Ipekbayrak, Türkiye
Yücel Kale, Türkiye

6.1998

Adri A.C.d Fluiter, Hollanda
Ayla Turan Tan, Türkiye
Ebru Yılmaz, Türkiye
Ikkti Miyake, Japonya
Roman Manevitch,
Kazakistan
Wladislaw Sajzev, Türkiye

7. 1999

Ayako Takevchi, Japonya
Yıldız Güner, Türkiye
Varga Geza Ferenc,
Macaristan
Seçkin Pirim, Türkiye
Funda Gülay Günaydın,
Türkiye

8. 2000

Shosaku Asada, Japonya
Hülya Bozısık, Türkiye
Ayhan Yılmaz, Türkiye
Ender Güzey, Türkiye
Ömer Yavuz, , Türkiye
Michael Tropper, İsrail

9. 2001

Emre Başoğlu, Türkiye
Yücel Kale, Türkiye
Kemal Tufan, Türkiye
Maarit Nissila,
Finlandiya
Kauka Nissila,
Finlandiya

10. 2002

Tadakazu Maeda,
Japonya
Yoshitoshi Kanckami,
Japonya
Ebru Yılmaz, Türkiye
Yıldız Güner, Türkiye
Ayla Turan Tan, Türkiye

11. 2003

Derya Yılmaz (Özsen),
Türkiye
Hakan Ersiz, Türkiye
Atilla Galip Pınar,
Türkiye
Bilha Aharoni, İsrail
Heiko Borner, Avusturya
Toshiharu Miki, Japonya

12. 2004

Bülent Çınar, Türkiye
Gökhan Ercan, Türkiye
Christian Vigliarola,
İtalya
Tsunesyoshi Nobata,
Japonya
Şule Töre, Türkiye
Öznur Aksoy, Türkiye
Nilüfer Akman, Türkiye
Ayhan Mutlu, Türkiye
M. Kemal Saygılı,
Türkiye

13. 2005

Yıldız Güner, Türkiye
Özgür Turhan, Türkiye
Ezgi Sandıkçı, Türkiye
Igor Brown, Ukrayna
Michel Aksent, Fransa
Özgür Turhan, Türkiye
Seçkin Pirim, Türkiye
Sıla Sen, Türkiye
Yasam Şaşmazer, Türkiye
Yorgos Kaltsidis,
Yunanistan

14. 2006

Ersin Yavukçu, Türkiye
Ümit Turgay Durgun,
Türkiye
Cemil Güntepe, Türkiye
Kamen Tanev,
Bulgaristan

15. 2007

Yavor Tanev, Bulgaristan
Ülkü Girgin, Türkiye
Gülce Yelken, Türkiye
Nilay Kutlu, Türkiye

16. 2009

Ayla Turan Tan, Türkiye
Ece Akay, Türkiye
Esra Saghk, Türkiye
Goran Cpajak, Sırbistan
Jerome Symons, Hollanda
Antonis Myrodias,
Yunanistan

17. 2010

Masatada Katsuki,
Japonya
Filomena Almeida,
Portekiz
Maria Elisabeth Mayrl,
Avusturya
Bora Türkan, Türkiye
Nevzat Atalay, Türkiye
Erdal Duman, Türkiye

20. 2013

Özgür Sakal, Türkiye
Evren Erol, Türkiye
Hatıra Akyüz, Türkiye
Miguel Merino, Sili
Isabella Corni, İtalya
Liliya Poprnikova,
Bulgaristan

22. 2015

Sarah Hillebrecht,
Almanya
Saeid Ahmadi, İran
Marius Bacriu, Romanya
Canan Sönmezdağ
Zöngör, Türkiye
Burak Eren Güler,
Türkiye Songül Coskun,
Türkiye

25. 2018

Agnessa Ivanova
Petrova, Bulgaristan
Vasilisa Chugonova,
Rusya
Behnam Akharbin, İran
Eda Taş, Türkiye
Nilhan Sesalan, Türkiye
Orçun Beslen, Türkiye

18. 2011

Ertuğ Atlı, Türkiye
Evrım Kılıç, Türkiye
Arzu Parten, Türkiye
Sakari Matillauri,
Finlandiya
Arai Masami, Japonya
Beatriz Carborelle
Ferrer, İspanya

21. 2014

Ayşe Sultan Babayigit,
Türkiye
Timuçin Gözaydin,
Türkiye
Hasan Gazi Güley,
Türkiye
Jean-Paul Falcioni,
İtalya
Rumen Dimitrov,
Romanya
Carmen
Tepsan, Romanya

23. 2016

Sang-Heon Lee, Güney
Kore
Xiao Jucheng, Çin
Mihail Levchenko,
Ukrayna
Çağdaş Erçelik, Türkiye
Songül Girgin, Türkiye
Hüseyin Ceylan, Türkiye

26. 2019

Vadim Polin, Rusya
Bahman Chegeni, İran
Pedro Jordan, İspanya
Şenol Bora, Türkiye
Sanem Tufan, Türkiye
Sahin Karakuş, Türkiye

19. 2012

Mansour Tabibzadeh,
İran
Karen L. Macher Nesta,
Peru
Milen Ivantchev
Vassilev, Bulgaristan
Kurumi Totsuka,
Japonya'
Kadriye Mantik, Türkiye
M. Kemal Sayih, Türkiye
Varol Topaç, Türkiye

24. 2017

Lyudmyla Mysko,
Ukrayna
Glebos Thachenko,
Rusya
Farshid Elishai Sayad,
İran
Ürün Ünal, Türkiye
İmdat Avcı, Türkiye,
Begüm Tekay, Türkiye

27. 2022

Milena Taneva,
Bulgaristan
Mhammadmoslem
Saeid, İran
Hossien Nakhaee, İran
Çagri Gözkonan, Türkiye
Sevinç Çiçek, Türkiye
Tansel Ceber, Türkiye

28. 2023

Tuğçe Polat, Türkiye
Marco Moreno, Meksika
Ihor Tkakhivskyi,
Ukrayna
Şirin Gülce Çağın,
Türkiye
Abdülkadir Hocoaoğlu,
Türkiye
Nasim Fakoori, İran

Dünyanın farklı yerlerinden gelen sanatçılarla iletişim içinde olmak, yerel halk için sanat eserlerinin üretim sürecine tanık olma ve sanatçılarla birebir etkileşim kurma olanağı sağlamaktadır. Bu etkileşim, süreci yaşayan yöre halkın sorularını doğrudan sanatçılara yöneltebilme fırsatı sunarak, o bölgeyi adeta açık hava sanat okuluna dönüştürmektedir. Uygulama alanı içerisinde sanat eserlerinin yapımını izleyen yöre halkı, böylece sanat sürecini öğrenme şansı elde etmektedir. Üretilen eserlerin kendi yaşam alanlarında kalıcı olacağı düşüncesi ise halkı ayrıca mutlu etmektedir.

Değirmendere sahilinde yürüdüğünüzde, sergilenen heykellere fazla bir müdahalede bulunulmadığını ya da kaderine terk edilmiş olduğunu fark edersiniz. Üzerlerine yazı yazmak, reklam panosu olarak kullanmaktan ziyade tahrip etmek gibi dış müdahalelere maruz kaldığı görülür. Eserler biraz bakımsız görünse de, halkın bu sanata olan saygısı gözünüzde büyür ve onlara olan sevginiz artar. Bu saygı, gelenekselleşmiş sanatsal eylemlerin bir yansımasıdır ve halk için adeta ekmek su kadar değerli hale gelmiştir. Sanat eserlerini koruyarak, yaşam alanlarında tutmak onlar için vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu hissetmemeniz mümkün değildir.

Sanat, depremler ve yıkımlar karşısında dayanışmanın, birlikte üretmenin ve yaşama umudunu katmanın bir simgesi olmuştur. Bu sanatsal bilincin burada köklendiği ve uzun yıllar süreceği, hatta diğer kentlere güzel bir örnek oluşturacağı açıktır. Önemli olan, bu bilinci geliştirerek gelecek nesillere nitelikli bir şekilde sürekliliğini sağlayarak aktarabilmektir.

1950 sonrası sanatsal hareketlerin, özellikle plastik sanatlara ve heykel sanatına yönelik eleştirilerine rağmen, bu sanat dalı hala toplum için anlamlı ve güçlü bir ifade aracıdır. Heykel sanatının tarihsel derinliği, ellerle malzemeye şekil verme geleneği devam etmekte ve toplumun belleğinde yerini korumaktadır. Tarih, heykel sanatının yapılarda, galerilerde ve meydanlarda varlığını sürdürmeye devam edeceğini göstermektedir.

28. Uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumu

28. Uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumunun Yürütücülüğünü Metin Kar¹ Yapmıştır. Ahşap heykel sempozyumları, geleneksel sanat dallarının çağdaş yorumlarla buluştuğu, ulusal ve uluslararası sanatçılar arasında güçlü bir bağ kurulmasını sağlayan önemli etkinliklerdir. Özellikle yerel sanatçılar için bu sempozyumlar, yalnızca birer üretim süreci değil, aynı zamanda ilham verici bir öğrenme ve deneyim paylaşımı ortamıdır. Üç yabancı ve üç yerli sanatçıdan oluşan bu sempozyum, sanatın evrensel boyutuyla yerel değerlerini buluşturmak için ideal bir platformdur. Yabancı sanatçılar, farklı kültürel birikimlerini ve tekniklerini paylaşarak yerel sanatçılara yeni perspektifler kazandırırken, Türk sanatçıları da kendi zengin kültürel miraslarını uluslararası alanda görünür kılma fırsatı yakalar. Bu tür etkinlikler, sadece bireysel sanatçılar değil, aynı zamanda ülke sanatı için de büyük bir itici güç oluşturur.

Ancak günümüzde düzenlenen birçok heykel sempozyumu ne yazık ki bu derinlikten yoksundur. Bazı etkinlikler, sanatsal katkıdan çok kişisel çıkarlar ve yüzeysel görünürlük kaygılarıyla düzenlenmektedir. Bu tür yaklaşımlar, sanatı bir değer yaratma aracı olmaktan uzaklaştırarak, yalnızca ticari veya politik çıkarların gölgesine sokar. Oysaki bu sempozyumun gerçek başarısı, ortaya çıkan eserlerin kalitesinden ve bu eserlerin yerel topluma, kültüre ve sanata yaptığı etkiden anlaşılır. Ahşap gibi doğal ve tarihsel derinliği olan bir malzemenin işlenmesi, insan ve doğa arasındaki uyumu simgelerken, aynı zamanda Türk kültürünün doğaya olan saygısını da vurgulamaktadır.

Gerçek anlamda sanata ve sanatçıya katkı sağlamak isteyen sempozyumların, başka kaygıları bir kenara bırakıp odaklarını doğru yere yönlendirmesi gerekir. Üç yabancı ve üç yerli sanatçıdan oluşan bu tür bir etkinlik modeli, Türk sanatına katkı sağlamanın etkili yollarından biri olabilecek potansiyele sahiptir. Sanatın gücü, farklılıkların uyumunda ve bu uyumun topluma kattığı değerdedir. Bu gerçeği temel alan her organizasyon, geleceğe anlamlı bir miras bırakacaktır. Bu devamlılık, heykel sanatının yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda toplumsal belleğin bir parçası olduğunu kanıtlar niteliktedir. Heykeller, tarihe tanıklık eden yapılar gibi, toplumun ortak değerlerini ve kültürel mirasını gelecek kuşaklara aktaran sessiz anlatıcılar olarak varlık göstermektedir. Değirmendere’de halkın bu eserlerle kurduğu bağ, sanatın insanlar üzerindeki dönüştürücü gücünü açıkça ortaya koymaktadır.

¹ Kocaeli Üniversitesi Heykel Bölümü Öğretim Üyesi

Sanatın bu coğrafyada birleştirici bir rol üstlenmesi, farklı kültürlerden gelen sanatçıların katkılarıyla zenginleşmiş ve çok kültürlü bir yapıya evrilmiştir. Bu süreç, yöre halkının sanatı sadece bir gözlem nesnesi değil, yaşamın vazgeçilmez bir parçası olarak benimsemesini sağlamıştır. Sanatçılarla kurulan bu etkileşimli ilişki, halkın sanat sürecine aktif bir şekilde katılmasını mümkün kılmıştır. Bir yandan sanatın iyileştirici ve birleştirici gücü, toplumu depremler gibi büyük felaketlerin etkisinden kurtarmaya destek olurken, diğer yandan da bu bilinç gelecek nesillere aktarılacak güçlü bir kültürel miras oluşturmaya devam edecektir.

28. Uluslararası Değirmendere Zühtü Müridoğlu Ahşap Heykel Sempozyumunda uygulama için seçilen sanatçılar (görsel 3).

Görsel 3. Sempozyum Katılım Sanatçıları, Değirmendere, 2023.

Kaynak, Sempozyum Yürütücüsü Metin Kar

Görsel 4 ve 5 sempozyum alanı olan çınarlık meydanı, bu meydanın büyük bir kısmı 199 depreminde sular altında kalmış ve başladığı günden bu yana aynı meydana bu etkinlik sürdürülmektedir.

Görsel 4. Sempozyumdan Kareler,
Fotoğraf Metin Kar,2023

Görsel 5. Sempozyumdan Kareler, Fotoğraf
Metin Kar,2023

Bu sempozyumda sanatçıların yapmış oldukları eserler çınarlık meydanında yerlerine konulmuştur (görsel 6, 7, 8, 9, 10,11).

Görsel 6. Eser, Marco Moreno Familie, 2023

Görsel 7. Eser, Tuğçe Polat, 2023

Görsel 8. Eser, Ihor Tkaxhivskiy, 2023

Görsel 9. Eser, Abdülkadir Hocaoğlu, 2023

Görsel 10. Eser Nasim Fakoori, 2023

Görsel 11. Eser, Şirin Gülce Çağın, 2023

Değirmendere'nin heykel sanatına olan bu derin bağlılığı, özellikle modern toplumların sıkça tartıştığı "sanatın işlevselliği" sorusuna da bir yanıt niteliğindedir. Heykeller, bir işlev ya da pratik yarar beklemeksizin, toplumda estetik duyarlılığı ve

kültürel bilinci artıran bir unsur olarak önemini korumaktadır. Sanatın günümüzdeki hızlı tüketim ve dijitalleşme çağında dahi, klasik ve fiziksel varlığıyla halkın yaşam alanlarında kök salması, Değirmendere halkının bu sanata duyduğu saygının ve sahiplenme duygusunun bir sonucudur.

Sonuç olarak, bu sanat etkinliğinin diğer kentler için ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Değirmendere halkının sanatı sahiplenışı ve heykellerin toplum tarafından doğal bir koruma altında olması, sanatın toplum hayatında oynayabileceği rolün ne kadar güçlü ve sürdürülebilir olduğuna dair güçlü bir örnek oluşturmaktadır. Üniversiteler ve yerel yönetimlerin kültür ve sanattaki işbirliğine güzel bir örnek oluşturmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Erns Fisher 1990, Sanatın Gerekliliği,(Çv. Çapan. C), V Yay. Ankara
- Firdevs SAĞLAM, 2011, Türkiye’de Gelenekselleşmiş Uygulamalı Heykel Sempozyumları, Yüksek Lisans Tezi
- Gezer, H. (1984). Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeli. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özşen, D. (2023). Türk Heykel Sanatında Bir Öncü İsim: Zühtü Müridoğlu. Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi, 10(5), 1774-1792.
- Yılmaz. Hünkâr, 2007, Türkiye’deki Uygulamalı Heykel Sempozyumları Ve Açık Alan Heykeline Etkileri, Y.Lisans Tez. Marmara Üniversitesi.

ЧЕЛОВЕК В АРТ-ТЕРАПИИ И ПРЕВРАТНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ГУМАНИЗМА

Копытин А.И.

д. м. н., профессор, кафедры психологии СПбАППО

Аннотация

Развитие арт-терапии, психотерапии, психологии, как и всей гуманитарной сферы, тесно связано с представлениями о том, что есть человек. В настоящее время человек как объект и субъект познания рассматривается как с позиций традиционного гуманизма, так и постгуманизма, техногуманизма, трансгуманизма, нового гуманизма и экогуманизма. Как все эти «измы» связаны с актуальными тенденциями развития и проблемами современной культуры, разных сфер гуманитарного знания, формами и методами практической работы с человеком – педагогикой, психологией, искусством и другие? Какое влияние они оказывают на арт-терапию в настоящее время и могут оказать на нее в ближайшей исторической перспективе? В докладе обсуждаются новые концепции человекознания, реалии сегодняшнего дня и перспективные модели описания человека в соответствии с футурологической перспективой. Рефлексируются тенденции развития нынешней цивилизации, связанные с искусственным интеллектом, нанотехнологиями, геной инженерией, цифровым и экологическим трендами. Показано, как современные концепции человекознания представлены в современном искусстве.

Ключевые слова: гуманизм, техногуманизм, трансгуманизм, постгуманизм, новый гуманизм, экогуманизм, арт-терапия

THE EVOLUTION OF ART THERAPY AND HUMAN KNOWLEDGE: RETHINKING HUMAN, ART AND THERAPY DURING POST-HUMANISM

Kopytin A.I.

Doctor of Medical Sciences, Professor
Department of Psychology
St. Petersburg Academy of Postgraduate Pedagogical Education

Abstract

The development of art therapy, psychotherapy, psychology, as well as the whole sphere of human sciences, is closely related to the understanding of what is a human being. Currently, human as objects and subjects of knowledge are considered both from the perspective of traditional humanism and posthumanism, techno-humanism, transhumanism, new humanism and eco-humanism. How are all these “isms” related to the current trends and problems of modern culture, various spheres of humanities, forms and methods of practical work with people in pedagogy, psychology, art etc. What impact do they have on art therapy today and will have in the near future? The keynote discusses new concepts of human knowledge, and promising models for describing humans in accordance with the futurological perspective. The trends in the development of current civilization related to artificial intelligence, nanotechnology, genetic engineering, digital and environmental trends are reflected. It is shown how modern concepts of human knowledge are presented in contemporary art.

Keywords: humanism, techno-humanism, transhumanism, posthumanism, new humanism, eco-humanism, art therapy

Введение

Развитие арт-терапии, психотерапии, психологии, как и всей совокупности гуманитарных научных дисциплин, тесно связано с представлениями о том, что есть человек. Однако, занимаясь вопросами сохранения здоровья и развития человеческих потенциалов, большинство специалистов фокусируются на частных аспектах психической реальности, но часто не видят целостной картины. В этом смысле они являются не архитекторами, но в лучшем случае – квалифицированными каменщиками, способными добротой возвести стену, не ведая, однако, общего дизайна постройки и смысла ее существования.

Способность видеть целостную картину, постигая определенную концепцию человека, заложенную в той или иной системе психотерапии, является ценным профессиональным навыком, к сожалению, не сформированным у многих помогающих специалистов.

Как отмечают А.Ф. Бондаренко и С.Л. Федько (2019), «Анализ ситуации, сложившейся на современном рынке психологических услуг, показывает вполне определенную тенденциозность и неразборчивость в выборе мировоззренческих и методологических ориентиров, выраженную в следующих аспектах:

1. В тенденции выбора теоретико-методологических подходов исходя из критериев популярности, общедоступности или инновационности, но без учета идеологических оснований.

2. В тенденции к коммерциализации психологии, где определяющим является известный в экономике закон спроса и предложения, а отнюдь не соображения смыслового, ценностного или мировоззренческого характера.

В настоящее время представления о человеке, как и сама человеческая реальность, меняются особенно бурно. Хотя до недавнего времени одним из лейтмотивов при оказании психологической помощи и в иных сферах социэкономической практики выступал гуманизм, наблюдается существенная и даже радикальная трансформация представлений о человеке, что находит отражение в новых дискурсах постгуманизма, техногуманизма, трансгуманизма, нового гуманизма и экогуманизма.

В настоящем сообщении будет рассмотрено то, как гуманизм и его новые ответвления влияют на систему гуманитарного знания, теорию и практику психотерапии и арт-терапии. Будут представлены новые концепции человекознания, перспективные модели описания человека в соответствии с футурологической перспективой и их отражение в современном искусстве, связанные, в частности, с искусственным интеллектом, цифровым и экологическим трендами.

Гуманизм и его связь с историей европейской культуры

На протяжении первой половины XX века гуманизм так или иначе выступал основой большинства направлений психологии и психотерапии. Хотя в истории европейской и мировой культуры известны разные трактовки того, что такое гуманизм, в большинстве случаев он связан с восприятием человека как разумного, активного, свободного, творческого субъекта, способного к самостоятельным действиям, стремящегося к максимально возможной самореализации, уважая при

этом интересы других людей и их право на счастье. Гуманизм признает интенциональность человека, его позитивную направленность в будущее, наличие в его жизни цели, ценностей и смысла.

Гуманизм — это прогрессивная жизненная позиция, которая без помощи веры в сверхъестественное утверждает способность и обязанность людей вести этический образ жизни в целях самореализации и в стремлении принести большее благо человечеству. Идеалом, составляющим основу гуманизма, является освобождение сущностных творческих сил человека, ненасилие, благополучие индивида и человеческой общности.

Такие представления о гуманизме и их использование в качестве одного из основных ценностных и этических ориентиров являются результатом длительной эволюции гуманистических идей в истории человечества. Хотя подобные идеи универсальны и проявлялись в разных культурно-исторических контекстах, весьма показательна эволюция европейского гуманизма. Он произрастает из демократических и республиканских форм социальной организации в период Античности и, трансформируясь, прокладывает свой путь сквозь Средние Века, Возрождение, Просвещение и далее к культуре модерна.

Наиболее яркими примерами воплощения гуманистических идеалов могут выступать культуры Древней Греции и Римской республики, культура Возрождения (Форентийский ренессанс), европейская философская мысль эпохи Просвещения, в частности, немецкая классическая и постклассической философия Канта, Гегеля, Гуссерля, Ницше, Хайдеггера. Все они отстаивали такой взгляд на человека, который рассматривает его как существо, обладающее свободной волей и творческим воображением, способностью к моральному выбору и поступкам.

В процессе своего исторического развития идеалы гуманизма в европейской и мировой культуре противостояли стремлению правящих элит использовать свои властные позиции с целью эксплуатации человеческих и природных ресурсов. На протяжении нескольких последних столетий гуманизм также нередко выступал оппонентом объективистского научного знания, технократии и утилитарных философий [11]. В то же время, его отношение к научно-техническому прогрессу неоднозначно: он приветствует раскрытие сущностных сил человека в процессе познания мира и развития технологий, но в то же время, нередко усматривает в этом подмену гуманистических основ культуры технократическими ценностями.

С позиций гуманизма неоднозначно оцениваются последствия развития рыночных отношений. Так называемый марксистский гуманизм и коммунистические философии в целом довольно критично оценивают влияние капитализма на человека. Марксистский гуманизм стремился определить, какое общество было бы наиболее благоприятным для процветания человека [9]. Апеллируя к ранним философским трудам Маркса, в которых он развивает свою теорию *отчуждения*, такой гуманизм полагает, что в капиталистических обществах человеческие свойства, отношения и действия трансформируются в свойства, отношения и действия созданных человеком вещей, которые становятся независимыми от него и управляют его жизнью. Человеческие существа превращаются в вещеподобные существа, которые ведут себя не по-человечески, а по законам вещного мира.

Элементы этой концепции неявно присутствуют в марксистском анализе товарного фетишизма.

К. Маркс также заимствовал философскую терминологию у Гегеля и Фейербаха, чтобы изложить критику капиталистического общества, основанного на «отчуждении» [10]. Благодаря своей деятельности в условиях рынка человек становится чуждым своим возможностям, продуктам своего труда, природе, в которой он живёт, другим людям и самому себе. Эта концепция не просто описательная, но и была использована в качестве основания для реализации политической программы де-отчуждения посредством изменения общественных отношений, смены общественно-политического строя [19].

Критика рыночной экономики и ее негативного влияния на человека, фактически его *расчеловечивания*, содержится также в работах представителя экзистенциальной философии Эрика Фромма, во французской феноменологии Сартра и Мерло-Понти, в философии «Новых Левых» – версии радикального марксизма 60-70 гг. XX века, служившей идейной основой противодействия расовой дискриминации, войне, неоколониализму. Такой же критической линии в отношении рыночной экономики придерживались представители Франкфуртской политической школы, которая критиковала общество потребления и, в то же время, советскую версию марксизма. Франкфуртская школа утверждала, что современное индустриальное общество превратилось в технократичную и тоталитарную систему, существующую за счет навязывания «ложного сознания» и ложных потребностей через СМИ и массовую культуру.

Значительно влияние гуманизм оказал на психологию и психотерапию. Хотя теория и практика психологии и психотерапии демонстрирует широкий спектр позиций, начиная с тех, которые последовательно отстаивают гуманистические ценности, и заканчивая теми, которые имеют редуционистский оттенок и фактически выступают инструментами социального контроля и манипулирования сознанием, именно гуманизм составляет ценностный стержень психологии и психотерапии, продолжая в конце XX – начале XXI века до определенной степени оставаться их ориентиром, несмотря на глубокую трансформацию всей системы гуманитарного знания.

В некоторых случаях, как это, например, характерно для гуманистической и экзистенциальной психологии и психотерапии, гуманизм определил основную направленность методов практической работы с личностью и само определение индивида. Гуманистическая психология рассматривает в качестве своего главного предмета личность как уникальную целостную систему, связанную с возможностью самодетерминации и самоактуализации. В гуманистической, экзистенциальной психологии в качестве основных предметов работы с личностью выступают высшие ценности, такие как творчество, любовь, свобода, ответственность, автономия, счастье, психическое здоровье и межличностное общение.

В качестве самостоятельного течения гуманистическая психология выделилась в начале 60-х годов XX века в Соединенных Штатах Америки, выступала характерным для культуры этой страны гуманитарным изобретением и даже своеобразной идеологией, воплощающей ценности либеральной

демократии. К данному направлению, прежде всего, могут быть отнесены Абрахам Маслоу, Карл Роджерс, Виктор Франкл, Ролло Мэй, Фредерик Перлз и другие.

В то же время, в последние несколько десятилетий очевидно снижение влияния гуманистической психологии и психотерапии на Западе. Они фактически исключены из круга политкорректных концепций человекознания, все более сдавая свои позиции под натиском постмодернистского и технократического мышления. В настоящее время именно такое мышление поддерживается ведущими западными академическими институтами, продвигающими то, что Норберт Винер назвал «наукой мегабаксов» [20], ориентированной на четко определенные задачи, узкую специализацию и краткосрочные перспективы восприятия реальности, а также безразличие к природе и человеку как имеющим какую-либо иную ценность кроме как служить маховику производства и потребления. Такая наука обслуживает интересы компаний максимизировать прибыль, правительств – максимизировать ВВП и обеспечивает тех и других средствами управления людьми [4].

Помимо этого, существует целый ряд факторов, обуславливающих усиление критического отношения к идеям традиционного гуманизма и попыток создания его альтернатив или новых исторических версий. Критика традиционного гуманизма в основном связана со следующими соображениями:

- Традиционный гуманизм антропоцентричен, рассматривает человека в качестве «венца творения» и «мерила всех вещей», а его интересы – как имеющие первоочередное значение, по сравнению с интересами других живых существ. Подобная позиция в истории человечества, в особенности, начиная с эпохи Просвещения и промышленных революций обернулась разрушительными последствиями человеческой деятельности для экосистемы планеты. В интересах сохранения жизни на Земле и существования самого человека антропоцентрическая позиция должна быть преодолена, и ей на смену должна прийти эоцентрическая позиция с ее иной этикой отношений человека с другими живыми существами, жизненной средой, миром природы.

- Раскрытие сущностных сил человека, его стремление к самореализации, счастью, здоровью, контролю над миром природы, в условиях рыночных отношений, либеральной демократии и развития nano-, био-, инфо-, когно-, социо-технологии (NBICS-технологии) тесно связано с изживанием традиционных представлений о человеке как смертном, подверженном старению и болезням биологическом существе с ограниченным потенциалом когнитивных способностей и возможностей контроля над своей судьбой. Стремление преодолеть эти ограничения связано с дрейфом традиционного гуманизма в сторону транс- и техногуматарных концепций человека, в большей степени отвечающий надеждам технократического крыла цивилизации на избавления человека от бремени биологических законов в соответствии с парадигмой человеческого освобождения (human exemptions paradigm).

Трансформация гуманизма в конце XX в. – начале XXI в.: трансгуманизм, техногуманизм, постгуманизм

Трансформация гуманизма в конце XX в. – начале XXI в. на Западе протекает главным образом под флагами постгуманизма, трансгуманизма, техногуманизма,

экогуманизма. Отношения этих течений современного гуманизма друг с другом в настоящее время являются предметом обсуждения. Их появление и развитие можно разделить на несколько этапов. Их предшественниками выступала критика западной модели человека, достигшая своего апогея в период постмодерна. Сами же понятия «постчеловек» и «постгуманизм» одним из первых применил литературный теоретик и писатель Ихаб Хассан. В своей работе 1977 года «Прометей как исполнитель: в поисках постгуманистической культуры» [15] он обратил внимание на постгуманизм как новое явление, появляющееся как ответная реакция на кризис гуманизма.

Донна Харауэй [12] представила термин «постгуманизм» в своей известной статье под названием «Манифест для киборгов: наука, технология и социалистический феминизм в 1980-е годы». Она описала появление киборгов на исторической арене [13], описывая их как одновременно людей и машин, воплощающих «... доэдипальный симбиоз, ... окончательное соединение всех человеческих и технических элементов в более высокое единство» (р. 150). По ее мнению, постчеловек [13] – это «сплав» животных и машин с людьми. Это частично машина, частично человек, частично животное, частично протез – синтетический, компьютеризированный и фармацевтически модифицированный» (р. 173).

В более поздней своей работе, «Пребывание в беде: создание родства в хтулуцене» [14] Д. Харауэй призывает к объединению людей и иных существ в интересах выживания. Человеческая исключительность, неокOLONиализм и дарвиновская теория оправдывают угнетение и уничтожение определенных категорий людей и других живых существ. Антропоцентризм выступает ведущей причиной экологического кризиса, который в настоящее время затрагивает всю планету и поддерживает проявления неравенства в общественной жизни. Деконструируя человеческую исключительность, постгуманизм открывает новые возможности действовать в соответствии с этической позицией в отношениях людей с себе подобными и с миром природы.

Один из основателей критического постгуманизма К. Хейлз [16] полагает, что постчеловек – это не только киборг, но и биологическое существо (р. 4), которое знаменует собой не столько конец человечества, сколько отказ от сложившейся в западных сообществах либерально-гуманистической концепции человека.

Несмотря на общие причины, лежащие в основе появления пост-, транс-, техно- и экогуманизма, между ними есть существенные и даже принципиальные различия. Если для трансгуманизма и техногуманизма характерен оптимизм и вера в движения человечества на более высокий уровень его технологического развития и способность преобразовывать окружающую среду в своих интересах, то постгуманизму и, особенно, экогуманизму, свойственно признание зависимости человека от среды и более осторожное или даже негативное отношение к тому, что человек делает с миром природы, включая биологическую основу самого человека.

Постгуманистическая и экогуманистическая точки зрения предполагают, что человеческая активность является результатом взаимодействия разных внутренних и внешних процессов, в которых человек участвует, но не способен их всецело контролировать. Человек рассматривается как (а) физически, химически, биологически и информационно зависимый от окружающей среды; (б)

побуждаемый к действию посредством сложной динамики средовых взаимодействий, а также как (с) не обладающий уникальными свойствами, но являющийся частью экосистемы и созданной человечеством искусственной среды [17].

Таким образом, постгуманизм и, особенно, экогуманизм, имеют более экологичную основу, по сравнению с трансгуманизмом и техногуманизмом, для которых характерен антиэкологизм и антропоцентризм. Трансгуманизм представляет собой такую политическую позицию и философскую концепцию, которые продвигают использование достижений науки и техники для улучшения умственных и физических возможностей человека. По мнению Р. Курцвайла [18] уже к концу XXI века мир будет населен преимущественно искусственными интеллектами в форме информационных программ, передающихся через электронные сети. Эти программы будут способны манифестировать себя в физическом мире в виде роботов, а также одновременно управлять множеством своих программируемых тел. При этом индивидуальные сознания будут постоянно сочетаться и разделяться, так что уже будет определено, сколько «людей» или «разумных существ» проживает на Земле. Новая пластичность сознания серьезно изменит природу личной идентичности человека. Физические, технологически опосредованные встречи между двумя людьми в реальном мире станут исключительно редкими. То, что традиционно понимается под субъектом, растворится в информационных потоках и электронных сетях. Такова позиция фанатов технического прогресса и искусственного разума, составляющих авангард трансгуманизма и техногуманизма.

Создаваемое ими новое дисциплинарное поле можно определить как «техногуманистику» или «трансгуманистику». Они определяют смысл нашего времени не как «конец человека», а «как расширение самого понятия «человеческого», которое охватывает всю совокупность сотворенного человеком, даже там, где он «кончается» как биологический организм и активный субъект. Как ни пугающе выглядят перспективы исчезновения человека в машинно-информационной цивилизации, важно понять, что оно заложено в кенотической природе самого человека, его способности к самотрансценденции, перенесению своей сущности в нечто радикально отличное от себя» [8].

В настоящее время трансгуманизм представлен не только в качестве гуманитарной доктрины, но и политического движения, реализуемого трансгуманистическими партиями в США и Западной Европе. Есть такая партия и в России. Как международное политическое движение, трансгуманизм провозглашает, что с помощью научно-технического прогресса удастся добиться фундаментальных изменений в человеке: значительно увеличить его умственные, физические и психологические возможности, ликвидировать старение, достичь бессмертия и прибегать к искусственному размножению.

Трансгуманизм противопоставляет себя учениям и организациям, отстаивающим экологические ценности и характерные для мировых религий идеи божественного происхождения человека. Он борется с инициативами своих оппонентов, ограничивающих передовые научные исследования и запрещающих, например, клонирование человека, использование эмбриональных стволовых клеток и некоторые другие технологии. Трансгуманисты поддерживают нано- и

био-, инфо- и когнитивные разработки в области искусственного интеллекта, загрузки сознания и крионики. Многие из них считают, что техническое развитие уже к 2050 году позволит создать постчеловека, способности которого будут принципиально отличаться от способностей современных людей. В этом помогут генная инженерия, молекулярная нанотехнология, создание нейропротезов и прямых сопряжений «компьютер-мозг».

С традиционным гуманизмом трангуманистов и техногуманистов роднит антропоцентризм и антиэкологизм, оптимизм и вера в возможности разума преодолеть основные вызовы человеческого существования. В то же время, там, где приверженцы традиционного гуманизма видят сложные моральные дилеммы и не хотят нарушать некоторые «красные линии», сторонники трангуманистических взглядов допускают возможность радикального решения основных проблем человечества на основе научных достижений.

Основная критика трангуманистических позиций состоит в следующем:

- Поскольку согласно трангуманистической позиции, человек является не законченной формой, а непрерывно совершенствующимся существом, вследствие безудержного развития технологий улучшения человеческих свойств имеется реальная опасность добавить к существующим в обществе формам неравенства между людьми, а также людьми и иными живыми существами новые формы дискриминации.

- Трангуманисты не только допускают возможность создания искусственных существ, превосходящих человека, но и стремятся к этому. Это может быть чревато тем, что такие искусственные существа окажутся доминирующими на планете и ограничивающими права и интересы людей.

- Наиболее принципиальный критический довод против трангуманизма со стороны традиционных гуманистов заключается в концепции *дегуманизации* или *расчеловечивания*, в опасности постепенной утраты человеком своей видовой, сексуальной, гендерной, культурной и духовной идентичности.

- Не менее серьезным является критика трангуманизма со стороны экологического лагеря гуманистики, поскольку трангуманизм как правило не рассматривает то, как человек в его настоящей и будущих версиях, а также те существа, которые он создаст, могут быть включены в экосистему, и как получение человеком биологических и технологических преимуществ повлияет на всю экосферу и отношения с другими живыми существами.

Обсуждая трангуманистические позиции, А. С. Гагарин и С. А. Новопашин [2] отмечают: «За всеми восторженными обсуждениями “умной пыли” (smart dust), “утилитарного тумана” (utility fog) прослеживается скрытая эскапистская интенция убежать от экзистенциальной проблематики, что говорит о глубоком экзистенциальном кризисе в мировоззрении, философии и культуре. Мы исходим из понимания, что суть экзистенции — это «существование человека именно как человека во всей проблематичности, трагичности собственного бытия», «экзистенция — это неналичное, сущностно-несубстанциальное бытие человека в качестве его возможности (человек есть то, чем он может стать), выражение единственности, уникальности каждого человека и его судьбы. Это сфера подлинного

бытия человеческой сущности, не данная мне, встреча бытия с сущим. Настоящее, подлинное существование есть существование в качестве экзистенции» (с. 16).

Новый гуманизм, экогуманизм

Пассионарной ветвью гуманизма в современных условиях, наиболее последовательно отстаивающей ценность человеческой и планетарной жизни выступает экогуманизм. Хотя экогуманизм иногда рассматривается как один из сегментов постгуманизма, он имеет ряд существенных отличий от него, а также транс- и техногуманизма. Как признает А. Гар [11], «постгуманизм декларирует себя как... экологически ориентированное направление мысли, хотя, по сути, выявляет скептическое отношение к жизни и не позволяет последовательно отстаивать экологические ценности... Продолжая характерную для постмодернизма линию деконструкции и скептицизма в отношении разума и антиэлитизма, постгуманизм поддерживает нейтральность как свое идейное преимущество, одновременно занимаясь навязыванием политкорректности и поддерживая новую «культуру отмены», защищая это на якобы научных основаниях... Постгуманистическое мировоззрение узаконивает безразличие... и ведет к развенчанию ценности человеческой и иных форм жизни и экосистем, поскольку некритично воспринимает экономический и технологический прогресс» (р. 43).

Экогуманизм обеспечивает более справедливую и непротиворечивую нравственную позицию в отношении человеческой и планетарной жизни, предлагая этическую основу для построения отношений с людьми и природой. Критически оценивая антропоцентризм, присущий традиционному гуманизму, экогуманизм, в то же время, берет из гуманистического мировоззрения все самое лучшее. Экогуманизм признает, что гуманизм как принцип мировоззрения не может ограничиваться созданием благоприятных условий для развития только человека, поскольку человека только тогда может рассматриваться как ценность, когда не меньшей ценностью, наряду с человеком, признается земная и вселенская жизнь; когда сам человек рассматривает себя ее частью, порождением и творцом.

Экогуманитарный подход отличается приверженностью фундаментальным аксиомам, связанным с необходимостью признания экологических законов и рассмотрением человечества как части системы планетарной жизни. Он основан на онтологии всеобщей взаимосвязи и отстаивает более широкую концепцию справедливости, распространяющуюся на людей и нечеловеческие формы жизни.

Экогуманизм освобождает гуманистическое мировоззрение от представлений о превосходстве людей или их определенных категорий над другими людьми и живыми существами. Экогуманизм отстаивает способность людей признавать и ценить другие человеческие и нечеловеческие формы жизни; связан с утверждением экологической идентичности людей, развивает чувство справедливости и ощущение себя субъектами, вступающими в отношения с другими субъектами – людьми, животными, растениями и экосистемами. «Эта человеческая диалектика признания предполагает... уважение свободы и значимости других... реализует нормы справедливости, связанные с пониманием роли человеческой составляющей экосферы, динамики и значимости экосистем, частью которых является человек» [6, р. 13].

Экогуманизм связан с таким представлением о жизни, когда она понимается как форма существования экосистем, сообществ живых организмов и элементов, находящихся в симбиотических отношениях друг с другом, координирующих друг с другом свою жизнедеятельность для того, чтобы способствовать общему благу, воспроизводя и развивая наиболее подходящие условия для совместной жизни [4].

Основные положения экогуманизма согласуются с положениями принятой в 2010 г. ЮНЕСКО концепцией нового гуманизма. Он означает умение гармонично сочетать традицию и результаты труда всех предшествующих поколений с требованиями современности. Эта традиция объединяет людей, создаёт общее пространство человеческого общения и сотворчества в третьем тысячелетии с его геополитическими, экономическими и экологическими вызовами.

Как отмечает Валерий Кувакин [5], «В наше время происходит глобализация ценностей гуманизма через общемировой диалог. Новый гуманизм – это солидарность с ближними и дальними народами. В XXI веке это уже не просто установление контактов, а глобальное сотрудничество, обобществление человечества». Новый гуманизм – это мировоззрение и образ жизни, которые утверждают ценность человека по отношению к самому себе, с одной стороны, равноправие и ценность по отношению к другим людям, обществу и природе, с другой стороны. Как и экогуманизм, новый гуманизм защищает право всех живых существ на счастье, развитие и проявление своих сущностных творческих сил, свободное и ответственное участие в жизни человеческого и биотического сообщества.

С точки зрения нового гуманизма принципиально важной является презумпция равноправия человека по отношению к другим людям и живым существам и даже пока ещё не известным формам жизни, в том числе, искусственным, создаваемым самим человеком. «Такая точка зрения ведёт к расширенному или *инклюзивному гуманизму*, отличительными чертами которого является включение в него нетрадиционных для европейского гуманизма позиций, связанных с экологическими представлениями о живом веществе планеты, экзобиологии и экопоэзисе – создании большого, удобного и красивого дома для всех живых существ.

Экогуманизм и новый гуманизм признают необходимость человеческого и экосистемного полилога, связанного со способностью разных людей и живых организмов, и их сообществ уважать и признавать интересы друг друга. Такой гуманизм способен выполнять *коммуникативную функцию*, то есть, функцию примирения, поиска компромисса и согласия. Экогуманизм и новый гуманизм предполагают полисубъектность такой коммуникации, когда активность личности и ее потребность в самореализации получают наиболее полное воплощение в условиях сотрудничества с другими людьми и разными формами жизни.

В экогуманизме и новом гуманизме просматриваются общие основы новой экологической, экогуманитарной парадигмы. Хотя осознание исторической бесперспективности антропоцентрической идеологии определяло зарождение новых представлений о человеке еще с конца XIX века, это осознание стало более обостренным начиная с последней четверти XX века и стимулировало поиск новых

основ для разработки экологических стратегий и формирования нового взгляда на человека как части единого целого «Природа (жизненная среда) – Человек».

На сегодняшний день экогуманизм и новый гуманизм отстаивают такой взгляд на человека, который признает его способность реализовать конструктивный план своего развития, двигаясь к созданию экологической цивилизации [6].

Трансгуманизм, постгуманизм и экогуманизм в современном искусстве

Современное искусство отражает разные грани гуманизма, включая постгуманизм, трансгуманизм техногуманизм и экогуманизм. Постгуманистическая перспектива в изобразительном искусстве, имеющая разнообразные отсылки к более ранним произведениям поп-арта и постмодернистскому дискурсу, например, ярко проявляется в творчестве такого американского художника, как Рон Инглиш. Его живописные произведения, игрушки и анимации являются символами современной культуры потребления, превращают трагедию в фарс, торжественность в клоунаду, а размышления в игру. Экспериментируя с образами массовой культуры, художник с сарказмом обнажает человеческое существование в современном мире сплошных симулякров, ложных героев ненастоящего мира, игроков расчеловеченной реальности, искусственных потомков тех, кто когда-то был способен переживать страх, гнев, раскаяние, любовь и сострадание.

Рис. 1 Р. Инглиш. Иллюстрация на тему «Герники» П. Пикассо.

Кайса фон Цайпель — яркий выразитель трансгуманистической перспективы. Особенно активно она исследует темы гендера и человеческой телесности, формирует гибридные тела и идентичности с небиологическими устройствами и продуктами. Она получила известность благодаря созданию скульптур из гипса. Однако в последнее время стала создавать женские фигуры из силикона – материала, который часто используется в имплантатах, секс-игрушках и кухонном оборудовании. Под силиконом находятся замурованные в тела ее героинь части манекенов или предметов, являющихся продуктами массового спроса. Отпиливая конечности и соединяя разрозненные части, фон Цайпель разрушает нормативные

тела; представляет их в противоестественных позах. Конечности трясутся, пальцы сгибаются, кожа морщится, а рот опускается, гротескно обыгрывая привычную физическую форму человека.

В ее многофигурной инсталляции «Альтернативное молоко» представлены такие работы как «Гей-молоко» и «Мамочка-журавль», образы юных девушек в процессе их перехода во взрослую женщину, а также образ силиконовой Мадонны – архетипической Великой Матери. Эстетика этих произведений может показаться одновременно гиперболической и антиутопической, является визуализацией непрерывного взаимодействия технологий с биологией. В центре этой трансгуманистической оргии находится человеческое тело. Прославляемый в разных культурах идеал женского плодородия, любви и связи между матерью и ребенком в ее инсталляции преобразуется в эталоны биокибернетической человеческой индустрии.

Рис. 2 Кайса фон Цайпель. Скульптура из инсталляции «Альтернативное молоко», 2022.

Рис. 3 Кайса фон Цайпель. Скульптура из инсталляции «Альтернативное молоко», 2022.

Характерным примером «искусства киборгов» могут являться «произведения» Нила Харбиссона и Муна Рибаса, созданные ими на основе собственных тел путем вживления в них электронных устройств, позволяющих получать световые и акустические волны и преобразовывать их в визуальные и ритмические образы. Эти художники как правило выступают вместе, представляя свои перформансы, во время которых они действуют как дуэт киборгов.

В голову Нила Харбиссона хирургическим путем вживлена миниатюрная антенна, позволяющая ему преодолеть те ограничения, которые были обусловлены ахроматопсией — типом дальтонизма, который делал его зрение

исключительно черно-белым. В результате разработанной им антенны он смог воспользоваться эффектом синестезии, слышать цветковые волны, преобразованные в звуковые сигналы. Возможность слышать цвета, в том числе невидимые для человеческого глаза ультрафиолетовые и инфракрасные, укрепила его убежденность в том, что он представляет собой уже нечто иное, чем «человек». Свою новую постчеловеческую идентичность он обозначает словом «киборг».

Его коллега Мун Рибас вживила в свой локоть чип, который считывает сейсмические сигналы, и многократно их усиливая, вызывает дрожь в руке. Подземные толчки от более сильных отдаленных землетрясений поначалу будили ее по ночам, вызывая ощущение, будто у нее два сердца – человека и земли. В первые месяцы жизни с такой антенной в локте она страдала от головных болей и быстро утомлялась, но затем адаптировалась. Во время выступлений Рибас переводит ощущаемую ею дрожь в игру на барабанах и танцы. Она подчеркивает, что вживленное в ее тело электронное устройство не является инструментом, а представляет собой часть ее тела.

Рис. 4 Томас Дамбо. «Мама Мими», 2019.

Примером экогуманистического вектора в современной культуре могут являться работы датского художника-эколога Томаса Дамбо, называющего себя «активистом искусства переработки отходов». Его проекты часто предполагают помощь определенной группе населения, спонсорскую поддержку экологического восстановления территорий. Хотя для создания своих произведений он нередко использует собранный им пластиковый мусор, в своем проекте «Лес» недалеко от Мехико для создания скульптур с изображением троллей он воспользовался остатками древесины. Со скульптурами можно взаимодействовать, например, ходить или лазать по ним. Они являются доступной частью сельской местности.

Одна из фигур в виде гигантского тролля, официально названная «Мама Мими» (Рис. 4), описывается Томасом Дамбо как местный житель, связанный с конкретным ландшафтом и живущими там людьми. «Мама Мими» – одно из восьмидесяти созданных Томасом Дамбо сказочных существ, в настоящее время обитающих по всей территории Соединенных Штатов и в иных частях планеты.

Экогуманистический тренд в современном искусстве также прослеживается в творчестве Патрисии Пиччинини – австралийской художницы, использующей разные художественные средства, включая живопись, графику, скульптуру, инсталляции, цифровую печать, видео и звук. Центральное место в творчестве Патриции занимает исследование отношений людей с окружающей средой, как искусственной, так и естественной. Важно значение она придает исследованию опыта сопереживания и связи в отношениях людей и животных. Своими работами она стремится повлиять на отношение современников к своей человеческой и животной идентичности, подчеркивая, что ее творчество обращено к личному эмоциональному и физическому опыту зрителей, их способности к сопереживанию животным как «родственникам» человека в мире, где животные, растения, машины и люди могут общаться друг с другом, хотя их «общение» на первый взгляд кажется странным и дистанцированным. Работы этой художницы способствуют пробуждению в зрителях чувства заботы, открытости и терпимости в отношениях с животными. Обращая внимание на животных, ее искусство также затрагивает острые социальные проблемы человечества, такие как неравенство и дискриминация, эксплуатация, насилие и ухудшение состояния окружающей среды.

Рис. 5 П. Пиччинини, «Сородичи», 2018.

Весьма показательным для экогуманистического взгляда на животных и человека является работа «Сородичи». Она представляет собой гиперреалистичную скульптуру размером с человеческое тело или тело орангутанга, изображающую семейство существ, похожих на орангутангов. Фигуры матери и двух ее детенышей имеют сходство как с орангутангами, так и людьми. Орангутанги являются тем видом животных, существованию которого угрожает вырубка лесов.

Эта работа является признанием общей основы животной идентичности разных видов, включая человека, позволяющей преодолевать разделение между людьми и животными. Особенностью орангутангов является то, что они являются ближайшими «родственниками» человека. Матери орангутанов, как и матери в человеческой популяции, заботятся о детенышах в течение многих лет. Генетический анализ и наблюдение за поведением приматов показывают, насколько мала разница между ними и человеком.

Ньютон Харрисон, который вместе со своей женой Хелен Майер Харрисон был основателем движения эко-арта, более сорока лет работал как художник и ученый вместе с биологами, экологами, архитекторами, представителями мира искусства, инициируя совместные обсуждения и проекты, реагируя на проблемы окружающей среды. С самого начала своей деятельности Харрисон считал, что искусство способно влиять на общественное мнение, позицию власти и бизнеса по вопросам экологии, и что представители мира искусства должны работать в тесном альянсе с учеными, политиками и обществом, обеспечивая междисциплинарное сотрудничество в интересах нашей планеты, стремясь создать широкий фронт борьбы за предотвращение экологической и гуманитарной катастрофы [3].

Харрисон признал, что, создавая свои работы, он способен напрямую общаться с миром природы, экосферой, называя ее «Сетью Жизни». Благодаря чему, человек возрождает и поддерживает свою экологическую идентичность, постигает себя как часть единой сущности «Природа – Человек». Примером реализации возможностей прямого общения с экосистемой мирового океана может выступать его проект «Сенсориум», являющийся это одновременно произведением искусства и науки.

Проект предполагает создание интерактивного трехмерного интерфейса, ориентированного на человека, в котором полы, стены и даже потолок действуют как «живые» поверхности, подключенные к данным о состоянии мирового океана в реальном времени. На эти поверхности передается визуальная и текстовая информация, что позволяет моделировать разные состояния мирового океана. Основываясь на элементах 2D, 3D, VR и сложных звуковых инструментах и объединяя их в единую среду, посетители имеют возможность получения нового опыта целостного, полисенсорного восприятия среды мирового океана, основанного на объединении визуальных, звуковых и тактильных ощущений в реальном времени.

Проект представляет собой сложную иммерсивную системы, обладающую способностью приобщать людей к экологическим знаниям и давать им возможность вступать в живой диалог с океаном. «Сенсориум» также является моделируемой средой упреждающего планирования, в которой океанографические проблемы, в основном созданные человеком, могут быть рассмотрены и решены после того, как они будут восприняты и поняты в их взаимосвязи друг с другом. Особый интерес представляет то, как океанические стрессоры взаимодействуют друг с другом, позволяя найти возможные решения экологических проблем, постигая огромную, сверхсложную систему мирового океана как живой сущности в ее взаимосвязи с человеком.

Как отмечает Ньютон Харрисон, «Сенсориум» может стать «голосом» мирового океана: «Он работает, чтобы сделать видимым то, что происходит в мировом океане, в любом месте и в любое время... «Голос океана» говорит правду о своих проблемах и потребностях – от больших до крошечных. Сочетание языков науки и искусства в этом проекте порождает глубокое сочувствие к океану, являющемуся по сути матерью самой жизни, находящейся под угрозой из-за наших собственных действий. Таким образом, подобная собору иммерсивная среда с многочисленными художественными, образными презентациями и объективными данными о состоянии океана добавляет эмоциональную силу воздействия на зрительскую аудиторию» [7].

Рис. 6 Схема расположения мест наиболее выраженных пластиковых загрязнений мирового океана в общем пространстве «Сенсориума»

Заключение

Человекознание - фундамент всего того, чем занимаются помогающие специалисты. Постигая и в определенной мере творя себя в акте познания человеческой сущности, мы опираемся на определенные гуманитарные идеи. При этом гуманистика как полидисциплинарная основа нашего постижения себя и других может также выступать ареной для творчества. Это значит не просто изучать сущность и проявления человеческого, используя методы научного познания и искусство, но и возрождать, поддерживать и формировать новые грани человеческого в процессе познания и диалога.

Масштабы преобразующей деятельности, связанной использованием технологий работы с психическими состояниями человека, его сознанием и самосознанием на протяжении XX века порой становились особенно впечатляющими. Ярким примером этого может служить основанное на идеях гуманистической психологии движение за развитие человеческого потенциала, зародившееся еще в 40-е годы и достигшее своего апогея в 60-е годы. Это пример реализации таких гуманитарных технологий, которые работают не только со сферой индивидуального, но и массового сознания, задавая тренды культуры.

Гуманитарное творчество начинается с гуманизма, судьба которого в настоящее время представляется неоднозначной и весьма спорной. Арт-терапия, как и иные прикладные области гуманитарной практики, нуждается в обновленной концепции человека, способной поддерживать в нас самих и в тех, с кем мы работаем, гуманитарное сознание и самосознание.

Арт-терапия, включая ее теорию и практику, по сути, является гуманитарным изобретением, совокупностью гуманитарных идей и средств их воплощения в виде культурных практик, творческих проявлений человека, форм сотрудничества арт-терапевтов с социокультурной средой, разными общественными институтами и миром природы. Однако, преобразовательный потенциал арт-терапии как гуманитарной технологии, способной преобразовывать самого человека и культуру, еще не нашел достаточного признания и пока не реализован, в том числе, из-за слабости гуманитарных позиций арт-терапевтов.

Учитывая то, что арт-терапия и весь кластер экспрессивных терапий, терапий искусством, опирается на возможности практической психологии, образования и медицины, с одной стороны, и искусства, с другой стороны, их возможности в качестве инновационных технологий преобразования культуры и человека, поистине огромны. Однако, результаты их применения далеко не очевидны и определяются нашими позициями в области гуманистики, нашей исторической волей к возрождению и развитию гуманизма как важнейшего условия сохранения и преобразования человека в его единстве культурой и миром природы.

Литература

1. Бондаренко А.Ф., Федько С.Л. Исследование представленности принципа культуросообразности в профессиональном сознании практикующих психологов // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2019. – Т. 11, № 5(58) [Электронный ресурс]. – URL: <http://mprj.ru> (дата обращения: чч.мм. гggg).
2. Гагарин А.С., Новопашин С.А. Экзистенциальные аспекты концепции постчеловека // Гуманитарные исследования. – 2020. – № 2 (27). – С.9-14.
3. Копытин А.И., Левин С.К. Интервью с Ньютоном Харрисоном // Экопоэзис: экогуманитарные теория и практика. – 2021. – Том 2, №1. [Электронный ресурс]. – URL: <http://ecopoiesis.ru> (дата обращения: 30.09.2022).
4. Копытин А.И., Гар А. Экопоэзис: манифест экологической цивилизации // Экопоэзис: экогуманитарные теория и практика. – 2023. – Т. 4, № 1. [Электронный ресурс]. – URL: <http://ecopoiesis.ru> (дата обращения: 30.09.2022).
5. Кувакин В.А. Новый гуманизм как стратегия ЮНЕСКО в XXI веке // Здоровый смысл. Специальный выпуск. – 2021. - №2 (63).
6. На пути к экологической цивилизации: экогуманитарная перспектива (международная коллективная монография) / Под общей ред. А. И. Копытина, А. Гара, Ж. Вана, С. К. Левина. – М.: Когито-Центр, 2024.

7. Харрисон Н. Сенсориум – мышление: из опыта работы Центра изучения форс-мажорных обстоятельств при калифорнийском Университете Санта-Круз // Экопоэзис: экогуманитарные теория и практика. – 2021. – Т. 2, № 1. [Электронный ресурс]. – URL: <http://ecopoiesis.ru> (дата обращения: 15.03.2024).
8. Эпштейн М.Н. От знания – к творчеству. Как гуманитарные науки могут изменять мир. – М.-СПб.: Центр гуманитарных исследований, 2016. – 480 с.
9. Alderson David. For humanism: explorations in theory and politics. – London: Pluto Press, 2017.
10. Arthur C.J. Economic and philosophical manuscripts // A Dictionary of Marxist thought / Eds. T. Bottomore, L. Harris, V.G. Kiernan, R. Miliband. — Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1991. — P. 165-175.
11. Gare A. Against posthumanism: posthumanism as the world vision of house-slaves // Borderless Philosophy. – 2021 – №4. – P. 1-56.
12. Haraway D. Manifesto for cyborgs: science, technology and socialist feminism in the 1980s // Socialist Review. – 1985 – Vol. 80. – P. 65-108.
13. Haraway D. Simians, cyborgs, and women: the reinvention of nature. – NY: Routledge, 1991.
14. Haraway D. Staying with the trouble: making kin in the chthulucene. – Durham, NC: Duke University Press. 2016.
15. Hassan I. Prometheus as performer: toward a posthumanist culture? // The Georgia Review. – 1977 – Vol. 31, №4. – P. 830–850.
16. Hayles N.K. How we became posthuman: virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics. – Chicago: University of Chicago Press, 1999.
17. Keeling D.M., and Lehman M.N. Posthumanism. Oxford Research Encyclopedia of Communication, 2018. doi: <http://10.1093/acref/ore/9780190228613.013.627>.
18. Kurzweil R. The Age of spiritual machines: When computers exceed human intelligence. – New York: Penguin Books, 2000.
19. Petrović, Gajo. Alienation // A Dictionary of Marxist thought / Eds. T. Bottomore, L. Harris, V.G. Kiernan, R. Miliband. — Oxford, UK: Blackwell Publishers, 1991. — P. 11-15.
20. Wiener N. Invention: the care and feeding of ideas. – Cambridge: MIT Press, 1993.

THE GEOPOLITICAL AND GEOECONOMIC SIGNIFICANCE OF THE ARCTIC MARITIME CORRIDOR

Valeri MODEBADZE

Georgian Technical University
modebadzevaleri07@gtu.ge

ORCID number: <https://orcid.org/0000-0002-1232-4841>

Abstract

This article examines the evolution and development of the Arctic maritime corridor, commonly known as the Northern Sea Route, along with its geopolitical and geoeconomic significance. If properly developed, this corridor could emerge as the shortest maritime route between Europe and Asia, playing a crucial role in enhancing trade and commercial relations between countries on both continents.

As global warming causes ice in the Arctic to melt, interest in the Northern Sea Route has surged among Arctic nations. This has led to fierce geopolitical rivalry among these states, each vying for dominance and control over these increasingly accessible maritime routes. The competition for control over these vital shipping lanes is intensifying, fueled by the economic opportunities they present for trade and resource extraction.

The interplay of environmental change, economic ambition, and geopolitical maneuvering underscores the Arctic's growing importance on the global stage. Major powers, such as China and Russia, are striving to establish alternative economic corridors that Western nations cannot easily intercept or control. This dynamic not only shapes the Arctic's future but also influences broader international relations, as nations navigate the complexities of cooperation and competition in this strategically significant region.

Keywords: The Arctic Maritime Corridor, The Northern Sea Route, Transcontinental Trade Routes, Geopolitical rivalry for the Arctic maritime routes

Introduction – transcontinental maritime trade routes in the Arctic

The Arctic Ocean presents three significant potential maritime corridors that are reshaping global shipping routes and economic opportunities: The Northeast Corridor, the Central Arctic Highway, and the Northwest Corridor. Each of these routes offers distinct advantages and challenges, reflecting the diverse geographic and geopolitical landscapes of the region.

Northeast Corridor: Also known as the Northern Sea Route (NSR), this corridor traverses across Eurasia, extending from the Barents Sea in the west to the Bering Strait in the east. It is particularly advantageous for shipping between Europe and Asia, significantly reducing transit times compared to traditional routes like the Suez Canal. The Northern Sea Route is gaining attention as melting ice increasingly opens up navigable waters, allowing for year-round shipping opportunities. However, the route is heavily influenced by Russia's policies and regulatory framework, as the country seeks to enhance its control and infrastructure along the corridor.

Central Arctic Highway: This corridor represents the shortest route to Western Europe, connecting North America and Eurasia directly through the Arctic. While it has the potential to become a vital shipping lane, its feasibility is currently contingent upon continued ice melt, which may allow for reliable navigation during summer months. The

Central Arctic Highway could significantly streamline trade between North America and Europe, but it also raises environmental concerns and necessitates the development of robust infrastructure to support safe maritime operations.

Northwest Corridor: Stretching across North America, this corridor runs along the Canadian Arctic Archipelago and connects the Atlantic and Pacific Oceans. The Northwest Passage has long been viewed as a potential shipping route, but its navigability has historically been limited by ice conditions. However, with the ongoing impacts of climate change, the passage is becoming increasingly accessible. This corridor offers opportunities for Canadian trade and resource exploration, but it is also subject to territorial disputes and regulatory challenges, particularly concerning Indigenous rights and environmental protection.

The emergence of these three maritime corridors in the Arctic Ocean highlights the region's growing significance in global trade (Chachanidze Gvantsa, 2021). Each corridor carries its unique set of opportunities and challenges, influenced by environmental factors, geopolitical interests, and the evolving landscape of international shipping. As nations navigate these complexities, the Arctic corridors are poised to play a crucial role in shaping future trade routes and economic development in the region.

The melting of Arctic ice has significantly intensified international competition in the region, as previously inaccessible areas are now opening up to navigation and resource extraction. This transformation creates new maritime routes, which not only enhance global trade connectivity but also provide opportunities for accessing untapped natural resources, including oil, natural gas, and minerals. As these changes unfold, the Arctic is becoming a focal point for geopolitical tensions and strategic maneuvering among world powers.

Moscow is actively working to bolster its influence in the Arctic, viewing the region as crucial to its national interests. Russia's extensive Arctic coastline and abundant resource reserves position it as a key player in the emerging Arctic economy. The Russian government has implemented policies aimed at asserting sovereignty over the Northern Sea Route and expanding military presence in the region, further solidifying its claims and control.

However, Moscow's ambitions often conflict with the interests of the United States and its NATO allies, who are also keen on maintaining their influence in the Arctic. The U.S. and its partners are concerned about Russia's military developments and assertive claims, which they perceive as challenges to international norms and security in the region. This dynamic has led to increased military activity, joint exercises, and heightened surveillance by NATO forces in the Arctic, as they seek to counterbalance Russian advancements.

Moreover, the competition over Arctic resources and shipping routes has prompted discussions about governance and cooperative frameworks among Arctic nations. While there is potential for collaboration on issues such as environmental protection and sustainable development, the underlying tensions and competing interests complicate these efforts. The need for effective dialogue and diplomacy is critical to prevent conflicts and ensure that the Arctic remains a zone of cooperation rather than confrontation.

The melting ice in the Arctic has catalyzed a new era of international competition, with significant implications for geopolitical dynamics. As Russia seeks to expand its influence in the region, it faces pushback from the U.S. and NATO allies, leading to a complex interplay of strategic interests that will shape the future of Arctic governance and security. Balancing competition with collaboration will be essential for ensuring stability and sustainable development in this rapidly changing region.

The evolution and development of the Northern Sea Route

The Northern Sea Route stretches along the northern coast of Russia, connecting Murmansk to the Bering Strait through the Arctic Ocean. This route is the shortest maritime passage between Europe and Asia, nearly twice as short as the traditional Suez Canal route. For instance, while a ship traveling from Japanese ports to Europe via Egypt typically takes about a month, the Arctic route can reduce this journey to approximately two weeks, significantly enhancing shipping efficiency.

The concept of a Northeast Passage has its roots in the 16th century, when European explorers embarked on ambitious journeys to discover a shorter route to Asia. During this era, the search for new trade routes was driven by the desire to access the lucrative markets of the East, particularly for spices, silk, and other valuable commodities.

In the mid-16th century, the first English expedition aimed at discovering a safe sea route to China via the Northeast Passage was launched, supported by the burgeoning trading community eager to expand into Asian markets. This ambitious endeavor involved equipping two ships for the perilous journey through the treacherous Arctic waters, a bold move given the limited knowledge of the region's harsh conditions and unpredictable ice (Институт океанологии им. П.П. Ширшова Российской академии наук, 2018). During this period, the southern maritime trade routes were firmly under the control of the Spanish and Portuguese. These dominant maritime powers not only kept their navigational charts closely guarded but also actively sought to thwart the efforts of English and Dutch traders attempting to access the lucrative markets of China and India. As a result, the search for alternative routes became a pressing priority for these emerging maritime nations (Институт океанологии им. П.П. Ширшова Российской академии наук, 2018).

Despite the high hopes for this expedition, the challenges proved insurmountable. The ships encountered severe weather conditions, thick ice, and navigational difficulties that prevented them from advancing east of Novaya Zemlya. Tragically, one of the vessels sank, taking its crew with it, while the other ship barely managed to escape, reaching the shores of the White Sea.

This ill-fated venture not only underscored the formidable obstacles of Arctic navigation but also highlighted the intense competition for trade supremacy among European powers during this era. The expedition's failure served as a stark reminder of the risks involved in exploration and the need for greater understanding of the Arctic environment. Nevertheless, it set the stage for future explorations, as nations like England continued to seek alternative routes to the East, driven by the promise of wealth and trade opportunities in Asia. The quest for a navigable Northeast Passage would persist, influencing maritime strategies and exploration efforts for generations to come (Институт океанологии им. П.П. Ширшова Российской академии наук, 2018).

Around the same time, Englishman Richard Chancellor enjoyed greater success in his explorations in search of the Northeast Passage from England to China. He became the first Western European to reach the Northern Dvina River, where he gained an audience at the court of Ivan the Terrible. Chancellor's visit was instrumental in establishing an English trading company in Moscow, which subsequently facilitated a trade route from the Northern Dvina to Persia via Russian territory. This development marked a significant milestone in establishing direct trade links between England and the East, allowing for the exchange of goods and ideas (Britannica, 2024).

In 1556-1557, a second English expedition, led by Stephen Borough, aimed to discover routes to the East through the Arctic seas. However, this venture encountered significant challenges and was unable to progress beyond Vaigach Island. Despite the limitations of this expedition, Borough's efforts contributed to the ongoing interest in Arctic navigation and the quest for alternative trade routes. The experiences of Chancellor and Borough underscored the complexities of exploration during this era and highlighted the emerging connections between England and Russia, paving the way for future trade endeavors in the region (Encyclopedia Arctica, 2024).

Henry Hudson, an English explorer, is perhaps best known for his voyages in the early 1600s, during which he explored parts of the Arctic and sought a passage that would connect the Atlantic and Pacific Oceans. His efforts, while ultimately unsuccessful in finding a direct route to Asia, laid the groundwork for future exploration and sparked interest in the navigational possibilities of the Arctic region.

In the 18th century under the leadership of a Danish explorer Vitus Bering, the Great Northern Expedition was conducted on an unprecedented scale. This ambitious undertaking aimed to map significant portions of the northern shores of North America, reach Japan, and, crucially for the context of the Northern Sea Route (NSR), conduct comprehensive geographical, geological, zoological, botanical, and ethnographic surveys across the northern regions of Russia, from the Pechora River to Chukotka. The Russian Academy of Sciences played a vital role in this expedition, helping to coordinate the extensive research efforts. Approximately 600 individuals participated directly in the scientific investigations, while several thousand more supported the expedition through various auxiliary roles. A fleet of ships was employed to facilitate the exploration, enabling the teams to navigate the challenging Arctic waters.

The expedition was organized into five detachments, each led by notable figures whose names have been immortalized in the geographical nomenclature of the Arctic. These leaders—Malygin, Minin, Ovtsyn, Sterligov, Chelyuskin, Pronchishchev, Dmitry, and Khariton Laptev—made significant contributions to the mapping and understanding of the region. Their explorations not only expanded the geographical knowledge of the Arctic but also laid the groundwork for future scientific research and navigation in these remote areas.

Bering's voyages contributed to the European understanding of the geography of the Arctic and the potential for a Northeast Passage. Bering's explorations revealed important maritime routes and connections between Asia and North America, further fueling the desire to find a viable trade route through the Arctic (Канделаки Етери, 1961)

Despite the challenges posed by harsh weather conditions and thick sea ice, the idea of a Northeast Passage persisted, capturing the imagination of explorers and nations alike.

Over the centuries, advancements in navigation, shipbuilding, and icebreaker technology have made the prospect of a navigable Northeast Passage increasingly feasible, particularly in light of climate change and the melting of Arctic ice.

The concept of establishing regular traffic on the Northern Sea Route emerged as early as the 1930s, but it wasn't until about forty years later that this vision became a reality with the introduction of icebreakers. The Soviet Union made substantial investments in the Northern Sea Route (NSR), recognizing its strategic importance for both military operations and resource transportation. During the Cold War era, the Northern Sea Route served as a vital corridor for the Soviet military, allowing for the movement of naval forces and supplies in the Arctic region. This was crucial for maintaining a presence in an area that was increasingly seen as geopolitically significant.

To enhance the navigability of the Northern Sea Route, the Soviet Union developed a fleet of nuclear-powered icebreakers, which played a pivotal role in overcoming the formidable challenges posed by Arctic conditions. These icebreakers were equipped with advanced technology that enabled them to cut through thick ice and maintain open shipping lanes during the harsh winter months. Their capability to operate in extreme environments not only facilitated military logistics but also supported the extraction and transportation of valuable natural resources, including oil, gas, and minerals found in the Arctic.

The commitment to developing nuclear-powered icebreakers was a hallmark of Soviet engineering and innovation. These vessels not only extended the shipping season in the Arctic but also allowed for increased year-round access to remote resource-rich areas. The ability to navigate the Northern Sea Route effectively thus became a cornerstone of Soviet economic strategy, enabling the country to exploit its Arctic resources while asserting its influence in the region.

In addition to military and resource transportation, the Soviet investment in the Northern Sea Route also included significant infrastructure development, such as ports and support facilities, which further enhanced the route's operational capacity. Real sailing in the Arctic sea and systematic research in general became possible only during the Soviet Period.

During the Soviet era, the Northern Sea Route served primarily for "Northern Supply," facilitating the delivery of goods to remote Arctic cities and towns during the summer months. Cargo traffic peaked in 1987, reaching an impressive 6.7 million tons. However, this figure declined significantly due to the deteriorating economic situation in the country, which impacted the viability of maritime operations in the region.

Following the collapse of the Soviet Union, the usage of the Northern Sea Route (NSR) experienced a significant decline. The disintegration of the Soviet state led to a decrease in military activity and resource transportation along the route, which had previously been a strategic corridor for both economic and geopolitical purposes.

With the end of centralized control and the subsequent economic turmoil in Russia and the surrounding regions, investment in infrastructure and shipping capabilities along the NSR dwindled. Many of the ports and facilities that had supported Arctic operations fell into disrepair, leading to reduced maritime traffic and a lack of maintenance for the existing navigational routes.

The Northern Sea Route experienced a resurgence in the 2000s, marked by the growth of domestic shipping. A significant milestone occurred in 2010 when the Danish carrier Nordic Barents became the first vessel to traverse the Arctic route for international transit without entering Russian ports. This journey involved transporting iron ore concentrate from Norway to China, highlighting the route's potential for global trade and its emerging role in international maritime logistics.

In recent years, interest in the Northern Sea Route has been rekindled due to climate change and advancements in icebreaker technology, as well as the growing demand for faster shipping routes between Europe and Asia. This resurgence indicates a potential revival for the NSR as countries seek to navigate the changing Arctic landscape and capitalize on its economic opportunities.

The Northern Sea Route has the potential to emerge as a viable alternative to the Southern Corridor in the future, primarily due to its significant advantage in speed for cargo delivery. The northern sea route is relatively shorter than the southern routes, therefore it can significantly reduce the cost of transporting goods by ship. By reducing transit times between Europe and Asia, this route could reshape global shipping logistics. However, there is a crucial caveat: the shortest route often presents greater challenges. Most of the year, the Arctic Ocean is covered in ice, with only a brief window for navigation—typically lasting 2 to 4 months, from late June to November. Even during this limited period, the weather in the Arctic can be unpredictable, as factors such as fog, poor visibility, and strong winds can significantly impact transit speeds and overall navigability.

The Arctic region presents unique logistical hurdles, such as the harsh climate and ice coverage that can significantly affect shipping schedules. Additionally, the current state of port facilities and icebreaker availability may not be sufficient to support the projected increase in cargo volume. There is a need for strategic planning and investment in infrastructure to enhance the operational capacity of the Northern Sea Route. Developing this infrastructure from the ground up presents a formidable challenge. It is not only a costly endeavor but also a long-term project that requires careful planning and investment. The construction of ports, enhancement of icebreaker fleets, and establishment of logistical networks involve significant financial resources and coordination among various stakeholders, including government agencies and private enterprises.

In summary, while the Northern Sea Route holds promise as an alternative shipping corridor, its realization depends on overcoming substantial logistical, financial, and regulatory hurdles. The successful establishment of a robust infrastructure will be critical to unlocking its full potential and ensuring its competitiveness in the global shipping landscape.

How the climate change increases the importance of the Northern Sea Route?

Climate change is driving the accelerated melting of glaciers in the Arctic, with temperatures in the region rising at twice the global average. This dramatic increase in temperature is leading to a significant reduction in ice cover, prompting scientists to predict that the Arctic could be entirely free of ice during summer months by 2030. Such a development would open the door to year-round navigation on the Northern Sea Route, a possibility that was previously unattainable.

The reduction in ice cover not only facilitates easier passage for ships but also diminishes the reliance on icebreaker escorts. This shift can lead to lower shipping costs, enhancing the competitiveness of the Northern Sea Route compared to traditional shipping lanes, such as those through the Suez Canal. As operational efficiencies improve, the Northern Sea Route may become an increasingly attractive option for global trade, reshaping maritime logistics and trade patterns in the process.

The Arctic maritime route is gaining increasing relevance due to the impacts of climate change and global warming, which are reshaping the navigability of this traditionally ice-bound region. As temperatures rise, the Arctic ice cap is melting at an unprecedented rate, opening up new shipping pathways that were previously inaccessible for much of the year. This transformation presents significant opportunities and challenges for international trade, environmental sustainability, and geopolitical dynamics.

The opening of the Arctic maritime route is also creating substantial economic opportunities. Countries bordering the Arctic, as well as interested non-Arctic nations, are looking to invest in infrastructure, logistics, and shipping services to capitalize on this newfound accessibility. This can lead to increased trade volumes and economic development in the region, particularly for Arctic communities that can benefit from enhanced connectivity and economic activity.

Rosatom is actively constructing a new series of nuclear icebreakers specifically designed for year-round operations along the Northern Sea Route. These icebreakers are equipped with powerful nuclear reactors, enabling them to break through ice up to 2.8 meters thick. Their primary objective is to facilitate continuous navigation in the Arctic, a feat that has historically been hindered by the region's harsh climatic conditions.

In 2020, Rosatom launched the nuclear icebreaker *Arktika*, heralded as the most powerful in the world. This groundbreaking vessel is capable of escorting large-capacity ships, significantly enhancing the feasibility of year-round maritime traffic in the Arctic. Following *Arktika*, the second icebreaker of the series, *Sibir*, began operations in January 2022, further bolstering Russia's capabilities in Arctic navigation.

In December 2022, the third icebreaker, *Ural*, successfully completed its inaugural operational voyage, demonstrating the effectiveness of this new class of vessels. Looking ahead, Rosatom plans to commission three additional nuclear icebreakers, *Yakutia*, *Chukotka* and *Leningrad* by the end of 2024 (Rosatom Newsletter, 2024).

These advancements in nuclear icebreaker technology are pivotal for ensuring safe and efficient navigation through the Northern Sea Route. By providing reliable escort services for commercial vessels, these icebreakers not only enhance shipping efficiency but also play a crucial role in the broader strategy of developing Arctic infrastructure and promoting sustainable economic activities in the region. As climate change continues to reshape the Arctic landscape, the deployment of these nuclear icebreakers will be instrumental in establishing the Northern Sea Route as a key maritime corridor in global trade.

Rosatom is developing and constructing floating nuclear power plants designed to supply energy to Arctic ports and facilities along the Northern Sea Route. These innovative power stations are critical for ensuring the stable operation of infrastructure

in the remote and challenging environments of the Arctic, where traditional energy sources can be unreliable or logistically difficult to deploy.

The floating nuclear power plants are specifically engineered to withstand the harsh Arctic conditions while providing a reliable and sustainable energy source. This is particularly important for supporting the growing demand for year-round navigation and operational capabilities in the region, which are essential for both commercial shipping and resource extraction activities.

Currently, four floating nuclear power plants are under construction. Once operational, these facilities will significantly enhance the energy supply for Arctic ports and related infrastructure, facilitating continuous maritime operations throughout the year. By providing a stable power source, these plants will enable the development of advanced logistics, improve safety, and support various activities, including scientific research, tourism, and environmental monitoring.

Additionally, the deployment of floating nuclear power plants aligns with broader efforts to promote sustainable energy solutions in the Arctic. By utilizing nuclear technology, Rosatom aims to reduce reliance on fossil fuels, minimize carbon emissions, and contribute to a cleaner energy future for the region. This initiative not only enhances the viability of the Northern Sea Route but also plays a crucial role in the overall economic development and environmental stewardship of the Arctic. As the region continues to evolve in response to climate change and increasing global interest, these floating nuclear power plants will be instrumental in supporting safe and efficient operations in one of the world's most remote areas.

Rosatom plays a pivotal role in coordinating the development of the infrastructure for the Northern Sea Route, focusing on several key areas including the creation and modernization of ports, the implementation of advanced navigation systems, and the enhancement of environmental safety measures. This comprehensive approach ensures that the Northern Sea Route not only becomes a viable maritime corridor but also prioritizes ecological sustainability.

To support safe and efficient navigation, active monitoring of ice conditions is conducted, allowing for the meticulous planning of optimal routes for ships. This proactive strategy minimizes risks associated with navigating through challenging Arctic waters, enhancing the overall safety of maritime operations.

One of the significant achievements in this endeavor has been the establishment of regular shipping routes between Murmansk and Kamchatka, featuring subsidized fares. This initiative has dramatically increased ship loading rates, rising from a mere 15% to an impressive 90% during the initial voyages. Such improvements not only benefit shipping companies but also enhance the economic viability of the Northern Sea Route as a whole.

Furthermore, the number of ports along the route has expanded from four to eleven, significantly bolstering the logistics network in the region. The extension of shipping lines to Vladivostok has further enhanced connectivity, facilitating increased transport volumes and making the Northern Sea Route a more attractive option for international shipping.

These developments collectively represent a substantial investment in the Arctic's maritime infrastructure, positioning the Northern Sea Route as a critical artery for global trade. By improving logistical efficiency and operational capacity, Rosatom's initiatives are instrumental in transforming the Northern Sea Route into a key player in the international shipping landscape, while also ensuring that environmental considerations remain a priority in the region's development.

Expansion of the the Arctic Maritime Corridor's capacity

Rosatom, in collaboration with the Russian Ministry for the Development of the Far East and Arctic, is actively working to boost cargo transportation volumes along the Northern Sea Route. Their ambitious goal is to achieve a transport volume of 100 million tons by 2026 and 200 million tons by 2030.

Between 2014 and 2022, the volume of cargo transported along the Northern Sea Route surged from 4 million tons to 34 million tons. This remarkable increase reflects a growing interest in the route from both Russian and international companies, highlighting its potential as a key maritime corridor for global trade.

The rising cargo volumes underscore the strategic importance of the Northern Sea Route not only for regional development but also for enhancing international shipping efficiency. As infrastructure and operational capabilities continue to improve, the route is poised to become an essential part of the global logistics network.

Agreements have already been established to facilitate the transportation of crucial commodities, including oil, liquefied natural gas (LNG), mineral fertilizers, and various metals, positioning the Northern Sea Route as a vital transport corridor for exporting high-value products. This strategic focus on key resources underscores the route's potential to enhance Russia's role in global trade, particularly in sectors where demand is consistently strong.

Rosatom's efforts are part of a broader initiative aimed at transforming the Northern Sea Route into a fully operational and competitive transport artery. This transformation is not only about increasing cargo volumes; it also involves implementing advanced infrastructure, improving navigational safety, and ensuring environmental sustainability.

By enhancing the capabilities and reliability of the Northern Sea Route, Rosatom is addressing both global economic demands and the challenges posed by climate change. The Arctic region's unique geography requires innovative solutions to navigate the harsh conditions while meeting international standards for environmental protection. As the Northern Sea Route evolves, it is poised to play a crucial role in facilitating trade across the Arctic, ensuring that it can effectively respond to both current and future demands in a rapidly changing global landscape.

The development of the Northern Sea Route represents a strategic investment in infrastructure that not only supports the transportation of essential commodities but also contributes to the resilience of Russia's economy in the face of global economic fluctuations and climate challenges. This initiative will ultimately enhance the region's connectivity, allowing for more efficient trade routes and greater integration into the global economy.

For Russia, the Northern Sea Route (NSR) holds significant strategic importance as it plays a crucial role in asserting the country's presence in the Arctic and enhancing its

geopolitical influence in the region. The Northern Sea Route is not merely a shipping lane; it is a pivotal component of Russia's broader Arctic strategy, which encompasses economic development, resource exploration, and national security.

By strengthening its control over the Northern Sea Route, Russia aims to solidify its status as a leading Arctic power. The route provides direct access to vast natural resources, including oil, natural gas, and mineral deposits, which are increasingly accessible due to climate change and the melting ice. As global demand for these resources continues to rise, the Northern Sea Route positions Russia to capitalize on its rich Arctic reserves, thereby boosting its economy and energy exports.

Moreover, the Northern Sea Route enhances Russia's connectivity with international markets, facilitating trade with key partners in Asia and beyond. This not only promotes economic growth but also enables Russia to leverage its geopolitical standing in negotiations and collaborations with other Arctic nations and global powers. As countries like China express growing interest in Arctic shipping routes, Russia's control over the Northern Sea Route allows it to shape the terms of engagement and establish strategic partnerships.

The Northern Sea Route also serves as a critical element of Russia's national security strategy. By asserting sovereignty over the Arctic and the Northern Sea Route, Russia can better protect its maritime interests and respond to potential security threats in the region. The establishment of military bases and increased naval presence along the route further underscores Russia's commitment to safeguarding its Arctic territory.

Additionally, the Northern Sea Route plays a role in enhancing Russia's influence in international discussions about Arctic governance and environmental protection. As an Arctic nation, Russia is positioned to advocate for its interests in forums like the Arctic Council, where issues related to climate change, indigenous rights, and sustainable development are increasingly at the forefront.

The Northern Sea Route is strategically vital for Russia as it seeks to assert its dominance in the Arctic, enhance its geopolitical influence, and secure economic benefits from the region's rich resources. By developing the Northern Sea Route, Russia aims to not only strengthen its national interests but also play a pivotal role in shaping the future of Arctic governance and international relations.

On August 1, 2022, a comprehensive plan for the development of the Northern Sea Route (NSR) through 2035 was officially adopted. This strategic initiative aims to enhance the infrastructure and operational capabilities of the Northern Sea Route, positioning it as a vital maritime corridor for global trade and resource transport.

The plan outlines several key projects, including the construction of the Utrenny liquefied gas terminal, which will facilitate the export of liquefied natural gas (LNG) and support the growing demand for cleaner energy sources. Additionally, the Sever Bay oil loading terminal is set to be developed, optimizing the logistics of oil transportation along the Northern Sea Route and enhancing Russia's capacity to export crude oil to international markets.

Another significant component of the plan is the establishment of the Yenisei coal terminal, which will enhance coal export capabilities, particularly to Asia. This terminal

is expected to play a crucial role in meeting the increasing energy needs of countries in the region, contributing to both economic growth and energy security.

Moreover, the plan includes the development of hydraulic structures designed to supply the Baimskoye field, a large copper and gold deposit in the Chukotka region. This infrastructure will enable efficient resource extraction and transportation, further integrating the Northern Sea Route into Russia's broader economic framework.

The plan also emphasizes the creation of marine transshipment complexes for liquefied natural gas in both Kamchatka and the Murmansk region. These complexes will serve as critical nodes for the handling and distribution of Liquefied Natural Gas, facilitating exports to global markets while promoting the use of cleaner energy alternatives.

Overall, the 2035 development plan for the Northern Sea Route is a multifaceted strategy aimed at transforming the NSR into a robust and competitive transport corridor. By enhancing infrastructure and operational efficiency, Russia seeks to capitalize on the region's vast natural resources and respond to the growing demand for energy and raw materials in international markets. This ambitious initiative not only aims to boost Russia's economic prospects but also positions the Northern Sea Route as a key player in the evolving landscape of global trade and maritime logistics.

In June 2023, Russian Prime Minister Mikhail Mishustin announced a substantial investment of approximately 2 trillion rubles for the development of the Northern Sea Route (NSR) over the next 13 years, with 600 billion rubles allocated from the federal budget. This ambitious plan encompasses the construction of 50 icebreakers and ice-class vessels, the development of new ports, and the establishment of an orbital satellite constellation dedicated to weather monitoring.

A key component of this initiative is the launch of five weather satellites in 2023, which will enable continuous monitoring of the Northern Sea Route. These satellites are expected to provide real-time data on weather conditions, ensuring safe navigation and operational support along all sections of the route. By enhancing weather forecasting capabilities, Russia aims to improve safety for maritime operations and optimize shipping routes, thereby making the Northern Sea Route more attractive for international trade.

This comprehensive investment not only seeks to bolster Russia's presence in Arctic shipping but also aims to enhance the overall infrastructure and operational efficiency of the Northern Sea Route. The development of icebreakers and ice-class vessels will be crucial for facilitating year-round navigation, while the expansion of port facilities will accommodate increasing cargo volumes and improve logistics.

Overall, the commitment to invest in the Northern Sea Route reflects Russia's strategic vision to transform the NSR into a vital maritime corridor, capable of supporting both domestic and international shipping demands while leveraging the region's vast natural resources.

China's geopolitical and Geoeconomic interests in the arctic region

The Chinese government has demonstrated considerable interest in actively participating in the development of the Arctic region, which is abundant in natural resources, including an estimated 30% of the world's natural gas reserves, along with significant deposits of oil, minerals, and rare earth elements. This wealth of resources

presents substantial opportunities for economic growth, energy security, and strategic advantage for China.

In addition to resource extraction, China recognizes the Arctic's potential as a critical transportation corridor. The opening of new shipping routes due to melting ice offers faster and more efficient pathways for global trade, connecting Asia with Europe and North America. This strategic interest aligns with China's broader Belt and Road Initiative, which aims to enhance trade connectivity and economic cooperation across multiple regions.

The emergence of Arctic sea corridors offers China a strategic advantage in transporting its products to Europe more quickly and cost-effectively, enabling it to bypass the traditional routes through the Indian Ocean and the Suez Canal. By utilizing these newly accessible Arctic shipping lanes, Chinese exporters can significantly reduce transit times, which not only enhances logistical efficiency but also lowers shipping costs (Chachanidze Gvantsa, 2021).

This shift allows for more streamlined supply chains, facilitating timely deliveries and improving competitiveness in the European market. Additionally, navigating the Arctic corridors helps to mitigate risks associated with congested shipping routes and geopolitical tensions that can affect passage through the Indian Ocean and Suez Canal.

As climate change continues to open up these routes, China's investment in Arctic infrastructure and icebreaker technology further positions it to capitalize on the opportunities presented by these maritime corridors. By leveraging these routes, China can enhance its trade relationships with European nations, ultimately reshaping its economic landscape and increasing its influence in global trade networks.

In its Arctic policy document published in 2018, China officially declared itself a "near-Arctic state," a designation that reflects its growing interest and involvement in Arctic affairs (The State Council Information Office of the People's Republic of China, 2028). This policy marks a significant shift in China's approach to the region, acknowledging the geopolitical, economic, and environmental implications of Arctic developments.

By identifying as a near-Arctic state, China aims to assert its rights and interests in a region that is becoming increasingly accessible due to climate change. The policy outlines China's commitment to participating in Arctic governance, promoting sustainable development, and fostering cooperation with Arctic nations. It emphasizes China's interest in scientific research, environmental protection, and resource exploration in the Arctic, positioning the country as a key player in shaping the future of the region (Swee Lean & Collin Koh, 2020).

China's engagement in Arctic affairs began in earnest with the acquisition of its first icebreaker, Xuelong-1, in 1993. This vessel marked the beginning of China's commitment to developing its capabilities in Arctic navigation. Since then, China has made significant investments in building its own fleet of icebreakers at domestic shipyards, enhancing its ability to operate in the challenging Arctic environment. These advancements not only bolster China's logistical capabilities but also signify its intent to play a more prominent role in Arctic affairs.

China General Nuclear Power Group (CGN) is set to complete the world's largest icebreaker, equipped with two nuclear power plants, by 2025. This groundbreaking

project represents a significant advancement in Arctic maritime capabilities, enhancing China's presence and operational capacity in the region.

The icebreaker is designed not only to facilitate navigation through the increasingly accessible Arctic waters but also to support the establishment of vital infrastructure aimed at ensuring robust transport links for resource extraction and export. CGN's initiative is part of a broader strategy to tap into the abundant non-renewable natural resources found in the Arctic and surrounding regions.

Among the key resources targeted for export are natural gas from the Yamal Peninsula and the Barents Sea, as well as oil from the Timan-Pechora Basin. These regions are rich in hydrocarbon deposits and are expected to play a pivotal role in meeting global energy demands. Additionally, the mineral resources of the Kola Peninsula, including nickel and other valuable metals, will be crucial for various industries, including technology and renewable energy.

Furthermore, the project will also facilitate the export of timber, a resource increasingly in demand due to China's growing construction and manufacturing sectors. The integration of this icebreaker into the transportation network will not only streamline logistics but also enhance the efficiency of resource extraction and distribution.

By investing in advanced icebreaking technology and infrastructure, CGN is positioning itself to become a key player in Arctic development and resource management. This initiative aligns with China's broader ambitions in the Arctic, including participation in international collaborations and investments that promote sustainable development in the region.

The completion of the world's largest nuclear-powered icebreaker by CGN in 2025 is a strategic move that underscores China's commitment to strengthening its presence in the Arctic. Through the development of necessary infrastructure and the extraction of valuable natural resources, China aims to enhance its economic interests while navigating the complexities of Arctic governance and environmental sustainability.

As China's economic potential continues to expand, its ambition to establish a shorter transcontinental trade route—specifically through the Northern Sea Route (NSR)—has grown significantly. This increased interest is driven by several factors, including the need for more efficient logistics, the desire to enhance trade connectivity, and the pursuit of energy security.

The Northern Sea Route offers a promising alternative to traditional shipping lanes, such as the Suez Canal, by significantly reducing transit times between Asia and Europe. For Chinese exporters and importers, this means lower shipping costs and faster delivery of goods, which is essential in today's fast-paced global market. As China seeks to strengthen its role as a global trade leader, optimizing maritime routes is a key strategic priority.

Additionally, the Northern Sea Route provides access to vast natural resources in the Arctic region, which are increasingly important for China's energy needs. The potential for shipping hydrocarbons, minerals, and other commodities through the Northern Sea Route aligns with China's broader goals of ensuring stable energy supplies and securing

critical raw materials for its industries. As Arctic resources become more accessible due to climate change, China's focus on the Northern Sea Route is likely to intensify.

Furthermore, China's participation in Arctic development reflects its strategic vision of expanding influence in this geopolitically significant region. By investing in infrastructure, including icebreakers and port facilities, China aims to establish itself as a key player in Arctic trade and resource management. This not only enhances its economic interests but also allows China to engage in international collaborations and partnerships with Arctic nations.

As China's economic capabilities expand, its commitment to developing the Northern Sea Route as a shorter and more efficient transcontinental trade route is increasingly pronounced. China's collaboration with Russia to establish a global transport corridor via the Northern Sea Route (NSR) has garnered significant attention in recent years. This partnership reflects a strategic alignment of interests between the two nations, as both seek to capitalize on the opportunities presented by melting Arctic ice and the potential for new shipping lanes.

This collaboration also has broader geopolitical implications. As both countries navigate a changing global landscape, their partnership in the Arctic serves to strengthen their positions against Western influence and assert their shared interests in the region. Joint efforts to develop the Northern Sea Route may also involve cooperation on resource exploration, scientific research, and environmental protection, further solidifying their ties.

Moreover, the focus on the Northern Sea Route highlights the importance of international collaboration in addressing the challenges and opportunities presented by climate change. As Arctic ice continues to melt, the need for sustainable practices and effective governance in the region becomes increasingly critical. Through their joint initiatives, China and Russia are positioning themselves as key players in shaping the future of Arctic shipping and resource management.

Both China and Russia are keen to develop an independent transcontinental trade route in the Arctic that the United States cannot intercept or dominate. This strategic initiative reflects their desire to establish a secure maritime corridor that enhances their economic interests while circumventing traditional shipping routes that may be subject to U.S. influence. This route not only offers a viable alternative to existing pathways but also serves as a means for both nations to assert their sovereignty and control over Arctic resources. Furthermore, the development of this independent trade corridor aligns with both countries' broader geopolitical goals, allowing them to strengthen their partnership in an increasingly multipolar world. By securing an Arctic trade route that is less susceptible to external pressures, China and Russia are positioning themselves to enhance their influence in global trade dynamics and ensure greater economic resilience.

Conclusion

Research has revealed that the competition for the Arctic Maritime Corridor has intensified, driven by geopolitical tensions surrounding maritime access as melting ice opens up new shipping lanes. This evolving landscape presents significant opportunities for various nations, each vying for influence and control over this strategically vital region. Countries such as Russia, the United States, Canada, and several European nations are

actively competing for rights to navigate these newly accessible waters, as well as for access to the abundant natural resources located beneath the Arctic seabed.

As the ice retreats, the Arctic Maritime Corridor has the potential to become a major artery for global trade, significantly reducing transit times between major markets in Asia and Europe. This potential has heightened the stakes, prompting nations to assert their territorial claims and secure favorable navigation rights. The region's riches, including oil, natural gas, and precious minerals, further amplify the competition, as these resources are essential for meeting the growing global demand for energy and raw materials.

In response to these shifting dynamics, there has been a notable increase in military activity in the Arctic. Countries are enhancing their naval capabilities, conducting military exercises, and establishing or reinforcing military bases in the region. This militarization reflects concerns over national security and the need to protect territorial claims in an area that is becoming increasingly contested.

Diplomatic efforts have also intensified as nations seek to establish clear guidelines and agreements regarding navigation rights and resource management. Forums such as the Arctic Council provide platforms for dialogue, but the complexities of competing interests often lead to tensions that complicate cooperative efforts. As Arctic nations navigate these challenges, the potential for conflict looms, particularly as non-Arctic nations, such as China, express interest in the region, further complicating the geopolitical landscape.

The battle for the Arctic Maritime Corridor is a multifaceted struggle encompassing geopolitical tensions, resource competition, and strategic calculations. As melting ice reshapes the Arctic, nations are compelled to assert their claims and prepare for a future where the region plays a critical role in global trade and energy supply. Balancing these interests while fostering cooperation will be essential to ensuring stability and sustainable development in this rapidly changing environment.

Bibliography

1. Britannica. (2024). Richard Chancellor - British seaman, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): <https://www.britannica.com/biography/Richard-Chancellor>
2. Chachanidze Gvantsa. (2021). axali abreSumis gzis strategiuli mniSvneloba da saqarTvelo, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): <https://gfsis.org.ge/files/library/opinion-papers/162-expert-opinion-geo.pdf>
3. Encyclopedia Arctica. (2024). Stephen Borough, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): <https://collections.dartmouth.edu/arctica-beta/html/EA15-12.html>
4. Канделаки Етери. (1961). По непроторенным дорогам, Издательство “Накадули”, Тбилиси, Грузия.
5. Институт океанологии им. П.П. Ширшова Российской академии наук. (2018). Северный морской путь. Взгляд океанолога, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): <https://ocean.ru/index.php/novosti-left/smi-o-deyatelnosti-instituta/item/1109-severnyj-morskoj-put-vzglyad-okeanologa>
6. Rosatom Newsletter. (2024) .Arctic Motion, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): <https://rosatomnewsletter.com/2024/08/29/arctic-motion/>
7. Swee Lean & Collin Koh .(2020) .China’s strategic interest in the Arctic goes beyond economics, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): <https://www.defensenews.com/opinion/commentary/2020/05/11/chinas-strategic-interest-in-the-arctic-goes-beyond-economics/>
8. The State Council Information Office of the People’s Republic of China. (2018). China’s Arctic Policy, available from World Wide Web (last accessed on 9th of November 2024): https://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm

KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU UYGULANMASINA İSTİSNA HALİ: SANAT ÖZGÜRLÜĞÜ KAPSAMINDA KİŞİSEL VERİLERİN İŞLENMESİ (KVKK M. 28/I-C)

Çiçek ERSOY

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Teknik Üniversitesi
İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi,
cicek.ersoy@itu.edu.tr, 0506-2876614
ORCID No 0000-0002-4724-8252

Ulaş BAYSAL

Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi
İşletme Fakültesi Öğretim Üyesi
baysalu@itu.edu.tr
ORCID No 0000-0003-0954-2183

Özet

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve ilgili mevzuat ile, özel hayatın gizliliğinin korunmasına ve kişisel verilerin korunmasına yönelik düzenlemeler yapılarak, kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlenmiştir. KVKK m. 28/I. maddesinde '*kişisel verilerin millî savunmayı, millî güvenliği, kamu güvenliğini, kamu düzenini, ekonomik güvenliği, özel hayatın gizliliğini veya kişilik haklarını ihlal etmemek ya da suç teşkil etmemek kaydıyla, sanat, tarih, edebiyat veya bilimsel amaçlarla ya da ifade özgürlüğü kapsamında işlenmesi*' de Kanun'un uygulama kapsamı dışında kalacak haller içinde sayılmıştır. Sanat özgürlüğünün korunduğu ve güvence altına alındığı bazı durumlarda, kişisel verinin sahibi, özel hayatının gizliliği ve kişisel verilerinin korunması menfaatini öne sürerek hukuki koruma talep edemeyecektir. Zira kanun koyucu, bu hallerde sanat özgürlüğünün korunmasındaki kamu menfaatini, kişisel verilerin korunması menfaatine üstün tutar. Tebliğ kapsamında Anayasa ile korunan sanat özgürlüğü ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin hakların nasıl dengeleneceği ve KVKK m. 28'de sayılan istisna hükmünün nasıl yorumlanacağı uygulamadan örneklerle (KVKK kararları ışığında) anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanat Özgürlüğü, Kişisel Veri, Mahremiyet, İfade Özgürlüğü, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu

EXCEPTION TO THE APPLICATION OF THE PERSONAL DATA PROTECTION LAW: PROCESSING OF PERSONAL DATA WITHIN THE SCOPE OF ARTISTIC FREEDOM (TURKISH DATA PROTECTION ACT ART. 28/I-C)

Abstract

With the Law on the Protection of Personal Data No. 6698 (KVKK) and the relevant Legislation, the protection of privacy and personal data have been regulated and the obligations of real and legal persons processing personal data, as well as the procedures and principles to be followed, have been introduced. According to Article 28/I of the KVKK, 'processing of personal data for artistic, historical, literary or scientific purposes or within the scope of freedom of expression, provided that it does not violate national defense, national security, public security, public order, economic security, privacy of private life or personal rights or does not constitute a crime' is listed among the cases that will be excluded from the scope of application of the Law. In some cases where artistic freedom is protected and secured, the owner of the personal data will not be able to request legal protection by asserting the interest of privacy of private life and

protection of personal data. Because in such cases, the legislator prioritizes the public interest in the protection of artistic freedom over the interest of protection of personal data. Within the scope of this paper, it will be discussed how the rights regarding artistic freedom and protection of personal data protected by the Constitution will be balanced and how the exception provision listed in Article 28 KVKK will be evaluated. The issue will be explained with examples from practice (in the light of KVKK decisions).

Keywords: Artistic Freedom, Personal Data, Privacy, Freedom of Expression, Law on the Protection of Personal Data

GİRİŞ

Sanat, bir yaratım süreci sonunda oluşan belli bir ifade biçimi ve toplumda var olan bir iletişim aracı ve düşüncüyü açıklama şeklidir¹. Bu açıdan bakıldığında sanat özgürlüğü için ilk olarak kişisel bir hak olarak sınıflandırılmıştır. Sanat özgürlüğü Anayasa'nın 27. maddesinde 'bilim ve sanat hürriyeti' başlığı altında düzenlenmiştir. Buna göre '*Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.*'

Sanat özgürlüğü, bireysel bir hak olarak kişilere sanat özgürlüğü kapsamındaki faaliyetler bakımından devletin müdahalesine ve etkileme girişimlerine karşı bir savunma hakkı sağlar. Bir başka deyişle, sanat özgürlüğü negatif statü hakkı olarak nitelendirilir².

Bilim ve sanat özgürlüğü, tıpkı basın ve haber alma özgürlüğü gibi, temel bir hak olan düşünce özgürlüğünün bir görünümü niteliğinde olup, devletin sanata karşı müdahalelerine karşı sanatçıya geniş bir koruma sağlar. Ancak bu koruma mutlak olmayıp, korumanın sınırını, üçüncü kişilerin yine Anayasa'ya göre korunan kişilik hakları çizer. Zira, eseri yaratan kişinin sanat özgürlüğünün sınırlarından biri, üçüncü kişilerin kişilik haklarının korunmasıdır. Bir başka deyişle sanatçı sanat özgürlüğünü, ancak başkalarının kişilik haklarını ihlal etmemek şartıyla kullanabilir. Burada çatışan menfaatler, sanatçının yaratma özgürlüğü ve sanat eserine konu olan kişinin kişilik haklarıdır. Sanat özgürlüğü ve kişilik hakları çatışmasını değerlendirirken her olaya uygulanacak mutlak ölçütler getirilmesi mümkün olmadığından, her somut olay, uyuşmazlığın kendi özelliklerine göre değerlendirilmelidir.

Sanat özgürlüğünün konusu olarak 'sanat eseri' tanımlanırken, sanat özgürlüğünün koruma alanı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun (FSEK) 1. maddesindeki eser kavramı ile sınırlı olmamalıdır³. Bir başka ifadeyle, FSEK anlamında eser olarak koruma şartlarını taşımayan yaratılar da sanatçının ifade ve düşünce özgürlüğünün kullanılması sonucu ortaya çıktıklarından, bunlar FSEK ile sınırlı olmaksızın, geniş bir hukuki korumaya tabidirler. Örneğin FSEK'e göre sahibinin hususiyetini taşımamak nedeniyle fikri bir eser sayılmayan herhangi bir yaratı, sanat özgürlüğünden kaynaklanan daha geniş korumadan yararlanabilir.

Basın özgürlüğü ve kişilik hakkının korunması arasında çıkacak bir çatışmada uygulanacak kriterler, kişilik hakkının korunması ve sanat özgürlüğü karşı karşıya geldiğinde, uyuşmazlığın niteliği ile bağdaşmaları şartıyla uygulama alanı bulabilirler. Bu

¹ Bingöl, 2011, s. 104.

² Atalay, 2004, s. 58.

³ Bellican, 2010, s. 536.

açından bu çalışmada sık sık basın özgürlüğünün sınırı olarak kişilik haklarının korunması, sanat özgürlüğü açısından da dikkate alınmalıdır.

1. KİŞİLİK HAKLARININ KORUNMASI VE SANAT ÖZGÜRLÜĞÜ

Kişilerin kişi olma niteliğine¹ bağlı, hukuk düzenince korunan tüm maddi ve manevi varlıklarına bağlı menfaatlerine kişilik hakkı denir. Bu çalışmada sadece kişilik kavramı ve kişilik hakkının içeriği incelenecek, ancak hukuk düzeni tarafından ne şekilde korunacağı (açılabilecek davalar²) üzerinde durulmayacaktır³.

Kişilik hakkı mutlak ve kişiye sıkı sıkıya bağlı bir haktır. Bir başka deyişle bu hak, kişilik hakkı ihlal edilen kişiyi sadece belirli kişilere karşı değil, hakkı ihlal eden herkese karşı korur. Kişilik hakkının konusunu malvarlığı değerleri değil, kişinin sadece kendisi açısından değer taşıyan birtakım manevi varlıkları oluşturur. Bu nedenle de bu haklar miras yoluyla mirasçılara geçmezler ve sahibinin ölümüyle kural olarak kendiliklerinden ortadan kalkarlar⁴. Türk Medeni Kanunu, kişilik ve kişilik hakkının üçüncü kişilerin hukuki işlem niteliğinde olmayan fiilleriyle yaptıkları saldırılara karşı korunması imkanı tanımıştır. Bu koruma kişiliğin tüm unsurlarını kapsadığı gibi, zarar verenin kusurlu olup olmadığına bakılmaksızın, kişilik hakkı saldırıya uğrayanların bu saldırıya karşı hukuki koruma amacıyla talep hakkı tanımıştır. Zira TMK'nun 24. maddesinin 1. fıkrasına göre *'hukuka aykırı olarak kişilik hakkına saldırılan kimse, hâkimden, saldırıda bulunanlara karşı korunmasını isteyebilir'*. TMK'nun 24. maddesinin ikinci fıkrasına göre şu sebeplerden birinin varlığı halinde ise artık kişilik hakkına yapılan saldırı hukuka aykırı olmaktan çıkar ve tazminat yükümü doğurmaz: Kişilik hakkı zedelenen kimsenin rızası, daha üstün nitelikte özel veya kamusal yarar ya da kanunun verdiği yetkinin kullanılması.

Kişilik hakkının hukuk düzenince korunan içeriği, kişinin maddi bütünlüğü üzerindeki hakları (özellikle hayatı ve bedensel bütünlüğü), kişinin manevi bütünlüğü üzerindeki hakları (kişinin şeref ve haysiyeti, itibarı, özel hayatı vs.), kişinin sır çevresi ve gizlilik alanı üzerindeki hakları ve son olarak da kişinin ekonomik varlıklarıdır (kişinin mesleki ve ticari itibarı, mesleki ve ticari sırları vs.)⁵. Kişilik hakkının bu sayılan unsurları aslında sınırlı sayıda olmayıp genişletilebilir. Bu nedenle kişinin korunmaya değer bulunan kişiliğine ait unsurların neler olduğunu önceden saptamak da mümkün değildir. Bu saptamayı önüne gelen somut olayda ancak hakim yapabilecektir⁶.

Hukuk düzeni kişiye bu sayılan unsurların korunmasına ilişkin menfaatini koruyorsa, artık kişilik hakkından söz edilir. Kişilik hakkı kişiye bu unsurlardan birine veya birkaçına yapılan saldırılara karşı dava hakkı verir ve böylece başkalarının bu alana müdahalesini engel olmak imkanı tanır.

¹ Hukuki anlamda kişi, haklara ve borçlara sahip olabilen varlıktır. Gerçek ve tüzel kişiler hukuki olarak kişidirler ve gerçek kişiler yanından tüzel kişilerin de sanat eseri yoluyla kişilik haklarının ihlal edilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturur.

² Saldırı tehlikesinin önlenmesi, saldırıya son verilmesi, saldırının hukuka aykırılığının tespiti, maddi tazminat, manevi tazminat, hukuka aykırı elde edilmiş kazancın kendisine verilmesi davaları.

³ Kişilik hakkı anayasa ve TCK gibi kamu hukuku karakterli kanunlarla korunduğu gibi, özel hukuk karakterli kanunlarla da (özellikle medeni kanun) korunabilir.

⁴ Bazı durumlarda kişiliğin postmortal (ölüm sonrası) korunması da mümkün olabilir.

⁵ Akipek/Akıntürk/Karaman, 2014, s. 346.

⁶ Akipek/Akıntürk/Karaman, 2014, s. 345.

Üçüncü kişinin tek bir davranışıyla bir kişinin kişilik hakkı unsurlarından bir veya birden fazlasının ihlal edilmesi mümkündür. Örneğin kişinin bir özel fotoğrafının o kişiyi rencide edici şekilde basında kullanılması hem şeref ve haysiyetin, hem özel hayatın hem de resim hakkının ihlali sayılabilir. Bu unsurlar arasında bir hiyerarşik ilişki yoktur. Birden kişilik hakkı unsurunun ihlal edilmesi ancak tazminatın miktarının belirlenmesi açısından önem taşıyabilir.

Kişilik hakkının görünümülerinden biri olan şeref ve haysiyet, kişinin insan olmak sıfatıyla sahip olduğu değerlerdir. İnsan onurunu zedeleyici ve insanı küçük düşürücü nitelik taşıyan söz, yazı veya resimle yapılan her türlü beyanlar şeref ve haysiyetin ihlali niteliği taşır. Şeref ve haysiyetin mutlak olarak korunması gerektiği yani şeref ve haysiyetin, kişinin toplumdaki yeri ve öneminden bağımsız olarak korunması gereken bir kişilik hakkı olduğu görüşü isabetli olarak doktrinde savunulmuştur¹. Kişinin genel şeref ve haysiyeti dışında mesleki veya ticari şeref ve haysiyeti de hukuken koruma altındadır. Bu kavramın içeriği ve dolayısıyla ihlalin ağırlığı da kişinin sosyal ve mesleki konumuna göre değişkenlik gösterebilir². Hukuken korunmaya layık görülen şeref ve haysiyet kavramı öncelikle sadece insan olmak sıfatından kaynaklanan bir çekirdek değer ve bunun ötesinde kişinin toplumsal ve mesleki statüsünden kaynaklanan değerlerden oluşur³.

Şeref ve haysiyetin ihlali sanatsal bir yaratı nedeniyle olabileceği gibi, basın yoluyla da olabilir. Anayasanın 28. maddesinin atfıyla⁴ 26. maddesine göre düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sınırlarının korunması amaçlarıyla sınırlanabilir. Basının toplumu aydınlatma ve bilgilendirme görevinden kaynaklanan haber verme işlevini başkalarının kişilik haklarını zedelemekten yapmaktır. Burada kamu yararının ağır bastığı basın ve haber alma hürriyeti ve kişinin kişilik haklarından kaynaklanan özel menfaatlerinin karşı karşıya gelmesi halinde bunlardan biri lehine karar verilip, diğeri sınırlandırılacaktır. Basın özgürlüğünün sınırlarından biri de şeref ve haysiyetin korunmasıdır.

Basın toplumu aydınlatma ve bilgi verme görevini iki yolla yerine getirir: haber verme ve değer yargısı verme yani eleştiri. Kişilik haklarına ve özel olarak şeref ve haysiyete karşı basın yoluyla yapılan müdahalelerde, müdahalenin eleştiri hakkı kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusuna cevap aranırken farklı ölçütler bir arada değerlendirilir. Öncelikle gerçeklik, güncellik ve kamu yararı unsurlarına bakılır. Daha sonra anlatım ve sergilenişteki ölçülülüğe bakılır⁵. Basına yansıtılan olayın gerçeğe uygun olması halinde şeref ve haysiyetin ihlal edilmediği kabul edilir. Ancak basında yer alan olay gerçek değilse, habere konu olan kişinin şeref ve haysiyetinin ihlal edildiği sonucuna varılır⁶. Basına yansıyan olayın gerçekliğinin yanında güncel olup olmadığı ölçütüne de

¹ Oğuzman/Seliçi/Özdemir, 2014, s. 142.

² Oğuzman/Seliçi/Özdemir, 2014, s. 144; Dural/Öğüz, 2014, s. 128.

³ Dural/Öğüz, 2014, s. 129.

⁴ Anayasa m. 28/III 'Basın hürriyetinin sınırlanmasında, Anayasanın 26 ve 27. maddeleri hükümleri uygulanır.'

⁵ Dural/Öğüz, 2014, s. 134, Akipek/Akıntürk/Karaman 2014, s. 389.

⁶ Kişinin kendi hayat hikayesi üzerindeki hakkı ve kişinin kendisini ile ilgili gerçeğe uygun bilgi verilmesi de kişilik hakkının parçaları olup, bu iki hakkın ihlali de kişinin şeref ve haysiyetinin ihlali kapsamında değerlendirilebilir. Basında yer alan haber kişinin kendi yaşam öyküsüne ilişkin ise gerçeğe uygun dahi olsa yaşam öyküsünün basına yansıtılmasının hukuka uygun olup olmadığına ilişkin tartışma için bkz. Bellican, 2010, s. 538.

dikkat edilmelidir. Basında, artık güncelliğini kaybetmiş bir olaya ilişkin olarak kişinin şeref ve haysiyetinin zedeleyici açıklamalar yapılması hukuka aykırı kabul edilir. Zira geçmişte kalmış bir olay açısından toplumun haber alma menfaatinden söz edilemez. Şeref ve haysiyete karşı basın yoluyla yapılan müdahalelerin ölçülülüğü de hukuka uygunluğunun tespitinde önem taşır. Haber, uygun bir amaca uygun bir araçla hizmet etmesi şartıyla hukuka uygun sayılır¹. Basın özgürlüğünün şeref ve haysiyetin korunması amacıyla sınırlandırılmasına ilişkin olarak uygulanacak bir diğer kriter ise kişi hakkında yapılan açıklamanın eleştiri sınırını aşıp aşmadığıdır. Eleştiri niteliğinde kabul edilebilmesi için basın açıklamasının gereksiz yere haysiyet kırıcı olmaması ve eleştiriye temel olan olayların objektif olarak yapılan açıklamayla beraber ve objektif olarak anlatılması gerekir.

Habere konu olan kişinin kamuya mal olmuş bir kişi olup olmadığı de şeref ve haysiyetin mi yoksa basın özgürlüğünün mü korunması gerektiği konusunda belirleyicidir. Kişi kamuya mal olmuş bir kişiyse koruma alanı daha sınırlı olacaktır. Zira hukuk düzeni kamuya mal olmuş kişilerin, kendi haklarında yapılan eleştirilere karşı daha hoşgörülü olmaları gerektiğinden hareket eder.

Şeref ve haysiyete basın yoluyla yapılan müdahalelerde ihlalin ağırlığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkacak tazminat miktarı belirlenirken basında açıklamada bulunan kişinin ifade biçimi ve basın organının ne kadar geniş bir kitleye ulaştığı ölçütlerine de bakılmalıdır. Basın organı ne kadar çok okuyucuya veya izleyiciye ulaşıyorsa kişinin uğradığı zarar da o kadar büyük olacaktır.

Basın özgürlüğünün ve sanat özgürlüğünün şeref ve haysiyetin korunması amacıyla sınırlanabiliyor olması arasında paralellikler mevcuttur. Sanat özgürlüğü ve kişinin şeref ve haysiyetinin korunmasındaki menfaatler çatışmasında da, tıpkı basın özgürlüğünde olduğu gibi bir tarafta sanatın ve sanatçının her türlü müdahaleden bağımsız şekilde yaratmasına ilişkin kamu yararı, diğer tarafta ise sanat eserine konu olan ve bu yolla şeref ve haysiyetine müdahale edilen kişinin kişisel menfaati karşı karşıya gelir. Basın yoluyla kişinin şeref ve haysiyetine yapılan hangi tür müdahalelerin hukuka aykırı olduğuna karar verilirken göz önüne alınacak kriterler, sanat eseri yoluyla şeref ve haysiyete yapılacak ihlaller açısından da uygulanabilir.

Kişinin kendi resmi ve sesi üzerindeki hakları da tıpkı şeref ve haysiyet gibi, kişilik hakkı kapsamında değerlendirilir ve bu nedenle herkes kendi resmi veya sesinin hukuka aykırı olarak kullanılmasını engellemek hakkına sahiptir. Resim kavramı kişinin bir fotoğrafta, filmde veya televizyondaki görüntüsü veya çizime konu olan resim ve karikatürü de kapsayacak şekilde geniş yorumlanır. Burada korunan kişinin dış görüntüsüdür ve bu görüntü tasvirinin ne şekilde yapıldığının bir önemi olmadığı kabul edilmelidir. Kişinin rızası olmadan resminin veya sesinin kullanılması, kişinin şeref ve haysiyetine veya özel alanına bir saldırı olmaksızın dahi, tek başına bir kişilik hakkı ihlali teşkil edebilir.

Kişinin resmi üzerindeki hakkı Türk Medeni Kanunu'nun kişilik haklarını koruyan hükümleri dışında Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu tarafından da korunur. Burada hukuk düzeni, kişinin dış görünüşüne ilişkin kişilik hakkına çoklu bir koruma bahşetmiştir.

¹ Dural/Öğüz, 2014, s. 132.

Kural kişinin resminin rızası olmadan kamuya arz edilemeyeceği olmakla beraber, bazı durumlarda kişinin görüntüsünün toplumla paylaşılması hukuka uygun olabilir. Bu hallerden ilki tıpkı diğer kişilik hakkı ihlallerinde olduğu gibi resmi yayınlanan kişinin resmin çekilmesi, yayınlanması veya kullanılmasına açık veya örtülü şekilde rıza göstermiş olmasıdır. Ancak burada rızanın kapsamını aşan kullanımlar yine hukuka aykırı sayılırlar. Örneğin bir düğünde rıza ile çekilmiş bir fotoğrafın daha sonra bir reklam için kullanılmış olması rızanın kapsamının aşılması nedeniyle hukuka aykırıdır.

Kişinin hayat alanı da, kişilik hakkının bir parçası olarak kabul edilir. Kişinin hayat alanına yapılan müdahaleler şeref ve haysiyetiyle ilgili olmasa dahi hukuka aykırı sayılabilir. Kişinin hayat alanı, kamuya açık alan, özel alanı (sır alanı) ve gizlilik alanı olarak üçe ayrılır. Kişinin kamuya açık alanı kişiye ilişkin herkesçe bilinen olay ve bilgilerden oluşan alanıdır. Bunların herkesçe bilinmesi toplum içinde meydana gelmiş olmalarından veya kişinin bizzat kendisi tarafından ifşa edilmiş olmasından kaynaklanabilir. Kişinin özel alanı ise sadece belirli sayıda kişi tarafından bilinen ve tüm topluma ifşa edilmemiş olay ve bilgilerden oluşan alanıdır. Bu belirli sayıda kişi, aile, akrabalar veya yakın arkadaşlar ve iş çevresi olabilir. Kişinin gizlilik alanı ise üçüncü kişilerle paylaşılmamış ve son derece sınırlı sayıda kişinin bilgisinde olabilecek bilgi ve olaylardan oluşur. Örneğin kişinin aile ilişkileri, hatıra defteri, banka hesapları gibi bilgiler kişinin gizlilik alanına girer. Bu tür bilgiler sır niteliğinde kabul edilirler. Kişinin sır çevresi ve gizlilik alanı üzerindeki hakları kişinin hayatının mahrem yönlerine kimsenin müdahalede bulunmamalarını ve bu alana ilişkin bilgi sahibi olan kişilerin de bu bilgileri ifşa etmemelerini istemek yetkisini tanır¹.

Tıpkı şeref ve haysiyetin basın yoluyla ihlali konusunda olduğu gibi, kişinin hayat alanına yapılan müdahalelerde de kişinin sıradan bir kişi mi yoksa kamuya mal olmuş bir kişi mi olup olmadığına bakılır. Kişinin kamuya açık alanında gerçekleşen olayların basın yoluyla topluma sunulması kural olarak kişinin şeref ve haysiyetini ihlal etmez. Burada kişinin kamuya mal olup olmadığına bir önemi yoktur. Ancak kişinin kamusal alandaki varlığı ve yaşadığı olaylar kişinin şeref ve haysiyetini ölçsüz olarak zedeler şekilde topluma sunulursa, bu müdahaleler hukuka aykırı kabul edilebilir. Bazı durumlarda kişinin kamuya açık alanındaki paylaşımlara rızası olduğu kabul edilir ancak bu rızanın sınırını aşan paylaşımlar yine hukuka aykırıdır. Örneğin bir televizyon programı çekimi için yapılan bir sokak röportajının yayınlanmasına izin veren kişinin görüntüleri daha sonra bir reklam filmi için kullanılıyorsa bu durum artık kişilik haklarına aykırı kabul edilmelidir². Kişinin kamuya açık alanda yaşadığı olayların toplumla paylaşımında açıkça bir kamu yararı varsa (örneğin bir trafik kazasına veya toplumsal bir olaya ilişkin görüntülerin yayınlanması veya bununla ilgili haber yapılması) artık kişilik hakkı ihlalinden söz edilemez.

Kişinin özel alanına yapılan müdahale söz konusu olduğunda öncelikle kişinin sıradan bir kişi mi yoksa tanınmış (kamuya mal olmuş) bir kişi mi olduğuna bakmak gerekir. Sıradan bir kişinin sınırlı kişiler tarafından bilinmesini istediği özel alanına yapılan müdahaleler kural olarak hukuka aykırıdır. Bir kişinin başka birinin özel alanına ilişkin öğrendiği bilgileri toplumla paylaşması, o kişinin özel alanına yapılan hukuka aykırı bir müdahaledir. Kişinin özel alanına ilişkin bilgilerin ne amaçla, ne kadar geniş bir kitleyle,

¹ Akipek/Akıntürk/Karaman, 2014, s. 346.

² Bellican, 2010, s. 23.

ne şekilde ve ne ölçüde paylaşıldığı gibi kriterler hukuka aykırılığın belirlenmesinde rol oynarlar. Kamuya mal olmuş kişilerin özel yaşam alanlarının daha sınırlı olacağı kabul edilir. Bir başka deyişle, kamuya mal olmuş kişilerin özel hayatlarının ifşa edilmesi, üstün nitelikte kamu yararına dayandırılabilir.

Kamusal ve özel alan sınırlaması mekânsal değil, kavramsal olarak yapılmalıdır. Bir başka deyişle, bireyin özel yaşamı sadece kapalı kapılar ardında değil, kamuya açık mekanlarda da korunabilir. Kişinin toplum içinde yaşadığı her olay doğrudan kamuya açık alanda yaşanmış sayılmaz. Örneğin tanınmış bir kişinin bir restoranda yemek yerken alkol aldıktan sonra dans ederken çekilen fotoğraflarının yayınlanması her ne kadar olay topluma açık bir mekanda gerçekleşse de, kişinin kamusal alanına değil, özel alanına dahil sayılır ve bu nedenle de bu paylaşım hukuka aykırılık teşkil edebilir¹. Benzer şekilde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 'Carolyn' kararında, Monaco prensesi Carolyn'in çocukları ile alışveriş yaparken çekilen fotoğraflarının izinsiz yayınlanmasını, olay her ne kadar kamusal alanda gerçekleşmiş dahi olsa kişilik haklarının ihlali olarak yorumlamıştır. Zira burada aile kavramı kişinin özel hayatına girer ve kişinin ailesiyle yaşadığı olaylar her ne kadar kamusal mekanda da gerçekleşse, kişinin üçüncü kişilerden sakınacağı ve hukuken korunan özel hayatının bir parçası sayılır.

Kişinin özel alanına sanat yoluyla yapılan müdahalelerde yukarıdaki açıklamalar kıyasen uygulanabilir. Kişinin özel alanının edebiyat eserine konu olması şeklinde ortaya çıkabilecek bir hukuki çatışmada sanat özgürlüğünden mi yoksa kişilik haklarının korunmasından yana mı karar verileceği aşağıda Mephisto ve Esra kararları göz önüne alınarak ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Kişinin gizli sır alanı ise kişinin en özel ve üçüncü kişilerden en sakındığı alanı olup bu alana ilişkin neredeyse mutlak bir hukuki koruma mevcuttur. Kişinin sağlık bilgileri, duygusal ve cinsel yaşamı kişinin gizlilik alanına dahil olup bu bilgilerin karşısında basın veya sanat özgürlüğünün korunması neredeyse mümkün değildir. Burada kişinin kamuya mal olmuş bir kişi olup olmadığına bakılmasına gerek olmaksızın mutlak bir koruma alanı yaratılmıştır.

2. SANAT ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KİŞİNİN ÖZEL HAYATI KARŞISINDA KORUNMASI

Sanat özgürlüğü, sanatçının fikir ve yaratma özgürlüğünün ve sanatçının bireysel yaratıcılığı sonucu ortaya çıkan sanat eserinin korunması amacını taşır. Bilim ve sanat özgürlüğü, tıpkı basın ve haber alma özgürlüğü gibi, temel bir hak olan düşünce özgürlüğünün bir görünümü niteliğinde olup, devletin sanata karşı müdahalelerine karşı sanatçıya geniş bir koruma sağlar. Ancak bu koruma mutlak olmayıp, korumanın sınırını, üçüncü kişilerin yine Anayasa'ya göre korunan kişilik hakları çizer. Zira, eseri yaratan kişinin sanat özgürlüğünün sınırlarından biri, üçüncü kişilerin kişilik haklarının korunmasıdır. Bir başka deyişle sanatçı sanat özgürlüğünü, ancak başkalarının kişilik haklarını ihlal etmemek şartıyla kullanabilir. Kişilik hakkının korunması ise kişiliği oluşturan temel değerlere (vücut bütünlüğü, şeref ve haysiyet, hayat alanı, resim gibi) yönelen saldırılara karşı kişilere güvenli bir alan sağlar. Kişisel verilerin korunması ve sanat özgürlüğünün korunması arasındaki ilişki, denge mekanizmasının sağlıklı şekilde kurulmasına dayanır. Kişisel verilerin sanat özgürlüğü kapsamında işlenmesi de bu bağlamda kişisel verilerin korunması hukukunun uygulama istisnalarından biri olarak

¹ Karabağ Bulut, 2010, s. 1082.

kabul edilmektedir. Sanat özgürlüğü söz konusu olduğunda belli koşullarda kişisel veri korumasının bir anlamda göz ardı edilmesi söz konusudur. Bu iki menfaat çatıştığında hangi kriterlere bakılarak bir tercih yapılması gerektiği sorusu somut olayın özelliklerine göre cevaplanacaktır. Sanatçının sanat özgürlüğü ile korunan menfaati ile sanat eserine konu olan kişinin kişilik haklarından doğan menfaatinin çatışması halinde hangisinin korunacağı meselesi, bu çatışmanın özü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişisel verilerin korunması hakkı ve özel hayatın gizliliği çok iç içe geçmiş iki kavramdır. Kişisel verinin korunması, tarihsel olarak ve özü itibarıyla özel hayatın gizliliği hakkından türeyerek bağımsız olarak korunan bir menfaat halini almıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de kişisel verilerin korunmasına ilişkin kararlarını genellikle olarak AİHS'in özel yaşamın gizliliği hakkını koruyan 8. maddesi¹ kapsamında verir ve bu madde kapsamında değerlendirir. Ancak kişisel verilerin korunmasının, zaman içinde özel yaşamın gizliliği hakkını aşan özellikler göstermesi nedeniyle, özel hayatın gizliliği ile bağlantılı ancak bağımsız bir hak alanı olduğu söylenebilir².

3. KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI HUKUKU

Kişisel verilerin korunması hukuku, bireylerin kişisel verilerinin işleme, aktarılma, saklanması ve güvenliği ile ilgili haklarını korur ve bu konulara ilişkin kuralları belirler. Kişisel verilerin korunması hukuku Anayasa'nın 20. maddesinin üçüncü fıkrasında '*Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.*' hükmü ile güvence altına alınmıştır.

6098 sayılı Kanun'un amacı, Kanun'un 1. maddesinde '*kişisel verilerin işlenmesinde başta özel hayatın gizliliği olmak üzere kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemek.*' olarak ifade edilmiştir.

6098 sayılı Kanun'un uygulama alanının 'kişisel veriler' ile sınırlandırılmıştır. Kişisel veri, 6098 sayılı Kanun'un üçüncü maddesinde '*bir gerçek kişinin özelliklerini ifade eden ve o gerçek kişiyi diğerlerinden ayırmaya hizmet eden her türlü bilgi*' olarak tanımlanmaktadır³ ve Kanun sadece bu tanım kapsamındaki kişisel veri niteliğini haiz bilgiler açısından uygulanır. Bu tanımın dışında kalan bilgiler zaten en baştan Kanun'un uygulama alanı dışında kalacaktır.

¹ Özel ve aile hayatına saygı hakkı 1. Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve yazışmasına saygı gösterilmesi hakkına sahiptir. 2. Bu hakkın kullanılmasına bir kamu makamının müdahalesi, ancak müdahalenin yasayla öngörülmüş ve demokratik bir toplumda ulusal güvenlik, kamu güvenliği, ülkenin ekonomik refahı, düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli bir tedbir olması durumunda söz konusu olabilir.

² Küzeci, Akademik Bakış, 2023, s. 52.

³ Kişisel veri kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için Ersoy, 2023, s. 103 vd.

4. SANAT ÖZGÜRLÜĞÜ VE KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI DENGESİNİN KVKK M. 28/I AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

6098 sayılı Kanun'un 28. maddesi, 'istisnalar' başlığı altında, kişisel verilerin işlenmesine ilişkin bazı istisna ve muafiyetleri düzenler. Bu istisnalar dar yorumlanmalıdır ve somut olayın özelliklerine göre korunan haklar (kişisel verilerin korunması ve sanat özgürlüğü) arasındaki denge mekanizması mutlaka değerlendirilmelidir. Bu hükümde ilk fıkrada Kanun'dan mutlak muafiyet hali düzenlenmiştir ve bu fıkrada sayılan şu durumlarda Kanun uygulanmaz:

- a) *Kişisel verilerin, üçüncü kişilere verilmemek ve veri güvenliğine ilişkin yükümlülüklere uyulmak kaydıyla gerçek kişiler tarafından tamamen kendisiyle veya aynı konutta yaşayan aile fertleriyle ilgili faaliyetler kapsamında işlenmesi.*
- b) *Kişisel verilerin resmi istatistik ile anonim hâle getirilmek suretiyle araştırma, planlama ve istatistik gibi amaçlarla işlenmesi.*
- c) *Kişisel verilerin millî savunmayı, millî güvenliği, kamu güvenliğini, kamu düzenini, ekonomik güvenliği, özel hayatın gizliliğini veya kişilik haklarını ihlal etmemek ya da suç teşkil etmemek kaydıyla, sanat, tarih, edebiyat veya bilimsel amaçlarla ya da ifade özgürlüğü kapsamında işlenmesi.*
- ç) *Kişisel verilerin millî savunmayı, millî güvenliği, kamu güvenliğini, kamu düzenini veya ekonomik güvenliği sağlamaya yönelik olarak kanunla görev ve yetki verilmiş kamu kurum ve kuruluşları tarafından yürütülen önleyici, koruyucu ve istihbari faaliyetler kapsamında işlenmesi.*
- d) *Kişisel verilerin soruşturma, kovuşturma, yargılama veya infaz işlemlerine ilişkin olarak yargı makamları veya infaz mercileri tarafından işlenmesi.'*

Bu düzenlemenin ç) bendinde kanun koyucu, sanat amacıyla kişisel verilerin işlenmesi için istisna getirirken, önşart olarak '*millî savunmayı, millî güvenliği, kamu güvenliğini, kamu düzenini, ekonomik güvenliği, özel hayatın gizliliğini veya kişilik haklarını ihlal etmemek ya da suç teşkil etmemek kaydıyla*' ifadesini kullanmıştır. Bir başka deyişle sanatçı, sanat özgürlüğü kapsamında kişisel veri işleyecekse, bu durumun 6098 sayılı Kanun'dan istisna tutulması için aşağıdaki koşulların kümülatif olarak gerçekleşmesi gerekecektir:

- Sanat özgürlüğü kapsamında korunabilecek bir yaratı olması
- Bu eser yaratılırken kişisel verilerin işleniyor olması
- Kişisel veri işleme faaliyetinin millî savunmayı, millî güvenliği, kamu güvenliğini, kamu düzenini, ekonomik güvenliği, özel hayatın gizliliğini veya kişilik haklarını ihlal etmemek ya da suç teşkil etmemesi

Hükmün ikinci fıkrasında ise kısmı muafiyet halleri düzenlenmiştir:

- a) *Kişisel veri işleminin suç işlenmesinin önlenmesi veya suç soruşturması için gerekli olması.*
- b) *İlgili kişinin kendisi tarafından alenileştirilmiş kişisel verilerin işlenmesi.*
- c) *Kişisel veri işleminin kanunun verdiği yetkiye dayanılarak görevli ve yetkili kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarınca,*

denetleme veya düzenleme görevlerinin yürütülmesi ile disiplin soruşturma veya kovuşturması için gerekli olması.

ç) Kişisel veri işlemenin bütçe, vergi ve mali konulara ilişkin olarak Devletin ekonomik ve mali çıkarlarının korunması için gerekli olması.'

İkinci fıkrada sayılan bu durumlarda Kanun prensip olarak uygulanır ancak veri sorumlusu belirli yükümlülükleri yerine getirmek zorunda değildir.

SONUÇ

Sanat özgürlüğüne ilişkin normların koruma alanı sanatçının özgür yaratma ve eserini umuma arz etme alanını korumaktır. Buna karşılık kişinin özel hayatını ve verilerini koruyan kuralların amacı öncelikle bireye kişisel bilgilerini saklayacak bir güvence alanı sağlamaktır. Sanatçının menfaati (sanat özgürlüğü/sanatçının yaratma özgürlüğü) ve sanat eserine konu olan kişinin menfaati çatıştığında somut olayın özelliklerine göre ve çok sayıda ölçüte bakılarak bir değerlendirme yapılmalıdır. Bir başka deyişle bu tür menfaat çatışmalarında önceden uygulanacak ve hakkaniyete uygun sonuç verecek tek tip bir formülden bahsedilemeyeceğinden, her somut olayda olayın niteliğine uygun tüm kriterleri beraberce değerlendiren hukukçu, adeta bedene uyan bir elbise dikmek gayretinde olmalıdır.

6098 sayılı Kanun ile özel olarak düzenlenmiş olan kişisel verilerin korunması hakkı, sanat özgürlüğü karşısında belirli durumlarda hukuk düzeni tarafından korunmaz. Zira kanun koyucu da Kanun'un 28. maddesinin birinci fıkrasında açıkça sanat özgürlüğü kapsamında kişisel verilerin kullanılması Kanun'un kapsamı dışına çıkarmıştır. Ancak bu istisna hükmü dar yorumlanmalıdır. Somut olayın özelliklerine göre ve sanat özgürlüğü ve somutlaşan kamusal menfaat ve kişisel verilerin korunması hakkı ile somutlaşan bireysel menfaat arasındaki denge sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKİPEK J./AKINTÜRK T./ATEŞ KARAMAN D. (2014), *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınevi.
- ATALAY, E. (2004), Sanat Özgürlüğü Temel Hakkının Hukukî Niteliği, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C6/S1 (2004), 43-66.
- BELLİCAN, C. (2010), Şeref ve Haysiyetin Korunması Özel Hayatın Gizliliği ve Sanat Özgürlüğü: Özel Hukuk Açısından bir Değerlendirme, *Rona Serozan'a Armağan*, İstanbul, 535-592.
- BİNGÖL, B (2011), Sanat Özgürlüğü, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2) 2011, 92-139.
- DURAL M./ÖĞÜZ T. (2014), *Türk Özel Hukuku Cilt II Kişiler Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi
- ERSOY, Ç (2023), Temel Kavramlar (ed. Aksoy P.Ç., Aksoy, H.C.), *Kişisel Verilerin Korunmasına Akademik Bakış*, 1. Baskı, Ankara, 2023, s. 103-133.
- KARABAĞ BULUT, N. (2010), Basın Özgürlüğü ile Özel Yaşama Saygı Gösterilmesi Hakkı Arasında Kurulacak Dengenin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin von Hannover v. Almanya Vakasına ilişkin 24 Haziran 2004 Tarihli Kararı Işığında Değerlendirilmesi, C. II, *Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan*, S. 1055.
- KÜZECİ, E, Kişisel Verilerin Korunması Hakkı (2023) (ed. Aksoy P.Ç., Aksoy, H.C.), *Kişisel Verilerin Korunmasına Akademik Bakış*, 1. Baskı, Ankara, 2023, s. 19-65.
- OĞUZMAN, K./ SELİÇİ, Ö./ OKTAY-ÖZDEMİR, S. (2014), *Kişiler Hukuku*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET /EXTENDED ABSTRACT

The freedom of art is a fundamental human right and protects the ability of individuals to create, Express, and share their artistic works. The freedom of art has gained recognition in most constitutions worldwide, including the Turkish Constitution of 1982. The limit for the freedom of art should be human dignity and others' rights, including the right to privacy and data protection.

With the Law on the Protection of Personal Data No. 6698 (KVKK) and the relevant Legislation, the protection of privacy and personal data have been regulated and the obligations of real and legal persons processing personal data, as well as the procedures and principles to be followed, have been introduced. According to Article 28/I of the KVKK, 'processing of personal data for artistic, historical, literary or scientific purposes or within the scope of freedom of expression, provided that it does not violate national defense, national security, public security, public order, economic security, the privacy of private life or personal rights or does not constitute a crime' is listed among the cases that will be excluded from the scope of application of the Law. In some cases where artistic freedom is protected and secured, the owner of the personal data will not be able to request legal protection by asserting the interest of privacy of private life and protection of personal data. Because in such cases, the legislator prioritizes the public interest in the protection of artistic freedom over the interest of the protection of personal data. Within

the scope of this paper, it will be discussed how the rights regarding artistic freedom and protection of personal data protected by the Constitution will be balanced and how the exception provision listed in Article 28 KVKK will be evaluated. The issue will be explained with examples from practice (in the light of KVKK decisions).

BİDAYETİNDEN İBNÜ'L-CEZERÎ'YE DİMAŞK'TA KIRAA İLMİNİN TEŞEKKÜLÜ

Ramazan ERASLAN

İstanbul Sabahattin Zaim üniversitesi, doktora öğrencisi

Özet

İslâm tarihinin ilk dönemlerinden itibaren başkent olan Dımaşk, önemli ilim merkezlerindedir. Tefsir, fıkıh ve hadis ilminin yanında kıraat ilminin de geliştiği bu şehir; Mısır, Küfe, Basra ve Endülüs gibi merkezlerle irtibatı sayesinde ilim yolcularının uğrak yeri olmuştur.

Sahabeden Hz. Ebu'd-Derdâ'nın ilk kıraat rehberi olarak geldiği bu merkez, aynı zamanda Hz. Osman'ın Kur'ân'ı tensih sürecinde Dımaşk'a gönderdiği nüshanın muallimi Muğîre b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî ile gerçek anlamda Kurân ve kıraat medresesine dönüşmüştür. Şehirlerde oluşan, üzerinde icma edilen, bir imama nispetle şöhret bulan kıraatlerin ihtiyar sürecinde, el-Mahzûmî'nin öğrencisi Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî bu şehrin kıraat imamı olmuştur. Onun kıraati, İbn Mücâhid'in de sahih olarak seçtiği "seb'a / yedili" tasnifte yer almış, beş asır boyunca onun talebeleri, râvîleri ve tarikleri vesilesiyle yayılmış, ders olarak okutulmuş, namazlarda tilâvet olunmuştur.

Beşinci asırdan sonra ise Dımaşk, Bağdat menşeli kıraat âlimleri aracılığıyla yedili tasnifle tanışmış ve bu kıraatler yavaş yavaş indirâc usulüyle ilmi mahfellerde kabul görüp yayılmıştır. H. VIII. Asra kadar devam eden bu dönemde Dımaşk önemli bir kıraat tedris merkezi olmuş, yetiştirdiği önemli âlimlerin yanında alana ciddi eserler kazandırmıştır.

Son olarak İbnü'l-Cezerî, bu yedili kıraat sistemine şeyh Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ekleyerek "aşere / onlu tasnif" i ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî, bu onlu tasnifin sahihliğini ispat ederek Dımaşk'ı ve kendisinden sonra gelen kıraat eğitim sistemini kökten değiştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dımaşk, Kıraatlar, İbn Âmir, seb'a, Aşera

THE FORMAT OF THE KNOWLEDGE OF QIRAA IN DAMASCUS FROM ITS BEGINNING TO IBNUL-JAZARI

Ramazan ERASLAN

Abstract

From the early periods of Islamic history, Damascus has been one of the most important centers of learning. Alongside the sciences of tafsir (Quranic exegesis), fiqh (Islamic jurisprudence), and hadith (traditions of the Prophet), the science of Quranic recitation (qira'at) also flourished in this city. Due to its connections with other centers like Egypt, Kufa, Basra, and Andalusia, Damascus became a frequent stop for seekers of knowledge.

One of the companions of the Prophet, Abu al-Darda, came to this center as the first guide for Quranic recitation. Additionally, during the process of compiling and standardizing the Quran under the caliph Uthman, Muğîra ibn Abi Shihab al-Makhzumi, the teacher responsible for the Quranic manuscript sent to Damascus, transformed the city into a true center for Quranic studies and recitation. In the process of selecting established recitations that were agreed upon in various cities and became famous in relation to a particular imam, Abdullah ibn Amir ibn Yazid al-Yahsubi, a student of al-Makhzumi, became the recitation imam of this city. His recitation was included in Ibn Mujahid's "seven" (sab'a) classification, which he deemed authentic.

For five centuries, his students, narrators, and transmission paths spread and taught his recitation, which was also recited in prayers. After the fifth century, Damascus became familiar with the seven-fold classification (sab'a) through scholars of Quranic recitation from Baghdad,

and these recitations gradually gained acceptance in scholarly circles through the method of integration (indiraa). This period, which continued until the 8th century Hijri, saw Damascus become an important center for the teaching of Quranic recitation. Alongside the many prominent scholars it produced, the city also contributed significant works to the field. Finally, Ibn al-Jazari added the recitations of Shaykh Yaqub al-Hadrami, Abu Ja'far al-Ka'qa', and Khalaf ibn Hisham to this seven-fold system, thereby establishing the "ten" (ashara) classification. Ibn al-Jazari proved the authenticity of this ten-fold classification, fundamentally changing the Quranic recitation education system in Damascus and for subsequent generations.

Keywords: Damascus, Quranic recitation (Qira'at), Ibn Amir, Seven (Sab'a), Ten (Ashara).

GİRİŞ

İslâm ilim tarihinin teşekkül sürecinde Hz. Peygamber'den sav. ta'lim ve tilaveti yönünde teşvik edici anlamda vârid olan¹ hadisler vesilesiyle Kur'ân ilimleri arsında tefsir ilmiyle olan irtibatı, tilavet keyfiyeti gibi yönleriyle en hızlı gelişen ilmî alan kıraat olmuştur. Bu ilmin ilk nüvelerinin atıldığı merkezler içinde erken dönemde gerçekleşen fethi, Türkistan, Horasan, Bağdat, Hicaz, Mısır, Mağrib ve Endülüs coğrafyasının kesiştiği güzergahta bulunan coğrafi konumu sebebiyle Dımaşk önemli bir yere sahiptir.

Bugünkü bilinen adıyla Şam, arkeolojik kalıntılardan anlaşıldığına göre M.Ö. 4000 tarihine kadar giden kadim bir yerleşim yeridir. Cebelüşarkî dağlarının doğu eteklerindeki Kâsiyûn dağı ile Bâdiyetü's-şâm adı verilen çöl sahası arasındaki Gûta vahasında kurulmuştur. Çölün ortasında bir yeşil bahçe gibi görünümünü Cebelüşarkî'den doğarak Uteybe bataklıklarında kaybolan ve şehrin ortasından geçen Berada suyuna borçludur. İslâm fetihleri öncesinde Bizans hakimiyetinde olan şehri h. 613'te Sasanîler işgal etmiş, 628'de Herakliyos geri almıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminde Dımaşk'ın kapılarını Müslümanlara açan ise Hz. Ebû Bekir'in hilâfetinde kazanılan "Ecnâdeyn" zaferi olmuştur. (13/634)² Fetih sonrası Dâriyâ bölgesine birçok sahabe yerleşmiş olup bunlar içinde Ebü'd-Derdâ Uveymir b. Kays b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî (ö. 32/652), Ebû Muhammed Fedâle b. Ubeyd b. Nafiz (Nâkîd) el-Ensârî (ö. 53/673), Vâsile b. el-Eska' b. Ka'b el-Kenânî el-Leysî (ö. 85/704) gibi suffe ehli Kur'ân muallimleri de bulunmaktadır.

Hz. Ebû Bekir döneminde çıkan irtidât hareketleri ve savaşlar özellikle Yemame savaşında birçok Kur'ân hafızının şehadeti, çeşitli malzemeler üzerinde yazılı bulunan ayetleri mushaf halinde, iki kapak arasına toplamayı kaçınılmaz kılıyordu. Meselenin vehametini müdrik olan halifenin işe koyulması çok uzun sürmedi. Son arza şahit olduğu bilinen Hz. Zeyd b. Sâbit bu vazifeyi deruhte için görevlendirildi.³ Vazifeyi bihakkın yerine getiren Zeyd mescitte tamamlanan mushafı sahabeye sunduğunda orada bulunan hiç kimse eksik veya ziyade olduğuna dair itiraz etmedi ve mushafın noksansız olduğunu kabullendi.⁴

Hz. Osman zamanında şehirlere gönderilmek üzere mushafın istinsah edilmesi fikri ve talebi, Azerbaycan ve Ermenistan'ın fethi sırasında Şam'lı ve Irak'lı askerler arasında

¹ Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, çağrı yayımları, İstanbul, 1992, IV, 108; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, çağrı yayımları, İstanbul, 1992, I, 549.

² Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Mardsen Jones, Beyrut 1984/1404, II, 752-53; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut, ty. II, 128-131; Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-315, Ankara, 2010.

³ Celâlüddin b. Kemal es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim), Kahire, 1967. I, 164.

⁴ Tayyar Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme ilk Mushaflar üzerine bir inceleme*, TDV Yay. Ankara, 2021, s. 6.

çıkan tilavet farklılıklarının fitneye dönüşmesi üzerine Huzeyfe b. Yemân tarafından Halife'ye iletilmiş olup, Halife meselenin zaruretini fark etmiş ve Hz. Hafsa'nın yanında bulunan ilk nüshayı istemiş, tensihinden sonra iade edeceğini haber vermiştir. İlk mushafın oluşumunda vazifeli olan Zeyd b. Sâbit başta olmak üzere Abdullah b. Zübeyr, Said b. As ve Haris b. Hişam'dan oluşan heyeti tensih için görevlendirmiş ve imlâ hususunda kureyş lehçesini esas almalarını tensib etmiştir.¹

A. Tensih Edilen Nüshalarda İmlâ Özellikleri

Malum olduğu üzere Hz. Osman'ın şehirlere gönderdiği Mushaflarda bir ayniyetten bahsetmek mümkün değildir. Aynı kelimelerin farklı yerlerde farklı imlâsının kıraat farklılıklarına kapı aralamak fikrinden kaynaklanması muhtemeldir.² Konu üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir ayrıntı da sayıları cumhurun görüşüne göre altı olan bu tensih edilen nüshaların günümüze ulaşmamış olmasıdır. Bu üzücü durumun siyasi ve ilmî birçok nedeni sıralanabilir. Bizler bugün bu nüshalardaki imlâ özelliklerini nüshaları görüp, tetkik fırsatı bulan âlimlerin eserlerinden öğrenebiliyoruz. Bu eserlerin bazılarında Sicistânî'nin (ö. 316/929) *Kitâbü'l-Mesâhif*'i, Mehdevî'nin (ö. 440/1048) *Hicâü mesahifi'l-emsâr*'ı, Cühenî'nin (ö. 442/1050) *Kitâbü'l-Bedî fî ma'rifeti mâ rusime fî mushafi Osmân*'ı, Dâni'nin (ö. 444/1053) *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*'ı, İbn Necah'ın (ö. 496/1103) *et-Tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i ve *Muhtasaru't-Tebyîn li-hicâi't-tenzîl*'i örnek olarak verilebilir.³

Bu dönemde istinsah edilen nüshalar arasında imla farklılıkları olduğu gibi aynı mushafta bazı kelimelerin farklı yazıldığı bilinmektedir. Burada şunu belirtmekte fayda var ki, bu farklı imlâ şekilleri birkaç asır sonra tesadüfen keşfedilmiş bilgiler değildir. Katipler ve sahabe ile, hatta emirü'l-mü'minîn arasında bunun müzakeresi yapılmış, nedenleri konuşulmuştur. Kendi özel nüshalarına yazdıkları şekilde yazmış olabilecekleri gibi, yedi harf ruhsatını koruma düşüncesiyle de yazmış olabilirler. Şu kadar var ki, mescitte eda ve arzı esnasında farklı okuyuşlara kapı aralayan bu ameliye ammenin kabulüne mazhar olmuştur. Aşağıda bu farklı yazım şekillerine birkaç örnek verelim.

Mesela, âyet-i kerimenin (نحن ابنوا الله) bölümünde⁴ (ابنوا) kelimesi bu mushaflardan bazılarında (ابناء) şeklinde elif harfiyle bazılarında vav harfiyle yazılmıştır.

(ولاوضعوا) kelimesi⁵ bazı nüshalarda bu şekilde yazılırken bazılarında (ولاوضعوا) şeklinde elif ziyadesiyle kaydedilmiştir.⁶

(سبحان) kelimesi Kur'an-ı Kerîmde geçtiği her yerde (سبحن) şeklinde elif'siz yazılmışken sadece bir yerde⁷ mushafların bazılarında elifle bazılarında elif'siz yazılmıştır.⁸

Mushaflardaki yazım farkları örneklerde olduğu gibi sadece elif ve vav harflerinin fazlalık ve noksanlığından ibaret değildir. Kelimenin okunuşunu da etkileyecek bazı

¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-Kıraât*, (nşr. A. İsmail Şelebî), Kahire, 1960, s. 28; Süyûtî, *el-İtkân*, I, 169.

² M. Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015, s. 140-141.

³ Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme*, s. 115.

⁴ el-Mâide 5/18.

⁵ el-Mâide 5/52.

⁶ Dâni, *el-Muknî* s. 94.

⁷ el-İsrâ 17/93.

⁸ Ebû Amr Osman b. Said ed- Dâni, *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, (nşr. M. Ahmed Dühman) Dimaşk, 1960, s. 17.

edatlarda da farklı imlâ söz konusu olup, Mushaf-ı Şerif'te 44 yerde mevcut bulunduğu kaynaklarda belirtilmiştir.¹

Misal olarak, Hz. Osman'ın Basra ve Kûfe'ye gönderdiği Mushaflarda (خيراً منها منقلباً) şeklinde yazılan kavli kerîm² Şam, Mekke ve Medine nüshalarında (خيراً منهما منقلباً) şeklinde zamir tesniye kalıbında yazılmış, bu yöredeki kurrâ da kelimeyi böylece tilavet etmiştir.³

Hz. Osman'ın Medine'de alıkoyduğu nüshada, Basra, Şam ve Kûfe'ye gönderdiği nüshalarda (تجرى تحتها) ifadesi⁴, Mekke nüshasında (تجرى من تحتها) şeklinde imlâ edilmiştir.

Bu tür edatların okunuşu etkilese de anlamı çok büyük oranda etkilediği söylenemez.

B. Şam Mshafı

Hz. Osman'ın bir nüshasını yanında bıraktığı ve beş tanesinide şehirlere gönderdiği mushaflardan biri de Dımaşk'a gönderilmiştir. Gönderilen beldelere beraberinde bir muallim de vazifelendirilen nüshalar, o beldede farklı okuyuşların oluşmasında bir etken olarak kabul edilebilir. Hz. Ebu'd-Derdâ'dan sonra Dımaşk mescidinin muallimi Hz. Osman'ın tensibiyle Muğire b. Ebî Şihâb Abdullah b. Amr Ebû Hâşim el-Mahzûmî ed-Dımaşkî (ö. 91/710) olmuştur. Nuaymî Muhyiddîn b. Ömer ed-Dımaşkî (ö. 927/1521) Zehebî'den nakille VIII. Asırda Dımaşk mescidinin mihrabının yanında bir mahfazanın içinde Hz. Osman mushafını ziyaret ettiğini ifade etmiştir. Aynı asırda Dımaşk'ı ziyaret eden İbn Batuta Dımaşk mescidini anlatırken, rûkn-ü şarkî bölümünde emîr-ü'l-mü'minîn'in gönderdiği mushafı gördüğünü, cuma günleri ziyarete açıldığını, insanların izdihâm içinde onu öpüp kokladığını tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır.⁵ Dımaşk'ta bu mushaf etrafında gelişen kıraat birikimi bu araştırmada üç dönemde ele alınacaktır. Birinci dönem, İbn Âmir kıraatının / vücûhâtının etkin olduğu, namazlarda okunduğu, kıraat mahfellerinde okutulduğu dönem olup takriben beş asır sürmüştür. İkinci dönem, Bağdatlı kurrâ vesilesiyle Dımaşk'ın yedili tasnifle tanıştığı ve kabullendiği "seb'a" dönemidir. Üçüncü dönem ise, İbnü'l-Cezerî'nin Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerinin de sahih olduğunu isbat etmesiyle onlu tasnife geçildiği "aşere" dönemidir.

C. Abdullah b. Âmir

Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsûbî, (ö. 118/736) Seb'a imamlarından Şam ehlinin kıraat imamı ve kadısıdır. Bu gün Ürdün devleti sınırlarında kalan Belka'nın ruhâb köyünde doğmuş, doğum tarihine ilişkin (8/630) ve (21/641) olmak üzere iki farklı tarih zikredilmiştir.⁶ İbn Âmir'in soyu Yemen'den Himyer'lilerin kolu Yahsub/Yahsıb Kabilesine mensup olmasından ötürü bu nisbeyle anılmış, künyesinin Ebû İmrân olduğu belirtilmiştir.⁷ İbn Âmir dokuz yaşında Dımaşk'a gelmiş ve hayatının sonuna kadar yaşamış ilimle meşgul olmuş okumuş ve okutmuştur. Dımaşk kıraatı deyince akla ilk gelen

¹ İbn Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman es-Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, (nşr. Arthur Jeffery), Kahire, 1936, s. 39-49; Dâni, el-Mukni' s. 102-113; Altıkulaç, *Mesâhif-i Kadîme*, s. 97.

² el-Kehf 18/36.

³ Dâni, *et-Teyâsîr fi'l-Kırâati's-seb'*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul, 1930, s. 143.

⁴ et-Tevbe 9/100.

⁵ Ebu'l-Fidâ İsmail ibn. Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Beyrut, 1966, VII, 216.

⁶ Şemseddîn ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV yay, 1995 I, s. 186.

⁷ Şemseddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, thk. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932 I, s. 380.

âlim'in İbn Âmir olması, sahih kıraatların sakîm olanından ayrıldığı dönemde her belde senedi sahih, üzerinde icma' oluşmuş bir vecih ihtiyar edilirken Dimaşk mukrii olarak onun kıraatının sahih seb'a arasında tercih edilmesinden ötürüdür.

İbn Âmir'in kıraatının tüm yönleriyle sahih bir senedle sahabeye dayanıp dayanmadığı konusunda ihtilaflar yaşanmıştır. Muhammed Abdülhâlik Udayme, (ö.1404/1984) nahivcilerin kıraat imamı arasında en çok İbn Âmir ve Hamza'nın kıraat vecihlerinin tenkit edildiğini ifade etmiştir.¹ Tefsirci Taberî, (ö. 310/923) Nahivci Ferrâ, (ö. 207/822) tefsirci ve dilci Zemahşerî, (ö. 538/1144) meşhur kıraat âlimi İbn Hâleveyh, (ö. 370/980) tenkit eden âlimlerden bazılarıdır. Hatta Şemseddîn ez-Zehebî'nin (ö. 748/1348) talebelerinden Ebû Tahir İbn ebî Hâşim el-Bezzâz Abdülvâhid b. Ömer el-Bağdâdî (ö. 349/960) bu konuda ileri giderek meşhur yedi kıraat arasına İbn Âmir'in yerine A'meş'in (ö. 148/765)² kıraatının alınması daha uygun olurdu demiştir.³

Şâtıbî (ö. 590/1194), Alemüddîn es-Sehâvî (ö. 643/1245), ez-Zehebî, Dârekutnî (ö. 385/995) Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö.745/1344) ve İbnü'l-Cezerî gibi âlimler de bu tenkitlere cevap vermiş ve naklî deliller ile İbn Âmir'in okuyuşlarını savunmuşlar ve isnatsız bir vecih yoktur demişlerdir.

Örnek olarak (Enam, 6/137) ayetinin tefsirinde Zemahşerî'nin İbn Âmir'i kıyasıya tenkit ettiği bölüm verilebilir. Ayet-i Kerîmedeki (زَيْن) kelimesini İbn Âmir hariç bütün kurrâ malum fiil kalıbında okumuş, (قتل اولادهم) kelimeleri de masdar ve mensub olup izafet terkididir. (شركاؤهم) kelimesi de merfu olup fail kabul edilmiştir. "Ortakları çocuklarını öldürme işini cazip gösterdi" anlamı cümleye yüklenmiştir. İbn Âmir ise fiili meçhül kalıpta okuyarak (قتل) kelimesini naibi fail olarak merfu, (اولادهم) kelimesini mensub kılmış ve (شركاؤهم) kelimesini de muzaftan kopararak mecrur konumuna getirmiştir. Zemahşerî, muzaf ve muzafunileyhin arasını ayırmanın şiirde bile çirkin görüldüğünü savunmuştur.⁴

Hakeza (Âl-i İmrân, 3/168) sûresinde geçen (ما قتلوا) lafzını şeddeli okuması, (A'raf, 7/3) de geçen (ما تذكرون) lafzını ğâib sigasıyla okuması, aynı sûrenin 111. Âyetinde geçen (ارجه) lafzını son harften önce bir hemze ziyadesiyle okuması, (Müzzemmil, 73/20) sûresinde geçen (تثني الليل) lafzını ikinci harfi cezmederek okuması şaz kabul edilmiştir.

Yine Şuarâ sûresi'nin 176. Ayaetinde geçen (الاية) el-eyketi lafzını hemzeyi hafzederek "leyke" şeklinde, mahzûf hemzenin harekesini de makabline naklederek okuması, Ebû İshak ez-Zeccâc (ö.311/923), Ebu'l-Abbas el-Müberra (ö. 285/898) ve Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) gibi nahivciler tarafından şaz kabul edilmiştir.⁵

Bu okuyuşların hemen hepsinde farklı okuyuş Hişam rivayetleridir. Diğer ravisi İbn Zekvân'ın cumhur kurrâyıyla aynı okuduğu ifade edilmelidir. Şunu belirtmekte fayda var ki; İbn Âmir'e sert tenkitte bulunan nahiv, tefsir ve kıraat âlimlerinden tasnif öncesi döneme ait olanlar, henüz sahih olan ve şaz olan kıraatlar birbirinden ayrılmadığı için amelîyeleri musadeyi efkâr addedilip hoş karşılanabilir. Senedi sahih olan vecihlerin nahvî tenkidinin mahzurlu olduğu izahından varestedir.

¹ Muhammed Abdülhâlik Udayme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârulhadis matb. Kahire, 2016, I, s.34.

² Hadis, kıraat ve ferâiz konularında mütehasıs tâbiîn âlimi, Ebû Muhammed Süleyman b. Mîhrân el-Kûfi.

³ Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, II, s. 266-267; Udayme, *Dirâsât*, c, I, s.36.

⁴ Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Amr b. Muhammed Harizmi ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmudî't-Tenzîl*, Türkiye Yazma eserler kurumu Başkanlığı, 2017, c, II, s. 756.

⁵ Ferrâ Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'ân*, Beyrut, I-III, 1980, s. I, 74; Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbuhû*, (thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî), I-V, Beyrut, 1988. s. I, 198.

D. Dimaşk Kiraatında V. Yzyıl Sonrası Seb'a'ya Yöneliş

İbn Âmir kiraatının etkisini kaybettiği ya da seb'a'dan herhangi bir kiraat konumuna geldiği V. Yüzyılda, İbn Mücâhid'in (ö. 324/936) sahih kiraatları tasnif etmesi ve bunun benimsenmesinin eğitim metodunun kiraat merkezlerinde tutmasının katkısı yadsınamaz. Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-Emânî*'si ezberleniyor, talebelerin vücûhâtı öğrenmesini kolaylaştırıyor, talebelerinin rihleleri aracılığıyla bütün ilim merkezlerine ulaşıyordu. Dimaşk bu vesileyle yedili tasnife uzun süre kayıtsız kalamamıştır. Endülüslü kurrânın bu ameliyede payı büyüktür.

IV. Yüzyılın sonlarında Kisâî'nin (ö. 189/805) kiraatını ve seb'a'yı münferit okutanlar olsa da Ebû Amr (ö. 154/771) kiraatının Dimaşk kiraat merkezlerinde teveccüh görmeye başladığını müşahede etmekteyiz. Örneğin Abdullah b. Zîzeveyh Ebû Amr el-Cübeylî (ö. 338/950) Kisâî kiraatını okuturken, el-Verrâk lakaplı Salih el-Bağdâdî (ö. 345/957) kiraat-ı seeb'a'yı okutuyor, Ğulâm es-Sebbâk (ö. 345/ 957) ve Hüseyin el- Bağdâdî (ö. 400/1010) ise Ebû Amr kiraatını okutuyordu.

V. Asırda Dimaşk'ta kiraat merkezlerinde seb'a'yı tedris eden âlimlerin başında Ali b. Tâvûs Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî (ö. 492/120), Ahmed es-Semerkindî (ö. 489/1117), Tâvûs b. Sekr el-Âkulî (ö. 484/1112) gelmektedir.

VI. Yüzyılda İbnü'l-Cezerî'nin de ifade ettiği üzere Dimaşk'ta seb'a'nın âlî himmet sahibi Ebu'l-Vahş Sebî' b. Müslim el-Kayrât'tır. (ö. 508/1136) âmâ olmasına rağmen var gücüyle talebe yetiştirmiş, yaşadığı dönemi aşmış bir âlimdir. Öne çıkan diğer bir önemli mukrî de babasından aldığı seb'a geleneğini sürdüren Hibetullah Ali b. Tâvûs el-Bağdâdî'dir. (ö. 536/1164)¹

VII. Yüzyıl, Dimaşk kiraatında yetiştirdiği önemli kiraat âlimleri, alana kazandırılan eserler, ilim yolcularının uğrak yeri olması gibi sebeplerle seb'a açısından zirve olarak kabul edilebilir. Bu dönemde kiraat ilminin temel meselelerine getirilen özgün yaklaşımlar ve seb'a'nın temel tedris kitabı *Hırzû'l-Emânî*'ye yazılan şerhler önem arz etmektedir. eş-Şâtıbî'nin manzum eseri bedihidir ki sadece Endülüs coğrafyasında değil Türkistan'dan Horasan'a, Bağdat'tan Mağrib'e Dimaşk'tan Kahire'ye tüm ilim merkezlerinde makes bulmuş ve hakettiği ilgiyi görmüştür.

Şâtıbî'nin önemli talebelerinden biri olan Alemüddîn es-Sehâvî'yi (ö. 643/1245) hocası, Ebu'l-Yümn el-Kindî'yi (ö. 613/1217) bulup kiraatta ona intisab etmesi hususunda teşvik etmiş ve Dimaşk'a göndermiştir. el-Kindî aslen Bağdatlı olup Dimaşk'ı vatan edinen ve burada talebe yetiştiren bir âlimdir. Yaşadığı asrın şeyhu'l-kurrâsı olmakla beraber iyi bir nahivci ve fakihdir. Sehâvî hocası vefat edene kadar her alanda kendisinden istifade etmiştir.² Sehâvî, tefsir, fıkıh, hadis, siyer ve nahiv alanında zengin bir birikime sahip olmakla birlikte bariz vasfı kiraatçılığıdır. Bu anlamda telif ettiği *Fethu'l-Vasîd, el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Akîle* ve *Cemâlû'l-Kurrâ* adlı eserler onun alandaki başarısını görmek için yetrlidir ve tek başlarına bercestedirler.³

Alemüddîn es-Sehâvî'nin *Fethu'l-vasîd fi şerhi'l-kasîd* adlı eseri hocası eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* ve *Vechû't-tehânî* adlı eserinin şerhi olup bu eser üzerine yapılmış ilk şerh çalışmasıdır.⁴ Sehâvî bu eseri şerh etmekle kalmamış yeri geldikçe faydalı haşiyelerle zenginleştirmiştir. Kur'ân'ın cem edilmesi ve istinsahı ile ilgili ortaya koyduğu istişhâd

¹ Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, II, 589, 867; Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 87, 221, 301, 361.

² Zehebî, *Ma'rifetü'l-Kurrâ*, III, 219.

³ Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye*, I, 502-504; ibn. Kesîr, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 170.

⁴ Alemüddîn es-Sehâvî, *fethu'l-vasîd fi şerhi'l-kasîd*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2002.

metodu, ahurfü seb'a'nın mahiyeti, kıraatların mütevatirliği meselesi gibi konularda orijinal fikirler ileri sürmüş, alanda çalışan âlimlerin önünü açmış, girift kıraat konularını kolaylaştırmıştır.¹ Sehâvî'nin *el-Vesîle ilâ Keşfi'l-Akîle* adlı eseri, eş-Şâtıbî'nin *Akîletü Etrâbi'l-Kasâid fî Esne'l-Mekâsid* adlı eserinin şerhidir. eş-Şâtıbî'de Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni' fî Ma'rifeti mersûmi Mesâhifi ehli'l-emsâr* adlı mensûr eseri temel olarak 298 beytlik manzum hale getirmiştir. "Râ" kafiyeli olması hasebiyle bazı kaynaklar *şerhu'r-râiyye* ismiyle zikretmiştir. Şâtıbî esere altı kelimenin imlasıyla ilgili eklemeye bulunmuştur.² Sehâvî'nin son olarak *Cemâlû'l-kurrâ ve Kemâlû'l-ikrâ* adlı eserinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Ulûmü'l-Kur'ân meselelerini ele alan eser, bu alanda kendisinden sonra yazılan çalışmalara rehberlik ve kaynaklık etmiş bir telifdir. Sehâvî bu çalışmasını çok geniş tutmuş, tecvid, nesih konusu, vakıf ve ibtida gibi kıraatın temel meselelerine izahlar getirmiştir. İbnü'l-Cezerî *en-Neşr'i* yazarken bu eserden yararlandığını ve çok faydalı bulduğunu belirtmiştir.³ Zerkeşî *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*'da sahih naklin önemi, resmü'l-Mushaf'a uygunluk ve Arab gramerine mütâbaat – ki bu maddeler sahih kıraatın şartları sayılmıştır- ile ilgili konularda Cemâlû'l-kurrâdan istifade etmiş, Sehâvî'nin izahları ekseninde konuyu açıklamıştır.⁴ Alanda şöhrete ulaşmış üç eserine değindiğimiz Sehâvî, zülfünûn ve velud bir âlimdir. Kur'ân ilimleri, tefsir ve kıraat, siyer, hadis ve fıkıh alanında eserler vermiş, telifteki başarısını talebe yetiştirmede de göstermiştir. Derslerinde yoğun katılım sebebiyle izdiham yaşanır, kendisini ziyarete uzak diyarlardan gelenler günlerce beklemek durumunda kalırlardı. Nadir ender bir zekâyâ sahip olup, vakti değerlendirmek adına yolda ders müteâla eder, aynı anda birkaç kişiyi dinler derslerindeki hataları düzeltirdi.⁵

Dımaşk kıraatında ufuk açan, kendisinden sonraki âlimleri eserleriyle etkileyen isimlerden biriside Ebû Şâme el-Makdisî'dir (ö. 665/1267) Kıraatçılığının yanı sıra hadisci, fıkıhçı, nahivci ve usulcüdür. Ebû Şâme daha on yaşına gelmeden Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiş, sonrasında başladığı kıraat tahsilinde dikkat çekici bir sürat ve vüs'atte henüz bulûğ çağına girmeden Kasım b. Firruh eş-Şâtıbî'nin meşhur yedi kıraatle ilgili *Hirzu'l-Emânî* adlı kasidesini ezberlemişti.⁶ İlim merkezlerine yaptığı seyahatlerle âlî bir isnad sahibi olan Ebû Şâme Âdiliyye medresesinde şeyhu'l-kurrâlık vazife almış bu vazifeyi Rukniyye medresesinde derslere başlayana kadar sürdürmüştür. Bu tarihte ve bu medresedeki ilk dersini dönemin kâdilkudâtı İbn Hallikân da (ö. 681/1262) takip etmiştir. Dâru'l-hadîsi'l-eşrefiyye şeyhi İmâdüddîn Abdussamed'in (ö.662/1264) vefatıyla Eşrefiyye'de hadis derslerine başlamıştır. İlk dersinde teamül gereği dönemin kâdilkudâtı ve seçkin bir dinleyici topluluğu hazır bulunmuş ve ilgi çekici bu dersin dinleyenleri arasında bulunan bir edip ortamı şu şekilde nazm etmiştir:

İlmi ve ilmin mevzuunu hakkiyle anlamışsın. İştiklerin büyük bir okyanus; o halde durma anlat.

¹ Hasan Kargı, *Alemüddîn es-Şehâvî ve Kıraat ilmindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, basılmamış doktora tezi, s. 99-100, 2022.

² Alemüddîn es-Şehâvî, *Kitâbü'l-Vesîle ilâ keşfi'l-Akîle*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd. Riyad, 2003.

³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 97.

⁴ Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru't-Türâs, Kahire, ts. I, 331.

⁵ Zehebî, *Marifetü'l-Kurrâ*, III, 1247.

⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî*, thk. İbrahim Avad, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2008, s.8.

Dâru'l-hadîse getirilişin bir mûcizedir. "el-Meb'as"ın¹ girişi de senin hesabına bunu apaçık ortaya koydu. Güzellik denen şeyin neşesi geçici olduğu halde bu derste akıl sahibi kişiler güzelliğe baş eğmiş olarak kaldılar.

Ebû Şâme el-Makdisî'nin çeşitli ilim dallarında telif edilmiş birçok eseri olsa da *el-Mürşidü'l-Vecîz* adlı eserden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Son devir kıraat âlimlerinden Zürkânî (ö. 1354/1935) kıraat ilminin temel konularıyla ilgili yazılmış başlıca eserlerden bahsederken, Ebû Şâme'nin *el-Mürşidü'l-Vecîz*'ini bu alanda yazılmış ilk müstakil eser olarak zikretmiştir.² "Alanda mütehasıs bir âlimin telifi olan kitap, yedi harf konusunda yazılmış ilk ve en kapsamlı eser olmakla beraber kendi asrına kadar aynı konuda eser vermiş âlimlerin ileri sürdükleri görüşleri toplamış, muhakkıkın nezdinde makbul olan, doğruya yakın bulunduğu görüşleri serdederek bu konudaki kafalarda oluşabilecek karışıklığı en aza indirmiş bir eserdir."

Eser altı kısım/bab'dan müteşekkildir. Birinci bâbta Kur'ân'ın inzâl süreci, ilk ve son inen ayetler, bu konuyla alakalı ihtilaflar, ashab-ı kirâm devrindeki kıraat erbabından, nesh gibi meseleler konu edilmiştir. İkinci bâbta Hz Ebû Bekr döneminde Kur'ân'ın cem'i, Hz. Osmân devrinde teksîri ve konuyla ilgili tahliller yer almıştır. Üçüncü bâbta kitabın esas kınusu üç fasılda ele alınmış, yedi harf konusu hakkındaki rivayetler, bu rivâyetlerde geçen ifadeden muradın ne olduğu ve son fasılda mushafların yedi harfi koruyup korumadığı anlatılmıştır. Müellif ikinci bâbın sonunda diğer bütün bâbları bu bâb iyi anlaşılın diye yazdığını belirtmiştir. Dördüncü bâbta meşhur olmuş yedi imam ve kıraatlarının yedi harfle bağlantısının ve kıraat ihtilaflarının ilgili hadisle irtibatı konu edilir ve bu bâb bir anlamda bir önceki bâbın mütemmimi gibidir. Beşinci bâbta resm-i mushafa uymayan şaz kıraatlar, ashabtan özel nüsha sahipleri ve bu nüshaların kıraat açısından değeri, ilgili kıraatlarla namazın caiz olup olmadığı ve konuyla ilgili selefin fetvaları değerlendirilmiştir. Altıncı bâbta ise hakiki anlamda Kur'ân'ın nasıl okunması gerektiği, tilavet ile anlam bütünlüğüne dikkat etmenin zarureti gibi konular ile kitap son bulmaktadır.

Bu asırda Dımaşk mescidinde kıraat riyasetinde bulunanlar bu çalışmanın hududunu aşmaktadır. Ancak zülfünûn olanlardan, Ebu'l-İzz el-Hemedânî (ö. 643/1245), İbn Hâcib (ö. 646/1249), Kâsım el-Levrâkî (ö. 661/1263), İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), Ömer ez-Zevâvî (ö. 681/1282) himmet sahibi olan âlimlerdir.

VIII. Asırda Dımaşk kıraat hamulesini yüklenen kurrâdan sadece ez-Zehebî'den bahsetmekle yetinilecektir. Muhammed b. Ahmed b. Osmân Ebû Abdillâh Şemseddîn ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö. 748/1347) Kıraat âlimi, tarihçi ve hadis hafızı olan Zehebî'nin eserleri herhangi bir ferдин ömrüne sığmayacak niteliktedir. Sadece rahle-i tedrisinde bulunduğu, istifade ettiği hocaları yukardaki cümlelerin mübalağa olmadığını göstergesidir. *Mu'cem-ü şüyûhu'z-Zehebî*'de kendisinin kaydettiği ve İbnü'l-Cezerî'nin de tespit ettiği üzere kendisinin istifade ettiği âlim sayısı 1000'i bulmuştur.³ İmam Zehebî ilim tahsilinde önce kıraata yönelmiş, yirmili yaşlara kadar süren bu çabasını hadis ilmüne ağırlık verene dek sürdürmüştür. Gerçi çocukluk çağında hadis halkalarına katılıyor olsa da onu hadis alanında hafız mertebesine ulaştıracak gayreti

¹ Müellif bu ilk derste, *Şerhu'l-hadîsi'l-muktefâ fi meb'asi'n-nebiyyi'l-Mustafa* adlı eserinin girişini takrir etmiştir.

² Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire, 1372, I, 131.

³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 65; Zehebî Şemseddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mu'cemu Şüyûhu'z-Zehebî (el-Mu'cemü'l-Kebîr)*, I-II, Taif, 1988, II, 181.

kıraat tedrisinden sonradır.¹ İlmî şahsiyetinin oluşmasında çok tesirleri olan Alemüddîn el-Birzâlî (ö. 739/1339), Yûsuf el-Mizzî (ö. 742/1341) ve özellikle ilimde onun gibisini görmedim kendisi de bir benzerini görmemiştir diye hayranlığını ifade ettiği İbn Teymiyye'yi (ö. 728/1328) burada zikretmekte fayda var. Ancak Zehebî kör bir taassupla birine bağlanabilecek bir ilim erbabı değildir. İbn Teymiyye'ye olan bütün saygısına rağmen gerektiğinde onu tenkit etmekten geri durmamış arkadaşı ve hocasına *en-Nasîhatü'z-Zehebîyye li İbn-i Teymiyye* adında bir nasihat risalesi yazmıştır.

H. 703'te doğduğu mahalledeki Kefr-i Batnâ mescidinde imam hatiplik yapmaya başlaması telif çalışmaları için bir fırsat vesilesi olmuş, on beş yıl süren bu vazife sırasında en kapsamlı çalışması *Târîhu'l-İslâm*'ı² telif etmiştir. 718/730 yılları arasında sırasıyla Sâlihiyye ve Zâhiriyye dâru'l-hadîsleri, Nefsiyye dâru'l-hadîsi ile aynı yıl tamiratı tamamlanan Tengîziyye dâru'l-hadîsi şeyhliği vazifesini ona tevdi edilmişti. Nitekim vefat ettiğinde uhdesinde beş ayrı dâru'l-hadîs şeyhliği görevi bulunmaktaydı. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) onun bu yönüyle ilgili "Zehebî bir hadis hafızı olmanın ötesinde muhaddisler gibi sadece katı nakilcilik yapmamış mekâsıdı anlamaya çalışan özgün bir yaklaşım sergilemiş ve bunu alana kazandırdığı emsali az görülen bir telif zenginliğiyle taçlandırmıştır" demiştir.³

E. Dımaşk Kıraatında Onlu Tasnif /Aşere Dönemi

IX. Asra gelindiğinde Dımaşk kıraatında hatta bundan sonraki dönemde tüm İslâm beldelerindeki kıraat merkezlerinde yeni bir dönemi inşa eden Ebu'l-Hayr Şemsüddîn b. Yûsuf el-Cezerî'yi (ö. 833/1430) görmekteyiz. İbnü'l-Cezerî çok yönlü bir âlim olmasına rağmen hiç şüphe yok ki onun bariz yönü kıraattır. O sadece ezberci bir kıraat âlimi olmayıp dönüştürücü nitelikte, üretken ve aldığı bilgiyi talebe yetiştirerek tevzi eden bir mürebbidir. Yaşadığı çağdan sonra gelen kıraat âlimlerini derinden etkilemiş, alana emsali az eserler kazandırmış, kıraat ilminin vüs'ate kavuşması hususunda üstün gayret göstermiştir. İsnadı ilimde önemli bir mesned ve hatta dinde erkândan kabul eden İbnü'l-Cezerî bu anlamda kendi icazet aldığı hocaları ve onlardan okuduğu kıraat tetebbuatını hususi bir kitabında toplamış,⁴ 46 kadar hocadan ders almış, 60'tan fazla eseri tedris etmiş, ilim yolculukları ve telif faaliyetleri ile onlu tasnifi yaymıştır.⁵

Kıraat konusunda, sahih kıraatların sadece İbn Mücâhid'in derlediği seb'a'dan ibaret zannedildiği bir zaman diliminde müellif zorlu bir işe girişmiş, bütün merkezlerde Endülüs'lü âlimlerin eserleri ve ders metodları⁶ istikrar bulmuşken bunun böyle olmadığını başkaca sahih kıraatların da olduğunu⁷ isbat etmiştir. Bu ameliyeyi sözde bırakmamış, önce *en-Neşr*'i yazmış, sonra onu talebelerin kolay istifadesi için *Tayyibe* ile manzum hale getirmiş, *Takrîbü'n-Neşr* ile ihtisar ederek yeni ilim metodunu istikrara

¹ Zehebî, *Marîfetü'l-Kurrâ*, I, 24; Zehebî, *Mu'cem-ü Şüyûhu'z-Zehebî*, II, 218.

² İslâm'ın bidayetinden hicrî 700'e kadar olan süreç onar yıllık yetmiş tabakaya ayrılmış, 40.000 biyografi bu kitapta incelenmiştir. Tam adı; *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-âlam*'dır.

³ İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fi Â'yânî'l-mietî's-sâmine*, I-IV, Haydarâbat, 1349. III, 337.

⁴ Müellif *Câmiu'l-Esânid* adlı eserini bu konuya ayırmış, kıraat ilminin önemli konularını derlediği *en-Neşr*'inde de faydalandığı kitapları sayarken 36 kaynağa işaret etmiş ve bu eserleri hangi hocalardan tedris ettiğini açıklamıştır. Kaynakları sayarken anmasa da 100'ün üzerinde esere atıfta bulunmuş, vecih ve tarik aktarımında bulunmuştur. Bu aktarımlar içerisinde Mehdevî'nin el-Hidâye'si ve İbn Gâlbûn'un el-İrşâd'ı gibi sonraki döneme ulaşamamış eserlerin olması Müellifin yaptığı işin faydasını anlatmaya yeterlidir.

⁵ Muhammed b. Mahfûz Muhammed Emîn eş-Şînkîti, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-aşr: Dirâse ve Tahkik*, yayınlanmamış doktora tezi, Mekke, 2004, s. 64.

⁶ Dâni'nin *et-Teyyîr*'i ve eş-Şâtîbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'si tek başvuru kaynağına dönüşmüştü.

⁷ Seb'a'ya eklediği ve sahihliklerini de isbat ettiği Şeyh Ya'kub. Ebu Ca'fer ve Halef'in okuyuşlarıdır.

kavuşturmuştur. Eş-Şâtıbî'nin *Hırzû'l-Emânî*'sindeki seb'a kurallarının manzum halini 240 beyitlik bir manzume olan *ed-Dürre* ile aşereye ikmal etmiş, Dâni'nin *et-Teysîr*'ine üç kıraatıda ekleyerek *et-Tahbîru't-Teysîr*'i oluşturmuş ve çaba makes bulmuş kendisinden sonra gelenler aşereyi benimsemiş ve ilim merkezlerinde okutulmaya ve hıfz edilmeye başlanmıştır.¹

en-Neşr'de bu zorlu ve girift ameliyenin nedenlerini de beyan etmiş, şehirlerde meşhur olup kıraatları kabule şayan olmuş kıraat imamlarını ve râvîlerini konu ettikten sonra onlu tasnife olan ihtiyacı şöyle anlatmıştır. "Daha sonra kıraat âlimleri çoğaldılar, İslâm coğrafyasına dağıldılar ve halefleri oluştu ve tabakaları bilindi. Aralarında mahiyet itibarıyla farklar oluştu. Kimi eda yönünden mütkin, kimi rivayet ve dirayet yönünden meşhurdu. Bazılarıda sıhhat yönünden noksanlıklar taşıyordu. Zamanla ihtilaflar çoğaldı, zapt azaldı, neredeyse hak ile batıl birbirine karıştı. Böyle olunca ümmetin rüsum sahibi âlimleri sahihi sakimden ayırt etmek için emek sarfettiler. Vücûhâtı toplayıp rivâyetleri isnad ettiler, sahih kıraatları, rivâyetleri ve tarikleri esaslara bağladılar"²

SONUÇ

Dımaşk kıraatının serencamını, ilk dokuz asırda geçirdiği evreleri araştırdığımız bu çalışmada hasıl olan netice şu şekilde hulasa edilebilir; Hz. Osman'ın tensih ettiği nüshalardan birinin siyasi ve jeopolitik konumu nedeniyle Dımaşk'a gönderilmiş olmasının erken dönemde Kur'ân ilimlerinin bu merkezde gelişmesinde katkısı olmuştur.

Dımaşk mescidinde İlk Kur'ân halkaları kuran Hz. Ebu'd-Derdâ olmuş, ders halkasında binleri bulan bir teveccüh oluşmuştur. Muğire b. Ebî Şihâb el-Mahzûmî ve sonrasında İbn Âmir el-Yahsûbî ed-Dımaşkî kıraatların teşekkül sürecinde sened, vücûhât ve ihtiyarına itimat edilmiş ve oluşan icma' neticesinde sahih seb'a imamları içerisinde yerini almış, yedili tasnif Bağdat'lı Endülüslü kurrâ arıcılığıyla Dımaşk'a girene kadar beş asır boyunca okunan, okutulun ve ibadet edilen ihtiyar İbn Âmir'in kıraatı olmuştur.

Sonrasında Dımaşk kıraat alanında bir uğrak yeri olmuş, alanında öne çıkan eserleriyle, ders halkaları ve ilk dönemden itibaren kurulmuş olan Kur'ân medreseleriyle üç asır boyunca en verimli dönemine ulaşmıştır.

IX. Asır sadece bu belde için değil tüm İslâm beldelerindeki kıraat tedris metodunu kökünden değiştirecek bir deha ile tanışmış ve İbnü'l-Cezeri yedili kıraat sistemine şeyh Yakub el Hadramî, Ebû Ca'fer el-Ka'ka' ve Halef b. Hişâm'ın kıraatlerini de ekleyerek "aşere / onlu tasnif" i ortaya koymuştur. İbnü'l-Cezerî, bu onlu tasnifin sahihliğini ispat ederek Dımaşk'ı ve kendisinden sonra gelen kıraat eğitim sistemini eklemiştir.

¹ Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, (Uluslararası İbnü'l-Cezeri sempozyumu, 2018, Bursa.), y.y. Ankara, yt. 2021., s. 33- 37; Tayyar Altıkulaç, *İbnü'l-Cezerî, DİA*, XX, 551-557.

² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. I, 15.

KAYNAKÇA

- el-Buhârî Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *Sahîh-i Buhârî*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992.
- Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, XXXVIII, s. 311-315, Ankara, 2010.
- ed- Dâni Ebû Amr Osman b. Said, *el-Mukni' fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, nşr. M. Ahmed Dühman Dımaşk, 1960.
- ed-Dâni Ebû Amr Osman b. Said, *et-Teysîr fî'l-Kırâati's-seb'*, (nşr. Otto Pretzl), İstanbul, 1930.
- Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî*, thk. İbrahim Avad, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2008.
- Ferrâ Ebû Zekerîyya Yahya b. Ziyad, *Meânî'l-Kur'ân*, Beyrut, I-III, 1980.
- Hasan Kargı, *Alemüddîn es-Sehâvî ve Kıraat ilmindeki yeri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü, basılmamış doktora tezi, 2022.
- İbnül-Cezerî Şemseddîn Ebi'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğâyetü'n-Nihâye*, thk. G. Bergstraesser, Mektebetü'l-Hancı, Mısır, 1932.
- İbn-i Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine fî Â'yânî'l-mietî's-sâmine*, I-IV, Haydarâbat, 1349.
- ibn. Kesîr Ebu'l-Fidâ İsmail, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (I-XIV), Beyrut, 1966.
- İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdr, Beyrut, t.y.
- M. Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınevi, Ankara, 2015.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meânî'l-Kıraât*, nşr. A. İsmail Şelebî, Kahire, 1960.
- Muhammed Abdulhâlık Udayme, *Dirâsâtün li üslûbi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'lhadis matb. Kahire, 2016.
- Muhammed b. Mahfûz Muhammed Emîn eş-Şınkâtî, *en-Neşr fî'l-Kırâati'l-aşr: Dirâse ve Tahkîk*, yayınlanmamış doktora tezi, Mekke, 2004.
- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîh-i Müslim*, çağrı yayınları, İstanbul, 1992.
- Ömer Kara, *İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve eserleri*, (Uluslararası İbnü'l-Cezeri sempozyumu, 2018, Bursa.), y.y. Ankara, yt. 2021.
- es-Sehâvî Alemüddîn, *fethu'l-vasîd fî Şerhi'l-Kasîd*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd, Riyad, 2002.
- es-Sehâvî Alemüddîn, *Kitâbü'l-Vesîle ilâ keşfi'l-Akîle*, thk. Muhammed İdrîs et-Tâhirî, Mektebetü Rüşd. Riyad, 2003.
- es-Sicistânî İbn Ebî Dâvûd Abdullah b. Süleyman, *Kitâbü'l-Mesâhif*, nşr. Arthur Jeffery, Kahire, 1936.
- es-Süyûtî Celâlüddin b. Kemal, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1967.

- Tayyar Altıkulaç, *Günümüze ulaşan Mesâhif-i Kadîme ilk Mushaflar üzerine bir inceleme*, TDV Yay. Ankara, 2021.
- Vâkıdi, *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Mardsen Jones, Beyrut 1984/1404.
- ez-Zeccâc Ebû İshak İbrahim b. Serrî, *Meâni'l-Kur'ân ve irâbuhû*, thk. Abdülcelil Abdüh Şelebî, I-V, Beyrut, 1988.
- ez-Zehebî Şemseddîn ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Marifetü'l-Kurrâi'l-Kibâr ala't-Tabakâti ve'l-Âsâr*, thk. Tayyar Altıkulaç, TDV yay, 1995.
- ez-Zehebî Şemseddîn Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mu'cemu Şüyühü'z-Zehebî (el-Mu'cemü'l-Kebîr)*, I-II, Taif, 1988.
- ez- Zemahşeri Ebu Kasım Cârullah Mahmud b. Amr b. Muhammed Harizmi, *el-Keşşâf an Hakâiki ğavâmıdı't-Tenzîl*, Türkiye Yazma eserler kurumu Başkanlığı, 2017.
- ez-Zerkeşî Bedreddîn Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Ebu'l-Fadl, Dâru't-Türâs, Kahire, t.s.
- ez-Zürkânî Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, Kahire, 1372.

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ АЗАТТЫҒЫ МЕН БІРЛІГІ ҮШІН КҮРЕСКЕР - МҰСТАФА ШОҚАЙ

Амалбекова Бақыт Абилашимовна

Битанова Айжанат

Наралы Сара Алмазқызы

Аннотация

Мақалада Мұстафа Шоқайдың өмірі мен шығармашылығы жан-жақты талданған. Оның саяси қызметі, тәуелсіздік жолындағы күресі, Қазақстан мен Орта Азияның мәдени дамуына ықпалы кеңінен баяндалған. Зерттеу отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне негізделді. Мақаланың негізгі мақсаты – Мұстафа Шоқайды ұлттық тәуелсіздік үшін күрескен тарихи тұлға ретінде кеңінен таныстыру, оның өмірі мен идеясын жаңа ұрпаққа насихаттау. Осылайша оның халыққа сіңірген еңбегін бүгінгі және кейінгі ұрпаққа үлгі етуді көздейді. Бұл мақалада Мұстафа Шоқайдың саяси көзқарасы, тәуелсіздік пен ел бірлігі мұраттарына адалдығы терең зерттеледі. Авторлар Мұстафа Шоқайдың саяси-публицистикалық мұрасын талдау арқылы оның ұлттық сананы оятуға және саяси реформаларды жүзеге асыруға қосқан үлесін көрсетуді мақсат етеді. Бұл зерттеудің нәтижелері Мұстафа Шоқай идеяларының тарихи рөлі мен өзектілігін көрсетеді. Авторлар оның өмірлік ұстанымдары мен мұрасының қазіргі қазақ қоғамына тигізген әсерін атап өтеді. Сонымен қатар, мақалада Мұстафа Шоқай қайраткері жастарды отансүйгіштікке, ел бірлігі мен азаттық мұраттарына тәрбиелеуде үлгі ретінде берілген.

Кілт сөздер: Орта Азия, Түркістан, ұлттық құндылықтар, азаттық, күрес.

MUSTAFA SHOKAI AS A FIGHTER FOR THE FREEDOM AND UNITY OF THE TURKISH NATIONS

Abstract

The article comprehensively analyzes the life and work of Mustafa Shokai. His political activities, struggle for independence, and his influence on the cultural development of Kazakhstan and Central Asia are widely described. The research was based on the works of domestic and foreign scholars. The main goal of the article is to introduce Mustafa Shokai in more detail as a historical figure who fought for national independence, and to promote his life and ideas to the new generation. In this way, it is intended to make his contribution to the people an example for the current and future generations. This article deeply studies Mustafa Shokai's political views and his loyalty to the ideals of independence and national unity. The authors aim to show his contribution to awakening national consciousness and implementing political reforms by analyzing Mustafa Shokai's political and journalistic heritage. The results of this study reveal the historical role and relevance of Mustafa Shokai's ideas. The authors note the impact of his life principles and legacy on modern Kazakh society. In addition, the article presents the figure of Mustafa Shokai as an example for educating young people in patriotism, the ideals of national unity and freedom.

Keywords: Central Asia, Turkestan, national values, freedom, struggle.

XX ғасырдың басында Орталық Азия тәуелсіздік жолын іздеп жүргенде идеялары мен наным-сенімдері көпшілік үшін шабыт көзі болған адам пайда болды. Ол өз халқының қорғаушысы, азаттық жолындағы қажымас қайраткер ретінде танылды, оның үні туған жерінде ғана емес, оның шекарасынан тыс жерлерде де естілді. Ұлттық бірегейлік пен тәуелсіздіктің маңыздылығын жете түсінген бұл кісі тарихта терең із қалдырып, бүгінгі күні де өзектілігін жоғалтпайтын идеологиялық мұра қалдырды. Оның өмірі мен қызметі оның халқы үшін ойлаған болашағы үшін күрестегі табандылығы мен қайсарлығын бейнелейді. Мұстафа Шоқай 1890 жылы 7 қаңтарда Шиелі ауылында (Қазақстанның қазіргі Қызылорда облысының аумағы) қазақтың атақты биінің отбасында дүниеге келген. Ол жастайынан оқуға бейімділік танытып, тамаша жетістіктерімен көзге түсті. Жанұясы білімнің қадірін түсініп, оны Ташкентке оқуға жібереді де, орыс гимназиясын бітіріп, тілдерді жақсы меңгерген, дүниетанымы кең. Гимназияда ол тарих, саясат және құқық салаларымен танысып, оның болашақ мүдделері мен отансүйгіштік қызметінің негізін қалады.

*«Ұлттық рухсыз ұлт тәуелсіздігі болуы мүмкін бе?
Тарих ондайды көрген жоқ та, білмейді де. Ұлт
азаттығы – ұлттық рухтың нәтижесі.»*

М. Шоқай

Мұстафа Шоқайдың өмірі мен шығармашылығын зерттеу Қазақстанда да, шетелде де көптеген ғалымдардың, тарихшылардың, мәдениеттанушылар мен саясаттанушылардың назарын аударды. Шоқай өмірі мен мұраты бүгінде зерттеліп келе жатқан елеулі мұра қалдырған жарқын, күрделі тұлға болды. Оның саяси қызметі, тәуелсіздік үшін күресі және Қазақстан мен Орта Азияға мәдени ықпалы туралы мәселелер көптеген зерттеушілердің ғылыми еңбектерінің тақырыбына айналды.

Мақаланы зерттеу әдісі ретінде, салыстырмалы, хронологиялық, теориялық талдау тәсілдері қолданылды. Сонымен қатар мақалада, шетел ғалымдары мен отандық ғалымдарының еңбектері зерделенді.

Қазақстанда Мұстафа Шоқай туралы зерттеулер 1990 жылдары ел тәуелсіздігі жарияланғаннан кейін белсенді түрде дами бастады. Осы кезде тарихшылар мен саясаттанушы мамандар Шоқайдың тәуелсіздік үшін күрестегі және қазақтың ұлттық болмысын қалыптастыру үдерісіндегі рөлін қайта қарастыра бастады. Оның өмірі мен қызметін кешегі кеңестік дәуірде зерттеген алғашқы зерттеушілердің кейбірі қазақ тарихшылары. Мысалы, Бегманов Қ.: *«Мұстафа Шоқайдың мақсаты түркі халықтарын жаңа жағдайда, яғни Совет өкіметі кезінде көп ғасырдан бері қалыптасқан құндылықтарын сақтап қалуды көздеді. Тілін, ділін, дінін, ортақ тарихын, салт-дәстүрін жоғалтпауды мақсат тұтты.»* деп атап өтті. Шығармаларының бір бөлігін Мұстафа Шоқайдың өмірі мен шығармашылығына арнап, көсемнің де, мәдениет қайраткерінің де саяси мәніне тоқталды (Бегманов 2013: 490). Сонымен қатар, Жетпісбаева М.: *«Қазақстан ғылымында М. Шоқай өмірін, күресін, шығармашылығын зерттеу ең алдымен тарихи жағынан басталуы табиғи нәрсе.»* Шоқайдың Түркістанда қызмет еткен жылдарындағы қызметін

жан-жақты сипаттап, оның автономия мен тәуелсіздік жолындағы саяси қозғалыстағы рөліне назар аударған зерттеуші (Жетпісбаева 2013: 7).

Шоқай туралы зерттеулерді Орта Азия ғалымдары да белсенді жүргізді. Оның өмірі мен шығармашылығының Қазақстан үшін ғана емес, бүкіл Орта Азия үшін маңызы зор болды, оның саяси күресі мен мәдени ықпалына Өзбекстан, Қырғызстан, Түркіменстан елдерінің көптеген ғалымдары назар аударды. Мысалы, Қ. Дархан: *«Үшіншіден, Мұстафа Шоқай бір ғана қазақ ұлтының ардақты перзенті емес, ол сонымен қатар, иісі түркі жұртына түгел ортақ тарихи тұлға.»* (Дархан 2012: 9).

Кеңестік тарихшылар Шоқайды негізді түрде зерттей алмады, өйткені оның қызметі КСРО-ның ресми саясатына, әсіресе тәуелсіздік үшін күрес пен аз ұлттардың мүдделерін қорғау жағдайында қайшы келді. Дегенмен, оның қайраткерін бірнеше ресейлік тарихшылар мен саясаттанушылар негізінен теріс контексте зерттеген. Бірақ кейбір ғалымдар оның рөліне Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Орталық Азия тарихына қызығушылық арта бастаған соң мән бере бастады. Enver A.: *«1918 жылы Қоқанда құрылған ұлттық үкіметтің басшысы Мұстафа Шоқай 1920 жылдардың басында Францияға қоныс аударған болатын. Онда елінің тәуелсіздік алуы үшін диаспоралар арасындағы жұмысты бастап, «Яш Түркістан» журналын шығарды.»* XX ғасырдың басындағы Түркістан мен Орта Азияның жалпы тарихы контекстінде Шоқай қызметін зерттеген тарихшы (Enver A.: 2017: 54).

Еуропада, әсіресе Францияда Шоқай Орталық Азия халықтарының тәуелсіздігі үшін күресі жағдайында елеулі тұлға ретінде танылды. Парижде Орта Азиядан келген эмигранттармен белсенді жұмыс істеп, оның идеяларын таратудың маңызды саяси және мәдени құралына айналған «Яш Түркістан» журналын шығарды. Шоқай өмірі мен шығармашылығын зерттеп жүрген зерттеушілердің ішінде мыналарды ерекше атап өтуге болады. Jozef C.: *«Түркістан под власть советов (Түркістан под власть советов, 1935) деген кітабында Мұстафа Шоқай революциядан 1921 жылға дейінгі ашаршылық құрбандарының санын кеңес деректері бойынша 1 114 000 деп есептейді. «Правда» (маусым 1920) Қазақстандағы азамат соғысы мен террор кезінде аштықтан және шайқаста өлген «миллионнан астам қазақ» туралы жазды. Өз еңбегін Орталық Азиядағы саяси қозғалыстарды, соның ішінде Шоқайдың Түркістандағы қызметін және оның аймақтың сыртқы саясатына ықпалын талдауға арнаған ғалым (Jozef C.: 2018: 193). Соңғы жылдары Мұстафа Шоқай туралы зерттеулер, әсіресе, Қазақстан мен Орталық Азияда тарихи жады мен ұлттық бірегейлікке деген қызығушылықтың артуына байланысты одан әрі дамып келеді. Қазақстанда оның өмірі мен идеяларына арналған конференциялар мен ғылыми симпозиумдар өткізіліп тұрады. Қанатбек Қасенов, Гүлнәр Ахметова және басқалар сияқты қазіргі қазақстандық зерттеушілер оның мұрасын белсенді түрде зерттеуді, монографиялар мен мақалаларды жариялауды, сонымен қатар өмірбаяндық фильмдер мен деректі фильмдерді жасауды жалғастыруда. Мұстафа Шоқай Орталық Азия мен Қазақстан тарихын зерттеудің маңызды тұлғасы болып қала береді және оның тәуелсіздік үшін күреске қосқан үлесі дүние жүзі ғалымдары мен жұртшылығының назарын әлі де аударып келеді. Шоқай орта мектепті бітіргеннен кейін Петербург университетінің заң факультетіне түсіп, заң және*

саясаттану мамандығы бойынша білім алады. Бұл кезең тек оқуға ғана емес, сонымен бірге қоғамдық-саяси өмірге белсене араласуға толы болды, бұл оның сол кездегі прогрессивті қайраткерлермен байланыс орнатуға мүмкіндік берді. Елордадағы зиялы қауымға ортақ бостандық, өзін-өзі билеу идеяларының ықпалымен ол өз халқының тәуелсіздігіне берік ұстаным қалыптастырды. 1916 жылы А. Бөкейхановтың ұсынысы бойынша Мұстафа Шоқай Ресей Мемлекеттік Думасының мұсылман фракциясының хатшысы болып тағайындалды. Бұл кезеңде Мұстафа Шоқай Ресейдің басқару жүйесіне қарсы шығып, қазақ және түркістандық халықтардың мүддесін қорғауды басты мақсат етіп қойған болатын. Мемлекеттік Думаның мұсылман фракциясының құрамында жұмыс істей отырып, ол

Түркістандағы ұлт-азаттық көтерілісінің себептерін зерттеді. 1916 жылы көтеріліс Ресей империясының соғысқа арналған күштерін толықтыру үшін жергілікті халықты майданға шақырғанына қарсы өрбіді. Мұстафа Шоқай бұл көтерілістің негізінде әлеуметтік, экономикалық және саяси әділетсіздіктер жатқанын атап көрсетті. Сонымен қатар, ол көтерілісшілердің қақтығыстарды тоқтату және қазақтарды майданға жұмылдыруды жедел түрде тоқтату үшін тиісті шаралар қабылдауға шақырды. Осылайша, Мұстафа Шоқай көтерілісшілердің мүддесін қолдап, олардың мәселелерін Ресей үкіметіне жеткізуге тырысты. 1917 жылы Түркістанға оралғаннан кейін Мұстафа Шоқай өз саяси қызметін әрі қарай жалғастырды. Бұл уақытта ол либералды-демократиялық азаттық қозғалысының жетекшілерінің бірі болып танылды. Оның ең маңызды қызметтерінің бірі – «Шура-и-Ислами» партиясының басшысы және «Бірлік Туы» («Бірлік туы») газетінің редакторы болуы. Бұл газета сол кезеңде Түркістан мен Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалысының басты идеологиялық алаңы болды. Мұстафа Шоқай газеттің бетінде Түркістанның болашағы мен халықтардың бірлігі туралы өз көзқарастарын білдіріп, ұлт тәуелсіздігін қолдауды насихаттады. 1917 жылдың 22 қарашасында Қоқанда барлық саяси партиялар мен қозғалыстардың Бүкілтүркістандық конгресі өтіп, онда Түркістан (Қоқан) автономиясының құрылғаны жария етілді. Оның Президенті болып Мұстафа Шоқай сайланды. Осы жылдың желтоқсанында М.Шоқай «Алашорда» үкіметінің құрамына кірді. 1918 жылдың қаңтарында қарулы жұмысшы отрядтары мен қызыл гвардияшылар Қоқанды шабуылмен басып алған соң, Мұстафа Шоқай Грузияға кетеді. Онда ол Кавказ халықтарының демократиялық қозғалысына белсене атсалысады. 1920 жылы қызыл армия Грузияға кіргенде, Мұстафа Түркияға қоныс аударады, одан әрі Берлин асып, кейін Францияда тұрақтады. Эмиграцияда жүріп М.Шоқай кеңестік езгідегі Түркістан халықтарының өмірін көрсетуге арналған журналдар мен

газеттер шығаруды ұйымдастырып, олардың жұмысына белсене араласты. Стамбұл мен Парижде, Берлин мен Лондонда, Варшавада Орта Азия туралы мақалаларын, теориялық зерттеулерін, тарихи және саяси шолуларын жариялады. Ол ұйымдастырған «Жаңа Түркістан» және «Жас Түркістан» журналдары тиісінше Стамбұл мен Берлинде басылып тұрды. Мұстафа Шоқайұлы өзінің 1937 жылы «Яш Түркістан» журналына «Қоқан автономиясының» 14 жылдығына арнап мақала жіберген.

Осы мақалаға сүйенсек, Қоқан автономиясы бар болғаны 2 ай, 3 күн ғана, яғни 1917 жылдың 10 желтоқсанында құрылып, 1918 жылдың 13 ақпанында тарағанын байқаймыз. Мұстафа Шоқайдың шетелдік эмиграциядағы саяси қызметі бүкіл Түркістан жұрты үшін жазба және ауызекі жүргізген үгіт-насихат жұмыстарынан көрінеді. Оның аса шебер ұйымдастырушылығы, ұлттық құндылықтар саласында жасаған тұжырымдары осы күнгі саясатпен ұштасып, сабақтасып жатқандығы дәлел болады.

Мұстафа Шоқайдың қоғамдағы рөлін анықтайтын болсақ біздің зерттеуіміз бойынша, Мұстафа Шоқай-мемлекет және қоғам қайраткері, Алаш қозғалысының қатысушысы, ғалым, журналист, XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының өкілі. Мұстафа Шоқайдың Қазақстан тарихындағы орны мен оның жетістіктері ұлт-азаттық қозғалысының дамуына ерекше ықпал етті. Оның саяси күресі, ой-санасы және ұлтқа деген қызметі Қазақстанның тәуелсіздігі мен ұлттық сана-сезімінің қалыптасуына үлкен үлес қосты. Мұстафа Шоқайдың басты жетістіктерінің бірі — қазақ және түркістандық халықтардың ұлт-азаттық қозғалысына қосқан үлесі болды. Оның өмірі мен саяси қызметі ұлттық тәуелсіздікке деген күрестің символына айналды.

Қорыта келе Мұстафа Шоқай білім мен мәдениет саласында да маңызды қадамдар жасады. Ол қазақ халқының мәдениеті мен тарихын зерттеуді, сондай-ақ жастарды ұлттық рухта тәрбиелеуді маңызды деп санады. Оның ойынша, ұлттық тәуелсіздік пен мәдени құндылықтар арасында тығыз байланыс бар. Оның пікірінше, халықтың санасы мен рухы жоғары болған кезде ғана тәуелсіздікке қол жеткізуге болады. Шоқай өзінің мақалаларында және саяси қызметінде осы мәселелерге ерекше назар аударды. Оның бұл жұмыстары тек Түркістан мен Қазақстанның тәуелсіздігі үшін ғана емес, сондай-ақ бүкіл Орталық Азия мен түркі халықтарының болашағы үшін маңызды болды. Мұстафа Шоқай Қазақстан мен Орталық Азияның саяси және мәдени тарихында шешуші рөл атқарды деп айта аламыз. Оның тәуелсіздік жолындағы күресі, ұлттық бірегейлікті дамытуға қосқан үлесі және аймақ халықтарының құқықтарын қорғаудағы күш-жігері бүгінгі күнге дейін өзекті және маңызды болып қала береді. «Яш Түркістан» жазуы, автономия үшін күрес сияқты саяси және мәдени бастамалары арқылы Шоқай азаттыққа ұмтылудың символына айналып қана қоймай, Орта Азиядағы қазіргі саяси ойдың қалыптасуына зор үлес қосты. Шоқайдың өмірі мен шығармашылығын зерттеу жалғасуда, оның мұрасы Қазақстандағы және Орталық Азия елдеріндегі тарихи процестерді түсінудің маңызды элементіне айналууда. Оның ұлттық тәуелсіздік, бостандық және мәдени бірегейлік туралы идеалдары әрі қарайғы зерттеулердің негізі болып қала береді және жаңа ұрпақты өздерінің тарихи-мәдени болмысының құндылығын сезінуге шабыттандырады.

Пайданылған әдебиеттер:

1. Бегманов, Қасымхан (2013). Мұстафа Шоқай жолымен. Алматы: Сораба.
2. Қыдырәлі, Дархан (2012). Мұстафа. Астана: Фолиант.
3. Жетпісбаева, Мейіркүл (2013). Мұстафа Шоқай және ұлттық тәуелсіздік мәселесі. Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ.
4. Enver, Altaylı (2017). A Dark Path to Freedom: Ruzi Nazar, from the Red Army to the CIA. London: Oxford University Press.
5. Jozef, Czapski (2018). Inhuman Land: Searching for the Truth in Soviet Russia. New York: New York Review Books.

ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯ ЭМОЦИОНАЛДЫК ИНТЕЛЛЕКТИ ӨНҮКТҮРҮҮ КУРАЛЫ КАТАРЫ: ДИСЦИПЛИНАЛАР АРАЛЫК ТАЛДОО

Койчуманова Гүлжан Кадыровна

Ош мамлекеттик университети
Электрондук дарек: guljan3011@gmail.com

Аннотация

Бул макалада философиялык поэзиянын эмоционалдык интеллектти (ЭИ) өнүктүрүүдөгү ролу дисциплиналар аралык жактан талданат. Эмоционалдык интеллект, анын ичинде эмпатия, өзүн-өзү түшүнүү жана өзүн-өзү жөнгө салуу сыяктуу компоненттер, адамдын жеке жана социалдык жашоосунда маанилүү болуп саналат. Философиялык поэзия, символдорду жана метафораларды колдонуусу аркылуу, окурмандардын эмоционалдык тажрыйбасын байытууга жана психологиялык тереңдикке жетүүгө жардам берет.

Макалада философиялык поэзиянын негизги теориялык аспектери, анын эстетикалык жана психологиялык аспектери, ошондой эле окурмандарга эмоционалдык акылмандыкты өнүктүрүүгө тийгизген таасири каралат. Изилдөөнүн натыйжасында, философиялык поэзияны окуу, окурмандардын эмоционалдык акылмандыгын өстүрүүгө, өз сезимдерин түшүнүүгө жана башкаларга эмпатия менен мамиле кылууга көмөктөшөрү көрсөтүлөт.

Андан тышкары, эмпирикалык изилдөөлөр, окурмандар менен жүргүзүлгөн сурамжылоолор аркылуу, философиялык поэзиянын ЭИни өнүктүрүү үчүн мүмкүнчүлүктөрүн жана методологиясын аныктайт. Макаланын жыйынтыгы катары, философиялык поэзия эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү үчүн эффективдүү курал катары сунушталат, бул анын билим берүү жана терапиялык практикаларда колдонулушу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Ачкыч сөздөр: философиялык поэзия, эмоциональный интеллект, өзүн-өзү түшүнүү, өзүн-өзү жөнгө салуу, искусство, психологизм, терең символизм, социалдык адеп-ахлак, философия, метафора, психика.

PHILOSOPHICAL POETRY AS A TOOL FOR DEVELOPING EMOTIONAL INTELLIGENCE: AN INTERDISCIPLINARY ANALYSIS

Koichumanova Gulzhan Kadyrovna

Candidate of Philological Sciences
Assoc. Prof., Osh State University
Email: guljan3011@gmail.com

Abstract

This article analyzes the role of philosophical poetry in the development of emotional intelligence (EI) from an interdisciplinary perspective. Emotional intelligence, including components such as empathy, self-awareness, and self-regulation, is important in a person's personal and social life. Philosophical poetry, through its use of symbols and metaphors, helps readers to enrich their emotional experience and achieve psychological depth.

The article examines the main theoretical aspects of philosophical poetry, its aesthetic and psychological aspects, as well as its influence on the development of emotional intelligence for

readers. Research shows that reading philosophical poetry can help readers develop emotional intelligence, understand their own feelings, and empathize with others.

In addition, empirical research, through surveys of readers, identifies the potential and methodology of philosophical poetry for the development of EI. As a conclusion of the article, philosophical poetry is proposed as an effective tool for the development of emotional intelligence, which opens up new possibilities for its use in educational and therapeutic practices.

Keywords: philosophical poetry, emotional intelligence, self-understanding, self-regulation, art, psychology, deep symbolism, social morality, philosophy, metaphor, psyche.

1. КИРИШҮҮ

Эмоционалдык интеллект (ЭИ) адамдын өз эмоцияларын таанып-билүү, башкаруу жана башкалардын эмоцияларын түшүнүү жөндөмүн билдирет. Бул түшүнүк акыркы он жылда социалдык жана психологиялык изилдөөлөрдө кеңири изилденүүдө, анткени ЭИ адамдардын жеке жана профессионалдык жашоосундагы ийгиликтерине терең таасир этет{1}. Эмоционалдык интеллекттин компоненттери, анын ичинде эмпатия, өзүн-өзү аңдоо жана өзүн-өзү жөнгө салуу, адамдардын бири-бири менен болгон байланыштарын жана коомдук тиричилигин жакшыртууда маанилүү роль ойнойт.

Антик замандан бери философия адамзаттын жашоосуна, анын этикалык жана эстетикалык баалуулуктарына жооп издеген болсо, поэзия ошол түшүнүктөрдү сезимдер жана метафоралар аркылуу жеткирет. Грециялык философияда Платон жана Аристотель поэзия менен философиянын биримдигин изилдеп, поэзияны терең аң-сезимдин, акылмандык жана чындыкка жакындашуу жолдорунун бири катары баалашкан. Аристотель болсо, тескерисинче, поэзиянын философиялык маңызын жана интеллектуалдык баалуулугун жогору баалаган. Платон поэзиянын күчүнө жана таасирине ишенсе да, аны философия менен салыштырганда төмөнүрөөк баалаган. Анын көз карашында, поэзия көркөм образдарга гана негизделип, абсолюттук чындыкты чагылдырган философиялык билимге жетпейт деп эсептеген. Бирок, поэзиянын адамдын сезимдерин ойготуудагы ролун тааныган, бул анын философия менен болгон өзгөчө байланышын көрсөтөт. Аристотелдин "Поэтика" эмгегинде поэзиянын чындыкты издөөдө жана философиялык түшүнүктөрдү иштеп чыгууда өзгөчө бир ролду аткараары айтылат{2}. Анын көз карашында, поэзия адам турмушун чагылдыруу аркылуу инсандык аң-сезимди жана турмушту тереңирээк түшүнүүгө жардам берет{3}.

Азыркы учурда эмоционалдык интеллект (ЭИ) билим берүү системасы, психология, жана уюштуруучулук чөйрөлөрүндө маанилүү фактор катары таанылууда. Эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү, жеке жана профессионалдык ийгиликтерге жетүүдө маанилүү ролду ойнойт.

1. **Билим берүү системасында:** Мектептерде жана университеттерде эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү программалары киргизилүүдө. Студенттерге өз эмоцияларын таанып-билүү, башкалардын эмоцияларын түшүнүү жана социалдык байланыштарды жакшыртуу боюнча билим берүү максатында атайын курстар жана тренингдер өткөрүлүүдө.
2. **Психологияда:** Психологдор ЭИни изилдөөдө жана аны өнүктүрүү үчүн ар кандай методдорду колдонууда. Эмоционалдык интеллекттин деңгээлин

баалоо үчүн тесттер жана анкеталар иштелип чыккан. Ал эми терапияда ЭИди өнүктүрүү, кардарлардын өз эмоцияларын жакшыраак түшүнүүсүнө жана башкаруусуна жардам берет.

3. **Уюштуруу чөйрөсүндө:** Компанияларда жана уюмдарда кызматкерлердин эмоционалдык интеллектисин өнүктүрүү үчүн тренингдер жана семинарлар өткөрүлүүдө. ЭИ кызматкерлердин карым-катнашын жакшыртууга, командадагы ишенимди арттырууга жана стресске туруштук берүү жөндөмдүүлүгүн жогорулатууга жардам берет.
4. **Технологиялар:** Технологиялар эмоционалдык интеллектти өнүктүрүүдө жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачууда. Мисалы, онлайн курстар, мобилдик колдонмолор жана виртуалдык реалддык чөйрөлөр ЭИди өнүктүрүүгө жардам берүүчү ресурстар болуп саналат.

Эмоционалдык интеллект азыркы дүйнөдө адамдардын өз ара мамилелерин, жумуштагы эффективдүүлүгүн жана жалпы психологиялык ден-соолугун жакшыртууда маанилүү инструмент болуп саналат. Анын мааниси улам өсүүдө, анткени коомдук жана эмоционалдык көндүмдөрдү талап кылган чөйрөлөр көбөйүүдө. Эмоционалдык интеллект (ЭИ) адамдын өз эмоцияларын таанып-билүү, башкаруу жана башкалардын эмоцияларын түшүнүү жөндөмү деп аныкталат. Бул түшүнүк адамдын жеке жана социалдык жашоосундагы абдан маанилүү ролду ойнойт, анткени ал адамдарга эмоцияларды туура түшүнүүгө жана башкарууга, ошондой эле социалдык байланыштарды жакшыртууга мүмкүндүк берет. Эмоционалдык интеллекттин негизги элементтери төмөнкүлөр:

1. **Өз-өзүн таануучулук:** Өз эмоцияларын, сезимдерин жана маанайын таанып-билүү, өзүнүн эмоционалдык абалын түшүнүү жана аны башкаруу жөндөмү.
2. **Эмоциялардын башкарылышы:** Күчтүү эмоциялардан таасирленбестен, аларды туура жана эффективдүү башкаруу, ошондой эле стресске жана кыйынчылыктарга туруштук берүү.
3. **Эмпатия:** Башкалардын эмоцияларын түшүнүү, алардын маанайын жана абалын сезүү, башка адамдардын көз караштарын түшүнүүгө аракет кылуу.
4. **Социалдык жөндөмдөр:** Башкалар менен жакшы мамилелер түзүү, социалдык байланыштарды өнүктүрүү, топтук иште ийгиликтүү болуп, карым-катнашты натыйжалуу жүргүзүү.

Эмоционалдык интеллект социалдык жана психологиялык ден-соолукту, ошондой эле жеке жана профессионалдык ийгиликтерди жакшыртууга оң таасирин тийгизет. ЭИ эмоционалдык жана когнитивдик аспектерди бириктирип, адамдарга жашоодогу кыйынчылыктарды жеңүүгө жардам берет{4}.

1.1. Теманын актуалдуулугу.

Философиялык поэзия эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү куралы катары: дисциплиналар аралык талдоо темасы бүгүнкү күндө маанилүү жана актуалдуу болуп эсептелет. Философиялык поэзия, өзүнүн уникалдуу символизми жана терең мазмуну менен, окурмандардын эмоционалдык тажрыйбасын байытууда чоң мүмкүнчүлүктөрдү сунуштоого болот. Анткени окурмандар поэзия аркылуу өз

сезимдерин, ой-пикирлерин жана тажрыйбаларын тереңирээк түшүнүүгө жардам берүүгө жана социалдык адеп-ахлактык маселелерге көңүл бурууга мүмкүндүк алат. Философиялык поэзиянын эмоционалдык интеллектти өнүктүрүүдөгү ролу бүгүнкү күндө өзгөчө актуалдуу болуп саналат, анткени коомдун турмушундагы эмоционалдык абалдар жана стресс факторлору адамдардын психологиялык ден соолугун начарлатууда.

Себеп	Түшүндүрмө
1. Эмоционалдык интеллекттин (ЭИ) ролу	ЭИ адамдын денелерин таануу, башкаруу жана эффективдүү байланышты түзүүгө жардам берет. Изилдөөлөр Энин психологиялык ден соолукка жана ийгиликтерге тийгизген оң таасирин далилдеди.
2. Искусство аркылуу өзүн-өзү түшүнүү	Философиялык поэзия символдор жана метафоралар аркылуу энергия жана ойлорду чагылдырууда уникалдуу өзгөртүү сунуштап, ички сезимге жана акылмандыкты өнүктүрөт.
3. Дисциплиналар аралык изилдөөлөрдүн актуалдары	Бул тема философия, психология, социология жана искусствону байланыштырып, эмоционалдык интеллекттин өндүрүшүн изилдөө изилдөөдө чоң мааниге ээ
4. Коомдогу эмоционалдык абалга көңүл буруу	Заманбап коомдогу эмоционалдык чыңалуу жана стресс жеке жана коомдук байланыштарга терс таасирин тийгизүүдө, ЭИни өнүктүрүү актуалдуу маселеге айланды.
5. Глобализация жана технологиянын таасири	Социалдык медиа жана глобалдашуу тажрыйбаларды өзгөртүп, адамдарды жакындатууда. ЭИни өнүктүрүү түшүнүгү жана анын маанилүү фактор.
6. Билим берүү эмоционалдык интеллекттин мааниси	ЭИни өнүктүрүү окуучулардын эмоцияларын түшүнүүгө, социалдык жардамга жардам берет, бул билим берүү системасы үчүн актуалдуу маселе.

Жогоруда айтылган факторлор философиялык поэзиянын эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү куралы катары маанилүү экенин жана актуалдуулугун көрсөтөт. Бул тема гана теориялык эмес, практикалык жактан да маанилүү болуп, адамдардын жеке жана коомдук жашоосун жакшыртууга мүмкүндүк берет.

Ушул макалада биз философиялык поэзиянын эмоционалдык интеллектти өнүктүрүү үчүн кандай курал катары кызмат кылаарын изилдейбиз. Изилдөө эмпирикалык жана теоретикалык аспектилерди камтыйт, алар философиялык поэзиянын окурмандарга таасир этүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк берет. Дисциплиналар аралык анализ аркылуу, биз эмоционалдык интеллекттин жана искусствону кабыл алуунун ортосундагы байланышты тереңдетүүнү максат кылабыз. Натихада, философиялык поэзиянын ЭИни өнүктүрүүгө тийгизген таасиринин ролу билим берүү жана терапиялык практикаларда кандайча колдонулушу тууралуу жаңы түшүнүктөрдү сунуштайбыз.

2. ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯНЫН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИН ТАЛДОО

Философиялык поэзиянын негизги теориялык негиздерин талдоо бул багыттагы терең ой жүгүртүү, адабий жана интеллектуалдык дисциплиналардын

кесилишинде пайда болгон уникалдуу поэтикалык форма катары анын калыптанышын жана маңызын тереңирээк түшүнүүгө жардам берет. Анын философия, психология жана искусство менен болгон байланышы ар бир тармактын элементтерин камтыйт жана аларды тереңирээк изилдөөгө өбөлгө түзөт. Төмөндө философиялык поэзиянын бул багыттар менен болгон өз ара байланыштарын карап чыгабыз.

Философиялык поэзия – бул адамзаттын жашоо маңызы, турмуштук суроолорго жооп издөө жана өзүнүн ички дүйнөсүн түшүнүүгө багытталган поэзия. Мында акындар татаал философиялык ойлорду поэтикалык формада чагылдырышат. Башка поэтикалык жанрларга салыштырмалуу, философиялык поэзия окуяларга эмес, инсандык рефлексияларга жана жашоо турмуштун кудуретин изилдөөгө көңүл бурат. Ошондой эле, бул поэзияда акындын өздүк аң-сезиминин өсүшү жана дүйнө менен болгон байланышына байланыштуу суроолор да камтылат

№	Концепция	Түшүндүрмө
	Жашоонун мааниси	Адам турмуштук жолунда жашоосунун маанисин, максатын жана баалуулуктарын издейт. Философиялык поэзияда бул темада терең терең көтөрүлөт.
	Өлүм жана түбөлүк жашоо	Адам баласынын өлүмү катары тактык көйгөйлөргө кайрылып, жашоонун абалын түшүнүүгө, анын чегинен чыгууга жана анын ордун башкарууга көзөмөл жүргүзөт.
	Сүйүү жана адамзаттык байланыш	Адамдардын сүйүү, боорукердик жана биримдик сыяктуу сезимдер аркылуу бири-бирине болгон байланышы. Поэзияда бул темалар боорукердик, ишеним жана ыйман аркылуу ачылат.
	жеке эркиндик жана кыймыл	Инсандык тандоолордун мааниси, жеке чечимдин жаралышы жана алар үчүн сезими. Бул темалар адамдын өмүрүнө жана укук коргоо органдарына жардам берет.

Поэзиянын философиялык мазмунду берүү ыкмалары. Поэзия философиялык ойлорду түшүнүктүү жана сезимдерге бай тилде берүү аркылуу философиялык түшүнүктөрдү кеңири аудиторияга жеткире алат. Поэзиянын бул өзгөчөлүгүн Гёте, Руми, сыяктуу улуу акын-философтордун чыгармаларында байкоого болот. Алар адамдык сапаттарды, жашоо жана өлүм темаларын, ички дүйнөнүн татаалдыктарын философиялык көз карашта изилдеген жана поэзия аркылуу турмуштук баалуулуктарды көрсөткөн.

Философиялык поэзия: инсандык өнүгүүнүн куралы. Философиялык поэзия адамдын сезимдерин жана акылын бириктирген поэтикалык жанр катары, инсандык аң-сезимди жана руханий тереңдикти калыптандырууга жардам берет. Бул жанрдын күчү философиялык ойлорду жеткиликтүү кылып берүүдө жана окурмандарга жаңы идеяларды сунуштоодо жатат. Ошол себептен философиялык поэзия адамдын эмоцияларын чагылдыруу менен философиялык түшүнүктөрдү жөнөкөй тилде жеткирет.

2.1. Поэзиянын философия менен болгон байланышы

Философиялык поэзия философиянын классикалык суроолорун поэзия аркылуу иштеп чыгат жана мындай түшүнүктөрдү жеткиликтүү кылат. Поэзия жана философия тең адамдарды жашоонун түпкүрүндөгү суроолорго алып келет, бирок ар кандай ыкмалар менен. Мисалы, философия түшүнүктөрдү логикалык ой жүгүртүү аркылуу изилдесе, поэзия бул түшүнүктөрдү сезимдердин жана көркөм сүрөттөөлөрдүн жардамы менен жеткирет. Философиялык акындар дүйнөгө ойчулдардын көз карашынан карап, турмуштун акыйкаттарын чагылдырууга аракет кылышат. Аристотель, Гёте, Ницше сыяктуу философ акындардын чыгармачылыгында философиялык темалардын терең изилдениши байкалат.

Философия менен поэзиянын байланышын изилдөө теориялык жактан эки дисциплинанын тең түпкү негиздерин жана алардын адамдык аң-сезимди калыптандыруудагы өзгөчө ролун түшүнүүгө жардам берет. Бул байланыш эки багыттын өзгөчөлүктөрүн тең кошо алган уникалдуу форма болуп, турмуштун философиялык суроолорун көркөм образдар жана эстетикалык формалар аркылуу жеткирет.

Көрсөткүчтөр	Философия	Поэзия
Максаты	Чындыкты, жашоонун маанисин жана адамдын ордун түшүндүрүү	Сезимдерди ойготуп, жашоону көркөм сүрөт берүү
Билдирүү жолу	Логикалык аргументтер, концепциялар, аналитикалык ой жүгүртүүлөр аркылуу түшүндүрүү	Көркөм образдар, метафоралар, символдор аркылуу сезимдерге таасирин тийгизет
Тилдин туруктуулугу	Так жана аналитикалык, терең түшүнүү үчүн деталдуу	Поэтикалык жана образдуу, эстетикалык таасирди мындан ары
Чындыкка болгон көз карашы	Абсолюттук чындыкты издейт, логикалык жана фактыларга негизделет	Чындыкты символдор аркылуу көрсөтөт, субъективдүү жана эстетикалык мазмунду бар
Көрүнүктүү мисалдар	Платон, Аристотель, Кант, Ницше	Гёте, Руми, Ницше, Гомер
Негизги темалары	Инсандын логикалык жана аң-сезимдик өнүгүү өндүрүшү	Инсанды руханий жана эмоционалдык жактан өнүктүрүү
Функциясы	Жашоо, өлүм, адилеттүүлүк, адамдын жаратылыштагы орду	Сүйүү, кайгы, адамгерчилик, турмуштагы кыйынчылыктар, жан дүйнө татаалдыктары
Тарыхтагы ролу	Жашоо иштерин түшүнүүгө жана философиялык көз карашты өнүктүрүүгө жардам	Сезимдерди ойготуу менен турмуштук чындыкты тереңирээк түшүнүүгө аракет кыл
Өз ара байланышы	Философтун түшүнүгүнүн поэзиясы аркылуу берүү	Поэзиянын эстетикалык жана эмоционалдык мазмунун философия аркылуу тереңдетүү
Түшүнүктү колдонуу	Жашоонун жана чындыкка жетүүнүн философиялык жолун көрсөтөт	Жашоонун маанисин символдор жана метафоралар аркылуу көрсөтөт

Адамдык өнүгүүгө таасири	Акылмандыкты жана логикалык көз карашты өстүрөт	Инсандын ички дүйнөсүн байытып, эмоциялык интеллектти өстүрөт
Мисал катары классикалык чыгармалар	Платондун "Мамлекет", Ницшенин "Заратустра	Гомердин "Илиадасы", Гётенин "Фаусту", Руминин газелдери

2.2. Поэзия жана философия: концепциялардын окшоштуктары

Поэзия жана философиянын башкы максаты – адамдын турмуштагы ордун, жашоонун маңызын жана табияттын мыйзам ченемдерин түшүнүү. Бул таблица философия менен поэзиянын маселелери концепциялардын окшоштуктарын жана аларды бириктирген негизги багыттарды көрсөтөт. Эки дисциплина тең чындыкка, жашоонун маанисине жана адамдын өзүн-өзү түшүнүүсүнө аракет кылгандыгы менен инсандык өнүгүүгө терең таасир этет.

Концепция	Философиядагы мааниси	Поэзиядагы мааниси	Окшоштугу
Чындык	Чындыкты издөө жана түшүнүү. Чындык – бул турмуштук көрүнүш адилет жана объективдүү мааниси	Чындыкты субъективдүү түрлүү көрсөтүү, турмушту образдуу жана сезимтал көз караш менен көрсөтүү	Чындыкка аракетуу; философиялык чындыкты логика аркылуу, ал эми поэзия сезим аркылуу пайда болот
Сүйүү жана гармония	Сүйүү – адамдык өнүгүүнүн өзөгү, дүйнөдөгү гармониянын негизи	Сүйүү поэзияда романтика, биримдик, тынчтык менен жуурулушкан терең сезимдер аркылуу чагылдырылат	Сүйүүнү жана гармонияны өмүрдүн жана ички дүйнөнүн негизи катары кароо.
Өлүм жана өмүр	Өлүм жана өмүрдүн мааниси, турмуштун туруктуулугун түшүнүү	Өлүм жана өмүр жөнүндө терең ой жүгүртүүлөр, жашоо циклинин кооздугу жана трагедиясы	Жашоонун мааниси жана анын туруктуулугу боюнча ой жүгүртүү.
Адамдын өзүн таануусу	Инсанды өзүн-өзү түшүнүүгө жана аң-сезимдин татаалдыгын талдоого үндөйт	Поэзия инсандык изденүүлөрдү жана өзүн-өзү таануунун ички сапарын чагылдырат	Өзүн-өзү таануу жана илимий изилдөө.
Акыйкат жана адилеттүүлүк	Турмуштун күчүн, адилеттүүлүктү жана чындыкты иштеп чыгуу	Адилеттүүлүк жөнүндө ой жүгүртүү, моралдык баалуулуктарды образдуу баяндоо	Адилеттүүлүккө жана акыйкатка умтулуу; философия аны логика менен, поэзия менен эмоция менен чагылдырат.
Сезим жана акыл	Сезимдерди башкаруу жана аларды акылдын жардамы менен түшүнүү	Сезимдерди текшерип, аларды поэтикалык жол	Сезимдердин маанилүүлүгүн жана аларды

		менен тереңирээк түшүнүүгө жардам берүү	түшүнүү үчүн зарыл болгон белгилөө.
Жашоонун мааниси	Жашоонун негизги максаты жана акыйкатты издөө	Жашоонун кооздугу, туруктуулугу жана мааниси жөнүндө ой жүгүртүү	Жашоонун маанисин аныктоо жана анын так экенин моюнга алуу.
Мораль жана этика	Инсандын коомдогу жүрүм-турумун үчүн моралдык баалуулуктарды изилдөө	Поэзияда моралдык дилеммалар, а-ахлактык принциптердин дисциплинасы	Коомдук жана инсандык моралдык баалуулуктарды чагылдыруу.
Сөздүн күчү	Философияда логикалык аргументтерди чечүү, түшүндүрүү жана ой жүгүртүү	Поэзияда элементтердин сүрөттөрү менен сезимдерге жанастөөгө таасир этүү	Сөз аркылуу ойлорду жана сезимдерди эске алуу; сөздүн күчү аркылуу акылга жана сезимге таасир этүү.

Философия менен поэзиянын байланышы, турмуштун философиялык суроолорун түшүнүктүү жана сезимге жеткиликтүү формада көрсөтүүгө мүмкүндүк берет{8}. Поэзия философияны эстетикалык жана эмоционалдык тажрыйба аркылуу байыта алат жана ошону менен адамдардын турмуштагы маанилүү түшүнүктөрдү изилдөөсүн жеңилдетет.

3. ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯНЫН ПСИХОЛОГИЯ МЕНЕН БАЙЛАНЫШЫ

Адамдын ички дүйнөсүн, сезимдерин жана эмоцияларын изилдегенде ачылат. Психология сыяктуу, философиялык поэзия да адамдын психикалык абалын, сезимдерин жана жүрүм-турумун талдоого багытталган. Поэзиянын мындай түрү окурмандардын психологиялык өзгөчөлүктөрүнө таасир этет, алардын жан дүйнөсүн чагылдырып, өзүнүн ички дүйнөсүнө тереңирээк үңүлүүгө жардам берет. Адамдын жашоо тажрыйбалары, ички конфликттери жана трансформациясы философиялык поэзияда кеңири көрсөтүлөт.{6}

Философиялык поэзия адамдын ички дүйнөсүн, дүйнөнү жана жашоонун терең маанисин изилдөөчү поэзия түрү катары, психология менен тыгыз байланышта болуп, адамдын ойлору, сезимдери жана аң-сезими жөнүндө терең түшүнүктөрдү камтыйт. Поэзиянын философиялык мазмуну, көп учурда адамзаттын жашоосундагы маанилүү маселелерди — сүйүү, өлүм, эркиндик, жоопкерчилик, жашоонун максаты жана адамдын өз орду тууралуу суроолорду терең ойлонууга чакырат. Бул ойлор жана сезимдер адамдын психологиялык абалына, дүйнөнү кабыл алуу ыкмасына жана ички гармонияга түз таасир этет. Психологиялык изилдөөлөр болсо, адамдын психикасынын структурасын, эмоцияларын, ой жүгүртүүсүн жана аракеттерин түшүнүүгө багытталган. Философиялык поэзия бул процесс үчүн күчтүү курал болуп, адамдарга өздөрүнүн ички абалдарын түшүнүүгө жана өз эмоцияларынан көз каранды болууга жардам берет. Поэзиядагы метафоралар, символдор жана терең ой жүгүртүүлөр адамдарга өзүнүн психологиялык абалын түшүнүүгө жана анын чечилиш жолдорун издөөгө түрткү

берет. Философиялык поэзия психология менен байланышканда, ал адамдын эмоционалдык интеллектин өнүктүрүүгө, андан сырткары, психологиялык кыйынчылыктарды жеңүүгө жардам берет. Мында поэзия өзүнүн терең мазмуну жана стили менен адамдын сезимдерин, ой-жүгүртүүсүн жана жашоосуна карата философиялык көз карашын кеңейтүүчү маанилүү роль ойнойт. Жеке өзүн-өзү түшүнүү жана жалпы психологиялык өсүү үчүн философиялык поэзиянын күчүн колдонуу абдан актуалдуу жана маанилүү болуп саналат.

А.Осмоновдун поэзиясында философиялык ойлор, адамдын ички дүйнөсү жана эмоциялары терең иштелип чыккан{9}. Анын ырларынан төмөнкү мисалдарды келтирүү мүмкүн:

Мен өзүңдү сүйгөнүмө кайгырам, Билем сенин таалайың кең жайылган. Сен күлөсүң мени таба кылгандай Убалыңа жетер көздөн аккан кан.

Философиялык поэзия адам эмоцияларынын жана тажрыйбаларынын татаалдыгына терең кирет. Талап кылынган поэма сүйүү, кадалгандык жана кайгы сыяктуу терең темаларды чагылдырат, булар окурмандар менен терең байланыштырат. Бул талдоодо, биз поэманын мазмуну, структурасы жана эмоционалдык таасири контекстинде бул темаларды изилдейбиз.

"Мен өзүңдү сүйгөнүмө кайгырам" деген ачылыш саптары сүйүү менен кайгыны бириктирген терең кайгыны билдирет. Бул жерде сүйлөөчү терең сүйүү менен кимдир бирөөнү жоготкондугунан келип чыккан кайгыны жеткирет. Жашоодогу кубаныч жана оорунун ортосундагы бул эмоционалдык конфликт философиялык поэзияда кеңири таралган мотив болуп саналат, анткени ал адамдын тажрыйбаларынын эки тараптуулугун баса белгилейт. Сүйлөөчүнүн кайгысын билдиргендиги сүйүүнүн канааттануу жана жүрөктүн оорушун алып келгенин көрсөтөт, бул окурмандарды өздөрүнүн сүйүү тажрыйбалары жөнүндө ойлоно туруу үчүн түртөт.

"Билем сенин таалайың кең жайылган" деген сапта кадалгандык темасы кирет. Сүйлөөчү сүйгөнүнүн тагдырынын кеңдигин мойнуна алат, бул жашоодогу чоң күчтөрдүн бар экенин таанууну билдирет. Кадалгандыкты сезүү, жеке тандоолор маанилүү болгону менен, алар көбүнчө жеке көзөмөлдөн тышкары жагдайлар тарабынан таасирленерин көрсөтөт. Сүйүү менен кадалгандык ортосундагы өз ара аракет окурмандарды өз тагдырларын канчалык деңгээлде түзгөндүгү жана тышкары таасирлерден канчалык деңгээлде түзүлгөндүгү жөнүндө ойлоно туруу үчүн чакырат. "Сен күлөсүң мени таба кылгандай" деген сапта сүйлөөчү сүйүүнүн трансформациялык күчүн чагылдырат. Сүйгөндүн жылмайышы кубаныч жана байланыш сезимин жаратып, сүйүүнүн жашоого тактык жана максат алып келүү мүмкүнчүлүгүн сунуштайт. Сүйүү менен өзүн таануу ортосундагы байланыш, мамилелердин биздин өз-өзүбүздү жана дүйнөдөгү ордубузду түшүнүүбүзгө кандай таасир этээрин көрсөтөт. Бирок, "Убалыңа жетер көздөн аккан кан" деген кийинки сап кайгы темасын кайра алдыга алып келет. Көздөн аккан канды билдирүү терең эмоционалдык ооруну жана азапты билдирет. Бул катуу образ сүйүүнүн көп учурда курмандыктар жана кыйынчылыктар менен кошо келерин эскертет. Сүйүүдөгү сулуулук менен жашоонун катаал чындыктарынын ортосундагы кармаш, философиялык поэзияга мүнөздүү болгон татаал эмоционалдык ландшафтты жаратууда. Бул темаларды талдаганда,

философиялык поэзия өзүн-өзү ойлоного жана терең ой жүгүртүүгө чакыраары ачык көрүнөт. Сүйүү, кадалгандык жана кайгы изилденүүсү окурмандарды өз эмоциялары жана тажрыйбалары менен байланышууга түртөт. Поэма адамзаттын көп тараптуу табиятын чагылдырып, бул темалар биздин жашообузда кандайча пайда болорун ойлоноуга түртөт.

Жыйынтыктап айтканда, поэма сүйүү, кадалгандык жана кайгыны изилдөө аркылуу философиялык поэзиянын негизин чагылдырат. Ар бир тема башкалары менен өз ара аракеттенип, окурмандар менен терең байланыша турган эмоциянын бай текстурасын түзөт. Бул темалар менен кызыгуу аркылуу биз адамзаттын абалын жана биздин тажрыйбаларыбызды түзгөн эмоциялардын татаал өз ара аракеттенүүсүн түшүнүүгө жетишебиз. Бул талдоо поэманы түшүнүүбүздү жакшыртып гана тим болбостон, биздин өз жашообузду ойлоноуга түртөт, философиялык поэзияны изилдөө маанилүү иш-аракет болот. А. Осмоновдун ырлары аркылуу философиялык поэзиянын адамдын эмоциялары, ички дүйнөсү жана адамзаттык байланыштар тууралуу терең ойлорду чагылдыргандыгын көрсөтүүгө болот

Тема	Психологиялык абал	Ырды талдоо
Жашоонун мааниси	Өмүрдүн максаты, экзистенциалдык кризис	Ырдын мааниси жашоонун күрдүүлүгү, өткүчүлүгү жана анын чыныгы маңызын түшүнүү жөнүндө.
Өлүм жана түбөлүк жашоо	Өлүмгө көз караш, жашоонун өткөштүгүн кабыл алуу	Осмонов адам баласынын түбөлүктүү маселелерди тереңирээк карап, өлүмдүн маанисин жана жашоонун убактылуулуугун изилдейт.
Сүйүү жана адамзаттык байланыш	Эмоцияларды башкаруу, эмпатия	Осмоновдун сүйүү жөнүндө ойлору анын ырларында терең мазмунга ээ. "Сүйүү жана боорукердик" деген ырында ал адамдын жүрөгүндөгү эң чоң сезимдердин бири болгон сүйүүнүн адамзаттык байланыштагы орду тууралуу ойлорун чагылдырат
жеке эркиндик жана кыймыл	Өзүн-өзү башкаруу, эркин тандоо, моралдык дилеммалар	Осмонов адамдын эрки жана чечимдери үчүн жоопкерчиликти кароо аркылуу, жеке эркиндик жана жоопкерчилик түшүнүктөрүн терең изилдейт.
Адамдын ички дүйнөсү жана психологиясы	Ички сезимдерди түшүнүү, өзүн-өзү анализдөө	Осмонов адамдын ички дүйнөсүн жана психологиясын баяндап, алардын терең ойлорго жана сезимдерге жетүүнү чагылдырат.

4. ИСКУССТВО МЕНЕН БОЛГОН БАЙЛАНЫШЫ

Искусство жана философиялык поэзия адамзаттын эстетикалык жана руханий муктаждыктарына жооп берген эки кубаттуу инструмент болуп саналат. Искусствонун башка түрлөрү сыяктуу эле, философиялык поэзия да көркөм эстетикалык форма аркылуу адамды жана анын турмушун таанып-билүүгө жардам

берет. Философиялык поэзия искусствонун жана адабияттын башка тармактары менен тыгыз байланышта болуп, окурмандардын эстетикалык сезимдерин жандандырат. Мында ой жүгүртүүлөр менен катар, поэтикалык форма аркылуу түшүнүктөрдүн эстетикалык баалуулугу да берилет. Мындай байланышты Платондун поэзия жана искусствого карата көз караштарынан же Руми, Гёте сыяктуу улуу акындардын чыгармаларынан байкоого болот.

Философиялык поэзия менен искусство ортосунда терең байланыш бар, анткени экөө тең адамдын ички дүйнөсүн, ойлорун жана сезимдерин сүрөттөйт. Философиялык поэзия, өзүнүн терең мазмуну менен, искусствонун башка формалары сыяктуу эле эмоцияларды жана ой жүгүртүүлөрдү ар тараптуу ачат{4}.

Искусство жана философиялык поэзиянын өзгөчөлүктөрү

- **Искусство:** Искусство ар кандай формаларда, мисалы, сүрөт, музыка, тасма жана башка, адамдын эмоционалдык абалын, муктаждыктарын, аң-сезимин жана дүйнө таанымын чагылдыруу үчүн колдонулат. Ал көркөм чыгармалар аркылуу адамдын ички дүйнөсүн айкын сүрөттөп, көрүүчүдө терең ойлорду жана сезимдерди пайда кылат.
- **Философиялык поэзия:** Поэзия дагы искусствонун бир тармагы болуп саналат. Анын айырмасы, философиялык поэзия идеялар, ой жүгүртүүлөр жана түшүнүктөр аркылуу адамдын ички сезимдерин жана жашоонун чындыгын терең изилдөө менен алектенет. Эмоцияларды гана эмес, ой жүгүртүүлөрдү да калыптандыруу негизги максаттардын бири.

Эмоциялардын башкарылышы

- **Искусство:** Искусство аркылуу эмоционалдык акылмандык, башкача айтканда, адамдын эмоцияларын таанып, башкаруу жөндөмүн өркүндөтүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт. Сүрөттөр, музыкалар жана башка көркөм чыгармалар аркылуу көрүүчү же угарман өзүнүн ички абалын түшүнүп, жөнгө салып жатса, бул эмоциялык интеллектке жардам берет.
- **Философиялык поэзия:** Поэзия эмоцияларды тереңирээк түшүнүүгө жана аларды акыл-эсти колдонуп жөнгө салууга жардам берет. Поэзия сөз менен иштеп, адамдарды өз эмоцияларын кабыл алууга жана ошол эмоциялардын маанисин түшүнүүгө жеткирет.

Жашоо жана адамдын орду

- **Искусство:** Искусствонун көпчүлүк формалары адамдардын жашоосунун маанисин изилдеп, турмуштук суроолорго жооп берет. Айрым сүрөтчүлөр же музыканттар өз чыгармалары аркылуу жашоонун, сүйүүнүн, өлүмдүн жана башка философиялык темалардын чындыгын ачышат.
- **Философиялык поэзия:** Поэзияда жашоо жана адамдын орду боюнча философиялык ойлор үзгүлтүксүз чыгат. Анын ичинде жеке адамдын өмүрдөгү орду, анын жашоодогу максаты тууралуу терең жана анализ кылуучу ой жүгүртүүлөр жайгашат.

Бул илимий талдоо искусство жана философиялык поэзиянын терең байланышын жана алардын адамдардын ички дүйнөсүнө таасирин көрсөтөт.

Искусство менен философиялык поэзиянын байланышы

Аспекттер	Искусство	Философиялык поэзия
Эмоцияларды башкаруу	Эмоцияларды сүрөттөө жана башкаруу үчүн оңдоолор.	Эмоцияларды түшүнүүгө жана акыл-эстин жардамында башкарууга жардам.
ички дүйнө жана ой жүгүртүүлөр	Көркөм чыгармалар аркылуу адамдын ички дүйнөсү чагылдырылат.	Поэзияда терең ойлор жана адамдын ички дүйнөсү терең изилденет.
Жашоо жана анын мааниси	Искусство дүйнөнүн маанисин жана жашоонун чындыгын чагылдырган чыгармалар менен толукталат.	Поэзияда адамдын жашоосу, өлүмү жана жашоодогу орду жөнүндө ойлор чагылдырылат.

5. КОРТУНДУ

Философиялык поэзиянын эмоционалдык интеллектти өнүктүрүүдөгү мааниси анын терең философиялык мазмунунан жана эмоцияларды түшүнүү менен башкарууга багытталган күчүнөн келип чыгат. Поэзиядагы символдор, метафоралар жана чыгармачылык ыкмалары адамдын ички дүйнөсүн, ойлорун жана сезимдерин изилдөөдө уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү сунуштайт. Бул процесс терең ойлорду жана эмоцияларды түшүнүүнү жеңилдетип, аларды акыл-эс менен башкаруу мүмкүнчүлүгүн арттырат, натыйжада адамдын эмоционалдык акылмандыгы жана социалдык өз ара байланыштары жакшыртылат.

Дисциплиналар аралык талдоо

Философиялык поэзия психология, философия, искусство жана социология сыяктуу тармактар менен тыгыз байланышта экенин көрсөттү. Философиялык поэзияны окуу жана аны түшүнүү процесси адамдын эмоционалдык акылмандыгын өнүктүрүүгө жана өзүнүн ички дүйнөсүн кабыл алууга жардам берет. Эмоционалдык интеллекттин өркүндөтүлүшү социалдык байланыштарда жана психологиялык ден соолукта олуттуу оң таасирлерге алып келет.

Негизги аспекти

- Философиялык поэзиянын эмоционалдык интеллектти өнүктүрүүдөгү мааниси:** Поэзия адамдарды өз эмоцияларын таанып-билүүгө жана аларды туура башкарууга үйрөтөт. Анын аркылуу адам өзүнүн ички дүйнөсүн түшүнүп, эмоцияларды жөнгө салып, терең ойлорго ээ болот.
- Поэзиянын адамдын ички дүйнөсүн түшүнүүгө жардам берүүчү күчү:** Символдор, метафоралар жана терең философиялык темалар аркылуу философиялык поэзия адамдын жашоосун, сүйүүнү, өлүмдү жана жашоонун маанисин карап чыгуу менен адамдын сезимдерин жана ой жүгүртүүсүн арттырат.
- Дисциплиналар аралык өз ара байланышы:** Философиялык поэзия психология, философия, искусство жана социология сыяктуу тармактар менен тыгыз байланышты болуп, аларды биргелешип изилдөө менен

адамдын эмоцияларын жана алардын жөнгө салынуусун терең түшүнүүгө жол ачат.

Макала белгиленгендей философиялык поэзиянын таасирин кеңейтүү жана анын адамдын инсандык жана эмоционалдык өсүшүндөгү маанисин көрсөтүү үчүн маанилүү болуп саналат. Эмоционалдык интеллекттин өнүктүрүлүшү коомдо жакшы байланыштарды орнотууга жана психологиялык ден соолукту жакшыртууга салым кошот. Келечектеги изилдөөлөр философиялык поэзиянын эмоцияларды башкаруу жана социалдык динамикаларга таасир берүү жолдоруна көбүрөөк көңүл бурушу керек.

Искусство жана философиялык поэзия биргелешип, адамдын ички дүйнөсүн терең изилдөө жана эмоцияларды түшүнүү жолунда биригет. Алардын байланышы адамдарга өзүнүн ички абалын жана дүйнө таанымын түшүнүүгө жардам берет, эмоцияларды жөнгө салууга мүмкүнчүлүк түзөт. Философиялык поэзия философиянын, психологиянын жана искусствонун элементтерин камтыган уникалдуу форма болуп саналат. Ал адамдын турмуштук жана жан дүйнөлүк суроолоруна жооп издөөгө, анын эмоцияларын түшүнүп, ички дүйнөсүн көркөм чагылдырып, терең ойлорду сезим аркылуу жеткирүүгө мүмкүндүк берет. Бул байланышты түшүнүү философиялык поэзияны жаңы ыкмалар менен изилдөөгө жана баалоого жол ачат.

Пайдаланылган адабияттар жана шилтемелер

1. Алешина А., Шабанов С. {2014}. Эмоциональный интеллект. Москва, Манн-Иванов-Фербер.
2. Аристотель. {1998}. *Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории*. Минск: Литература. - С. 1064-1112.
3. Аристотель. {1927}. ПОЭТИКА. "Академия". Ленинград. 8б.
https://imwerden.de/pdf/aristotel_poetika_academia_1927__ocr.pdf
4. Салиев А. {1980}. Человеческая психология и искусство. -Ф.: Издательство Кыргызстан. — с.63
5. Койчуманова Гульжан Кадыровна (2021). ГЕНЕЗИС ФИЛОСОФСКОЙ ПОЭЗИИ: ПРОБЛЕМЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ. Бюллетень науки и практики, 7 (12), 463-468.
6. Столетов, А. И. (2007). Философия и поэзия: точки пересечения. Вестник Томского государственного педагогического университета, (11), 18-24.
7. Владимир Богомяков. Как возможна философия поэзии,
https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/165_nlo_5_2020/article/22703/
8. Поэзия: модули и векторы. Словомузыка Елизаветы Мнацакановой,
<https://www.topos.ru/article/3315>.
9. Алыкул Осмонов ыр жыйнагы. <https://vostoka.ucoz.com/publ/1-1-0-2993>.

ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯДАГЫ ЖАРАТЫЛЫШ, РУХАНИЙ ЖАЛГЫЗДЫК ЖАНА ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮН МЕЙКИНДИГИ

Койчуманова Гүлжан Кадыровна

Филология илимдеринин кандидаты, доцент
Ош мамлекеттик университети,
guljan3011@gmail.com

Женалиева Патила Мендирмановна

Ош мамлекеттик университети улук окутуучу,
Patilazhenalieve61@gmail.com

Аннотация

Заманбап технологиялардын өнүгүшүнөн улам адамзаттын жашоосундагы өзгөрүүлөр бир нече философиялык маселелерди кайрадан карап чыгууга түрткү берет. Көпчүлүк адамдар жаңы технологиялардын чөйрөсүндө жашап, ички дүйнөсүн түшүнүүгө, жан дүйнөсүндөгү руханий өсүшүнө жана жаратылышка болгон мамилесине убакыт бөлүү мүмкүнчүлүгүн жоготуп жатышат. Бул көрүнүш, өз кезегинде, философиялык поэзиянын ролун жана маанисин арттырат, анткени ал окурмандарга терең ойлонууга, ички дүйнөсү менен байланышууга жана жаратылыш менен гармония табууга түрткү берет. Философиялык поэзиянын маанилүүлүгү анын адамзаттын руханий жашоосундагы ордуна байланыштуу. Поэзия адамдардын эмоцияларын, ойлорун жана руханий абалдарын чагылдыра турган терең чыгарма болуп саналат. Жаратылыш, инсандын руханий жактан жалгыздыгы жана ой жүгүртүү концепциялары философиялык поэзиянын негизги темаларынан болгондуктан, адамдардын ички дүйнөсүн жана курчап турган чөйрөсүн түшүнүүгө жардам берет.

Бул изилдөөдө руханий жалгыздык жаратылыштын кооздугун жана адамдын ички абалын чагылдырууга, ой жүгүртүү процессинде окурмандарды терең рефлексияга жана эмоциялары менен байланышка тартат. Теманын актуалдуулугу ой жүгүртүүнүн мейкиндиги аркылуу адамдын жашоосундагы маанилүү аспектилерди, анын ичинде инсандык өсүштү, экзистенциалдык суроолорду жана дүйнөгө болгон көз караштарды изилдөөгө мүмкүнчүлүк берет. Ошентип, заманбап коомдогу руханий көйгөйлөрдү чечүүгө жана адамдардын жашоосундагы маанилүү маанилерди кайрадан ойлоп чыгууга түрткү берет.

Ачкыч сөздөр: поэзия, руханий жалгыздык, ой жүгүртүү, инсан, жаратылыш, эмоция, философиялык поэзия, гармония.

1. КИРИШҮҮ

Философиялык поэзиянын тарыхы бай жана көп кырдуу. Философиялык поэзияда акындардын жеке тажрыйбалары, сезимдери жана ой-толгоолору негизги роль ойнойт. Поэзиянын бул түрү байыркы Грециядан баштап, орто кылымдарда жана кайра жаралууда, ошондой эле заманбап поэзияда да өнүккөн. Ушул тарыхый мезгилдерде философиялык поэзия адамдын акыл-эсин, сезимдерин жана идеяларын поэтикалык формада чагылдыруу үчүн негизги платформа болуп калган. Поэзия адамдын дүйнөнү кабылдоосун жана аң-сезимдин татаал табиятын чагылдыруучу уникалдуу поэтиканын бир маанилүү түрү болуп эсептелет. Анын ичинде философиялык поэзия – поэтикалык жана философиялык ойлордун айкашында жаралган, жашоонун терең маани-маңызын аңдап

билүүнү көздөгөн өзгөчө чыгармачылык жанр. Поэзиянын бул түрүнүн негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири – бул табиятты эстетикалык жана метафизикалык аспектилерде түшүнүү, руханий жалгыздыкты сезүү аркылуу ички дүйнөгө саякат жасоо жана ой жүгүртүүнүн чексиз мейкиндигине кирип, адамдын аң-сезиминин кеңейүүсүн изилдөө.

2. ИЗИЛДӨӨЛӨР ЖАНА ТАЛДООЛОР

Философиялык поэзия — акындардын терең философиялык идеялары, концепциялары жана дүйнө таанымдарын поэтикалык формада билдирүүчү чыгармачылыктын бир түрү экендигин жогоруда белгилеп өттүк. Бул поэзия адамзаттын түпкү суроолоруна жооп издөө, жашоонун маңызын, моралдык жана этикалык баалуулуктарды, дүйнөнүн структурасын жана адамдын өзүнүн жашоодогу ордун изилдөөгө багытталган. Макалада философиялык поэзиянын өзөгүн түзгөн үч негизги теманы — жаратылышты, руханий жалгыздыкты жана ой жүгүртүүнүн мейкиндигин изилдөө максаты коюлган.

Аристотелдин көз карашында, поэзия философияга жакын, анткени ал адамдын чыныгы жашоону түшүнүүгө болгон умтулуусун билдирет. Анын көз карашында, поэзия — бул адамдын чыныгы дүйнөнү түшүнүүсүнүн жана өзүнүн ички сезимдерин чагылдыруунун уникалдуу формасы. Ал поэзияны философиядан айырмалап, анын өзгөчөлүгүн белгилейт. Анын айтуусунда, сезүү аркылуу кабыл алынган индивидуалдуу объекттерде түшүнүк жана сүрөттөлүш тең деңгээлде камтылган. Адам түшүнүктү түздөн-түз ой жүгүртүүнү колдонбой, сүрөт аркылуу кабыл алат. Бул себептен, поэзия адамга дүйнөнү жана анын бөлүктөрүн түшүнүүгө жардам берет[1].

Философия дүйнөнү жана адамдын ал менен байланышын түшүнүүгө багытталган өзгөчө форма катары көптөгөн аныктамаларга ээ. Ошол эле учурда, философиянын проблематикасы менен поэзиянын көркөм миссиясы тыгыз байланышта. Окумуштуу В.Е. Кемеровдун айтымында, философия адамдын дүйнөдөгү ордун жана анын жашоосунун негизги маселелерин изилдеп, жекече жана жалпы аспектилерин бир бүтүндүктө карайт[2]. Бул концепциялардын көп түрдүүлүгү философиянын комплекстүү жана интегративдүү мүнөзүн чагылдырат. Философия дүйнөнүн объективдүү мыйзамдарын түшүнүүгө умтулса, поэзия чындыктын субъективдүү, эстетикалык аспекти ачып берет. Философия "адам дүйнөдө эмне үчүн жашайт?" деген түбөлүктүү суроолорго жооп издей турган болсо, поэзия "адамдын сезимдери жана руханий дүйнөсү кандайча чагылдырылат?" деген суроолорго өзгөчө көңүл бурат. Бул эки дисциплина адамдын дүйнөнү түшүнүү жана анын ордун изилдөө жолунда өз ара толукташуучу өнөктөр болуп саналат.

Философия жана поэзия өз-өзүнчө эмес, бири-бирин байытып, дүйнөнү жана адамды толук түшүнүү үчүн бирдиктүү көркөм-философиялык көз карашты сунуш кылат. Поэзия чыныгы дүйнөнү жана адам жан дүйнөсүн сезим аркылуу ачык көрсөтөт. И. Бродский өзүнүн "О скорби и разуме" чыгармасында философиялык терең ойлорду жана сезимдерди, анын ичинде кайгыны түшүнүүгө багытталган. Бул чыгарма поэзия менен философиянын, ошондой эле эмоционалдык жана логикалык ой жүгүртүүнүн байланышын терең изилдейт[3].

Адабияттагы көркөм көрүнүштөрдү философиялык жактан талдоо жүргүзүлүп, поэзиянын философия менен байланышын караган Келигов М.Ю. "Философы о философии. Опыт постижения философии" китебинде философия менен поэзиянын биримдигин талкуулоо жүргүзүлөт[4]. Окумуштуу А.И. Столетовдун "Философия и поэзия: точки пересечения" аттуу макаласы философия менен поэзиянын ортосундагы тыгыз байланыштарга жана алардын өз ара таасирине токтолот. Столетов философия менен поэзиянын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын белгилеп, поэзиянын философиялык ойлорду чагылдыруусунун уникалдуулугун түшүндүрөт. Ал поэзиянын эмоционалдык жана образдуу тилинин философиянын логикалык жана аналитикалык тили менен айкалышкандыгын көрсөтөт жана поэзиянын эстетикалык-философиялык синтезин аныктайт. Мунун бардыгы поэзиянын абстракттуу философиялык түшүнүктөрдү метафоралар, символдор жана конкреттүү образдар аркылуу жеткиликтүү кылып көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн билдирет. Жашоо, өлүм, сүйүү жана акыйкат сыяктуу универсалдуу темалар поэзиянын негизги философиялык элементтери катары талданган. Философиялык поэзия, өзүнүн эстетикалык жана философиялык мазмуну аркылуу, адамдын дүйнө таанымын, жашоодогу ордун жана чыныгы миссиясын изилдөөдөгү маанилүү курал болуп саналат. Поэзия жана философия бири-бирине таасир эте турган чөйрөдө иштешип, адамзаттын эң маанилүү суроолоруна жооп берүүдө өзгөчө мааниге ээ.

Жаратылыш философиялык поэзияда адамдын жан дүйнөсү менен сырткы дүйнөнүн байланышын чагылдырса, руханий жалгыздык жашоонун убактылуулугуна жана адам болмушунун өзгөчөлүктөрүнө ой жүгүртүүгө өбөлгө түзөт. Ал эми ой жүгүртүүнүн мейкиндиги акыл-эс менен чексиздикти иликтеген чыгармачылык процесс катары каралат. Философиялык поэзияга арналган бул изилдөөдө адамдын жаратылыш менен болгон руханий байланыштарын талдоо жана поэзиянын ой жүгүртүүнүн чексиздикке умтулуу процесси катары мааниси ачылып берилет. Макаланын негизги максаты – поэтикалык тексттердин философиялык структурасын чечмелеп, адамзат тажрыйбасынын чексиз тереңдигин көркөм чагылдыруунун уникалдуу формаларын аныктоого. Философиялык поэзиянын терең мазмуну жана идеялары, адамзаттын руханий изденүүлөрүн чагылдыруу аркылуу, окурмандарга жаңы көз караштарды жана түшүнүктөрдү ачып көрсөтүүгө мүмкүндүк берет[5].

Изилдөөчүлөр философиялык поэзиянын маңызын түшүнүүдө анын поэтикалык жана философиялык структураларына өзгөчө көңүл бурушат. Поэзияны эстетикалык гана эмес, философиялык таануунун дагы жолу катары мүнөздөйт. Анын пикири боюнча, поэзия чындыкты жөн гана эстетикалык чагылдыруу эмес, анын философиялык мазмунун ачып берүү куралы болуп саналат. Макалаңызда сунушталган "Русская философия и поэзия: согласие ума и сердца" И.Н. Сиземскаянын философия менен поэзиянын ортосундагы байланышты изилдеген эмгеги, философиялык поэзиянын адамдын ой жүгүртүүсү жана ички дүйнөсүнө терең таасирин тийгизүү мүмкүнчүлүгүн билдирет. Сиземскаянын макаласындагы акыл менен жүрөктүн гармониясы философиялык поэзияга тагырак келет, себеби поэзия адамдын ой жүгүртүүсүн, сезимдерин жана руханий муктаждыктарын бириктирип, терең философиялык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө шарт түзөт. Бул байланыш, жаратылыш менен руханий жалгыздыкты

жана ой жүгүртүүнүн мейкиндигин чагылдырууда философиялык поэзиянын маанисин арттырат. Жыйынтыгында, поэзиянын философия менен байланышында акыл жана жүрөктүн биримдиги, жаратылыш менен байланышы, ошондой эле руханий жалгыздык адамдын жашоосундагы терең маанилүү аспектилерди түзөт[6].

Руханий жалгыздык темасын тереңдетүүдө Г. Марсель жана Ж.-П. Сартр сыяктуу философтордун экзистенциалисттик эмгектери негизги булак болуп эсептелет. Алардын пикири боюнча, жалгыздык – бул өзүн табуу жана жашоонун маанисин аңдап билүү процессинде маанилүү фактор. Поэзияда бул тема руханий азапты жана инсандык өзгөчөлүктөрдү чагылдыруу аркылуу ачылат. Философиялык поэзия акыл-эс жана чексиздиктин чагылдырылышын изилдөөгө багытталган. К. Ясперс жана М. Хайдеггердин тексттеринде философиялык ой жүгүртүүнүн чектери жана анын искусстводо чагылдырылышы кеңири каралат. Поэзияда ой жүгүртүүнүн чексиз мейкиндиги дүйнө менен адамдын ортосундагы тыгыз байланыштарды эстетикалык каражаттар аркылуу изилдөө менен өзгөчөлөнөт.

Бул багыттагы илимий изилдөөлөр философиялык поэзиянын терең табияты жана универсалдуулугу жөнүндө түшүнүктөрдү кеңейтүүгө өбөлгө түзөт. Изилдөөчүлөрдүн бул жанрга карата көз караштары философиялык идеялардын эстетикалык формаларда берилишинин маңызын ачып, анын жеке инсан үчүн гана эмес, жалпы коом үчүн дагы маанилүү экенин көрсөтөт.

Философиялык поэзиянын элементтери боюнча түзүлгөн таблица философиялык поэзиянын терең мазмундуу элементтерин системалаштырууга мүмкүндүк берет жана ар бир аспекти кененирээк түшүнүүгө шарт түзөт.

Элемент	Сыпаттамасы	Мисалдар жана мааниси
Дүйнө тааным	Акындардын дүйнөнү түшүнүүгө, жаратылыштын мыйзамдарын жана адамзат жашоосунун маңызын изилдөөгө багытталган ойлору.	Жаратылыш жана ички гармониянын чагылдырылышы, адамдын дүйнөдө өз ордун издөөсү.
Моралдык жана этикалык суроолор	Жакшылык жана жамандык, акыл жана сезим, жашоо жана өлүм темаларын поэтикалык чагылдыруу менен философиялык ой-толгоолорду билдирүү.	"Жакшылык деген эмне?", "Адам баласынын акыл-эсинин чеги кайда?" деген суроолорго жооп издеген чыгармалар.
Сезимдердин жана эмоцияларды чагылдыруу	Акындын жеке тажрыйбалары, эмоциялары жана ички сезимдери аркылуу философиялык ойлорун бекемдөө.	Жеке жашоодогу кыйынчылыктар, руханий изденүүлөр жана жалгыздык аркылуу чагылдырылган идеялар.
Символдор жана метафоралар	Терең маанилерди жеткирүү үчүн поэзияда символдордун жана метафоралардын колдонулушу.	Мисалы, "жол" – жашоонун жана изденүүнүн символу, "деңиз" – руханий тереңдиктин жана белгисиздиктин образы катары колдонулат.
Тарыхый жана маданий контекст	Улуттук же тарыхый кырдаалга негизделген философиялык ойлор, коомдун ордун жана акындын жоопкерчилигин изилдөө.	Мисалы, согуш же кризис учурунда жазылган поэзиялар, улуттук руханий аң-сезимди чагылдыруу менен коомдун көйгөйлөрүн көтөрөт.

3. ЖАРАТЫЛЫШ ЖАНА ФИЛОСОФИЯЛЫК ПОЭЗИЯ

Жаратылыш философиялык поэзияда маанилүү роль ойнойт. Акындар жаратылышты гана физикалык чөйрө катары эмес, адамдын ички дүйнөсүн чагылдыруучу символ катары да көрүшөт. Ага байланыштуу элементтер, мисалы, тоолор, дарыялар, өсүмдүктөр жана жаныбарлар, философиялык ойлордун, сезимдердин жана концепцияларды билдирүү үчүн колдонулат. Жаратылыштын кооздугу, күчү жана тынчтыгы акындардын чыгармаларында терең ойлорду жана сезимдерди чагылдырат, жашоонун маңызы, табият менен адамдын ортосундагы байланыш, жана жаратылыштын адамдын жашоосундагы орду жөнүндө ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берет.

Жаратылыштын адамдын руханий дүйнөсүндөгү орду адамдын руханий дүйнөсүндө терең мааниге ээ. Акындар жаратылышты адамдын ички сезимдеринин, оюунун жана руханий изденүүлөрүнүн рефлексиясы катары карашат. Табияттын кооздугу жана тынчтыгы адамдын жан дүйнөсүнө тынчтык жана гармония алып келет. Жаратылыш адамдын руханий муктаждыктарын жана жашоонун терең маңызын изилдөөгө жардам берет. Бул процесс акындардын чыгармачылыгында жаратылышты жана анын элементтерин символ катары колдонуу менен чагылдырылат. Өзгөчө, жаратылыштын цикли, мезгилдердин алмашуусу жана анын өзгөрүп туруусу адамдын жашоосунун өтүшүнө, кыйынчылыктарына жана кубанычтарына байланыштуу ойлорду байытууга мүмкүндүк берет. Жаратылыш жана философиялык ой жүгүртүү акындардын чыгармачылыгында тыгыз байланышта болот. Жаратылыштын көрүнүштөрү, элементтери жана көрүнүштөрү философиялык ой-пикирлерди өркүндөтүүгө жана тереңдетүүгө жардам берет. Ошондой эле, философиялык ойлор жаратылышты жана анын мыйзамдарын түшүнүүгө жаңы көз караштарды сунуштайт. Чыгармачылык процесси жаратылыштын элементтерин, анын мыйзамдарын, ченемдерин жана гармониясын изилдөө аркылуу адамдын ички дүйнөсүн байытууга көмөктөшөт.

Акындардын чыгармаларында жаратылышты философиялык жана эстетикалык аспектиде чагылдыруу менен, окурмандарды терең ойлорго жана сезимдерге алып келет. Жаратылыш жана философиялык поэзиянын ортосундагы байланыш, адамзаттын руханий изденүүлөрүнүн жана табият менен ортодогу гармониянын терең түшүнүктөрүн сунуштайт. Руханий жалгыздык - бул адамдын ички дүйнөсү менен тышкы чөйрөсүнүн ортосундагы байланыштын үзүлүшү, ошондой эле өзүн жалгыз жана түшүнбөгөндөй сезүү боюнча мүнөздөлгөн психологиялык жана руханий абал. Бул түшүнүк адамдын руханий муктаждыктарынын, социалдык байланыштарынын жана жеке тажрыйбаларынын канааттандырылбагандыгынан келип чыгат. Руханий жалгыздык, адатта, терең ойлонуу, жаратылышка жана өзүнүн ички дүйнөсүнө кайрылуу, ошондой эле өзүнүн маанилүү маселелерин изилдөө менен мүнөздөлөт. Адам руханий жалгыздыкты сезгенде, ал өзүнүн ички дүйнөсүн жана жашоосун түшүнүүгө, өзүнүн көз караштарын кайра карап чыгууга жана жаңы маанилерди издөөгө аракет кылат.

Руханий жалгыздыкты калыптандыруучу факторлор:

№	Факторлор	Түшүндүрмө
1	Социалдык байланыштардын жоктугу	Адамдын достору, үй-бүлөсү же коомдук чөйрөсү менен байланыштарынын жоктугу руханий жалгыздыкты күчөтөт.
2	Ички конфликттер	Өзүнүн эмоциялары, ой-пикирлери жана идеалдары менен болгон конфликттер адамды жалгыздыкка алып келет.
3	Коомдук басым	Коомдун күтүүлөрү жана талаптары адамдын өзүн-өзү түшүнүүсүнө жана өзүнүн руханий муктаждыктарын канааттандыруусуна тоскоол болушу мүмкүн.
4	Жашоо шарттары	Тартуу, стресстин жогору болушу жана эмоционалдык кыйынчылыктар да жалгыздык сезимин күчөтөт.
5	Руханий жана философиялык изденүүлөр	Адамдын руханий жана философиялык маселелерди изилдөөдө терең ойлонуу жана рефлексия процесси жалгыздык сезимин калыптандыруу мүмкүн.

Руханий жалгыздык философиялык поэзияда маанилүү тема болуп саналат. Акындар жаратылышты, жашоону жана адамдын ички дүйнөсүн изилдөөдө руханий жалгыздыкты чагылдыруу аркылуу терең ойлорду, сезимдерди жана концепцияларды билдиришет. Философиялык поэзияда жалгыздык, терең рефлексия, ички изденүү жана жашоонун маңызын изилдөө процессинде өзүнчө орду бар. Руханий жалгыздык акындардын чыгармачылыгында өзүнүн сезимдерин, оюуларын жана тажрыйбаларын билдирүү үчүн платформа болуп саналат. Ошондой эле, руханий жалгыздык адамдын өзүнүн ички дүйнөсүн жана жаратылыш менен болгон байланыштарын изилдөөгө түрткү берет. Бул процесс акындардын чыгармачылыгындагы поэтикалык символдор жана метафоралар аркылуу чагылдырылат. Руханий жалгыздыкты түшүнүү жана аны чыгармачылыкка айландыруу, окурмандарды терең ойлорго жана сезимдерге алып келет.

Ой жүгүртүү процессинин философиялык аспекттери бул адамдын акыл-эсинин, сезимдеринин жана интуициясынын ар кандай маалыматтарды, түшүнүктөрдү жана маанилерди анализдөө, синтездөө жана тууралоо процессин билдирет. Философиялык жактан алганда, ой жүгүртүү акылдын, логиканын жана туруктуу концепцияларды түзүүнүн негизги механизми катары каралат.

Аспект	Философиялык аспект	Поэтикалык аспект
Мақсат	Ой жүгүртүүнүн максаты чындыкты табуу, логика жана акыл аркылуу жалгыздыкты түшүнүү.	Эмоцияларды, символдорду жана поэтикалык сүрөттөрдү колдонуу аркылуу жалгыздыкты чыгармачыл ыракат алуу.
Жол	Логикалык, аналитикалык жана системалуу ой жүгүртүүлөр.	Эстетикалык, символикалык жана эмоционалдык ой жүгүртүүлөр.
Процесс	Өнүгүү жана чындыкты табуу үчүн методологияга негизделген ой жүгүртүү.	Жалгыздыкты сүрөттөө үчүн метафоралар, ырлар жана стилистикалык элементтер колдонулат.
Жалгыздыкты кабыл алуу	Жалгыздык философиялык терең ойлонуу аркылуу кабыл алынат, анын	Жалгыздык поэтикалык сүрөттөрдө жана акындардын эмоционалдык көркүндө көрсөтүлөт.

Аспект	Философиялык аспект	Поэтикалык аспект
	ички себептери жана маңызы талданат.	
Мазмун	Жалгыздыкты түшүнүү жана аны чагылдыруу максатында рационалдуу анализдер жүргүзүлөт.	Жалгыздыкты, каатчылыкты жана акылдын эркиндиктерин символдор аркылуу чагылдыруу.
Чечим	Жалгыздыкты жеңүү үчүн акылдын жана логиканын жардамы менен жаңы түшүнүктөрдү жана жолдорду табуу.	Поэзия жалгыздыкты чыгармалар аркылуу кайрадан иштеп чыгуу, аны чыгармачылык өнүгүү катары кабыл алуу.
Табигат	Рационалдуу, аналитикалык.	Эмоционалдык, символикалык жана эстетикалык.
Ишке ашыруу	Логика жана акыл аркылуу ишке ашырылат.	Поэтикалык формада, кайталануучу жана метафоралык сүрөттөр аркылуу.
Мисалдар	Сократтын диалектикасы, канттын этикалык көз караштары.	Ремарк, Шекспир, Бродскийдин ырлары жана поэтикалык чыгармалары.

Бул таблицада философиялык жана поэтикалык аспекттердин айырмачылыктары жана өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөн. Философиялык ой жүгүртүүнүн жалгыздыкты талдоосу акылдын жана логиканын негизинде иштесе, поэзия болсо эмоционалдык жана эстетикалык элементтер аркылуу жалгыздыкты өзүнө тарткан чыгармачылык процессти түзөт. Ой жүгүртүү процессинин философиялык аспекттери адамдын дүйнөнү түшүнүүсү, чындыкты изилдөөсү жана аны карап чыгуу жолдорун түшүндүрөт. Ой жүгүртүүнүн философиясы адамдын акыл-эсти жана логиканы колдонуу аркылуу дүйнөнү, өзүн жана башка адамдарды түшүнүүгө болгон аракетин камтыйт.

Ой жүгүртүүнүн мейкиндигинде руханий жалгыздык жана философиялык поэзиядагы ой жүгүртүүнүн алкактары темалары боюнча салыштырмалуу таблица берилип, негизги аспекттер каралган:

Аспекттер	Ой жүгүртүүнүн мейкиндигинде руханий жалгыздык	Философиялык поэзиядагы ой жүгүртүүнүн алкактары
Ички диалог	Адам өзүнүн ички сезимдери, оюлери жана тажрыйбалары менен диалог жүргүзөт, руханий жалгыздыкты түшүнүүгө жардам берет.	Акындар өздорүнүн ички сезимдери жана оюларын терең ойлоону аркылуу билдиришет.
Табигат менен байланыш	Жаратылышты терең изилдөө, анын мыйзамдары жана гармониясы руханий жалгыздыкты калыптандырууга жардам берет.	Жаратылыш жана адамдын ички дүйнөсүн изилдөө аркылуу философиялык ойлор чагылдырылат.
Индивидуалдык изденүү	Ой жүгүртүү процесинде адам өзүнүн уникалдуу идеяларын, концепцияларын жана философиялык түшүнүктөрүн изилдейт.	Символдор жана метафоралар аркылуу акындар философиялык ойлорун чагылдырып, терең маанилерге жеткирет.
Терең рефлексия	Руханий жалгыздык адамга өзүнүн ички дүйнөсүн изилдөөгө жана аны түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.	Акындар терең рефлексия аркылуу өз ойлорун жана сезимдерин билдирип, окурманга терең түшүнүк тартуулайт.
Символдор жана метафоралар	Руханий жалгыздыкты кабыл алуу жана түшүнүү үчүн адамдын	Поэзияда метафоралар жана символдор аркылуу терең

Аспекттер	Ой жүгүртүүнүн мейкиндигинде руханий жалгыздык акылынын символдору жана метафоралары колдонулат.	Философиялык поэзиядагы ой жүгүртүүнүн алкактары философиялык ой-пикирлерди жана эмоцияларды чагылдыруу.
Коомдук жана руханий маселелер	Руханий жалгыздык адамга коомдук жана руханий маселелерди терең ойлонууга мүмкүнчүлүк берет.	Акындар коомдук, моралдык жана руханий маселелер боюнча ой жүгүртүүлөрдү чагылдырып, философиялык ойду кеңейтет.

Философиялык образдардын жаратылышы акындардын чыгармачылыгында терең ойлорду, философиялык концепцияларды жана руханий маселелерди чагылдыруу үчүн жаралат. Алар философиялык образдар акындардын жеке тажрыйбаларынан, эмоцияларынан жана ойлорунан келип чыккан. Акындар коомдогу актуалдуу маселелерди, моральдык жана этикалык түшүнүктөрдү философиялык образдар аркылуу чагылдырган. Философиялык образдар жаратылыш элементтеринин символикасы аркылуу акындардын дүйнөгө болгон көз караштарын жана улуу мыйзамдарын билдирет.

Корутундулоо.

Философиялык поэзия — адамзаттын түпкү суроолоруна жооп издеп, дүйнөнүн структурасын, адамдын жашоодогу ордун жана анын ички дүйнөсүн изилдеген терең ойлорду чагылдырган поэтикалык форма. Ал жаратылышты, руханий жалгыздыкты жана ой жүгүртүүнүн мейкиндигин ар тараптан изилдейт, адамдын ички дүйнөсүн ачып, өзүнүн ордун табууга жардам берет.

- 1. Жаратылыш жана анын философиясы** философиялык поэзияда жаратылыштын терең философиялык аспектилерин изилдөөчү маанилүү курал болуп саналат. Акындар жаратылышты символ катары колдонуп, анын мыйзамдары, гармониясы жана таасири аркылуу адамдын жашоосунун маанисин ачат. Жаратылыш менен байланыш адамдын руханий абалын өзгөртүп, ички тынчтыкка жетүүгө өбөлгө түзөт.
- 2. Руханий жалгыздык** поэзиясы адамдын руханий жалгыздыгын түшүнүүгө жана аны жеңүүгө жардам берет. Ички рефлексия, табигат менен байланышы жана социалдык байланыштар аркылуу адам өзүнүн жалгыздыгын жеңүү үчүн жаңы жолдорду табат. Руханий жалгыздык адамдын акыл-эсинин тынчтыгын табууга, өзүнүн ички дүйнөсүн изилдөөгө жана жеке өсүшү үчүн маанилүү болуп саналат.
- 3. Поэзияда ой жүгүртүүнүн мейкиндигин ачып, акындардын терең ойлорун, рефлексияларын жана философиялык концепцияларын чагылдырган аянт болуп эсептелет.** Акындар символдор жана метафоралар аркылуу окурмандарды терең ойлорго түртүп, ички дүйнөнү изилдөөгө, жеке жана коомдук проблемаларды чечүүгө чакырат. Ой жүгүртүүнүн мейкиндиги адамга өзүнүн философиялык жана руханий түшүнүктөрүн кеңейтуүүгө шарт түзөт.

Жыйынтык: Философиялык поэзия жаратылышты, руханий жалгыздыкты жана ой жүгүртүүнүн мейкиндигин изилдегенде, адамдын ички дүйнөсүн терең түшүнүүгө жана дүйнө таанымын кеңейтуүүгө мүмкүндүк берет. Бул поэзия жанры акындардын дүйнөнү түшүнүү жана анын терең философиялык аспектилерин

изилдөө аркылуу руханий өсүшкө, ой жүгүртүүнүн жаңы деңгээлин табууга жардам берет. Адамдын руханий жалгыздыгы, жаратылыш менен болгон байланышы жана философиялык ой жүгүртүүсү бири-бирине байланышкан маанилүү элементтер болуп, адамдын жеке жана коомдук жашоосундагы чоң суроолорго жооп табууга шарт түзөт. Акындар жаратылышты чагылдыруу аркылуу өзүнүн ой жүгүртүүлөрүн, жашоого болгон көз карашын терең изилдей алышат. Табигаттагы көрүнүштөр (көк, жаан, талаа, тоо, дарактар) акындын философиялык караштарын түшүнүүгө жардам берет жана ал табигат менен байланышта адамдын жашоосунун маанисин ачат. Жалгыздык акын үчүн дүйнө менен байланыштагы ар кандай терең ойлорду өткөрүү, ички дүйнөнүн кыспагынан чыгуу жолдорун изилдөө болуп саналат. Белгилүү окумуштуу М.Н. Эпштейн жалгыздык, анын ичинде сүйүүнүн жана кайгынын таасиринен өткөндүктөн, акындын поэзиясында адамдын өзүнүн ички маңызын түшүнүүгө жардам берет. Руханий жалгыздык адамдын тагдырын, анын ички дүйнөсүндөгү күрөшүн жана табигатка болгон байланышын изилдейт[7].

Философиялык поэзиядагы ой жүгүртүүнүн мейкиндиги адамдын дүйнөгө болгон көз карашынын кеңдигин жана анын тереңдигин камтыйт. Ой жүгүртүүлөр көбүнчө адамдын иш жүзүндөгү жашоосунан алыс, бирок анын ички дүйнөсүнө терең карайт. Адамдын жашоосундагы маанилүү суроолорду чечүүгө аракет кылган поэзия ой-жүгүртүүнү кеңейтет, чындыктарды издейт жана дүйнөнүн сырларын ачууга багыттайт. Жеке адамдын ой жүгүртүүсүнүн мейкиндиги чексиз, өз алдынча изилдөөгө мүмкүнчүлүк берет. Философиялык поэзиянын маанилүү аспектилеринин бири — акындын жеке дүйнөсү менен коом арасындагы байланышты изилдөө. Адамдын ички дүйнөсү сыртка, коомдук чөйрөгө жана жаратылышка таасир этет[7]. Поэзия акындын өзүнүн ички дүйнөсүнүн ар түрдүү кыйынчылыктарын жана аң-сезимдик катмарларын сүрөттөйт. Адамдын коомго болгон мамилеси, жеке өзүнүн ички сезимдери, руханий жана философиялык изденүүлөрү поэзия аркылуу көрүнөт.

Философиялык поэзия жаратылыш, руханий жалгыздык жана ой жүгүртүүнүн мейкиндиги аркылуу адамдын жашоосун, тагдырын жана дүйнөгө болгон көз карашын терең изилдейт. Акындар өз ырларында жашоонун өтмө мүнөзүн, дүйнөдөгү адамдын ордун жана анын ички дүйнөсүндөгү тереңдикти чагылдырып, коомдун, табигаттын жана жеке инсандык мүмкүнчүлүктөрдүн маанисин көрсөтүшөт. Поэзия дүйнөнү түшүнүүнүн бир жолу катары, адамдын инсандык жана философиялык муктаждыктарын канааттандырууга кызмат кылат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Кемеров В.Е. (1998). Философия. Современный философский словарь. М., Академический проект, 964 с.
2. Бродский И. (2000). О скорби и разуме. Сочинения. СПб., Пушкинский фонд, т.VI, 456 с.
3. Келигов М.Ю. (1998). Философы о философии. Опыт постижения философии. Р.-н-Д., Феникс, 320 с.
4. Столетов, А. И. (2007). Философия и поэзия: точки пересечения. Вестник Томского государственного педагогического университета, (11), 18-24.
5. Сиземская И.Н. (2007). Русская философия и поэзия: согласие ума и сердца. Вопросы философии, № 3, с.152- 160.
6. Эпштейн М.Н. (2006). Слово и молчание. Метафизика русской литературы. М., Высшая школа, 560 с.
7. Попова О.В. К вопросу о критериях выделения философской поэзии/
https://vestnik.mauniver.ru/v11_1_n30/articles/17_popova.pdf

A HISTORICAL MEANING OF THE WORD “KARA” (“QARA” OR “BLACK”) IN THE ETHNO-POLITICAL NAME OF “KARA KYRGYZ” (“QARA QYRGYZ”)

Tynchtykbek Chorotegin (Tchoroev)

Doctor of History, Professor of the Kyrgyz National University
named after Jusup Balasagyn, The Kyrgyz Republic
ORCID ID: 0000-0002-2833-3160, Scopus Author ID: 6507718697
UDC 94(47)

Abstract

Independent Kyrgyzstan solemnly celebrates the 100th anniversary of the founding of the Kara Kyrgyz Autonomous Region or Autonomous Oblast (October 14, 1924), a stage in the history of its statehood during the Soviet era.

In this article, the etymology of the word “kara” (“qara” or “black”) and the details of the ethnonyms “Kyrgyz” and “Kara Kyrgyz” are being researched. The ethnic names were used as the political ethnonyms (polytonyms) for the Soviet autonomies of the Kazakh and Kyrgyz, the Turkic-speaking nations, in the former Soviet Russia and USSR in 1920–1925.

The word “black” (“qara” / “kara”) in Kyrgyz and a number of Turkic languages has positive meanings such as “powerful”, “many”, “genuine”, “basic”, etc. For example, there were such state names, as the Black Khagans (Karakhanids / Qarakhanids), the Black Khitans (Qara Qitai), etc.

In conclusion, it is suggested in the article that these two ethnonyms of “Kyrgyz” and “Kara Kyrgyz” had been the ethnonyms that greatly contributed to the restoration of the statehood of modern Kyrgyzstan and Kazakhstan as the autonomies in the early 20th century.

Keywords: Kyrgyz studies, Kazakh studies, Turkology, ethnography, ethnonym, toponymy, ethnonymy, Kyrgyzstan, Kazakhstan, USSR, Turkestan

“КАРА КЫРГЫЗ” ЭТНОСТУК-САЯСИЙ АТАЛЫШЫНДАГЫ “КАРА” СӨЗҮНҮН ТАРЖЫМАКАЛЫ

Тынчтыкбек Чоротегин (Чороев)

Тарых илимдеринин доктору, Жусупа Баласагын атындагы
Кыргыз улуттук университетинин профессору, Бишкек, Кыргызстан
E-mail: chorotegint@gmail.com, УДК 94(47)

Кыска мазмуну

Эгемен Кыргызстан өзүнүн совет доорундагы мамлекеттүүлүк тарыхынын бир баскычынын – Кара Кыргыз автоном облусунун (14.10.1924) негизделгендигинин 100 жылдык мааракесин салтанаттуу түрдө белгилөөдө.

Бул макалада “кара” (“qara”) сөзүнүн этимологиясы жана “кыргыз” жана “кара кыргыз” этнонимдеринин чоо-жайлары изилденет. Бул этностук аталыштар 1920–1925-жылдары мурдагы советтик Орусиянын жана СССРдин курамындагы түрк тилдүү казак жана кыргыз улуттарынын советтик автономияларынын саясий этнонимдери (политонимдери) катары колдонулган.

“Кара” сөзү кыргыздарда жана бир катар түрк калктарында “кубаттуу”, “көп сандаган”, “нагыз”, “негизги” сыяктуу оң маанилерди туюнтат. Маселен, тарыхта Кара кагандар (Карахандар) мамлекети, Кара Кытай мамлекети ж.б. аталыштары да болгон.

Демек, бул “кыргыз” жана “кара кыргыз” кош этноними азыркы Кыргызстан менен Казакстандын мамлекеттүүлүгүнүн XX кылымдын башында автономия катары калыбына келтирилишине зор салым кошкон этнонимдер болуп саналышат, деген тыянак да мкалада сунушталат.

Багыттоочу сөздөр: Кыргыз таануу, кзак таануу, түркология, этнография, этнология, топонимия, этнонимия, Кыргызстан, Казакстан, СССР, Түркстан

Introduction

This year, the Kyrgyz Republic in historic region of Turkestan is solemnly celebrating the 100th anniversary of a special stage in its Soviet-era statehood history – the Kara Kyrgyz Autonomous Oblast. What did the adjective “qara” in this name mean? What was the first official name of Kazakhstan during the Soviet era?

A Historic Role of the Ethnonyms "Kyrgyz" for Kazakh Soviet Statehood

In the early years of the Soviet era, the ethnonym "Kyrgyz" did not serve only to establish the Soviet autonomous system for the Kyrgyz people. To be more precise, this ethnonym initially also served to establish the Soviet statehood of the fraternal Kazakh people.

As you know, the Kazakhs fought for their national sovereignty and then a n autonomy even before the Soviet power.

In December 1917, at the Second All-Kyrgyz (i.e. Kazakh and Kyrgyz) Congress in Orunbor (Orenburg), the decision to establish the autonomous “Alash Ordo” government was announced. At that time, the city of Orunbor was under the control of the White Guard Cossack ataman Alexander Dutov.

Of course, the “Alash Ordo” autonomy, like the Turkestan autonomy established against the Bolsheviks in the Fergana city of Qoqand, also contradicted the interests of the Soviet government. After the city of Akmola (now Astana) passed to the Bolsheviks, the Kazakh Bolshevik politicians there announced the decision in Orunbor as illegal one and sent a telegram to the People's Commissariat for Nationalities of the RSFSR to support themselves.

In 1918, the Bolshevik organization of Uch Juz (Üş cüz in Kazakh) or “Three Hundreds” was founded in Ombu (Omsk), which was a rival to the “Alash Horde”. (There is still a large Kazakh diaspora in and around Ombu even today. The word “Cüz” meant one of the three main confederations of the Kazakh tribes).

From that April 1918, the People's Commissariat for Nationalities of the RSFSR began to actively discuss the issue of “establishing autonomy for the Kyrgyz regions”. This included the Kazakhs with the ethnonym “Kyrgyz”.

On June 10, 1919, the Council of People's Commissars of the RSFSR (i.e., the Soviet government in Russia) established the "Revolutionary Committee for the Administration of the Kyrgyz Territory". Initially, the chairman of this revolutionary committee was Stanislav Pestkovsky (1882–1937), an ethnic Pole Bolshevik. (He was shot dead by the Stalinists in 1937).

On March 9, 1920, the "Alash Ordo" autonomy was abolished by the Bolsheviks.

On August 26, 1920, a Decree was issued on the establishment of the “Kyrgyz ASSR” (the first autonomous republic of the Bolshevik era in present-day Kazakhstan) within the RSFSR (this document was signed by the head of the Central Executive Committee (CEC) of the RSFSR, i.e. the parliament, Mikhail Kalinin, and the head of the Council of People’s Commissars of the RSFSR, i.e. the Council government, Vladimir Lenin). The city of Orenburg became the first capital of the new Kazakh autonomy, called the “Kyrgyz Autonomous Soviet Socialist Republic” (in Kazakh: “Қырғыз Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасы”).

On June 15, 1925, the Kyrgyz ASSR within the RSFSR changed its official name to the Kazakh ASSR within the RSFSR.

Thus, for almost five years, Kazakhstan was officially called the "Kyrgyz ASSR" until that day. The ethnonym “Kyrgyz” in the Russian-language Soviet bureaucracy helped to the Kazakh politicians and intellectuals to start their own national autonomy within Soviet Russia.

The first Soviet autonomy of the Kyrgyz nation emerged in 1922

The leading Kyrgyz intellectuals formed alliances with intellectuals of other Turkic nations and participated in the establishment of the multi-ethnic Turkestan autonomy and the Alash Ordo autonomy in 1917. Later, prominent sons of the Kyrgyz people, such as Torokul Januzakov (Kyrgyz: Төрөкул Жанузаков; 1893–1921), also contributed to the establishment and development of the Turkestan ASSR.

At that time, the Kyrgyz intellectuals dreamed of building a distinct autonomy for their nation and fought to realize this goal.

In the Turkestan region, while the fierce civil war between the Bolsheviks on the one hand and the supporters of the multi-party system and the so-called “Basmachi” independentists had not yet subsided, in the spring of 1922, Kyrgyz intellectuals such as Eshenaaly Arabayev, Abdykerim Sydykov, and Jusup Abdyrakmanov managed to create an autonomy called the Mountainous Region.

On March 25, 1922, the Secretariat of the Central Committee of the Turkestan Communist Party adopted a resolution on the creation of the Mountainous Kyrgyz Region within the Turkestan ASSR.

On March 26, the Presidium of the Central Committee of the Turkestan ASSR approved the resolution of the Central Committee of the Turkestan CP on the creation of the Mountainous Region, which included the mountainous regions of Bishkek (Pishpek), Karakol, Naryn uyezds, and Oluya-Ata uyezds. The centre of this autonomous structure was to be the village of Kochkor, where the Kyrgyz were especially predominant at that time.

The Constituent Assembly on the establishment of the Mountainous Kyrgyz Oblast began its work on June 1, 1922. The Assembly officially declared the establishment of the Mountainous [Kyrgyz] Oblast on June 3, 1922.

However, this Soviet autonomous formation was dissolved within three months by an urgent telegram sent by Joseph Stalin, a Commissar of the People's Commissariat for Nationalities of the RSFSR.

In December 1922, the Central Committee of the Russian Communist Party (of Bolsheviks) accused some Kyrgyz intellectuals, who had advocated the creation of the Mountainous Region, of allegedly bourgeois nationalism, even though there was not any bourgeoisie class or strata in the Kyrgyz society.

Kara Kyrgyz Autonomous Oblast (1924–1925)

In the new situation, after the failure of the Mountainous [Kyrgyz] Oblast, the Kyrgyz Intellectuals continued their struggle for a Soviet autonomy. At the same time, the Kyrgyz and other Central Asian independentist ("Basmachis") continued to fight for a full independence from the Soviet state.

As the Kyrgyz ASSR was formed for the Kazakhs within the RSFSR and was gaining strength, the Kyrgyz Intellectuals preferred to use the ethnonym "Kara Kyrgyz" to distinguish it from the ethnonym "Kyrgyz". (It was an apparent temporary political tactics).

Finally, their intellectual political struggle bore fruit. On May 11, 1924, the 8th Congress of the Communist Party of Turkestan, among other issues, supported the idea of creating the Kara Kyrgyz (Qara Qyrgyz) autonomy.

On June 4, 1924, the resolution of the Bureau of Organizational Issues of the Central Committee of the Russian Communist Party (Bolsheviks) supported the proposal to form the Kara-Kyrgyz Autonomous Oblast directly within the RSFSR.

On October 14, 1924, a decision was made on the national-state division of the peoples of Central Asia at the second session of the 11th All-Russian Central Executive Committee (the Soviet Russian parliament) in Moscow. At this session, it was decided that the Kara-Kyrgyz Autonomous Oblast would be formed within the RSFSR. The decision was backed by the Soviet Union's parliament at the same day.

On October 21, 1924, the Presidium of the All-Russian Central Executive Committee determined the composition and leadership of the Revolutionary Committee of the newly formed Kara-Kyrgyz Autonomous Oblast.

The chairman of the Revolutionary Committee of the Kara Kyrgyz Autonomous Oblast was the Kyrgyz Imanaaly Aidarbekov, and the first deputy was the ethnic Tatar Mustafa Yangulatov. (A Kyrgyz historian and ethnographer, Professor Anisa Bikbulatova is preparing a book about the famous M. Yangulatov).

On May 25, 1925, by a resolution of the All-Russian Central Executive Committee, the Kara Kyrgyz Autonomous Oblast within the RSFSR was renamed the Kyrgyz Autonomous Oblast within the RSFSR.

And on February 1, 1926 (just seven months later), the Kyrgyz Autonomous Oblast within the RSFSR was reorganized into the Kyrgyz ASSR within the RSFSR.

Ten years later, on December 5, 1936, the Kyrgyz ASSR was elevated to a new statehood status as one of the constituent republics of the Soviet Union – the Kyrgyz SSR.

Most of the Kyrgyz Soviet politicians and their sympathizers, who ensured these successes for the Kyrgyz Soviet statehood, fell victims to the Stalinist repressions in the 1930s.

On the Different Meanings of the Turkic Word “Kara” (“Qara”) – “Black”

Some of our contemporaries confuse the adjective “kara” (“qara”) in the word “Kara Kyrgyz” with the colour black, making a biased interpretation that this word allegedly was a term that “derogatory to the nation”. They also mistakenly believe that the word “qara” has other negative meanings.

However, this is a mistake in explaining the polysemous word.

The word “qara” also conveys positive meanings such as “powerful”, “numerous”, “genuine”, “main” among the Kyrgyz and several other Turkic peoples.

It is worthy to note that there was a Medieval state of the Qara Khagans (i.e. Karakhanids) and a state of Qara Qytai in history of Turkestan.

In other words, there is no reason to be ashamed of the word "black."

Although the name “Kara Kyrgyz Autonomous Region(Oblast)” was only officially used for a short time, it is undeniable that this ethno-political name has occupied a prominent place in the history of Kyrgyz statehood.

In addition, currently, an autonomous prefecture called “The Kyzyl-Suu Kyrgyz Autonomous Region” is situated within the Xinjiang Uighur Autonomous Region of China. The Kyzyl-Suu Kyrgyz Autonomous Region is solemnly celebrating its 70th anniversary in 2024.

Conclusion

In 1924–1925, the addition of the word “qara” to the name of the Kyrgyz autonomy was a temporary and forced tactic, since it was difficult to convince the higher authorities in distant Moscow of the proposal to create another Kyrgyz autonomous region, while modern Kazakhstan was registered then as the Kyrgyz SSR within the RSFSR.

The Kazakh politicians’ own attempts to rename their autonomous republic to the “Kazakh ASSR” (“Kazakskaya ASSR”) also began to bear fruit in 1925.

As mentioned above, only on June 15, 1925, the former Kyrgyz ASSR within the RSFSR (i.e. Soviet Kazakhstan) officially changed its name to the Kazakh ASSR within the RSFSR.

We need to stress that about 20 days **before** this event, on May 25, 1925, in accordance with the resolution of the All-Russian Soviet parliament, the Soviet autonomy in Kyrgyzstan was renamed as the "Kyrgyz Autonomous Oblast within the RSFSR", which was a significant step towards the official recognition of the ethnonym "Kazakh" for the Russian-language ethno-political term (in the Russian Soviet Bureaucratic language) to be used for the then Soviet Kazakhstan.

In conclusion, we can say that these two ethnonyms of "Kyrgyz" and "Kara Kyrgyz" had been the ethnonyms that greatly contributed to the restoration of the statehood of both modern Kyrgyzstan and Kazakhstan as the Soviet-style autonomies in the early 1920s.

References

- Çorotegin T. Emne üçün “Kara Kırgız avtonom oblusu” dep atalgan? // Azattık. 14.10.2024. Retrieved on 15.10.2024 from URL: https://www.azattyk.org/a/qara-qyrgyz-avtonom-oblusuna-100-cyl_14-10-2024_chorotegin/33157507.html
- Çorotegin T., Moldokasimov K. Kırgızdardın jana Kırgızstandın kıskaçça tarıhı: (Bayırkı zamandan tartıp bügünkü küngö çeyin): Tarihtı okup üyrönüüçülör üçün. – Bıshek, 2000. – 160 b.
- Drevnetyurkskiy slovar' / Red. V.M. Nadelyayev, i dr. Leningrad: Nauka, 1969. XXXVIII+678 s. – Pp. 422–424. Retrieved on 15.03.2024 from URL: <https://altaica.ru/LIBRARY/dts.pdf>
- Kırgızstan: Uluttuk entsiklopediya / Başkı red. Ü. Asanov. Bıshek: Mamlekettik til jana entsiklopediya borboru, 2006. T.1. 808 bet.
- O pereimenovanii Kara-Kirgizskoy avtonomnoy oblasti. Dekret Vserossiyskogo Tsentral'nogo Ispolnitel'nogo Komiteta. No. 259 ot 25 maya 1925 goda. // Sobraniye uzakoneniye i rasporyazheniy Rabochego i Krest'yanskogo pravitel'stva RSFSR za 1925 g. № 1-44. Otdel pervyy. — Raspublikovan v № 125 Izvestiy TS.I.K. Soyuz S.S.R. i V.TS.I.K. ot 4 iyunya 1925 goda. – Retrieved on 15.10.2024 from URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/361615#mode/inspect/page/1/zoom/4>
- O pereimenovanii Kirgizskoy Avtonomnoy Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki v Kazakskuyu Avtonomnyuyu Sovetskuyu Sotsialisticheskuyu Respubliku. Dekret VTSIK No. 321 ot 15 iyunya 1925 goda. // Sobraniye uzakoneniye i rasporyazheniy rabochego i krest'yanskogo pravitel'stva RSFSR. Moskva, 1925. No. 43, st. 321. Pp. 546–547. – Retrieved on 15.10.2024 from URL: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/357655-sobranie-uzakoneniye-i-rasporyazheniy-rabochego-i-krestyanskogo-pravitelstva-rsfsr-za-1925-g-locale-nil-1-44-otdel-pervyy#mode/inspect/page/546/zoom/4>
- Urstanbekov B.U., Çoroev T.K. Kırgız tarıhı: Kıskaçça entsiklopediyalık sözdük: Mektep okuuçuları üçün. – Frunze: Kırgız Sovet Entsiklopediyasının Başkı Redaktsiyası, 1990. 288 bet. – pp. 97–98, 174.

БАРПЫ АЛЫКУЛОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОР ЖАНА СИМВОЛИКАЛЫК ОБРАЗДАР

Маматова Алтынкыз Батырбековна

Ош мамлекеттик университети
Электронная дарек: mamatova0770@mail.ru

Койчуманова Гүлжан Кадыровна

филология илимдеринин кандидаты, доцент
Ош мамлекеттик университети
Электрондук дарек: guljan3011@gmail.com

Аннотация

Макалада кыргыз акыны Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы философиялык ойлор жана символикалык образдар изилденет. Барпынын поэзиясында адамдын жашоо маңызы, турмуштун убактылуу өтүмдүүлүгү, жаратылыш менен адамдын гармониясы сыяктуу терең философиялык маселелер чагылдырылган. Акындын чыгармачылыгында табият, тоо, суу, куштар, күн жана жарык сыяктуу символдор аркылуу анын руханий жана социалдык көз карашы берилет. Тоо — чыдамкайлыкты жана бекемдикти, суу — жашоо агымын жана өзгөрүүнү, күн — чындыкты жана билимге умтулууну символдоштурат. Бул символдор аркылуу Барпы Алыкулов кыргыз элинин турмушун жана инсандык тажрыйбасын поэтикалык жана философиялык жактан ачып берет. Изилдөөнүн максаты Барпы Алыкуловдун эмгектериндеги философиялык идеяларды жана символдук образдарды талдоо, алардын кыргыз адабиятында жана маданиятында маанисин белгилөө. Макала акындын философиялык көз караштарын жана символдук көрүнүштөрүн изилдеп, алардын кыргыз элдин руханий баалуулуктарын жана жашоо көз караштарын кандайча чагылдырарын көрсөтүүнү көздөйт. Алыкуловдун символикалуу образдары жана философиялык көз караштары окурмандарды жашоо, өлүм, тагдыр темаларына терең ой жүгүртүүгө түртөт. Жыйынтыгында Барпы Алыкуловдун чыгармалары кыргыз маданиятына жана адабиятына кошкон салымы жана анын руханий мурастарды таанытуудагы ролу баса белгиленет.

Ачкыч сөздөр: кыргыз адабияты, философиялык ойлор, символикалык образдар, тоо, суу, күн, жаратылыш, кыргыз эли, поэзия, руханий дүйнө, коом жана инсан, жашоо философиясы, акылмандык.

PHILOSOPHICAL IDEAS AND SYMBOLIC IMAGES IN THE WORKS OF BARPY ALYKULOV

Mamatova Altynkyz Batyrbekovna

Senior Lecturer
Osh State University
Email: mamatova0770@mail.ru

Koychumanova Gulzhan Kadyrovna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Osh State University
Email: guljan3011@gmail.com

Abstract

This article explores the philosophical ideas and symbolic images in the works of Kyrgyz poet Barpy Alykulov. Barpy's poetry addresses profound philosophical themes, such as the meaning of human life, the transient nature of existence, and the harmony of man with nature. The poet's spiritual and social views are conveyed through nature symbols—mountains, water, birds, the sun, and light. For example, mountains symbolize patience and resilience, water represents the flow and impermanence of life, and the sun embodies the pursuit of truth and knowledge. Through these symbols, Barpy Alykulov poetically and philosophically communicates the life experiences and values of the Kyrgyz people. The objective of this study is to analyze the philosophical ideas and symbolic imagery in Barpy Alykulov's works and their significance for Kyrgyz literature and culture. The article aims to show how the poet's philosophical views and symbolic images reflect the spiritual values and worldview of the Kyrgyz people. Alykulov's symbolic images and philosophical ideas invite readers to ponder more deeply on themes of life, death, and destiny. In conclusion, the contribution of Barpy Alykulov to Kyrgyz culture and literature and his role in preserving the spiritual heritage of his people are emphasized.

Keywords: Kyrgyz literature, philosophical ideas, symbolic images, mountains, water, sun, nature, Kyrgyz people, poetry, spiritual world, society and individual, philosophy of life, wisdom.

1. Киришүү

Барпы Алыкулов кыргыз адабиятында философиялык ойлору жана символикалык поэтикалык образы менен өзгөчө орунда турат. Анын чыгармачылыгы кыргыз элинин руханий дүйнөсүн, жашоо жана турмуш философиясын, коомдун негизги баалуулуктарын терең чагылдырат. Барпынын чыгармалары ар түрдүү темаларды камтыгандыгына карабастан, негизги мотивдери адамдын жашоосунун маңызы, турмуштун өткөөлдүгү жана жаратылыш менен адамдын өз ара байланышы сыяктуу ойлорду камтыйт[1]. Бул чыгармачылык менен ал кыргыз поэзиясын байытып, адам жана коомдун ортосундагы байланыштын философиялык аспектилерин ачып берген. Барпы акын өзүнүн чыгармаларында табияттын ар түрдүү образдарын символ катары колдонуу менен турмуштун татаал, көп катмарлуу маңызын жеткирүүгө аракеттенген. Маселен, тоо, суу, күн, жарык жана караңгы сыяктуу символдорду акын чыгармачылыкта кеңири пайдаланган.

Бул символдор анын чыгармаларына философиялык тереңдик кошуп, жашоо, өлүм жана адамдык аң-сезим тууралуу ой жугуртүүгө жол ачат.

Теманын актуалдуулугу: Макала Алыкуловдун кыргыз адабиятындагы ордун жана анын эмгектериндеги философиялык ойлор менен символдук образдардын маанисин баса белгилейт. Изилдөөнүн максаттары: Алыкуловдун эмгектериндеги философиялык идеяларды жана символдук образдарды жакындан изилдөө жана алардын кыргыз маданиятындагы ролун ачыктоо. *Изилдөө ыкмасы* Изилдөө тексттик анализ жана символдор менен философиялык мазмунду интерпретациялоону колдонот. Бул жыйынтык изилдөөнүн негизги максаттарын жана ыкмаларын камтып, Барпы Алыкуловдун салымдарынын маданий маанисин баса белгилейт.

Бул макаланын максаты — Барпы Алыкуловдун чыгармаларындагы философиялык ойлорду жана символикалык образдарды талдоо, алардын кыргыз адабиятындагы жана маданиятындагы маанилүүлүгүн ачып берүү болуп саналат. *Макаланын милдеттери* — акындын философиялык көз караштарын жана символикалык образдарын изилдеп, алардын кыргыз элинин руханий дөөлөттөрүн жана турмуштук көз караштарын кандайча чагылдырганан көрсөтүү. Барпы Алыкуловдун кыргыз адабиятындагы орду, анын чыгармаларында чагылдырылган философиялык ой жүгүртүүлөрдүн жана символикалык образдардын маанисин изилдөө адабият таануу илимийнда айрыкча акындар поэзиясында актуалдуулугун жогото элек[2]. Макала тексттик талдоолор, символдордун жана философиялык мазмундардын интерпретациялоо ыкмасы менен изилденет.

2. Барпы Алыкуловдун чыгармачылыгы — кыргыз поэзиясында философиялык тереңдик жана бай символизм аркылуу белгилүү болгон уникалдуу дүйнө. Анын чыгармаларында жашоонун мааниси, турмуштун өткөөлдүгү, адам менен жаратылыштын тыгыз байланышы сыяктуу темалар философиялык контексте ачылып, кыргыз маданиятынын баалуулуктарын жана инсандын ички дүйнөсүн тереңдетип көрсөтөт. Бул бөлүмдө Б.Алыкуловдун философиялык көз караштарын жана негизги символикалык образдарын анализдеп, алардын өзгөчөлүгүн жана чыгармачылыктагы маанисин карайбыз.

1. Барпы Алыкуловдун философиялык көз карашы Б.Алыкуловдун чыгармаларындагы философиялык мазмун турмуштун өткөөлдүгү жана адамдын руханий өнүгүүсүнө терең көз карашты камтыйт. Турмуштун убактылуулугу, адамдын бул дүйнөдөгү орду жана анын руханий жагдайы жөнүндө ойлор акындын негизги темаларынын бири болуп саналат. Маселен, анын көптөгөн ырларында жашоонун убактылуу агымы, убакыттын өтүүсү жана адамдын бул агымдагы орду философиялык көз караштан баяндалат. Бул темалар кыргыз маданиятында өзгөчө мааниге ээ болгон руханий баалуулуктар менен тыгыз байланышта экендиги байкалат. Ырдагы философиялык ойлор менен символикалык образдарды талдоо төмөнкүдөй багыттарда жүргүзүлөт: Ыр мазмунунда адамдын жашоосу, дүйнөнүн жаратылышы, ыйман, адеп-ахлак жана тагдырдын мааниси философиялык аспектте каралат:

- **Тагдыр жана жашоо философиясы** ырдын саптарында тагдырдын жазмышына көнүү, адамдын эмгеги жана адилеттүүлүккө умтулуу идеялары камтылган. Мисалы:

"Буйрук, тагдыр деген бар,

Бешенеңден көрөсүң."

Бул саптар адамдын жашоосу тагдырга байланыштуу экенин, бирок адамдын аракеттери да маанилүү экенин баса белгилейт.

- **Бйман жана ишеним ырда** ислам дининдеги негизги беш парыз жана алардын аткарылышы аркылуу адеп-ахлактык жашоонун мааниси көрсөтүлгөн. Бул философиялык көз караштар адамдардын руханий дүүлүгүүсүн чагылдырат.
- **Дүйнөнүн убактылуу экендиги:** Адамдын өмүрү өтүп кете турган убактылуу сапар катары сүрөттөлүп, жер жүзүндөгү нерселердин бардык нерсе сыяктуу жоголору айтылат.

"Бул дүйнөдө ким калган?

Баарын жалмап, шыпырган,

Сен экенсиң, шум жалган!"

2. Символикалык образдар:

Ырда символикалык образдар аркылуу философиялык маанилерди тереңдетүү жана окурманга сезимталдык таасир берүү максатында колдонулган:

- **Жаратылыштын образдары** күн, жамгыр, көл, токой: жаратылыштын биримдиги жана гармониясы, адамдардын бул дүйнө менен байланышын көрсөткөн.

"Жамгырсыз жер көгөрбөйт,

Күндүн алтын нурусуз,

Сулуулукка бөлөнбөйт!"

- **Жаныбарлардын символикасы** кумурска жана аары: ынтымактын, эмгекчилдиктин жана тартиптин символу катары көрсөтүлгөн. Бул саптар коомдогу биримдик жана кызматташтыктын баалуулугун түшүндүрөт.

"Ынтымактуу жашаган,

Үйрөнө турган жагы бар.

Бул кумурска жаныбар!"

- **Ислам дининин символдору:**

Парыз, кыямат, жаннат жана тозо - булар ишенимдин жана адеп-ахлактын көрсөткүчү катары маанилүү символдор болуп эсептелет.

3. Поэтикалык тилдин метафоралык мазмуну:

Ырда метафоралар аркылуу жашоо философиясы сүрөттөлүп, окуялар жана көрүнүштөр терең философиялык мааниге ээ болот. Бул саптар адамдардын ички дүйнөсү, алардын ишенимдери жана баалуулуктары жашоодогу чыңалуунун жана күчтүн булагы экенин билдирет. Ырда жаратылыш, жаныбарлар, диндик баалуулуктар жана жашоо философиясы тыгыз байланышта каралып, метафора жана символикалар аркылуу терең философиялык ойлор чагылдырылган. Бул

чыгарма адамзаттын жашоосундагы эң негизги суроолорго жооп издөө жана турмуштун маңызын аңдап билүүгө умтулуу болуп саналат.

"Мухиттеги толкундун,

Күчтүү жери түбүндө."

Барпы Алыкуловдун "Дүнүйө" аттуу ыры өзгөчө философиялык ой-толгоолорго жана символикалык образдарга бай, анын негизги мазмуну дүйнөнүн убактылуулугу жана адам жашоосундагы карама-каршылыктар менен байланышкан.

1. **Дүйнөнүн убактылуулугу жана өзгөрүлмөлүүлүгү** ырда дүйнө убактылуу, туруксуз жана өзгөрүлмө экендиги тууралуу философиялык идеялар кеңири чагылдырылган. Бул саптарда дүйнөнүн келишинде кооздук, байлык жана убада берилсе, анын кетишинде кыйроо жана боштук сыпатталат.

"Келериңде, дүнүйө,

Көл мелтиреп толгондой.

Кетериңде, дүнүйө,

Көзүңдү чукуп ойгондой."

2. Ырда дүйнөнүн адам баласына адилетсиз мамилеси, бай менен кедейдин ортосундагы теңсиздик чагылдырылган. Дүнүйөнүн ыймансыз жана адилетсиз жашоосу коомдогу байлык менен жокчулуктун карама-каршылыгын көрсөтөт.

"Кээ бирөөнүн малы көп,

Бардам кылдың, дүнүйө.

Кээ бирөөнүн малы жок,

Шалдаң кылдың, дүнүйө."

3. Барпы дүйнөнү адамдарды азгырып, убактылуу кызыктар менен алдап, бирок акыры таштап кетүүчү образ катары сүрөттөгөн. Бул философиялык көз караш дүйнөнү убактылуу материалдык кызыгууларга жетелеген, бирок руханий жактан бош калган күч катары ачып берет.

"Кызыктырып, ар кимге,

Көрүнөсүң, дүнүйө.

Кылчайбастан акыры,

Бөлүнөсүң, дүнүйө."

1. **"Дүнүйө" образы** ырдын негизги символу катары адамдардын жашоосундагы карама-каршылыктарды, убактылуулукту жана туруксуздукту билдирет. Бул символ аркылуу дүйнөнүн алдамчы, азгыруучу жана акыры боштукка алып келүүчү маңызы көрсөтүлгөн.

2. **"Келүү жана кетүү" образы** ырда дүйнөнүн келишиндеги убадалар жана кетишиндеги боштук кеңири сүрөттөлөт:

"Келериңде, дүнүйө,

Абадан алтын куйгандай.

Кетериңде, дүнүйө,

Төөнү чымын кыргандай.”

Бул метафоралар дүйнөнүн убактылуулугун жана өзгөрмөлүүлүгүн дагы да таасын ачып берет.

3. **Жаратылыш жана байлык символдору** “*Көл мелтиреп толгондой*”, “*жибектен соккон килемдей*” — дүйнөнүн кооздугу жана байлыгы алгачкы убагында чоң үмүттөрдү жаратарын билдирет. “*Коюңду бөрү кыргандай*”, “*коргонуң жалаң тургандай*” — бул символдор дүйнөнүн кыйроосун жана аягын сүрөттөп турат.

4. **"Жалган дүйнө" образы** дүнүйө адамдарды азгырып, түбөлүк жашоодой көрүнгөнү менен акыры кумдай урап, чындыгында жалган экенин билдирет:

“Сени ээрчиген неченди

Адаштырдың, дүнүйө.”

Барпы Алыкуловдун “Дүнүйө” ыры — адам жашоосунун өткөөлдүгү, дүйнөнүн убактылуулугу жана материалдык кызыгууларга берилүүнүн коркунучтары тууралуу терең философиялык ойлорду чагылдырган чыгарма. Символикалык образдар аркылуу ал дүйнөнүн азгырыгы менен адамзаттын руханий баалуулуктарын салыштырып, турмуштун маңызына ой жүгүртүүгө түрткү берет.

2. *Чыгармаларындагы негизги символикалык образдар* Б.Алыкуловдун чыгармачылыгындагы символикалык образдар ар түрдүү маанилерди камтып, турмуштун терең маңызын символдор аркылуу жеткирет. Анын чыгармаларында табият менен адамдын биримдиги күчтүү философиялык жана социалдык маани берет:

Тоо — акын үчүн туруктуулук жана бекемдиктин символу. Тоо кыргыз элинин руханий дүйнөсүн, чыдамкайлыкты жана табиятка болгон терең урматты чагылдырат.

- Суу — жашоонун өтүп туруучу агымын, өзгөрүү жана тазалануу символун билдирет. Суу образын колдонуу менен Алыкулов адам өмүрүнүн агымдуу жана кайра кайтпас табиятын символдоштурат.

- Куштар жана эркиндик — эркиндикке жана аң-сезимдин чектөөсүздүгүнө умтулуу, чыгармачылык жана кыялдын белгиси катары колдонулат. Бул образдар кыргыз элинин руханий эркиндигин жана кең ааламдык аң-сезимге болгон умтулуусун билдирет.

- Күн жана жарык — акындын символикасында чындыкка, илимге жана акылмандыкка умтулуу аркылуу адамдын руханий дүйнөсүн жарык кылат. Күн образында акын кыргыз элинин чындыктын жана адилеттүүлүктүн жолун тандаган наркын көрсөтөт.

3. *Философиялык ойлор менен символикалуу образдардын өз ара байланышы* Алыкуловдун философиялык ойлору жана символикалык образдары чыгармачылыкта бири-бирин толуктап, кыргыз адабиятына бай маанилүү катмар кошот. Символдор аркылуу берилген философиялык ойлор окурмандарды жашоо, өлүм, жана адамдын турмуштагы орду жөнүндө ойлонууга түрткү берет. Ошондой

эле, бул символдор акындын адам жана жаратылыш менен болгон байланышын философиялык деңгээлде ачып, кыргыз элинин руханий дүйнөсүн жана коомдук баалуулуктарын чагылдырат. Натыйжада Барпы Алыкуловдун чыгармалары кыргыз маданиятындагы философиялык ой жүгүртүүнүн жана символикалык түшүнүктөрдүн чегинде жашоонун маанисин жана адамдын руханий изденүүсүн чагылдырган уникалдуу дүйнөнү сунуштайт. Анын чыгармалары кыргыз адабияты үчүн руханий дөөлөттөрдүн символдоштурулган чыныгы энциклопедиясы болуп саналат.

2.1. Барпы Алыкуловдун философиялык көз карашы

- Турмуштун философиясы жана адам маселеси, жашоо жана өлүм, турмуштун маңызы, акындын инсанга болгон көз карашы.
- Руханий дүйнө жана инсандык изденүү ички дүйнө, акыл-эс жана руханий изденүү темалары аркылуу адамдын өзүн таануусу.
- Жаратылыш жана адамдын гармониясы. Алыкуловдун поэзиясында жаратылыш менен гармониянын философиялык маани-маңызы. Ал эми философиялык ойлору символикалуу образдар аркылуу терең түшүнүк менен берилген. Төмөндө алардын байланышын мисалдар менен талдап, таблица түрүндө көрсөтөбүз.

1. **Философиялык ойлордун негизги багыты** Барпынын ырларында дүйнөнүн убактылуулугу, теңсиздик, адилетсиздик, жана руханий баалуулуктар темалары басымдуулук кылат.

2. **Символикалуу образдардын ролу** дүнүйөнүн алдамчы, убактылуу мүнөзү, жаратылыш көрүнүштөрү, мал-мүлк жана турмуштук элементтер аркылуу идеялар элестүү жана таасирдүү сүрөттөлгөн.

Философиялык ой	Символикалуу образ	Түшүндүрмө
Дүйнөнүн убактылуулугу жана өзгөрмөлүүлүгү	"Келериңде, дүнүйө, көл мелтиреп толгондой."	Дүнүйөнүн башында кооз жана мол көрүнүшү жашоонун баштапкы үмүттөрүнө салыштырылат.
	"Кетериңде, дүнүйө, көзүңдү чукуп ойгондой."	Аягында дүйнөнүн баркы кетип, адамды боштукка калтыруучу өзгөчөлүгү ачылган.
Байлык менен кедейликтин карама-каршылыгы	"Кээ бирөөнүн малы көп, бардам кылдың, дүнүйө."	Байлык адамдардын жашоосундагы чоң айырмачылыктарды жаратат.
	"Кээ бирөөнүн малы жок, шалдаң кылдың, дүнүйө."	Кедейчилик азап тартуу менен дүйнөнүн адилетсиздигин көрсөтөт.
Адилетсиздик жана залымдик	"Бир адамды кан соргон залым кылдың, дүнүйө."	Дүнүйө адамдарды акыйкатсыздыкка жана зулумдукка түртөт.
	"Бир адамды бирөөгө кагым кылдың, дүнүйө."	Адамдар арасындагы каршылык жана бузулган мамилелер дүйнөнүн залалынан келип чыгат.
Руханий баалуулуктар жана чыныгы бакыт	"Жан күйөрдөн ашыкча көрүнөсүң, дүнүйө."	Материалдык дүйнө убактылуу кумар катары көрсөтүлгөн.
	"Акыры түбү бапасыз бөлүнөсүң, дүнүйө."	Дүнүйө качандыр бир кезде жок болот, ал эми түбөлүктүү баалуулуктар руханий жакта калат.

Философиялык ой	Символикалуу образ	Түшүндүрмө
Жаратылыш менен дүйнөнүн байланышы	"Келериңде, дүнүйө, абадан алтын куйгандай."	Жаратылыштын сулуулугу жана молдугу дүйнөнүн убактылуу тартымдуулугун чагылдырат.
	"Кетериңде, дүнүйө, төөнү чымын кыргандай."	Акыры дүйнөнүн жок болуу процесси жаратылыш аркылуу терең сүрөттөлөт.

Барпы Алыкуловдун философиялык ойлору жана символикалуу образдары өз ара тыгыз байланышта. Ырларда дүйнө философиясы конкреттүү жана элестүү символдор менен көркөм берилет. Символикалуу образдар философиялык түшүнүктөрдү тереңирээк жана элге жакын формада жеткирүүгө кызмат кылган. Бул символдор Барпы Алыкуловдун чыгармаларына философиялык тереңдик жана турмуш чындыгын ачык көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн берет. Ырлардагы образдар окурманга терең ой калтырып, инсандык жана коомдук маселелерге көңүл бурдуртат.

Символикалуу Образ	Символикасы	Философиялык жана Социалдык Мааниси	Мисалдар (ырдан алынган саптар)
Тоо жана бекемдик	Бекемдиктин, туруктуулуктун символу	- Руханий чыдамкайлыкты жана коомдогу бекемдикти сүрөттөйт.	"Төрүңдө жолборс тургандай, кетериңде тоо бөксөргөндөй."
Суу жана жашоо агымы	Жашоо агымынын, убакыттын өтүмдүүлүгүнүн символу	- Жашоонун өтүмдүүлүгүн жана убакыттын агымын түшүндүрөт.	"Сууну арыкка бургандай, кетериңде көз жубатар."
Куштар жана эркиндик	Эркиндиктин жана кыялдын символу	- Эркиндикке умтулуу, чексиз мейкиндик жана бийиктикке жетүү.	"Чолпонуң качып жсылгандай."
Күн жана жарык	Билимдин, чындыкты табуунун символу	- Акылмандыкка жана билимге умтулуу.	"Жер жүзүнө жалгыз Күн, нурун чачат эмеспи."
Караңгы жана жарык	Карама-каршылыктын, үмүттүн символу	- Караңгылык белгисиздикти, жарык жаңы башталышты билдирет.	"Күн менен түн алмашып, өтүп келген эмеспи."

2.3 Философиялык ой жүгүртүүлөр жана символикалык образдардын байланышы символикалык образдардын терең философиялык маани-маңызы жана алардын аркылуу окурмандарга берилүүчү ой. Философия жана символизмдин биримдиги Алыкуловдун философиялык ой-пикирлери менен символикалык образдардын өз ара биримдиги, алардын жалпы чыгармачылыктын дүйнөсүндө ээ болгон ролу. Барпы Алыкуловдун ырларындагы философиялык ой жүгүртүүлөр жана символикалык образдар бир-бирине терең байланышып, поэтикалык чыгармаларына универсалдуу маани берет. Анын чыгармаларында символдор жашоонун сырларын жана турмуштун өтмөлүүлүгүн чагылдырып, философиялык идеяларды жөнөкөй, бирок терең маанилүү сөздөр менен жеткирет.

Барпы Алыкуловдун сүйүү ырлары анын чыгармачылыгында өзгөчө орунду ээлейт. Ал сүйүү темасына кайрылууда оозеки элдик чыгармачылыктын бай мурасынан шыктанган. Өзгөчө, кыргыз элинин сүйүү ырлары Барпы үчүн чыгармачылык булак жана кайталангыс руханий эргүү болгон. Белгилүү

адабиятчы К. Даутов: "Сүйүү - Барпынын жалындаган ички кумары менен тереңге да, бийиктикке да эркин чабытып, көңүл черин каалаганча жазып, бар акындык дараметин шакыратып төгүп ырдаган ыры. Акын махабатты канчалык эргүү менен ырдаган сайын, махабат да аны башка ырлардан ошончолук бөлүп, бийиктете берет", - деп белгилеген.

Барпынын "Гүл кыздар", "Мөлмөлүм", "Мырзайым", "Лөлүкан", "Буракжан", "Гөзал кыз", "Кара көз", "Ак дилбар", "Тартип", "Дилбарым", "Өзгөчөм", "Алтын", "Ак жылдыз" сыяктуу сүйүү ырлары кыргыз поэзиясынын классикалык үлгүлөрү болуп калды. Бул чыгармалар акындын махабатка болгон терең философиялык көз карашын, сүйүүнү жашоо менен тагдырдын ажырагыс бир бөлүгү катары кабыл алганын чагылдырат. Акын үчүн сүйүү жөн гана сезим эмес, бул адамдын ички дүйнөсүн, кыялдарын, руханий дүйнөсүн жана турмуштун маңызын айкындаган күч болгон. Ал сүйүүнү айдың асмандагы жылдызга, жашоо агымындагы тунук булакка салыштырып, анын түбөлүктүүлүгүн жана көркөмдүгүн өзүнүн ыр саптарында даңазалаган. Анын ырлары махабатты эң жогорку руханий бийиктикке көтөрүп, ошол эле учурда адамдардын турмушуна чындап жакындатты. Барпы Алыкуловдун сүйүү философиясы - бул терең сезимдердин гана эмес, акындын инсандык жана чыгармачылык дараметинин жаркын көрүнүшү. Анын сүйүү ырлары кыргыз адабиятындагы эң назик жана философиялык жактан бай мурастардын бири болуп калды.

Философиялык ой жүгүртүүлөр менен символикалык образдардын байланышы

Философиялык ой жүгүртүүлөр	Символикалык образдар	Мисалдар	Түшүндүрмө
Турмуштун өтмөлүүлүгү жана убактылуулугу	Суу жана убакыт	"Сууну арыкка бургандай, кетериңде көз жубатар."	Суунун агымын убакыт менен байланыштыруу аркылуу жашоонун өткөөлдүгүн жана убактылуулугун символдоштурат.
Материалдык дөөлөттөрдүн алдамчылыгы	Дүнүйө жана байлык	"Сени ээрчиген неченди адаштырдың, дүнүйө."	Дүнүйөнүн алдамчы табияты аркылуу материалдык дөөлөттөрдүн адамды алдоосу жана жашоодогу чыныгы баалуулуктарды жоготуу мүмкүнчүлүгү көрсөтүлгөн.
Руханий бекемдик жана кыйынчылыктарды жеңүү	Тоо жана бекемдик	"Төрүңдө жолборс тургандай, кетериңде тоо бөксөргөндөй."	Тоонун образы руханий жана физикалык бекемдикти символдоштурат. Бул жашоодогу туруктуулук жана адамдын кыйынчылыктарга туруштук берүүсүн көрсөтөт.

Философиялык ой жүгүртүүлөр	Символикалык образдар	Мисалдар	Түшүндүрмө
Эркиндикке жана кыялга умтулуу	Куштар жана эркиндик	"Чолпонуң качып жылгандай."	Куштардын жана чолпондун образдары аркылуу чексиз эркиндикке, бийиктиктерге жана жашоонун чексиз мүмкүнчүлүктөрүнө умтулуу сүрөттөлгөн.
Чындыкты издөө жана билимге умтулуу	Күн жана жарык	"Жер жүзүнө жалгыз Күн, нурун чачат эмеспи."	Күн жарыгынын символу билимдин, акылмандыктын жана чындыкты табуунун аллегориясы катары колдонулат.
Карама-каршылыктардын жашоодогу ролу жана гармониянын мааниси	Караңгы жана жарык	"Күн менен түн алмашып, өтүп келген эмеспи."	Караңгылык жана жарыктын алмашуусу аркылуу жашоонун карама-каршылыктары менен гармонияга жетишүү идеясын чагылдырган.

Барпы Алыкуловдун чыгармаларында философиялык ой жүгүртүүлөр жана символикалык образдар окурмандын аң-сезиминде терең сезимдерди ойготот. Ал жашоонун мааниси, убакыттын өтмөлүүлүгү, материалдык дүйнөнүн алдамчылыгы жана руханий бекемдик сыяктуу глобалдык темаларды жөнөкөй, бирок поэтикалык жана ой жүгүртүүгө багытталган сөздөр аркылуу жеткирет. Мындай ыкма акындын ырларын уникалдуу гана эмес, жашоонун терең сырларын түшүндүрүүгө багытталган философиялык чыгармаларга айлантат.

Жыйынтыктоо

Барпы Алыкуловдун чыгармаларында символикалык образдар анын философиялык ой жүгүртүүсүнүн жана социалдык пикирлеринин тереңдигин чагылдырат. Анын поэзиясында кыргыз элинин руханий дөөлөттөрү жана дүйнөгө болгон көз карашы белгилүү символдор аркылуу берилген. Төмөндө Алыкуловдун чыгармачылыгында кездешкен негизги символикалык образдарга кыскача токтолобуз.

1. Барпы Алыкулов үчүн тоо — бул жаратылыш менен адамдын өз ара байланышын чагылдырган ыйык символ. Ал тоону кыргыз элинин рухий күчү жана бекемдиги менен байланыштырган. Алыкуловдун поэзиясында тоо образы чыдамкайлык, акылмандык жана эркиндик сыяктуу сапаттарды камтыйт.

2. Суу жана агым суунун агымы — жашоонун жана убакыттын өтүп жатканын билдирген символ катары колдонулат. Алыкулов чыгармачылыгында суу образын философиялык ойду билдирүү үчүн колдонуп, жашоо агымына каршы тура албаган, бирок ага терең маани берген инсандык тажрыйбаларды чагылдырат.

3. Барпы Алыкуловдун чыгармаларында куштар эркиндикти, учуу аркылуу кыялдын жана максаттын чексиздигин чагылдырган маанилүү символдордун бири. Куш образы акындын поэзиясында эркиндикти издеген, өз жолун тапкысы келген инсандык умтулууну сүрөттөйт.

4. Күн жана жарык күн — бул жашоонун башаты, жарык жана жылуулук сыяктуу көрүнүштөр менен байланыштырылган маанилүү символ. Ал адамдын акыл-эси, илим-билимге умтулуусу жана чындыкты табуу менен байланыштуу.

5. Бул символикалык образдар Алыкуловдун чыгармаларына терең философиялык маанини кошуп, анын дүйнөгө болгон көз карашынын жана элдин турмушун чагылдырган негизги курал катары көрүнөт. Барпы Алыкуловдун ырларындагы философиялык ой жүгүртүүлөр жана символикалык образдар анын чыгармаларына өзгөчө поэтикалык күч жана универсалдуулук берет[6]. Анын чыгармаларында тоо, суу, күн, дүнүйө сыяктуу символдор аркылуу адамзат жашоосунун убактылуулугу, турмуштун татаалдыгы, материалдык дөөлөттөрдүн алдамчылыгы жана руханий бекемдик идеялары таамай чагылдырылган. Барпынын ырлары дүйнө жүзүндөгү карама-каршылыктарды, өмүрдүн өтмөлүүлүгүн жана чындыкты издөө аракетин терең түшүнүүгө багытталган. Анын поэзиясында адамзаттын жашоосуна таасир эткен универсалдуу принциптер камтылган. Бул идеялар окурмандарды өз жашоосу жана айлана-чөйрөсү тууралуу ой жүгүртүүгө шыктандырат.

Белгилүү адабиятчы жана сынчы К.Даутов белгилеп өткөндөй **суу** жашоонун агымын жана убакыттын өтмөлүүлүгүн, тоо бекемдикти жана кыйынчылыктарды жеңүү жөндөмүн, күн акылмандыкты жана билимге умтулууну, ал эми дүнүйө материалдык дүйнөнүн убактылуу табиятын чагылдырат[7]. Бул символдор философиялык ойлорду жөнөкөй, бирок таасирдүү формада жеткирүүгө жардам берет.

Барпы Алыкуловдун чыгармалары философия менен поэзиянын ажырагыс байланышын көрсөтөт. Анын ырлары дүйнө көрүнүштөрүн терең аңдоо жана бул ойлорду кооз, бирок ачык поэтикалык формаларда чагылдыруу боюнча сонун мисал болуп саналат[8].

Жыйынтыктап айтканда, Барпы Алыкуловдун поэзиясы философиялык ой жүгүртүүгө жана символизмге бай болуп, ал жашоонун маңызын түшүнүүдө окурмандарга руханий жана интеллектуалдык таасир тийгизет. Бул чыгармалар кыргыз адабиятынын философиялык мазмуну боюнча эң баалуу мурастарынын бири катары эсептелет.

Пайдаланылган адабияттар:

1. «Кыргызстан». (2007). Улуттук энциклопедия: 2-том. /Башкы ред. Асанов Ү. А. К 97 Б.: Мамл. тил жана энциклопедия борбору, 808 бет, илл. ISBN 978 9967-14-055 -4
2. Тандалмалуу ырлар. (1949). – Ф.: Кыргызмамбас.
3. Ырлар жыйнагы. (1951)– Ф.: Кыргызмамбас.

4. Чыгармаларынын бир томдук жыйнагы. – Ф.: Кыргызстан, 1970. – 288 б
5. Даутов К. (2003). Албан кырдуу алп акындын дүйнөсү: Монография – Б.: Басма Тамга. – 400 б.
6. А.Турдугулов, Б.Оторбаев. Көркөм сөз өнөрү. Кыргыз адабияты Бишкек, 2008-ж.
7. Кыргыз Республикасынын обончулары/Кыргызпатент/ Т?з.: А.Чекиров, ?.Калыева. – Б.: 2010. – ISBN 978-9967-26-120-4
8. Б.С. Исаков, Ч.Б. Исакова. (2002). Кыргыз адабияты Бишкек.

ТИЛДЕРДИ ОКУТУУДА САНАРИПТИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН ИНТЕГРАЦИЯСЫ

Тургунбаева Канымжан Турдумаматовна

Доцент, Ош технологиялык университети
kanymjan1961@gmail.com

Кудайбердиева Арзихан Искандаровна

Ош технологиялык университети, gkoich7@mail.ru

Аннотация

Бул макалада тилдерди окутууда санариптик технологияларды колдонуу стратегияларынын мааниси жана ыкмалары талкууланат. Санариптик технологиялар билим берүү процессин инновациялаштырып, студенттердин активдүүлүгүн, билим алууга болгон кызыгуусун жогорулатууга, ошондой эле тилдерди үйрөнүүдө эффективдүүлүктү арттырууга мүмкүндүк берет.

Макалада онлайн платформаларды, мультимедиялык контентти жана интерактивдүү оюндарды колдонуу аркылуу тилдерди окутуу процессинин динамикасы каралат. Интерактивдүү сабактарды пландоонун жана студенттердин өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуунун мааниси, ошондой эле санариптик ресурстардын ролу баяндалат.

Ошондой эле, билимди бекемдөө жана студенттердин билимин баалоо үчүн онлайн тесттердин, практикалык мисалдардын, жана технологияларды интеграциялоонун ыкмалары жөнүндө маалыматтар берилет. Санариптик технологияларды колдонуу стратегиялары тилдерди окутууну заманбап талаптарга ылайыкташтырууга, студенттердин креативдүүлүгүн өнүктүрүүгө, жана билим берүү тармагындагы инновацияларды жакшыртууга көмөктөшөт. Макала билим берүү системасындагы өзгөчөлүктөрдү, алардын жыйынтыктарын жана келечектеги тенденцияларын чагылдырат.

Ачкыч сөздөр: креативдүү ой-жүгүртүү, онлайн платформалар, санарип технологиялар, окутуу процесс, билим берүү системасы, ыкмалар, интеграция.

ИНТЕГРАЦИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ЯЗЫКАМ

Аннотация:

Роль национальных традиций в объединении общества и их сохранение в современных условиях является одним из важных аспектов духовной и социальной единства общества. В данном исследовании анализируются определения национальных традиций, их функции в обществе и трансформация в эпоху глобализации. Цель исследования – определить значение национальных традиций в объединении общества и предложить стратегии для их сохранения в настоящее время.

Методология исследования включает теоретический анализ, социологическое исследование, кейс-стадии и сравнительный анализ. Рассматриваются усилия молодежи по сохранению и распространению национальных традиций, вопросы сохранения национальной идентичности под влиянием глобализации. Основные результаты показывают, что национальные традиции играют важную роль в укреплении социальной сплоченности, развитии социальной интеграции и сохранении национальной идентичности. Результаты исследования предлагают актуальные методы для сохранения и развития национальных традиций.

Ключевые слова: традиция, методология, идентичность, стратегия, философия, социология, интеграция, культура, общество.

Киришүү

Тилдерди окутуу процесси заманбап билим берүү системасында өзгөчө мааниге ээ болуп, глобалдашуу доорунда динамикалык өзгөрүүлөрдү баштан кечирүүдө. Санариптик технологиялардын өнүгүүсү жана интеграциясы билим берүү процессин жаңылоо, эффективдүүлүгүн жогорулатуу жана студенттердин активдүүлүгүн арттыруу үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Бул контекстте тилдерди окутууда санариптик технологияларды колдонуу стратегияларынын мааниси улам өсүүдө. Көптөгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, интерактивдүү жана мультимедиялык контентти колдонуу студенттердин кызыгуусун жогорулатуу, маалыматты кабыл алуу процессин жакшыртуу, жана билим алуунун сапатын арттыруу үчүн пайдалуу. Онлайн платформалар, мобилдик тиркемелер жана интерактивдүү оюндар сыяктуу санариптик технологиялар студенттерге тилдерди үйрөнүүдө креативдүүлүктү жана активдүүлүктү камсыз кылууга жардам берет.

Ошондуктан, бул макаланын максаты — тилдерди окутууда санариптик технологияларды колдонуу стратегияларын анализдеп, алардын ар түрдүү аспекттерин жана эффективдүүлүгүн карап чыгуу. Изилдөөнүн негизинде, студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуу жана билим алууга болгон кызыгуусун арттыруу үчүн методикалык сунуштар берилет[1]. Билим берүү тармагында санариптик технологиялардын ролу, келечектеги тенденциялары жана билим берүү системасындагы мааниси тууралуу түшүнүк берүү максатында, бул изилдөө актуалдуу жана маанилүү болуп эсептелет.

1. Интерактивдүү окутуу ыкмаларына жалпы түшүнүк

Интерактивдүү окутуунун аныктамасы

Интерактивдүү окутуу — бул билим алуу процессинде студенттердин активдүү катышуусун камсыз кылган методология. Ал педагог менен студенттер арасында тыгыз байланыш орнотуу, ошондой эле студенттердин өз ара аракеттенүүсүн көздөйт. Бул ыкма теорияны практикалык контекстте колдонууга, билимди тереңирээк кабыл алууга мүмкүндүк берет[2].

Интерактивдүүлүктүн мааниси

Интерактивдүүлүк билим берүү процессин жандандырат, студенттердин өз алдынча ойлонуу, талкуу жүргүзүү жана идеяларды бөлүшүү мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатат. Анын натыйжасында студенттердин ойлонуу жөндөмдөрү, критикалык ой жүгүртүү, жана коммуникациялык жөндөмдөрү өнүгөт.

Интерактивдүү окутуу ыкмаларынын принциптери

Интерактивдүү окутуу ыкмаларынын негизги принциптери төмөнкүлөрдү камтыйт:

- Студенттердин активдүүлүгү: окутуу процессине активдүү катышуу.
- Өз ара байланыш: студенттердин бири-бири менен өз ара аракеттенүүсү.
- Креативдүүлүк: студенттердин жаңы идеяларды өнүктүрүү жана сунуштоо мүмкүнчүлүктөрү.

- Талаптарга ылайык: окутуунун катышуучуларынын муктаждыктарына жооп берүү.

2. Санариптик технологиялардын ролу

Санариптик технологиялар — маалыматты электрондук форматта иштеп чыгуу, сактоо, берүү жана кабыл алуу үчүн колдонулуучу системалар жана инструменттер. Алар билим берүү процессинде маалыматты визуалдаштырууга, анализдөөгө, жана иштетүүгө жардам берет. Заманбап билим берүүдө санариптик технологиялардын орду жана ролу күндөн-күнгө артып жатат. Бул технологиялар тилдерди окутуунун сапатын жакшыртууда, процессин жеңилдетүүдө жана окуучулардын мотивациясын арттырууда маанилүү курал болуп саналат. Тилдерди үйрөнүү көп кырдуу процесс болгондуктан, аны жеңилдетүү жана кызыктуу кылуу үчүн санариптик ыкмалардын колдонулушу өзгөчө мааниге ээ.

Санариптик технологиялардын негизги артыкчылыктары

- 1. Интерактивдүүлүк жана визуалдаштыруу**
Санариптик ресурстар тил окутууда интерактивдүүлүктү камсыз кылат. Видео сабактар, анимацияланган контент, мультимедиялык презентациялар жана симуляциялык оюндар окуучулардын окуу процессине активдүү катышуусун камсыз кылып, материалды тереңирээк өздөштүрүүгө жардам берет.
- 2. Жеке окуу темпине ылайыкташтыруу**
Санариптик платформалар ар бир окуучунун индивидуалдык өзгөчөлүктөрүнө ылайык окуу процессин уюштурууга мүмкүнчүлүк берет. Мисалы, электрондук китептер, мобилдик тиркемелер жана онлайн курстар ар бир адамдын өз темпинде үйрөнүүсүнө шарт түзөт.
- 3. Көп тилдүү чөйрө түзүү**
Тил окутууда реалдуу көп тилдүү чөйрөнү түзүү мүмкүнчүлүгү, мисалы, эл аралык онлайн платформалар аркылуу баарлашуу, аудио жана видео контенттерди угуу жана көрүү, тил үйрөнүүдө практикалык көндүмдөрдү жакшыртат.
- 4. Жыйынтыктарды көзөмөлдөө**
Санариптик технологиялар окуучулардын жетишкендиктерин байкоо жана анализдөө үчүн уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү сунуштайт. Автоматташтырылган тестирлөө, аналитикалык отчеттор жана прогресс карталары сабактын натыйжалуулугун өлчөөдө натыйжалуу курал болуп эсептелет.

Технологиялык куралдардын түрлөрү

- 1. Онлайн платформалар жана тиркемелер**
 - Duolingo, Rosetta Stone, Memrise сыяктуу платформалар тил үйрөнүүнүн ар бир аспекти, мисалы, грамматика, лексика жана сүйлөө көндүмдөрүн жакшыртууда колдонулат.

- Zoom, Google Meet, Microsoft Teams сыяктуу видео конференция тиркемелери дистанциялык тил окутуу үчүн ыңгайлуу.

2. Социалдык медианын ресурстары

- Facebook, Instagram, TikTok жана YouTube тил үйрөнүүдө мазмун түзүү жана бөлүшүү үчүн пайдаланылат. Бул платформалар окуучуларга чыныгы коммуникациялык көндүмдөрдү өнүктүрүүгө жардам берет.

3. Интерактивдүү такталар жана мультимедиялык жабдыктар

Класс ичинде интерактивдүү сабактарды уюштурууга мүмкүнчүлүк берип, окутуучуга материалды жандуу жана кызыктуу көрсөтүүгө шарт түзөт.

Тил окутуу процессиндеги кыйынчылыктар

Санариптик технологияларды окутууга интеграциялоо процессинде бир катар көйгөйлөр кездешет:

1. Техникалык мүмкүнчүлүктөрдүн чектелиши

Бардык окуучулар жана мугалимдер үчүн керектүү техникалык жабдыктарга жана интернетке жеткиликтүүлүктүн жоктугу.

2. Педагогдордун даярдыгы

Санариптик технологияларды натыйжалуу колдонуу үчүн мугалимдердин компетенциясын жогорулатуу зарылдыгы.

3. Санариптик контенттин сапаты

Окутуу үчүн сапаттуу жана окутуу программасына шайкеш келген санариптик ресурстардын жетишсиздиги.

Санариптик технологиялардын келечеги

Тилдерди окутууда санариптик технологиялардын колдонулушу келечекте дагы кеңейет. Жасалма интеллект, виртуалдык жана кеңейтилген реалдуулук, чат-боттор жана башка технологиялар тил үйрөнүүнүн жаңы деңгээлине чыгууга жардам берет. Бул инновациялар тил үйрөнүү процессин дагы эффективдүү, жекелештирилген жана инклюзивдүү кылат. Тилдерди окутууда санариптик технологияларды колдонуу заманбап билим берүүдө чоң роль ойнойт. Алар окутуу процессин жеңилдетип, натыйжалуулугун арттырат. Ошол эле учурда, бул технологияларды ишке ашыруу үчүн инфраструктураны өнүктүрүү, мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу жана жогорку сапаттагы санариптик ресурстарды иштеп чыгуу зарыл. Санариптик технологиялар аркылуу тил окутуу келечектеги билим берүү практикасынын ажырагыс бөлүгү болуп кала берет. Санариптик технологиялар тилдерди үйрөнүүнү жеңилдетет, студенттерге интерактивдүү жана жандуу контентти сунуштайт. Мисалы, онлайн платформалар жана мультимедиялык материалдар студенттердин кызыгуусун жогорулатат, тилди практикада колдонуу мүмкүнчүлүгүн арттырат.

Санариптик технологиялардын артыкчылыктары жана кемчиликтери

Артыкчылыктары:

- Укмуштуудай ресурстарга жетүү;

- Индивидуалдык темпте окуу;
- Студенттердин креативдүүлүгүн жана активдүүлүгүн жогорулатуу.

Кемчиликтери:

- Технологияларга көз каранды болушу;
- Техникалык маселелер;
- Бардык студенттер үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу кыйынчылыгы.

3. Интерактивдүү окутуу ыкмалары жана санариптик технологиялар

Онлайн платформалар (Zoom, Google Classroom ж.б.)

Бул платформалар студенттерге виртуалдык окутуу сессияларына катышууга, материалдарды бөлүшүүгө жана интерактивдүү талкууларга мүмкүнчүлүк берет. Алар окутууну жандандырып, билим алууну жеңилдетет.

Мультимедиялык контент (видео, аудио, интерактивдүү оюндар)

Мультимедиялык контент билим алууну кызыктуу жана жандуу кылат. Видео материалдар, аудио жазуулар жана интерактивдүү оюндар студенттердин көңүлүн тартууга жана билимди жакшыраак кабыл алууга жардам берет.

Социалдык медиа жана веб-ресурстар

Социалдык медиа платформалары жана веб-ресурстар студенттердин маалыматка жетүүсүн жана өз ара байланыштарын жеңилдетет. Алар билим алуу процессинде реалдуу убакытта талкууларды жүргүзүүгө, өз ойлорун бөлүшүүгө жана жаңы идеяларды өнүктүрүүгө жардам берет.

4. Тилдерди окутууда санариптик технологияларды колдонуу стратегиялары

Интерактивдүү сабактарды пландоо

Сабактарды пландоодо интерактивдүүлүктү камсыз кылуучу ыкмаларды колдонуу керек. Бул студенттердин активдүүлүгүн жогорулатууга жана билим алуунун сапатын жакшыртууга мүмкүнчүлүк берет. Студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн кызыктуу жана креативдүү ыкмаларды колдонуу зарыл. Мисалы, ролдук оюндар, дебаттар жана группалык талкуулар сыяктуу методдорду киргизүү.

Билим алууга болгон кызыгууну арттыруу үчүн студенттердин муктаждыктарына жана кызыкчылыктарына ылайык келген контентти сунуштоо зарыл. Ошондой эле, креативдүү жана интерактивдүү иш-чараларды уюштуруу менен студенттердин мотивациясын жогорулатууга болот.

5. Кейс-стадиялар жана мисалдар

Ушул темадагы конкреттүү мисалдар жана алардын анализи

Тилдерди окутууда санариптик технологияларды колдонуу боюнча конкреттүү мисалдарды анализдөө. Мисалы, мектептерде жана жогорку окуу

жайларында реалдуу колдонулган ыкмаларды, алардын натыйжалуулугун, студенттердин реакциясын жана билим алууга болгон кызыгуусун изилдөө.

Мектептерде жана жогорку окуу жайларында колдонулган практикалык методдорду салыштыруу, алардын эффективдүүлүгүн талкуулоо, жана конкреттүү учурлардын анализи аркылуу жыйынтык чыгаруу.

6. Келечектеги тенденциялар жана сунуштар

Интерактивдүү окутуунун өнүгүүсү

Келечекте интерактивдүү окутуу ыкмаларынын өнүгүүсү билим берүү процессин жаңы деңгээлге көтөрүүгө мүмкүнчүлүк берет. Технологиялардын өнүгүшү интерактивдүү окутуунун динамикалык өзгөрүүлөрүнө алып келет. Санариптик технологиялар билим берүү тармагында негизги рөл ойнойт. Алар жаңы ыкмаларды, инструменттерди жана ресурстарды сунуштап, билим алууну жакшыртууда маанилүү болуп калат. Тилдерди окутууда инновациялык ыкмаларды киргизүү, алардын натыйжалуулугун жогорулатуу жана студенттердин билим алуу процессин кызыктуураак кылуу үчүн зарыл[3].

1. Интерактивдүү сабактарды пландоо

Интерактивдүү сабактарды пландоодо бир нече стратегияларды колдонуу маанилүү. Мисалы:

- Мазмуну боюнча структура: Сабактын темасын жана максатын так белгилеп, студенттердин кызыгуусун жогорулатуу үчүн реальный жашоо менен байланышкан мисалдарды колдонуу керек.

- Технологияларды тандоо. Сабакта колдонулуучу санариптик технологияларды (видео, аудио, интерактивдүү платформалар) алдын ала пландаштыруу жана алардын өз ара байланышын кароо. Мисалы, Zoom'да виртуалдык топторду уюштуруу же Google Classroom аркылуу тапшырмаларды берүү.

- Топтук иштер: Студенттердин жекече эмес, командада иштөө жөндөмдөрүн өнүктүрүү үчүн топтук иштеп чыгууну пландаштырууга көңүл буруу. Мындай иш-аракеттер студенттердин билим алууга болгон кызыгуусун жана активдүүлүгүн арттырат.

2. Студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуу

Студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн төмөнкү стратегияларды колдонуу сунушталат:

- Интерактивдүү тапшырмалар: Сабактарда интерактивдүү тесттер, оюндар же анкета формасындагы тапшырмаларды колдонуу, студенттердин катышуусун жана билимди колдонуу жөндөмүн жогорулатат. Мисалы, Kahoot! же Quizizz платформалары аркылуу сабакта оюн формасында тестирилөө өткөрүү.

- Качан гана зарыл болсо, жооптуу ролдор: Студенттерге сабакта белгилүү ролдорду (мезгилдин жетекчиси, баяндамачы ж.б.) берүү, аларга жоопкерчилик жана кызыгууну жогорулатат.

- Сабактан тышкаркы активдүүлүктөр: Студенттердин билим алууга болгон кызыгуусун арттыруу үчүн, сабактан тышкаркы иш-аракеттерди (көйгөйлөрдү чечүү, долбоорлорду даярдоо) уюштуруу.

3. Билим алууга болгон кызыгууну арттыруу

Билим алууга болгон кызыгууну жогорулатуу үчүн:

- Кызыктуу контент: Окуу процессинде визуалдык жана аудиовизуалдык контенттерди колдонуу, мисалы, тематикалык видеолор же интерактивдүү графиктер.

- Жаңы медиа ресурстар: Студенттерди онлайн платформадагы жаңы контенттер менен тааныштырууга, ошондой эле вебинарлар, онлайн курстар, подкасттар аркылуу билим алууга кызыктыруу.

- Коопсуз жана оңой чөйрө: Студенттердин өздөрүн эркин жана коопсуз сезүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу, алардын өздөрүнүн пикирлерин айтуусуна жана сунуштарын берүүсүнө шарт түзүү.

4. Санариптик ресурстарды пайдалануу

- Мобильдик колдонмолор: Duolingo, Babbel, Rosetta Stone сыяктуу тил үйрөнүүгө арналган мобилдик колдонмолорду колдонуу. Бул колдонмолор окуучуларга каалаган жеринен тил үйрөнүү мүмкүнчүлүгүн берет.

- Онлайн сөздүктөр жана грамматикалык ресурстар: Окуучуларга тилди үйрөнүүдө жардам берүү үчүн онлайн ресурстарды, ошондой эле аудио жана визуалдык сөздүктөрдү колдонуу.

5. Формативдүү жана суммативдүү баалоо

- Онлайн тесттер: Студенттердин билимин текшерүү үчүн интерактивдүү тесттерди жана квиздерди колдонуу.

- Билим алуу мониторинги: Окуу процессинде прогрессти байкоо үчүн санариптик инструменттерди колдонуу. Бул инструменттер мугалимдерге жана студенттерге өз алдынча өнүгүүнү камсыз кылууга жардам берет.

Жыйынтык.

Санариптик технологияларды тилдерди окутууда колдонуу студенттердин окуу процессине активдүү катышуусун камсыз кылат, билим алуунун сапатын жогорулатат жана креативдүү ойлонууну өнүктүрөт. Жаңы стратегияларды ишке ашыруу үчүн мугалимдердин жана билим берүү мекемелеринин инновациялык ыкмаларды кабыл алуусу зарыл[4]. Санариптик технологияларды колдонуу стратегиялары тилдерди окутууда интерактивдүүлүктү жогорулатуу, студенттердин активдүүлүгүн жогорулатуу жана билим алууга болгон кызыгуусун арттыруу үчүн маанилүү. Бул стратегияларды системалуу колдонуу, студенттердин билимге болгон көз карашын жана жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө жардам берет.

Изилдөө натыйжалары интерактивдүү окутуу ыкмалары жана санариптик технологиялардын билим берүү процессиндеги маанисин көрсөтөт. Алар

студенттердин активдүүлүгүн, билим алуусун жана кызыгуусун жогорулатууга жардам берет.

Интерактивдүү окутуу жана санариптик технологиялар билим берүү процесси үчүн жаңы горизонтторду ачып, студенттердин билим алуусун кыйла жакшыртат.

Келечектеги изилдөөлөрдө интерактивдүү окутуунун ар түрдүү аспектерин тереңирээк изилдөө, жаңы технологияларды жана ыкмаларды киргизүү сунушталат. Билим берүү тармагында санариптик технологияларды натыйжалуу пайдалануу — бул келечектеги жетишкендиктердин негизги компоненти. Тил окутуу процессинде санариптик технологияларды колдонуу заманбап билим берүү практикасында артыкчылыктуу багыт болуп саналат. Бул технологиялар билим алууну жеңилдетип, тил үйрөнүү процессин натыйжалуураак жана кызыктуураак кылат. Макаланын негизинде төмөнкү негизги жыйынтыктарды чыгарууга болот:

1. **Технологиялык интеграциянын зарылдыгы.** Санариптик технологиялар тил окутуу процесси үчүн уникалдуу мүмкүнчүлүктөрдү түзөт. Алар билим берүү процессинде интерактивдүүлүктү, визуалдаштырылган материалдарды, индивидуалдуу ыкмаларды жана ар кандай мультимедиялык ресурстарды колдонууга шарт түзөт. Бул ыкмалар окуучулардын көңүлүн топтоо жана мотивациясын жогорулатуу үчүн маанилүү.
2. **Санариптик платформалардын артыкчылыктары.** Ар түрдүү санариптик инструменттер (видеоконференция тиркемелери, лексика жана грамматика боюнча онлайн платформалар, чат-боттор, подкасттар ж.б.) тил үйрөнүүнүн бардык аспектерин жакшыртууга жардам берет. Бул платформалар тил үйрөнүүдө көп тилдүү чөйрөнү түзүп, окуучуларга баарлашуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.
3. **Индивидуалдуулукка багыт.** Санариптик технологиялар ар бир окуучунун муктаждыктарына жана мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык билим берүүнү ыңгайлаштырат. Өз алдынча үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк берген платформалар, жеке окуу планын түзүүгө жана натыйжаларды көзөмөлдөөгө шарт түзөт.
4. **Тил үйрөнүүнүн интерактивдүүлүгү.** Технологияларды колдонуу аркылуу тил үйрөнүү динамикалуу жана интерактивдүү мүнөзгө ээ болот. Онлайн симуляциялар, интерактивдүү видео сабактар жана оюн ыкмалары окуучулардын окуу процессине активдүү катышуусун камсыз кылат.
5. **Кыйынчылыктар жана чечүү жолдор.** Технологияларды окутууга интеграциялоо учурунда техникалык колдоо, педагогдордун компетенциясын жогорулатуу жана санариптик контенттин сапатын камсыз кылуу сыяктуу маселелерди чечүү зарыл.

Санариптик технологиялар тилдерди окутуунун сапатын жогорулатуу үчүн чоң потенциалга ээ. Бирок, бул технологияларды туура жана максаттуу колдонуу алардын натыйжалуулугун камсыз кылат. Ошондуктан, педагогдорго санариптик окутуу көндүмдөрүн үзгүлтүксүз өркүндөтүү, ал эми билим берүү мекемелерине санариптик инфраструктураны өнүктүрүү зарыл. Санарип сабаттуулуктун жалпы деңгээлин жогорулатуу үчүн кыргыз тилиндеги билимдин жеткиликтүүлүгүн өнүктүрүү аркылуу жетишүүгө болот. Ушуга байланыштуу улуттук стратегия

санариптик көндүмдөр жана компетенциялар боюнча кыргыз тилин санариптик мейкиндикте өнүктүрүүнү, эң популярдуу операциялык тутумдарда, браузерлерде, үн тутумдарында адаптациялоо үчүн нукура тилди иштетүүнүн технологияларын жана ыкмаларын иштеп чыгуусу зарыл. Тилдерди окутууда санариптик технологияларды интеграциялоо – бул заманбап билим берүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын бири болуп, билим алуу процессин тездетүүгө жана натыйжалуулукту жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Санариптештирүүнүн тездетилген темпи жаңы көптөгөн маалымат тутумдарын жана электрондук өкмөттүн экосистемасынын элементтерин жаратып, мамлекеттик жана муниципалдык кызматкерлердин тийиштүү билимин жана көндүмдөрүн талап кылып жатат[5]. Ушуга байланыштуу, стратегияда мамлекеттик кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу программаларын, окутуу тутумдарын, санариптик сабаттуулук боюнча тестирилөө жана атестацияны киргизүү зарылдыгына өзгөчө көңүл буруу керек. Санарип билим берүүдө тилдерди окутуу стратегиясынын максаттарына жетүүнү тездетүү үчүн санариптик компетенциялар жаатында мамлекеттик эмес окуу борборлорун түзүүгө жана санарип компетенттүүлүк боюнча кесиптик сертификация киргизүүгө муктаж.

Пайдаланылган адабияттар.

1. Гейзерская Раиса Анатольевна (2020). Научные междисциплинарные исследования, (2-2), 93-102.
2. Назарова Н.Б., Мохова О.Л. (2016). Новые информационные технологии в обучении иностранным языкам // Современные проблемы науки и образования. -- № 3
3. Азиз Солтобаев. (2020) учурдагы, келечектеги муктаждыктар жана санарип көндүмдөр багытындагы максаттар боюнча аналитикалык отчет.
<https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/kg/18b348974c599c1621dc95bf64addc65a5c4abacb01c50cdf9751a8876ccdbc.pdf>
4. Роль иностранных языков в современном мире, <https://www.course-linguist.ru/home/rol-inostrannykh-yazykov-v-sovremennom-mire>
5. Йулдашева Саодат Манофовна (2019). Актуальность владения иностранным языком в современном мире. Academy, (12 (51)), 75-77.

УЛУТТУК КААДА-САЛТТАРДЫН КООМДУ БИРИКТИРҮҮДӨГҮ РОЛУ ЖАНА АЗЫРКЫ ШАРТТА САКТАЛЫШЫ

Жакаева Гулсина Кочкорбаевна

Ош мамлекеттик университети, gulsinazhakaeva@gmail.com

Ажимаматова Катыча Эрмаматовна

Ош мамлекеттик университети, kajimamatova@gmail.com

Аннотация

Улуттук каада-салттардын коомду бириктирүү ролу жана азыркы шарттарда сакталышы темасы коомдун руханий жана социалдык биримдигинин маанилүү аспектилеринин бири болуп саналат. Бул изилдөөдө улуттук каада-салттардын аныктамасы, алардын коомдогу функциялары жана глобалдашуу доорундагы трансформациясы талданат. Изилдөөнүн максаты – улуттук каада-салттардын коомду бириктирүүдөгү маанисин аныктап, азыркы учурда алардын сакталышы үчүн стратегияларды иштеп чыгуу актуалдуу маселелерден..

Изилдөө методологиясы теориялык талдоо, социологиялык изилдөө, кейс-стадиялар жана салыштырмалуу анализди камтыйт. Анда жаштардын улуттук салттарды сактоо жана жайылтуу боюнча аракеттери, глобалдашуу таасиринде улуттук иденттүүлүктү жоготпоо маселелери каралат. Негизги натыйжалар улуттук каада-салттардын коомдук биримдикти бекемдөө, социалдык интеграцияны өнүктүрүү жана улуттук иденттүүлүктү сактоо боюнча маанилүү ролду ойной тургандыгын көрсөтөт. Изилдөөнүн жыйынтыктары улуттук каада-салттарды сактоонун жана өнүктүрүүнүн актуалдуу ыкмаларын сунуштайт.

Ачкыч сөздөр: каада-салт, методология, иденттүүлүк, стратегия, философия, социология, интеграция, маданият, коом, классификация, руханий дүйнө.

РОЛЬ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ В ОБЪЕДИНЕНИИ ОБЩЕСТВА И ИХ СОХРАНЕНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Аннотация

Роль национальных традиций в объединении общества и их сохранение в современных условиях является одним из важных аспектов духовного и социального единства общества. В этом исследовании анализируются определения национальных традиций, их функции в обществе и трансформация в эпоху глобализации. Цель исследования – определить значение национальных традиций в объединении общества и предложить стратегии для их сохранения в настоящее время.

Методология исследования включает теоретический анализ, социологическое исследование, кейс-стадии и сравнительный анализ. Рассматриваются усилия молодежи по сохранению и распространению национальных традиций, а также вопросы сохранения национальной идентичности под воздействием глобализации. Основные результаты показывают, что национальные традиции играют важную роль в укреплении общественного единства, развитии социальной

интеграции и сохранении национальной идентичности. Результаты исследования предлагают актуальные методы сохранения и развития национальных традиций.

Ключевые слова: традиция, методология, идентичность, стратегия, философия, социология, интеграция, культура, общество, классификация, духовный мир.

1. Киришүү

Теманын актуалдуулугу

Улуттук каада-салттар коомдун руханий жана социалдык биримдигинин негизги элементтеринин бири болуп саналат. Алар жашоодо, өнүгүүдө жана коомдук байланыштарда маанилүү роль ойнойт. Глобалдашуу доорунда улуттук идентификацияны сактоо жана унутулуп бараткан салттарды кайра жандандыруу маанилүү болуп турат. Мындай шарттарда улуттук каада-салттардын коомду бириктирүүчү күчү жана азыркы учурдагы сакталышы актуалдуу темага айланды.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери

Изилдөөнүн максаты – улуттук каада-салттардын коомду бириктирүүдөгү ролун жана азыркы шарттарда алардын сакталышын изилдөө. Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү милдеттер белгиленет:

- Улуттук каада-салттардын аныктамасын жана маңызын аныктоо.
- Коомдогу бириктирүү функциясын, анын механизмдерин жана шарттарын талдоо.
- Глобалдашуу таасиринде улуттук каада-салттардын трансформацияланышын изилдөө.
- Жаштар арасында улуттук салттарды сактоо жана жайылтуу боюнча аракеттерди талдоо.

Изилдөө ыкмалары

Изилдөө ыкмалары ар кандай ыкмаларды камтыйт, анын ичинде:

- Теориялык талдоо: Улуттук каада-салттардын жана алардын коомдогу ролун талдоо үчүн адабий жана теориялык материалдарды карап чыгуу.
- Социологиялык изилдөө: фокус-топтор жана интервьюлар аркылуу жаштардын улуттук салттарга болгон көз караштарын аныктоо.
- Кейс-стадиялар: Так жана конкреттүү учурларды (салттуу майрамдар, ырым-жырымдар) изилдеп, алардын коомдогу маанисин түшүнүү.
- Салыштырма анализ: Түрдүү коомдордогу улуттук каада-салттарды салыштырып, алардын айырмачылыктарын жана окшоштуктарын аныктоо.

2. Улуттук каада-салттардын жалпы түшүнүгү

Каада-салттар – белгилүү бир коомдун же элдин жашоо-тиричилигинде, социалдык жана маданий чөйрөсүндө орун алган, муундан муунга өткөрүлүп келген, белгилүү эрежелер, үрп-адаттар жана практика. Алар адамдардын күнүмдүк жашоосунда, майрамдарда, ырым-жырымдарда жана коомдук иш-аракеттерде өзүнчө орунду ээлейт. Каада-салттар – коомдук байланыштарды,

баалуулуктарды жана моралдык нормаларды бекемдөөчү, индивидуалдык жана топтук идентификацияны камсыздоочу механизмдер.

Улуттук каада-салттар – белгилүү бир улуттун маданий, тарыхый жана социалдык баалуулуктарын чагылдыруучу маанилүү элементтер. Алар улуттун уникалдуулугун, тилин, динин, жаратылышын жана тарыхын чагылдыруу менен, адамдардын ортосундагы байланыштарды күчтөндүрөт. Улуттук каада-салттар аркылуу муундар ортосундагы билим, тажрыйба жана маданий өзгөчөлүктөр өтөт. Алар жыйынтыкталып, улуттун өнүгүүсүндө негизги таасир эткен факторлордун бири болуп саналат.

Улуттук иденттүүлүк – бул белгилүү бир коомдун, элдин, же улуттун өзгөчөлүктөрүн жана касиеттерин билдирген түшүнүк. Улуттук каада-салттар улуттук иденттүүлүктү сактоодо жана бекемдөөдө маанилүү роль ойнойт. Алар элдин тарыхын, каада-турмушун, түшүнүгүн жана баалуулуктарын чагылдыргандыктан, улуттун руханий дүйнөсүн түзүүдө маанилүү элементтер болуп эсептелет. Улуттук салттардын ар тараптуу сакталуусу жана жайылтылышы – улуттук иденттүүлүктү бекемдөөнүн жана коомдун биримдигин камсыздоонун негизги жолу{1}.

3. Коомдогу бириктирүү функциясы

Улуттук каада-салттар коомду бириктирүүчү негизги механизмдердин бири болуп саналат. Алар адамдарды бириктирүү, идентификация жана өз ара байланышты камсыз кылуу аркылуу коомдук туруктуулукту бекемдейт. Мисалы, салттуу майрамдар, адаттар жана ритуалдар коомдогу адамдардын бирге чогулуп, өз ара түшүнүүсүн жана биримдикти арттырат. Ошондой эле, улуттук салттар аркылуу муундар аралык байланыштарды чыңдоо, жаштардын улуттук баалуулуктарга болгон кызыгуусун жогорулатуу мүмкүнчүлүгү пайда болот.

Социалдык интеграция – бул адамдардын ортосундагы байланыштарды бекемдөө, коомдук туруктуулукту камсыздоо жана ар кандай топтордун ортосундагы гармонияны түзүү процессин билдирет. Улуттук каада-салттар социалдык интеграцияга жардам берет, анткени алар ар түрдүү адамдарды, этникалык жана маданий топторду бириктирүүчү бирдиктүү система болуп саналат. Салттар аркылуу адамдар өздөрүнүн ишенимдерин, тарыхтарын жана маданияттарын бөлүшүп, бири-бирине жардам берүү, колдоо жана түшүнүшүү мүмкүнчүлүктөрүн түзүшөт.

Көп улуттуу коомдордо улуттук каада-салттардын ролу өзгөчө маанилүү. Алар ар кандай этникалык топтордун, улуттардын ортосундагы өз ара түшүнүү жана сый-урматты арттырат. Улуттук каада-салттар ар бир улуттун маданиятын, тарыхын жана баалуулуктарын чагылдыргандыктан, көп улуттуу коомдогу жарандардын идентификациясын жогорулатат. Ошондой эле, улуттук салттар аркылуу жалпы коомдук биримдикти, тынчтыкты жана ынтымакты түзүү мүмкүнчүлүктөрү пайда болот. Көп улуттуу коомдордо улуттук каада-салттарды сактоо жана жайылтуу аркылуу социалдык коопсуздук, тынчтык жана биримдик принциптерин бекемдөө актуалдуу болуп саналат{2}.

Кыскача айтканда, улуттук каада-салттар коомдун бириктирүү функциясын аткарууда, социалдык интеграцияны камсыз кылууда жана көп улуттуу коомдо улуттук идентификацияны бекемдөөгө чоң роль ойнойт.

4. Азыркы шарттарда улуттук каада-салттардын сакталышы

Глобалдашуу – бул дүйнө жүзүндөгү ар кыл мамлекеттердин, маданияттардын жана экономикалардын бириккен процессин билдирет. Бул процесс улуттук каада-салттарга эки тараптуу таасир этет: бир жагынан, глобалдашуу улуттук маданияттарды, анын ичинде каада-салттарды жоюуга же жоготууга алып келиши мүмкүн, ал эми экинчи жагынан, жаңы технологиялар жана маалыматтык системалар аркылуу салттарды жайылтууга жана сактоого шарт түзөт. Глобалдашуу өзүнчө улуттук идентификациянын алкагында коомдун биримдигин күчөтүүчү фактор катары да кызмат кыла алат.

Улуттук каада-салттар глобалдашуу доорунда өзгөрүп, трансформацияланып жатат. Кээ бир салттар жаңы технологиялар, билим берүү системалары жана глобализациялык процесс аркылуу модернизацияланып, заманбап коомдун талаптарына жооп берүүгө аракет кылып жатышат. Мисалы, салттуу майрамдар жана иш-чаралар заманбап технологиялар менен байымдап, жаңы форматтарда өткөрүлүүдө. Бул трансформация улуттук каада-салттарды жаштардын кызыгуусун арттыруу жана заманбап контексте кайра жандандыруу үчүн зарыл.

Улуттук каада-салттарды сактоо жана өнүктүрүү үчүн ар кандай стратегиялар иштелип чыгышы керек. Бул стратегияларга төмөнкүлөр кирет:

- Билим берүү программалары салттарды, тарыхты жана маданиятты жаш муунга үйрөтүү үчүн билим берүү программаларын иштеп чыгуу жана түзүү.
- Маданий иш-чаралар аркылуу майрамдар, фестивалдар жана коомдук иш-чараларды өткөрүү, алардын алкагында улуттук каада-салттарды жана баалуулуктарды жайылтуу.
- Жаңы технологияларды колдонуу аркылуу социалдык медиа, интернет платформалары жана мультимедиялык инструменттер аркылуу улуттук салттарды жайылтуу.
- Улуттук каада-салттардын өзгөрүшүн жана трансформациясын изилдөө, бул маселелер боюнча академиялык жана практикалык изилдөөлөрдү колдоо.

Кыскача айтканда, азыркы шарттарда улуттук каада-салттардын сакталышы глобалдашуу доорунда чоң мааниге ээ. Бул үчүн системалуу стратегияларды иштеп чыгуу жана салттарды сактоо, өнүктүрүү механизмдерин колдонуу зарыл. Улуттук каада-салттар коомдун идентификациясын, биримдигин жана маданий туруктуулугун камсыздоодо маанилүү роль ойнойт{3}.

5. Улуттук каада-салттардын жаштар арасында жайылышы

Жаштардын улуттук каада-салттарга болгон көз карашы ар тараптуу. Кээ бир жаштар салттарды мурунку муундардын маданиятын улантуу катары кабыл алып, аларды сыйлашат. Башка жаштар болсо, глобализациянын таасири менен салттарды эске албай, модернизацияланган жашоо стилдерине көбүрөөк көңүл

бурушат. Бирок, көп учурда жаштар салттарды модернизациялоонун жана кайра жаратуунун жараяндарына катышып, алардын маңызын түшүнүп, жеке жашоосунда колдонууга аракет кылышат{4}. Жаштар салттуу аш-аштар, музыка, бий жана кол өнөрчүлүк боюнча курстарга катышып, улуттук маданиятты өздөштүрүүгө аракет кылышат. Маданий фестивалдар, салттуу майрамдар жана коомдук иш-чараларга активдүү катышуу аркылуу улуттук каада-салттарды жайылтууга жардам беришет. Эстеликтерди жана музейлерди колдоо аркылуу жаштар улуттук эстеликтерди, музейлерди жана маданий борборлорду колдоп, алардын маанисин түшүнүүгө аракет кылышат. Жаштар салттуу темаларды жана элементтерди өз өнөр-ишмердүүлүгүнө киргизип, улуттук салттарды жаңыланган формада көрсөтүүгө аракет кылышат.

Жаңы медиа жана технологиялар улуттук каада-салттарды жаштар арасында жайылтууда маанилүү роль ойнойт. Социалдык медиа платформалары, веб-сайттар жана мобилдик колдонмолор аркылуу жаштар салттарды жана маданиятты таратуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушууда. Жаштарга улуттук салттар, алардын маңызы жана тарыхы тууралуу маалыматты оңой эле жеткирүүгө мүмкүндүк берет. Жаштар өз тажрыйбаларын жана салттар менен байланышкан чыгармачылык иштерин социалдык медиа аркылуу бөлүшүп, башкалар менен байланыш түзүүгө шарт түзүшөт. Мультимедиялык контент (видеолор, анимациялар, подкасттар) аркылуу улуттук каада-салттарды заманбап формада кайра жаратып, жаштардын кызыгуусун арттырат. Жаңы медиа аркылуу улуттук каада-салттарды дүйнөгө таанытуу, аларды башка маданияттар менен байланыштырууга мүмкүндүк берет.

Кыскача айтканда, улуттук каада-салттардын жаштар арасында жайылышы – бул муундардын байланышы, жана жаштардын бул процессте активдүү катышуусу жаңы медиа жана технологиялар аркылуу колдонула турган эффективдүү механизмдерди сунуштайт. Жаштардын улуттук каада-салттарга болгон көз карашы, алардын сактоо аракеттери жана жаңы медиа колдонулушу – бул процесстин маанилүү компоненттери болуп саналат.

Улуттук каада-салттарды сактоо жана өнүктүрүү үчүн актуалдуу ыкмаларды изилдөө маанилүү. Бул ыкмаларга:

1. Билим берүү программаларын жаңылоо аркылуу улуттук каада-салттарды, маданиятты жана тарыхты камтыган билим берүү программаларын түзүү, бул аркылуу жаш муундарды улуттук маданиятка багыттоо зарыл.

2. Иш-чараларды уюштурууда салттуу майрамдар, фестивалдар жана коомдук иш-чараларды өткөрүү аркылуу каада-салттарды коомдо жайылтуу керек

3. Технологияларды колдонуу аркылуу жаңы медиа жана интернет платформалары аркылуу улуттук каада-салттарды жана алардын маңызын коомго жеткирүү. Мисалы, онлайн курстар, видеолор, блогу жана подкасттар аркылуу улуттук салттарды үйрөтүү максатка ылайыктуу келет.

4. Коомдук жана жеке сектордун кызматташтыгы менен улуттук каада-салттарды сактоо үчүн мамлекеттик мекемелер, жеке сектор жана жарандык коомдун биргелешип иштеши керек.

Бул процесс салттарды жаңы шарттарда жаңыланууга жана аларды сактоого жардам берет. Билим берүү системасы улуттук каада-салттарды сактоо жана жайылтуу процессинде негизги роль ойнойт. Билим берүү мекемелеринде улуттук баалуулуктарды калыптандырууда жаш муундарга улуттук маданиятты, тарыхты жана каада-салттарды үйрөтүү керек. Салттарды активдүү колдонуу аркылуу билим берүү процессинде салттуу методдорду жана элементтерди колдонуу шарт. Мисалы, студенттерди ролевые игры, дебаттар, жана башка интерактивдүү методдор аркылуу улуттук салттарга багыттоо керек. Бул багытта иш алып барууда билим берүү мекемелери тарабынан салттарды сактоо боюнча ар кандай долбоорлорду жана программаларды уюштуруу зарыл. Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу аркылуу улуттук каада-салттарды жана маданиятты үйрөнүү боюнча тренингдерди өткөрүү керек{4}. *Салттуу баалуулуктарды жаңы шарттарда* глобализация, технологиялык өнүгүү жана социокультуралык өзгөрүүлөр шартында салттуу баалуулуктарды жаңы шарттарда өркүндөтүү зарыл. Бул үчүн:

- Инновациялык методдорду киргизүү керек. Салттуу баалуулуктарды жаңы медиа жана технологиялар аркылуу кайра жаратуу. Мисалы, виртуалдык реалдуулук же мультимедиялык контент аркылуу салттарды заманбап формада сунуштоо.
- Ар кандай улуттардын маданияттарынын ортосундагы диалогду өнүктүрүү, бул аркылуу улуттук баалуулуктарды башка маданияттар менен интеграциялоо.
- Салттуу баалуулуктарды ар кандай коомдук топтор, включая жаштар, аялдар, улуулар жана башка социалдык катмарлар аркылуу жайылтуу.
- Салттуу баалуулуктарды жайылтуу үчүн интернет жана социалдык медиа платформаларын активдүү колдонуу.

Жалпысынан, улуттук каада-салттардын сактоосунда келечектеги тенденциялар инновациялык ыкмаларды, билим берүү системасынын ролун жана салттуу баалуулуктарды жаңы шарттарда өркүндөтүүнү камтыйт. Бул процесс коомдун туруктуулугун жана улуттук иденттүүлүктү сактоого жардам берет{5}.

7. Жыйынтык

Изилдөөнүн жыйынтыктары

Бул изилдөө улуттук каада-салттардын коомду бириктирүү функциясын, алардын учурдагы шарттардагы сакталышын жана трансформацияланышын талдап, бир нече негизги жыйынтыкка келди. Улуттук каада-салттар, алардын элементтери жана практикалары элдин иденттүүлүгүн сактоодо маанилүү ролду ойнойт. Глобалдашуу процессинде улуттук салттарды сактоо жана өнүктүрүү үчүн актуалдуу ыкмаларды колдонуунун зарылдыгы белгиленди. Ошондой эле, жаштардын салттарды сактоодо активдүүлүгү жана жаңы медиа технологияларынын колдонуусу аркылуу салттуу баалуулуктарды жаңыланууга мүмкүнчүлүк түзүүдө маанилүү.

Улуттук каада-салттардын коомду бириктирүүдөгү мааниси

Улуттук каада-салттар, коомдун социалдык интеграциясын камсыздоо менен, бирдиктүү коомду курууда чоң мааниге ээ. Алар ар кандай улуттардын жана этностордун ортосундагы диалогду жандандырып, көбүнчө бириктирүү механизми болуп саналат. Салттар, чындыгында, адамдарды бириктирип, алардын ортосундагы өз ара түшүнүшүүгө шарт түзөт. Коомдун улуттук иденттүүлүгүнүн бекемделиши, ошондой эле, салттуу баалуулуктарды активдүү колдонуунун натыйжасында мүмкүн болот.

Келечектеги изилдөөлөр үчүн сунуштар

Келечектеги изилдөөлөрдө төмөнкү аспектилерге көңүл буруу сунушталат:

1. Улуттук каада-салттардын трансформациясы: Глобалдашуу процессинде улуттук каада-салттардын жаңы формада жана мааниде трансформациялануусун тереңирээк изилдөө.

2. Жаштардын көз карашы: Жаш муундардын улуттук каада-салттарды сактоо жана жайылтуудагы активдүүлүгүн жана караштарын изилдөө.

3. Медиа жана технологиялардын ролу: Жаңы медиа платформаларынын улуттук салттарды жайылтуудагы ролун, ошондой эле интернеттин таасирин анализдөө.

4. Салттардын эл аралык контексти: Улуттук каада-салттардын башка элдердин салттары менен байланышын жана интеграциясын изилдөө, глобализация доорунда алардын ордун аныктоо.

Бул изилдөөлөр коомдун улуттук иденттүүлүгүн, салттуу баалуулуктарды жана социалдык интеграцияны сактоого жардам берет, ошондой эле коомдогу туруктуулукту камсыз кылууда маанилүү.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Каада-салт. Википедия.
<https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B4%D0%B0-%D1%81%D0%B0%D0%BB%D1%82>.
2. Өмүрзакова Гүлкайыр, Мейманова К. УЛУТТУК ИДЕНТТҮҮЛҮК ТҮШҮНҮГҮН БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНДӨ ПАЙДАЛАНУУНУ.
http://lib.knu.kg/files/2022/vknu_2_2022.pdf
3. Жороева А. М., Акматова А. А., 'Аял' жана 'эркек' концептинин кыргыз паремияларында чагылдырылышы. ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ Илимий журнал.
https://www.oshsu.kg/storage/uploads/files/11629965786Pedagogika_i_psihologiVestnik_OshGU_2021.pdf.
4. Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги жөнүндө жобо.
<https://cbd.minjust.gov.kg/158678/edition/1248543/kg>
5. С.Есенгелдиев (1985). Жаңы каада-салттар жөнүндө.
https://neb.kg/images/DOC/Djany_kaada-saltdar_jonundo.pdf.

THE STUDY OF THE GASTRONOMY TOURISM ASPECTS IN THE HIGH MOUNTAIN REGION OF ADJARA

Giorgi Gogitidze

PhD, Associate Professor at Grigol Robakidze University, Tbilisi 0159, Georgia,
Correspondence: giorgigogitidze@gmail.com

Nino Khakhubia

PhD, Associate Professor at Grigol Robakidze University, Tbilisi 0159, Georgia

Abstract

The development of the tourism business has a significant impact on the development of the host country's economy, so countries with tourism potential attach special importance to the tourism business. Georgia provides a unique opportunity to develop different directions of tourism and business. Moreover, each region of Georgia offers different and varied opportunities for tourism. It is interesting to observe the development trends of gastronomic tourism in the historical and hospitable region of Georgia, like the mountain region of Adjara. An online survey was conducted. We investigated the hotels/food objects. There are traditional dishes that are not included in catering establishments. We also studied the most popular traditional dishes among tourists. It is important to analyze traditional gastronomy as a factor influencing the destination. Gastronomy/traditional food is one of the important aspects of the development of tourism and is of decisive importance from the point of view of increasing the number of returning tourists. We have thought that the popularization of traditional dishes in the menu will contribute to the diversity of gastronomic tourism and create new opportunities for destination places in high mountain regions.

Keywords: Traditional Food Gastronomy, Tourist Experience

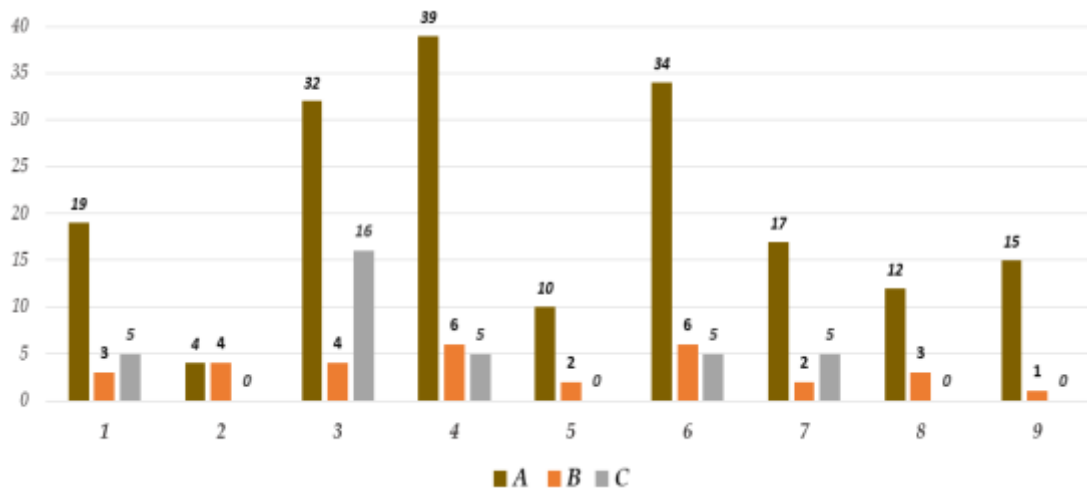
Introduction

The development of the tourism business has a significant impact on the development of the host country's economy, so countries with tourism potential attach special importance to the tourism business. Georgia provides a unique opportunity to develop different directions of tourism and business. Given the existing resources (in particular, its ecology, food, culture and traditions, etc.), it is possible to achieve sustainable tourism development in the mountainous region of Adjara. Among them, it is worth noting that our research also confirmed the positive attitude of the local population towards tourism development (Gogitidze et. al. 2023; Gogitidze et. al. 2023). Moreover, each region of Georgia offers different and varied opportunities for tourism. Gastronomy is of great importance in the development of tourism (Okumus, 2021). Gastronomy can be said to be vital for attracting/retaining visitors. Traditional food not only shares cultural experiences, but also encourages repeat visits by tourists, and overall contributes significantly to the local economy (UNWTO, 2012). Tourists are interested in traditional culinary experiences that reflect the gastronomic characteristics of the destination, and ultimately become a key factor in their travel decisions. In general, current trends in

tourism are quite fascinating. Notably, one emerging niche is food tourism. We studied the most popular traditional dishes among tourists.

Methodology. It is interesting to observe the development trends of gastronomic tourism in the historical and hospitable region of Georgia, like the mountain region of Adjara. An online survey was conducted. We investigated the hotels/food objects (n=9).

Results and discussion. According to the analysis of the existing menus of hotels and catering establishments in high mountain Adjara, it can be seen that the most popular Georgian dishes in Georgia are used, including several popular dishes characteristic only for the Adjara region. According to **Picture 1**, it can be seen that out of 20 Georgian specialties, only c 25% of them are dishes characteristic only for the Adjara region. Notably, each region of Georgia is distinguished by different traditional dishes characteristic of this region from the general popular dishes characteristic of all areas.

Picture 1. The study of the dishes in hotels/food objects on the example of Adjara mountain region; Georgian traditional dishes; B. Adjarian traditional dishes; C. International dishes.

It is noteworthy that the survey conducted among tourists also revealed that the most popular is the traditional Adjarian dishes (Borano, Sinori (signori) presented in the facility we studied. To promote gastronomic tourism in mountainous Adjara, focusing more on offering and popularizing various traditional dishes characteristic of the region to provide a service different from other regions of Georgia from the point of view of gastronomic tourism to gain a competitive advantage.

Traditional food bridges culture and tradition in the tourism industry; tourists often prioritize traditional culinary experiences that reflect local heritage; by learning about local traditions, including gastronomy, we also learn about historical aspects of society. Overall, local cuisine allows visitors to better explore a destination in many ways. In general, gastro tourism has a significant role in tourism development. According to studies in many regions, gastronomic heritage is seen as a local development opportunity focused on economic development and growth (Recuero-Virto et al. 2024) Characteristic cultural diversity, the formation of a country's identity, is not only related to national identity, but also creates an important positive image. In particular, traditional food represents a unique opportunity, and even the easiest way, to express national identity;

therefore, preserving the identity of traditional food has become a goal of many countries (Vanhonacker et. Al. 2010).

It is worth noting that gastronomy is essential for motivating tourists to travel. Gastronomic experiences and food have a significant impact on tourism. Incorporating local cuisine into tourism marketing significantly enhances the destination's competitiveness in the international market. Therefore, tourism service providers should pay special attention to offering dishes imbued with the traditional historical characteristics of the destination to promote sustainable tourism development. Thus, to analyzing traditional gastronomy as a factor influencing the destination is essential. Gastronomy/traditional food is one of the significant aspects of the development of tourism. It is of decisive importance from the point of view of increasing the number of returning tourists. We have thought that the popularization of traditional dishes in the menu will contribute to the diversity of gastronomic tourism and create new opportunities for destination places in high mountain regions. It is worth noting that the diversity of dishes distinguishes the culinary tradition of Adjara, since high mountain Adjara traditionally practices cattle breeding, agriculture and gathering. Accordingly, the dishes are mainly based on dairy products, agricultural products and natural food, providing a unique opportunity for developing traditional gastronomic tourism and carving out its own niche. Thus, enhancing the popularization of traditional food will attract more visitors and support the mountain Adjara region as a notable destination for gastronomic experiences. There are traditional dishes that are not included in catering establishments. It is essential to analyze traditional gastronomy as a factor influencing the destination.

Conclusion

Gastronomy/traditional food/dishes is one of the important aspects of the development of tourism and is of decisive importance from the point of view of increasing the number of returning tourists. We think that the popularization of traditional dishes in the menu will contribute to the diversity of gastronomic tourism and create new opportunities for destination places in high mountain regions

References

- Ademoğlu, A., & Şahan, M. (2023). The effects of gastronomic experience and food image towards the gastronomic products of local tourism on the intention to eat local foods: The case of Hatay. *Journal of Multidisciplinary Academic Tourism*, 8(2), 129-140. <https://doi.org/10.31822/jomat.2023-8-2-129>;
- Gogitidze, G., Nadareishvili, N., Harun, R., Arion, I. D., & Muresan, I. C. (2022). Exploring residents' perceptions towards tourism development—A case study of the Adjara mountain area. *Sustainability*, 15(1), 492;
- Gogitidze, G., Nadareishvili, N., & Piranashvili, M. (2023). ASSESSMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL FOR THE FAMILY HOTELS IN THE MOUNTAIN ZONE OF ADJARA. *ESSA*, 25, 26;
- Mak, A. H., Lumbers, M., & Eves, A. (2012). Globalisation and food consumption in tourism. *Annals of tourism research*, 39(1), 171-196.

- Okumus, B. (2021). Food tourism research: a perspective article. *Tourism Review*, 76(1), 38-42;
- Rachão, S., Breda, Z., Fernandes, C., & Joukes, V. (2019). Food tourism and regional development: A systematic literature review. *European Journal of Tourism Research*, 21(1), 33-49;
- Recuero-Virto, N., & Arróspide, C. V. (2024). Culinary destination enchantment: The strategic interplay of local gastronomy in regional tourism development. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 36, 100931.
- Vanhonacker, F., Verbeke, W., Guerrero, L., Claret, A., Contel, M., Scalvedi, L., ... & Hersleth, M. (2010). How European consumers define the concept of traditional food: Evidence from a survey in six countries. *Agribusiness*, 26(4), 453-476;
- Recuero-Virto, N., & Arróspide, C. V. (2024). Culinary destination enchantment: The strategic interplay of local gastronomy in regional tourism development. *International Journal of Gastronomy and Food Science*, 36, 100931.

АКЫНДАР ЧЫГАРМАЧЫЛЫГЫНДАГЫ ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК ЭЛЕМЕНТТЕР

Кенжебайова Айчүрөк Бекболотовна

Ош мамлекеттик университети
электрондук дареги: akenjebayova@gmail.com

Койчуманова Гүлжан Кадыровна

филология илимдеринин кандидаты, доцент
Ош мамлекеттик университети
Электрондук дарек: guljan3011@gmail.com

Аннотациясы

Макалада кыргыз акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык элементтердин ролу жана мааниси изилденет. Мында кыргыз элинин руханий баалуулуктары, салттары жана билим берүү ыкмалары акындар поэзиясындагы улуттук иденттүүлүк, туулган жерге болгон сүйүү, адамдын жашоосундагы моралдык принциптер жана улуттун тарыхый тажрыйбасы негизги темалар болуп саналат.

Этнопедагогика акындардын чыгармачылыгы аркылуу жанданып, улуттук маданиятты, тилди жана акыл-эстүү мурастарды сактоонун эффективдүү жолу катары көрүнүп, улуттук каада-салттар, жашоо философиясы жана билим берүү принциптери тереңдеп изилденет. Ошондой эле алардын чыгармалары аркылуу жаш муундарга ата-бабалардын билимдерин, улуттун моралдык баалуулуктарын жеткирүү максаты турат. Андан сырткары, акындар поэзиясы билим берүү системасына дагы таасир этип, этнопедагогикалык элементтерди колдонууга мүмкүнчүлүк берүү менен этнопедагогикалык элементтердин кыргыз коомундагы маанисин жана алардын жашоодогу ролун талкуулайт.

Ачкыч сөздөр: этнопедагогика, улуттук иденттүүлүк, акындар поэзиясы, маданий баалуулуктар, салттар жана жөрөлгөлөр, тарбиялык маанилер, социалдык таасир, руханий баалуулуктар, жаш муундарды тарбиялоо, билим берүү процесси.

1. Киришүү

Кылымдар бою кыргыз акындары улуттук баалуулуктарды, тарбиялык ойлорду жана ата-бабалардын мурастарын акындар аркылуу муундан муунга жеткирип келишкен. Алардын поэзиясында жана көркөм сөз чеберчилигинде этнопедагогикалык элементтер көп кездешет. Бул элементтер кыргыз элинин дүйнөтаанымын, салт-санаасын жана маданий өзгөчөлүктөрүн ачып берүү менен тарбиялоонун уникалдуу үлгүсүн түзөт. Бүгүнкү күндө глобалдашуунун жана маданий өзгөчөлүктөрдүн биригүүсү мезгилинде улуттук идентичносту сактоо үчүн этнопедагогикалык билимдерди кайрадан жандандыруу өзгөчө мааниге ээ.

Этнопедагогика, өзүнчө илим катары, өткөн кылымдын 60-90-жылдарында гана негизги багыт катары таанылып, кыргыз илимпоздору тарабынан активдүү изилденип, өнүккөн тармак болуп саналат. Изилдөөнүн максаты – кыргыз акындарынын чыгармаларындагы этнопедагогикалык элементтерди изилдөө жана алардын коомдогу тарбиялык маанисин ачып берип, улуттук

баалуулуктарды жана каада-салттарды акындардын чыгармалары аркылуу көрсөтүүнүн өзгөчөлүктөрүн талдоо болуп саналат. Бул *теманын илимий мааниси* акындар чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык элементтердин ролун жана алардын жаш муундарга улуттук тарбия берүүдөгү маанилүүлүгүн түшүндүрүүгө багытталган. Бул илимдин өнүгүүсүндө кыргыз академиктеринин жана изилдөөчүлөрүнүн салымы чоң болгон. Бул маселеде Г. Абдымомунова, Р. Абдыраимова, С. Абрамзон, А. Алимбеков, Б. Апышев, Ф. Баитова, С. Байгазиев жана башка көптөгөн илимпоздор акындар поэзиясын этнопедагогикалык көз караштан изилдеп, алардын ырларындагы педагогикалык жана таалим-тарбиялык идеяларды талдаган. Аталган авторлор өз эмгектеринде акындар чыгармачылыгындагы дидактикалык мазмунду терең изилдеп, алардын маданий жана улуттук тарбиялык функцияларын ачып көрсөтүшкөн. Бул изилдөөлөрдүн негизинде этнопедагогикалык теорияны практикалык жактан ишке ашыруу жана улуттук тарбияны өнүктүрүү маанилүү ролду ойнойт. *Теманын жаңычылдыгы* катары кыргыз акындарынын чыгармаларын этнопедагогикага негизделген жаңы методология аркылуу анализдеп, улуттук тарбияны, маданиятты жана баалуулуктарды изилдөөнүн өзгөчөлүктөрүнө токтолобуз. Этнопедагогика жана акындар чыгармачылыгын жаңы методология менен изилдеп, улуттук тарбиянын теориясына жаңы көз караштарды жана методдорду сунуштодо көрүнөт.

2. Акындар чыгармачылыгында этнопедагогикалык элементтердин чагылдырылышын изилдөө.

Этнопедагогика - бул коомдун тарыхый, маданий жана социалдык контекстиндеги билим берүү процессин изилдеген илим. Этнопедагогикада эң негизги маселе — улуттук рух, өзгөчө тарбиялык өнүгүү жана коомдун руханий баалуулуктарын жаш муундарга өткөрүү болуп саналат. Улуттук билим берүү системасындагы этнопедагогиканын ролу этнопедагогика улуттук билим берүү системасында зор мааниге ээ. Улуттук тарбия берүүдө этнопедагогиканын каражаттары аркылуу балдарга өз маданиятын, тилин, каада-салтын жана элдик каада-салттарды урматтоону жана баалоону үйрөтөт. Акындардын чыгармачылыгы жаштар үчүн этикалык жана моралдык жол көрсөткүч болуп, алардын түшүнүгүн кеңейтет. Өткөн доорлордун белгисиз мезгилинин белгилүү акынынан баштап, Балыкооз, Нур Молдо, Айтике, Эсенаман, Жеңижок, Эшмамбет, Токтогул Сатылганов, Калык, Барпы, Сагынбай, Арстанбек, Осмонкул, Алымкулдар өз мезгилинин төкмө акындары болуп, элдин көйгөйүн, келечегин, жакшы-жаманын, көргөн-биленин ыр менен куюлуштуруп, көркөм сөздүн керемети менен таалим берүүчүсү болушкан. Мында этнопедагогикалык элементтер акындар поэзиясында терең чагылдырылган жана улуттук билим берүүнүн негиздери катары кызмат кылган. Акындар чыгармачылыгында этнопедагогикалык элементтердин чагылдырылышы — бул кыргыз маданиятынын, тарыхынын жана элдик оозеки чыгармачылык салттарынын терең изилдөөсүнүн маанилүү аспектилеринин болгон. Бул чыгармалар аркылуу кыргыз элинин билим берүү жана тарбиялоо системасы, дүйнөгө караш жана анын руханий мурастары байкалат. Кыргыз акындарынын чыгармачылыгында этнопедагогикалык элементтер негизинен үч негизги багытта чагылдырылат: улуттук баалуулуктар, тарых жана табият, ошондой эле сөз өнөрү.

Акындар чыгармаларында улуттук салттар, үрп-адаттар жана бийик адамдык баалуулуктарды сактоо жана кийинки муундарга өткөрүү ишин аткарышат. Чыгармаларда адамдардын бири-бирине болгон мамилеси, адеп-ахлактык принциптер, туруктуу жана гармониялуу коомду куруу тууралуу ойлор кеңири орун алат. Мисалы, кыргыз элинин тукум куруучу салттары, үй-бүлөдөгү тарбия, ага-энеге урмат көрсөтүү, улуттук тойлор жана маркумду сыйлоо сыяктуу темалар акындардын чыгармачылыгында кеңири чагылдырылган. Кыргыз акындары салттык билим берүү системасын, анын ичинде үй-бүлөдөгү тарбиялык процесс жана коомдук баалуулуктарды кантип сактоо керектигин өз чыгармаларында абдан терең жана маңыздуу көрсөтүшөт. Тойлор жана башка мааракелер, мисалы, үй-бүлөлүк урмат-сый, элдешүү, жоопкерчилик жана милдеттер жөнүндө айтылат.

Акындар чыгармачылыгы тарыхый окуяларды жана белгилүү каармандарды баяндоосу аркылуу улуттук тарыхты сактоо жана аны кийинки муундарга жеткиришкен. Кыргыз элинин тарыхы жана каармандары акындардын чыгармаларында өзгөчө орунга ээ болуп, элдин улуттук аң-сезимин жогорулатуу жана ордунда турган баалуулуктарды сактоо максатын көздөйт. Төкмө ырчылар айтыш өнөрү аркылуу да тарыхый окуялар жана каармандар акындар үчүн өткөндү түшүнүп, ал аркылуу учурдагы коомду кайрадан түзүү жана келечектеги муунга билим берүү аркылуу руханий тарбия берүү мүмкүнчүлүгүн түзгөн. Айтыш өнөрүндө философиялык ой терең камтылган, анткени акындар адатта өз доорунун акылман, ойчул адамдары болушкан. Эл көрө албаган нерсени көрүп-билип турган көрөгөч, даанышман келишкен. Айрым акындар эл башкаруучуларынын жакын кеңешчиси да болгонун тарыхтан билсек болот. Мисалы, акындар өз чыгармаларында кыргыз элинин орду, анын руханий баалуулуктары, эрдиктери жана рухий күчү тууралуу сөз кылып, кыргыз элдин салттуу тарыхын жаңы муунга тааныштырып, анын өнүгүүсүнө чоң салым кошушкан. Акындык табиятта чечендик өнөр да бар. Айтыш бул чукугандай табылган сөздөр, шапалак менен тарс чапкандай таамай айтылган тамаша, эстен кетпей тургандай элестүү салыштыруулар. Төкмө акындар кара сөзгө да чебер келип, сөздү куюлуштуруп айткан чечен жана сөзмөр келишкен. ...

Акындар чыгармачылыгында табият менен болгон өзгөчө байланыш да этнопедагогикалык элемент катары чагылдырылат. Табиятты жана анын мыйзамдарын түшүнүү, экологиялык билим берүү жана адамдардын табиятка болгон жоопкерчилиги тууралуу акындар көп жазышкан. Мындай чыгармаларга табиятка болгон мамиле, аны сактоо жана аны менен эриш-аркак жашоо боюнча бай түшүнүктөр кирет. Этнопедагогикалык элементтер да акындардын сөз өнөрүндө да өзүнчө көрүнөт. Сөздүн күчү, акындардын риторикасы жана поэтикалык маданияты аркылуу алар өз идеяларын, философияларын жана билимдерин кеңири аудиторияга жеткиришкен. Төкмөлүк өнөр акындар үчүн сөз менен ой жүгүртүү, коомду тарбиялоо, адамдын руханий дүйнөсүн жеткирүү үчүн аянтча болуп саналган. Акылмандык, акыл-эс, адеп-ахлак тууралуу ой-тилдер көп учурда ырлардын, жомоктордун, эпостордун жана салттуу сөздөрдүн формасында берилген.

Төкмө акындар улуттук салттарды жана үрп-адаттарды өз чыгармаларында байма-бай чагылдыруу аркылуу жамааттын маданиятын сактоого жана өнүктүрүүгө чоң салым кошушкан. Аталган акындардын ар бири өз алдынча, жеке

поэтикалык көрүнүш экени чыгарманын көркөмдүк түзүлүшүнөн, дүйнөгө, турмушка, адамга, жаратылышка болгон өздүк мамилесинен ачык эле көрүнүп турган. Ошондой болсо да акындар буларды бириктирип турган жалпы бир өзгөчөлүк, касиет-сапат бар, ал салттуу, кылымдардан бери муундан-муунга өтүп келе аткан эстетикалык фольклордун негизинде жаралган “акындар поэзиясында” адеп-ахлак, жоопкерчилик, туугандык байланыштарды, атуулдук жана инсандык баалуулуктарды сактоо боюнча терең ойлор камтылган. Бул идеялар коомдун моралдык базасын бекемдеген жана жаштарга туура жолду көрсөткөн. Сөз өнөрү, риторика жана поэтика акындардын чыгармаларында эң негизги роль ойнойт. Бул элементтер акындардын өз идеяларын, философиясын жана билимдерин коомго туура жана таасирдүү түрдө жеткирүүгө жардам берген. Сөздү колдонуу маданияты, ырдын структурасы, бийик поэтикалык тил аркылуу акындар өз чыгармачылыгын даңазалап, жамааттын тарбиясына таасир эткен.

Төмөндөгү таблицада төкмө акындарынын чыгармаларында этнопедагогикалык элементтерди камтыган.

Элементтер	Милдеттер жана түшүндүрмөлөр
Салттар жана үрп-адаттар	Акындар чыгармачылыгында улуттук салттарды, үрп-адаттарды чагылдырат.
Этикалык жана моралдык баалуулуктар	Акындардын чыгармаларында адеп-ахлак, жоопкерчилик, туугандык байланыштарды сыйлоо боюнча идеялар орун алат. Бул баалуулуктар жаш муунга өткөрүлүп берилген.
Табияттын жана жашоонун сабактар	Табият менен байланыштуу темалар, анын ичинде жаратылыштын мыйзамдары, экологиялык билим берүү, жашоонун цикли акындар чыгармачылыгында кеңири чагылдырат.
Тарыхый окуялар жана каармандар	Тарыхый окуяларды жана белгилүү каармандарды көркөм баяндоосу аркылуу жаш муунга, коомго тарыхый билим берген.
Сөз өнөрү	Этнопедагогикалык элементтер акындардын сөз өнөрү, риторикасы жана поэтикасы аркылуу да көрүнөт. Бул элементтер аркылуу акындар өз идеясын жана билимин кеңири аудиторияга жеткирген.
Улуттук иденттүүлүктүн этнопедагогика менен байланыштын жалпы сүрөтү	Этнопедагогика - бул улуттун маданиятын, тилин, үрп-адаттарын жана салт-санааларын негизги компонент катары алып, элдик тарбиялоону колдонуучу билим берүү багыты. Элдик тарбиянын негизги принциптери жана баалуулуктары чагылдырылып, улуттук иденттичностун калыптануусуна чоң салым кошулат.
Ата-бабалардын нарк-насилдери	Акылман акындардын чыгармаларында ата-бабалардын нарк-насилдерин жана улуттук маданий мурастарын сүрөттөө негизги орунду ээлейт. Бул чыгармалар жаш муундарга улуттук аң-сезимди калыптандыруу, маданий нарктарды баалоо жана мурастоо боюнча маанилүү маалыматтарды берет.
Улуттук аң-сезим	Кыргыз акындарынын чыгармалары жаш муундардын улуттук аң-сезимин калыптандыруудагы ролу зор. Алар өздөрүнүн поэзиялары аркылуу улуттук баалуулуктарды, салттарды жана маданиятты чагылдырып, жаштарга улуттун өзгөчөлүктөрүн түшүндүрөт.
Руханий баалуулуктар	Акындар чыгармалары аркылуу улуттук руханий баалуулуктарды жаңы муундарга жеткирүү иши өркүндөтүлөт. Бул процесс улуттун өзгөчөлүгүн, өздүгүн жана маданиятын сактоого жардам берет.

3. Акындар чыгармаларындагы этнопедагогикалык аспектилер

Акындар поэзиясында улуттук баалуулуктарды сактоо, моралдык жана этикалык принциптерди насааттоо маанилүү орунда турат. Акындар өз чыгармаларында адептүүлүктү, чынчылдыкты, боорукердикти жана эмгекчилдикти даңазалап, жаштарды коомго жана өзүңө жоопкерчилик менен мамиле кылууга чакырышат. Акындар өз поэзиясында руханий баалуулуктарды, ата-бабалардын мурастарын даңазалоо аркылуу элдин биримдигин жана коомдук аң-сезимди бекемдөө ишин жүргүзүшөт. Акындар руханий мурастарды сактоо жана жайылтуу аркылуу адамдарды боорукерликке, бири-бирине колдоо көрсөтүүгө, өздүк өнүгүүгө чакырышат. Поэзия аркылуу кыргыз коомчулугу социалдык жана маданий маселелерге терең баа берип, жамааттын ынтымагын сактоо жана бекемдөө мүмкүнчүлүгүн алат.

Мисалга алсак, Молдо Кылычтын эстетикалык көз карашында табиятка карата болгон мамиле кенен орун алгандыгы тууралуу А. Шеримбекованын диссертациялык эмгегинде белгиленген. Анткени акын элдик педагогика менен толук тааныш болгон жана аны өз чыгармаларында мазмуну жагынан тереңдеткен. Ушундан улам Молдо Кылычтын педагогикалык көз карашы бир эле индивиддин педагогикалык көз карашы катары түшүнүлбөстөн, XIX кылымдын экинчи жарымы XX кылымдын башындагы кыргыз педагогикасынын өзгөчө өнүгүү этабы катары да кабыл алынышы керек. Экендигине токтолгон[3]. Төмөндө Молдо Кылычтын педагогикалык ойлорунун жана этнопедагогикалык элементтердин негизги компоненттерин таблица түрүндө көрсөтөлү.

Аспект	Молдо Кылычтын чыгармачылыгындагы өзгөчөлүктөр	Этнопедагогикалык элементтердин байланышы	Илимий ачылыш жана изилдөө
Элдик педагогикалык акыл жана ойлор	Молдо Кылыч элдик тажрыйба, акыл-насаат тар жана маданий мурастарды өз чыгармачылыгында чагылдырган.	Кыргыз акындарынын чыгармалары аркылуу элдик педагогикалык акыл жана ойлордун мурасталганы көрсөтүлөт.	Элдик акыл жана ой негиздери этнопедагогикалык билим берүүнүн компоненти катары каралып, акындардын чыгармаларында балдарды тарбиялоо мисалдары талданган.
Социоэкономикалык өбөлгөлөр	Молдо Кылычтын педагогикалык ойлору коомдук жана экономикалык шарттарга таасир берген.	Акындардын чыгармаларындагы тарыхый жана социалдык шарттар балдарды тарбиялоого кандай таасир бергенин көрсөтөт.	Педагогикалык ойлордун өбөлгөлөрү жана социалдык шарттардын таасири изилденип, акындардын чыгармаларында коомдук жана экономикалык факторлордун мааниси ачылды.
Идеялык булактар	Молдо Кылычтын педагогикалык ойлору анын чыгармаларынын ичинде идеологиялык булактардан алынды.	Акындардын чыгармаларындагы идеялык булактар тарбиялык маани	Идеялык булактар аркылуу акындын педагогикалык концепцияларынын чыгуусу жана анын билим берүү процессине таасири

		берип, алардын философиясын түшүндүрөт.	илимий жол менен белгиленди.
Агартуучулук, этикалык жана эстетикалык идеялар	Акын өз чыгармаларында агартуучулук, этикалык жана эстетикалык принциптерди камтып, тарбиялоону максат кылган.	Акындардын чыгармаларында агартуучулук жана этикалык маанилердин чагылдырылышы этнопедагогикалык системада орун алган.	Агартуучулук жана этикалык идеялардын негизги максаты жаш муундарды адеп-ахлактык тарбияга багыттоо болуп, Молдо Кылычтын чыгармаларынын терең тарбиялык мааниси ачылды.
Салттык педагогикалык билимдер	Молдо Кылыч салттык педагогикалык билимдерди жараткан жана жаш муундарды улуттук тарбияга чакырган.	Салттык билимдердин үйрөтүлүшү, акындар аркылуу улуттук баалуулуктарды сактоо жана мурастоо чагылдырылган.	Салттык педагогикалык билимдердин таасири аркылуу улуттук тарбиянын күчтөнүшү жана акындын чыгармаларында кандайча балдарды тарбиялаганы талданып, тастыкталды.

Бул таблицادا Молдо Кылычтын чыгармачылыгы менен этнопедагогикалык элементтердин байланышы жана изилдениши көрсөтүлгөн. Молдо Кылычтын педагогикалык ойлору жана этнопедагогикалык билимдери азыркы билим берүү процессинде колдонулган негизги принциптер менен байланышкан.

Жаш муундарды тарбиялоодогу этнопедагогикалык принциптер: Акындардын чыгармаларында этнопедагогикалык принциптер ар дайым көрүнүп турат. Мисалы, улуу муундарды урматтоо, жаштарды билимге жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө үндөө сыяктуу негизги принциптер көптөгөн чыгармаларда камтылган. Бул принциптерди колдонуу аркылуу акындар коомдогу жаштардын этнопедагогикалык тарбиясын жогорулатууга салым кошушат[6]. Поэзиядагы акындардын насаат сөздөрү жаштарды жоопкерчиликке, ыймандуулукка, тартипке жана улуттук каада-салттарды урматтоого чакырат. Ошентип, акындардын чыгармалары жаштарды тарбиялоонун этнопедагогикалык каражаты катары маанилүү роль ойнойт.

Төмөндө жаш муундарды тарбиялоодогу этнопедагогикалык принциптер жана акындардын чыгармаларынын байланышын көрсөтүүчү таблица берилген:

Этнопедагогикалык Принциптер	Принциптин Маани Мазмуну	Акындардын Чыгармаларындагы Байланыш
Улуттук иденттүүлүктү сактоо	Жаш муундарды өз улутунун тарыхын, каада-салттарын, тилин баалаган инсандарга айландыруу	Акындар улуттук каада-салттарды, элдик жомокторду жана ырларды чагылдыруу аркылуу улуттук идентичносту бекемдөөгө жардам беришет.
Руханий баалуулуктарды жайылтуу	Руханий жана этикалык баалуулуктарды жаш муундарга жеткирүү жана алардын дүйнөтапкасын туура багыттоо	Акындар адеп-ахлактык, моралдык баалуулуктарды жана руханий түшүнүктөрдү өз чыгармаларында көрсөтүп, жаштарды руханий жактан өстүрүүгө багытташат.

Социалдык биримдикти бекемдөө	Жаш муундарды коомдук биримдикке жана ынтымакка тарбиялоо	Акындар улуттук каармандарды жана тарыхый окуяларды баяндоо аркылуу коомдук биримдиктин маанилүүлүгүн көрсөтүп, жаштарды ынтымакка тарбиялашат.
Көп маданияттуулукка жана толеранттуулукка үйрөтүү	Түрдүү маданияттарды түшүнүү жана урматтоо, толеранттуулукту жана коопсуз коомду калыптандыруу	Акындардын чыгармаларында көп маданияттуу коомдогу ынтымакты жана бейпилдикти көрсөтүү аркылуу толеранттуулукту үйрөтүшөт.
Табиятка жана экологияга болгон мамиле	Табиятка жана айлана-чөйрөгө жоопкерчиликтүү мамиле кылууну жаш муундарга үйрөтүү	Акындар өз чыгармаларында жаратылыштын кооздугу жана анын мыйзамдары жөнүндө жазып, жаштарды экологиялык жоопкерчиликке тарбиялашат.
Өз алдынча жана инсандык өсүшкө үндөө	Жаш муундарды өз алдынча ойлонууга жана инсандык өсүүгө багыттоо	Акындар жаштарды өз алдынча адеп-ахлактык чечимдерди кабыл алууга жана ички өздүктү таанууга үндөшөт.

Акындардын чыгармачылыгы улуттук иденттүүлүктү сактоодо жана аны муундарга жеткирүүдө чоң мааниге ээ. Бул аспектилер аркылуу акындар кыргыз коомундагы жаш муундарды улуттук баалуулуктарды жана этнопедагогикалык принциптерди өздөштүрүүгө шыктандырып, кыргыз маданиятынын улануучулугун камсыз кылышкан. Акындар чыгармачылыгы улуттук иденттүүлүктү сактоо, руханий баалуулуктарды жайылтуу жана социалдык биримдикти бекемдөөдө зор мааниге ээ. Мындан сырткары, чыгармачылык индивидуалдуулук, импровизациянын оозеки жана жазма адабиятка орток белгилери, адамдын акыл-ой, эсте сактоо, элестөө, сындуу психологиялык-логикалык туташ ойлоосуна жараша бүтүм чыгарууга жөндөмдүүлүгүнөн келип чыккан фольклор менен адабиятты генетикалык байланышы, ар бир акындын жекелик стили, өздүк кошумчалары, чыгармачылыктын реалдашуусу сындуу окумуштуулардын ойлору талданып, акындар чыгармачылыгынын жекелик потенциалы аныкталган.

4. Жыйынтыктоо.

Улуттук иденттүүлүк – бул улуттун өзгөчөлүктөрүн, маданиятын, каада-салтын жана руханий дөөлөттөрүн камтыган чоң мурас. Акындар чыгармачылыгы кыргыз элинин салт-санаасы, нарк-насили жана маданий өзгөчөлүктөрү терең камтылган. Бул чыгармалар жаштарды ата-бабалардын салтына баш ийип, улуттун улуулугун сезүүгө, аны өнүктүрүүгө жана урматтоого багыттайт. Мындан улам акындардын чыгармачылыгы улуттук иденттүүлүктү бекемдөөдө жана кыргыз маданиятын келечек муунга өткөрүп берүүнүн маанилүү каражаты катары таанылат. Акындар поэзиясындагы этнопедагогикалык элементтер улуттун руханий дөөлөттөрүн сактап, улуттук иденттүүлүктү калыптандырууда, жаш муундарды тарбиялоодо жана коомдогу биримдикти сактоодо зор роль ойнойт. Айтыштар да өз алдынча түр болгону менен курамында санат -насыят, бата, алкыш, каргыш, мактоо, кордоо өңдүү бир канча жанрдык сапат белгилерди да синтездештирип этнопедагогикада улуттук иденттүүлүк таанууда чоң рол ойногон[6].

Бул изилдөөдө кыргыз акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык элементтерди жана алардын коомго тийгизген таасирин карадык. Изилдөө көрсөткөндөй, акындардын чыгармаларында улуттук баалуулуктарды сактоо жана жайылтуу, адеп-ахлактык принциптерди улантуу маанилүү роль ойнойт. Акындар өз поэзияларында ата-бабалардан калган мурастарды, салттарды жана жөрөлгөлөрдү даңазалап, жаштарга өздөрүнүн улуттук иденттүүлүгүн таанытуу менен бирге аларды туура багытка үндөшөт[7]. Поэзиядагы этнопедагогикалык символдор жана образдар кыргыз элинин бай маданиятын, руханий дөөлөттөрүн сактап, муундан-муунга өткөрүүдө натыйжалуу курал катары кызмат кылат[8].

Кыргыз акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык элементтер кыргыз коомунда тарбиялык мааниси зор өзгөчөлүктөрдү камтыйт. Акындардын чыгармалары улуттун баалуулуктарын, тарыхын, каада-салттарын жана нарк-насилин тереңден чагылдырып, улуттук аң-сезимди жана иденттүүлүктү сактоого жана күчөтүүгө өбөлгө түзөт. Бул чыгармалар аркылуу этнопедагогикалык символдор, салттар, жөрөлгөлөр жана баалуулуктар муундан муунга өтүп, жаштарды мекенчилдикке, биримдикке, боорукерликке жана адамгерчиликке тарбиялайт. Этнопедагогика кыргыз улутунун баалуулуктарын терең түшүнүүгө жана өздүк иденттүүлүгүн сактоого багытталган билим берүү ыкмаларын сунуштайт. Коомдун ячейкасы үй-бүлө өнүгүүсүнүн ар бир этабында коомдук турмуштун материалдык, рухий маданиятынын өнүгүш деңгээлин чагылдырып, инсандын физикалык, рухий, моралдыкпсихологиялык күчүн калыбына келтирүүдө акындар поэзиясынын ролу чоң. Үй- бүлө инсандын социалдык жактан калыптанышындагы микрофактордук таасирдүүлүгү менен айырмаланып турган таалим-тарбия берүүчү феномен[8]. Акындар поэзиясы бул максатка чоң салым кошуп, коомду моралдык жана руханий жактан бекемдөөгө кызмат кылып келген. Акындар поэзиясы көркөмдүк деңгээли жагынан эмоционалдуу, логикалык ыраттуулук толук сакталган тил каражаттарына бай болуусу, акындын көркөм чыгарманы куруу техникасы жагынан мыкты даярдыгы, ар тараптуу маалыматтуулугу, ойдун күлүктүгү сыяктуу өзгөчөлүктөргө ээ болуусу, этнопедагогикалык элементтерди изилдөө жана жайылтуу кыргыз маданиятынын улануусуна жана келечек муундардын улуттук аң-сезимин калыптандырууга багытталган маанилүү кадам болуп саналат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Оторбаев, Б. К. (2008). Адабиятты окутуунун интерактивдүү жана салттуу метод-ыкмалары, кызматташуу педагогикасы.
2. Оторбаев Б.К. (2020). Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы.
3. Шеримбекова Алтынай Мукасовна.(2016). Молдо Кылыч Шаамырган уулунун чыгармаларындагы этнопедагогикалык ойлор,
<http://arabaev.kg/dp.kg/uploads/%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F%20%D0%A8%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B1%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90..pdf>
4. Алимбеков, А.А. (2000). Кыргыз этнопедагогикасы [Текст] / А.А.Алимбеков. – Бишкек: Б.ж.,– 45 б.
5. А.А.Акматова. Кыргыз этнопедагогикасы жана анын калыптанышы
<https://arch.kyrlibnet.kg/uploads/2%20А.А.%20Акматова..pdf/>
6. КӨЛБАЕВА М.К. (2015). Айтыш өнөрүнүн табияты (эволюция, жанр, поэтика).
<https://stepen.vak.kg/wp-content/uploads/2022/04/KOLBAEVA-MYEYERIM-KURMANBEKOVNA-1.pdf>
7. НуралиеваМ.Т. (2023)/ ЭТНОПЕДАГОГИКА – СОКРОВИЩА РАЗУМА, В КОТОРОЙ ОТРАЖАЕТСЯ ЖИЗНЬ НАРОДА. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. №. 4. С. 251-254
8. Турдубаева Р.Ш. Үй-бүлөдөгү тарбия жана өспүрүмгө карата мамиленин калыптанышы/<http://lib.knu.kg/files/2019/VKNU2019v1.pdf>

А. ОСМОНОВДУН “ОТУЗ ЖАШ” ЫРЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙ ЖАНА КӨРКӨМ СӨЗ ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Койчуманова Гүлжан Кадыровна

филология илимдеринин кандидаты, доцент
Ош мамлекеттик университети
Электрондук дарек: guljan3011@gmail.com

Айтибаева Жыпаргүл Калыевна

Филология илимдеринин кандидаты, доцент
Ош технологиялык университети
Электрондук дарек: aitibaevajypargul1979@gmail.com

Ботоярова Марал Асанбаевна

Ош технологиялык университети
Электрондук дареги: maral1961@gmail.com

Аннотация

Бул макалада Алыкул Осмоновдун «Отуз жаш» ыры терең талдоого алынып, анын философиялык ой жүгүртүүлөрү жана көркөм сөз өзгөчөлүктөрү изилденет. Ырда акын өмүрдүн убактылуулугун, жашоонун татаалдыгын жана жаштыктын өтмөчүлүгүн чагылдырып, адамзаттын өмүр философиясы тууралуу терең ой жүгүртөт. Чыгармада поэтикалык лексика, табият символдору жана стилистикалык каражаттардын өзгөчө орду бар. Изилдөөдө автор колдонгон көркөм образдар, мисалы, "боз ат", "октой тездик", "өмүр жазы" сыяктуу символдордун мааниси ачылып, алардын тексттеги негизги идеяларды жеткирүүдөгү ролу каралат. Метафоралар, кайталоолор жана фразеологиялык конструкциялар ырдын философиялык тереңдигин жана эмоционалдык күчүн арттырып, окурмандын дүйнөтаанымын кеңейтет. Табият менен адамдын байланышы, жашоонун убактылуу экендиги жана убакыттын токтоосуз агымы ырдын негизги темалары катары берилген.

Макалада «Отуз жаш» ырынын эстетикалык жана философиялык баалуулугу өзгөчө баса белгиленип, анын кыргыз адабиятындагы орду аныкталат. Изилдөө окурмандарды өмүрдү баалоого, жашоонун маңызын түшүнүүгө жана адам менен табияттын гармониясын тереңирээк аңдоого чакырат. Бул иш Алыкул Осмоновдун чыгармаларын кеңири иликтөөгө жана анын кыргыз поэзиясына кошкон салымын жаңыча баалоого өбөлгө түзөт.

Ачкыч сөздөр: поэзия, философия, гармония, табият, адабият, лексикалык образ, улуттук баалуулуктар, көз караш.

1. Киришүү.

Алыкул Осмонов кыргыз поэзиясынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири болуп, өзүнүн чыгармалары аркылуу терең философиялык жана эстетикалык ой-пикирлерди чагылдырып, адамдын ички дүйнөсү менен табияттын ортосундагы байланышты терең изилдеген. Анын поэзиясы адамдын табият менен болгон гармониясына, улуттук баалуулуктарга жана экологиялык аң-сезимге

багытталып, кыргыз адабиятына зор салым кошуп келет. А. Осмоновдун чыгармалары жаш муундарга таасир этип, аларды өзүнүн терең ой жүгүртүүлөрү менен тарбиялаган. Анын чыгармаларында адам менен табияттын ортосундагы байланыш жана экологиялык маселелер актуалдуулугун жоготпостон, бүгүнкү күндө дагы маанилүү. Учурда экологиялык көйгөйлөрдүн күчөп жатышы жана адамдардын табият менен болгон мамилеси кайрадан ойлонууга жана тереңирээк анализдөөгө муктаж. А. Осмоновдун чыгармалары өзгөчө актуалдуулукка ээ болуп, анын табиятка жана адамдын жашоосуна болгон мамилеси, экологиялык баалуулуктар жана улуттук иденттүүлүк темалары дагы актуалдуу. Акындын поэзиясындагы экологиялык маселелер, табият менен адамдын ортосундагы гармониялык мамиле жана адамдын руханий дүйнөсү терең ой жүгүртүүлөргө түрткү берет.

Бул макалада А. Осмоновдун поэтикасын жана анын чыгармаларындагы экологиялык баалуулуктарды анализдөө аркылуу адам менен табияттын ортосундагы гармония, улуттук баалуулуктар жана экологиялык аң-сезимдин темаларынын орду ачылат. Макада А. Осмоновдун чыгармаларында табиятты сактоо, экологиялык жоопкерчилик жана адамдардын руханий ден соолугун өнүктүрүүнүн маанисин окурмандарга көрсөтөт. Ошондой эле, А. Осмоновдун поэзиясындагы көркөм сөз колдонуу ыкмалары, метафоралар, кайталоолор жана фразеологиялык конструкциялар аркылуу ырларында чагылдырылган философиялык ойлордун күчү, эмоционалдык күчү жана эстетикалык тереңдиги изилденет. А. Осмоновдун «Отуз жаш» ыры – кыргыз адабиятынын көркөм сөз искусствосунун туу чокусу катары, жашоонун өткөөлдүгүн жана анын кыска, бирок маанилүү экендигин терең чагылдырат. Ырдын философиялык мазмуну жана көркөм сөз колдонуу өзгөчөлүктөрү аркылуу адамдын ички сезимдери, жашоого болгон көз карашы жана табият менен болгон мамилеси окурмандарга жеткиликтүү жана түшүнүктүү түрдө берилет.

Бул макалада «Отуз жаш» ырындагы философиялык ой, табият жана адамдын ортосундагы байланыш, ошондой эле акындын көркөм сөздү колдонуунун өзгөчөлүктөрү терең анализденет. Алыкул Осмоновдун чыгармалары адамдын табиятка болгон мамилесин терең философиялык жактан чагылдырууда өзгөчөлөнүп, кыргыз поэзиясына маанилүү салым кошо тургандыгы белгиленет. А. Осмоновдун поэзиясы аркылуу табияттын жана адамдын ортосундагы гармония жана экологиялык аң-сезимдин көйгөйлөрү бүгүнкү күндө дагы өзүнүн актуалдуулугун жоготпойт.

2. Изилдөөлөр жана талдоолор

А. Осмоновдун поэзиясындагы табияттын жана адамдын ортосундагы гармония, экологиялык концепциялар, улуттук иденттүүлүктүн чагылдырылышы жана жашоонун философиялык жактары тереңдетилип талданат. Акындын чыгармаларында адамдын табиятка болгон мамилеси, анын туруктуулугу, жана экологиялык аң-сезиминин калыптануусу — бул маселелер азыркы кезде өсүп жаткан экологиялык кризистин контекстинде өзгөчө мааниге ээ.

А. Осмоновдун поэзиясы кыргыз поэзиясынын өнүгүүсүндө маанилүү орунду ээлейт. Орус окумуштуулары И. Бутенко, С. Даронян, Л. Лебедева, М. Рудов, А. Яшин акындын поэзиясындагы идеялык мазмундун тереңдиги менен поэтикалык

форманын шайкештиги жөнүндө өз бааларын беришкен[1]. Бул лимий изилдөөлөр А. Осмоновдун поэтикасын тереңирээк түшүнүүгө жана темага байланыштуу актуалдуу маалыматтарды берүүгө жардам берет. А.Осмонов адам табиятынын татаалдыгы тууралуу поэтикалык формаларда чагылдыруу аркылуу коомдук аң-сезимди өзгөртүүгө аракет кылган. Анын поэтикасы аркылуу окурмандар табият менен ширелишкен адам жашоосундагы маанилүүлүгүн түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Ошондой эле, ал табият менен болгон мамилени чыңдоо, анын ресурстарын үнөмдүү пайдалануу жана экологиялык адеп-ахлак маселелерин көрүүгө болот.

Акындын ригиналдуу жаңычылдыгын белгилеп монография жазган Ш. Үмөталиевдин токтолгон, андан кийин З.Кыдырбаева, А.Садыков, К.Кырбашов, З.Мамытбеков, К.Артыкбаев, К.Асаналиев, К.Бобулов, К.Даутов, К.Укаев, С.Жигитовдун изилдөөлөрү А. Осмоновдун чыгармаларын кыргыз поэзиясындагы бийик баалуулук катары терең түшүнүүгө жардам берет[2]. Фундаменталдык изилдөөлөрдө анча изилденбей калган А.Осмоновдун поэзиясынын экологиялык, философиялык жана социалдык аспектилерин талкуулоодо кеңири спектрде кароо заман талабы болуп саналат. Адабиятчы окумуштууларыбыз адам жан дүйнөсүндөгү экологиялык баалуулуктарды жана адам табиятынын жоопкерчилигин А.Осмоновдун чыгармачылыгынан мисал келтирип, алардын актуалдуулугун белгилеп келип, акындын поэзиясындагы улуттук иденттүүлүктүн элементтерин, поэтикасындагы табияттын жана адамдын ортосундагы байланыштын жогорку деңгээлде көрсөтүлгөндүгүн белгилөөгө болот[3]. Ошондуктан, А. Осмоновдун поэтикасы — адам менен табияттын гармониясы, экологиялык баалуулуктар жана улуттук иденттүүлүк боюнча актуалдуу илимий изилдөөлөрдүн негизинде жаңы көз караштарды сунуштоого болот. Бул изилдөө, акындын чыгармалары аркылуу жаш муундарга экологиялык жоопкерчиликти жана табиятка болгон сүйүү сезимин калыптандыруу максатында важдуу мааниге ээ. Автор акындын чыгармачылыгынын тарыхый контекстин жана анын поэтикасынын негизги элементтерин карайт[4].

2. Философиялык ой жүгүртүүлөр

А. Осмоновдун "Отуз жаш" ыры кыргыз поэзиясынын бай мурасы катары, терең философиялык ой жүгүртүүлөр жана көркөм сөз өзгөчөлүктөрү менен айырмаланат. Ырда акындын жашоого, убакыттын өтүшүнө, жаштыкты баалоого жана өмүрдүн өткөөлдүгү тууралуу терең ойлору чагылдырылган. Мында адамдын ички дүйнөсү, анын тагдыры жана өмүрдөгү маанилүү өзгөрүүлөр тууралуу ой-пикирлер поэтикалык тилде сүрөттөлгөн. Ырдын мазмунун жана көркөм сөз колдонуудагы өзгөчөлүктөрүн терең изилдеп көрөлү.

"Отуз жаш" ыры акындын жаштыкты өткөн мезгил катары эмес, анын баалуулугун жана өткөөлдүгүн терең ойлондуруп, адамдын өмүрүнүн мааниси жана өткөөл мезгилдери жөнүндө ойлорун чагылдырат. Акын ырынын негизги философиялык мазмуну жаштыктын өткөөлдүгү, өмүрдүн убактылуулугу жана адамдын жашоого болгон көз карашындагы өзгөрүүлөрдүн терең чагылдырылышы болуп саналат.

1. **Жаштык жана өмүрдүн өткөөлдүгү.** А. Осмонов "Отуз жаш" ырында жаштыктын өткөөлдүгү жана өмүрдүн тездик менен өтүп жаткандыгын,

анын маанисин жана баалуулугун кубаттап көрсөтөт. Ырдын негизги философиясы — жаштык жана жашоонун өткөөл мезгилдери, бул мезгилдердин мааниси, аларга берилген баа жана алар аркылуу адамдын руханий өсүшү тууралуу ой жүгүртүүлөр. Убакыттын өтүшү жана жаштыктын убактылуулугу жөнүндө ойлор акындын чыгармачылыгында философиялык тереңдикке ээ.

2. **Өмүрдүн убактылуулугу.** Өмүрдүн өткөөлдүгүн билдирүүдө Осмонов татаал символдорду колдонгон. Мисалы, "өмүр жазы", "суудай тынбай агуу" сыяктуу метафоралар адамдын өмүрүнүн тездик менен өтүп бара жаткандыгын көрсөтөт. Бул философиялык ойлор ырда өмүрдүн маанилүү моменти болгон учурдагы адамдын көз карашын көрсөтөт.

Көркөм сөз колдонуу өзгөчөлүктөрү

А. Осмоновдун "Отуз жаш" ыры көркөм сөздү, анын ичинде метафоралар, символдор, ырдык ритм жана башка поэтикалык техникаларды чеберчилик менен колдонуп, философиялык ойлорду күчтөндүрөт. Ырдын көркөмдүгү анын терең ой жүгүртүүсүн жана эмоционалдык жүгүн күчөтөт.

1. **Метафоралар жана символдор.** "Отуз жаш" ырынын негизги поэтикалык элементтери — метафоралар жана символдор. Мисалы, акын өмүрдү суунун агышы, жаштыктын жазы сыяктуу татаал жана терең символдор менен сүрөттөгөн. "Өмүр жазы" деген метафора өмүрдүн кыска жана өткөөл мезгилин көрсөтөт, ал эми "суудай тынбай агуу" сүрөттөөсү өмүрдүн үзгүлтүксүз, өтүп бара жаткандыгын билдирет. Мындай сүрөттөөлөр ырдын философиялык мазмунун тереңдетет.
2. **Ырдык ритм жана фразеологиялык конструкциялар.** А. Осмоновдун ырында ырдык ритм жана фразеологиялык конструкциялар да чоң роль ойнойт. Ырдын ритми аркылуу акын жаштыктын ылдамдыгын жана өмүрдүн өтүп бара жаткандыгын сезимталдык менен чагылдырат. Кайталоолор жана ырга ылайыкташкан сөз түзүмдөрү ырдын эмоционалдык күчүн арттырып, акындын жашоо тууралуу терең ойлорун окурманга жеткирет.
3. **Табияттын символикалык мааниси.** Табият акындын поэзиясында адамдын ички дүйнөсүнүн, тагдырынын жана жашоосунун символу катары колдонулат. Мисалы, "боз ат", "октой тездик" сыяктуу табият элементтери өмүрдүн өтмөчүлүгүн жана ылдамдыгын билдирүүдө колдонулат. Табиятты символ катары колдонуу акындын чыгармачылыгында терең философиялык ойлорду ачып берет, ал табият менен адамдын байланышында гармонияны түшүндүрөт.

А. Осмоновдун "Отуз жаш" ыры эмоционалдык жүгүн күчтүү жана терең берет. Ырда жаштык, өмүрдүн өткөөл мезгилдери, адамдын жашоо тууралуу ойлору таасирдүү жана чечкиндүү сүрөттөлөт. Эмоционалдык ритм жана стилистикалык конструкциялар аркылуу акын адамдын ички дүйнөсү, тагдыры жана жашоо тууралуу көз караштарын окурманга жеткирет. Акындын колдонгон сөздөрү жана сүрөттөлүштөрү ырдын эмоционалдык таасирин күчөтүп, окурманды терең ойлорго жана сезимдерге жетелейт. Кайталануулар ырдын ритми жана маңызын

күчөтүүдө маанилүү ролду ойнойт. А. Осмонов кайталанууларды жана риторикалык фигураларды колдонуу аркылуу ырдын мазмунун тереңдетип, анын маанисин жана эмоциясын күчөтөт. Мындай ыкмалар ырдын көркөмдүгүн арттырып, анын философиялык мазмунун да тереңдетет.

А. Осмоновдун "Отуз жаш" ыры — кыргыз поэзиясынын эң маанилүү философиялык чыгармаларынын бири. Адамдын жашоосунун өткөөлдүгүн, жаштыкты баалоону, убакыттын өтүшүнүн маанисин терең ойлондурут. Ырда өмүрдүн маанилүү учурлары, алардын өткөөлдүгү жана адамдын жашоо үчүн кандай баа бергендиги боюнча философиялык ойлор чагылдырылган. Акындын поэзиясы аркылуу окурман жаштыктын жана өмүрдүн өткөөл мезгилдеринин маанилүүлүгүн түшүнүп, ошол мезгилдерди баалоого, алардын өтмөчүлүгүн түшүнүүгө умтулат. Ырдагы көркөм сөз элементтери жана философиялык ой жүгүртүүлөр акындын чыгармасына тереңдик жана эмоция беришет. Акындын жашоо, убакыт жана табият тууралуу ойлору окурманга адамдын өмүрү жөнүндө жаңы көз караштарды сунуштайт. "Отуз жаш" ыры аркылуу А. Осмонов өзүнүн поэтикалык чеберчилигин жана философиялык ойлорун эң жогорку деңгээлде чагылдырган. Туура, ырдан мисалдар кошуу ырдын философиялык ойлорун жана көркөм сөз колдонуу өзгөчөлүктөрүн түшүндүрүүнү жакшыртат. Мына, А. Осмоновдун "Отуз жаш" ырынан айрым үзүндүлөрдү келтире кетсек, философиялык ой жүгүртүүлөрдү жана поэтикалык образдарды тереңирээк анализдөөгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Ырдын башында акын жаштыкты өткөөл мезгил катары сүрөттөйт. Бул өтө маанилүү философиялык ой, себеби жаштык — бул жашоонун кыска жана өткөөл мезгили. Мына, бул үзүндү:

“Отуз жашка келдим,
Жаштык жаштай өтүп кеткен...”

Бул катарлар акындын жаштыкты өткөн убакыт катары баалаганын көрсөтөт. «Жаштык жаштай өтүп кеткен» деген сөздөр жаштыкты өткөн, аны менен кошо мезгилдин өтүп жаткандыгын билдирет. Бул метафора жаштыктын өткөөлдүгүн жана анын убактылуулугун көрсөткөн терең философиялык мааниге ээ.

Ошондой эле, ырда өмүрдүн өткөөлдүгү жана убактылуулугу тууралуу ой айтылат. Ырдын бул бөлүгүндө акын өмүрдүн ылдам өтүп бара жатканын терең сезим менен сүрөттөйт:

“Өмүр агат, сууга окшоп,
Айла жок, эч ким токтото албайт.”

Мында акын өмүрдү суунун агышы менен салыштырып, анын тездик менен өтүп жатканын жана аны эч ким токтото албагандыгын билдирет. Суунун агышы — өтүп бара жаткан убакыттын жана өмүрдүн метафорасы болуп, акындын философиялык ой жүгүртүүсүнүн негизги бөлүгүн түзөт.

Табияттын адамдын ички дүйнөсү менен байланышта болушу ырда көп колдонулган негизги образдардын бири. Табияттын кооздугу, анын өзгөрүүлөрү жана мезгилдердин өтүшү акындын поэзиясында терең философиялык мааниге ээ. Мисалы, ырда табияттын сүрөттөлүшү:

“Жазда жер көк, гүлдөр чыгып,
Күздө баары жоголот...”

Бул сөздөр табияттын цикличдүү өзгөрүшүн көрсөтөт. Жаздын келиши жана күздүн келип табияттын өзгөрүшү — өмүрдүн өткөөлдүгүн, ал эми ар бир мезгилдин өз орду бар экенин чагылдырат. Мындай сүрөттөлүш ырдын философиялык маанисин дагы тереңдетет. А. Осмоновдун поэзиясында табият менен адамдын ортосундагы гармониялык байланыш да кеңири чагылдырылат. Табияттын негизги элементи болуп саналган, күз мезгилинин сүрөтү дагы акындын ой жүгүртүүсүнө терең символикалык мааниге ээ:

“Жаздын нурунда, күздүн күзгүсүндө,

Бардыгы өткөн жолдо калат.” Бул сөздөрдө күз мезгили табияттын өтмөчүлүгүн жана жашоонун өткөөлдүгүн көрсөтөт. Табияттын өзгөрүшү менен адамдын ички дүйнөсүнүн гармониясы да көрсөтүлгөн. Жаз жана күз — адамдын жашоосунун мезгилдери сыяктуу болуп, алардын өткөөлдүгүн жана маңызын түшүнүүгө түрткү берет.

А.Осмонов жаштыктын өткөндүгүн жана анын баалуулугун көрсөтүп, жаштыктын убактылуулугун терең баалаган. Мисалы:

“Отуз жаш, өмүр өткөн кез,
Канча жылың өткөнүн билбейм.”

Бул ыр катарларында акын жаштыкты өткөн убактылуу мезгил катары көрсөткөн. Ырдагы бул сүрөттөө жаштыкты ар дайым эстеп, өткөн мезгилдерди баалаган ойду чагылдырат. Ырда кайталануулар жана риторикалык фигуралар аркылуу акын өзүнүн философиялык ой жүгүртүүлөрүн күчөтөт. Мисалы, жаштыктын өткөөлдүгү жөнүндө айтышта кайталануулар аркылуу теманын тереңдиги күчөтүлөт. Мындай ыкмалар ырдын эмоционалдык таасирин арттырып, анын философиялык мазмунун дагы тереңдетет. А. Осмоновдун “Отуз жаш” ыры — кыргыз поэзиясындагы философиялык жана эстетикалык терең чыгарма. Ырдагы көркөм сөз элементтери жана метафоралар адамдын жашоосунун убактылуулугун, жаштыкты баалоону жана өмүрдүн өткөөлдүгүн көрсөтөт. Жаштык, өмүр жана табият тууралуу ой жүгүртүүлөр акындын чыгармачылыгынын негизги өзөгү болуп, философиялык ойлор менен тереңдетилген поэтикалык мазмунду түзөт.

А. Осмоновдун “Отуз жаш” ырында тилдик элементтер жана стилистикалык техникалар аркылуу тексттин терең философиялык маанисин ачып, окурмандарга эмоцияны, туюмду жана ойду жеткирүүгө көмөктөшүүчү механизмдер колдонулган. Төмөндө ырдын тилдик талдаосу жүргүзүлөт.

Категория	Мазмуну
Лексикалык элементтер	- Боз ат, октой тездик, жолдун аягы – убакыттын өтүшүн жана өмүрдүн убактылуулугун билдирет. - Алтын, жакут, баа жетпес – жаштык мезгилинин баалуулугун белгилейт.
Семантикалык мазмуну	- Өмүрдүн өтмөчүлүгү жана убакыттын кайтарылбастыгы. - Жаштык мезгилинин өзгөчө кымбат экенин баса белгилөө. - Өлүмдү жашоо менен салыштыруу аркылуу терең философиялык ой жүгүртүү.

Категория	Мазмуну
Стилистикалык техникалар	- Метафоралар: убакытты "боз ат", өмүрдү "суудай агуу" аркылуу сүрөттөө. - Риторикалык суроолор: "Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?" сыяктуу суроолор окурманды ойго салат. - Кайталамалар: "Ырас өмүр, кандай кыска, кандай аз" саптары башында жана аягында кайталанат. - Антитеза: Жаштык жана карылыкты, өмүр жана өлүмдү карама-каршы коюу.
Тематикалык багыттар	- Өмүрдүн убактылуулугу жана анын маңызы. - Жаштык мезгилин баалоо жана аны кайра кайтаруу мүмкүн эместиги. - Өлүмдү философиялык жактан кабыл алуу.
Эмоционалдык багыт	- Кайгы жана өкүнүч: жаштык кездин кайтарылбастыгын аңдап түшүнүү. - Белгисиздик: келечекке болгон кооптонуу. - Тагдыр менен элдешүү: өмүрдүн табигый жолун кабыл алуу.

Бул таблица ырдын негизги аспектилери жыйнактай көрсөтүп, анын терең мазмунун түшүнүүгө жардам берет.

3. Алыкул Осмоновдун поэзиясында көркөм кебин түшүнүү.

Жогоруда белгилегендей Алыкул Осмонов — кыргыз поэзиясынын көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири. Анын чыгармачылыгы аркылуу кыргыз элинин маданияты, тарыхы жана социалдык турмушу кеңири чагылдырылган. Алыкулдун поэзиясы өзгөчөлүктөргө ээ: ал терең философиялык ой жүгүртүүлөрдү, адамдык сезимдерди жана табигый көрүнүштөрдү жандуу жана таасирдүү тил менен чагылдырат.

Алыкулдун көркөм кеби — анын чыгармачылыгынын маанилүү компоненти. Анын лексика-семантикалык мааниси поэзиядагы сөздөрдүн, фразалардын жана образдардын терең маанилерин, символикаларын, ошондой эле тексттердин эмоционалдык жана философиялык жүгүн түшүнүүгө жардам берет. Лексика-семантикалык анализ аркылуу Алыкулдун ырларында кездешкен сезимдер, таасирлер жана темалардын өз ара байланыштарын изилдөө мүмкүнчүлүгү пайда болот. Акындын көркөм кеби табият, адам, сүйүү жана жашоонун кыйынчылыктары сыяктуу универсалдуу темаларды камтыйт. Бул темалар аркылуу ал кыргыз элинин руханий мурастарын, салттарын жана тарыхын чагылдырууга умтулат. Ошондуктан, Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы лексика-семантикалык структураларды изилдөө, анын чыгармачылыгын тереңирээк түшүнүүгө, ошондой эле кыргыз адабиятынын маанилүү аспектерин аныктоого жардам берет.

Бул изилдөөдө Алыкулдун көркөм кеби, анын лексикалык компоненттери, семантикалык топтору жана стилистикалык техникалары аркылуу автордун ички дүйнөсү, жашоосун кабыл алуу жана анын чыгармачылыгынын тереңдиги жөнүндө сөз болот. Алыкулдун поэзиясы кыргыз улутунун маданиян, нарк-насилин жана руханий баалуулугун бойдон сактап, жашоонун толук кубулуштарын чагылдырат.

Көркөм кеби жана стили. Алыкул Осмоновдун стили эмоциялык жана философиялык тереңдикти чагылдырат. Ал адам жашоосунун маанисин, сезимдердин өткөөлдүгүн жана табият менен адамдын тыгыз байланышын сүрөттөөдө чебердик менен иш алып барат. Образдары чындыкка жакын, бирок поэтикалык символизм аркылуу окурманга терең философиялык ой салат.

2. Лексикалык топтор

Лексикалык топтор	Колдонулган сөздөр	Мазмуну жана таасири
Табият	күн, ай, жылдыз, жамгыр, шамал	Табияттын сулуулугу, адам жашоосунун убактылуулугу жана жашоонун цикли жөнүндө ой калтырат.
Адам	эне, ата, дос, эл	Социалдык байланыштарды, сүйүүнү жана адамдар арасындагы мамилелердин баалуулугун көрсөтөт.
Сүйүү	жүрөк, махабат, сүйүү оту	Руханий жана романтикалык сезимдерди тереңдик менен сүрөттөйт.
Кыйынчылык	караңгылык, ызгаар, оор күндөр	Жашоодогу кыйынчылыктарды жана аларды жеңүү процессин философиялык ой менен чагылдырат.

3. Сөздөрдүн маңызы

Сөздөр	Маңызы жана символикасы
Караңгылык	Белгисиздикти, кайгыны жана кыйынчылыктарды чагылдырат.
Жаркылдаган күн	Үмүт, кубаныч жана адамдын жакшылыкка болгон ишеними.
Сүйүүнүн кыйынчылыгы	Сүйүүдө кездешкен тоскоолдуктар жана романтикалык сезимдердин татаалдыгы.

4. Семантикалык топтор

Тема	Чагылдырылышы
Сезимдер	Махабат, кусалык, өкүнүч, үмүт сыяктуу эмоциялар метафора жана образдар аркылуу чагылдырылган.
Кыйынчылыктар	Жашоонун оор учурлары, тагдырдын сыноолору жана адамдын аларды жеңүүгө болгон аракетин.

5. Стилистикалык техникалар

Техника	Мисалдар	Маңызы жана темага салымы
Метафоралар	"Өмүр жазы", "Сүйүү гүлү"	Өмүрдүн убактылуулугун жана сезимдердин назиктигин символдоштурат.
Кайталоо	"Кайдасың, жаштык?"	Эмоциялык басым жасап, ырдын негизги оюн бекемдейт.

6. Фразеология жана символдор

Категория	Мисалдар	Лексикалык жана семантикалык касиеттери
Фразеологиялык конструкциялар	"Көздөн учкан жылдыз", "Күлгүндөй кез"	Жашоонун өткөөлдүгүн жана өткөн сезимдердин назиктигин сүрөттөйт.
Символдор	"Жол", "Деңиз"	"Жол" – өмүрдүн багыты; "Деңиз" – сезимдердин тереңдиги жана адам тагдырынын чексиздиги.

Бул структура Алыкул Осмоновдун поэзиясында колдонулган көркөм каражаттарды жана алардын мазмундук өзгөчөлүктөрүн түшүнүүгө жардам берет.

Бул багытта изилдөө жүргүзгөнүбүздө Алыкул Осмоновдун көркөм кеби тууралуу терең түшүнүккө жана анын поэзиясындагы

1. Лексика-семантикалык маани.

- Кыска жана мазмундуу сөздөр: Ырда кыска, бирок терең мааниге ээ сөздөр колдонулат. Мисалы:

- "Отуз": жаш куракты билдирип, адамдын жашоосунун азыркы этапын, жетишкендиктерин жана кыйынчылыктарын чагылдырат.

- "Кыска", "аз": өмүрдүн убактылуулуугун жана анын маанилүүлүгүн белгилейт.

- Табигый элементтер: Ырдын лексикасында табигый көрүнүштөрдү чагылдырган сөздөр басымдуулук кылат, мисалы:

- "Боз ат", "кечээ": жашоонун өткөн учурларын, жаштыкты жана табигат менен байланышты көрсөтөт.

2. Семантикалык топтор

- Кемчилик жана убакыт:

- Сөздөр: "кыска", "жоголо", "токточу", "кезек" ж.б.

- Мазмуну: жашоонун өткөндүгү, убакыттын кыскарышы, өмүрдүн убактылуулуугу.

- Сезимдер: Алыкул Осмоновдун поэзиясындагы сезимдер – анын лексика-семантикалык курулушунун жана көркөм кебинин маанилүү бөлүгү. Ал сезимдердин ар бири Алыкулдун чыгармачылыгындагы темаларды тереңдетип, окурманга терең ойлорду, сезимдерди жеткилүктүү билдирет.

- Сөздөр: "кансыз", "чуңкур", "тил албассың" ж.б.

- Мазмуну: терс сезимдер, жашоонун оорлугу, өмүрдүн кризисинин чагылдырылышы.

- Күч жана убакыттын жылдамдыгы:

- Сөздөр: "күчтүү", "агым", "музыка" ж.б.

- Мазмуну: убакыттын тездиги, жашоодогу динамика, табияттын жана музыканын тең салмактуулугу.

3. Стилистикалык техникалар

- Метафоралар:

- "Боз ат" - жаштыкты жана өмүрдүн катаалдуулугун билдирет. Бул символ адамдын жашоосундагы өзгөрүүлөрдү чагылдырат.

- Кайталоо:

- "Токточу өмүр": бул фраза ырдын бардык бөлүктөрүндө кайталанып, жашоонун убактылуулуугун жана маанилүүлүгүн баса белгилейт.

- Риторикалык суроолор:

- "Кайдан чыкты?": автор окурмандарды ойлоноуга, жашоонун күтүлбөгөн аспектилерин жана кыйынчылыктарын түшүнүүгө түртөт.

4. Фразеология. Тилдик калыптар:

- "Он беш жолу улам кайра туулуп" - бул фраза өмүрдөгү ар бир жаңы мүмкүнчүлүктү жана кыйынчылыкты билдирет.

- "Көзүң чуңкур" - адамдын ички сезимдеринин тереңдигин жана кризистин чагылдыруу үчүн колдонула турган фразеологиялык конструкция.

А. Осмоновдун "Отуз жаш" ырындагы лексика-семантикалык курулуш ырдын терең философиялык маанисин ачып, окурмандарга жашоонун убактылуулугун, кыйынчылыктарды жана ар бир жашоодо болгон мүмкүнчүлүктөрдү түшүнүүгө жардам берет. Лексикалык элементтер, стилистикалык техникалар жана семантикалык топтор аркылуу автор адамдын ички сезимдерин, жашоосунун динамикасын жана өткөн убакыттын маанисин терең чагылдырат.

Осмоновдун ырындагы лексика кыска, бирок маңыздуу, терең мааниге ээ сөздөрдөн куралат. Мисалы, "кыска", "аз", "кечээ", "боз ат" сыяктуу сөздөр, жашоонун кыска жана күтүлбөгөн аспектилерин чагылдырат. Сөздөр аркылуу автор адамдын ички сезимдерин жана жашоосун терең түшүнүүгө чакырат. "Токточу" деген сөз, адамдын өмүрүнүн токтошуна, убакыттын кыскарышына байланыштуу терең сезимдерди билдирет. Көзгө көрүнгөн ыр формасы: Ыр төрт куплеттен турат, ал эми ар бир куплетте өзүнчө темалар жана ой жүгүртүүлөр камтылган. Бул структура ырдын динамикасын жана теманын тереңдигин камсыз кылат.

Ырда "кандай" же "кайдан" деген риторикалык суроолор колдонулуп, автор окурмандарды ойлоноуга, ички сезимдерин талдоого түртөт. Мисалы, "Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш?" деген суроо, жашоонун күтүлбөгөн учурларын жана адамдын кыйынчылыктарын риторикалык суроолорду берүү аркылуу чагылдырат.

Дагы бир ырында "Боз ат" символу жаштыктын, курактын жана жашоонун катаал аспектилеринин символу катары колдонула турган метафора. Бул метафора автордун жашоого болгон көз карашын, жашоонун катаал реалдуулугун көрсөтөт. Ал эми "Токточу өмүр" жана "көзүң чуңкур" сыяктуу символдор, жашоонун өткөнүнө, мурунку учурларга жана өмүрдүн убактылуулугуна терең символикалык маанини берет. Эмоционалдык жүктөмдөр: тон жана стили жагынан Осмоновдун тили эмоцияны жана философиялык ой жүгүртүүнү чагылдырат. Ырдын тонундагы тынчсыздануу, терең ойлоноу жана убакыттын өтүшүнө байланыштуу күрөш чагылдырылган.

Ички сезимдерди билдирүү сөздөрдүн тандалышы аркылуу окурмандарды ойго түртүү, жашоонун маанисин жана анын катаалдуулугун терең сезүүгө жардам берет.

Синтаксистик жабдыктар ырда кыска жана ченемдүү сүйлөмдөр колдонулуп, ойлорду жана сезимдерди терең түшүнүүгө жардам берет. Бул стиль окуу процессин жөнөкөйлөтүп, эмоциянын күчүн арттырат.

- Кайталоолор аркылуу "Токточу өмүр" фразасы ырдын жүрүшүндө теманын маанилүүлүгүн, жашоонун убактылуу экенин баса белгилейт.

А. Осмоновдун "Отуз жаш" ырындагы тилдик элементтер, лексикалык жана стилистикалык техникалар аркылуу жашоонун кыска, кыйынчылыктуу, бирок баалуу экенин терең чагылдырат. Тилдик талдоо ырдын философиялык маанисин ачып, окурмандарга адамдын ички сезимдерин, жашоонун динамикасын жана өткөн убакыттын маанисин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Табияттын көркүн сүрөттөөдө акындын "Табият" деген ырында Бул ырда Осмонов табияттын кооздугун, тынчтыгын жана бейпилдикти сүрөттөйт. Табияттын ар бир элементинде, мисалы, тоолордун бийиктигинде, дарыялардын агымында, жана аянттардын жашыл түстөрүндө жашоонун терең философиялык мааниси камтылган. А. Осмоновдун "Табият жана музыка" ырында табияттын жана музыканын ортосундагы терең байланышты жана гармонияны чагылдыруу жолу менен адамдын ички сезимдери жана руханий дүйнөсү сүрөттөлөт.

Табияттын көркүн сүрөттөөдө ырдын башында табияттын кооздугу, анын элементтери — тоолор, дарыялар, гүлдөр жана жаратылыштын башка көрүнүштөрү тууралуу сөз болот. Мисалы, поэт тоолордун бийиктиги же дарыялардын агымы аркылуу табияттын тынчтыгын жана гармониясын көрсөтөт.

- Мисал: "Туулуп-өскөн тоолорум, жаратылыштын үнү..."

- Бул жерде акын табияттын элементтерин жана алардын адамдын руханий дүйнөсүнө болгон таасирин чагылдырат.

Музыка менен табият темасында А. Осмонов табияттагы ар бир элементтин музыкалык үндөргө окшош экенин, аларды угуу аркылуу адамдын сезимдери жанданып, терең ойлорго баратканын айтып жатат. Табияттын кооздугу жана музыкалык үндөр арасындагы байланыш, жашоонун тереңдигин жана ички тынчтыгын билдирет.

- Мисал: "Дарыянын агымы — музыкалык мелодия, тоолордун жыштыгы — гармония... Ушул жерден табияттын элементтери музыкалык формалар менен байланыштуу экени көрүнөт, ал табияттын адамдын ички дүйнөсүнө таасир этерин белгилейт. Руханий өзгөрүүлөр, табият жана музыка адамдын сезимдерин, ойлорун жана эмоцияларын жандандырат. Табиятта угуган үндөр жана ырлар — адамдын ички дүйнөсүн ачып, аны руханий багытка алып барат.

- Мисал: "Табиятта угуп жаткан ар бир үн, жүрөктөгү сезимдерди ойготот..." Бул жерде Осмонов табияттын музыкалык аспектери аркылуу адамдын ички сезимдерине таасир берерин баса белгилейт.

"Табият жана музыка" ырында А. Осмонов табият менен музыканын ортосундагы гармонияны терең чагылдырат. Ырдын мазмунунда табияттын кооздугу, анын музыкалык элементтери жана адамдын ички дүйнөсүнө болгон таасири жөнүндөгү ойлор менен толукталат. Осмоновдун чыгармачылыгы аркылуу окурмандар табият менен музыкалык үндөрдүн терең байланышын жана адамдын руханий өсүшүнүн маанилүүлүгүн түшүнүүгө мүмкүнчүлүк алышат.

Табиятта чагылдырылган символдор, мисалы, гүлдөр, дарактар жана суулар, адамдын ички сезимдери менен тыгыз байланышта. Алар адамдын руханий

жайлашуусун, тынчтыкты жана гармонияны билдирет. Адамдын табиятка мамилеси, сүйүүсү ырында да негизги орунду ээлейт. Адам менен табият ортосундагы сүйүүнүн, адам табиятка болгон сүйүүсүн, аны коргоо жана сыйлоо зарылдыгын билдирет. Ырда табият адамдын сезимдерин жандандыруучу, аны кыялдарга алып баруучу күч катары көрсөтүлөт.

- Риторикалык суроолор аркылуу акын табиятка болгон мамилени суроолор аркылуу тереңдетип, окурмандарды ойлоноуга түртөт. Мисалы, "Табиятты кантип сүйсө болот?" деген суроо аркылуу ал адамдын табиятка болгон мээримин жана ыплас мамилесин изилдейт.

Табияттын руханий мазмуну бул "жашоо" А.Осмоновдун бул ырында жашоо менен табияттын байланышы акценттелет. Табият — адамдын руханий өсүүсүнүн булагы, ал аркылуу адам өзүнүн жашоосун, максатын жана маанисин табат. Ырдын мазмунунда жаратылыштын ар бир деталында жашоо үчүн терең маанилер бар экендиги баса белгиленет. Эмоционалдык элементтер ырдын эсезимдик жүктөмү табияттын кооздугун, жашоонун татаалдыгын жана сезимдердин көптүгүн чагылдырат. Ошондой эле А.Осмонов табиятты кооз, бирок ошол эле учурда татаал жана түшүнүксүз элемент катары көрсөтөт. гармония жана ийкемдүүлүк А. Осмоновдун ырларында адам менен табияттын ортосундагы гармония концепциясы жакшы көрүнөт. Адам табиятка кол койгондо, ал өзү үчүн жай, тынчтык, жана ийкемдүүлүк табат.

- *Метафоралар.* Ырларында метафоралар аркылуу А.Осмонов табиятты жана адамдын бири-бирине болгон мамилесин тереңдете, гармониялык туруктуулукту көрсөтөт. Мисалы, "Адам — табияттын бөлүгү" деген принцип ырларында терең чагылдырылган. А. Осмоновдун "Отуз жаш" аттуу ыры адам өмүрүнүн кыска жана татаал экенин, жашоонун убактылуу экенин, ошондой эле жашоодо болгон учурларды терең философиялык perspective менен чагылдырат. Ырдын мазмуну, структурасы жана стили төмөнкүдөй аспекти менен талданып мүмкүн:

Өмүрдүн убактысы

- "Ырас, өмүр кандай кыска, кандай аз...": Ырдын башындагы бул саптар, өмүрдүн убактылуу жана кыска экенин далилдейт. Адам өмүрүнүн кыска экенин түшүнүү менен, анын маңызын, маанисин жогору баалоо зарылдыгын билдирет.

- Тагдырдын күчтүү экенин белгилеп, өмүрдүн убактылуу жана кайра келбес экенин түшүндүрөт. "Анын октой тездигине катат баш" деген учурда, жашоо убактысы өтүп, адам тез эле жаштык куракка жетет.

Өмүрдүн татаалдыгы жөнүндө "Кечээ гана тиги кырда жок эле..." ырдын ушул жеринде адамдын жашоосундагы күтүлбөгөн өзгөрүүлөр, карьера, ийгиликтер, жоготуулар тууралуу айтылат. Адамдын жашоосунда баары бир калыпта турбайт, өмүрдүн чабалдуулугу жөнүндө ой жүгүртүүгө түртөт.

- Символизм: "боз ат минген отуз жаш" символикасы жашоонун жаңы баскычына, жаштык куракка жана анын чындыкка айланганына ишарат кылат. Боз ат, адатта, кадыр-барк, бийлик жана жашоонун катаал реалдуулугун билдирет.

Өмүрдү токтотуу талаптары "Токточу өмүр, токточу өмүр, токтой тур!", бул бөлүгү адамдын өмүрдүн токтошу тууралуу ойлорун чагылдырат. Адам өзүнүн жашоосунун убактылуулугун сезип, убакыттын токтоосун, ушул куракта дагы

жашап калууну тилейт. Көздүн чуңгурдугу: "Көзүң чуңкур, өңүң кансыз, сары сур" деген сөздөр, өмүрдүн оорлугу, жашоодогу кыйынчылыктар, адамдын ички дүйнөсүндөгү кризисти билдирет.

Өмүрдүн күчү жана динамикасы "Сенден күчтүү, сенден өжөр бул учур" бул саптарда учурдун күчүн жана өмүрдүн татаалдыгын баса белгилейт. Убакыт, адамдын чектелген мүмкүнчүлүктөрүнөн күчтүүрөөк экени көрсөтүлөт. "Он беш жолу улам кайра туулуп": Бул жердеги метафора, адамдын өмүрүндө ар бир жаңы курак, жаңы мүмкүнчүлүктөр жана өзгөрүүлөрдү билдирет. Бирок, ушул убакта, адам өзү туулган сайын, кайра жашоосун кайра жашай албайт. - Алыкулдун көркөм кеби: Тема боюнча чогулган маалыматтарды, анализдерди жыйнап, Алыкул Осмоновдун поэзиясынын лексика-семантикалык маанисин, көркөм кеби жана анын адабий маңызын түшүндүрүп жыйынтыктоо.

4. Жыйынтык

Алыкул Осмоновдун "Отуз жаш" ыры жашоонун убактылуулугу, анын өткөөлдүгү жана баалуулугу тууралуу терең философиялык ойлорду чагылдырган чыгарма. Акын өмүрдү боз ат, жол жана табияттын башка символдору аркылуу сүрөттөп, жашоонун кыска, бирок маанилүү экенин эстетикалык жана эмоционалдык күч менен жеткирген. Ырдагы лексикалык жана стилистикалык каражаттар, мисалы, метафоралар, кайталоолор жана фразеологиялык конструкциялар, текстке тереңдик жана идеялык байлык берип, окурмандарды философиялык ой жүгүртүүгө жана өз жашоосунун маңызын баалоого түрткү берет.

"Отуз жаш" ырындагы боз ат жашоонун тездик менен өтүп жатышын, жол символу болсо адам тагдырындагы туруктуулукту жана аракетчилдикти туюнтат. Бул чагылдыруулар адам жашоосунун татаалдыгын жана мүмкүнчүлүктөрүн түшүнүүгө шарт түзөт. Ошол эле учурда, ырда адам менен табияттын ортосундагы гармония жана алардын жаратылышка болгон мамилеси чебердик менен ачылган. А.Осмонов жашоо философиясын табияттын кооздугу жана жашоонун өткөөлдүгү аркылуу түшүндүрөт.

Бул чыгарма кыргыз адабиятынын эң баалуу мурастарынын бири болуп саналат. Ал турмуш философиясын, жашоонун өткөндүгүн жана табияттын түбөлүктүүлүгүн эстетикалык ыкмалар аркылуу чагылдырып, адабият сүйүүчүлөрдү жашоону жана убакытты баалоого чакырат. А.Осмоновдун поэтикалык стили адамзат менен табияттын ортосундагы байланыштарды гана эмес, руханий гармонияны изилдөө жана түшүнүү үчүн да күчтүү идеялык база сунуштайт.

Пайдаланылган адабияттар

1. Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. (2005).2 томдук. Ф., 1987, 1990; Кыргыз адабияттаануу илими жана сыны. 2 томдук.
2. Алыкул таануу,
https://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D1%8B%D0%BA%D1%83%D0%BB_%D1%82%D0%B0%D0%B0%D0%BD%D1%83%D1%83
3. Алыкул таануу илимий Борбору баяндамаларынан, <http://indo.kg/?p=2305>
4. Ымыркайында апасынан ажырап... Улуу акын Алыкул Осмонов тууралуу 8 факты, <https://sputnik.kg/20191212/alykul-osmonov-tuuraluu-8-fakty-1046494548.html>
5. А.Осмонов “Отуз жаш”.,
https://wikisource.org/wiki/%D0%9E%D1%82%D1%83%D0%B7_%D0%96%D0%B0%D1%88
6. Алымбаева Зарылкан Арстанбековна, & Байзакова Нурзат Койчукеевна (2020). Использование стилистической окраски в художественном тексте (на основе произведений А. Осмонова). Бюллетень науки и практики, 6 (3), 615-621.
7. Ажыбеков Ш.У. (2016). ВЕСЬ МИР МУЗЫКАЛЬНОЙ ПЕСНИ АЛЫКУЛА ОСМОНОВА. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (10-2), 8-11.

SOME ISSUES IN THE STUDY OF MEDIEVAL ETHNIC HISTORY: BASED ON TOPONYMIC NAMES

Koshymova A.O.

Al-Farabi Kazakh National University
PhD, Senior lecturer Almaty, Kazakhstan
akosh.kno@gmail.com

Lachowicz M.

Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland
magdalena.lachowicz@amu.edu.pl

Abstract

In studying the history of the medieval clans and tribes that later formed the ethnic foundation of the Kazakh people, it is crucial to consider toponymic names as a basis for scientific research in new interdisciplinary directions. Using fresh data offers unique advantages in establishing scientific perspectives on the historical, cultural, and ethno-cultural roots that united these clans and tribes. By analyzing data on place and city names, along with their historical backgrounds, one can evaluate the processes of past historical events and determine the significance of certain regions for their inhabitants during those periods.

Keywords: toponymic names, ethnic history, nomads, Oghuz tribes, Kumiyan, Ogizmuyis, Shagyray, Nakozgan, Nakhchivan

Since place names are connected to the territory inhabited by humanity, it is possible that hidden historical events are embedded in these names. They may be associated with a clan or tribe, a leader or ruler, or even battle cries. Many historical facts related to Kazakh history have been preserved in oral literary works. These facts can often be found concealed in the true information presented in epic legends, genealogical tales, and heroic epics. The historian's task is to extract the necessary information during the research process. From this perspective, one can use the legendary data about place and city names related to Kazakh clans and tribes such as Kangly, Jalair, Oshakty, and Zhappas, as well as the Oghuz tribes who inhabited the Great Steppe. Among these names, we find legends about cities like Zhankent, the capital of the Oghuz state, along with Kumiyan, Shauldir, Sygnaq, and Barshinkent, among others [1].

These legends are linked to the rise of the Kipchaks, who, by forcing the Oghuz out of the Syr Darya region, directly influenced the Oghuz migrations during that period. Phrases like "devastated by serpents" are applied in connection with the tribes within the Kipchak confederation. The legends about Barshyn Sulu, one of the seven women who ruled the Oghuz, who is immortalized in place names, remain valuable sources in studying the Oghuz borders and cities [1].

Additionally, according to legends, the destruction of the Oghuz city of Kumiyan was caused by an infestation of venomous snakes [1, p. 183]. Similar to the fate of the city of Jankent, it is said that snakes brought about its downfall. There is likely some historical truth hidden within these legends. It is known from history that in the mid-11th century,

Kipchak tribes devastated the Oghuz state. The Kimaks, who were part of the Kipchak tribal union, are often associated with snakes in written records. Researchers suggest that while the Kimaks are linked with snakes, the Oghuz are referred to as the “White People”. In this context, an Armenian historian's reference to the “People of the Snake” seems debatable. The historian suggests it would be more accurate to associate them with the Kayi or Khitan tribes, explaining that the “People of the Snake” invaded and destroyed the “White People”, which refers to the migration of the Kayis into the territory of Sari/Sari [2].

The Kayi military flags featured a snake emblem, and their symbol resembled a coiling snake. Regarding the Kimaks, Kazakh historian S.M. Akhinzhanov notes: “The Kimaks were newcomers who migrated to the Irtysh, and their ethnonym ‘Kimak’ was only known through Arabic and Persian informants. Their true name was likely ‘Kayi’. They might have adopted the term ‘Uran’ from the Kipchak and Imek tribes, who had long inhabited the current territory of Eastern Kazakhstan. The word ‘Kayi’ or ‘Uran’ translates to ‘snake’. Thus, the Kimaks were known as the “People of the Snake or Dragon” [3, p. 146]. Marwazi explains that while the Kuns left their homeland due to a lack of pastures, the primary reason was the pressure from the Kayis. B.E. Kumekov elaborates: “The people known as the Kay drove them out. The Kay were more numerous and powerful. Consequently, the Kuns settled in the lands of the Sarilar, who migrated to the Turkmen territories, and the Turkmens then settled in the eastern regions of the Guz. The Guz, in turn, were displaced into the lands of the Pechenegs” [4, p. 51].

Researcher B. Koshym-Nogay mentions that in Abilgazi Bahadur Khan's Turkmen Genealogy, the name “Kazygurt” appears several times as an ethnonym and once as a toponym [5]. The chronicler himself describes the borders of the Oghuz lands: “The eastern borders of the Oghuz land stretch to Issyk-Kul and Almalik, the southern border reaches Sayram, the Kazygurt and Karazhyq mountains, and its central points are Uluktau and Kishiktau, which were copper mining regions. The western boundary extends to the end of the Syr River, Yanakent, and the Karakum. The Oghuz lived here for four or five thousand years, and the most populous clans would appoint a ruler”, he writes [6, p. 21]. “From this account, we see that Kazygurt was located on the southwestern border of the Oghuz Khanate. Therefore, this mountain should have been called “Oghuz Mountain”. We also recall that a section of the Karatau mountain range, which once lay within the Oghuz Khanate, is still called “Ogizmuyis” (Oghuz Horn). The mountain named “Karazhyq” by Abilgazi Bahadur is likely the modern Karatau. Furthermore, a river originating from Karatau still bears the name “Karashyk” (Karazhyq = Karazhuk)”, B.S. Koshym-Nogay concludes in his analysis [5, p. 223].

Any migrating tribe leaves a trace along its route. Moreover, N.I. Nadezhdina, one of the first researchers to write about toponymy in Russia, authored a work titled *An Essay on the Historical Geography of the Russian World* (1837): “Toponymy is the language of the land, and the land is the book where the geographical nomenclature of human history is written”, as noted in one reference [7]. This statement emphasizes the interconnectedness of various peoples through common historical roots. For example, by analyzing the roots of the place names Nakhchivan in Azerbaijan and Naqozghan in the Ulytau district of Zhezkazgan, Kazakhstan, B.S. Koshym-Nogay suggests: “In Azerbaijan, a city called Nakhchivan exists, which is closely related to the term “Shobanak”. When we

examine it closely, we see that “Nakhchyvan” in Azerbaijan and the toponym “Shobanak” are essentially the same words: Nakh + chyvan = Shoban + naq [5, p. 140]”.

While it might be easy to draw such conclusions based on phonetic similarities, we must not forget that each place name has a history hidden behind it.

The term “Naq” appears not only as a suffix but also as a root in toponyms, as seen in the Kazakh place name Naqozghan in the Ulytau region of Zhezkazgan. This name, too, hints at Oghuz heritage: Naq + Oghuz + Khan = the dwelling or place of Oghuz Khan [5, pp. 140-141]. Studying such toponyms can help clarify the ethnic connections between Turkic peoples. If we consider the relationship between place names and clan or tribal names as one facet of history, another crucial aspect is the cultural heritage, such as the Book of Dede Korkut. Today, its significance continues to grow, raising the question of which Turkic-speaking peoples are directly connected to this work. Interest in the Book of Dede Korkut is growing, not only because of its importance to the Azerbaijani people but also because it is considered part of the shared heritage of the entire Turkic world.

Renowned scholar Serik Azhigali, in his research on the monuments of the Aral-Caspian region, confirms that the Oghuz played a role in the ethnogenesis of Kazakh tribes. This is evidenced by toponyms in the western part of Kazakhstan. In examining medieval sources that mention names like Chagraoguz, Jagaraoguz, and Chagra, Azhigali concludes that the Shaghyray plateau, which carries an Oghuz name, was home to the Kazakh tribe Sherkesh of the Little Horde, whose battle cry was Shaghyray. Further research links the Sherkesh tribe with the Oghuz, specifically to the Turkish tribe Jagara that was part of the Oghuz confederation in the 8th-10th centuries [8, p. 391; p. 315]. The scholar's conclusions that the northeastern Caspian region was inhabited by Turkic-speaking tribes in the 10th century seem credible. The Oghuz component played a significant role in the “synthesis of ancient (‘Massagetic’) and later (Turkic) cultural-ideological traditions” in the ethnic processes of the Aral-Caspian region [8, p. 90].

In this regard, we can cite the toponyms in Mangystau that correspond to the names of the grandchildren of Oghuz Khan.

Table 1-Names of places and waters in Mangystau [9, 6. 359]

	Toponyms	Ethnonyms	Location
1	Emir	Imur (Emur, Eimur)	The name of the station in the middle of the Shetpe-Aktau branch of the Mangistau railway line. 35-40 km from Aktau city.
2	Ausa Ausary	Aushar (Afshar)	It is a watery valley at the northwestern foot of the Eastern Karatau ridge, 8 km east of Shetpe village.
3	Karkyn	Karkyn	1-Karkyn. In mountainous Mangistau, a small intermountain valley between the South Aktau and West Karatau ridges. 25-30 km from the outskirts. Between Tushchybek and Jingyldi villages. 2-Karkyn. Plateau, near Bosaga-Karagan, southeast of Kaigyly-Baba. 3-Speed. Ruined, written in Russian as "Karkon". In the valley between the northern slope of West Karatau and North Aktau,

			between the lands of Kulaat, Kyrykkez, Kady, 12 km northwest of Shayyr village.
4	Egdir	Igdir	On the Bozachy Peninsula, 28 km west of the village of Tushchykudyk, 9 km northwest of the village of Kiikti.
5	Shaudir	Chauldur	On the Bozachy peninsula, 32 km west of Tushchykudyk village, 12 km northwest of Kiyakty village. Shaudir settlement is also near Otyrar.
6	Bayandy	Bayandur	The name of a settlement near the city of Aktau, near the Khasarly Sea.
7	Jazgurly	Jazyr (Yazgur)	The name of a dead end in South Mangystau. It is also called Basgurly-Jazgurly. It is 70 km south-east of Zhanaozen city.

According to the works of M. Kashgari and Rashid al-Din, we observe a uniqueness of the emblems of the ancient Turkman tribes that are traced back to Oghuz Khan in the inscriptions.

Thus, the grouping of the Turks into Oghuz-speaking and Kipchak-speaking peoples actively took place. During this period, the Oghuz not only influenced the Turkman peoples but also played a significant role in the ethnogenesis of the Kazakhs, especially in Western Kazakhstan, leaving their mark in toponyms and ethnonyms.

If we consider the past of today's Kazakh land as a history full of substance, then the history of the Syr Darya region, once inhabited by the Oghuz, is seen as a part of that history. Deepening our understanding of the rich history of the Kazakhs is a requirement of our time.

Acknowledgments: This article was prepared under the grant funding of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, Science Committee, project AP23488984 "Medieval Toponymy in the Aspects of the Formation of the Ethnic Territory of the Kazakh People".

References:

1. Babalalar Sözi: Juztomdyq. – Astana: Foliant, 2011. – Vol. 80: Toponymic Legends. – 416 p.
2. Stoyanov, V. Dragons and Elbirys in the Kuman-Kipchak World. Variations on the Theme of Structuring Living Space // Eurasian Kipchaks: History, Language, and Written Monuments: International Scientific Conference. May 29-30, 2013 / Ed. by Academician Komekov B.E. – Astana, 2013. – p.46-59
3. Akhinzhanov, S.M. The Kipchaks in the History of Medieval Kazakhstan. – Almaty: Nauka, 1989. – 293 p.
4. Komekov, B.E. The State of the Kimaks in the 9th-11th Centuries According to Arab Sources. – Almaty: Nauka, 1972. – 156 p.
5. Koshym-Nogay, B.S. The History at the Tip of the Tongue (“A Few Words About the Origins of the Kazakhs”). – Almaty: Zhazushi, 2003. – 496 p.
6. Kononov, A.O. Genealogy of the Turkmen. Works of Abu-l-Gazi Khan of Khiva. – M.-L., 1958. – 230 p.
7. Encyclopedia of Knowledge Fund “Lomonosov”. M.V. Lomonosov Moscow State University. // <http://www.lomonosov-fund.ru/enc/ru/encyclopedia:0132412> (25.05.2016).
8. Ajigali, S.E. The Architecture of Nomads – A Phenomenon of History and Culture of Eurasia (Monuments of the Aral-Caspian Region). – Almaty: Scientific Publishing Center “Gylym”, 2002. – 654 p.
9. Kondybai, S. Mangyshlak-nama. Research. – Almaty: “Arys” Publishing House, 2006. – 444 p.